

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський державний університет
імені Петра Могили

В. І. Андріяш

ДЕРЖАВНА ЕТНОПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Монографія

УДК 323.1
ББК 66.3
А 65

Рекомендовано до друку вченою радою Чорноморського державного університету імені Петра Могили (протокол № 8 від 11.04. 2013 р.)

Рецензенти:

Жовнірчик В. Я., доктор наук з державного управління, професор;
Лопушинський І. П., доктор наук з державного управління, професор;
Шубін С. П., доктор наук з державного управління, професор;
Євтушенко О. Н., доктор політичних наук, професор.

А 65

Андріяш В. І.

Державна етнополітика України в умовах глобалізації : [монографія] / Вікторія Іванівна Андріяш. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – 328 с.

ISBN 978-966-336-281-6

У монографії досліджується державна етнополітика, її особливості в Україні в умовах глобалізації. Аналізуються перспективи розвитку етнополітичних процесів в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду. Подано наукове обґрунтування особливостей практик політико-правового регулювання етнополітичних процесів, які були б адекватні сучасним соціокультурним реаліям та сприяли б зміцненню стабільності українського поліетнічного суспільства, забезпеченню національно-державних інтересів України в умовах глобалізації.

Положення, викладені в монографії, можуть бути застосовані в практичній роботі органів державної влади й місцевого самоврядування, у роботі з вдосконалення законодавства, яке регулює етнонаціональні відносини, при підготовці різного роду загальнодержавних програм, налагодження чіткої координації діяльності органів виконавчої влади і місцевого самоврядування в питаннях етнополітичного розвитку та вдосконалення механізму управління етнонаціональними процесами як на державному, так і на регіональному рівнях.

УДК 323.1
ББК 66.3

ISBN 978-966-336-281-6

© Андріяш В. І., 2013
© ЧДУ ім. Петра Могили, 2013

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Розділ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕТНОПОЛІТИКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	6
1.1. Етнополітичні процеси як предмет державної політики і об'єкт наукового дослідження	6
1.2. Теоретичні основи вивчення процесів глобалізації	25
1.3. Роль та місце національного та етнічного чинника в процесі глобалізації	44
1.4. Теоретико-методологічне забезпечення формування державної етнополітики щодо регулювання етнополітичних процесів у сучасній Україні	64
Розділ 2. ДЕРЖАВНА ЕТНІЧНА ПОЛІТИКА В СУЧАСНОМУ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД І УКРАЇНА	81
2.1. Етнополітичні процеси в країнах ЄС: політико-правова інституціоналізація	81
2.2. Державне регулювання етнополітичних процесів у країнах ЄС	101
2.3. Концептуальні моделі державного регулювання сучасних етнополітичних процесів	122
Розділ 3. УКРАЇНА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СВІТУ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЕТНОПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ	136
3.1. Розвиток етнополітичних процесів у глобалізаційному середовищі	136
3.2. Національні інтереси України та етнополітичні процеси сучасного світу	154
3.3. Вплив глобалізації на етнополітичні процеси в Україні	168
Розділ 4. ДЕРЖАВНА ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	183
4.1. Моніторинг етнополітичної ситуації в Україні	183
4.2. Етнополітична ситуація сучасної України в умовах глобалізації	200
4.3. Концептуальні засади сучасної державної етнонаціональної політики України	215
Розділ 5. ОСОБЛИВОСТІ ПРАКТИЧНОГО ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ СУЧАСНИХ МОДЕЛЕЙ ДЕРЖАВНОЇ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ	235
5.1. Проблеми та перспективи удосконалення державної політики щодо регулювання етнополітичних процесів у сучасній Україні	235
5.2. Субсидіарна модель етнонаціональної політики – основа етнополітичної доктрини України	252
5.3. Перспективи етнополітичних відносин в Україні в умовах глобалізації	265
ВИСНОВКИ	279
ЛІТЕРАТУРА	283

ВСТУП

У сучасних умовах у багатьох пострадянських країнах відбувається актуалізація етнічних процесів, гостро стоїть питання, пов'язане з відродженням етнічної самосвідомості народів, має місце політизація етнічності. У той же час для керівництва пострадянських держав, як і раніше, вкрай важливою залишається проблема вибору оптимальної політики, яку має проводити держава у сфері міжетнічних, міжнаціональних відносин. Актуальною ця проблема є і для України, яка вже пройшла певний шлях державного будівництва, основним завданням якого було створення належних умов для життя і діяльності людини та необхідних основ для їх реалізації як представника етнічної чи національної спільноти.

Особливості етнічного ренесансу та національного відродження в Україні викликані тривалою трансформацією, яка протягом тривалого часу одночасно перебуває в стані кризи та пошуку шляхів ефективного реформування. Тривале перебування суспільства в такому стані призводить до певних змін у становленні соціокультурних ідентифікацій та практик в існуючих межах українського етнополітичного організму, поглиблює регіональні відмінності та мовну диспропорцію. Невід'ємним виміром людського життя було і залишається етнічне, тому в умовах поліетнічності українського суспільства її етнічна політика є основною складовою процесу державотворення, оскільки консолідація українського суспільства і, як наслідок, зміцнення української держави, можливі лише за умови створення належних умов для розвитку всіх етнічних спільнот з оптимальним врахуванням їх інтересів. Але, на жаль, відбувається посилення процесу делегітимації етнополітичної цілісності української нації та подальша політизація етнічності, які недостатньо вивчені особливо в умовах посилення глобалізаційних процесів. В окресленому контексті особливої актуальності набирають питання щодо виявлення детермінуючих факторів впливу, які зумовлюють трансформацію етноспільнот, визначають особливості процесу їх формування, функціонування і розвитку на теренах України. Це зумовлює потребу пошуку нових підходів до розуміння та регулювання етнополітичних процесів у поліетнічному суспільстві, з метою їх гармонізації та запобіганню деструктивним проявам.

За таких умов важливого значення в регулюванні міжетнічних стосунків і забезпеченні стабільності в країні набуває державна етнонаціональна політика в широкому спектрі її змістовного наповнення, форм, методів, механізмів і засобів її формування й реалізації в контексті конституційного визначення України як демократичної, правової, соціальної держави. Саме такий підхід покладено в основу стратегії державної етнонаціональної політики України, яку слід розглядати як систему заходів, спрямованих на регулювання міжетнічних відносин у державі. Основною метою цієї політики є забезпечення міжнаціональної злагоди та усунення чинників і ризиків міжетнічних конфліктів шляхом оптимального врахування інтересів і створення сприятливих умов для розвитку української нації, національних меншин, усіх громадян України. Тому становлення демократичного українського суспільства в умовах глобалізаційних тенденцій сучасного світу потребує вивчення механізмів консолідації етнонаціональних спільнот та

забезпечення стабільності української держави. У розв'язанні різноманітних питань, які виникають під час входження національних меншин у іноетнічне середовище важливе значення мають відігравати органи державного управління, до компетенції яких належить питання регулювання сфери міжнаціональних відносин. Здатність влади оперативно реагувати на проблеми, що виникають у сфері етнонаціональних відносин, значною мірою впливає на запобігання виникненню різних конфліктних ситуацій.

Проблема вивчення глобалізаційного виміру етнополітичних процесів є новою для вітчизняної наукової думки. У молодій незалежній українській державі взаємовідносини національної більшості, корінних народів, національних меншин та етнічних груп, що мешкають в Україні, як між собою, так і з державою, в умовах глобалізації та за відсутності виваженої, послідовної етнонаціональної політики можуть призвести, по-перше, до національної консолідації та формування української політичної нації, по-друге, до посилення міжетнічних суперечностей і навіть розколу української держави. Таким чином, постає необхідність усебічного наукового осмислення динаміки етнополітичних процесів у контексті глобалізації, та їх вплив на формування етнонаціональної політики.

Для України має значення використання зарубіжного досвіду вирішення етнічних проблем та формування норм міжнаціональних відносин, але при цьому необхідно пам'ятати про наявність власного досвіду та можливості його використання. Історія має безліч прикладів, коли ігнорування таких проблем посилює напругу в країнах, призводить до конфліктів, війн, і, як наслідок, зникнення держав. Саме тому національні меншини ми повинні сприймати не як джерело можливих проблем, а як зв'язок суспільства і держави, як фактор, що стимулює спільне створення багатонаціональної держави. Отже, зважаючи на зарубіжний досвід реалізації різноманітних аспектів етнічності, становище національних меншин у країні – головний показник, який свідчить про рівень демократії та державної політики в цій країні. Ефективна реалізація соціально-культурних аспектів етнічності, рівень взаємодії з державою та її інституцій забезпечує стабільність у державі, формування громадянського суспільства, попередження конфліктів та напруги.

Таким чином, реальність глобалізаційних процесів вимагає осмислення ситуацій, що ґрунтуються на необхідності досягнення гармонійного розвитку національної держави та етнонаціонального соціуму, забезпечення етнонаціональної ідентичності та укоріненості націй у їх реальному бутті. Особливо це стосується суспільств, що модернізуються, які відроджують свою державність, процес становлення яких пов'язаний із необхідністю забезпечення стабільності поліетнічного соціуму в умовах глобалізації.

Розділ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕТНОПОЛІТИКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

1.1. Етнополітичні процеси як предмет державної політики і об'єкт наукового дослідження

В умовах глобалізації в більшості сучасних країн та в Україні зокрема відбувається посилення ролі та впливу етнічного чинника на розвиток сучасних держав. Етнополітичні процеси, які набирають сили в сучасному світі, потребують виваженої державної політики щодо регулювання етнічної сфери в державі. Це спричиняє підвищення наукового та практичного інтересу до вивчення етнічної та управлінської сфер, їх ефективної взаємодії. Саме тому останнє десятиріччя у вітчизняній науковій думці характеризується активним пошуком теоретичного та практичного вирішення широкого спектру проблемних питань щодо етнічної проблематики, етнічної й національної державної політики та етнічними процесами в контексті становлення України як демократичної, незалежної держави та багатонаціональної спільноти.

Спроби розглядати етнічне як складну, динамічну систему робилися вченими ще у XIX ст., однак поняття етнічні процеси, як особливий стан складної системи, було сформульовано на початку XX ст. ученим М. Маром [159]. Під етнічними процесами автор розумів наслідки взаємодії між порівняно розвиненими етносами або між великими та розвиненими етносами та невеликими іноетнічними групами, які потрапляли до їхнього середовища [159]. Таке тогочасне визначення етнічних процесів призводило до спрощення розуміння етносу як складної системи, яка, залежно від об'єктивних та суб'єктивних умов й логіки внутрішнього розвитку, була здатна до формування досить складних та різноманітних форм.

Загальноприйнята на сьогодні наукова дефініція «етнічні процеси» означає комплекс етнодемографічних, етнополітичних, етносоціальних та етнокультурних змін етнічних спільнот упродовж їхнього існування, що проявляється в етнооб'єднувальних або етнорозмежувальних тенденціях [159; 433, с. 89; 531, с. 82; 578, с. 79]. Також у більшості випадків під «етнічними процесами» вчені розуміють ті основні компонентні зміни, що відбуваються у системі будь-якої етнічної спільноти, а саме: зміни складу та способу життя певного етносу або в його оточенні, зміни зв'язків із навколишнім середовищем, які призводять до значних зрушень у його існуванні як складової історичного процесу та політико-управлінських відносин [159].

Отже, всю різноманітність стану та змін етносу й етнічних процесів можна представити у вигляді таких типів, як етнооб'єднувачі та етнороз'єднувачі. Етнооб'єднувачі процеси мають на меті зближення або злиття окремих етносів, яке призводить до

утворення нової більшої етнічної спільноти, яка формує нову етнічну самосвідомість та створює іншу етнічну самоназву. Такі процеси відбуваються у вигляді етнічної асиміляції, міжетнічної інтеграції, етнічної консолідації та етнорасової фіксації. Етнороз'єднаничі процеси, навпаки, призводять до природного чи штучного поділу цілісного етносу на декілька самостійних частин або сприяють відокремленню від певного етносу його частини.

Постійний пошук нових підходів до вивчення етнічних процесів супроводжується в зарубіжній та вітчизняній науці дискусіями щодо їхнього змісту та сутності і, як справедливо вказує В. Колесник, зрештою призводить до категоріальної плутанини [225, с. 19; 193], що, у свою чергу, підкреслює О. Бірюкова, знижує не лише якість наукової дискусії, а й політичних та управлінських рішень у контексті етнодержавотворення [58].

Причинами цієї категоріальної плутанини, по-перше, є відсутність загальноприйнятого підходу до розуміння поняття та змісту таких категорій, як «етнос» і «нація» та спроба вітчизняних науковців об'єднати ці поняття; по-друге, посилення ролі етнічного чинника в сучасному світі та зростаюча політизація етнічності, що впливають на процеси державотворення та державну організацію суспільства; по-третє, відсутність наукової інтерпретації етнічних процесів та їх похідних серед вітчизняних науковців.

Підтвердження цієї плутанини та спроби її вирішення ми можемо знайти у більшості наукових праць вітчизняних дослідників. Зокрема, варто згадати колективну монографію «Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність», в якій здійснено спробу проаналізувати особливості співвідношення етнічного й національного в умовах державного будівництва незалежної України [164].

Цікавою в цьому ж плані є праця В. Колесника «Національно-етнічні відносини в Україні: теоретичні засади та конституційно-правові аспекти» [240], в якій автор висловлює позицію щодо проблеми національного (у сенсі етнічного) самовизначення. Він наголошує на праві на самовизначення національно-етнічної спільноти, «на демократичних позиціях, без тиску, визначення основних пріоритетів свого розвитку, а також організаційно-інституційних форм свого буття, тим самим заявивши про своє право на існування, про свою національну ідентичність» [240]; у праці також звертається увага на проблему як колективної, так й індивідуальної ідентичності. Представляє інтерес висунута автором класифікація основних складових механізму реалізації прав національних меншин. Науковець В. Колесник також досліджував динаміку розвитку і правове забезпечення громадських етнокультурних організацій України, правове врегулювання мовних відносин та інші актуальні питання сучасної етнічної політики в Україні.

На думку С. Макаруч, поняття «етнічні процеси», насамперед, відображає зміст тієї трансформації, що відбувається з етносом упродовж усього його існування. А оскільки зміст цих змін у різних умовах має різні тенденції та напрями, то, залежно від напрямку, в якому відбувається трансформація етносу, серед етнічних процесів виділяють такі, як диференційні, що відбуваються під дією географічного фактору, внутрішньополітичної боротьби, релігійного чинника в цілому або окремо, й призводять до розпаду етносу на декілька частин, конвергентні, коли під дією військово-політичних, культурних, релігійних, відбувається об'єднання декількох етносів в один [570, с. 70].

На думку О. Картунова, який системно і комплексно підійшов до аналізу етнічних процесів та їх наслідків, етнічні процеси можна зобразити у вигляді трьох формул:

- етнічний ренесанс + політизація етнічності = етнополітичний ренесанс;
- носії етнічності + етнополітичний ренесанс = політизована етнічність;
- етнічний ренесанс + політизація етнічності + ідеологізація етнічності = етнонаціоналізм або етніцизм [225, с. 19].

Актуальність більш ґрунтовного дослідження поняття «етнос» та його похідних, незважаючи на ускладнення етнічного членування людства, а точніше, саме завдяки цій причині, стає все більш очевидною. Саме цей факт є причиною такої великої кількості різноманітних етнічних понять, зокрема, щодо етнічного та національного буття людства та відповідних процесів.

У державах колишнього СРСР поняття «етнос» використовується окремо від поняття «нації» через специфіку його сприйняття, яке пояснюється ступенем етнічної гомогенності та гетерогенності складу більшості цих країн та особливостями їхньої національної політики [211].

Ця тенденція характерна й для російської наукової думки, що обурює деяких вітчизняних дослідників, які стверджують, що «деякі російські вчені (які є громадянами багатонаціональної держави) прагнуть уникати використання категорії «нація» і закликають «забути про націю» як про поняття, яке насправді нічого не відображає й тільки ускладнює політичне життя та загострює напруженість у суспільстві. Заклик «забути про націю», замість розробки чіткої термінології та зрозумілих критеріїв стосовно етнічної та національної сфери людської життєдіяльності, не відповідає статусу серйозного науковця і не може призвести до плідних наукових результатів» [98]. Зауважимо, що тенденція до відмови від категорії «нація» характерна не лише для російських, а й для більшості зарубіжних дослідників, що зумовлено зростанням етнічного чинника в сучасному світі та наростаючими глобалізаційними процесами, зокрема, поширенням етнічної глобалізації.

Звернення до цієї проблематики є відповідним моментом, що вимагає співвіднесення двох концептуальних систем, які утворюються навколо таких вихідних понять, як національне і етнічне. Ця проблема по-особливому актуалізується вітчизняними обставинами – суспільними реаліями та семантичними традиціями суспільствознавства і офіційної ідеології. Цей аспект показує принципові відмінності всього пострадянського контексту від закордонного. У нашому випадку має місце суперечливе співіснування двох згаданих дискурсів, коли понятійні ряди часто сприймаються як паралельні й синонімічні, взаємозамінні за основним змістом. Ідеться саме про одночасне використання цих понятійних засобів, а не лише про тривалий перехід від однієї термінології до іншої. Іноді ці два поняття виступають у безпосередньо тотожних розуміннях.

Наприклад, Ю. Куц у дослідженні «Етнонаціональні державотворчі процеси в Україні (управлінський аспект)», здійснює спробу проаналізувати теоретичні та історичні аспекти державного управління етнодержавотворчими процесами в Україні [282, с. 3], але, з огляду на назву дослідження, автор також поєднує етнічне та національне в одному понятті. Незважаючи на це, автором було обґрунтовано зміст та особливості етнонаціональної політики як одного з пріоритетних напрямів державного управління міжнаціональними відносинами в сучасній Україні, було проаналізовано зміст та сучасний стан етнополітичних трансформаційних процесів, управління якими зумовлено сучасним етапом державотворення (рис. 1.1).

У праці здійснено системний аналіз особливостей етнонаціональних та державотворчих процесів у процесі переходу від тоталітарного до демократичного суспільного устрою, а також науково обґрунтовано підходи до етнополітичної сфери в сучасній Україні та розроблено практичні рекомендації щодо їх застосування. Варто наголосити, що автор також сформулював основні напрями підвищення ефективності взаємодії держави та етнічних спільнот у процесі реформування основних інститутів політичної та адміністративної систем України [282].

Схожий підхід до поєднання етнічного та національного містить дисертація І. Голоса «Державний механізм етнонаціональної інтеграції суспільства», яка присвячена аналізу та впровадженню механізму етнонаціональної інтеграції. Автором було обґрунтовано актуальність етнічної та національної складової суспільного розвитку в Україні й було

сформовано методика етнонаціональної інтеграції, враховуючи параметри порядку систем, які інтегруються, та рівень існуючої колективної свідомості членів суспільства за домінуючою соціальною приналежністю. У праці представлено організаційне забезпечення дії механізму етнонаціональної інтеграції суспільства, структура й функції органів державного управління процесами етнонаціональної інтеграції та участь різноманітних соціальних інститутів у процесі етнонаціональної інтеграції сучасної України [115].

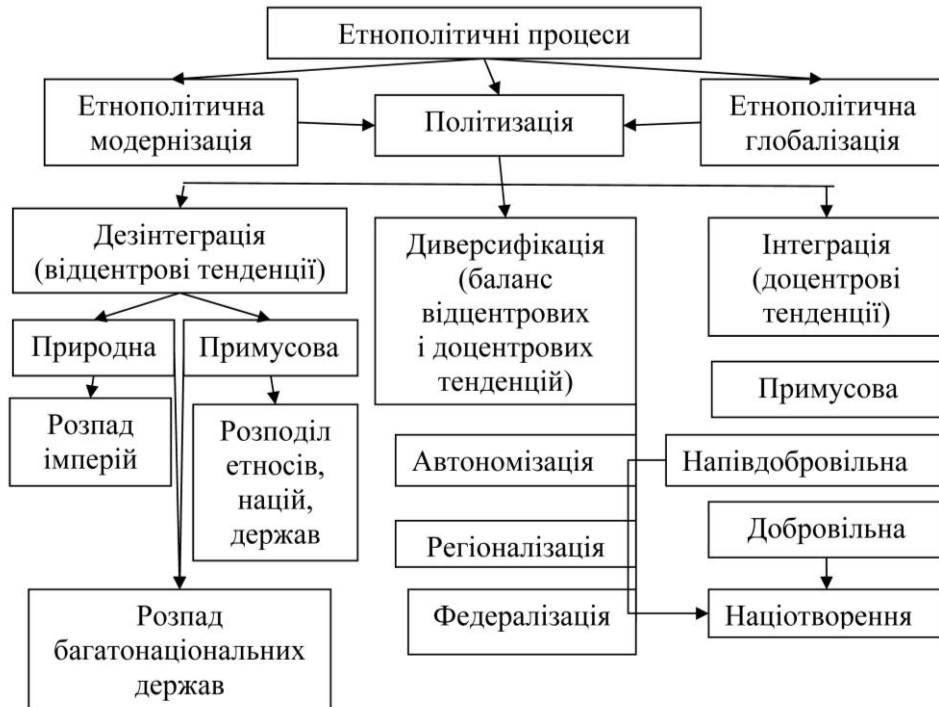

Рис. 1.1. Етнополітичні процеси за Ю. Куцом

Потребують уваги й інші дослідження, зокрема, стаття М. Головатого «Етнополітологічні процеси: суть і проблеми в сучасному світі», в якій автор пише про «етнонаціональні процеси...» як «...визначальний фактор розвитку сучасної цивілізації» [113]. Навчальний курс «Етнонаціональний розвиток українського народу», який містить велику кількість близьких за значенням понять, що призводять до недостатньої визначеності предмета вивчення, зокрема, використовуються такі поняття, як «етнонаціональні реалії», «етнонаціональний інтерес», «етнонаціональні процеси», «національно-етнічна самобутність», «етнонація», «етнонаціогенез» [587].

На думку деяких українських дослідників, оскільки в Україні спостерігається не тільки етнічний ренесанс (як у країнах Заходу в середині ХХ ст.), а й національне відродження, як наслідок становлення незалежної держави, поява поняття «етнонаціональні процеси» викликано необхідністю підкреслити актуальність для України не лише проблеми етносів, а й національно-державного будівництва [58].

Вони вважають, що для цього існує декілька об'єктивних причин. По-перше, явища та процеси, які взаємопов'язані з феноменом етнічності, можна характеризувати як «етнонаціональні», бо саме цей термін фіксує наявність, зокрема, в українському суспільстві титульного етносу, національних меншин та етнічних груп, ефективна взаємодія яких має слугувати інтересам реформування суспільства, його модернізації.

Вони доходять висновку, що поняття «етнонаціональні процеси» можна використовувати для аналізу та пояснення основних компонентних змін, які відбуваються у структурі та способі життя певного етносу або між етносами, або ж між етносом та іноетнічним групами, що відбуваються внаслідок міжетнічної взаємодії та сприяють сутнісним зрушенням у його існуванні [58].

На противагу цій точці зору автор хоче зазначити, що більшість сучасних зарубіжних дослідників є прихильниками саме політичної теорії нації, розглядаючи її здебільшого як територіально-політичне утворення. На їхню думку, формування політичної нації відбувається внаслідок тісної взаємодії держави, титульного етносу та наявних національних меншин. Тому для більшості визначень поняття нації, обов'язковим є наявність етнічного компонента – мови, культури, традицій тощо. Натомість, у моноетнічних країнах поняття етнічної та політичної нації збігаються [304, с. 189].

По-друге, у поняття «етнонаціональні процеси в Україні» вони вкладають процес етнічного відродження як українського титульного етносу, так і корінних народів та національних меншин. Особливістю цих процесів, на їхню думку, наразі є утвердження вищезначених груп як сталих структурних компонентів українського суспільства, їх інтеграція з тенденцією формування громадянської нації, збереження національної самобутності, політизація етнічності [58].

Дійсно, важливою складовою політизації етносу є масова мобілізація під гаслами національного відродження. Історія СРСР у цілому не знала прикладів таких широких етнічних процесів ані в середовищі титульного етносу Української республіки, ані в середовищі етнічних меншин. Уряд СРСР уміло деполітизував націоналістичні рухи в республіці, припинив їхнє критичне зростання та загальмував процес визрівання внутрішніх природних передумов для формування та становлення української політичної нації. Тим самим практично був зведений нанівець процес фактичної суверенізації України [618, с. 147]. Тогочасна політика в Україні спромоглася збити національно-демократичний рух зі шляху становлення політичної нації. Акцент національного та державного будівництва був зроблений на національно-територіальній автономії, а не на політичному самовизначенні. Але етноси СРСР були не суб'єктом політичних процесів, а лише об'єктом державного впливу [618, с. 147]. Тому в умовах становлення політичної нації етнічна політика держави повинна спиратися на принцип «єдності в різноманітності», адже інтеграційні перспективи України залежать від її подальшої можливості зберегти та об'єднати на сьогодні своє поліетнічне суспільство [304, с. 189-190].

По-третє, серед таких сучасних українських науковців загальноприйнятою є думка про необхідність використовувати поняття «етнонаціональні процеси» в контексті поняття «етнонаціональні відносини». Відомо, що поняття «етнонаціональні відносини» здебільшого не використовується в європейській мовній традиції, відповідно до якої поняття «етнічне» використовується щодо культурної, релігійної, мовної та іншої самобутності осіб і груп, а «національне», зазвичай, використовують відносно громадянства та власне держави [400]. Але, на думку деяких вітчизняних науковців, в українському законодавстві варто використовувати саме запропонований термін «етнонаціональні відносини», оскільки це дає змогу більш чітко визначити об'єкт відповідної державної політики та запобігти правовим колізіям із термінологією у законодавчих актах, у яких, здебільшого, поняття «національного» вживається і стосовно етнічного, і стосовно державно-громадянського. Крім того, використання саме такого поняття адекватно відбиватиме специфіку поліетнічного загалу громадян України, які всі разом утворюють українську націю, український народ [400].

Цілком слушною видається думка В. Євтуха про те, що «...жодні закони чи етнополітика держави, якою б ідеальною вона не була, не вирішать проблем етнічних меншин, якщо останні не будуть мобілізувати свої внутрішні ресурси... етнічна

меншина функціонуватиме як цілісний структурний елемент поліетнічного суспільства, особливо у плані свого відтворення, лише тоді, коли будуть наявні відповідний кількісний склад, відповідна поселенська структура, демографічна ситуація, бажання зберегти свою самобутність тощо, тобто ознаки, які не завжди визначаються державною політикою, й котрі у зарубіжній етносоціології дістали назву «конституційна наповненість структури етнічної меншини» [165, с. 78].

Саме тому ще донедавна в довідниково-енциклопедичній літературі серед «етнічних» присутні лише такі поняття, як «етнічна спільність», «етногенез», «етнографічна група», «етнос»; натомість серед «національних» лише терміни «народ», «народи корінні», «нація» та інші [159]. Ще вужче тематика «етносу» та «нації» була представлена в «Українській Географічній Енциклопедії» (виданій наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр.): наявні визначення «етнічна спільність», «етнічний склад населення», «етнографічне районування». Навіть у 10-томовій «Енциклопедії Українознавства» знаходимо лише «етнографію». Дефініція «етнос» відсутня у виданому словнику-довіднику «Міжнаціональні відносини. Поняття та визначення» (1991 р.) та довіднику «Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії» (1993 р.) [82].

Варто відмітити, що навіть у більш недавніх виданнях довідниково-енциклопедичної літератури відсутні такі поняття, як «етнонаціональні процеси», «етнополітичні процеси», навіть «національні процеси», хоча присутні такі поняття, як «етнічні процеси», «етнічна консолідація», «етнічна парціація» та багато нових досить цікавих термінів на зразок «етнічні ідіоти», «етнічні потвори» та інші [161].

Зазначимо, що нині набуло популярності видання різноманітних енциклопедичних видань. У цьому є як позитивні, так і негативні моменти. По-перше, за змістом цих енциклопедій маємо змогу прослідкувати як українські науковці пояснюють певні сторони етнічного та національного життя, які використовують для цього поняття. По-друге, можемо сподіватися, що саме таке енциклопедичне видання запропонує нам універсальні поняття та методи, за допомогою яких зможемо інтерпретувати те або інше явище та подію. Але, на жаль, енциклопедії не завжди дають нам таку змогу. Тому зауважимо, що наукові поняття – не платонівські «ейдоси», вільні від впливу «земного», від зв'язку з соціумом, від конотацій, від прагматики. Історія термінів у науковому співтоваристві – це складна драма ідей, а часом і їх творців. Застосування термінів у політичному й управлінському контекстах вимагає оптимізації, тому що це реально може вплинути й впливає на життя соціуму [316, с. 146]. Більше того, процеси міграції на території сучасного СНД (еміграції, імміграції, рееміграції) призвели до формування нових діаспор, етнічних груп у сучасних незалежних державах. У результаті проблеми етнічної взаємодії доводиться вирішувати не тільки на міждержавному рівні, але і в масштабах міста, району, мікрорайону. У суть і природу етнічних процесів та конфліктів доводиться вникати і співробітникам районних адміністрацій, і дільничним міліціонерам [316, с. 148]. Тому дослідникам, що спеціалізуються на історії понять, ще належить описати, наприклад, усі перетворення з поняттям «етнос», що відбувалися в надрах міністерств, у головах чиновників і політиків, пристосовавши та налаштувати його на вирішення власних завдань [316, с. 150]. Адже етнічна «карта» на сьогодні охоче розігрується в політиці, але не завжди коректно.

У цьому випадку показовим прикладом може служити «Короткий етнологічний словник» (1994 р.), в якому наводиться таке визначення: «Національне питання – питання про різноманітне (неоднакове) нерівноправне положення народів у системі міжнаціональних та національно-державних (етнополітичних відносин і шляхи, способи його – цього становища – дозволу, тобто ліквідації національної дискримінації і досягнення національної рівноправності і справедливості в національних відносинах)» [265, с. 48-49]. Таким чином, можна вказати на принциповий змістовий

момент цього визначення – це поєднання смислових меж «національно-державного» і «етнополітичного».

Для наведеного випадку існує значно глибша методологічна традиція, пов'язана з інтерпретацією загальної проблеми співвідношення етнічного і національного. Згідно з пануючим аж до кінця 1980-х рр. в радянській літературі поглядом, національне інтерпретувалося як момент і прояв етнічного, коли поняття «рід», «плем'я», «народність», «нація» розглядалися як ланки діахронної перспективи.

Не заглиблюючись у сферу етнологічної теорії, російський дослідник Н. Мухарямов у праці «Питання теорії етнополітичного аналізу» спробував виділити три типи взаємодії «національного» та «етнічного» в загальному понятійному просторі [358, с. 96].

Перший варіант у взаємодії цих двох основних термінів ґрунтується на методологічній орієнтації, яка домінує в радянській літературі. Національне розглядається при цьому як момент розвитку етнічного, його стадіональний тип або ступінь еволюції. Як термін тотожний «народам світу» «етнос» був наділений статусом родового до безлічі різновидів людських спільнот – до «нації», «національності», «народності», «племені».

Друга інтерпретація розглянутого співвідношення виходить із того, що «національне» та «етнічне» – це схожі, але не тотожні поняття. Прикладом може слугувати підхід М. Лазарева, який розглядає їх як «одночасно й різнопорядкові та близькоспоріднені», що перетинаються у своїх змістовних значеннях [196, с. 3]. Таким чином, «національне» та «етнічне» частково збігаються один із одним у тій мірі, в якій вони відображають відмінності людей. Однак «національне» в цьому сенсі розглядається ширше, повніше і глибше «етнічного» в галузі економічних, політичних інтересів, і так же можна стверджувати, що нація виникає лише в сучасному суспільстві. Отже, інтерпретація розглянутого співвідношення «національного» та «етнічного» виділяє відмінності, кристалізується навколо двох вузлових моментів – соціальної домінанти і хронологічних рамок.

Нарешті третій шлях розв'язання цієї проблеми пов'язаний із дихотомізацією категорій «національне» та «етнічне». Таке розведення робиться з різних точок зору, але за основу беруться іманенти абсолютно різних цивілізаційних рівнів і станів суспільства.

Дослідники такого підходу вважають, що людська історія включає як найважливіший свій аспект розвиток від етносу до нації, при цьому «специфіка етносу полягає в тому, що люди, які входять до нього, розглядають свої відносини як природні і поступово долають обмеженість етносів, формуючи нації. Останні є результатом нової культури, що долає уявлення про природності, біологічність об'єднання людей у спільності, і стимулюючи уявлення про визначальне значення особистості, права, правової держави, громадянського суспільства, які й можуть забезпечити права особистості» [358, с. 33]. Представниками цього напрямку є А. Ахієзер, Ю. Бородай [358, с. 33-34].

Згідно з іншою точкою зору щодо розрізнення «національного» та «етнічного», у центрі міркувань перебувають критерії, утворені за рахунок співставлення різнопланових проєкцій загальної картини диференціації людських спільнот. Тут порівнюються не стільки стандарти стану, не стільки частина і ціле, скільки різні підстави для градації колективності.

Основне місце в цій логіці належить тому, що національні спільноти сучасності, як правило, поліетнічні, є результатом складних асиміляційних процесів. «Через подолання внутрішньої неоднорідності – соціальної, культурної, етнічної, – стверджує В. Йорданський, – відбувається становлення національної спільноти» [210, с. 87]. Продовжуючи аналіз відмінностей між етнічним і національним, В. Йорданський пропонує своєрідний критерій, коли перший тип спільності «цементується, у першу чергу, усвідомленням спільності походження», а в другому «більш важливу роль відіграє переконання в спільності майбутнього» [210, с. 87].

Проте, крім визначального критерію між «національним» та «етнічним», часто зустрічаються вказівки і на комплексний критерій – на ступінь складності самої організації суспільного життя, на диверсифікованість культури, на рівень урбанізованості, тип економічного розвитку, розходження інших механізмів інтеграції. Такий дослідник, як Р. Абдулатіпов, критикуючи положення про «етнонаціональне», виділяє такі положення:

- поліетнічний характер більшості націй, мала кількість етнічно чистих націй, розділеність у часі періодів власне етнічного і національного буття;
- нація – пізніша і вища форма регуляції соціокультурних відносин, властива високоурбанізованим індустріальним суспільствам;
- в етнічному відношенні нація може формуватися, як відомо, як у процесі стирання етнічних і субетнічних рис, ослаблення родоплемінного і кланового поділу, так і шляхом асиміляції іноетнічних елементів [1, с. 18-19].

При розгляді різних підходів до вирішення питання про співвідношення «національного» та «етнічного», доцільне посилання на найбільш оформлену концепцію, яка поширена у російській науковій думці. У статті «Суспільство, етнос, нація» Ю. Семенов здійснює розмежування двох концептів не в історичному часі, а за принциповим змістом системоутворюючих основ. На його думку, етноси – це «сукупність людей, які мають спільну культуру, спілкуються однією мовою й усвідомлюють як свою спільність, так і свою відмінність від членів таких же людських груп», нація ж «є сукупність людей, що мають спільну батьківщину» [500, с. 156]. Ми погоджуємося з думкою автора, про те, що вказані поняття належать до різних соціальних сфер, оскільки етнос чи етнічна спільність характеризують «поділ всередині всього населення суспільства, а не суспільства, як це часто розуміється. Етноси – це лише угруповання населення суспільства» [500, с. 156].

У працях останніх років вже зверталася увага на ту обставину, що частота вживання таких понять, як етнос, етнічність – характерна риса пострадянської спеціалізованої літератури. Щодо цього досить категорично висловився, зокрема, В. Тишков: «Ми пропонуємо користуватися в науковій, політичній і правовій мові поняттями «народ» і «національність», хоча останній термін у світовій практиці означає «громадянство». У світовій літературі, а тим більше в політичній мові немає й поняття «етнос». У нас навколо нього накручені грандіозні паранаукові конструкції, політики та журналісти хизуються цим словом, воно вже з'явилося в текстах офіційних державних документів» [534, с. 29]. Пафос цих суджень зрозуміти можна, але наділяти їх буквальним значенням не варто. І відмінна риса робіт зарубіжних дослідників полягає в понятійному різноманітті, у використанні дуже широкого кола категоріальних засобів. За рахунок розширення набору понять виникає нова евристика, яка відкриває шлях до нових можливостей науки. Актуалізація таких потенцій особливо важлива на перетинах політологічного і етнологічного пластів суспільствознавства. Тут відкривається вихід із тісного коридору, який утримує в затиснутому стані фундаментальні, первинні слова – «етнічне», «національне».

Етнічність історична, а її глобалізацію зазвичай пов'язують зі становленням світового ринку і подальшим «втягуванням» величезної кількості периферійних товариств у ту диференційовану єдність, що й стала потім сприйматися як етнічна картина світу. Домінування етнічності розглядається як результат становлення індустріального суспільства, що спричинило за собою розпад традиційної громади, атомізацію мас та складання «масового індивіда» з його почуттям відчуження й із властивим йому способом подолання цього відчуження – етнізацією.

Що ж до нації, то можна погодитися із запропонованими дослідниками концепціями – етнічною та державною, громадянською. Відповідно до першої нація – це етнос, згідно з іншою – нація є сукупністю всіх громадян держави, все її населення. Якщо етнос

збігається з населенням держави, то ця сукупність людей майже обов'язково є нацією. Коли ж цієї сукупності немає, то тоді виникає безліч проблем, що вимагають негайного реагування. Люди, що складають етнічну спільноту в поліетнічній державі, можуть одночасно утворити й особливу націю, як, наприклад, республіки колишнього СРСР, але можуть і не бути самостійною нацією. Все залежить від самосвідомості групи (або вони зараховують себе до етнічної групи, або до національної держави), тобто від того, що вони вважають своєю батьківщиною – всю країну в цілому або ж ту її частину, яку конкретно населяють. Згідно з цим поняттям, населення країни, що розділено на етнічні групи, може бути єдиною нацією, а може і не бути нею. В останніх типах держав виникає врешті-решт бажання до створення декількох геосоціальних організацій та утворень самостійних націй. Така ситуація буде яскравою демонстрацією фетишизації принципу, доведеного до повного абсурду. Але людство не може існувати в ситуації абсурду. Тому не дивно, що практично ніде у світі території розселення етносів і державні кордони не збігаються повністю. На території 32 європейських країн проживає 87 національних меншин, які здебільшого дисперсно «розпорошені». Так, німці за межами Німеччини живуть в Бельгії, Данії, Франції, Польщі, Росії, Румунії, Італії, Чехії, Сербії і т. д. Уявімо, до яких наслідків призвела б спроба окремих народів здійснити на практиці принцип тотожності національних і державних кордонів. Тим не менше, тенденція до реалізації цього принципу залишається нездоланною. Наприклад, розпад колишньої Югославії та проголошення незалежності і суверенітету Словенією, Хорватією та іншими суб'єктами старої федерації наочно ілюструє роль принципу тотожності державних і національних кордонів у виникненні міжетнічних конфліктів. Із розпадом біполярної системи, робить висновок Стокгольмський міжнародний інститут проблем світу, на планеті відродилися такі ідеї, як право нації на самовизначення і демократію й одночасно з цим будь-які форми націоналізму і трайбалізму. Не тільки національні еліти, але й широкі маси бачать у власній державності гарантії збереження та розвитку народу як цілісного самобутнього утворення зі своєю системою цінностей і пріоритетів. Вони виявляють високу активність і вимогливість у захисті, реалізації своїх національних інтересів [46, с. 85; 125, с. 25].

Саме тому сучасна етнополітична ситуація характеризується підвищенням ролі етнічного фактора в суспільному та політичному житті держави, зокрема, відбувається процес інтеграції національних меншин у внутрішні державні процеси, консолідація етнічних груп навколо державотворчих процесів та політизація етнічних груп (цей процес називають «політизацією етнічності» або «етнізацією політики») [305]. Такі зміни пояснюються протиріччями розвитку сучасного світу: процеси глобалізації та розмивання міжнаціональних кордонів відбуваються паралельно з процесами активізації малих народів. Багатьом із них доводиться відстоювати своє право на офіційне визнання їх етнічними та національними меншинами, на створення інститутів свого автономного життя. Розквіт цих «малих націоналізмів» властивий різним країнам і регіонам, не обходить він стороною і Україну [374].

На думку деяких фахівців, «хоча вивчення етнічного чинника політичного розвитку вже сформулося в першому наближенні як самостійна область наукового знання, ні на рівні її понятійного апарату, ні на рівні уявлень про внутрішню структуру або наочні межі не існує достатньої єдності поглядів. Вельми варіативним є уявлення і про реальні механізми взаємодії етнічності й політики» [65, с. 5].

Більшість вітчизняних дослідників, аналізуючи сучасний стан суспільно-політичного розвитку в Україні, передбачила посилення впливу етнічних чинників у політичному житті держави внаслідок політизації етнічності [194, с. 9]. Тому є доречною думка авторів монографії «Етнонаціональні трансформації в Україні», які вважають, що «...особливого значення за останніх часів набуває вивчення етнонаціонального чинника, оскільки традиційна суспільствознавча методологія дослідження, наголошуючи на

процесах соціального виробництва, зазвичай підпорядковувала етнічний чинник соціальному» [166, с. 65]. Адже недооцінення ролі та змісту етнічного фактору на початку ХХ ст. досить дорого обійшлося для деяких держав, політиків та їх народів. Ілюстрацією цього є перегляд основних положень Версальської системи в Європі, поява та посилення нових джерел напруження на Балканах та Близькому Сході, ігнорування та замовчування етноциду вірменів у Туреччині та ін.: наслідки цих подій час від часу заявляють про себе і сьогодні [334].

Незважаючи на те, що поняття «етнонаціональний (національний, етнічний) фактор» досить часто використовують під час розгляду етнічних процесів у суспільстві, його зміст трактують по-різному, що пояснюється не лише наявністю власної позиції дослідника щодо пояснення цього поняття, але й місцем та роллю, яка відводиться йому в системі суспільних координат. Якщо дотримуватися підходу, згідно з яким фактор є рушійною силою будь-якого процесу, то етнічний фактор є реальним потенціалом етнічної спільноти, яка здатна впливати на соціально-політичні та управлінські процеси в суспільстві та державі. Також доречною, особливо за сучасних умов, є спроба розглядати етнічний фактор як можливість етнічних груп реалізувати власні інтереси в суспільстві та спосіб соціального самоутвердження. Адже у різних сферах інтереси можуть проявлятися по-різному, і, як слушно зауважує В. Ананьїв, «етнонаціональний чинник може виступати як функціональним, так і дисфункційним елементом суспільства, тобто сприяти його руйнуванню» [166, с. 79].

Світова практика має чимало прикладів, коли невирішене національне питання призводить до появи державних проблем, прикладом цього є проблема курдів у Туреччині, басків в Іспанії, «абхазька й осетинська проблеми» у Грузії та ін. Відсутність вираженої національної політики або ж відповідних механізмів дотримання та захисту прав національних меншин може призвести до погіршення взаємовідносин між державами (Вірменія – Азербайджан, Угорщина – Румунія, Німеччина – Франція, Туреччина – Греція і т. д.) [478]. Показовою в цьому плані є також і Африка, яка особливо багата на етнічні протистояння та конфлікти, причинами яких є етнічна строкатість, наслідки колоніальної залежності, відсутність ефективної національної політики та відповідних державних органів щодо регулювання етнічної сфери та ін.

Про те, що етнічний фактор відіграє серйозну роль у вирішенні проблем державного устрою, свідчить розпад СРСР, Югославії, Чехословаччини. Причин їх зникнення з політичної карти світу декілька. Одні говорять про неминучість розпаду імперій, інші – про помилки політичного керівництва цих країн, треті – про хвилю націоналізму і етнофобії, яким неможливо протистояти як катастрофічним явищам суспільного життя, що повністю підривають довіру і взаєморозуміння між людьми різних національностей [542]. Але безсумнівне одне – у всіх цих випадках так чи інакше зачіпаються проблеми спільного існування етнічних спільнот у поліетнічному середовищі в межах однієї держави. У зв'язку з цим, на наш погляд, надзвичайно важливо не стільки аналізувати політичні, економічні та соціальні процеси, скільки необхідно серйозно, глибоко та всебічно оцінювати етнічний чинник та національну самосвідомість.

Доречно нагадати точку зору Л. Гумільова, що «в житті людини немає нічого більш нестабільного, ніж соціальне становище та соціальні відносини», і в той же час «ніякими зусиллями і бажаннями людина не може змінити свою етнічну приналежність». Ось чому, на його думку, немає нічого більш впливовішого, ніж те, що в кінцевому підсумку визначає свідомість і поведінку людини, – це «етнічна стихія людства», яка має тенденцію актуалізуватися, перебудовуватися і в результаті визначати напрями розвитку людства [542].

Залежно від внутрішніх та зовнішніх характеристик, етнічний фактор у різних країнах проявляється по-різному. Вітчизняні дослідники до таких характеристик зараховують: етнічну структуру населення; чисельність етносів, які проживають на території

держави; рівень етнічної та національної самосвідомості; роль та місце етносів у соціально-політичному житті країни; наявність місць компактного проживання та інше [9, с. 89]. Аналіз якісних характеристик етнічного фактору дає можливість проаналізувати його відмінності щодо різних країн.

Навіть загальний огляд та характеристика етнічного фактору в Україні дає підстави стверджувати про його важливу роль у процесі консолідації та розвитку українського суспільства. За даними Всеукраїнського перепису 2001 р., на території нашої держави проживають представники 130 національностей та народностей [369]. Їхнє розселення в Україні має чітку регіональну визначеність (росіяни – Донбас, Луганськ, Харківська обл., татари та росіяни – Крим та ін.), а деякі держави, які межують із нашою державою, є етнічними батьківщинами для етнічних меншин, що проживають на нашій території.

На думку Г. Луцишин, основне значення етнічної батьківщини полягає в такій організації політичної взаємодії, коли її еліта здійснює відповідну політику щодо пошуку та визначення етнічних спільнот із представниками відповідних етнічних груп у межах іншої держави [303]. Таким чином, «етнічна батьківщина» сприяє формуванню уявлення серед власних етнічних груп та етнічних груп, які проживають за межами їхньої держави, як про представників однієї нації або народу, що досить чітко прослідковується в політиці таких держав, як Росія, Ізраїль, Угорщина, Румунія, які слідкують за дотриманням прав представників своєї етнічної групи. Досить часто, намагаючись захищати права етнічних груп, етнічна батьківщина вдається до активних політичних дій, використовуючи різні методи та засоби: надання привілеїв щодо імміграції; одержання подвійного громадянства, яке в Україні не має юридичної сили; різноманітна підтримка етнічних організацій та об'єднань, діяльність яких може носити виражений сепаратистський характер; вплив на внутрішню та зовнішню політику відповідної країни. Наприклад, Росія активно впроваджує політику дискримінації етнічних росіян у колишніх республіках СРСР.

Існуючий досвід політичної мобілізації дає можливість стверджувати, що, зазвичай, такі процеси набувають особливої актуальності під час проведення важливих загальнонаціональних акцій напередодні та в ході виборчого процесу. Досить часто під час мобілізації представники національних меншин створюють на основі існуючих національних товариств та об'єднань політичні партії та організації, які надають можливість стати активним учасником політичних процесів у державі та посилити вплив на владу та ухвалення відповідних управлінських рішень. На сьогодні в Україні діє близько 300 громадських товариств національних меншин, 23 з яких мають статус всеукраїнських [303]. Більшість із цих товариств або є, або бажає стати активними учасниками політичних процесів в Україні.

Важливу роль за умов посилення політичної мобілізації національних меншин відіграють такі фактори, як «мотив небезпеки» і «принцип справедливості», які довели свою ефективність під час процесу мобілізації і є дієвими під час використання їх як політичних гасел. Поряд із цим важливу роль у процесі політичної мобілізації відіграють такі категорії, як авторитетність організації, яка представляє ту або ж іншу національну меншину, та обов'язкова наявність впливових лідерів серед представників національної меншини. Це, перш за все, пов'язано із рівнем національної самосвідомості національних меншин, рівнем розвитку етнічної культури, рівнем усвідомлення існуючих проблем етнічного розвитку та можливих шляхів їх розв'язання, ступенем вираження етнічної самобутності та обов'язкової наявності лідерства. Варто зазначити, що фактор чисельності національної меншини не завжди відіграє основну роль у політичних мобілізаційних процесах. Яскравим прикладом цього може слугувати білоруська національна меншина в Україні, яка займає третє місце за чисельністю серед національних меншин в Україні, однак має один із найнижчих показників рівня

політичної мобілізації, і, зокрема, найменшу кількість створених та діючих національних товариств на регіональному рівні, й практично повністю не представлена у засобах масової інформації України [303]. Крім цього, політична мобілізація може бути зумовлена не лише конкуренцією етнічних спільнот, але й може бути результатом державної політики. Адже головна роль держави та її інститутів у сфері етнічної політики полягає у встановленні та регулюванні прав національних меншин у межах своєї території.

Етнічний фактор все більше і більше проявляє себе в активізації вимог національно-державної суверенізації, яка, на думку націоналістично налаштованих політиків, відображає прагнення і сподівання їхніх народів. При цьому вони часто посилаються на аналогічні процеси в інших країнах, серед інших народів. На перший погляд, це досить правдоподібно. Ось вже більше чверті століття на етноконфесійній основі відбуваються зіткнення в Північній Ірландії, і Великобританія до цього часу не може знайти рішення цієї проблеми, яке б задовольнило всіх. Одночасно в цій країні стараннями націоналістичних сил отримала свій парламент Шотландія, і на черзі така ж проблема вирішується в Уельсі. В Іспанії протягом багатьох років заявляють про себе національні меншини – баски і, певною мірою, каталонці. Перші вимагають створення незалежної держави на частині іспанських та французьких територій, другі – більшої самостійності від Центру. Неспокійно і в Румунії та Трансільванії, де вимагають автономії не стільки угорці, скільки місцеві румуни, які думають, що їхнє перебування в імперії Габсбургів до 1918 р. серйозно відрізняє їх від населення Молдови та Волощини [542].

Тому нині національні меншини добре усвідомлюють той факт, що ефективне вирішення проблем, які постають перед ними, напряму залежить від того факту, як активно представники національної меншини беруть участь у діяльності органів влади різних рівнів. Досить часто саме необхідність представництва в органах влади спонукає національні меншини до посилення процесів політичної мобілізації. Аналіз показує, що національні меншини, які стають на шлях політичного становлення, намагаються визначити свої політичні інтереси, що знаходить відображення у спробах створити власну політичну партію, політичну еліту, мас-медіа та ін. Світовий досвід свідчить, такі сценарії політичного становлення є прийнятною, а в деяких випадках і оптимальною формою політичного життя національної меншини. Однак, як саме це все відбуватиметься в Україні, ще не відомо.

Більшість дослідників, зважаючи на сьогоденну ситуацію, прогнозує зростання ролі етнічного фактору як одного із дієвих засобів політичної боротьби національних меншин та пов'язує політизацію етнічності з погіршенням матеріального становища меншин, і, як наслідок, зростання напруги у міжнаціональних відносинах, що, у свою чергу, вказує на загострення етнополітичних проблем, залежно від глобалізаційних тенденцій та модернізаційних інновацій, а також від впливів минулого, тобто так званих «посткомуністичного традиціоналізму» і «номенклатурного націоналізму» [192]. Поряд із цим особливий вплив на процеси децентралізації, регіоналізації, автономізації на суспільно-політичну поведінку етноспільнот мають, по-перше, соціально-економічні чинники; по-друге, посилення впливу територіальної дезінтеграції на прояви сепаратизму та автономізму; по-третє, поступовий перехід від латентного стану міжетнічного протистояння до відкритого конфлікту та його ескалації.

Досвід останнього десятиліття довів неспроможність як радянської, так і багатьох західних етнополітичних доктрин постулювати стирання етнічних відмінностей і затухання етнічної самосвідомості народів під впливом глобалізації. Навпаки, етнічна самосвідомість лише загострюється в результаті опору зазначеним уніфікованим тенденціям. Разом із тим, вона зростає також під впливом демократизації суспільства при збільшенні можливості вільного волевиявлення громадян. Виявилось, що багато

етнічних спільнот, що вважалися за радянських часів асимільованими зі спорідненими народами, насправді зберігають свою етнічну самобутність і особливу самосвідомість. І спроба «заштовхнути» етнічну активність тільки в сферу традиційної культури ніде у світі не увінчалася успіхом, оскільки була з самого початку приречена на провал.

Із урахуванням представлених вище положень в українській практиці поняття «етнополітичного процесу» розглядається як таке, що відображає процесуальні аспекти форми прояву активності етнічних спільнот, їх суб'єктності. Оскільки етнічні групи та етнічні спільноти є складовими частинами політичної системи сучасних суспільств, то етнополітичний процес можна визначити як політичний процес зі значною участю політизованих етнічних акторів, які відстоюють свої цінності та інтереси [60, с. 9].

Одним із перших серед російських вчених визначення етнополітичних процесів запропонував Д. Драгунський. Це поняття розкриває «процес взаємодії достатньо великих груп населення, кожна з яких характеризується, з одного боку, безумовно, артикулюючою етнічною ідентичністю, з іншого – певними (реальними або бажаними) інститутами суверенітету. Таким чином, висунуті цими групами етнічні вимоги негайно стають політичними (розширення суверенітету), а політичні, економічні або гуманітарні вимоги набувають етнічного забарвлення, при їх реалізації використовуються механізми етнічної мобілізації» [147].

На думку вітчизняних дослідників, поняття «етнополітичний процес» – комплекс заходів із боку держави щодо регулювання етнонаціональних аспектів життєдіяльності суспільства [193]. Їхня сутність визначається тісною ув'язкою з участю різних суб'єктів (елементів) етнічної та національної структури в суспільному розвитку, формуванні громадянського суспільства із збереженням його етнічної специфіки. У змістовному плані етнополітичні відносини, які виникають між різними суб'єктами етнополітичних процесів, на думку фахівців, характеризують взаємодію національної еліти та електорату, національних рухів, партій тощо [285, с. 11; 193].

Етнополітичний процес, на думку В. Устименка, є «не що інше, як синтез двох явищ, виведених з етнічності, та власне політики, кожне з яких може виступати і причиною, і наслідком»; «під етнополітичним процесом слід розуміти, по-перше, політичні аспекти функціонування в Україні етнополітичних спільнот, маючи на увазі їхню можливу політичну організацію та інтереси, вимоги до держави, як і в цілому участь у політичному житті суспільства та особливості політичної поведінки, по-друге, регулювання цього функціонування, а також пов'язаних із етносом питань із боку держави, офіційних та загальнонаціональних політичних інститутів, розуміючи під цим наявність офіційної (державної) політики в питаннях прямо чи опосередковано етнічного плану» [563, с. 73-74].

На думку автора, в сучасних умовах етнічні процеси все більше залежать від політичних подій, які зачіпають практично всі сфери соціального буття (виявляються в економіці, у соціокультурній сфері, у плані міжгрупової та міжособистісної взаємодії) і тому породжують протиріччя і конфлікти в суспільстві, а це несе небезпеку для існування й розвитку українського етносу або зміни в етносі будь-якого його компонента – окремих елементів культури, мови, соціальної структури й т. п.

Етнополітичний процес має свої особливості й тому не завжди вкладається в класичні схеми західних вчених, що розглядають політичний процес у рамках «теорії обміну» і процедури віднесення до інтересів, як того вимагає ключова методологічна метафора «економічної людини» [139, с. 28]. Суб'єкти етнополітичного процесу частіше за все відстоюють неспівпадаючі цінності (а не інтереси) і «працюють» не на користь єдності політичного простору. Як стверджує А. Панарін, «в політиці все активніше заявляє про себе не тільки «розумний егоїзм» посттрадиційних особистостей, переслідуючи свої індивідуальні інтереси, але і відчувається реванш «колективних сутностей», таких як національний інтерес, національні цілі й пріоритети, цивілізаційна, соціокуль-

турна, конфесійна ідентичність» [399, с. 37]. Ці цінності розколюють єдине громадянське суспільство на субкультурні й регіональні групи, що протиставляють свою культурну або регіональну ідентичність політичній громадянськості [399, с. 176].

Перебіг етнополітичних процесів, які останнім часом в Україні стають все активнішими, свідчить про існування та посилення протиріч в українській нації етнічного та національного чинників. У певні періоди їхньої актуалізації ми можемо спостерігати зміни в їхньому балансі, наприклад, коли поруч зі сталим етнічно-мовним компонентом української ідентичності на перший план виступає територіально-політичний. Саме тому подолання в Україні вже існуючих регіональних, культурних відмінностей у менталітеті народу, спроби формування української політичної нації без урахування національних та етнічних особливостей у різних регіонах, проходить досить болісно й зі значними труднощами [304, с. 189].

Політична активність властива зовсім не всім етносам, наприклад, у політичному просторі України цей феномен найбільш виявився у Закарпатській, Чернівецькій областях та АР Крим. Тут наклалися і викликали ефект резонансу чинники трьох рівнів: макросоціального (системна криза, ослаблення політичної вертикалі, криза економіки, різке падіння рівня життя), внутрішньоетнічного (збереження етнічної структури, якість та кількість комунікаційних зв'язків, дефіцит території і характер міжетнічних контактів й ін.) і геополітичного [138, с. 28]. Важливу роль при цьому зіграло загострення територіальної проблеми, яка в умовах аграрного типу розвитку етносу, що зберігся, приводить до розвитку політичної активності населення.

Водночас об'єктивний аналіз територіально-політичних змін засвідчує, що у більшості випадків саме етнополітичні процеси стали джерелом конструктивного державотворення, прогресу, оновлення суспільства на демократичних засадах і його культурного піднесення. Тому взаємовідносини етнічної й політичної сфер, залежно від їхнього характеру, поєднують і конструктивний потенціал, і небезпеки дестабілізації, породжуючи необхідність їхньої оптимізації [142, с. 5].

Варто зазначити, що етнополітичний процес – це завжди реакція на ситуацію в суспільстві. Тому етнополітичні процеси можна визначити як складний комплекс різнопланових явищ, які є відповіддю на процес розвитку етносу, що полягає у забезпеченні його нормального функціонування й охорони від розпаду, зникнення, зміни в існуванні або статусі під впливом поширення глобалізаційних процесів. Відповідно до складності явищ, які відбуваються під час етнічних процесів, вони взаємодіють, а в деяких випадках доповнюють існуючі політичні та національні процеси (рис. 1.2).

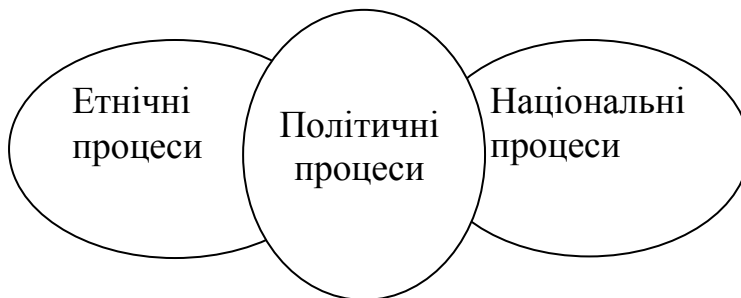

Рис. 1.2. Взаємодія політичних, етнічних, національних процесів

Важливу роль в інтерпретації сутності етнополітичного процесу відіграє теоретико-методологічна позиція дослідника. Прихильники онтологічної природи етносу, як правило, аналізують етнополітичні процеси в теоретичних парадигмах соціально-

економічного детермінізму або теорії конфлікту. Етнос тут виступає як самостійний суб'єкт політики, що володіє власними інтересами, пов'язаними з соціально-демографічним і етнокультурним відтворенням. Найпоширенішою концепцією при цьому підході є концепція «внутрішнього колоніалізму» (М. Гектер, Вашингтонський університет) [139]. Політична участь етносу пояснюється нерівномірними темпами індустріалізації в поліетнічній державі, що породжують різні рівні соціально-економічного розвитку етногруп. Етнічно домінуюча група прагне стабілізувати і монополізувати своє положення і переваги. На цій основі складається культурний розподіл праці – етнокультурна стратифікація, у рамках якої етнокультурні відмінності поєднуються з професійно-класовими.

Сучасне наростання міграційних потоків із півдня на північ призвело до виникнення і розширення цього явища практично по всій Європі та США (в'єтнамська вулична торгівля, італійські піцерії, китайські ресторани в Нью-Йорку, польські сосисочні в Стокгольмі, негритянські перукарні в Лондоні і т. д.). Останнім часом це явище стало предметом досліджень і призвело до створення специфічного сектору політичної активності (програми підтримки «кольорового» бізнесу у Великобританії та ін.) [10].

Однак ще за часів СРСР економічна диференціація етносів набула таких форм, які роблять неможливими прямі аналогії з іншими країнами. Особливість процесу розподілу господарських ніш між етносами в нашій країні зумовлена тим, що тут йдеться не про іммігрантів, а про етнічні групи, що мають у нашій же країні свою історичну «базову» територію. У Франції, Англії або США «етнічне» підприємництво з самого початку було вбудоване в систему економічних відносин цих країн і формувалося як елемент цієї системи. У нас же відбувалося, швидше за все, поширення етнічних укладів на територію інших етносів. Природно, цей процес сприймався як експансія і викликав негативну реакцію.

Таким чином, економічна нерівність усвідомлюється як колективне етнонаціональне пригноблення і стає джерелом етномобілізації. Сюди ж примикають трактування етнічних конфліктів як реакція на нав'язування менш розвиненим регіонам зразків соціального функціонування більш розвинутого центру.

Також концепція «внутрішнього колоніалізму» дозволяє виділити причини політизування етнічності: 1) соціально-економічна нерівність етнічних груп, що об'єктивно склалася в процесі модернізації; 2) усвідомлення цієї нерівності як історичної несправедливості членами етногрупи; 3) формування етнонаціоналізму (прагнення до зміни політичного статусу) як реакції на політику центру [139].

Для дослідження етнополітичних процесів, що демонструють зв'язок етнічності й політики, великі можливості відкриває використання конструктивістського підходу, що розкриває вплив регулятивного або управлінського аспекту на динаміку етнополітики. Уже сам факт наявності етнічних груп і співтовариств припускає деяку їх самоорганізацію, яка набуває політичних форм. У цілому політика відіграє важливу роль у становленні і розвитку етнічності. Як відзначає У. Альтерматт, етнічне співтовариство стає нацією тільки в системі політичних відносин. Етнічність може бути представлена як сукупність і етнополітичних, і етнокультурних характеристик [65, с. 5].

Представники конструктивізму аналізують етнополітичні процеси в парадигмі постмодерну, головною тезою якого є утвердження автономії політичної сфери в сучасному суспільстві щодо економічної і соціальної сфер. Політика розглядається як замкнута на саму себе, як виробництво політичних подій задля відтворення самої політики, а не заради відстоювання і реалізації економічних або соціальних інтересів чи цінностей великих соціальних груп. У цьому контексті етноеліти, що мобілізують на політичну участь етнічну групу, керуються зовсім не інтересами етнічного цілого (яке украй сумнівно): збереженням і відтворенням етнокультурної самобутності, створенням правових і соціально-економічних умов для соціально-демографічного

розвитку етносу й ін., – а вузькогруповими інтересами. В умовах же нерозвиненої структури політичних інститутів формування політичних еліт відбувається на трайбовій основі, виступаючи передумовою для «приватизації» політичної влади на користь окремого клану [139].

Із погляду парадигми постмодерну етнополітичний процес (мітинги, маніфестації, декларації етнічних інтересів, виборчі кампанії й ін.) організовується етнолідерами (антрепренерами) в інструментальних цілях, а саме: чинити тиск, лобіювати власні інтереси, використовувати етнічний чинник як владний важіль для політичного шантажу й ін. Здатність мобілізувати етнічну групу на політичну участь виступає тим символічним капіталом, який політики використовують як власний владний ресурс для участі в політичній грі. Тому сама етнічність трактується як «форма соціальної організації культурних відмінностей» (Ф. Барт), у конструюванні якої ключову роль відіграє політика «етнічного підприємництва» [139]. Під етномобілізацією розуміється перетворення етнічності з психологічного або культурного факту в політичну силу для зміни або стабілізації в суспільстві нерівностей етнічних груп (Дж. Ротшильд) [139]. Саме влада і державна бюрократія своєю цілеспрямованою діяльністю перетворюють культурні відмінності на основу для політичної диференціації народів в умовах суперництва політичних еліт і активного використання систем масової комунікації і загальної освіти.

Ті ж теоретичні підходи, але з деякими варіаціями реалізуються при аналізі етнополітичного процесу і російськими науковцями. Так, наприклад, із онтологічних позицій трактується етнополітичний процес А. Андрєєвим, Л. Хоперською [139]. Зокрема, А. Андрєєв висунув етнічний чинник як домінанту політичного процесу, з якою був пов'язаний розпад радянської політичної системи, оскільки в останні десятиріччя ХХ ст. історія знайшла риси розвитку «історії народів». Автор пояснює, що все різноманіття сучасних процесів – демонтаж партократичної держави, плєбісцитарна демократія, економічні реформи і виникнення нових соціальних верств – пояснюється тим, що на території СРСР із кінця 80-х рр. відбувається етнічна революція: «етнічна революція – це складний процес вторинного розігрівання етногенезу, зміни соціально-економічної і культурної моделей... відтворення етнічних співтовариств. Поняття етнічної революції додає пострадянській історії якість інтегрального значення, пояснюючи найпарадоксальніші її особливості й пов'язуючи їх воедино» [10, с. 110]. Він вважає, що головною причиною розпаду Союзу стало швидке (протягом всього лише половини життя одного покоління) порушення рівноваги в тій, що склалася за декілька десятиріч у системі міжетнічних відносин. Усі народи країни мали достатньо чітко окреслені межі території свого проживання, і тому всі існували самостійно у власних культурних світах, цілісність яких майже не порушувалася. Із середини 50-х рр. ситуація стала мінятися через зростання матеріального добробуту, удосконалення транспортної системи, зіткнення етносів один із одним й ін. Інтенсивність міграційних потоків перебивала можливості взаємної адаптації етносів. Тому заробили механізми «агресивного самозахисту» і відторгнення.

Відомий фахівець у галузі аналізу політичного процесу на Північному Кавказі, Л. Хоперська, розробила концепцію етнічної суб'єктності, формою вираження якої є «самоорганізація і самоврядування, тобто наявність общинно-родових інститутів (тейпи, тухуми тощо), механізмів їх функціонування (адапу)». А сама етнічна суб'єктність трактується автором як «здатність етносу як цілого вступати в діалог з інонаціональним оточенням». Ця позиція дозволяє автору стверджувати про необхідність «на рівні федерального законодавства... зробити кроки до конституційного закріплення поняття «етнос як суб'єкт права» і, відповідно, визначити правові гарантії кожного етносу в структурі багатонаціональної держави» [139].

Інший підхід до інтерпретації етнополітичного процесу в парадигмі постмодернізму обґрунтовується в працях відомих російських вчених – етнологів В. Тишкова, соціолога А. Здравомислова, політолога А. Панаріна [139]. Вони розглядають формування етнополітичного процесу на пострадянському просторі як один із наслідків (а не причин) розпаду соціально-політичної структури, що склалася. Зокрема, А. Здравомислов, аналізуючи етнічні конфлікти, відзначає, що процес суверенізації повинен пояснюватися не через абстракцію «національних інтересів», а через формування нових еліт і боротьбу між ними за перерозподіл впливу в політичному просторі за допомогою формування нової символіки [196, с. 164]. Іншими словами, вченим і політикам пропонується розглядати міжетнічні конфлікти або конфлікти з активним впливом етнічного чинника не з позиції зіткнення інтересів великих соціальних груп (традиційних суб'єктів політичного процесу), а з погляду зіткнення інтересів достатньо вузьких політичних угруповань із приводу перерозподілу влади.

Цю позицію поділяє низка дагестанських дослідників, які звертають увагу на те, що політична еліта формується аж ніяк не за етнічним принципом. Етнічна характеристика – тільки зовнішня форма, якою наділяються об'єднання, створенні на іншій підставі, економічного інтересу, бізнесу. У суспільстві з сильними кровно-родинними зв'язками ділові відносини спираються саме на них: «економічні зв'язки будуються по лінії структури родоплеменного суспільства, а не суто етнічної лінії» [196, с. 126]. Аналіз такого типу зв'язків у Дагестані дозволив Е. Кісрієву висунути оригінальну концепцію етнопартиї як суб'єктів етнополітичного процесу. Він показав, що кланово-родинні об'єднання володіють усіма структурними атрибутами західно-європейських політичних партій:

- необхідним для мобілізації соціальних сил корпоративним інтересом;
- організаційною структурою для проведення різних дій;
- соціальною підтримкою двох рівнів: фінансової з боку майнової еліти (того ж роду) і соціальної з боку певних (етнічних) сегментів населення [233, с. 34].

Саме по собі етнічне співтовариство не виступає суб'єктом політичних дій, оскільки є єдністю і солідарністю між людьми, що володіють набором загальних соціокультурних характеристик. Але за певних обставин «національність стає опорою існуючої політичної влади або основою становлення нової політичної сили і обґрунтуванням її легітимності. Політичне є функцією еліти, а етнічне – функцією мас. Політичне – мета, а етнічне – засіб. Якщо політичне сузь напрямку зусиль, то етнічне – їх мобілізація» [233, с. 12].

Деяку проміжну позицію у визначенні суб'єкта етнополітичного процесу займають послідовники трактування інструменталістської природи етносу, що є спробою поєднання онтологічних характеристик етносу і методів конструювання етнічності (методології постмодерну). Ця позиція проводиться в працях Г. Денисової, Л. Дробіжевої, З. Сикевич, що спираються у своїх дослідженнях на великий емпіричний матеріал [138, с. 96]. Як підкреслює Л. Дробіжева, «саме історичний аналіз і матеріали етносоціологічних досліджень переконують у тому, що результативні лідери виявляються здатними мобілізувати значні маси людей тільки в тому випадку, якщо є відповідні передумови, якщо групою усвідомлюються конкретні інтереси, які декларуються лідерами, інакше вони залишаються самотніми пропагандистами «на порожній площі» [149, с. 9].

Таким чином, вибір концепції етнічності багато в чому визначає стратегію і тактику управління етнополітичними процесами, у тому числі політико-правового регулювання. Для дослідження етнополітичних процесів, що демонструють зв'язок етнічності й політики, найбільш великі можливості відкриває використання конструктивістського підходу, що розкриває вплив регулятивного або управлінського аспекту на динаміку етнополітики. Уже сам факт наявності етнічних груп і співтовариств припускає деяку їх самоорганізацію, яка набуває політичних форм. У цілому політика відіграє важливу

роль у становленні етнічності (сукупність етнополітичних і етнокультурних характеристик) й її розвитку як нації.

У науковій літературі не представлена класифікація етнополітичних процесів, але, якщо виходити з прийнятої характеристики етнополітичних процесів як різновиду політичних процесів, то можна зробити висновок, що різноманіття етнополітичних процесів відповідає різноманіттю політичних процесів. Якщо в змісті політичних процесів прийнято виділяти процеси демократичні і недемократичні, стабільні й нестабільні, етнополітичні конфлікти і етнополітичні кризи, інституціоналізацію і т. д., то при тлумаченні поняття «етнополітичний процес» слід виділити ці ж процеси [60, с. 12].

Із цього приводу цікавою є точка зору російської дослідниці М. Фадеїчевої, яка стверджує, що залежно від того, яка теоретична основа національної та етнічної політики, можливі два варіанти розгортання політичного процесу відносно націй і етносів [567].

Перший – толерантний, заснований на розумінні етносу як певної кількості людей, які мають природно-культурні риси схожості в зовнішньому вигляді, мові і способі життя, які можуть бути об'єднані сучасним і спільним (на певній загальній території) існуванням або розділені в часі (минулі покоління) і в просторі (розпорошені або розділені народи). Умовами подібності виступає внутрішня (соматичні риси при всьому різноманітті їх проявів) і зовнішня (територія, ландшафт, клімат) природа.

Другий варіант – інтолерантності, властивий суспільству подолання, суспільству загальної неприязні. Тут етнос – цілісність, якій приписується спільність походження, історичної долі, споконвічної культури. Замість діалогу культур пропонується культурна ізоляція, боротьба за чистоту культури, чистоту мови, чистоту крові. Це конфліктогенний сценарій, що призводить до руйнування держав і етноциду. Зокрема, у світі нині існує більше 180-ти держав, і лише не більше 20-ти з них етнічно однорідні, тобто в них національні меншини становлять менше 5 % населення. У понад 40 % держав світу проживає п'ять і більше національних меншин. Усього у світі налічується біля 8 тис. народів – великих і малих – і, теоретично, кожен із них може претендувати на незалежність [609]. Таким чином, переважна більшість країн світу може стати ареною міжетнічних конфліктів.

Подібні процеси йдуть навіть у «тихій» Західній Європі і спостерігаються, наприклад, у Великобританії (проблема Північної Ірландії), Іспанії (Басконія), Франції (Корсика) і т. д. Протягом другої половини ХХ століття у світі було відзначено більше 300 етнічних конфліктів, які періодично переходили в стадію насильства. За оцінками ООН, внутрішньодержавні, у тому числі й етнічні конфлікти, забрали більше життів, ніж «класичні» війни [609].

Подібні збройні конфлікти призвели до появи декількох нових держав. Останнім став Східний Тимор, який отримав незалежність від Індонезії. У кінці 2004 року у світі налічувалося від 15 до 28 озброєних конфліктів (аналітики розходяться в оцінках), учасники яких боролися за незалежність або, навпаки, за територіальну цілісність держави. Що не менше 70-80-ти рухів, які вважають себе національно-визвольними, теоретично можуть перейти до збройної боротьби за незалежність. У їх числі кілька європейських народів, наприклад, каталонці в Іспанії, фламандці та валлони у Бельгії, угорці в колишній Югославії, шотландці у Великобританії і т. д. У більшості випадків цієї загрози вдається уникати політичними методами, надавши подібним рухам більше автономії, політичного впливу і т. д. Приблизно чверть усіх національно-визвольних (вони ж сепаратистські) рухів переходить до збройної боротьби.

У ХХ столітті світ потрясли три хвилі етнічних конфліктів, що закінчилися створенням десятків нових, здебільшого національних, держав. Перша хвиля утворилася після закінчення Першої Світової війни, розпаду двох імперій – Австро-Угорської та Оттоманської, на території яких виникли нові держави. Друга хвиля була ініційована

Другою Світовою війною і крахом колоніальних держав. Третя хвиля утворилася після розпаду СРСР. Багато дослідників вважають, що нині людство перебуває на злеті «третьої хвилі», що робить можливим передбачити, що нові етнічні конфлікти будуть виникати відносно рідко. Однак за наявності багатьох народів, які не мають своєї держави (наприклад, курдів, компактно живуть у Туреччині, Іраку, Сирії та Ірані), ніхто не знає, коли і за яких умов почнеться «четверта хвиля».

Слід відзначити, що політико-правове регулювання етнополітичних процесів у сучасних умовах безпосередньо пов'язано з процесами стабілізації, інституціоналізації та демократії. Складність етнічних та етнополітичних процесів пояснюється складністю етнічної картини світу і політичної карти планети.

Отже, тут існує різноманіття моделей взаємодії. Крім того, самі етнічні процеси проходять на тлі конкретно-історичних політичних реалій. Звідси і відмінність підходів до визначення сутності етносів-націй і націй-держав, їх розвитку та взаємодії, які зумовлені особливостями соціально-економічного та політичного розвитку конкретних народів у конкретних країнах. Відповідно навіть таке, здавалося б, об'єктивне явище, як ставлення до режиму політичної влади, залежить не тільки від географічних, а й від політичних та етнопсихологічних умов. Навіть питання землекористування, виявляється, має етнокультурні особливості. Так, частка общинного землеволодіння в Росії доходила на початку XIX ст. до 90 %, а в Грузії, Фінляндії, Литві такої форми взагалі не було. Традиції часом тяжіють і над об'єктивними реаліями. Індивідуалістична свідомість громадян країн Заходу скоріше формує модель демократичного суспільства, так як колективістська свідомість у східних країнах більшою мірою тяжіє до моделі монархічних, авторитарних режимів. Це положення може змінюватися в ході історичного розвитку. Особливості, специфіка ні в якому разі не дають ніяких підстав для доказів переваги якої-небудь нації або раси над іншими. Цієї переваги нікому не вдалося довести. Звідси і деструктивність будь-яких теорій «перспективних» і «неперспективних» націй-етносів, що деякі пропагують до цього часу. У цьому ж списку перебувають і теорії «уніфікації» різних товариств, утвердження неминучого панування «універсальних цінностей» і відмови людей від націй-етносів, які були і залишаються досить стійкою соціальною спільністю з глибокими духовними традиціями, духовною та матеріальною культурою. Ідеї уніфікації в кінцевому підсумку обертаються диктатом волі і культури одного етносу, а точніше однієї етнополітичної групи над іншою. Саме таким шляхом було забезпечене панування фашистів у Німеччині. А в багатьох моноетнічних регіонах світу за політичного панування однієї нації-етносу ще 200-300 років тому проживали сотні унікальних етносів. Вони виявилися насильно асимільовані, а дець і знищені. У сучасних умовах такі методи формування націй-держав вже не тільки не годяться, але і не пройдуть, тому що світ став відкритим. Універсальність і фрагментарність різноманіття світу – це реальність, і політично важливо діяти з урахуванням наявних реалій.

Таким чином, аналіз етнополітичних процесів дозволяє зробити такі висновки:
як предмет державної політики етнополітичні процеси:

- 1) є джерелом конструктивного державотворення, прогресу, оновлення суспільства на демократичних засадах і його культурного піднесення;
- 2) етнополітичні процеси завжди є реакцією на ситуацію в суспільстві, відповіддю на процес розвитку етносу, що полягає у забезпеченні його нормального функціонування й охорони від розпаду, зникнення, зміни в існуванні або статусі під впливом поширення глобалізаційних процесів;
- 3) все різноманіття сучасних етнополітичних процесів не обмежується діяльністю держави та її інститутів, тому що до них залучаються такі структури, як політичні партії, етнічні організації і т. д.;

4) формування та реалізації державної політики в галузі міжетнічних відносин зумовлено саме розвитком етнічних структур та їх інститутів.

як об'єкт наукового дослідження етнополітичні процеси:

1) дають значний поштовх до розробки теоретичних проблем етнополітики, об'єктивного наукового осмислення етнічних явищ, термінів та понять, якими користувалися й користуються вітчизняні і зарубіжні науковці;

2) вивчення й використання українського й зарубіжного досвіду етнополітичних процесів плідно позначилося на розвитку теорії про етноси, нації та народи й допомагає виявляти нові аспекти етнічної проблематики та нові наукові напрями досліджень етнополітики і етнополітичних процесів в Україні;

3) вивчення сьогоденних етнополітичних процесів на пострадянському просторі, у тому числі й в Україні, підкреслюють нагальну необхідність пошуку визначення змісту існуючих та нових напрямів дослідження й більш ефективної розробки практичних пропозицій щодо можливого подолання конфліктності нашого поліетнічного суспільства;

4) вивчення етнополітичних процесів і державної етнополітики спирається на два аспекти: перший пов'язаний із політичним функціонуванням етнічних спільностей, їх участі в політичному житті суспільства, а другий – із намаганням держави безпосередньо чи опосередковано регулювати етнічні процеси (міжетнічні стосунки) через державну політику.

1.2. Теоретичні основи вивчення процесів глобалізації

Особливістю глобалізації є наявність великої кількості різноманітних за своєю суттю процесів, які всі разом у взаємозв'язку відіграють важливу роль та мають суттєвий вплив на розвиток людської цивілізації в цілому та етнічну сферу зокрема. Варто зауважити, що весь розвиток людства – це фактично історія виникнення та зникнення етносів і народів. Таким чином, актуалізуються проблеми глобалізації та її етнічного аспекту. Ці проблеми важливі й для сучасної України, оскільки вони взаємопов'язані з необхідністю збереження етнічної і національної самоідентичності українського народу, яка є визначальним чинником подальшого розвитку Української держави. Етнічна приналежність та ідентифікація в сучасному вітчизняному суспільстві набувають політичного сенсу, провокуючи загострення суперечностей між етнічними групами, які в умовах демократичного суспільства набувають вагомого суспільного потенціалу.

Процес глобалізації – це не лише головна тенденція світового розвитку, але й нова система міжнародних відносин, яка формується в сучасному світі. Тому для дослідження процесів глобалізації повинна бути створена наукова база, яка, на нашу думку, повинна враховувати: по-перше, історичні форми та межі глобалізації; по-друге, систему понять, які характеризують проблему глобалізації; по-третє, типологію сучасного процесу глобалізації; по-четверте, теоретико-методологічні підходи, за допомогою яких обґрунтовується процес глобалізації, його позитивні й негативні наслідки.

Перші практичні ознаки глобалізації з'являються в період Нового часу у зовнішній політиці таких країн, як Іспанія, Голландія та Англія. Поступово хвиля глобалізації поширюється на всю Західну Європу, з часом охоплюючи Північну Америку і частково Південну Америку. У 50-80-ті роки ХХ ст., глобалізаційні процеси поширюються в країнах Азії й Африки і з кінця 80-х років фактично «накривають» посттоталітарні країни Центральної та Південно-Східної Європи [225, с. 171]. Саме в кінці ХХ ст. перед світовою спільнотою постала задача ефективної координації всіх глобальних процесів – глобальної економіки, глобальної екології, політичної структури світової спільноти, проблем бідності, війни і збереження миру, прав людини і суверенітету національних держав тощо. У своєму розвитку процес глобалізації пройшов три основних етапи [276, с. 13] (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Етапи розвитку процесів глобалізації

Пройшовши всі три етапи, глобалізаційні процеси призводять до посилення інформаційних потоків, закінчення холодної війни та формування однополюсного світу, головну роль в якому відіграє так званий «золотий мільярд».

Основною проблемою щодо визначення історичної межі та часового характеру глобалізаційних процесів є проблема дефінітивно-методологічного плану, яка має на меті вирішення низки проблемних питань, зокрема: як співвідносяться поняття глобалізації та інтернаціоналізації, інтеграції; які можливі форми та результати глобальних трансформацій; що саме на сьогодні необхідно розуміти та пояснювати поняттям глобалізація. Наявність проблем питань сприяє формуванню багатьох різноманітних підходів щодо особливостей сучасних глобалізаційних процесів, їхнього змісту та ролі в сучасному світі та сприяє встановленню певних часових меж та орієнтирів глобалізації. Узагальнивши всю різноманітність існуючих підходів, можна виокремити чотири загальноприйняті концепції, які характеризують історичні межі глобалізації:

1. Концепція глобалізації як зміни форм історичного процесу (концепція «архаїчної глобалізації»);
2. Концепція глобалізації як сучасного економічного феномену;
3. Концепція протоглобалістів;
4. Концепція глобалізації як деякої позачасової властивості, що іманентно притаманна світовому суспільству (концепція Е. Азроянца) [221].

Прихильниками першої концепції є К. Бейлі, А. Теннісон, Ф. Бродель та ін., у працях яких найбільш ґрунтовно висвітлено особливості «архаїчної глобалізації».

Дослідник К. Бейлі в праці «Архаїчна та новітня глобалізація на теренах Євразії та Африки» [5, с. 77] здійснює спробу часового виокремлення архаїчної глобалізації та, досліджуючи логіку цього процесу, намагається виокремити причини та умови, за яких відбувається перехід до наступних форм глобалізаційних процесів у зазначених країнах. Велику увагу автор приділяє акторам архаїчної глобалізації, намагаючись з'ясувати, яку роль та місце вони займають у подальших формах цих процесів. Не залишилися поза увагою автора й особливості співвідношення в історії центру та периферії, глобального та локального, а також питання протоголобалізму.

Науковець А. Теннісон у праці «Мусульманський універсалізм та Західна глобалізація» [5, с. 65] стверджує, що одним із успішних прикладів архаїчної глобалізації, є саме мусульманський світ, який неодноразово потерпав від різноманітних викликів глобалізації, а також був активним учасником протоголобалізації й сам досить часто кидав виклики глобалізаційним процесам. Пояснення цього автор знаходить в історії формування мусульманського світу та культури, цивілізації та особливостей світогляду та світосприйняття, визначає основні рушійні сили глобалізаційних процесів у цьому регіоні. Автор дотримується думки про мультицентричність глобалізаційних процесів і наголошує на особливій ролі мусульманського світу в перебігу цих процесів.

Автор статті «Імперія, знання та культура: від протоголобалізації до новітньої глобалізації» [5, с. 89] наголошує на особливій ролі культурних аспектів глобалізації, пояснюючи це тим, що ці аспекти є непропорційно маловивченими, оскільки сприяли поширенню знань на ранніх етапах глобалізації. Як приклад, автор наводить взаємозв'язок між експансією та рівнем поширення знань у Британській імперії з кінця XVIII ст. – до середини XIX ст. Спираючись на історичні факти, автор доходить висновку, що посилення розвитку науки на початковому етапі глобалізації було викликано як активізацією наукових центрів метрополій, так і периферій; глобалізаційні процеси, поряд зі змінами технологій та фінансів, призводили до змін способів мислення; більшість існуючих рис постколоніальної глобалізації повністю відповідає основним її ознакам кінця XVIII ст. – середині XIX ст.

Основні ідеї прихильників першої концепції є логічними з огляду на пояснення глобалізаційних процесів як таких, що трансформуються в певні сфери світового простору. Підтвердженням цього є й думка Ф. Броделя, який стверджує, що розмір та можливості існуючого світового простору залежать від особливостей історичного сприйняття часу. Наприклад, для Середземномор'я важливими та вагомими історичними подіями були лише ті, які безпосередньо стосувалися їхньої території. Так було доти, поки часовий центр не почав зміщуватися на північ Європи. Тому, на думку Ф. Броделя, кожна історична епоха спонукала глобалізаторів, відповідно до власних можливостей, освоювати світ у відомих їм межах, а тому кожен часовий проміжок світового розвитку вимагав власного рівня глобалізації [67, с. 46].

Прихильниками концепції глобалізації як сучасного економічного феномену є такі вчені: західні – К. Омае, Т. Левітт, Ф. Фукуяма, російські – А. Вебер, А. Неклеса, В. Кузнецов, В. Ядов, вітчизняні – Д. Лук'яненко, О. Білорус, А. Гальчинський, А. Геєць та інші. Критику концепції «архаїчної глобалізації» та її анахронізм, автори пояснюють тим фактом, що зміни у світовій економіці були не лише наслідком тогочасного розвитку, але й самі створювали собі передумови до подальшого загострення протиріч. Зокрема, О. Білорус, критикуючи прибічників «архаїчної глобалізації», виділяє низку критичних періодів її особливого прискорення:

– перший етап – створення імперій на основі торговельних інтересів, симбіозу держави і релігії (Рим, Візантія, Китай, Київська Русь);

- другий етап – період великих географічних відкриттів і створення економічних імперій і перших глобальних корпорацій (XV ст.);
- третій етап – промислова революція (Європа, XVIII ст.) і формування міжнародних ринків;
- четвертий етап – епоха світових війн XX ст. (1914-1918, 1939-1945), 1948-1989 (холодна економічна світова війна);
- п'ятий етап – інформаційна революція (починаючи з другої половини XX ст.) [50, с. 165].

Посилення уваги науковців до зростання обсягів міжнародних торговельних операцій, створення та діяльності ТНК, розширення меж діяльності міжнародних організацій, створення планетарних комунікаційних мереж, появи мультикультуралізму сприяло появі нового предмета дослідження з економічним акцентом. Ріст тенденцій розвитку світових економічних відносин сприяв посиленню уваги до цих процесів, що спричинило необхідність реконструкції їх у минулому, а в деяких випадках створенню за аналогією, виокремленню фаз та передумов глобалізації.

Наступна концепція, яка певним чином доповнює попередню, пропонує виділити два основні етапи глобалізації – протоголобальний та сучасний, або ж етап ліберальної глобалізації.

На підтримку такого підходу виступає і Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), яка пропонує власну класифікацію глобалізації, яка містить три етапи (рис. 1.4).

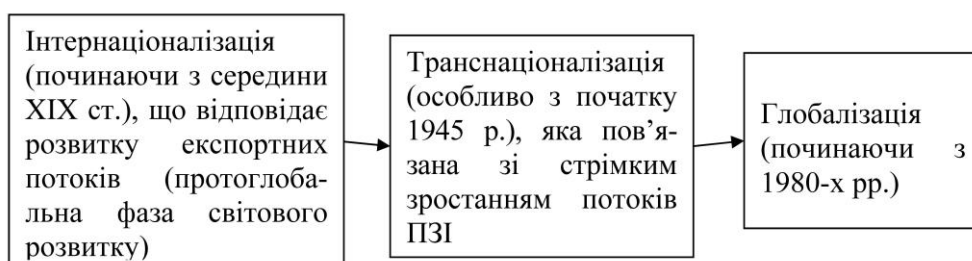

Рис. 1.4. Класифікація глобалізації ОЕСР

Ототожнення глобалізаційних процесів із посиленням розвитку міжнародних торговельних та економічних зв'язків, зростання фінансової взаємозалежності національних господарств, дало можливість дослідникам дійти висновків, що з кінця XIX ст. до початку XX ст. ступінь економічної взаємозалежності розвинених країн відповідно до цих параметрів був не нижчим, ніж наприкінці XX ст.

На початку 1980-х рр. керівники потужних економічних відомств, що розташовані в столиці США, – Міністерство фінансів, МВФ і Світовий банк досягли згоди про те, що головною перешкодою для економічного розвитку є митні та інші бар'єри на шляху світової торгівлі. Глобальною метою постав процес руйнації цих бар'єрів. Так сформувався «Вашингтонський консенсус», який відкрив двері глобалізації ліберального типу.

Концепція «глобалізації як деякої позачасової властивості, що іманентно притаманна світовому суспільству», знайшла своє відображення у термінах філософської науки, які головним чином містяться у працях та доповідях російських дослідників Е. Азроянца та М. Чешкова [5, с. 12].

Дослідник Е. Азроянец основним завданням власної концепції вважає необхідність об'єднання в одну трьох попередніх, оскільки вбачає в них наявність двох основних розбіжностей: по-перше, у визначенні часових параметрів глобалізації; по-друге, в трактування самого поняття глобалізація, яке одночасно можна сприймати і як

причину, і як наслідок. На думку автора, якщо глобалізація є причиною та тенденцією, це обов'язково призводить до нав'язування іншим тенденціям, які існують паралельно, але мають інший характер, схожих характеристик, хоча результат їхньої взаємодії повинен обов'язково знайти певне вираження. За інших умов, коли глобалізація сприймається як результат вже існуючих тенденцій, необхідно лише навести їх ґрунтовний перелік. Для подолання таких протиріч, необхідно знайти відповідь на такі питання: що ж є глобальним, і як співвідносяться та взаємодіють такі поняття, як «інтеграція» і «глобалізація» [5, с. 64].

Вихідним моментом власної аргументації Е. Азроянц вважає той факт, що історичний процес інтегрує у власних формах і характері всю гамму тенденцій, що виникають і зникають, дивовижно переплітаючись між собою. Таким чином, процес і тенденція узгоджуються як ціле і частка, а відтак, процес, на думку Е. Азроянца, за своїм характером є антиномічним, а тенденція – гомономічною.

Отже, дотримуючись такої думки, можна стверджувати, що історичний процес є одним із варіантів розвитку соціальної системи та спрямований на досягнення граничної цілісності. На думку вченого, саме таку цільову функцію історичного процесу і варто називати глобалізацією. При цьому антиномічність історичного процесу автор пропонує звести до двох класів – тенденцій інтеграційного характеру і тенденцій дезінтеграції [5, с. 65].

Отже, глобалізаційні процеси за часом розподіляються на певні етапи, характерні форми яких дозволяють розрізняти їх як історичні типи, шаблі. Не претендуючи на повноту і завершеність, можна назвати такі типи глобалізації: родову, племінну, етнічну, давньоімперську, монархічну, колоніальну, національну та інтернаціональну. Отже, глобалізація є метою історичного прогресу, її тенденціями є інтеграція і дезінтеграція, які визначають динаміку цього процесу, а інтернаціоналізація є сучасним етапом глобалізації. Такий підхід передбачає розгляд глобалізації не як стратегії, що ставить за мету досягнення гомогенності, а як найважливіше джерело різноманітності – збирання до цілого різноманітних складових. При цьому різноманітність є не тенденцією, а результатом, що визначає життєспроможність системи, який не можна ототожнювати з дезорганізацією і хаосом [5, с. 65].

Сучасна глобалізація і сама глобальність є фрагментарними як за методами, способам пізнання, так і за різноманітними іпостасями цивілізаційного процесу. Кожному напрямку історичного процесу і соціально-політичній діяльності притаманні власні ступінь, рівень просування. Так, Е. Азроянц пропонує деякий перелік параметрів, що диференціюють глобалізацію за напрямками діяльності, в межах яких є можливим давати оцінку ступеню інтеграції історичного суб'єкта в метапростір. У числі таких параметрів він виділяє такі: природний, економічний, політичний, технологічний, культурний, комунікаційний, демографічний [5, с. 67].

На альтернативність позиції Е. Азроянца претендують погляди Ю. Шишкова – прибічника іншої концепції глобалізації, який вбачає у глобалізації явище, яке, по-перше, виникає на певному часовому рубежі, а саме наприкінці ХХ ст., і, по-друге, належить переважно до сфери економіки [108, с. 34]. Ю. Шишков намагається охарактеризувати зміст процесів глобалізації як якісно нову стадію процесу інтернаціоналізації господарського життя. Спираючись на такий підхід, автор намагається з'ясувати істинні причини існуючого техніко-економічного та соціально-культурного розриву між країнами «золотого мільярду» та людства в цілому. При цьому він наголошує, що незважаючи на всі небезпеки, які містить у собі глобалізація, вона все ж таки направлена не поглиблювати розрив між Півднем та Північчю у світовому господарстві, а, навпаки, сприяє його зменшенню [596, с. 59].

З нашої точки зору, за наявності розбіжностей між названими двома підходами до визначення глобалізації немає нездоланої межі. З одного боку, Ю. Шишков розглядає

глобалізацію як певний етап загального процесу розвитку світової економіки, який став закономірним продуктом усієї попередньої її історії. З другого боку, і Е. Азроянц, характеризуючи сучасну стадію еволюції Мегасоціуму, говорить про необхідність «визначити ознаки, за якими можна оцінити ступінь принципової новизни змін, які відбуваються в системі, зокрема, її структурі». Таким чином, як Е. Азроянц, так і Ю. Шишков визнають як наявність універсальної властивості людського соціуму, що полягає у постійному посиленні взаємних зв'язків і залежностей, так і виникнення приблизно з 1980-х рр. XX ст. якісно нового етапу розвитку світової цивілізації – глобального [108, с. 34].

Наведені чотири концепції часового простору глобалізації, безперечно, мають сенс у більшій чи меншій мірі, причому кожна з них не позбавлена слабких місць і кожна може бути критикованою. Перша концепція «архаїчної глобалізації» є однобічною (розглядає або релігійний, або культурний, або геополітичний аспект цього процесу) і демонструє готовність надати рис глобальності будь-якій більш-менш значущій історичній події. Друга концепція абсолютно відкидає ідею про можливу циклічність світового економічного розвитку. Третя концепція теж частково не витримує критики через наявність певних суперечностей у пропонованому двоетапному розмежуванні глобальних процесів. По-перше, більшість економічних подій кінця XIX – початку XX ст. не набула всесвітніх масштабів. По-друге, глобальні проблеми не вважалися настільки гострими. По-третє, процеси цього періоду зближували держави, а не людей. Найбільш логічною, на наш погляд, є концепція Е. Азроянца, хоча він демонструє дещо нетрадиційний підхід до категоріального апарату.

Таким чином, історичні форми та етапи існування глобалізації, як явища означають, що сучасний стан глобалізації – це закономірний результат попереднього розвитку і одна з основних тенденцій сучасного світового розвитку, яка впливає на виникнення нової системи міжнародних економічних і політичних відносин.

Проблеми глобалізації, у методологічному плані, набули великої популярності в кінці 80-х рр. XX ст. і на середину 90-х рр. стали однією із наймодніших проблематик. Незважаючи на те, що сам термін використовується в працях англійських та французьких дослідників ще з кінця 60-х рр. XX ст., введення його у науковий обіг відбулося лише у 80-х рр. XX ст., й пов'язується або з працею американського соціолога Дж. Макліна (1981 р.), зокрема, з його закликом до наукового пояснення історичного процесу посилення глобалізації соціальних відносин, або ж зі статтею економіста Т. Левітта (1983 р.) «Harvard Business Review», який цим терміном позначив феномен злиття ринків окремих продуктів, вироблених великими багатонаціональними корпораціями.

Варто відзначити, що великої популярності глобалізаційна тематика набула у 90-х рр. XX ст. У 1994 р. лише у США нараховувалось 34 книги, в назві яких використовували термін «глобалізація», хоча перша з них датувалася 1987 р., а у кінці 90-х рр. таких запропонованих праць було вже 415 [650, р. 194].

Дослідник Н. Косолапов вважає, що «глобалізація є якісно самостійною, складною системою явищ та відносин, цілісною в її системності, але внутрішньо суперечливою» [254, с. 70], й саме тому, незважаючи на всі спроби знайти оптимальне пояснення змісту глобалізації, вона так і залишається методологічно суперечливою, спираючись на складний семантичний зміст.

Нині існує достатня кількість загальноприйнятих визначень. Так, Е. Гіденс вважає, що «глобалізація, – це розширення світових соціальних зв'язків, котрі з'єднують віддалені регіони таким чином, що місцеві події розвиваються під впливом подій, які відбуваються за багато миль від них». На думку Д. Гелда, «Глобалізація, – означає щонайменше два різних феномени. По-перше, вона передбачає, що політична, економічна і соціальна діяльність стає всесвітньою за своїми наслідками. А по-друге, вона означає, що відбулося посилення взаємодії та взаємозв'язків усередині

держав і суспільств та між ними самими». У свою чергу, Р. Робертсон наголошує, що глобалізація – це «історичний процес посилення контактів між різними частинами світу, який призводить до зростаючої схожості й однаковості в житті народів планети» [225, с. 170].

Консультант Гарвардської школи, японець К. Омае, у книзі «Світ без кордонів» (1990 р.) додав терміну більш широкий зміст, стверджуючи, що в новій ері глобалізації всі основні процеси підкоряються ринковим, а держави-нації перестають бути основними діючими суб'єктами на світовій економічній сцені [342, с. 10]. Теоретиками Римського клубу (Е. Ласло, Д. Медоуз, М. Месарович, А. Печчеї та інші) поняття «глобалізація» було введено в широкий науковий обіг [31, с. 69]. На XXV сесії Всесвітнього економічного форуму в Давосі основна дискусія вже проходила навколо теми «Глобалізація основних процесів на планеті».

Дослідники глобалізації відзначають, що існування глобалізації як явища саме по собі не викликає сумнівів. Проте визначення поняття глобалізації представляє чималі наукові труднощі. Лише в 90-ті роки, коли поняття «глобалізація» стало важливим елементом міжнародного політичного, економічного і соціального дискурсу, з'являються ознаки більш ґрунтовного та глибокого розуміння суті та змісту глобалізації. Її почали розглядати як комплексне геополітичне, геоekonomічне, геосоціальне і геокультурне явище та головний процес світового розвитку.

У сучасній зарубіжній і вітчизняній суспільно-політичній літературі здебільшого сформувалася економічна версія глобалізації як переходу від індустріальної до постіндустріальної стадії економічного розвитку. Глобалізація означає розповсюдження капіталізму вільного ринку на практично всі країни світу і має «свій власний набір економічних правил, які базуються на відкритті, дерегуляції й приватизації національних економік із метою зміцнення їх конкурентоспроможності і збільшення привабливості для іноземного капіталу» [397, с. 156]. Такий характер глобалізаційних процесів підтверджує й факт зростання транснаціональних компаній, які стали вільно перетинати національні кордони і впливати на менш розвинені країни. Капітал вже не має своєї національної приналежності і в масових об'ємах прямує туди, де завдяки стабільності й високій ефективності праці досягається максимальний ступінь прибутку [565, с. 129]. Саме виходячи із такого контексту, М. Делягін розуміє глобалізацію як «процес формування та наступного розвитку єдиного загальносвітового фінансово-економічного простору на базі нових, переважною мірою комп'ютерних технологій» [136, с. 12].

Проте останнім часом з'являються дослідження, які доводять, що глобалізація не є суто економічним явищем, адже вона впливає на всі сфери життя суспільства і «охоплює вже не тільки економіку, сферу підприємницької діяльності, але і політичну, і соціальну сфери» [204; 268; 397]. К. Гордєєв звертає увагу на інформаційно-комунікаційні аспекти глобалізації [118], коли Інтернет перетворився в середовище не лише спілкування, а й фактично, життя для мільйонів людей. Із цією думкою погоджується А. Гальчинський, який вважає, що глобальним на рівні постіндустріалізму є не економіка сама по собі, а безпосередньо постіндустріальне, інформаційне суспільство, в якому основним виробничим ресурсом стають знання та інформація [103, с. 270].

Ідеологи перших десятиріч глобалізації, Р. Кобден і Дж. Брайт, обґрунтували тезу про те, що вільна торгівля обов'язково сприятиме всесвітньому економічному зростанню і завдяки небаченому процвітання, заснованому на взаємозалежності, народи забудуть про розбрат [398, с. 34-35].

На думку американського дослідника Т. Фрідмана, глобалізацією є «неприборкана інтеграція ринків, націй-держав і технологій, дозволяюча індивідуумам, корпораціям і націям-державам досягати будь-якої точки світу швидше і дешевше, ніж коли б, то не було раніше. Глобалізація означає розповсюдження капіталізму вільного ринку на

практично всі країни світу. Глобалізація має особистий набір економічних правил, які ґрунтуються на відкритті, дерегуляції й приватизації національних економік із метою підвищення їх конкурентоспроможності й збільшення привабливості для іноземного капіталу» [397, с. 156].

С. Хантінгтон, відомий Гарвардський професор, дивиться на світ із погляду цивілізаційного підходу. Вчений вважає, що світова еліта «єдина у своїй вірі в індивідуалізм, ринкову економіку, політичну демократію – загальні для західної цивілізації поняття. Люди Давосу контролюють практично всі міжнародні інститути, багато хто з них відіграють не останню роль у світових урядах, в їх розпорядженні основна частина світового економічного і військового потенціалу». Тому напрошується висновок, що ця історична сила не може стати на чолі процесу зближення країн, об'єднаних мовою, релігією, традиціями, історією, заради самозахисту перед загрозою поглинання. Згідно з С. Хантінгтоном, новий світ змусив народи і країни повернутися до кореневих основ, тобто створення єдиної глобальної економіко-політичної системи Гарвардський професор вважає неможливим: «найочевидніша, найважливіша і могутня причина глобального релігійного підйому виявляється в тому, що бачилося причиною грядущої смерті релігії: процес соціальної, економічної і культурної модернізації, яка промайнула над світом у другій половині двадцятого століття. Колишні джерела ідентичності і системи підкорення владі зруйновані. Люди на своєму шляху з сіл у міста відірвалися від своїх коренів, одержуючи нову роботу або залишаючись безробітними. Вони користуються впливом серед величезних натовпів людей, що позбулися свого коріння і створюють із ними нові взаємозв'язки. Вони потребують нового джерела ідентифікації» [660, р. 67].

Протилежної точки зору дотримується американський соціолог Ф. Фукуяма, говорячи про «кінець історії» внаслідок тотальної експансії неолібералізму: «економічні сили раніше породили націоналізм, замінюючи клас національними бар'єрами, створюючи централізоване, лінгвістично гомогенне співтовариство. Ці ж економічні сили тепер підштовхують до краху національних бар'єрів за допомогою створення єдиного інтегрованого світового ринку. Кінець націоналізму – лише питання часу» [643, р. 78]. На думку соціолога, глобальні економічні сили створюють новий світ, що відставляє держави на другий план, оскільки капіталізм вимагає адекватної, освіченої робочої сили і мобільності як чинника зростання продуктивності праці. Ф. Фукуяма вважає, що в майбутньому індивідууми будуть позбавлені необхідності визнаватися іншими, що призведе до культурної єдності людей [643, р. 78-79].

Дж. Сорос, відомий американський фінансист, підходить до вивчення цієї проблеми з погляду «глобалізації фінансових ринків і домінуючого впливу, що зростає, на національні економіки глобальних фінансових ринків і транснаціональних корпорацій», відзначаючи як велике позитивне значення глобалізацію, яка, за словами Дж. Сороса, «відкрила людям нові можливості для новаторства і підприємництва, прискорила глобальне економічне зростання», так і яскраво виражені негативні аспекти: «по-перше, вона схильна до криз; по-друге, вона посилює нерівність між багатими і бідними як усередині країн, так і між ними; по-третє, вона викликає неправильний розподіл ресурсів між приватними і державними інтересами» [515, с. 123].

На окрему увагу заслуговує підхід, запропонований П. Ратлендом, відомим американським дослідником, який у 2001 р., виступаючи на конференції в одному із Лондонських університетів, поставив під сумнів необхідність сприймати глобалізацію як глобальний процес. На підтвердження своєї думки, автор наголошував, що на початок ХХІ ст. глобалізація мала суттєвий вплив лише на деякі сфери суспільного життя, перш за все, «світових інформаційних мереж, банківської фінансової сфери, діяльності транснаціональних корпорацій, що в геополітичному плані обмежене ореолом найбільш розвинених держав» [480, с. 17]. Автор заперечував думку про те,

що глобалізація призводить до «розмивання національних кордонів, які рухнули під натиском глобалізаційних процесів, і що національна держава сьогодні відмирає (свідченням чого є загальноєвропейські об'єднання в рамках ЄС, які завдяки введенню єдиної валюти демонструють межі інтеграції)», натомість наголошував, що саме глобалізаційні процеси призводять до «активізації, а не затухання національних тенденцій розвитку». На думку П. Ратленда, саме поява та посилення глобалізації призвело до того, що «розуміння історії людства змінилося синхронним баченням, яке фіксує події одночасно, не розділяючи їх простором та часом, адже глобалізація зосереджена на інтеграції в реальному часі... її сутність якраз і являє та революція в технології засобів зв'язку, котра відміняє історичний час, а певною мірою і простір» [480, с. 15].

Цікавою, щодо пояснення глобалізації та її внутрішньої сутності є концепція Б. Баді, яка наводить три основні виміри феномену глобалізації як глобального явища: 1) глобалізація – це процес, що розвивається протягом багатьох століть; 2) глобалізація означає гомогенність світу, життя за єдиними принципами, сповідування єдиних цінностей, прагнення все універсалізувати; 3) глобалізація – це визнання зростаючої взаємозалежності, головним результатом якої є підрив, руйнування національно-державного суверенітету під натиском дій нових факторів загальнопланетарної сцени – глобальних фірм, релігійних угруповань, транснаціональних управлінських структур (мереж) [637, р. 54]. На нашу думку, автором було зроблено вдалу спробу окреслити основні умови та фактори щодо сутності та явища глобалізації як в теоретичному, так і в практичному плані.

Працюючи над розкриттям змісту глобалізації, Б. Бутрос-Галі довів існування декількох видів глобалізації (інформаційна, епідеміологічна, економічна та фінансова) та вказав на їх особливості, що призвело до появи у глобалізації власного базового концепту. У подальшому це дало вченому можливість стверджувати про наявність трьох дискурсів глобалізації та три відповідні ракурси її предметизації: по-перше, соціально-економічного та економічної глобалізації, в основі якої лежить інтеграція ринків, націй-держав та відповідних технологій; по-друге, соціально-політичного та політичної глобалізації, яка сприяє формуванню всесвітнього демократичного уряду, глобального громадянського суспільства; по-третє, соціокультурного та культурної глобалізації, яка актуалізує проблему мультикультуризму та міжкультурних комунікацій у зв'язку з появою новітніх науково-технічних та соціальних нововведень [656, р. 41].

Досить цікавою щодо змісту та ролі глобалізації, є точка зору французького дослідника Ж.-К. Ле Дюжі, на основі якої автор запропонував згрупувати основні підходи до розуміння глобалізації у три окремі напрями:

1. Ліберальний напрям, згідно з яким глобалізація розглядається як об'єктивний процес та важливий феномен, адже саме вона сприяє підвищенню економічної та соціальної активності у світі. Автор наголошує на особливій ролі глобалізації щодо розвитку та посилення конкуренції на наднаціональному рівні, яка, у свою чергу, стимулює підвищення ефективності та рентабельності.

2. Марксистський інтернаціоналізм, в основі якого лежать основні ідеї К. Маркса щодо інтернаціоналізму та особливостей формування світового робочого класу, який покликаний забезпечити його фундаментальні цілі. Автор, відповідно до цього підходу, пропонує розглядати глобалізацію як процес мирних переговорів між національними групами робочого класу та необхідність продовження класової боротьби на наднаціональному рівні.

3. Культурологічний напрям, який характеризує глобалізацію як прояв кризи національних культур та зіткнення історичних спільностей людей. Автор схиляється до концепції «схрещення культур», яка є протиположною концепції збереження «чистоти культури». Цей підхід є свідченням того, що за таких умов залишаються неврахованими об'єктивні процеси еволюції світової культури [650, р. 120].

На окрему увагу заслугоує підхід, запропонований американським ученим А. Гідденсом, який пропонує розглядати глобалізацію, виходячи з поняття глобальність, під якою розуміється така єдність світу, в якому посилюється взаємозв'язок та взаємозалежність окремих регіонів. Така залежність може бути визначена як «інтенсифікація світових соціальних відносин, які пов'язують віддалені райони таким чином, що місцеві події формуються під впливом подій, які відбуваються за багато миль і навпаки» [648, р. 64]. Фактично автор вдається до ототожнення процесів глобалізації та регіоналізації, що характерно саме для представників американської школи глобалістики. Такого ж підходу дотримується й М. Ватерс у праці «Глобалізація», єдина відмінність якого полягає в тому, що, оскільки на думку автора, глобалізація впливає на всі сфери людського життя в планетарному масштабі, необхідно виділяти її окрему складову – культурну глобалізацію. Автор дотримується думки, що глобалізація це «знаково-символічний обмін, який виходить за окремі етнічні та географічні кордони, адже, передусім, це соціальний процес, в якому тиск географії на соціальні та культурні заходи знижується, а самі люди дедалі більшою мірою усвідомлюють це зниження» [78, с. 100].

Підтримуючи ідеї американської школи глобалістики, відстоює свою позицію і У. Андерсон, який пропонує розуміти під глобалізацією «прискорено змінювальну систему систем, яка призводить до політичних, культурних та навіть біологічних перемін» [622, р. 210], й наголошує на відсутності будь-якої можливості уникнути впливу цього процесу. Автор також стверджує, що в умовах глобалізації практично неможливо знайти шляхи подолання суперечливого процесу зростання взаємозв'язку та взаємозалежності між народами, й саме тому глобалізація перетворюється на «потік конвергуючих сил, які створюють істинно єдиний світ, цей факт сьогодні усвідомлюється все більшою кількістю людей, що є свідченням того, що живуть вони вже у «першій глобальній цивілізації». Виходячи з цього, У. Андерсон стверджує, що глобалізація є необхідним процесом, адже виступає у ролі певної культурної системи, що дає можливість передавати та взаємообмінюватись знаннями не лише між поколіннями, а й між народами. Глобалізація, таким чином, призводить до національної відкритості, основним інструментом якої є вирішення проблем герменевтики, які забезпечують усесторонні зв'язки та усесторонню залежність між націями. Це, у свою чергу, наводить на думку, що в умовах глобалізації зазнають змін практично всі сфери, у тому числі й культура як процес обміну символами, який призводить до зникнення вже традиційних кордонів та спонукає до появи нових зв'язків, оскільки вона перетворюється на нову складну систему, що керує всіма світовими процесами.

Більшість американських вчених й не лише вони наголошує, що глобалізація як складний глобальний процес не може мати однозначного визначення, тому є зовсім недоречним висувати до нього які-небудь вимоги. Наприклад, Р. Робертсон вважає, що глобалізація не обов'язково має бути позитивним або негативним явищем, адже вона забезпечує лише системність світу і це її основна цінність [489, с. 217]. Дотримується такого підходу і І. Валлернстайн, який стверджує, що предметом глобалізації повинен виступати весь світ у цілому, або так звана його «безшовна цілісність», оскільки глобалізація як складний процес є неподільною на окремі частини та сфери, тому що відповідні типи суспільних відносин втрачають під дією глобалізаційних процесів свою предметну особливість. Тому, на думку вченого, практично всі явища в умовах глобалізації, які носять об'єктивний характер, позбавляються своєї предметності, оскільки вони є невід'ємною частиною цілого механізму й виступають у такому стані гарантом його цілісності та формують розуміння, що «глобалізація не є повноцінним теоретичним поняттям», адже єдине в чому вона корисна – це лише в «ролі риторичної фігури» [77, с. 120]. На думку У. Бека, глобалізація – це «об'єктивний процес, який сам по собі не лише не загрожує ніякою катастрофою, але може вирішити велику кількість назрілих

соціальних, політичних та культурологічних проблем людства» [44, с. 124]. М. Мендельбаум натомість стверджує, що «глобалізація – це стрімкий біг на 100 метрів, який повторюється знову і знову, і не важливо, скільки разів ти виграв, тобі доведеться бігти й наступного дня, і якщо ти програєш всього лише одну соту секунди, це все одно, що програти цілу годину» [638, р. 11].

Європейська ж наука глобалістики розглядає глобалізацію у тісному взаємозв'язку з сучасними інтеграційними процесами, а на думку деяких з них, глобалізація взагалі є вищою формою соціальної інтеграції. Про доцільність соціальної інтеграції пише С. Райсміт, який наголошує на необхідності створення такої форми організації людського життя, яка б базувалася на повазі прав та свобод людини, передбачала культурну та релігійну строкатість, наявність соціальної справедливості, враховувала б особливі потреби окремих груп [649, р. 29]. Тобто, на його думку, глобалізація повинна сприяти формуванню такого типу суспільного розвитку, який би дозволив подолати проблему бідності та існуючої нерівності, які посилюються в умовах зростання кількості населення в високорозвинених країнах й вимагають від глобалізації як світового процесу вирішення цієї проблеми. На користь цього висловлюється і Р. Макнамара, який стверджує, що глобалізація в сучасному світі повинна виконувати коригувальну функцію, тому що «розвинений світ споживає значно більше на душу населення, ніж ті країни, які перебувають на етапі розвитку», а це потребує коригування усталених норм споживання таким чином, щоб знизити екологічну напругу та загрозу, забезпечивши стійкий розвиток усіх жителів планети [649, р. 23].

У цьому аспекті доречною є думка П. Дракера, згідно з якою глобалізація у сьогоdnішньому її виді відповідає інтересам виключно багатим, розвиненим державам. Підтвердження своєї думки, автор знаходить у принципах західного гедонізму, відповідно до якого всі зусилля західної спільноти направлені на відстоювання власної могутності шляхом захисту свого суперспоживання [685]. Тому сьогодні практично не викликає сумнівів перетворення проблеми споживання у XXI ст. на одну із ключових, оскільки для задоволення своїх споживчих потреб в умовах глобалізації, бідні країни вимагають, якщо не їхнього перерозподілу, то хоча б їхнього збільшення задля свого виживання. Але за сучасних умов це практично неможливо, оскільки соціально-економічна, політична й екологічна ситуації продовжують погіршуватися і є несприятливими і принципово різними для кожної країни. Як наслідок, посилюється розрив між багатими та бідними країнами, зростає нерівномірне використання світових ресурсів, що в кінцевому підсумку призведе до того, що ключовим опонентом західної парадигми розвитку може стати Китай, Індія, Іран і, можливо, Росія. За великим бажанням багаті країни могли б піти на певне обмеження свого споживання, але це не вирішило б питання щодо існуючої проблеми соціально-економічної, політичної та екологічної справедливості, яка є передумовою побудови нового світового порядку майбутніх взаємовідносин між країнами. Але варто погодитися з думкою певних дослідників, що в основі такого порядку має лежати універсальний засіб досягнення всезагального благополуччя для окремої країни.

На особливу увагу заслуговує концепція сенегальського дослідника Хакім-бен-Хам-муда, який сформулював три основні теоретичні підходи до глобалізації, які суттєво вплинули на розвиток західноєвропейської глобалістики:

1) функціональний підхід, який акцентує увагу на особливостях розвитку периферії в умовах глобалізації, оскільки глобалізаційні процеси створюють передумови для посилення економічної маргіналізації та соціального регресу на периферії, акцентуючи при цьому роль національних держав заради спасіння національних економік від згубного впливу «гібридної» та «космополітичної» глобалізації;

2) апологетичний підхід, який, по-перше, наголошує на особливій ролі глобальних ринків у сучасних інноваційних процесах, по-друге, намагається досягти максимального обмеження можливостей втручання держави в процеси «космополітичної глобалізації»;

3) технологічний підхід, який ґрунтується на ідеї необхідності новітніх кібернетичних технологіях як необхідним засобом при виборі «гібридної глобалізації», яка надає можливість країнам периферії інтегруватись у глобальну економіку, зберігаючи при цьому власну регіональну специфіку [549].

На нашу думку, запропоновані підходи Хакім-бен-Хам-муда є доречними щодо необхідності існування ліберальної глобалізації, яка формує головні принципи сучасного світового розвитку, створюючи належні умови для розвитку національної держави у глобалізаційному світі.

Цікавим є підхід, запропонований болгарським ученим В. Златевим. На його думку, намагаючись з'ясувати поняття глобалізації, необхідно розмежовувати поняття глобального та міжнародного, оскільки необхідно з'ясувати «коли і з якого часу можна говорити про вихід деяких суспільних зв'язків та функцій за межі національних держав як про феномен глобальний, а не просто міжнародний» [496, с. 40]. Дотримуючись цієї думки, автор стверджує, що міжнародне – це явище, що характеризує систему відносин між окремими державами, а глобальне – це те, що характеризує єдність у стосунках між окремими регіонами світу, навіть якщо ментально вони не співвідносяться між собою. Тобто, глобалізація є процесом, який на певному етапі призводить до інтернаціоналізації економіки та відповідної моделі суспільного розвитку, а все разом, у свою чергу, призводить до формування єдиної системи світового зв'язку, яка змінює, послаблюючи, функції національної держави, активізуючи появу відповідних транснаціональних, недержавних утворень (прикладом цього можуть бути навіть етнічні діаспори, релігійні чи екологічні рухи, мафіозні клани).

Не можна не згадати типологію парадигм осмислення глобалізації, запроповану Я. Пітерсом [686, р. 174], яка містить три складові (рис. 1.5).

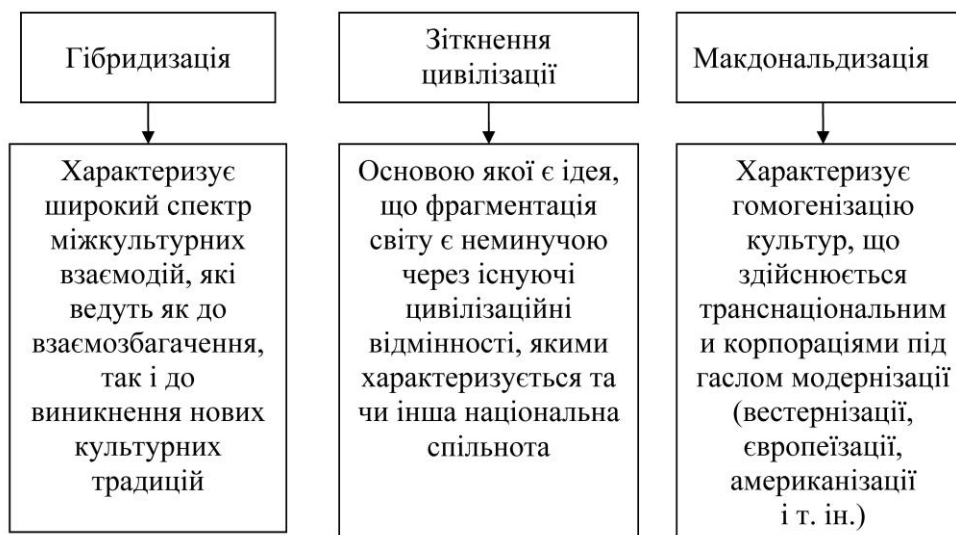

Рис. 1.5. Типологія парадигм осмислення глобалізації Я. Пітерса

На нашу думку, запропонований підхід Я. Пітерса є цілком доречним у рамках існуючої модерністської методології розуміння змісту проблем глобалізації. Але сучасний етап дослідження проблем глобалізації перейшов до постмодерністського підходу, який пов'язує глобалізацію не стільки зі змінами у економіці й культурі, а саме з посиленням ролі інноваційних факторів. Тим паче, що починаючи з 2003 р., починає формуватися новий підхід щодо розуміння глобалізації, а саме як про всесторонній процес, що чинить вплив на всі сфери людського життя і призводить до

так званого цивілізаційного перевороту. І це є принципово важливим з точки зору розуміння теоретико-методологічних засад сутності глобалізації.

Цікавими є ідеї щодо змісту та суті глобалізації, сформовані в рамках російської школи. Наприклад, А. Неклеса пропонує таке визначення глобалізації: «по суті це химера, на яку працюють провідні інтелектуали людства, забезпечуючи її необхідним інформаційним середовищем для ефективної координації дій у масштабах планети, і тому вона дійсно постає водночас як життєва субстанція і як інтегральний символ ХХ ст., адже тут сходиться воєдино економічна інтеграція, всесвітня інформатизація та транснаціональна комунікація» [373, с. 10].

З точки зору Н. Шматко та Ю. Качанова, глобалізація є однією із форм суспільної свідомості, яка виникає тоді, «коли люди розглядають себе як частину дійсно глобального цілого і відповідно приймають універсальність культурних смислів». Тобто глобалізація, виступаючи формою суспільної свідомості, призводить до суттєвих змін у психіці та моделях поведінки людей, оскільки «як правило, люди тяжіють до ідентифікації себе з якоюсь певною, чітко визначеною локальністю (етнічно-культурною або, принаймні, географічно-територіальною), і ці механізми ідентифікації базуються на протиставленні «свої-чужі» [601, с. 94]. У такому вигляді глобалізація призводить до кризи ідентичності та стимулює необхідність пошуку нової.

На думку Г. Ділігенського, глобалізація сприяє чіткому окресленню моделі культури та способу життя, оскільки завдяки цьому відбувається «розмикання групових культурних меж», що не може не впливати на сприйняття умов власного життя, на формування потреб, мотивів, ціннісних орієнтирів людей» [274, с. 53]. Це ще раз підтверджує те, що певною мірою етико-культурна криза сучасності спричинена появою саме процесів глобалізації.

На думку А. Панаріна, «глобалізацію можна визначити як процес ослаблення традиційних територіальних, соціокультурних і державно-політичних бар'єрів (ізолюючи народи один від одного і в той же час оберігаючи їх від нерегульованих зовнішніх дій) і становлення нової, «без протекціоністської системи» міжнародної взаємодії і взаємозалежності». До числа безперечних фактів у визначенні сучасного світу як глобального А. Панарін відносить факт взаємозалежності країн і народів, переплетення їх історій, зростання впливу зовнішніх чинників на внутрішній національний розвиток, поступове формування в якихось вимірюваннях єдиного економічного, інформаційного, науково-технічного й інших «просторів» [397, с. 149].

Досить цікавим із теоретико-методологічної точки зору є аналіз сутності глобалізації, проведений російським ученим В. Єгоровим. Цей підхід є цікавим, тому що пропонує розкриття основних критеріїв, згідно з якими доцільно ідентифікувати глобалізацію і як процес, і як окреме явище. Тому, на думку автора, «глобалізація являє собою процес та явище, яке базується на теорії самоорганізації (синергетики) і включає такі процеси, як відкритість та емерджентність (з'являється, неочікувана поява), незворотність такого процесу закладає основу нового бачення світу» [153, с. 31]. В. Єгоров вважає, що глобалізація, перш за все, повинна забезпечити необхідну рівноправність, взаємодоповненість, синергійне взаємопроникнення, тому необхідно знайти джерело космологічної відкритості, яка лежить в основі всезагальної самоорганізації.

Вчений і фахівець в області новітньої історії А. Уткін говорить про те, що поступове зближення країн і континентів можна спостерігати протягом всієї історії людства, і в цьому плані вся світова історія – це своєрідна сукупність повільних та швидких кроків держав і народів у напрямі глобального зближення. Учений виділяє два етапи, коли темпи цього зближення здійснювалися революційно швидко: «в першому випадку – на рубежі ХІХ і ХХ ст. світ вступив у фазу активного взаємозближення на основі того, що торгівля й інвестиції розповсюдилися в глобальному масштабі завдяки пароплаву, телефону і конвеєру... Британія зі всією своєю морською, індустріальною і

фінансовою могутністю стояла гарантом цієї першої хвилі глобалізації, здійснюючи контроль над головними артеріями перевезень товарів – морями і океанами, забезпечуючи за допомогою фунта стерлінга і Англійського банку стабільність міжнародних фінансових розрахунків» [564, с. 232].

На думку А. Уткіна, тільки в останні десятиріччя ХХ ст. ліберальний економічний порядок став повертатися у світову практику. «Друге народження (або відродження) глобалізації почалося в кінці 70-х років на основі неймовірної революції у вдосконаленні засобів доставки глобального радіусу дії, в інформатиці й телекомунікаціях. За останні тридцять років реактивна авіація зближувала всі континенти, а потужність загальної кількості комп'ютерів подвоювалася в середньому протягом вісімнадцяти місяців. Об'єм інформації на кожному квадратному сантиметрі дисків збільшувався в середньому на 60 %, починаючи з 1991 року. У результаті всіх цих винаходів і удосконалень вартість перенесення інформації скоротилася драматично, і нині величезні об'єми інформації можуть бути перенесені за допомогою телефону, звичайного кабелю і радіосигналів у будь-яку точку земної кулі, що революційним чином діє на економічний ріст» [565, с. 129]. Учений виявляє і новий характер глобалізаційних процесів. Наприклад, Британський концерн «Юнілвер», що має 500 підлеглих компаній у 75 країнах, або що базується в США «Ексон», 75 % доходів якого виходять не в США, можуть бути названі національними компаніями лише умовно. Транснаціональні корпорації і неурядові організації стали вільно перетинати національні кордони і впливати на менш розвинені країни, оскільки ні національні уряди, ні локальні власті не зможуть власними силами справитися з проблемами, породженими взаємозалежністю, що зростає. Капітал по суті справи вже не має своєї національної приналежності і в масових об'ємах прямує туди, де завдяки стабільності й високій ефективності праці досягається максимальний ступінь прибутку. Банки, трастові фірми, промислові компанії виходять з-під опіки національних урядів. Згідно з даними, що оповістили на Конференції ООН з торгівлі і розвитку (травень 2000 р.), у 1999 році загальна сума злиття між фірмами різних країн і поглинанням місцевих фірм іноземними склала 720 млрд дол. На закордонних філіалах на рубежі тисячоліть виробляється товарів вартістю більше 5 трлн дол. [247].

Зіставляючи етапи глобалізації, А. Уткін говорить про те, що, якщо на першому етапі глобалізації опорою її служила глобальна Британська імперія – її промислова база, фінанси і військово-морський флот, – то зараз за процесом різко зростаючої глобалізації стоять Сполучені Штати Америки. В американській столиці сформувався «Вашингтонський консенсус» – угода між міністерством фінансів, Міжнародним валютним фондом і Світовим банком про сумісну боротьбу проти всіх видів перешкод на шляху світової торгівлі. «США кинули свою незрівнянну військову і економічну міць, свою фактичну гегемонію заради відкриття світової економіки, заради створення багатобічних міжнародних інститутів, беручи активну участь у багаторазових раундах торгових переговорів, відкриваючи власний ринок для імпорту, роблячи дієві кроки з реалізації торгового лібералізму» [564, с. 145].

Аналізуючи основні підходи, які представлені у вітчизняній науці, необхідно звернути увагу на працю С. Удовіка «Глобалізація: семіотичні підходи», в якій автор звертає особливу роль та намагається проаналізувати роль, значення та розуміння глобалізаційних процесів в українському суспільстві, адже «глобалізація відіграє роль синхронізуючого фактора, який забезпечує узгоджено гармонійну взаємодію в межах та між сферами людського існування» [556, с. 32], тому під глобалізацією варто розуміти процес «становлення та гармонізації багатомірного та багаторівневого світу, взаємопов'язаного в одних вимірах та гетерогенного в інших, прохід між якими здійснюється завдяки використанню семіотичних методів» [556, с. 36].

Зокрема, О. Картунов у визначенні терміна «глобалізація» виділяє чотири основних підходи:

- 1) розуміння процесів глобалізації як процесу зміцнення зв'язків між різними куточками світу;
- 2) характеризується як процес поширення технологій, культури, різноманітних ідей, ціннісних орієнтацій, способу життя, поведінки, які є обов'язковими та спільними для всього людства;
- 3) процеси глобалізації сприяють виникненню різноманітних проблем та протиріч у світовому співтоваристві, зокрема, економічних, політичних, міграційних, екологічних та ін.;
- 4) зростанню спільних інтересів у всіх сферах людського буття, у ході глобалізаційних процесів, передує збільшення та посилення взаємозв'язків та взаємозалежності країн і народів [225, с. 170-171].

В. Ляха акцентує увагу на масштабності тих змін, які охопили майже весь світ (корінь слова глобалізація – globe (куля) – є «синонімом» Земної кулі), а з іншого боку, «начебто свідчить про потенціал західної моделі розвитку, яка визначає й уособлює цю тенденцію глобалізації. Ця тенденція виглядає як активна експансія вестернізації [137].

Загалом, починаючи з 2000 р., вченими починає формуватися новий підхід до розуміння сутності глобалізації, вони прагнуть переосмислити свої існуючі погляди на глобалізацію, по-новому прилаштовуючись до сучасних умов розвитку світу, оскільки почали реально усвідомлювати, що головним принципом у поясненні змісту глобалізації є теоретична розробка та визначення можливих альтернатив. Тому більшість сучасних підходів щодо глобалізації направлена на розробку основних гіпотетично-образних моделей соціального світу, які повинні у майбутньому сформувавши національно-державну аксіоматику. На думку В. Толстих, по суті, сьогодні йдеться про заміну «старої та становлення нової парадигми світоустрою» [543, с. 207].

Варто відзначити, що нині проблема глобалізації активно обговорюється і в релігійних колах. Керівництвом до дії повинна стати думка, закладена у посланні християнських церков Європи урядам та громадськості: «Глобалізація драматично змінює природу влади. Демократично обрані уряди і їх делегати в міжнародних організаціях все більше втрачають владу, поступаючись впливу міжнародній бюрократії, транснаціональним корпораціям, власникам засобів масової інформації та магнатам «глобального «фінансового капіталу» [583]. І далі: «Ми кидаємо виклик структурам влади, вимагаючи, щоб вони стали більш прозорими, відповідальними та представницькими. Народи світу повинні отримати контроль над глобальними політичними і економічними процесами» [582].

На думку представників релігійних кіл, унаслідок глобалізаційних процесів, людство поступово втрачає здатність, у першу чергу, протистояти деструктивним впливам глобалізації, а також виробити «імунітет» до цих негативних для людини й суспільства явищ, до колективного осмислення цих процесів і сформулювати чітку суспільну позицію щодо цього питання. Православна богословсько-культурологічна думка розглядає глобалізацію та її вияви як глибоко антихристиянський процес, який призвів людство до всіх тих кризових явищ, які наявні в сучасному світі. Сама Православна Церква позиціонує себе як ортодоксальну та консервативну організацію, яка не має намірів іти на поступки чи компроміси перед викликами глобалізації і готова до активної боротьби з ними [504].

Зрозуміло, що документ має рекомендаційний характер, але сам факт включення християнських Церков до вирішення проблем глобалізації вимагає нових підходів до ролі глобалізації у світовому політичному житті.

Тим часом аналіз глобалізації неможливий без їх наукової, логічно структурованої типології. У літературі існує декілька підходів до типології глобалізації сучасного етапу суспільного розвитку. Але найбільш поширеною серед науковців є точка зору, що глобалізація протікає в чотирьох формах.

1. Інформаційна глобалізація – такий спосіб організації інформаційних процесів у світі, при якому всі народи, незалежно від їх географічної віддаленості один від одного, приєднані до одних і тих же джерел культурної інформації. Цікавим щодо формування інформаційного суспільства є підхід Т. Єршової, яка вважає, що основна небезпека міститься у глобалізації виробництва та зростаючій мобільності всесвітніх корпорацій. Такі тенденції мають негативний вплив на політику охорони довкілля, на право на працю та соціальний захист. «Інформаційні технології, – підкреслює ця авторка, – не вплинули на рівень проблеми рівності громадян, регіонів та країн. Навіть на соціальній арені вони не проникли далі, аніж на індивідуальний рівень. Поки що йдеться лише про поширення персональних комп'ютерів, а не про організацію доступу до інформаційних ресурсів і послуг для суспільства. До сьогодні інформаційні технології використовували для зміцнення благоустрою та влади, а головні соціальні зміни, які вони принесли з собою, відбулися виключно на робочих місцях та у взаємовідносинах між компаніями» [158, с. 102]. Більшість сучасних дослідників вважає, що в ході інтенсивного використання та поширення глобальних інформаційних мереж виникають умови для нової форми культурної агресії з боку більш розвинених країн щодо менш розвинених, а тому реальною є небезпека втрати цілими суспільствами своєї культурної та національної самобутності в сфері мов, поведінки та смаків. Критичність такої ситуації полягає у відсутності можливості у деяких суспільств стати учасниками єдиного інформаційного суспільства, а інколи, навіть, і витіснення їх за його межі. Аналогічна проблема існує і в Україні, оскільки її роль та місце у сучасних інформаційних процесах носить виключно декларативний характер.

Включення України до сучасних світових інформаційних процесів пов'язують з офіційним делегуванням Україні домену «.ua», яке відбулося у 1992 р. Згідно з даними незалежної міжнародної організації RIPE NCC у 2006 р., послугами Інтернет регулярно користувалися близько 4,2 млн користувачів, періодичний доступ до ресурсів мали 8,5-9 млн жителів України, кількість українських веб-сайтів сягала 37 тис. Сьогодні можливість доступу до Інтернету є в усіх обласних та більшості районних центрах, збільшується кількість пунктів колективного доступу до мережі, з'явилися вітчизняні Інтернет-магазини, активного розвиваються Інтернет-аукціони [477]. Незважаючи на таку динаміку, в Україні зберігається регіональна диспропорція щодо доступу користувачів до мережі Інтернет: на першому місці залишається м. Київ, його частка містила близько 57 % від загальної аудиторії, далі йдуть Одеса (7 %), Дніпропетровськ (6 %), Донецьк та Харків (5 %) [477]. Такі сфери українського суспільства, як соціально-економічна та політична не зовсім відповідають існуючим європейським стандартам. Неможливість повноцінного внутрішнього та зовнішнього розвитку суспільства, зумовлюється особливостями процесу взаємодії та взаємообміну, який ґрунтується виключно на принципах кредитування.

2. Економічна глобалізація – своєрідне стирання кордонів при формуванні єдиного глобального ринку. Глобальна економіка, за М. Кастельсом – це економіка, яка здатна працювати як єдина система в режимі реального часу в планетарному масштабі. Найсильнішу тривогу світової спільноти цілком виправдано викликають дедалі більші, відчутніші диспропорції в економічному та соціокультурному розвитку різних регіонів і країн. «Головна проблема нашого часу полягає в тому, що лібералізація світової економіки сприяє розширенню і поглибленню прірви між країнами розвинутого «центру» (або «ядра») і капіталістичної периферії... Частка 20 % найбіднішого населення світу в глобальному доході скоротилась з 2,3 % в 1960 р. до 1,1 % в 1994 р. Співвідношення

доходу 20 % представників «золотого мільярда» до доходу 20 % найбіднішого населення планети становило 30:1 у 1960 р., 60:1 у 1990 р. і 90:1 у 1999 р. Таких темпів перерозподілу глобального валового продукту ніколи не було раніше в історії світової цивілізації» [24, с. 5]. Утім і у сфері світової економіки виявляється, не все так однозначно: є досвід дуже успішного реформування економіки відсталих раніше країн у результаті глобального тиражування новітніх технологій та сучасних економічних механізмів. «Сінгапур, Тайвань, Південна Корея, Чилі та кілька інших країн за останні 25 років стали значно багатшими, змогли розв'язати багато своїх проблем за рахунок входження у світову економіку» [357, с. 4; 412, с. 44]. Проблема в тому, що таких країн мало, тоді як набагато більше протилежних прикладів – зубожіння слаборозвинених країн у ході глобалізації, під дією її важелів та інструментів.

До числа таких країн, на жаль, може потрапити і Україна, зважаючи на особливості перебігу процесів економічної інтеграції в країні. Для прикладу, перша українська транснаціональна компанія «Укрнафта» була створена у 1994 р., внаслідок корпоратизації Державного підприємства «Виробниче об'єднання «Укрнафта». Перше представництво цієї компанії було відкрито в м. Сана (Республіка Ємен), яке передбачало в подальшому розширення своєї діяльності у сфері нафто- та газовидобутку на інші країни близького сходу. Сьогодні це підприємство своєю стратегічною метою визначає розширення своєї діяльності за рахунок країн СНД, Польщі та ін. Спеціалісти цієї компанії вже сьогодні користуються широким попитом у виконанні робіт із будівництва свердловин у РФ, Іраку, Індії, Пакистані, Сирії, Алжирі, Лівії, Кубі, В'єтнамі та ін. Все це разом створює сприятливі передумови для створення виробничих підрозділів «Укрнафти» в більшості з вказаних держав. Такі ж можливості перетворення на транснаціональні корпорації на сьогодні, вже існують у таких українських компаніях, як «Рошен» та «ІВК», які інвестують великі кошти в кондитерські компанії Росії. Хоча вже сьогодні їх можна назвати транснаціональними корпораціями за формальними ознаками [477].

3. Територіальна глобалізація, за К. Омас, – це вільне перетікання через національні кордони індустрій, інвестицій, індивідів. Це дає можливість розширити свободу людини, швидко переміщення в будь-яку точку світу. На думку А. Кузьменко, територіальна глобалізація – процес укрупнення державних і наддержавних утворень [278]. Прикладами її існування, на думку автора, можна вважати сучасний стан державного будівництва та формування військово-політичних союзів; процеси урбанізації; концентрацію фінансових, трудових та інших ресурсів у обмеженому просторі.

4. Демографічна глобалізація – це зменшення расових, національних, культурних відмінностей між народами різних країн. Але тут мається на увазі не знищення і розчинення певних культур у світовій культурі, а вибирання всього найкращого з культур інших народів для розвитку своєї власної [516, с. 204-205].

Наведений список практично вичерпний, доповнити його можна декількома позиціями, які пропонують А. Кузьменко та інші дослідники:

1. «Ментальна» чи культурно-ідеологічна глобалізація, яка має довгу історію та становить комплексний процес, який впливає на національну культуру, традиції, релігію, ідеологію. Сам процес релігійної глобалізації розпочався з появою перших монотейстичних релігій. Сьогодні сучасний світ «розподілений» між шістьма релігійними системами, які контролюють владу (християнство та іудаїзм), фінанси (іудаїзм та іслам), трудові ресурси (індуїзм і конфуціанство), «ментальну» сферу (іслам і буддизм) [278].

2. Етнічна глобалізація, яка сьогодні відбувається у вигляді двох взаємозалежних процесів: росту загальної чисельності населення планети та взаємної асиміляція різних етнічних груп.

3. Глобалізація влади, як магістральна рушійна сила, що визначає розвиток всіх інших із перерахованих сторін глобалізаційного процесу. Щоправда, заради справедливості

слід сказати, що А. Ігнатов згадує в цьому зв'язку «світовий уряд», як «штаб» нового світового порядку», в якому влада узурпована «хасидською-парамасонською групою», і тому він «орієнтується на інтереси нечисленної еліти, об'єднаної етнічною спорідненістю та ініціацією в ложах деструктивної спрямованості» [118].

4. Глобалізація військова, як процес інтегративний з глобалізацією влади, економіки.

5. Транспортна глобалізація, яка, хоча і впливає з «розвитку комунікаційних можливостей», проте розвивається абсолютно самостійно, оскільки пов'язана з через-просторовим перенесенням не стільки інформації, скільки енергії та речовини (енергоносії, товари і, власне, сама людина) [118].

6. Глобалізація політики. На нашу думку, у політиці глобалізація – це принцип згідно з якими організація, функціонування й розвиток світу розглядається, як цілісна економічна, соціокультурна і політична суперсистема. Процес глобалізації прискорює посилення взаємозалежності держав, зменшення їх суверенітету, тобто він генерує трансконтинентальні й міжрегіональні потоки, створюючи глобальну за своїм масштабом взаємозалежність, що дозволяє розглядати глобалізацію як якісно самостійну, складну систему явищ і відносин.

Цей перелік не є вичерпним, та й більшість дослідників зазначає, що на сьогодні існує великий перелік видів глобалізації, які, на їх думку, слабо забезпечені методологічно. Серед таких вони відзначають, передусім, етнічну, військову, транспортну, демографічну, правову та ін. Існують значні складності у формуванні методології цінностей і процесів, особливо перехідних і кризових, до цього додамо, що динаміка суспільних процесів вимагає також подальшого вдосконалення методології державного управління в умовах глобалізації [600].

Більшість дослідників сьогодні дотримується соціально-культурологічного підходу до визначення природи, суті та характеру процесів глобалізації. Наприклад, К. Робертсон і Ф. Джеймсон розглядають глобалізацію як процес поступового перетворення світу в «єдину всезагальну систему». На нашу думку, незважаючи на ґрунтовний підхід щодо пояснення феномену глобалізації, автори залишили поза увагою таку її характеристику як глобалізм.

Зокрема, ми не погоджуємося з підходом, запропонованим Ф. Джеймсоном, який розглядає соціальну сутність глобалізації як третю стадію «багатонаціонального капіталізму», після приватного і монополістичного капіталізму, а тому, відмовився від використання поняття «соціальні класи», замінивши його на «національну ідентичність».

Домінуючим підходом щодо генези, природи та перспектив глобалізації все ж таки залишається економічний або ринковий підхід. У руслі цього підходу глобалізація трактується як наслідок розвитку світових ринків товарів, послуг, капіталу та ін. Прихильники такого підходу розглядають глобалізацію виключно як нову стадію інтернаціоналізації господарського життя, для соціального та політичного заспокоєння народних мас та противників глобалізації. Лише деякі західні дослідники вважають за необхідне наголошувати на тому факті, що глобалізація у перспективі неминуче призведе до «зламу національних кордонів» і формуванню всесвітньої ринкової економіки. При цьому вони не вдаються до пояснення, які саме соціальні наслідки матиме цей злам для країн в умовах глобалізації, оскільки вважають за постулат принцип «що добре для США, мусить бути прийнятним і для інших країн».

Поряд із цим в останні роки великої популярності набирає екологічний та еколого-економічний підходи до визначення суті глобалізації, оскільки більшість дослідників, як і політики багатьох країн, пов'язує різке погіршення екологічного стану планети саме з процесами глобалізації та наслідками діяльності глобальних корпорацій й наявним «несправедливим розподілом екологічних ресурсів». Саме їм ми завдячуємо появою таких понять, як «екологічний розподіл» і «політична екологія». Прихильниками цього підходу є і В. Басюк, і О. Білорус [51], які ще до проведення глобальної Конференції

ООН в Ріо (1992 р.) запропонували та опублікували еколого-економічну модель, яка мала на меті обґрунтувати можливість ефективного поєднання економічних та екологічних інтересів в умовах глобалізації.

На нашу думку, варто погодитися з тими дослідниками, які пропонують використовувати для пояснення глобалізації комплексний системний підхід, завдяки якому можна аналізувати глобалізацію як в економічному, так і геополітичному, соціальному, екологічному, інформаційному, соціокультурному контекстах. Також об'єктами досліджень щодо глобалізаційних процесів стають міжнародна безпека, боротьба з тероризмом та бідністю. З'являються концепції, згідно з якими глобалізація як складне явище є результатом поєднання в собі комунікаційної, ринкової та безпосередньої глобалізації.

Варто зауважити, що такий підхід аж занадто важливу роль відводить саме комунікативній глобалізації в ході глобалізаційних процесів. Також він вимагає жорсткого контролю й управління процесами глобалізації для попередження можливих негативних наслідків її ринкової форми у поєднанні з комунікативною. Але реальні процеси розвитку глобалізації показують, що з часом вона сама встановлює жорсткий контроль над країнами і запобігає будь-яким проявам контролю зі сторони цих країн над нею.

Сьогодні в умовах глобалізації влади створення наднаціональних фінансових (МВФ, Світовий банк), військових (НАТО), торговельних (ВТО, Римського клубу) [118] й ін. утворень призводить до створення нового світового порядку та породжує нові питання, які раніше не були очевидними і безпосередньо не впливали із запропонованих для ознайомлення публіці аналітичних схем. Якщо спробувати їх узагальнити, то вони зводяться до такого:

1. У контексті глобалізації влади та територіальної глобалізації хоча і не можна виправдати, але можна зрозуміти інтервенцію проти суверенних держав, які не бажають жити під диктовку глобальних комісарів: перебудувати свою економіку, політичний устрій і т. п. Зрештою, відповідно до ідеології глобалістів, «узгоджена редукція незгодних» є одним із принципів «нового світового порядку» [118]. Тому на місці повалених «тоталітарних режимів» (так зазвичай виправдовується агресія) будуть утворюватися території тотального беззаконня – зони адміністративного хаосу, чорні діри, які всмоктують у себе і безслідно розчиняють колосальні фінансові капітали, зате викидають у впорядкований «цивілізований» світ, як правило, деякий стратегічний сировинний ресурс, а, крім нього, наркотики, біженців та терористів. У Європі такими є Албанія і Косово. У Центральній Азії – Афганістан, на Кавказі – Чечня, на Близькому Сході – Палестина та Іран [118];

2. Процеси культурно-ідеологічної глобалізації, тобто «уніфікація культурних уподобань людства» породить не тільки примітивізацію культури взагалі, але її наслідком стане протестний рух із боку людей, які не бажають уподібнюватися амебам;

3. Економічна глобалізація, тобто «укрупнення організаційних структур економіки», «провідна роль великих компаній» та «створення і діяльність глобальних торгово-економічних об'єднань і союзів» [118] насправді стоїть ніщо інше, як трансформація глобального ринку з національно-державного в ринок, поділений між глобальними фінансовими групами і транснаціональними корпораціями та керований наднаціональними фінансовими, адміністративними і поліцейськими інститутами, створеними спеціально для цього елітами країн «великої вісімки» [118]. О. Картунов такий вид глобалізації називає фінансово-економічною глобалізацією, яка, по-перше, створює відповідну матеріальну базу для всіх форм глобалізації; по-друге, доводить шкідливість та неможливість існування за таких умов, політики «опори на власні сили», економічного ізоляціонізму та автаркії [225, с. 171].

Таким чином, у результаті глобалізації сучасний світ стає іншим, тому що змінюються духовні параметри цивілізації. Отже, незважаючи на всі економічні та політичні переваги глобалізації, вона містить небезпеку втрати культурної та національної ідентифікації, особливо для таких країн як Україна, де відбувається процес як «...актуалізації національного фактору», так і процес втрати національної самосвідомості, тому що країна знаходиться в «багатонаціональному оточенні...» [577, с. 170], під впливом такої «національної суперменшини», як росіяни, які «проживають в інонаціональному середовищі за межами території їх традиційного розселення, але продовжують зберігати самобутність, мову, культуру, традиції й інші етнічні особливості свого народу...» [605, с. 47].

Отже, треба зазначити, що неоднозначні підходи, думки до процесів, що відбуваються в умовах глобалізації та її самої, потребують розроблення нових теоретико-методологічних підходів до вивчення впливу глобалізації на політичне, етнічне існування народів і українського суспільства, зокрема. Процес глобалізації, створюючи глобальну по-своєму масштабу взаємозалежність не тільки містить небезпеку втрати культурної та національної ідентифікації, але й може стати умовою самозбереження культур і етносів, якщо народи зрозуміють, що зближення культур може відбуватися не шляхом універсалізації, а, навпаки, – на основі саморозвитку і самозбагачення народів.

1.3. Роль та місце національного та етнічного чинника в процесі глобалізації

На початку XXI століття глобалізаційні зрушення втягнули людство у вир кардинальних трансформацій. За всіма ознаками ми стаємо свідками становлення нової форми соціальної організації – мегасуспільства. Глобалізація збільшує проникність кордонів, розхитує основи національно-державного суверенітету. Загальний вектор розвитку схиляється в бік уніфікації економічних, соціальних, політико-правових форм внутрішнього устрою держав. Зближення національних організмів інтенсифікує взаємодію на всіх рівнях – від локального до планетарного. Виникають розгалужені транснаціональні системи зв'язків і відносин, через які різноманітні соціальні актори самостійно входять у світовий простір, утворюючи нові спільності, комунікаційні канали й інститути. Держава втрачає статус єдиного суб'єкта інтегрування і представлення інтересів великих спільнот. Кардинально розширюється локус управлінської діяльності, зміщуючи акценти з національного на наднаціональний та субнаціональний рівні.

На сьогодні суттєвий вплив на етнічне та національне буття людства мають процеси глобалізації, які практично охопили всі рівні світового політичного процесу, та призвели до наслідків у економічній, політичній та культурній площинах. Головним політичним аспектом глобалізації є трансформація державного суверенітету та певне послаблення національної держави, що, у свою чергу, призводить до політизації етнічності. Окрім цього, політизація етнічності може бути викликана реакцією окремих етнічних або соціальних груп на ці трансформаційні процеси, виступаючи при цьому в ролі своєрідної спроби зробити адекватну відповідь на виклики глобальних метаморфоз. У культурній сфері вона проявляється як намагання цих суб'єктів політики протидіяти загальносвітовим процесам уніфікації, при цьому ними підкреслюється власна унікальність та неповторність культури. У політичній площині політизація етнічності може бути спричинена спробою окремих етнічних груп залишити собі контроль над політичними процесами у державі, запобігти трансформаціям державного суверенітету; у певних випадках цей феномен може слугувати засобом для реалізації державотворчих прагнень певної етнічної групи (або її політичної чи інтелектуальної еліти, що прагне

скористатися привабливою можливістю втілити їх в життя, коли національна держава переживає певні метаморфози) чи створення певної автономії на території її компактного проживання.

Процес етнізації політики свідчить про можливість переходу частини суверенітету влади народу до його етнічних складових, який проявляється в посиленні бажання здобути або розширити доступ представників етнічних груп до влади, отримати можливість впливати на ухвалення управлінських рішень. Політизація етнічності має всі ознаки феномену світового масштабу, оскільки результатом цього процесу став розпад СРСР та деяких інших держав, вона відіграє важливу роль у внутрішньодержавному житті багатьох сучасних, зовні стабільних, європейських держав [312].

Однозначного визначення щодо етнізації політики в науковій літературі ще не має, для пояснення цього феномену використовують такі поняття, як «етнізація політики» або «політизація етнічності». Але більшість дослідників вважає, що, незалежно від назви, такий процес притаманний третьому, завершальному етапу етнічних процесів – визріванню етнічного конфлікту. Цей етап має характерні риси, зокрема, відбувається активізація діяльності етнічних груп, яка направлена на перехід від суто соціально-культурних до політичних вимог: етнічні групи намагаються отримати можливість впливати на розподіл влади, брати участь у контролі за справедливим перерозподілом соціальних благ та економічних ресурсів, які набирають особливого значення в умовах глобалізації. Нагадаємо, що перший етап – це набуття політичної свідомості; другий – політична мобілізація на досягнення певних цілей [192].

Дж. Ротшильд, наприклад, пропонує під поняттям політизація етнічності розуміти чотири основні напрями посилення їхньої діяльності: 1) переконувати нацменшини, що політика є корисною справою для їхніх культурних цінностей; 2) стимулювати зацікавленість і стурбованість етнічних спільнот зв'язком політики з розвитком їхніх культурних цінностей; 3) активізувати процес перетворення їх на самосвідомі етнічні групи; 4) спрямовувати діяльність етнічних спільнот у політичне русло [195]. Отже, політизація етнічності за певних умов може або прискорювати або гальмувати політичний розвиток держави. Як наслідок, із політичної арени зникають відомі та з'являються нові суб'єкти міжнародних відносин. Процес політизації також сприяє перетворенню особистого пошуку людини свого місця і ролі у сучасному світі на групові вимоги відповідного ставлення до влади, створюючи відповідні умови для виходу психологічно-культурної енергії етнічних спільнот. Тому процес політизації етнічності можна охарактеризувати, як процес формування у етнічній спільноті політичної свідомості, необхідність мобілізації для досягнення певної мети, вихід на політичну арену та боротьба за участь у прийнятті політичних та управлінських рішень та контролі за їхнім виконанням. Тобто це процес перетворення етнічних спільнот на суб'єкти історії.

На нашу думку, будь-яка однозначна відповідь не буде повністю пояснювати весь феномен політизації етнічності та його еволюції, оскільки, як відомо із історичних джерел, етнічний фактор впливав на розподіл влади ще задовго до виникнення політики як явища. Етнічний фактор починає проявляти себе ще у до політичну добу, ґрунтуючись на родоплемінному способі організації суспільного життя. Поява ранньокласових суспільств також завдячувала існуванню передполітичним структурам етносу. Історично першими етнополітичними утвореннями були античні поліси та давньосхідні держави, в яких великий вплив на внутрішню та зовнішню політику чинив саме етнічний фактор, підтвердження чому знаходимо у творах Платона, Арістотеля, Страбона та деяких інших мислителів. Однак сам процес політизації зароджується і починає втілюватися у життя десь у III-I тисячолітті до н. е. [195]. Але в подальшому, з появою перших імперій, які спричинили занепад перших етнічних держав, а надалі створення федерацій та конфедерацій, призвело до встановлення легітимності політичної влади виключно

«зверху», тобто питання влади і самоврядування вважалися виключно правом династії та станових еліт.

Саме тому до сьогодні у політиці етнічність експлуатується в основному з метою стабілізації чи дестабілізації поточної ситуації, консолідації і мобілізації населення чи його деморалізації та роз'єднання. Деякі аспекти етнічності можуть бути навмисно гіпертрофовані, а то й взагалі сконструйовані. Окремий індивід чи група можуть зарахувати себе до якогось етносу, заявивши тим самим про відносно стійку й етнічно забарвлену систему своїх уявлень та оцінок. Етнічність індивіда чи групи може конструюватися також ззовні, наприклад, державою чи якоюсь партією для того, щоб приписати їм потрібні характеристики, якими потім можна вдало маніпулювати. Хоча, звичайно, етнічність не може бути сконструйована повністю.

Через планування й організацію колективних дій можна більш точно прогнозувати характер політичного впливу на населення. Етнічність експлуатується у політиці саме через вплив на здатність і готовність населення втягнутися в колективну дію. Похибки в етнічній ідентифікації можуть призвести до ухвалення таких рішень, наслідки яких можуть дати зворотний ефект, вести, наприклад, до мобілізації на певні дії не тих, хто підтримує акцію, що планується, а тих, хто налаштований проти неї. Типовим прикладом є використання етнічного чинника в організації голосування. За справедливим зауваженням російських дослідників В. Кувалдіна і А. Рябова, у таких суспільствах «замість традиційного суперництва між правими і лівими силами розгортається новий конфлікт – між прихильниками максимального можливого збереження національної самобутності і прихильниками універсалізації, інтеграції у міжнародні структури» [275, с. 46]. У такому випадку надзвичайно актуальним має стати питання щодо усвідомлення народними обранцями того місця, яке має посісти в нових умовах національна держава. Глобалізаційні процеси як об'єктивне і надзвичайно потужне явище продовжують набирати обертів і без їхнього схвалення чи заперечення. Але національні політичні лідери мають у своєму розпорядженні чимало засобів для того, аби скорегувати розвиток цього явища з урахуванням особливостей власної країни і використати його для підвищення добробуту свого народу [148].

Деякі вітчизняні дослідники акцентують увагу саме на процесі етнізації політики, який набуває більш питомої ваги у етнічній, національній та політичній сферах суспільного життя. На їхню думку, це поняття «відбиває тісний взаємозв'язок між етнічністю і політикою, який є особливо складним та суперечливим в умовах сучасного загальносвітового політичного процесу» [114]. Також у деяких випадках під етнізацією політики можна розуміти штучне використання етнічних факторів у політичному процесі в інтересах його окремих суб'єктів у тому разі, коли існуючий конфлікт не є етнополітичним за своїм походженням (рис. 1.6).

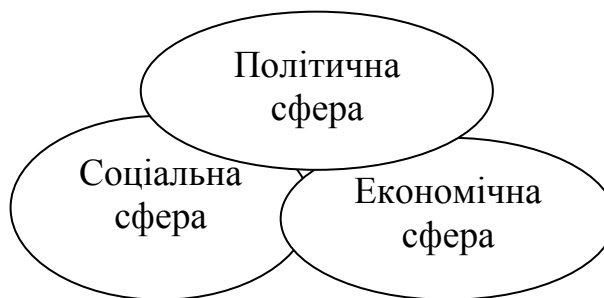

Рис. 1.6. Основні сфери формування політизації етнічності

Таким чином, етнізацію політики можна визначити як феномен, що виникає на перетині різних сфер суспільного життя людини (політичної, соціальної, економічної) і характеризується поширеним впливом етнічних, національних факторів на політичний процес та набуття ним певного етнічного забарвлення.

Натомість, на думку деяких дослідників, політизувати етнічність означає: 1) надати людям можливість усвідомити роль політики для збереження їх етнокультурних цінностей і навпаки; 2) стимулювати їх увагу до цього взаємозв'язку; 3) мобілізувати їх на формування етнічних груп, що мають однакову самосвідомість; 4) спрямувати їх поведінку у сферу політичної діяльності, спираючись на це усвідомлення та групову самосвідомість [505, с. 37]. Проблема політизації етнічності ґрунтовно вивчається західними фахівцями в галузі етнополітики – Д. Беллом, Дж. Келласом, У. Ньюмен, Дж. Ротшильдом, Е. Смітом та іншими [192].

Цікавою щодо аналізу політизації етнічності є точка зору О. Майбороди [311, с. 125-126], який вважає, що процес політизації етнічності є заключною стадією етнічної консолідації, яка у своєму розвитку проходить три етапи (рис. 1.7):

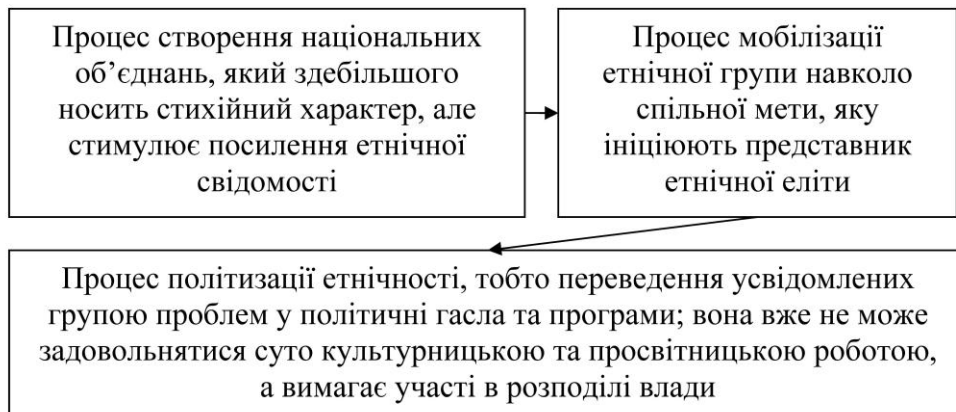

Рис. 1.7. Етапи політизації етнічності

Процеси політизації етнічності можуть проходити у різних формах, – це і пікети, демонстрації, акції непокори, повстання, конфлікти, й навіть війни, за допомогою яких етнічні спільноти можуть заявляти про себе як про нових акторів на політичній арені. Тобто відповідний процес може бути як легітимним і толерантним, так і деструктивним. Наприклад, у 90-х рр. було зафіксовано близько 50-ти великих політичних подій, які мали етнічне забарвлення. На сьогодні їх кількість динамічно збільшується, що достатньо серйозно впливає як на долі окремих націй та держав, так й усього світу й окремих його регіонів [542].

Політизація етнічних суб'єктів – це реакція на ті або інші дії влади стосовно етнічних груп та суспільства в цілому. Як правило, це одна із форм самозахисту етнічних спільнот, оскільки історія має багато прикладів того, як політика держави та поведінка національної більшості становили небезпеку для етнічних спільнот: численні осередки сепаратизму у Іспанії (Країна басків, Каталонія), Велика Британія (Північна Ірландія, Шотландія), Бельгія (Валлонія та Фландрія), Франція (Корсика), акції протесту громадських організацій, заснованих за етнічною ознакою, та праворадикальних політичних партій, що виступають проти інтеграції своєї країни у глобальний простір. Такі явища глобалізації, як пожвавлення процесів міграції та корінна системи міждержавних сполучень, наслідком чого є стрімке зростання кількості мігрантів переважно в розвинутих країнах Західної Європи та Північної Америки, також є причинами виникнення етнополітичної напруженості та політизації етнічності.

Саме тому більшість європейців сьогодні відчуває страх перед можливим поглинанням їх чужорідними етносами. На це є декілька причин. По-перше, посилення процесу «старіння» представників окремих етносів, зокрема західноєвропейських. Причинами цього є: суттєве зниження народжуваності, збільшення середньої тривалості життя (особливо несприятлива ситуація в Німеччині, Данії, Австрії, Бельгії, Італії, де коефіцієнт фертильності мінімальний, що загрожує скороченням чисельності населення цих країн через 50 років приблизно наполовину), зменшення кількості шлюбів між представниками етнічних груп і суттєве збільшення екзогамних шлюбів. Тому в нинішніх умовах демографічних змін в Європі велику, ніж раніше, актуальність набувають питання, пов'язані з міждержавною міграцією населення та необхідністю робочої сили.

По-друге, на тлі цих процесів різко зростає антипатія корінних мешканців цих держав до прибулих мігрантів, особливо до мігрантів-мусульман. В умовах депопуляції населення Європейського регіону міграційні контингенти прийшлого населення, яким характерна більш висока народжуваність, вносять суттєві зміни в його національну структуру. Наприклад, у сім'ях вихідців із Індії, що проживають в Англії, кількість дітей більш ніж у 2 рази вище відповідного показника для корінного населення. Це означає, що частка дітей мігрантів, які народилися на території європейських країн, значно вище частки останніх у населенні приймаючих країн. Особливу проблему створюють змішані шлюби й пов'язані з ними питання громадянства. У Німеччині нині мешкає понад 15 млн іммігрантів. Майже кожен п'ятий її мешканець родом із-за кордону чи його батьки були іммігрантами. Деякі іммігранти навіть після серйозних спроб інтегруватися в німецьке суспільство не можуть знайти себе в ньому й відчувають гостру ностальгію за прабатьківщиною [66, с. 3]. Тим самим проблема адаптації й інтеграції іноземців переросла в зовсім іншу – проблему співіснування корінного населення з новоутвореною національною меншістю.

Засоби масової інформації досить часто повідомляють про конфліктні ситуації, які виникають між націоналістично налаштованими молодими людьми західноєвропейських держав і «кольоровими» мігрантами, що підтверджує тезу про тісний взаємозв'язок сучасної демографічної ситуації в Європі з проблемою посилення дестабілізації міжетнічних відносин.

Певна напруженість, викликана депопуляційними процесами, відчувається і в окремих країнах Східної Європи: в Угорщині, Болгарії та ін. Це ж стосується і України, де природний спад населення в кінцевому підсумку призведе до загального його «старіння», а це, у свою чергу, внесе елементи напруженості на ринок праці. Вже сьогодні основа більшості колективів на багатьох підприємствах формується з представників «далеких етносів».

Процес «старіння» європейських націй не є виключенням, адже новий світовий рекорд за темпами «старіння» нації встановлює Японія. Звичайно, існуюче тут жорстке законодавство щодо міграції не загрожує дестабілізацією Японії міжетнічних відносин. Однак і тут може постати питання про імміграцію робочої сили, і тоді проблема міжетнічних відносин не змусить себе чекати.

Німецький фонд «Населення Землі» зробив аналіз перспектив росту населення планети до 2050 р., яке збільшиться з сьогоднішніх 6,6 до 9,3 млрд осіб. Найбільший приріст спостерігатиметься в Африці, населення якої становитиме більше мільярда осіб. Загалом у країнах, що розвиваються (за винятком Китаю, в якому населення збільшиться лише на 9 %), населення зростає на 62 % – із теперішніх 4,1 мільярда осіб до 6,6 мільярда. Щодо населення індустріальних та постіндустріальних країн, його частка також збільшиться, але не так критично і не у всіх країнах рівномірно, найбільший приріст прогнозують США та Канаді [237].

В Європі в деяких країнах (Швеція, Іспанія, Греція, Норвегія, Туреччина та ін.) спостерігатиметься незначний приріст населення, в інших же приріст населення буде

або нульовим, або, як у Великій Британії, Росії, Україні та низці східноєвропейських країн, негативним. Країни європейського континенту (разом із Росією та Туреччиною) очікують зменшення кількості мешканців з 733 до 669 мільйонів осіб. Сьогодні європейці становлять 11 % від загального населення Землі, а в 2050 році, як вважають дослідники, – будуть становити лише 7 % [508, с. 5].

З огляду на отримані дані, фонд «Населення Землі» прогнозує різке збільшення міграційних потоків у всьому світі, причому маршрути цієї міграції будуть усе більш різноманітними [237]. Особливо посиляться міграційний тиск на «традиційні» країни, насамперед, на країни Європи, у тому числі Україну й Росію, Польщу. Науковці вже передбачають екологічні міграційні хвилі, спричинені змінами клімату, розширенням пустель, нестачею води, зменшенням площ лісів, деградацією океанів, забрудненням повітря, землі, води й морів. За деякими дослідженнями, це може спричинити зростання екобіженців до 150-200 млн [239, с. 3].

Посилення глобальних і регіональних міграційних потоків підриває існування держави-нації, розмиває її кордони, національну ідентичність. Держави фактично втратили свою головну роль у контролі за міграцією, він тепер здійснюється на міжурядовому і міждержавному рівнях. Сучасні мігранти переміщуються по світу, в якому міжнародне право почало впливати на внутрішнє законодавство, а міжнародні установи відстежують міграційні процеси та втручаються в них. Наскільки інфраструктури та засоби управління стають міжрегіональними й трансконтинентальними, настільки вони впливатимуть на глобалізацію самих міграцій та формуватимуть її.

Бурхливі демографічні процеси будуть важливим чинником відтворення та кількісного зростання мусульманського населення. Так, завдяки високому рівню народжуваності та напливу емігрантів із Північної Африки, Близького Сходу та Південної Азії мусульманське населення Європи за останні 30 років зросло втричі. Якщо така тенденція збережеться, то до 2020 року мусульмани складатимуть 10 % населення країн Євросоюзу [237].

Настав час відкинути ілюзорні сподівання на те, що Захід нібито володіє можливостями й ресурсами перетворити мусульманські діаспори (або ісламські держави) «за власним образом і подобою». Сьогодні Європа неспроможна нав'язати свої стандарти і цінності ісламському світові. Натомість мусульмани в європейських державах все більше замикаються в межах власного культурного, конфесійного, мовного середовища і намагаються витворити щось на кшталт «паралельного суспільства», адаптуючи «європейське доквілля» під звичний для себе спосіб життя [237]. Для осілих в Європі мусульман питання не в тому, що обрати – традиційно-ісламський чи західний спосіб життя, а в тому, як успішно функціонувати ісламу на Заході.

Тому не випадково нині в західноєвропейських країнах проживає багато неасимільованих мусульман-іммігрантів [382, с. 271]. Але мусульмани складають лише одну (хоча і помітну) частину могутнього іммігрантського потоку. На тлі демографічної кризи масова імміграція в Європу людей різних вірувань і культур, на думку американського політика і вченого П. Б'юкенена, розмиває та підриває культурну цілісність європейської цивілізації, загрожує її існуванню [382, с. 271-272]. Однак, як зазначає В. Кривцова, деякі держави, які беруть участь у європейській інтеграції, інколи навіть не намагаються гармонізувати загальний підхід ЄС до питань укралення етносами (представниками національних меншин) своєї ідентичності. Наприклад, Франція, сприяючи своїй республіканській політиці послідовної асиміляції, намагається максимально нівелювати всі відмінності між членами різних груп до ідеалізованої «французькості», деполітизуючи їх через приватну сферу. Натомість, Німеччина, опираючись на систему тимчасової інкорпорації, створює для ненімецьких меншин, практично нездоланні перепони при отриманні ними громадянства, сприймаючи їх, наприклад, турецьку меншину в Німеччині, просто як «гастробайтерів» [271, с. 250].

На цьому фоні виявляються зовсім не випадковими суттєві електоральні досягнення політичних рухів націоналістичного напрямку в таких країнах, як Німеччина, Австрія, Франція та ін. Яскравим підтвердженням цього є електоральні й політичні досягнення праворадикального «Національного фронту» Жан-Марі Ле Пена у Франції і право-популістської «Австрійської партії свободи» Йорга Хайдера в Австрії, стійке зростання популярності сепаратистських партій у Квебеку, Шотландії, Фландрії і Ломбардії та ін. Крім традиційних звинувачень на адресу іноземців, їх політична пропаганда спрямована також проти неефективного центрального уряду і містить вимоги політичного відокремлення процвітаючих регіонів своїх країн від бідних, які, на їхню думку, живуть за чужий рахунок [271, с. 250-251].

Не меншою мірою загрожує етноспільнотам і політика етноциду – знищення групи не насильством, а примусовою асиміляцією, руйнуванням етноформуючих ознак – мови, звичаїв, традицій, історичної пам'яті. Також спільноті може загрозувати депортація – як у межах самої країни, так і за її межі. Але найчастіше в політичній практиці зустрічаємо політику дискримінації етнічної групи зі сторони більшості в соціальній сфері. Представники національних меншин починають усвідомлювати, що існують ділові сфери та професії, потрапити до яких у них немає можливості, – це і престижні вищі навчальні заклади, органи місцевого самоврядування та влади, керівні посади у вищих ешелонах влади. Такі обмеження є свідченням наявності політичної дискримінації, оскільки саме так більшість намагається зберегти свої соціальні переваги у суспільстві, а це і заробітна плата, рівень добробуту, перерозподіл соціальних пільг. Наявність монополізації більшістю владних важелів дає їм можливість нав'язувати суспільству свої норми, цінності, мову та історичний міф [312].

Як би ми не ставилися до сучасних змін на політичній карті світу та України, внаслідок глобалізаційних процесів, які обіцяють стати одним із найбільш вражаючих феноменів у новітній історії, зрозуміло одне: в глобальному сенсі національна та етнічна проблеми можуть стати, а, навіть, вже стали однією із найбільш актуальних проблем сучасності. Тому деякі науковці стверджують про реальну етнічну глобальну кризу, що охопила нашу планету. Неконтрольовані національні емоції, які залежно від конкретних обставин набувають форм обґрунтованого національного самоствердження або агресивного націоналізму, призводять до драматичних колізій практично на всіх континентах, але особливо на «периферії» світової цивілізації. Отже, зростає прагнення країн, народів і груп населення до самоідентифікації роблять сучасний світ все більш нестійким і малопередбачуваним.

Як зазначає І. Курас, «не можна недооцінювати значущості політизованих етнічностей, які спроможні, як це вже не раз довела історія, легітимізувати або делігітимізувати політичну систему, державу» [280, с. 95].

Реальність погрози етнічної та національної агресії зумовлена тим незаперечним фактом, що її причини існують сьогодні й, можливо, будуть існувати у майбутньому. За висновками І. Кураса, «завжди залишатимуться домінуючі й підлеглі етнічні групи, а разом із тим зберігатиметься таке потужне джерело міжнародних конфліктів, як етнічне невдоволення, прагнення до етнічного самоствердження й національної незалежності. Так само є неминучим ієрархічний устрій поліетнічних соціумів, коли верхину ієрархії посідає «титовна нація», чиє політичне керування є умовою внутрішньої стабільності. Навпаки, «правління меншин», особливо у випадку слабких і несформованих демократій, здатне спровокувати їх конфлікт із більшістю» [280, с. 661]. Міжнаціональні суперечності можуть призвести до найтрагічніших наслідків. І не тільки для окремої держави, а й для світового співтовариства в цілому. Уже сьогодні в умовах світу, що глобалізується, має місце конфронтація між мусульманським Сходом і християнським Заходом, що має міжнародний характер [129].

Тому під натиском зазначених процесів все гостріше постає питання збереження власної ідентичності етносу та нації. Глобалізація, за визначенням Г. Ділігенського, «призводить до того, що суспільні макросоціальні відносини між людьми виходять за межі національно-державних спільнот, набуваючи транснаціонального характеру... адже традиційно більшість людських спільнот, членом яких відчував себе індивід, соціальний простір в якому були замкнені його зв'язки із суспільством... була країна, нація, держава» [141, с. 11]. Цю ж думку підтримує й У. Бек, зазначаючи, що «разом із глобалізацією... руйнується структура основних принципів, згідно з якими до цього часу організовувались та жили суспільства й держави» [44, с. 45].

У цілому посилення національно-орієнтаційних цінностей у глобалізованому світі має зіграти роль противаги, яка обмежує негативні, дегуманізовані й десоціалізовані наслідки глобалізації. На думку З. Баумана, відродження етнічності, пов'язане не з національно-державними пріоритетами, а, навпаки, з послабленням ролі національної держави, і відображає «денаціоналізацію держави» й «приватизацію національності», тобто «розрив між державою та нацією... Етнічність стає одним із символічних центрів, навколо яких формуються гнучкі та вільні від санкцій спільноти, конструюються та стверджуються індивідуальні ідентичності» [628, р. 167].

Саме тому на сьогодні процеси глобалізації та їх вплив на етнічне й національне життя людства неможливі без розуміння етнічної глобалізації та її наукового обґрунтування (рис. 1.8).

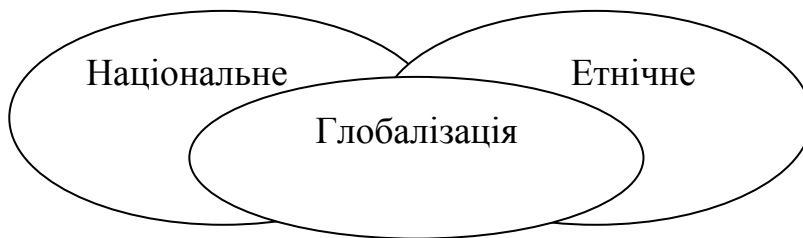

Рис. 1.8. Співвідношення етнічного та національного в умовах глобалізації

У літературі існує декілька підходів до розуміння етнічної глобалізації сучасного етапу суспільного розвитку. На думку А. Кузьменко, вона складається з двох основних процесів: ріст загальної чисельності населення планети та взаємна асиміляція різних етнічних груп. При чому, підкреслює він, цей процес прискорює все зростаюча імміграція (як легальна, так і нелегальна) до країн Заходу [278]. У результаті глобалізації змінюються духовні параметри нової цивілізації, і незважаючи на всі переваги, вона містить небезпеку втрати культурної та національної ідентифікації.

На нашу думку, в умовах глобалізації, яка є об'єктивним процесом, народам треба вчитись жити разом, зберігаючи власну етнічну, культурну, релігійну та іншу різноманітність. Глобалізація, з одного боку, сприяє ослабленню почуття етнічності, але з іншого – вона посилює етнізацію свідомості, на противагу технізації, урбанізації, асиміляції. Відбувається процес національного самоствердження й самозбереження, коли людина усвідомлює себе не тільки як представник й носій культури, ментальності передусім конкретного народу, але й водночас як людини всесвіту [436, с. 21].

Дослідники, які звертають особливу увагу на етнічний аспект глобалізації, вказують на ускладнення ідентифікаційних процесів в умовах глобалізації. З одного боку, формується щось на зразок глобальної ментальності, поширюються схожий спосіб життя, стандарт поведінки, ціннісні та мовні уподобання. З іншого боку, інтенсифікується процес

утвердження народами групової, територіальної, етнічної ідентичності. Природний у своїй основі він часто набуває хворобливих форм, супроводжується тенденціями до відокремлення [362, с. 140].

Так, А. Гальчинський акцентує увагу на тому, що глобалізація впливає на зближення культур та національну ідентичність людей. Проте зазначає, що таке зближення «ніякою мірою не означає формування будь-яких уніфікованих, кимсь нав'язаних стандартів... Формула глобального суспільства базується на протилежному – зближення культур не шляхом універсалізації, а, навпаки, – на основі саморозвитку і самозбагачення». Щодо збереження національної ідентичності, то, на думку А. Гальчинського, це «одна з принципових ознак індивідуалізації суспільного прогресу, у тому числі й глобального розвитку, його персоніфікації та олюднення. Це водночас і системна прерогатива глобального суспільства» [103, с. 276].

Під впливом глобалізації по-новому актуалізується проблематика етнічної і етнокультурної ідентичності [333, с. 22]. Глобалізація робить виклик ідентичності, що існувала раніше, об'єктивно впливає на модернізацію суспільства в річизі нових цивілізаційних вимог, змінює етнічні реалії, але й загострює «почуття національної самоідентифікації» [245, с. 13].

На думку М. Ільїна, «за всієї об'єктивності єдності світу його фрагментація – від екологічної та етнічної до цивілізаційної і соціально-класової – досі зберігається, а подекуди навіть загострюється через залучення до глобального контексту» [204, с. 188].

Не всі дослідники погоджуються з цими висновками, зокрема Е. Заграва пише: «якщо раніше одні нації завойовувалися, придушувалися іншими, то в умовах сьогодення глобальний, безликий, технократичний світ загрожує самому існуванню націй як окремих спільнот людей, що мають свої духовно-культурні ознаки та прикмети, і спільне, окреме від інших націй, господарство. Уся історія націй – це боротьба з іншими націями за волю, за домінування, за переваги, за першість» [184, с. 5]. У глобально цілісній системі етноси не ставлять за мету збагачувати один одного, а, навпаки, взаємопоглинаються, адже їхні культури не отримують імпульс для саморозкриття, а нівелюються, країни не еволюціонують, співпрацюючи, а уніфікуються [343, с. 102]. Отже, країнам їхньої культурної ідентичності, самому їх національному виживанню загрожує швидка атака культурної «американізації» – ціна занурення в глобальний капіталізм» [177, с. 81; 343, с. 102]. Це свідчить про потенціал західної моделі розвитку, яка визначає й уособлює цю тенденцію глобалізації» [137].

В Україні загальносвітові тенденції етнічної глобалізації лише починають проявлятися в окремих аспектах економічного, політичного та суспільного життя. Проте їх вже не може «не помічати» ні уряд, який вирішує масштабні управлінські завдання, ні громадяни, що стикаються з проблемами етнічних взаємин на побутовому рівні [405].

Етнічна глобалізація в Україні до теперішнього часу проявлялася, щонайменше, у двох суперечливих тенденціях. З одного боку, глобалізація уніфікує й інтернаціоналізує населення, а з іншого, вносячи у життя посттоталітарної держави елементи сучасної демократії, стимулює процеси культурного і духовного відродження, регіоналізації і прагнення до етнічної ідентифікації як титульної нації, так і національних меншин.

На нашу думку, етнічна глобалізація – це одна з форм глобалізації, під якою треба розуміти процес зростаючої уніфікації в житті етносів (народів) в умовах поширення єдиних, спільних для всього людства технологій, культури, ідей, ціннісних орієнтацій, способу життя, поведінки тощо, який або призводить до втрати етносами культурної, національної етнічної ідентифікації, або навпаки пробуджує інстинкт самозбереження етносом етнічних особливостей свого народу.

Для українського етносу в сучасних умовах існує небезпека втрати своєї національної ідентичності, тому найнагальніша проблема – проблема етнічної самоідентифікації українців, тобто ототожнення кожного українця саме з українським етносом. Зважаючи на це,

державна етнічно-культурна політика повинна бути спрямована на створення належних умов, спрямованих на збереження етнічної самобутності, зростання рівня культури та відродження української національної свідомості, національних народних традицій та громадянського патріотизму.

Ми не поділяємо точку зору російських дослідників, які вважають, що процеси етнічної глобалізації у світі з огляду на «посилення взаємопов'язаності світу через взаємопроникнення окремих його фрагментів (просторових, демографічних, мовних, культурних, політичних, економічних тощо) є поки що не результатом, а лише «обіцяною» глобалізації» [204, с. 188]. Глобалізація, насамперед, впливає на національну свідомість, яка є складною модернізованою системою духовних феноменів та їх утворень, які виникли та сформувалися в процесі історичного розвитку нації та відображають основні засади її буття та розвитку [268, с. 82].

Процеси, що відбуваються в умовах глобалізації, потребують розроблення нового погляду на етнічні проблеми в політичному суспільстві на рівні окремої держави. Адже, на думку деяких дослідників, більшість країн в умовах глобалізації не еволюціонує, співпрацюючи, а уніфікується [343, с. 102]. Це призводить до того, що в сучасних умовах своєрідність народів іде в минуле, у традицію, у фольклор й існує як пережиток минулого. Етнічна, національна ідентичність втрачає сенс. Втрачаються критерії (історична пам'ять, національна мрія, національна ідея, національний менталітет і характер, тощо), які лежать в основі процесу ідентифікації й усвідомлення ідентичності, тому важко максимально адекватно зарахувати певного суб'єкта (індивідуального чи колективного) до конкретної етнічної чи національної спільноти [605, с. 52]. Процес посилюється впливом «культурної «американізації» [177, с. 81]. Якщо раніше в часи європейської колонізації в країнах Латинської Америки й Африки на це не звертали уваги, тому одна нація поглинала іншу, розчиняючи в собі без залишку культуру скореного народу [343, с. 101-102], то сьогодні збереження культурної своєрідності в сучасному суспільстві стало оцінюватися як вище досягнення цивілізації. Починається плановий підхід до збереження культурного генофонду всього людства і кожної окремої країни в рамках ООН. Культурна політика є системою практичних заходів, які фінансуються, регулюються і значною мірою здійснюються державою (приватними особами), спрямованих на збереження, розвиток і збільшення культурної спадщини нації [343, с. 102]. Культурна політика в багатьох країнах сьогодні переорієнтовується з моделі асиміляції, в якій меншості відмовляються від своїх культурних традицій і цінностей, замінюючи їх тими, яких дотримується більшість, на мультикультурну модель, де індивід соціалізується з етнічною культурою свого етносу.

Інший приклад безпосередньо пов'язаний із взаємовпливом етнічної та економічної глобалізації. Адже це тільки в моделях гарно описується «взаємна асиміляція різних етнічних груп» [118]. На ділі регіональні конфлікти і зони нестабільності призводять до масового переселення переважно мусульманських народів, причому в основному азійського походження до країн Європи та Америки, які мають достатньо високий рівень життя, але невисоку (на відміну від емігрантів) народжуваність. Так що йдеться насправді не про змішування етносів, а про поглинання європейців вихідцями з різних регіонів Азії, Кавказу, Північної Африки.

Глобалізація принесла плоди і там, де етнічний фактор майже не використовувався як зброя в політичних битвах. У Латинській Америці конфлікт між бідними і багатими в останні роки все більше усвідомлюється як боротьба пригноблених індіанців проти «білих прибульців» – креольської знаті. Навіть конфлікти, етнічна природа яких очевидна (близькосхідний та балканський), тлумачать як реакцію «бідних» на економічне панування «чужої меншості» [414].

Такі обставини дестабілізують ситуацію в європейських державах, тому етнічна глобалізація в сучасному світі все більше буде впливати на глибину майбутніх змін на

етнополітичній карті світу в цілому і України зокрема. Поділяючи думку О. Картунова, відзначимо, що сьогодні існують всі підстави говорити про етнополітичну глобалізацію, як одну із відносно нових і виключно важливих форм глобалізації. О. Картунов вважає, що «етнополітична глобалізація – це історичний об'єктивний процес розповсюдження по всій земній кулі етнічних, національних та етнополітичних ідей і концепцій, піднесення етнічного ренесансу, посилення політизації етнічності, вибуху націоналізму та етніцизму, поглиблення етнополітичної дезінтеграції та інтеграції тощо» [225, с. 173].

У сучасних умовах становлення української державності ключовим питанням є вибір моделі майбутньої держави (унітарна, федерація, чи конфедерація), в якій повинні визначитися всі наявні етноси. Зафіксована в Конституції України формула унітарної держави у період політичних криз заперечується прихильниками більш гнучких, але в той же час менш стійких при активізації відцентрових тенденцій форм державного устрою. Зі зміною політичних еліт, що стоять при владі, перегляду підлягає також «європейський вибір» країни, концепція її національної безпеки, особливо в частині вибору військово-стратегічних партнерів [405]. Отже, з огляду на сформовані в Україні історичні умови, загроза реального розколу чи трансформації унітарної держави, її федералізації, а також кардинальний відхід від європейського вектора розвитку на користь Євразійського, можливі лише по лінії протиставлення українського та російського етносів. Саме тому настільки болючим, важкорозв'язними і легко провокуючими є суперечки навколо другої державної мови та економічної самостійності східних регіонів, де зосереджено і російськомовне населення, і основний виробничий потенціал країни. При цьому різноманіття проявів і суперечливості процесів етнічної глобалізації працюють як на благо, так і на шкоду стабільності і життєздатності української держави.

Хоча варто наголосити, що статистичні дані стверджують, що за роки незалежності найбільш численні етнічні групи національних меншин, росіяни та євреї, скоротилися і в абсолютному, і у відносному вимірі, тоді як частка українців і кримських татар постійно зростає. Таким чином, процеси етнічної глобалізації сьогодні працюють на зниження відносної кількості мігрантів із республік колишнього СРСР, а також на збільшення частки українців, кримських татар і представників «далекого зарубіжжя», здебільшого азійського походження [405]. При цьому на державному рівні ще досі не сформульована чітка концепція національної безпеки та етнічної політики, що не дозволяє вирішити цілу низку проблем, пов'язаних із регулюванням зовнішньої міграції в Україну.

Вже зараз можна зробити висновок, що проблеми, викликані міграційними та етнічними процесами в розвинених країнах і в країнах третього світу, більшою чи меншою мірою будуть чекати в найближчі роки й Україну. Тому треба підготувати правову базу, зміст державної політики, відповідним чином кваліфіковані кадри і матеріальні ресурси, необхідні для вирішення завдань такого роду. В іншому випадку, окрім євразійського або російського фактора етнічної глобалізації, до якого ми поступово звикаємо, Україні доведеться зіткнутися також із ісламським, а у віддаленому, втім цілком реальному, майбутньому з китайським фактором міграції, у тому числі й нелегальному, у всіх його проявах.

Із цього приводу варто зазначити, що український народ у сучасних умовах дуже вразливий щодо негативних впливів етнічної глобалізації, тому що протягом усієї своєї історії він так і не зміг виробити у своєму менталітеті державної свідомості, створити етнічну еліту, яка була б органічно пов'язана з українською нацією. Нині в Україні етнічна культура та ідентичність українського народу переживає кризу, люди «харчуються недоїдками» західної масової культури, з усього комплексу української етнічної культури залишилася лише українська мова, яка в майбутньому, може бути витіснена російською, а потім англійською та іншими.

Незважаючи на це, більшість традиційних ідентичностей чинить опір розмитим у національно-культурному значенні поняттям. Саме необхідність опору, як відповіді на загрозу для національної ідентичності громадян, спонукає до ухвалення відповідних законів, направлених на захист своєї традиційної культури. Саме тому досвід останнього десятиліття довів неспроможність як радянської, так і багатьох західних етнополітичних доктрин постулювати стирання етнічних відмінностей і затухання етнічної самосвідомості народів під впливом глобалізації. Навпаки, етнічна самосвідомість лише загострюється в результаті опору зазначеним уніфікованим тенденціям. Разом із тим, вона зростає також під впливом демократизації суспільства, при збільшенні можливості вільного волевиявлення громадян. Виявилось, що багато етнічних спільнот, що вважалися за радянських часів асимільованими зі спорідненими народами, насправді зберігають свою етнічну самобутність і особливу самосвідомість. І спроба «заштовхнути» етнічну активність тільки в сферу традиційної культури ніде у світі не увінчалася успіхом, оскільки була з самого початку приречена на провал.

Тому дискусії в науковому середовищі про ідентичність у контексті євроінтеграційних і глобалізаційних процесів значно активізувалися останнім часом. У них беруть участь як теоретики, так і практики – філософи, політологи і політики, історики, антропологи, соціологи й діячі культури. На зміст дискусій відчутно вплинули події в Європі останніх десятиліть ХХ століття, політично актуалізуючи європейські прагнення країн Центральної і Східної Європи, а це, у свою чергу, поновило дебати про європейськість у країнах Західної Європи. Водночас точаться дискусії про місце європейської культури та європейської цивілізації у світі. На їхню думку, невід’ємною складовою етнічної кризи останніх років стали протиріччя на території колишнього СРСР, які спершу успішно придушувалися союзним центром і заганяли вглиб. Йдеться не тільки про міжнаціональні чвари, а й про протистояння всередині окремих націй, роз’єднаних за регіональними або клановими ознаками, про територіальні суперечки, сепаратизм, автономістських рухах і т. п. [110].

Процеси об’єднання, які відбуваються у Європі, стимулюють необхідність пошуку нової європейської ідентичності, яка, на жаль, вступає у певні протиріччя з національними ідентичностями населення країн Євросоюзу й сприяє появі нових форм вираження ідентичності, таких як «європеєць», «парижанин», «бретонець», «берлінець» тощо [502, с. 25].

Поява європейської ідентичності є наслідком кількох тенденцій та процесів. По-перше, вона постає як колективна ідентичність усередині спільноти, сформованої в межах кордонів ЄС. Нагадаємо, що відповідно до конструктивістських концепцій продукування ідентичностей, саме за кордоном визначеної території з’являється образ «іншого», який є обов’язковою умовою появи будь-якого типу ідентичності. По-друге, поява наднаціональної ідентичності «європеєць» є також необхідною з огляду на потребу легітимації існування наднаціонального інституту «Європейський Союз» для громадян країн-членів. Нагадаємо, що однією з найголовніших функцій ідентичності є легітимація того чи іншого інституту [575, с. 121].

Таким чином, поява наднаціональної колективної ідентичності «європеєць» засвідчує, що ЄС стає не менш важливим політичним утворенням, ніж національна держава. Як зазначає Д. Ольсен, «через європеїзацію створюються відчуття приналежності до європейської спільноти, відчуття емоційної прив’язаності до неї та спільної системи смислів і значень» [662], що існують у її межах. Отже, незважаючи на те, що «інституції та ідентичності є відносно стабільними елементами політичного життя» [662], їх трансформація під впливом інтеграційних процесів в Євросоюзі продовжується, і національні ідентичності стають більш інклюзивними (від англ. inclusion – включення). Це означає, що «іншими» визначаються не ті, хто є поза межами національних держав, а ті, хто є поза межами наддержавного утворення (ЄС у нашому випадку).

Процеси європеїзації, що відбуваються у соціокультурній сфері ЄС, можна описати словами Л. Седермана, на думку якого «перехід від одних кордонів до інших можливий тільки у разі соціальної трансформації, у ході якої положення тих чи інших елементів щодо кордонів системи (всередині чи зовні) змінюється разом із їх атрибутами та атрибутами самого суспільства» [633, р. 21]. Очевидно, що, як зазначає І. Тимофєєв, «процеси створення наднаціональної ідентичності є наслідком того, що входження держав до складу наднаціональних утворень також супроводжується поступовою зміною структури та ієрархії їх ідентичностей, корекцією ціннісних та світоглядних настанов, символічних та смислових систем, зрушеннями на осі координат «свій – чужий – співвітчизник – брат» тощо». Із цього випливає, що «створення наднаціональних утворень є не простим актом об'єднання роз'єднаних кордонами національних територій. Включення громадян інших держав до складу нового політичного утворення можливе тільки одночасно із включенням їх у нові смислові ряди (перевизначення своїх, чужих, співвітчизників, братів, переселенців і т. д.)» [355]. Отже, мета створення наднаціональних ідентичностей – «змінити природу кордонів як системи «включення-виключення» [532]. Цю думку підтверджують дослідження, що з'явилися в західній політичній науці наприкінці 1980-х років. Як зазначає І. Тимофєєв, «науковці акцентували свій інтерес на зміщенні політичної ідентичності від національної держави до недержавних суб'єктів. Цей зсув пояснювався тим, що в умовах глобалізації національна держава «губиться» та тліє нарошення могутності наднаціональних співтовариств (ЄС, СНД)» [355].

Крім досліджуваної європейської ідентичності, новітній історії відоме створення щонайменше двох наднаціональних ідентичностей: «радянська людина» та «американець», «американка». Згадаємо, що за часів СРСР радянські люди ідентифікували себе і з наднаціональним утворенням «Радянський Союз», і з національною (або етнічною) державою (республікою), в якій вони мешкали. Національна і наднаціональна ідентичності існували поряд, не замінюючи одна одну. Навіть можна стверджувати, що наднаціональна ідентичність переважала, бо спочатку громадяни СРСР були радянським людьми, а вже потім «громадянами» відповідних національних республік. На прикладі внутрішньої та зовнішньої політики СРСР можна також переконатися, що створення та поширення власної ідентичності (ідей, змістів і цінностей) було метою зовнішньої та внутрішньої політики цього наднаціонального утворення. Аналогічно, мешканці США є спочатку американцями, а вже потім французами, євреями, росіянами і т. ін. [407, с. 62].

Процеси, пов'язані зі створенням наднаціональної ідентичності, що відбувалися у СРСР і США та зараз відбуваються в ЄС та СНД, є аналогічними за своєю структурою, методами реалізації та цілями.

Німецький соціолог і культуролог Г. Шрадер зазначає, що «сучасна держава втрачає свій фундамент – національну ідентичність. Занепад великих ідеологій під час колапсу централізованих економік сприяє цьому процесу. Окрім того, у багатьох країнах національна ідентичність ставиться під сумнів і з іншої причини: національні держави, які виникли у постколоніальний період, на відміну від національних держав старого світу, особливо коли ми говоримо про країни з глибокими традиціями громадянського суспільства (Англія, Франція і т. д.), характеризуються поступовим розпадом національної та етнічної ідентичностей. Державні кордони є, радше, політичними, аніж етнічними, а національні ідентичності, як і етнічності, – це конструкції, які можуть конкурувати одна з одною» [603, с. 264-265].

На його думку, посилення процесів етнічності притаманне виключно слабким національним державам. Як підтвердження, він наводить слабкий рівень національної ідентичності в країнах соціалістичної Східної Європи під впливом наступаючих глобалізаційних процесів. Автор вважає, що навіть наявність сильного націоналістичного

символізму у вигляді парадів, святкувань та ін. не в змозі приховати цю слабкість, і, як наслідок, можливість розпаду національної держави на декілька частин. Можливим засобом протидії таким процесам, Г. Шрадер вважає спроби створення певних інтернаціональних просторів, які будуть об'єднані спільною економічною та соціальною політикою [603, с. 265]. Ми підтримуємо позицію дослідника, щодо можливості національними державами втратити свою національну ідентичність в умовах глобалізаційних процесів сучасної інформаційної доби.

Для простої людини національна ідентичність та глобалізація виявляються поняттями доволі складними та незрозумілими, але необхідними для пояснення розвитку сучасної цивілізації. Більшість дослідників, які аналізують суспільні процеси, вважає, що саме глобалізація є причиною існуючої кризи сучасної цивілізації, тому що виступає на противагу національній державі як основній структурній одиниці об'єднання певного соціуму. Сучасна соціальна та культурна ситуація у світі сприяє процесу об'єднання в одне ціле етнонаціональних уявлень та уявлень про необхідність об'єднання людей саме через механізми правової держави, громадянського суспільства, існування яких направлено на забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Але в умовах глобалізації, коли індивід ідентифікує себе з певною спільнотою, він включає до цієї ідентифікації певне відношення протиставлення себе разом зі «своєю» спільнотою іншим спільнотам та індивідам, що до них входять. Це пов'язано, насамперед, із розумінням і визнанням не тільки відмінностей, а й певної «спорідненості» з цими спільнотами – й саме при входженні разом із ними до великих соціальних груп й суспільства загалом [86].

Тому, незважаючи на процеси глобалізації, які посилюються і отримують все більше прихильників, функціонування національного та етнічного є необхідною умовою для сучасного соціального та культурного розвитку світу. На думку Е. Сміта, у наступні роки 50 національні культури будуть однією із основних передумов збереження етнокультурного розмаїття світу. Але деякі норми та поняття, такі як «етнос», «етнічна і національна ідентичність», «національний суверенітет», «право на самовизначення» тощо будуть корелюватися сучасними умовами, які вимагають переосмислення і зміни. Водночас необхідно сприяти розвитку та підвищенню рівня толерантності, відмовитися від насильства, зробити їх пріоритетними як у внутрішній, так і зовнішній політиці. Тому справедливим видається зауваження О. Гусейнова, що «процеси глобалізації можуть одержати моральну санкцію тільки у тому разі, якщо будуть поєднуватися з рівноправним діалогом культур і до того ж не будуть загрожувати соціокультурному розмаїттю людського буття, своєрідності традицій, звичаїв, вірувань тощо» [86].

Глобалізація та її процеси є небезпечними для більшості держав, оскільки становлять загрозу для територіальної цілісності, відкриваючи кордони або роблячи їх прозорими. Однак події початку XXI ст. демонструють посилення опору національних держав цим процесам та актуалізації національно-консолідаційних чинників у протистоянні глобалізації [502, с. 45].

Немає підстав сумніватися в тому, що національні політичні інститути перебувають в епіцентрі глобалізаційних процесів. Протягом тривалого часу вважалося, що національна держава є неодмінною основою політичної організації людства, але події останніх десятиріч поставили цей постулат під великий сумнів. Глобальні масштаби взаємозв'язків та взаємозалежностей не лише сприяють прискоренню еволюційного розвитку національних політичних інститутів, а й надають їм нових якостей – як консолідуючих, так і руйнівних. Останніх, судячи з принципів і реального втілення політики глобалізації, більше.

Російський дослідник В. Іноземцев серед причин кризи національних держав і розквіту наднаціональних відносин виділяє: 1) концентрацію й централізацію виробництва та капіталу; 2) різку інтенсифікацію взаємодії між окремими громадянами й інститутами

націй-держав; 3) перенесення акцентів в ідеології й зовнішній політиці західних країн на гуманітарні аспекти та проблему прав людини; 4) дискредитацію моделі суверенного державного устрою в периферійних регіонах [207, с. 30].

Тому головним завданням, яке ставили і ставлять перед собою дослідники сучасних тенденцій розвитку національної держава та інституту національно-державного суверенітету, є побудова на основі отриманих даних певної моделі держави і суспільства майбутнього, тобто максимально можливий довгостроковий прогноз. Такою метою задавалися вчені і мислителі ще задовго до появи глобального прогнозування, однак саме в сучасну епоху стрімких змін вона придбала особливу важливість і значущість, оскільки чим точнішим буде прогноз, тим ефективніше зможуть діяти політичні лідери в напрямі запобігання можливих негативних явищ у майбутньому. Моделі і сценарії глобального розвитку важливі тим, що дозволяють більш повно оцінити реалії сьогодення і запобігти пагубним тенденціям майбутнього розвитку, тобто, по суті, це програма дій для керівників різних рівнів.

Із вибудованої дослідниками «п'ятиповерхової піраміди владних відносин», яка формується під тиском глобалізаційних процесів, лише один «поверх» виділено для національної держави [616, с. 230]. Частину власних функцій вона передає нагору (міждержавним і міжнародним об'єднанням), частину – вниз (територіальним та муніципальним органам).

Як виявляє Г. Кіссінджер, «у багатьох частинах світу національна держава, що поки залишається одиницею політичної відповідальності, підпадає під вплив двох протилежних тенденцій: або розпадається на етнічні компоненти, або розчиняється в більших регіональних об'єднаннях» [234, с. 17]. Ф. Закарія стверджує, що «влада вислизає з рук суверенних держав у всіх напрямках – угору, вниз і на всі боки», маючи на увазі, що паралельно з наднаціональними й регіональними центрами влади державу послаблюють і національні інститути громадянського суспільства [703, р. 3].

Соціолог О. Тоффлер констатує, що одні сили прагнуть перевести політичну владу з рівня держави-нації на рівень внутрішньонаціональних регіонів і груп. Інші сили намагаються підняти її на рівень міжнаціональних агентств і організацій. Як наслідок, «ці сили, складаючись, ведуть до розпаду високотехнологічних націй на більш дрібні й менш сильні одиниці» [546, с. 500-501].

Таким чином, національні політичні інститути підпадають під «магнітне поле» двох основних різновекторних (але, особливо слід підкреслити, не взаємовиключних, не «антагоністичних») тенденцій: гомогенізації та суверенізації [148].

Відомо, що гомогенізація (чи універсалізація), тяжіючи до однорідності й уніфікації у світовому масштабі, сприяє розмиванню політичного суверенітету народу і «нації-держави» (як правило, багатонаціональної) «зверху». Саме ця обставина є головним об'єктом критики «антиглобалістів». На думку ж політолога А. Уткіна, основними факторами, що сприяють втраті національного суверенітету, можна вважати: 1) падіння рівня патріотизму населення більшості країн; 2) зростаючий тиск недержавних організацій; 3) економічну експансію великих корпорацій; 4) трудову еміграцію жителів бідних країн у багаті; 5) етнічне самоствердження народів, позбавлених державності [564, с. 76-77].

Наприклад, за песимістичним висновком російського дослідника А. Панаріна, «у політичному відношенні епоха глобалізації є новим феодализмом. Вона нищить демократію в її прямому значенні політичного суверенітету народу, який вибирає і контролює свою владу, підмінюючи її владою міжнародних нотаблів» [395, с. 7-8].

З іншого боку, під тиском глобалізації набирають сили процеси суверенізації (чи локалізації, або фрагментаризації), які характеризуються тенденцією руйнування інститутів національної держави до рівня складових мовних, національних, релігійних чи етнічних компонентів. Отже, суверенізація вказує на посилення ролі окремих

суб'єктів влади в межах одного державного організму і тяжіє до його розпорошення «знизу» [148].

Відомо, що після Другої світової війни налічувалось більше 50 націй-держав, на сьогодні – близько 220, а за окремими прогнозами, на середину ХХ ст. їх буде не менше 500 [57, с. 44]. Такі доволі масштабні прогнозування інколи вважають достатнім аргументом на користь «живучості» нації-держави в сучасних умовах. Проте, за нашою оцінкою, у цьому відношенні, передусім, слід керуватися не кількісними показниками, а загальними тенденціями. Реалізація ідеї суверенізації в повному обсязі була б катастрофічною для людства. Дійсно, за справедливим зауваженням російського дослідника С. Алаєва, якщо Земля роздробиться на 3 тисячі суверенних держав (за кількістю етносів), то «з майбутнім можна розпрощатися» [7, с. 85]. До такої перспективи підштовхували б не лише конфлікти на національному ґрунті, а й загальна некеріваність суспільними процесами світового значення.

Ф. Фукуяма вважає, що ключовим фактором підриву принципу національного суверенітету виступає адміністративно-організаційна слабкість більшості держав, що виникли останнім часом на уламках колишніх імперій. Це примушує коаліцію таких провідних країн світу, як США, Японія, Австралія, Нова Зеландія й країни Євросоюзу поширити «міжнародну імперську владу» на всю «слаборозвинену» частину світу [572, с. 163-164]. У розвиток цієї тези О. Тоффлер підкреслює, що серед усіх сьгоднішніх членів ООН приблизно в одній третині існує серйозна загроза з боку повстанських рухів, дисидентів або урядів у вигнанні. Ці держави «зіштовхуються з донаціональним трайбалізмом – хоча й під гаслом національної незалежності». Відповідно, щоб уникнути перспективи виникнення близько 5 тис. нежиттєздатних етнічних держав, світове співтовариство змушене вибудовувати нові наднаціональні схеми розв'язування внутрішніх конфліктів, що мають місце в суверенних державах [545, с. 351-352]. Іншою важливою причиною ослаблення національного суверенітету О. Тоффлер вважає різке посилення позицій таких «ненаціональних сил», як міжнародний бізнес, транснаціональні громадські організації й релігійні рухи [545, с. 309].

Коментуючи подібні позиції супротивників національного суверенітету, російський політолог О. Панарін звертає увагу на те, що до нової системи відкритого світу різні народи й країни підійшли неоднаково підготовленими, значно відрізняючись за своїм економічним, воєнно-стратегічним та соціокультурним потенціалом. Не випадково, відзначає він, що найбільш послідовними адептами глобального світу, які пропагують ідею єдиного відкритого суспільства без бар'єрів і кордонів, сьогодні виступають найбільш розвинені та могутні країни, що вбачають в ослабленні колишніх суверенітетів нові можливості своєї економічної, геополітичної і соціокультурної експансії. Навпаки, менш розвинені й захищені країни дотепер схильні розглядати національні кордони та суверенітети як захисний засіб від цієї експансії, як основу протекціоністських стратегій [396, с. 280]. Хоча, наприклад, розпад колишньої Югославії і проголошення незалежності і суверенітету Словенією, Хорватією та іншими суб'єктами старої федерації наочно ілюструє роль принципу тотожності державних і національних кордонів у виникненні міжетнічних конфліктів.

На перший погляд, суверенізація повністю суперечить гомогенізації. Проте обидві вказані тенденції є сторонами одного явища – глобалізації. Вона водночас сприяє як уніфікації та централізації влади, так і її розпорошенню.

Цей складний процес досить влучно, на наш погляд, позначає термін-гібрид «глокалізація», який був запроваджений англійським соціологом Р. Робертсоном та який останнім часом усе частіше використовується у науковій літературі [27, с. 12]. Р. Робертсон стверджує, що глобальні й локальні тенденції в кінцевому підсумку взаємно доповнюють і проникають один в одного, хоча в конкретних ситуаціях можуть зіткнутися [604, с. 102].

Гомогенізацію та суверенізацію не слід ототожнювати з ще одним процесом, що супроводжує явище глобалізації, – процесом посилення взаємозалежності суспільних організацій. Пригадаймо, що саме цей фактор є одним із ключових у тлумаченні поняття «глобалізація». У цьому випадку має йтися про глобальне розповсюдження загальнолюдських правил співжиття, про тісне міждержавне співробітництво, про вірець і досвід.

Як відзначив Р. Даль, розширення сфери наднаціональної діяльності звужує можливості громадян держави вирішувати життєво важливі для них проблеми через свої національні засоби правління. У свою чергу, в міру цього «системи правління окремих країн зводяться до місцевих» [127, с. 485]. Ту ж тезу проводить і російський соціолог Н. Покровський, який відзначає, що посилення «позанаціональних сил» приводить до перехоплення частини представницьких повноважень національних держав. Поряд із цим «глобальні спільноти» не можуть вникати в рішення всіх місцевих (локальних) проблем і цю функцію делегують національним урядам. Таким чином, робить висновок соціолог, «в обслуговуванні локальних потреб» саме й полягає «нова місія» національних держав [424]. Ще простіше охарактеризував нову роль держави С. Переслєгін: «Сучасна держава деактуалізується: вона починає відігравати роль регіональної філії якоїсь граничної корпорації» [410, с. 415].

Глобалізація вносить суттєві зміни в положення внутрішніх регіонів країни та їхньої готовності до взаємозаклявленої інтеграції та взаємодії. Підтвердженням цього є зростаюча залежність регіонів від глобалізаційних процесів, що призводить до певних змін у макроекономічній політиці держави, стимулює активність регіонів, а в деяких випадках навіть створює умови для вагомого впливу не лише на території регіону, а й можливості обігнати економічний розвиток своєї держави. Залежність регіонів від глобалізації проявляється також у формуванні просторово розподіленої мережної системи виробництва та обміну. Тому регіони виступають основними учасниками існуючої глобальної конкуренції за різноманітні капітали, оскільки вирішальною обставиною для ухвалення рішення щодо інтенсивності капіталовкладень є наявність відповідних умов, а не географічне розташування території, як це було раніше.

Тому можна зробити висновок, що глобалізаційні процеси, ставлячи виклик перед регіонами, стимулюють необхідність їхньої активізації як учасників глобальних процесів виробництва та обміну. На думку багатьох вчених у сфері регіонології, однією з особливостей регіоутворення у світі є поява не традиційно-адміністративної, а соціально-економічної регіоналізації. Існуюча адміністративна регіоналізація поступово втрачає своє первинне значення в глобальних процесах. Адже всередині деяких країн виділяються регіони, які за своєю конкурентною потужністю перевершують традиційні адміністративні територіальні одиниці.

Складний характер процесів глобалізації та регіоналізації в сучасних умовах викликає неоднозначні оцінки дослідників.

Одні вважають, що глобалізація й регіоналізація знаходяться у взаємозв'язку і взаємно зміцнюють одна одну, оскільки регіоналізація як одна з форм глобалізації сприяє скасуванню обмежень торгівлі та іншим формам міжнародної економічної діяльності (рис. 1.9).

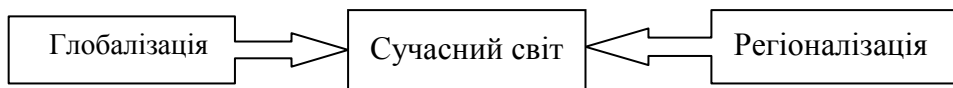

Рис. 1.9. Взаємодія процесів глобалізації та регіоналізації

На глобальному рівні інтеграційні процеси мають узагальнений вигляд, а на регіональному рівні мають можливість конкретизуватися та організаційно впорядкуватися. Регіональні організації, які поступово розширюються, відпрацьовують механізм економічного співробітництва, який на глобальному рівні перетворюється на надбання світової спільноти. Підтвердженням цього є існування міжнародних економічних організацій: Організація європейського економічного співробітництва, утворена в 1948 р. як регіональна організація, з 1961 р. перетворилася на глобальну Організацію економічного співробітництва й розвитку (ОЕСР), що сьогодні об'єднує країни усіх континентів [308, с. 67]. Але тут відразу виникає протиріччя, оскільки поряд із можливим економічним надбанням, глобалізація провокує створення нових, необхідних для її подальшого існування кордонів, які призводять до обмеження руху товарів, грошових та капітальних ресурсів, а також робочої сили. За оцінками деяких дослідників, подальший розвиток сучасного світу будуть визначати не процеси глобалізації, а саме процеси регіоналізації, які в кінцевому підсумку призведуть до поділу всього світу на декілька потужних регіональних утворень (рис. 1.10).

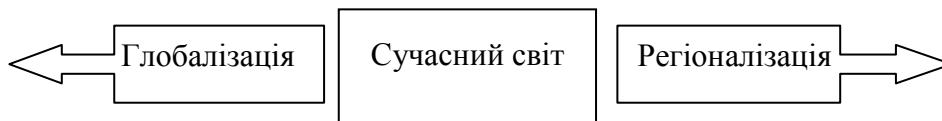

Рис. 1.10. Глобалізація та регіоналізація як різновекторні процеси

Згідно з іншими поглядами, ці процеси знаходяться в стані протиріччя або точніше в суперечливій єдності, коли відбувається чергування односпрямованих і різноспрямованих явищ (рис. 1.11).

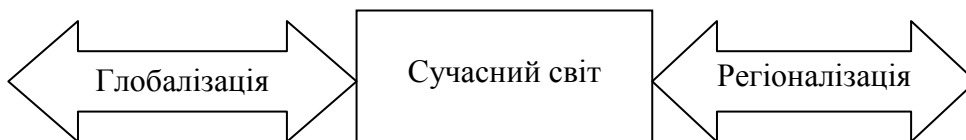

Рис. 1.11. Вплив глобалізації та регіоналізації на процеси у світі

В одних випадках мета глобалізації не збігається з цілями регіональної інтеграції, в інших – можливий якийсь збіг, а в третій – спостерігається їх суттєве розходження. «Регіоналізація, – вважає Н. Іванов, – породжена глобалізацією, і в той же час формування регіональних блоків створює перешкоди для процесів глобалізації. Інтеграційні процеси всередині блоків дозволяють об'єднувати інтелектуальні та матеріальні ресурси країн регіону і створити більш сприятливі умови для їх економічного розвитку і конкурентних переваг на світовому ринку. Крім того, формування блоків – це своєрідна захисна реакція на дестабілізацію економічної ситуації і світові фінансові кризи» [340, с. 6]. З одного боку, глобалізація в чомусь стирає межі між внутрішньою і зовнішньою сферами економічної діяльності, перетворюючи зовнішні чинники у внутрішні, а з іншого – діє протилежна тенденція: у світовій економіці формуються процеси нової економічної регіоналізації. Але останнім часом відповідні процеси не тільки активізувалися, а й змінили свій характер. Раніше вони були засобом подолання відокремленості регіонів, їх функція полягала у встановленні зв'язку між найближчими регіонами. Зараз регіональні угруповання все в більшій мірі починають виконувати координуючі функції і об'єднаними зусиллями своїх учасників відстоювати інтереси останніх.

Таким чином, процеси регіоналізації «супроводжують» глобалізацію, а головні актори міжнародного ринку намагаються створити великі інтеграційні об'єднання, які

сприяли б вирішенню низки проблем, а саме: можливості збільшення ринкового простору, відсутності обмеження ринку внутрішніми кордонами, спрощенню митних та адміністративних процедур контролю. Сьогодні регіональна економічна інтеграція відповідає географічному поділу світу на регіони та субрегіони, охоплюючи та впливаючи на весь сегмент останніх. Але за необхідності інтеграційні процеси можуть вдаватися до охоплення значних територіальних площин. Так, переважна частина Західної та Центральної Європи перебуває в орбіті ЄС (розташовані там країни або є членами ЄС, або прагнуть вступити до цього угруповання). По суті, можна казати про своєрідне змагання за контроль над найбільшими територіями, а ще більше – ринками, тобто покупцями з урахуванням їхньої сукупної купівельної спроможності [377, с. 642]. Тобто у світі відбуваються процеси становлення глобальної регіоналізації як наступної, більш високої форми глобалізації.

Таким чином, регіоналізація є суперечливим і різноспрямованим процесом фрагментації та інтеграції, що підтверджується введенням у науковий обіг Дж. Розенау поняття «фрагмеграція», тобто одночасна фрагментація та інтеграція.

Зміст і характер впливу регіоналізму та регіоналізації на рівні держави вдало охарактеризував В. Заславський, який стверджує, що «явище регіоналізму добре відоме у країнах із характерними регіональними відмінностями. У багатоетнічних країнах, де національності з визначеною територією виказують глибокі відмінності в економічному та культурному розвитку, перерозподіл ресурсів державою створює передумови для появи сепаратистських і націоналістичних рухів. Регіоналізм перетворюється на етнорегіоналізм та сепаратизм» [225, с. 179].

Такої ж думки дотримується і Дж. Рудольф, стверджуючи, що «термін «етнорегіоналізм», використовується для визначення пошуків більш широкого контролю над політичними справами місцевої / аборигенної / етнічної спільноти, яка відокремлює себе від інших спільнот, котрі мешкають у країні» [225, с. 180].

Деякі зарубіжні дослідники дотримуються думки, що етнорегіоналізм є наслідком виникнення та поширення регіональних рухів у Європі, й з часом перетворюються на сепаратистські.

Від глобалізаційних процесів зазнають утисків й інститути демократії, адже демократія ідеально співвідноситься лише з національною організацією політики і влади. Влаштоване на основі формальних демократичних принципів суспільство може вважатися істинно демократичним і стабільним лише в тому разі, коли виборці знають і відчують, що враховуються права й інтереси кожного громадянина, а не лише тих, що перебувають на верхівці економічної піраміди. Більшість сучасних політичних доктрин базується на принципі рівноваги «влади народу» (у розумінні сучасної представницької демократії) і свободи підприємництва. Але під тиском глобалізації цей баланс зазнає руйнування. Демократії все важче стає захищатися від «диктатури ринку» [148].

Демократія як така в умовах глобалізації має відносний характер, оскільки те, що може бути демократичним із погляду однієї національної спільноти, іншою за умов певної ситуації сприймається як анархія, яка не здатна вивести країну із кризи, якщо така породжена глобалізаційними умовами. В умовах глобалізації, коли національна держава є суб'єктом різних транснаціональних утворень, громадянам важко відстоювати право на ефективну державну владу, оскільки остання подекуди виступає виразником не національних, а глобальних інтересів. Це ще раз підтверджує і той факт, що держава як найвища національна цінність в умовах глобалізації є інертним утворенням, не здатним до обслуговування інтересів своїх громадян, а отже, і до самоорганізації, якої потребують від неї процеси глобалізації [93, с. 125].

Саме тому у середовищі дослідників дискутується закономірне питання: чи не відійдуть національні політичні інститути в ХХІ ст. у небуття, розчинившись у наднаціональних владних органах? Так, деякі дослідники ведуть активні дискусії щодо

можливості занепаду в майбутньому національних держав. До цієї групи належить і Р. О'брайєн, який у праці «Глобальна фінансова інтеграція. Кінець географії» подає тезу: «Нація стає недоречною, хоча вона ще і існує. Чим ближче ми підходимо до глобальної інтеграційної цілісності, тим ближче ми до кінця географії» [681, р. 4].

Однак таке твердження занадто сумнівне, оскільки навіть стихійний процес глобалізації не сприяє перетворенню світової економіки у інтеграційне ціле, а навпаки, посилює її диспропорції у соціальному та економічному розвитку різних країн та регіонів. Підтвердженням цього є зростання контрасту у розвитку країн першого порядку (ядро світового розвитку) та відсталих країн периферії, де розрив у економічних й соціальних показниках, що виражають національний добробут, дедалі посилюються.

Згідно з даними американського дослідника, президента Центру аналізу проблем глобального розвитку Н. Бердсолла, «США, європейські країни та Японія у сто разів багатші за Ефіопію, Гаїті і Непал. Або, наприклад, різниця у доходах на душу населення 10 % найбагатших американців у порівнянні з 10 % найбіднішими жителями Ефіопії складає більше, ніж десять тисяч раз» [629, р. 84]. Але варто зауважити, що національна політика та міра взаємного тяжіння або відштовхування народів у країнах Західної Європи зовсім різні речі. Наприклад, між Бельгією та Люксембургом протягом 70-х рр. існує реальний валютний союз, але його існування аж ніяк не розглядається як можливість подальшого політичного або економічного злиття цих двох країн, навіть на рівні конфедерації. Ми не торкнулися деяких інших причин, що ведуть до дестабілізації міжетнічних відносин (зокрема, некерованого демографічного розвитку в країнах «третього світу» та ін.). Кожен із них містить яскраво виражений географічний аспект.

Отже, можна зробити висновок, що сучасна держава не залежно від рівня свого розвитку перебуває у прямій залежності від характеру взаємовідносин з головними інституційними елементами глобальної системи управління та подальших потенційних перспектив її формування. Однак не треба забувати про те, що її успішна участь у глобальній регулятивній системі напряму залежить від ефективної реалізації її національних інтересів та економічного потенціалу країни. Тому пріоритетними повинні бути ті стратегічні кроки, які забезпечать цілісність та максимальну реалізацію економічного, політичного, інтелектуального, ресурсного та іншого потенціалу за умови збереження внутрішньої стабільності та консолідованості нації.

Виходячи із вищесказаного, згадуються слова відомого англійського дослідника націй Е. Сміта, який стверджує, що неможливо створити націю з нічого. Інакше кажучи, для її створення має бути центральне ядро протонації у вигляді етнічної спільноти, дозрілої до рівня народу. Сприятливий ґрунт для засвоєння народом націоналізму як ідеології готує етнічність, а потім вже починають діяти модерністські технології націєбудування. Тому, незважаючи на сучасні суперечності національного й етнічного, їх опозиційність одне до одного, подолання існуючих конфліктів, ми повинні визнати, що для формування нового типу націй потрібно їх поєднувати з інститутом громадянства (або навіть перетворювати на громадянство). Це, у свою чергу, дасть змогу стрімко підвищити ефективність національних держав.

Саме тому проблема взаємодії основ сучасного соціального життя – етнічного та національного – отримує в суспільстві екстраординарну актуалізацію як у глобальних рамках, так і в специфічних умовах посткомуністичного простору. Необхідність у теоретичних і прикладних розробках питань, викликаних до життя взаємозалежністю етнічного та національного в процесі глобалізації, диктується безліччю обставин.

Найбільш істотними з них є:

- конфліктогенний характер політизованої етнічності представляє один із найбільш серйозних викликів глобалізації;
- процеси етнічної глобалізації виявили складну проблему, яка вимагає серйозного осмислення способів збереження національної та етнічної самосвідомості в межах сучасної держави;

– стійкість і розвиток ментальних та політико-культурних структур національного типу вимагають пильної уваги та аналізу подальшого існування національної держави внаслідок посилення глобалізаційних процесів у сучасному світі.

1.4. Теоретико-методологічне забезпечення формування державної етнополітики щодо регулювання етнополітичних процесів у сучасній Україні

Зважаючи на те, що не існує єдиної думки щодо визначення тієї межі, де закінчуються суто етнічні та починаються загально державні проблеми, державна політика у контексті глобалізаційних перетворень повинна будуватися з урахуванням інтересів її громадян. На початок XXI сторіччя у світі вже не лишилося моноетнічних країн у наслідок нової хвилі еміграційних процесів, спричинених глобалізацією у галузі економічних трансформацій та її проявами у політичній сфері. Тому безперечно можна погодитися, що всі країни світу за своїм складом є поліетнічними, тобто разом з домінуючою етнічною спільнотою в них проживають представники інших етнічних культур та груп, які прагнуть залучитися до участі у державних політичних процесах. Але за певних обставин це прагнення так і лишається нереалізованим через обставини, що залежать від обраного політичного курсу країни, її історико-культурної і релігійної спадщини.

Складні процеси, які відбуваються не лише в етнополітичній сфері України й країн СНД, а й у глобальному масштабі, спонукали зарубіжних та вітчизняних науковців до дослідження та критичного аналізу виявлених спільних та специфічних рис явищ, які відбувались у сфері національних відносин різних країн світу. Ці новітні явища, а також проблеми етнонаціонального розвитку й пошуку нових підходів всіх соціальних інститутів суспільства до процесу управління етнополітичними відносинами, потребували нового наукового осмислення, у результаті чого в 60-ті рр. минулого сторіччя на Заході виникає новий науковий напрям, який отримує назву «етнополітика».

Основну увагу зарубіжні дослідники звернули на дослідження ключових питань етнополітичної сфери суспільного життя: особливості взаємодії між державами та етнічними групами, які проживають на їх територіях; взаємовідносин між етнічними групами всередині поліетнічних держав, а також у міждержавних стосунках; причин виникнення етноконфліктних ситуацій у багатонаціональних країнах та визначення шляхів їх розв'язання. Західні вчені в основному розглядають етнополітику як галузь суспільствознавства, що займається вивченням теоретичних та практичних аспектів етнополітичної сфери [225, с. 34].

Більшість зарубіжних дослідників не має одностайної позиції щодо причин виникнення феномену етнополітики. Так, прихильники наукової теорії «внутрішнього колоніалізму» М. Хехтер, автор книги «Внутрішній колоніалізм», Т. Наїрн та інші визначають виникнення етнонаціоналізму виключно економічними чинниками: прискореними темпами індустріалізації та урбанізації суспільства [657, р. 145]. Тобто розвиток націоналізму етнічних груп розглядається як реакція на внутрішню колоніальну політику, яку проводить домінуюча нація. Із критикою однобічного підходу до трактування етнонаціональних процесів не погодилась інша, більша частина західних дослідників, що дотримується «нової етнічної концепції», вважає, що на активізацію етнічних груп, рівень їхньої національної свідомості впливають поряд із матеріальними умовами життя також і питання збереження людьми своєї етнічної ідентичності (мови, культури, самосвідомості тощо) [657, р. 145].

У той же час в американській політології «етнополітика» передбачає етнічну групу, що має певні політичні цілі. Так, наприклад, американський дослідник П. Ван ден Берг

вважає, що головне в етнополітиці – взаємини держави з етнічними групами, тому головним є питання про владу. «Таким чином, етнічна політика є додатком влади, особливо державної влади, до груп, визначених і диференційованих етнічно або антропологічно (за расовими ознаками)» [196, с. 97].

Перші цілеспрямовані етнополітичні дослідження були проведені в 60-х рр. у США і мали на меті встановлення взаємозв'язку між етнічною приналежністю і політичними пріоритетами людей. Починаючи з 70-х рр., дослідження такого роду стали все більш орієнтованими на виділення соціальної основи національних процесів. На початку 80-х рр. американський дослідник Р. Рокетт пов'язував формування предметної області з процесом вивчення етноспецифічних групових рис меншин, таких, зокрема, як прагнення до єдності і загальної самосвідомості. При цьому, як зазначив Дж. Ротшильд, увага дослідників ніколи не була зосереджена тільки на етнічній ідентичності або етнокультурних цінностях самих по собі, але, насамперед, на їх можливій політизації, що виявляється у вигляді зіткнень та конфліктів. Таким чином, у центрі уваги знаходиться політичний вимір етнічності. Одним із конкретних проявів цього виміру виступають складові основи етнічної політики – відносини між державою і етнічно визначеними групами людей, що проживають на її території та переслідують певні політичні цілі. Виділення суб'єктів етнічної політики з властивими їм певними інтересами пов'язане з виробленням системи наукових уявлень про доступ етнічних спільнот до влади і матеріальних благ. Крім цього, об'єктом вивчення є роль етнічності як політичного фактора у взаєминах між різними етнічними спільнотами всередині багатонаціональних держав, а також у міждержавних відносинах. У міру формування загальної теорії етнічної політики особливу увагу стали приділяти проблемам причинності етнічних рухів, розв'язання яких стало основою наукового прогнозування розвитку міжетнічної взаємодії у світі.

Сучасний термін «етнополітика» став широко вживатися у суспільствознавчих науках. Визначилося принаймні два основних підходи до дослідження етнополітики в Україні. Одні науковці рекомендують використовувати термін «етнополітика» для дослідження теоретичного та практичного аспектів етнополітичної сфери. Інші вчені, зокрема, члени авторського колективу «Абетки етнополітолога», пропонують застосовувати два різні й далеко неоднозначні терміни: «етнополітологія» як окрема академічна наука і навчальна дисципліна, що вивчає етнополітичні процеси, закони і закономірності їх розвитку, у тому числі методологічні й теоретичні засади етнічної політики, та «етнополітика» чи «етнонаціональна політика» як політика держави щодо своїх етносоціальних спільнот, як конкретні відносини між державою та етносами [3, с. 7].

Етнополітика є іманентним структурним компонентом всієї системи суспільних відносин. Її дослідження вимагає об'єкт-предметного виокремлення в цих відносинах власне етнополітичного. Відповідну специфіку позначають різними термінами: етнополітика, етнонаціональна політика, етнополітичні відносини, етнополітична ситуація, етнополітичні процеси. Ці терміни містять чи не найбільшу міру узагальнення різних виявів етнічних інтересів та політичних умов, чинників і засобів їх реалізації, але спільною основою є поняття «етнополітика», яким зазвичай означається:

1) сфера суспільних відносин, їх підсистема, де спільні і специфічні етнічні інтереси осіб, груп осіб, утворених ними об'єднань, організацій, установ та інших соціальних суб'єктів регулюються ресурсами політичної влади (у цьому випадку використовують також терміни «етнополітична сфера», «сфера етнополітики»);

2) політичні відносини осіб, груп осіб, утворених ними об'єднань, організацій, установ та інших соціальних суб'єктів з приводу реалізації етнічних інтересів (у цьому випадку використовують також термін «етнополітичні відносини»);

3) діяльність, поведінка соціальних суб'єктів, яка полягає у використанні або спробах використання ресурсів політичної влади для реалізації етнічних інтересів (у цьому

випадку використовують також терміни «етнополітична діяльність», «етнополітична поведінка», або на означення окремих випадків етнополітичної діяльності чи поведінки – «державна етнополітика», «державна етнонаціональна політика» та ін.) [262].

«Етнополітика» як об'єкт наукового дослідження має на увазі всі три вищезазвані смисли терміна. Властиві певному періоду стан і тенденції етнополітики вивчають як етнополітичну ситуацію.

На думку О. Майбороди, етнополітика – це сфера суспільного життя в багатонаціональних державах, до якої належать політичні взаємовідносини державної нації з етнічними групами, а також етнічних груп між собою [318, с. 488]. Таке ж поняття «етнополітики» використовують автори у «Малій енциклопедії етнодержавознавства», уточнюючи, що політичні взаємовідносини, передусім, стосуються питання перерозподілу влади, наявних соціальних і матеріальних благ, необхідності збереження етнічної ідентичності груп [318, с. 488].

Автори навчального посібника «Етносоціологія: терміни та поняття» визначають етнополітику як систему підходів та практичних дій держави для забезпечення розвитку етнонаціональної сфери. У поліетнічних державах або в державах з поліетнічним складом населення етнополітика, вважають дослідники, є, як правило, автономним напрямом управлінської діяльності. Її конкретний зміст визначається багатьма факторами, у тому числі особливостями етнонаціональної структури даної країни та реальним станом міжетнічних відносин [167, с. 207].

У цьому контексті В. Євтух розглядає етнополітику як структурний механізм (функціонування державного організму у сфері міжетнічних відносин), що включає в себе політику держави щодо: 1) української етнічної спільноти, яка формує основу українського етнополітичного організму (ЕПО); 2) етнічних меншин, які є складовою українського ЕПО, але в суто етнічному плані представляють собою його окремі структурні елементи; 3) представників українського етносу, які мешкають за межами українського ЕПО і не є його складовою частиною, але різною мірою пов'язані з ядром однойменного етносу, яке розміщується на території України; 4) міграції та нових етнічних утворень на їх базі [173, с. 13].

Інші вчені «етнополітику» розрізняють у двох аспектах: 1) як галузь політології, яка вивчає політичну суб'єктність таких спільнот, як етнос, етнічні групи, нація; 2) як політику держави в сфері етнічних відносин, формування і консолідації нації [105, с. 265].

І. Кресіною запропоновано системологічну концепцію національної свідомості в контексті політичних процесів, які відбуваються в Україні та світі. Авторка визначає головні складові характеристики особливостей еволюції української національної свідомості як важливого духовного феномену нації [268, с. 122].

За І. Варзаром, етнополітика розглядається як «знання про історіологічну роль етносів у політичному житті, про структурне місце «етнічного» у політичному процесі та в «політиці» взагалі, про факторні феноменальності, функції етнополітичних формувань у політичній історії минулого та сучасності» [318, с. 579].

О. Антонюк зазначає, що етнополітика – це система законодавчих, організаційних та ідеологічних заходів, які здійснюються державою, партіями, громадськими організаціями, які ґрунтуються на особливостях етнокультурного розвитку етнічних груп, та направлені на задоволення їхніх потреб як суб'єктів етнополітичного процесу; сприяння мирному співіснуванню етнічних груп та усунення можливої етнічної напруги та конфліктів. У цілому етнополітика передбачає ціленаправлену діяльність щодо регулювання взаємовідносин між державою, партіями, громадськими організаціями та етнічними спільнотами й направлена на відповідне закріплення у нормативно-правових та офіційних документах [319, с. 91].

Зокрема, поширеним є розуміння етнополітики як цілеспрямованої діяльності держави, направленої на забезпечення розвитку та життєдіяльності етнонаціональних спільнот. Наприклад, російські дослідники Ю. Шабаєв і О. Садохін визначають етнополітику як «послідовне державне регулювання колективних прав етнічних спільнот на території їх історичного проживання та інституціоналізацію цього регулювання через ухвалення відповідних законодавчих актів і створення державних органів, що відповідальні за етнічну складову внутрішньої політики держави» [253, с. 60].

Дискусійність етнічної та національної проблематики, необхідність ґрунтовної переоцінки національної політики радянської доби з метою вироблення теоретичних засад етнополітики Української держави стимулювали розробку науково-категорійного та понятійного апарату цієї галузі суспільних знань. Багато авторів, які вивчають проблематику міжнаціональних відносин та державної етнополітики, звертають увагу на різноманітність підходів до аналізу етнічних проблем сучасності, що нерідко призводить до суперечливих інтерпретацій понять, категорій та явищ. Розмитість деяких основоположних понять не лише ускладнює пізнавальний процес, зазначає дослідниця Л. Нагорна, а й створює в суспільстві додаткові осі напруги [363].

Свого часу О. Бочковський стверджував, що етнополітика – це національна політика, завданням якої є збагнення, насамперед, істоти взаємин між нацією і державою, а відтак винайдення відповідних засобів до якнайдоцільнішого полагодження національних питань на практиці. Конкретна етнополітика – це у своїй істоті націотехніка, що трактує практично справи захисту національних меншостей, інформації про них, тощо [363].

Один із перших у сучасній Україні наголосив на різниці між термінами «етнополітика» та «національна політика» В. Євтух [172, с. 117], стверджуючи, що етнополітика української держави містить збалансовану політику щодо українських етнічних спільнот, етнічних меншин та закордонних представників українського етносу (рис. 1.12).

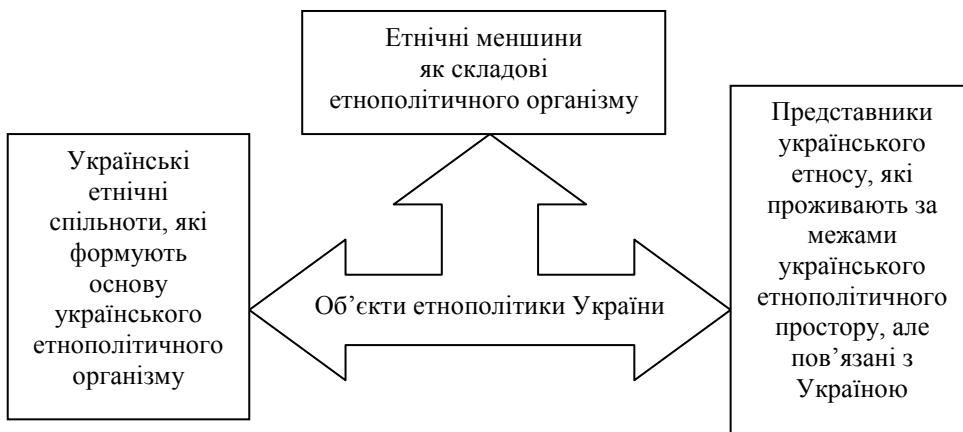

Рис. 1.12. Об'єкти етнополітики України

Дослідник Ю. Куц вважає, що термін «етнополітика» є тотожним поняттю «етнонаціональна політика», але відносно сьогоденного українського етнодержавотворення не відповідає реаліям етнічного буття держави. Варто погодитися з дослідником, що сучасні етнічні групи України стають дедалі політизованішими, зростає їхній рівень усвідомлення самих себе як етноспільнот, які вимагають захисту своєї національної специфічності, тож, на його думку, доцільніше вживати термін «етнонаціональна політика», особливо коли йдеться про її державницький характер [283, с. 67-68]. Цей самий дослідник зазначає, що держава, зокрема правова, відіграє провідну роль серед

суб'єктів етнонаціональної політики, оскільки разом із іншими суб'єктами формує основні шляхи досягнення балансу інтересів та стабільності у суспільстві, й саме тому етнонаціональна політика розуміється ним як діяльність суб'єктів (держави й етноспільнот), спрямована на досягнення стабільності поліетнічного суспільства через урахування, узгодження та розв'язання їх інтересів і вимог [283, с. 68].

Вітчизняний вчений В. Трощинський етнонаціональну політику визначає як комплекс поглядів щодо закономірностей функціонування етноспільнот і заходів офіційних та загальнонаціональних політичних інститутів з регулювання етнонаціональних аспектів діяльності суспільства [548, с. 35].

Дослідник О. Антонюк, у свою чергу, наводить таке визначення, «етнонаціональна політика – це діяльність держави та її органів в етносоціальній сфері з метою відродження, забезпечення життєдіяльності, подальшого розвитку та участі в державотворчих процесах різних структурних етнокомпонентів українського суспільства – української нації, корінних народів та національних меншин» [21], яка спрямована на створення єдиного соціуму, розширення зв'язків із українською діаспорою, подолання міжетнічної напруги, регулювання міграційних процесів.

Можна погодитися з О. Майбородою, що феномен етнонаціональної політики існує у двох вимірах:

1) як процес розподілу влади, в якому беруть участь мобілізовані етнічні спільноти, захищаючи свої інтереси;

2) як система запланованих кроків і заходів, що їх здійснюють державні органи з метою створення у межах своєї юрисдикції гармонійної моделі міжетнічного співжиття [313, с. 77].

В. Скуратівський, О. Палій та Е. Лібанова розглядають політико-правові основи етнонаціональної політики, наголошуючи, що саме правові засади відображають особливості функціонування національної правової системи, направленої на нормативно-правове закріплення правового статусу суверенних держав, сприяють ефективному втіленню в життя конституційного принципу рівноправності та вільного етнічного самовизначення людини. На думку авторів, досягти цього просто неможливо без створення та функціонування чіткого правового механізму, який гарантував би забезпечення та дотримання всіх прав людини, незважаючи на їхнє місце проживання, та не допускав порушень щодо врахування інтересів кожної з етнічних груп незалежно від її чисельності [507, с. 94].

За Ю. Римаренко, «...етнополітика», що є політикою нації – держави щодо етнічних груп, розширюється чомусь до меж етнонаціональної політики Української держави» [486, с. 4]. Держава розглядається як головний політичний суб'єкт національного виміру, національного відродження України. Поліетнічна держава так чи інакше змушена обирати за основу моделі власної етнонаціональної політики ідеал формування «політичної», а не «етнокультурної» нації. Тут назовні виходить окреме, досі не вирішене на теоретичному рівні питання про співвідношення прав і цінностей «титольної» нації та представників інших національних спільнот у самому процесі творення такої «політичної нації».

Наявність таких точок зору пояснюється тим, що більшість вітчизняних дослідників вважає, що в сучасній Україні все ще відбувається процес націєтворення, який західні країни пройшли багато років тому.

Цікавою в цьому плані є точка зору В. Трощинського та А. Попка, які вважають, що етнополітика є «системою підходів і практичних дій держави щодо забезпечення розвитку етнонаціональної сфери». Іншими словами, «державна етнополітика України – це система принципів і практичних дій держави, спрямованих на задоволення потреб різних етнічних спільнот, пов'язаних зі специфікою їхнього етнокультурного розвитку, регулювання міжетнічних стосунків, усунення чинників міжетнічної напруги й конф-

ліктів, забезпечення участі різних етнонаціональних компонентів українського суспільства в процесах державотворення» [120].

На думку авторів, потреба в етнополітиці для України викликана низкою причин: по-перше, «багатонаціональним складом населення», по-друге, «процесом етнічного відродження як української нації, так і корінних народів та національних меншин». Дослідники вважають, що етнічне відродження відбувається у двох напрямках, «з одного боку, утвердженні української нації, корінних народів та нацменшин як сталих структурних компонентів українського суспільства, а з іншого – в їх інтеграції і формуванні багатонаціонального Українського народу (української політичної нації)» [120].

Ми погоджуємося з думкою деяких авторів, що таке тлумачення авторів призводить до об'єднання в одному реченні досить різних за змістом понять та ще й без будь-якого їхнього пояснення, наприклад, «власне українська нація», «українська політична нація», «етнічне відродження». Такий підхід можна розглядати як бажання авторів наголосити виключно на етнічному характері «справжньої» нації з усвідомленням політичної необхідності формування в сучасній Україні неетнічної – громадянської або ж політичної нації.

Підтвердженням цього є й інша теза В. Трощинського та А. Попка, що «однією з найважливіших умов зміцнення української державності є посилення єдності поліетнічного Українського народу», на основі якої автори визначають основні пріоритетні напрями етнополітики України:

- забезпечення консолідації української нації – демографічної та етнічної основи українського суспільства, розвитку її мови та культури;
- створення належних умов для задоволення культурно-освітніх запитів, розвитку національно-культурних традицій, забезпечення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації корінних народів та національних меншин України;
- сприяння процесу зближення і взаємозбагачення національно-культурних надбань Українського народу – представників усіх національностей;
- стимулювання процесів інтеграції українського суспільства, згуртування усіх етнічних спільнот держави в українську політичну націю» [120].

На думку критиків В. Трощинського та А. Попка, автори здійснили спробу об'єднати в одному понятті різні уявлення про націю та народ. Більшість розглядає цю спробу як бажання задовольнити всіх – й ініціаторів українського етнонаціонального відродження, і прибічників формування громадянської нації, і носіїв пострадянської ментальності [120].

Можна погодитися з думкою деяких зарубіжних дослідників, що етнополітика повинна бути ініціативою населення і відображати його інтереси, а національна політика відображати, перш за все, інтереси держави, й відповідно до цього етнополітика є невід'ємною частиною національної політики і не повинна відділятися від неї [501]. Тобто під «національною політикою» варто розуміти цілеспрямовану діяльність держави щодо регулювання національних відносин, яка містить у своїй основі теорію, принципи, головні напрями, систему заходів і механізмів із реалізації. Натомість під «етнічною політикою» варто розуміти комплекс політичних, ідеологічних та організаційних заходів у сфері державних та міжетнічних відносин органами державної влади спільно з представницькими етнокультурними об'єднаннями щодо створення умов для збереження, розвитку і взаємозбагачення етнічних спільнот. Саме тому етнополітика має більш широкий об'єкт свого впливу, ніж національна політика, особливо за умов, коли перед державою та етнічними спільнотами постає необхідність вжити певні заходи щодо позитивного або негативного дестабілізуючого чинника та встановлення злагоди та миру у суспільстві. Наприклад, необхідність внесення змін у суспільно-політичному або етнічному житті певних груп, які ініційовані або державою або самими етнічними групами, можуть призвести до необхідності внесення суттєвих змін

до усталеного способу життя як їх самих, так й інших представників етнічних груп, що потребує виваженої політики держави та розуміння зі сторони етнічних груп. Іншим прикладом може слугувати бажання або необхідність держави, з огляду на міжнародні вимоги, внести певні зміни до внутрішнього життя країни, використовуючи зарубіжний досвід інших країн. Такі нововведення також потребують ефективної співпраці держави та етнічних груп, а також можливість використовувати власний історичний досвід, оскільки за певних умов він може виявитися більш дієвим, ніж той, що пропонують.

Як бачимо, проблема термінологічного визначення базових понять етнонаціональної політики є доволі складною, тому важливим завданням науковців має стати пошук узгодженого підходу щодо визначення змісту основних категорій етнонаціональної політики з врахуванням міжнародної законодавчої практики, що унеможливило б у подальшому появу різнотлумачень змісту цих категорій та зробило б більш усталеним понятійно-термінологічний апарат етнонаціональної політики.

Крім необхідності приведення існуючого понятійно-категоріального апарату етнічної політики, варто звернути увагу на розмежування управління та регулювання міжетнічними відносинам, основними критеріями яких виступають види спрямованості та обсягу повноважень компетентних державних органів щодо національної політики та процесів.

На думку більшості дослідників, їх можна звести до таких:

1) управління етнополітичними процесами є засобом виконання функції держави щодо проведення національної та етнічної політики. Головними в цих відносинах є організаційні функції, які реалізуються шляхом управління;

2) управління етнополітичними процесами здійснюється переважно засобами прямого впливу суб'єктів управління на об'єкти, за умови, що ті проводять активну політичну діяльність або своєю діяльністю можуть призвести до виникнення напруги в суспільстві;

3) держава як інститут, який організовує та упорядковує діяльність усього суспільства, здійснює діяльність в інтересах провідних, впливових верств населення, первинною ланкою яких є особистість не залежно від приналежності до тієї або іншої національної групи.

На нашу думку, варто погодитися, що вказані риси управління є необхідною методологічною умовою для визначення поняття та суті державного регулювання, його меж, принципів, методів, а також суб'єкта та об'єкта регулювання, зокрема, етнополітичних процесів.

Враховуючи наявність спільного в управлінні та регулюванні як засобів впливу, необхідно звернути увагу на той факт, що більшість досліджень щодо державного управління ґрунтуються на положенні, що об'єктами регулювання є лише окремі групи або елементи, тобто об'єкт регулювання розглядається виключно у вузькому розумінні. Такий підхід не позбавлений певних недоліків, оскільки розгляд процесів взаємозв'язку органів, які здійснюють вплив, та об'єктів, які його потребують, вимагає ширшого аналізу та підходу.

Натомість при розгляді суб'єктивного критерію є допустимим використання як широкого, так і вузького підходу. Широкий підхід надає можливість розглядати державу цілісно, як інститут політичної системи суспільства. Це зумовлюється тим, що жоден об'єкт, який підлягає регулюючому впливу, повністю і всеохоплююче не сприймає зазначений вплив тільки якимось окремим органом управління або їх сукупністю. Отже, суб'єктом державного управління виступає, насамперед, держава як політична система, особливо в умовах глобалізації. Суб'єктами державного регулювання у вузькому розумінні доцільно визнати систему державних органів.

Отже, зі змістовних позицій під терміном «державне управління етнополітичними процесами» розуміємо особливий вид діяльності держави, направлений на розвиток етнічних відносин для досягнення певної мети.

З етимологічної точки зору під терміном «державне регулювання етнополітичних процесів» розуміємо діяльність відповідних компетентних органів та посадових осіб, спрямування матеріальних, організаційних ресурсів для забезпечення етнополітичних процесів шляхом застосування певного державного владного впливу.

Виходячи з вищевказаного, під поняттям «державна політика регулювання етнополітичних процесів» розуміємо діяльність владно-розпорядчого характеру, спрямовану на задоволення потреб національних меншин, що здійснюється на виконання Конституції та законів України.

Оскільки політика здійснюється в інтересах усього суспільства, то її базовою передумовою є складність останнього.

Гомогенні соціуми (якщо такі взагалі можливі) не потребують окремої політичної системи, і якщо вони цілковито не ізольовані, то матимуть винятково зовнішню політику. Соціальна гетерогенність породжує політичні відносини, адже кожен із сегментів може перетворитися, за відсутності порядку й управління, на суб'єкт владного протистояння, владної конфронтації. Попри різний конкретно-історичний зміст, цінності політики мають сталу (уніфіковану) форму, зумовлену їхньою універсальністю, загальносуспільністю.

Будь-яке суспільство турбується за безпеку, добробут, справедливість. Отож і політична ціннісна система формально (безвідносно до конкретно-історичного змісту) стосується безпеки, добробуту, справедливості.

Гарантування безпеки є першим і головним, що вимагається від політики. У разі невиконання цієї вимоги, суспільство руйнується. Прагнення забезпечити себе спонукає людей (за Гоббсом) об'єднуватися в соціум. Гарантування безпеки є першою умовою, головним виправданням, нижньою (критичною) межею політичного – «межею Гоббса».

Показовими є оцінки громадянами існуючих внутрішньої та зовнішньої небезпеки для України. Половина (50,6 %) опитаних вважають, що головна загроза походить від української влади. Рівень такої загрози є значно вищим, ніж рівень зовнішніх загроз, які походять, на думку громадян, від НАТО (30,9 %), США (27,6 %), Росії (21,4 %). Ще один внутрішній фактор – протистояння між регіонами України – таїть у собі, таку саму небезпеку для країни, як і міжнародний тероризм (35,6 % і 36,7 %, відповідно) [40, с. 48]. Гарантуючи безпеку, політика має забезпечити добробут.

Ідеться про політичні дії, спрямовані на соціальний захист, економічний правопорядок, технологічний розвиток та економічне зростання, тобто всі ті царини, прогрес яких не досягається винятково розвоєм економіки. Гарантування добробуту становить серединну межу – нормальності й добробуту. Дж. Локк вважав прагнення захистити власність і прибуток (загалом – добробут) головною спонукою до створення суспільства. Таким чином, наступною після нижньої, порогової «межі Гоббса» (межі безпеки) є серединна межа «нормальності» – «межа Локка» [246, с. 214].

Прерогативним напрямом соціально-економічної політики уряду й держави є необхідність досягнення стійкої позитивної динаміки добробуту населення завдяки збільшенню платоспроможного попиту, підвищенню заробітної плати, покращення умов праці для населення. Тому виникає необхідність у створенні ефективної системи соціальних стандартів, яка б була спроможна забезпечити високий рівень життя населення й відповідала європейським стандартам. Впровадження такої системи потребує великого проміжку часу та здійснення поступових етапів щодо досягнення відповідних стандартів для кожної окремої групи населення. Зважаючи на це, в основу розрахунків соціальної допомоги необхідно покласти існуючі соціальні стандарти, а не прожитковий мінімум як це є на сьогоднішній день [34]. В умовах посилення глобалізаційних процесів та необхідністю переходу до міжнародних стандартів потрібно сприяти встановленню реального прожиткового мінімуму, а для

цього необхідно вдосконалювати його методику визначення, яка, у свою чергу, повинна відповідати реально існуючим соціально-економічним умовам в країні [337, с. 7].

Найвищою цінністю політики є справедливість – це найвища межа політичних відносин, межа досконалості. Суспільство як форма мирного співіснування уможливується спільною та ефективною концепцією справедливості, котру всі поділяють і основи якої можливе задоволення потреб різних суспільних груп.

Як зазначалося вище, половина громадян вважають, що головна загроза походить від української влади. Така думка корелює з надзвичайно низькою оцінкою виконання правоохоронними органами України завдань із забезпечення особистої безпеки громадян, захисту їх прав і свобод; запобігання правопорушенням, охорони та забезпечення громадського порядку; надання соціальної і правової допомоги громадянам. Показовою є та обставина, що за період 2004-2009 рр. суттєвих змін в оцінках громадянами ефективності роботи одного з найважливіших секторів держави не спостерігається [40].

Українські вчені В. Бакуменко та П. Надолішній конкретизують послідовність заходів щодо формування державної політики в такий спосіб:

1) розроблення державної політики з основних напрямів діяльності держави (встановлення загальних орієнтирів для дій та ухвалення рішень);

2) програмування (формування плану дій);

3) розроблення сценаріїв та графіків досягнення цілей органів державної влади (складання та послідовності завдань, програм, проектів, інших заходів);

4) складання бюджету (розрахунок обсягу витрат і розподіл ресурсів по роботах, що заплановані для досягнення цілей);

5) реалізація державної політики, яка охоплює здійснення функцій державного управління (оперативне та тактичне управління) з метою досягнення визначених цілей держави на певному етапі її історичного розвитку. Державна влада при цьому користується такими засобами, як законодавство та інструменти регулювання [30, с. 46].

Таким чином, ми можемо визначити головні етапи процесу формування та реалізації етнополітики, як складової державної політики (рис. 1.13).

Таким чином, центральним моментом у державній політиці є наявність проблеми або ситуації, яка вимагає безпосереднього втручання органів державної влади. Також доцільним є вирішення питання, чи повинна влада втручатися у всі наявні проблеми у суспільстві, чи деякі з них можуть бути вирішені без її втручання.

Загальновідомо, що люди, які живуть разом, можуть мати і переслідувати різні цілі й робити різні кроки для досягнення цих цілей, звідси і впливає напруження і конфлікт. Але люди об'єднуються, щоб жити разом, й основне завдання громадянського суспільства – забезпечити цю єдність, єдність між різними соціально-політичними, соціокультурними чи іншими силами та інтересами, і направити протиборчі сили в одне творче русло.

Для ефективного функціонування державності етнополітика повинна сприяти визначенню політики як стратегії знаходження шляхів і засобів вирішення конфліктів, що виникають у людському суспільстві, й можливості примирення одна з одною конфліктуючих сторін всіх членів спільноти. Про це ще говорив С. Франк. «Політика, – писав він, – є лікування (гігієнічне, терапевтичне, в безвихідних випадках – хірургічне) суспільства, або його виховання, створення умов стосунків, найбільш прийнятних для розвитку його внутрішніх творчих сил» [128, с. 637].

Проголошення Україною незалежності, демократизація суспільства потребували створення власної оптимальної етнонаціональної моделі, пошуку нових підходів щодо вирішення проблем у сфері етносуспільних відносин, які були отримані у спадок від СРСР.

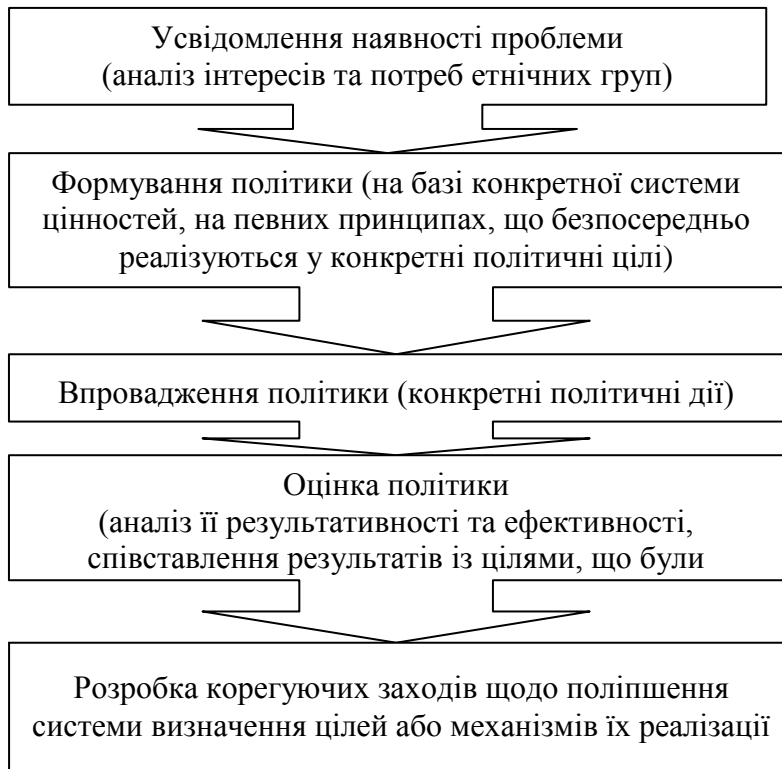

Рис. 1.13. Головні етапи процесу формування та реалізації державної етнополітики

Отже, вважаємо доцільним на етапі формулювання цілей виходити із цінностей, які притаманні нашому суспільству, які досить часто виступають стратегічними пріоритетами політики й на основі яких відбувається реалізація державної політики. Визначення ефективних цілей сприяє формуванню принципів та альтернативних шляхів їхнього досягнення, які містять сукупність конкретних завдань та заходів, зокрема, конкретні кроки щодо вирішення тієї або іншої існуючої проблеми [497].

Визначивши цілі, необхідно обґрунтувати інструменти та знаряддя державної політики – специфічні заходи, ґрунтуючись на яких, політика, як реакція на певну проблему, впроваджуватиметься в життя [154, с. 375]. Такими інструментами можуть виступати методи державного регулювання (рис. 1.14).

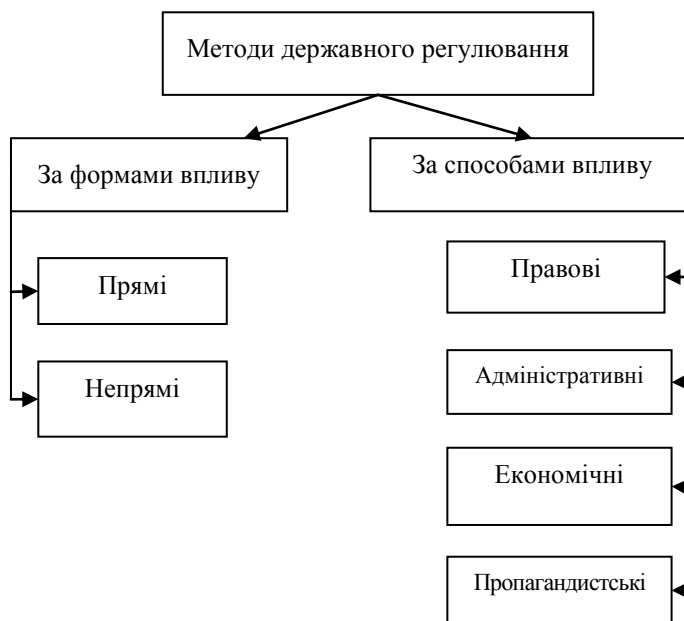

Рис. 1.14. Методи державного регулювання

Таким чином, формування та впровадження державної політики відбувається під час ухвалення управлінських рішень, які уособлюють собою технологічну компоненту політичної влади, яка пов'язана з управлінням суспільними процесами. Більшість сучасних дослідників підтримує думку про необхідність розглядати цей аспект державного управління у взаємозв'язку та взаємодії з інтересами та діяльністю численних суб'єктів суспільно-політичного та соціально-економічного життя суспільства [320, с. 15].

Вагомий вплив на процес формування та функціонування політики в державі мають класово-групова та етнічна структури суспільства. Для П. Бурдьє політичний процес як такий є відбиттям соціального складу суспільства, а політичний вибір у значно меншому ступені, ніж це зазвичай вважають, є незалежним від класу [70, с. 45], оскільки, на його думку, сильна позиція у соціально-класовій системі суспільства сприяє сильній позиції у політиці. Цілком зрозуміло, що наявність контролю над певним ресурсом ще не гарантує політичного успіху, оскільки також залежить від можливості швидко й ефективно мобілізувати та реалізувати капітал. Так само як і наявність певного обсягу ресурсів не виступає гарантією для актора досягнення бажаних результатів політичного процесу, хоча високе, домінуюче класове становище зумовлює вигідну позицію в політиці. Хоча сучасна політика частіше за все намагається задовольнити та врахувати інтереси різних соціальних груп, й існуюча боротьба між суб'єктами політики за право представляти інтереси певного кола громадян є відображенням впливу соціальної структури суспільства на політичний процес. Досить часто необхідність зміни соціальної структури суспільства виступає головним завданням політики, наприклад, у процесі приватизації з'являється необхідність формування класу власників-підприємців, реформування сільського господарства призводить до необхідності відповідних змін у соціальній групі фермерів, освітня політика вимагає наявності професійних груп, систему державного замовлення або широкого доступу до вищої освіти [550].

Із часу виникнення національної держави суттєвий вплив на формування політичного процесу справляє етнічний фактор, адже осмислення народом себе як етнічної нації досить часто є основою для державотворення. За певних обставин саме етнонаціональна

структура суспільства формує необхідність утворення унітарної або федеративної форми державного устрою, впливає на розвиток політичних партій, посилює або нівелює політичну напругу та конфліктгенність у суспільстві. Більшість існуючих держав світу є поліетнічною, й саме чисельність етнічних груп, можливість мовної та етнічної самоідентифікації всіх її членів справляє вагомий вплив на формування внутрішньої політики держави у сфері соціального захисту, праці, освіти, культури.

Таким чином, можна погодитися з думкою, що саме етнічна структура суспільства формує структуру акторів процесу державного управління, адже відомі випадки коли до політичної та економічної еліти входять представники одного етносу. Також на якість політичних процесів у країні впливає група чинників, які можна узагальнено визначити як соціокультурні детермінанти. Це ментальні риси, традиції, політична культура, політична свідомість суспільства, яка складається з політичної психології та ідеології. Для політичних змін у країні велику роль відіграє ступінь її культурної секуляризації, яка відображається у пропорції між віруваннями і настановами, раціонально-аналітичними й ірраціонально-афективними компонентами оцінювання населенням країни тих або інших політичних реформ, державних заходів тощо [550].

Тобто можна погодитися, що впровадження державної політики відбувається шляхом застосування конкретного інструментарію, який визначається законодавчо. Але, як свідчить аналіз політичного процесу в Україні, на сьогодні практично не існує чіткого механізму впровадження державної політики, про що свідчить той факт, що досить часто дії влади були зумовлені або існуючими поточним проблемами, що призводило до необхідності застосування «ручного управління», або були ініційовані інтересами лобістських груп [35, с. 18].

Саме тому, на нашу думку, особливою рисою сфери державної політики є відносна сталість та визначеність існуючих проблем і цілей, а також наявність нечіткої визначеності механізмів її впровадження.

Для прикладу, у численних публікаціях засобів масової інформації та виступах урядовців регулярно використовується термін «державна політика». Як правило, він означає наміри уряду вжити певних заходів загального характеру для вирішення значних державних завдань, тобто, для здійснення державної влади. Водночас суть тієї чи іншої державної політики залишається вираженою лише в певних загальних деклараціях глави держави чи уряду. Доречно зауважити, що на думку більшості українців, згідно з соціологічним опитуванням, саме Президент України найбільше впливає на державну політику [580].

У вітчизняному законодавстві ухвалення норм щодо процесу впровадження державної політики відбулося з ухваленням постанови «Про затвердження Тимчасового регламенту Кабінету Міністрів України» у червні 2000 р. Частина V «Порядок розроблення концептуальних засад реалізації урядової політики» [451] постанови містить перелік необхідних заходів для впровадження рекомендованого рішення, – це і список нормативно-правових актів, і адміністративні заходи, і питання кадрового забезпечення та ін. У подальшому було також прийнято нормативно-правовий документ «Методика підготовки відповідної записки Кабінетові Міністрів України (з питань формування та реалізації державної політики у відповідній сфері)», в якому, на жаль, не було здійснено детальний аналіз необхідних механізмів впровадження державної політики, але містилися методичні рекомендації щодо втілення рекомендованого рішення, яке «повинно бути сформульовано достатньо конкретно, з тим, щоб було зрозуміло, яку політику слід впроваджувати і яким чином» [338].

Указ Президента України «Про систему центральних органів виконавчої влади» зобов'язує міністерства створити всі необхідні умови для «забезпечення реалізації державної політики у визначеній сфері діяльності» [466]. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України» [451] також не

містить жодних практичних рекомендацій щодо впровадження державної політики. Тому ми підтримуємо думку про те, що сьогодні в Україні не існує жодного законодавчого документа, який містив би певний перелік інструментів та механізмів реалізації державної політики в цілому, і щодо національної та етнічної сфери зокрема. Також поза увагою офіційних документів залишається порядок формування державної політики, що має виняткову важливість для ефективного її спрямування й про що наголошує більшість зарубіжних досліджень.

Отже, розуміння сутності міжетнічних процесів і механізмів розвитку етнічного життя суспільства в усій їхній діалектичній суперечливості – необхідна передумова успішного управління, яка, у свою чергу, виступає потужним знаряддям практичного перетворення і прогресивного розвитку суспільства. Академік Ю. Бромлей підкреслював, що «сутність і зміст наукового управління національними процесами не можна усвідомити, попередньо не визначивши: 1) чим управляти; 2) як і якими методами здійснювати управління, тобто який механізм і процеси управління; 3) у чому суть комплексного підходу до управління» [68, с. 23].

При цьому проблема управління та регулювання національними та етнічними відносинами виключно багатогранна і зумовлена багатогранністю самих цих відносин, які пронизують усі сторони суспільного життя. Універсальним способом фіксації норм і правил щодо етнополітичних процесів (він широко застосовується в сучасній політико-правовій практиці) є метод конституційного визначення.

Надаючи нормам і правилам імперативного значення, держава, по-перше, виступає гарантом дотримання їх всіма учасниками суспільно-політичних відносин, по-друге, як механізм інституціоналізованого примусу, сама буде дотримуватися та діяти відповідно до цих стандартів [107]. Тому в демократичних країнах програми, які направлені на реалізацію державної політики, розробляються і впроваджуються відповідно до основних положень конституції (рис. 1.17).

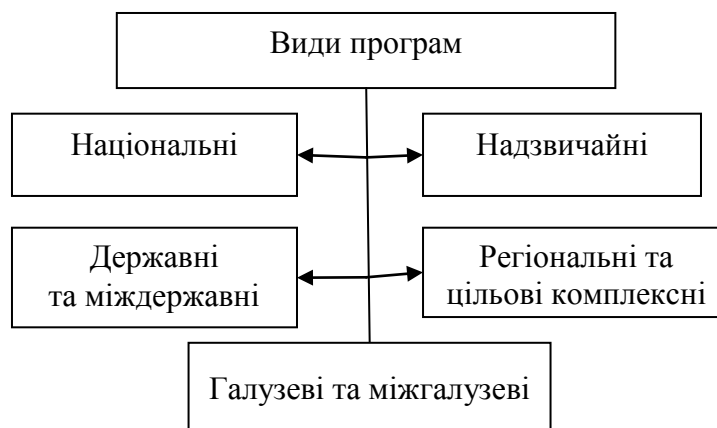

Рис. 1.17. Класифікація програм за рівнем значення

Національну програму, зазвичай, розробляють на основі стратегічних економічних прогнозів, вона охоплює найважливіші макроекономічні пропорції. Така програма має інформаційно-орієнтований характер, маючи на меті створити сприятливі умови функціонування підприємств у системі народногосподарських пріоритетів у виробництві тієї чи іншої продукції, сталому технічному розвитку, ефективній структурній перебудові господарства.

Державна політика є основою для ухвалення та впровадження відповідних механізмів у будь-якій сфері суспільного життя. На думку О. Валевського, важливим фактором успіху в запровадженні політичної програми є якість розробленої концепції та чітко

встановлений механізм впровадження, який повинен складатися з комплексу відповідних заходів: організаційно-управлінських, нормативно-правових, фінансово-економічних, соціально-психологічних [76, с. 44].

Одночасно, порівнюючи стан та рівень системності та послідовності здійснення державної політики в цілому і в окремих сферах, можемо стверджувати, що у більшості випадків проблеми виникають у сфері політичного регулювання, оскільки державна політика в цій сфері має здебільшого ситуативний характер, а в деяких випадках навіть суперечить основним положенням Конституції.

Проте є й позитивні сторони. Зокрема це стосується дотримання державою конституційних принципів, цінностей та норм у сфері забезпечення прав людини. Показовою в цьому плані є Постанова Верховної Ради України «Про Засади державної політики України в галузі прав людини» від 17 червня 1999 року [448].

Дійсно, в цій галузі практично всі напрями державної політики ґрунтуються на основних принципах Конституції. На нашу думку, саме вказаний взаємозв'язок відповідних напрямів державної політики з Конституцією надає конкретним нормативно-правовим актам держави в цій сфері не просто легальності, а й легітимності.

Отже, ефективний розвиток та функціонування державної політики неможливий без забезпечення її конституційними гарантіями, без яких вона матиме характер хаотичних дій, які будуть ініційовані виключно суб'єктивними мотивами окремо взятого політика чи політичної сили. Тому спроба реалізувати державну політику за межами конституційних принципів та цінностей є однією з основних проблем сучасного процесу формування цієї політики і є досить небезпечною для країни. Наявність такого ставлення до основного закону може в подальшому призвести до спроб маніпулювання нею та до перетворення на один із основних інструментів реалізації політичної влади (українська політична практика вже має такі приклади). Досить часто посилення розриву між конституційними принципами та цінностями й реальною державною політикою призводить до втрати конституцією легальності й легітимності у суспільстві.

У науковій літературі виділяють ще декілька підходів щодо регулювання національними та етнічними процесами, зокрема, це загальносоціологічний і філософський.

Загальносоціологічний підхід до управління та регулювання процесу доцільного впливу на суспільну систему, приведення системи у відповідність з притаманними їй процесами вимагає визначити об'єкт управління, тенденції розвитку керованої системи, суб'єкт управління і його механізм. Філософський підхід до управління як процесу свідомого і цілеспрямованого регулювання всіх сторін життя суспільства дозволяє розглядати управління розвитком національних відносин в окремих сферах як складові частини цього багатогранного і разом з тим єдиного у своїй основі процесу [495, с. 49]. Соціологічний підхід, на наш погляд, націлений, в основному, на виділення елементів процесу управління, філософський же підхід, навпаки, інтегрує ці елементи, сторони, сфери прояву в один багатогранний і єдиний процес.

Має місце і системний підхід, до якого входять такі аспекти: 1) системно-компонентний, що розкриває компоненти системи; 2) системно-історичний, який вказує, як і на яких етапах виникла і розвивається система; 3) системно-структурний, що характеризує внутрішню організацію системи, способи зв'язку та взаємодії між її компонентами; 4) системно-інтегративний, що виявляє джерело, фактори розвитку, зміцнення і подальшого вдосконалення всієї системи та її окремих компонентів; 5) системно-функціональний, який відповідає на питання про те, які функції виконує система та її компоненти; 6) системно-комунікаційний, що показує просторові і тимчасові зв'язки цієї системи з іншими системами [68, с. 23].

Облік специфіки цих трьох підходів, дозволить, на наш погляд, охопити процес управління міжетнічними відносинами з усіх сторін і уникнути однобокого, одностороннього, а отже, неадекватного дослідження цієї проблеми.

Механізм управління національними відносинами має складну структуру, що включає об'єкт управління (національні відносини), суб'єкт управління (вищі державні органи, державні органи суб'єктів республіки, суспільно-політичні організації), комплекс принципів, важелів, методів, засобів, прийомів управління, нормативів діяльності керуючої системи, необхідних для взаємодії між керуючою і керованою системами [384]. Зазвичай виділяють три рівні управління національними відносинами (рис. 1.18).

Рис. 1.18. Рівні управління національними відносинами

Перший – теоретико-концептуальний. На ньому формуються концепція національної політики, програми етнічного розвитку. Це прерогатива науково-дослідних інститутів, наукових підрозділів вищих навчальних закладів, дослідницьких центрів, експертних груп.

Другий – законотворчий. Тут приймають законоположення, рішення, акти та встановлення, що визначають конкретні механізми, шляхи і засоби вирішення поставлених завдань. Це відповідальність вищих органів державної влади. Концепція національної політики також визначається цими органами в її головних, істотних рисах.

Третій – практико-політичний. Це компетенція органів республіки, регіонів, адміністративно-територіальних одиниць. Тут втілюються програми з урахуванням специфіки регіонів [384].

Як відомо, нормальна етнополітична ситуація в будь-якій країні в значній мірі складається в результаті формування державної національної політики, спрямованої на утвердження громадянського миру й національної згоди. В основу цієї політики покладено такі принципи: визнання пріоритету прав людини, вільний розвиток кожної етнічної спільноти в рамках демократичних процесів, усвідомлення того, що в умовах багатонаціональної республіки жодна нація не може задовольняти свої національні інтереси за рахунок обмеження інтересів іншої нації, розуміння того, що народ України – це органічна єдність українців і всіх інших національностей.

Міжнародна нормативно-правова база щодо захисту прав етнічних меншин ґрунтується на таких документах, прийнятих Організацією Об'єднаних Націй: 1) «Загальна декларація прав людини» [181]; 2) «Міжнародний пакт про громадянські і політичні права» [347]; 3) «Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації» [346]; 4) «Декларація про права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин» [135]. А також на документах, прийнятих Європейським співтовариством: 1) «Принципи Заключного акта, Гельсінкі 1975»; 2) «Документ Копенгагенської наради конференції з людського виміру НБСЄ»; 3) «Доповідь наради експертів НБСЄ з питань національних меншин, Женева, 1991 рік»; 4) «Гельсінський документ 1992 року – Виклик Часу і Змін»; 5) «Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин» та ін. [384].

Наявність стількох спеціалізованих законодавчих актів у практиці країн Західної Європи, націлених на захист прав національних меншин, наводить на думку, що Україна знаходиться тільки на початку шляху розробки правової бази для розвитку

міжетнічних відносин. Хоча варто наголосити, що закони, якими регулюються етнополітичні відносини в Україні, переважно відповідають європейським стандартам. Групові та індивідуальні права громадян в етнополітичній сфері, а також гарантії цих прав зафіксовано в Конституції України, інших нормативно-правових актах [491, с. 35]. Однак чинна законодавча база досі не кодифікована, зокрема у сенсі системності та узгодженості змісту вживаних термінів, затверджених норм та порядку їх застосування, що досить часто призводить до правових колізій, які мають всі передумови для подальшого загострення, а в деяких випадках перетворення на конфлікти між етнічними та регіональними спільнотами, між спільнотою та державою, між регіональною та центральною владами та ін.

Відомо, що світовий досвід підходу до вирішення національних проблем орієнтований на дві основні моделі.

Перша модель являє собою державне регулювання питань етнічного розвитку та міжнаціональних відносин і застосовується до більшості країн світу, серед яких можна виділити такі держави, як Нідерланди, Швейцарія, Південна Африка, де існують спеціальні державні органи, що займаються питаннями етнічних груп населення, обліком інтересів і захисту прав національних меншин і міжетнічними відносинами, а також країни з переважанням моноетнічної орієнтації і жорсткою регламентацією специфічно виділених прав національних меншин (Німеччина, США). Особливу групу складають країни, національна політика яких полягає в уніфікованому підході до етнічних груп і принциповій відсутності якої-небудь спеціальної політики щодо національних меншин (Японія, країни Латинської Америки) [384].

Друга модель функціонує в таких країнах, як Туреччина, Фіджі і характеризується відсутністю на державному рівні системного регулювання етнічних проблем і міжетнічних відносин. Вони виникають і вирішуються у спонтанному порядку, як прецеденти, для кожного з яких створюються ті чи інші суспільні структури [384].

Таким чином, у процесі обговорення проблеми та взаємодії з владними структурами найгостріші питання отримують можливість свого вирішення. Завдяки цим терміновим заходам послаблюється і навіть знімається напруга в суспільстві. Подібний стиль роботи ефективний і сприяє підвищенню активності етнічних меншин, ролі національно-культурних центрів, прояву більшої довіри і більшої відкритості у спілкуванні між людьми різних національностей та представниками владних структур. Але, на жаль, на наш погляд, цей стиль недостатній у сучасних умовах і не так повно включає представників етнічних меншин у процес управління. Виходить, що органи державної влади тільки ставлять запитання, які потім вирішує держава, а необхідно домогтися такого стану справ, при якому представники етнічних меншин брали б безпосередню участь у вирішенні всіх питань міжетнічної взаємодії.

У підходах до наукового вивчення процесу формування державної політики дослідниками застосовується низка базисних припущень. Серед таких, насамперед, необхідно назвати ті, що відтворені в теорії суспільного вибору. Процес формування державної політики пояснюється кризою призму поведінки головних акторів, яка є раціональною та особисто орієнтованою.

Отже, державна політика є важливим компонентом життєдіяльності суспільства, маючи велику кількість вимірів і характеристик, вона формує відповідну систему та механізми соціально орієнтованого державного управління, тому що спрямована на поліпшення якості життя громадян та гарантування соціальної стабільності.

Таким чином, незважаючи на різноманітність досліджень, здійснених науковцями, по-перше, однозначного підходу щодо розуміння поняття та змісту етнічної політики ще не сформовано; по-друге, чергова спроба нормативно-правового закріплення етнополітичної політики з огляду на вимоги часу не принесла бажаних результатів; по-третє, методологія дослідження особливостей формування етнічної політики не містить чітко окреслених методів дослідження.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Нова якість українського суспільства вимагає відповідного критично-конструктивного аналізу етнічної політики, яка в умовах зростаючої глобалізації впливає не тільки на управління етнічними та національними процесами, але й відіграє важливу роль у розбудові української державності, демократизації політичної системи і державного управління. Адже сьогодення існування українського етносу пов'язано, по-перше, з проблемою визначеності ним свого місця в сучасному культурно-цивілізаційному світі; по-друге, з відродженням його як титульного етносу в умовах актуалізації іноетнічного чинника і привнесенням елементів іноетнічної традиції у сферу національного будівництва; по-третє, врахування етнічного чинника при розбудові української державності.

Дослідження проблем етнічних процесів, що відбуваються в сучасному світі, зумовлено нинішньою суспільною ситуацією, яка потребує ефективної дії етнічної сфери. В умовах глобалізації, особливо в Україні, спостерігається зростання ролі етнічного чинника в житті суспільства. Це спричиняє підвищення наукового та практичного інтересу до вивчення етнічної та політичної сфер, до розгортання фундаментальних досліджень із цієї проблематики в контексті державотворчих процесів в Україні. А також розробці теоретичних проблем етнополітики, об'єктивного наукового осмислення етнічних явищ, термінів та понять, якими користувалися і користуються вітчизняні і зарубіжні науковці.

Таким чином, теоретико-методологічне обґрунтування проблем глобалізації, як однієї з основних тенденцій світового розвитку й нової системи міжнародних економічних і політичних відносин, яка формується в сучасному світі – актуальне питання, тому що дозволяє не тільки усвідомити вплив процесів глобалізації на процеси збереження державності, етнічної ідентичності, але й спланувати шляхи адаптування країни до нових реалій. Автор вважає, що аналіз процесів глобалізації, їх теоретико-методологічне дослідження і обґрунтування треба проводити не тільки з урахування ситуації, яка склалася у світі, але і з урахуванням історичного розвитку української державності.

Як узагальнення результатів впливу глобалізаційних процесів на місце та роль національного та етнічного, варто відзначити, що на початку ХХІ ст. в порівнянні з часом початку епохи націй очевидний динамізм в етнічній інтегрованості. Переважаючими стають етнічні процеси, про що свідчить як внутрішньоетнічна консолідація та інтеграція в різних регіонах світу, так і все більш виразна тенденція підвищення питомої ваги великих націй і переважного збільшення їх чисельності. В умовах глобалізації національні держави та міжнародні структури повинні почати процес «локалізації», приділяючи більше уваги сподіванням, традиціям і способу життя людей у конкретних регіонах і місцевостях. Неоднозначні підходи, думки до процесів, що відбуваються в умовах глобалізації, потребують розроблення нових теоретико-методологічних підходів до вивчення впливу глобалізації на національне та етнічне існування народів і українського суспільства зокрема.

В умовах посилення глобалізації питання формування етнічної політики активно вивчаються та прогнозуються широким колом зарубіжних та українських суспільствознавців. Тому для дослідження процесу забезпечення формування державної етнічної політики повинна бути створена науково-теоретична база, яка, на нашу думку, повинна бути направлена на формування: по-перше, загально визнаного поняття «етнічна» та «національна» політика, його змісту, основних складових та систему понять, які характеризують проблему; по-друге, основ управління та регулювання національними та етнічними відносинами в державі; по-третє, теоретико-методологічні підходи, за допомогою яких обґрунтовується етнічна політика.

Розділ 2

ДЕРЖАВНА ЕТНІЧНА ПОЛІТИКА В СУЧАСНОМУ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД І УКРАЇНА

2.1. Етнополітичні процеси в країнах ЄС: політико-правова інституціоналізація

Зважаючи на особливості конституювання етнонаціональних спільнот в Україні та заявлений крах політики мультикультуралізму у країнах Європи, спостерігається зростання рівня актуалізації етнополітичних процесів і діяльності відповідних інститутів. Загальновідомо, що важливими завданнями сьогодення для державного управління України є реформування владних структур і функцій, розвиток демократичних механізмів організації врядування та суспільного життя. Останнім часом один із широковикористовуваних способів формулювання і класифікації цих завдань визначається як інституціоналізація, що, насамперед, означає процес утворення нових владних інституцій. В українських умовах трансформації суспільно-політичної системи процес інституціоналізації досить неоднозначно стосується громадянського суспільства, породжує низку суперечливих трактувань і тому потребує теоретико-методологічного осмислення. Демократичний процес включає розвиток громадянського суспільства та його інститутів, що у значній мірі відбувається спонтанно. Тому постійні організаційні перебудови управлінських структур протягом усіх років незалежності призвели до різкого зниження ефективності державного управління і його неспроможності забезпечити перехід суспільства до якісно нового стану. А серед причин такого стану – відсутність чітко організованого та ефективно функціонуючого комплексного механізму державного управління, без якого ніяке системне реформування не видається можливим, оскільки будь-який розвиток реалізується через систему механізмів. Для науки державного управління важливо фіксувати особливості та відмінності двох взаємодоповнюючих процесів і можливості управлінського впливу на них. Відповідно до цього, слід проаналізувати процес інституціоналізації етнополітичних відносин та процесів і визначити його основні прояви.

Як напрям управлінської думки інституціоналізм виник під час вивчення еволюції суспільного устрою. Поняття «інститут» (лат. – «institutum») – усталення, установлення, установа [517, с. 158] – розглядається як ключовий елемент соціальної структури, що є історичною формою організації та регулювання суспільного життя шляхом упорядкування відносин між людьми в процесі їх взаємодії [571, с. 215]. Термін «інститут» має визначення в таких гуманітарних науках, як філософія, соціологія, політологія, правознавство, на які спирається наука державного управління, що цілком виправдано її міждисциплінарним характером.

Запозичене з юриспруденції поняття «інститут» використовується для характеристики окремого комплексу юридичних норм, які регулюють соціально-правові відносини певної предметної сфери. Такими інститутами в юридичній науці вважаються, зокрема, спадкування, шлюб, власність тощо. Тобто у межах юридичних наук інститут традиційно розглядається як сукупність норм права, що регулює певну групу відносин одного порядку та є частиною відповідної галузі права [658, с. 620].

Проте, як зазначає О. Іншаков, сфера дії інститутів не обмежена лише формально-правовим регулюванням, втілюючись у життя шляхом норм, установ економіки, політики, релігії, моралі, культури та буття, а є основою будь-якої організації діяльності, методологічно інтегруючи сфери дослідження окремих наукових напрямів (шкіл) [658, с. 621].

У політології інститут постає специфічною формою організації влади та сталим засобом впорядкованості суспільних відносин. Будучи важливим структурним елементом політичної системи, він забезпечує стабільне, тривале функціонування політичної організації суспільства [426, с. 172].

У соціології поняття «інститут» зберегло цей зміст, однак, набуло ширшого тлумачення у контексті визначення певного особливого типу стійкої регламентації соціальних зв'язків і різноманітних організаційних форм соціального регулювання поведінки суб'єктів [519].

З погляду психології соціальні інститути – це свідомо регулююча та організована форма діяльності людей, відтворення повторюваних найбільш стійких зразків поведінки, звичок, традицій, що передаються з покоління в покоління [519].

До загальних ознак соціального інституту слід віднести: виділення певного кола суб'єктів, які у процесі своєї діяльності вступають у відносини, що, у свою чергу, набувають стійкого характеру; певну (відносно формалізовану) організацію; наявність специфічних соціальних норм і приписів, що регулюють поведінку людей у межах соціального інституту; наявність соціально значущих функцій інституту, завдяки яким здійснюється його інтеграція до соціальної системи.

Аналіз основних підходів до визначення поняття «соціальний інститут» дає можливість стверджувати, що, по-перше, це сукупність нормативно-ціннісно обумовлених ролей і статусів, призначених для задоволення конкретних соціальних потреб, по-друге, соціальне утворення, що забезпечує використання ресурсів суспільства у формі інтеракції для задоволення цих потреб.

У зарубіжних наукових школах поняття «інститут» тлумачиться досить широко: як явище суспільного буття, що розкривається через комплекс суспільних дій (М. Вебер) та соціальних ролей (Т. Парсонс); соціальні факти, які мають зовнішнє примусове значення для індивідів (Є. Дюркгейм), та норми, які регулюють відносини обміну (П. Блау); ідеї підприємства (М. Оріу); органічна єдність ідей та людей (Ж. Ренар) тощо [287; 506; 517]. Як загальні положення для всіх представників інституційного підходу прийнято виокремлювати складові елементи, а саме: ідеї, символи, владу, менталітет, соціальні процедури, технології.

Зазначена багатоваріантність тлумачень категорії «інститут» представниками гуманітарних наук дозволяє виокремити, по-перше, властиві всім інститутам ознаки, такі як наявність організуючої ідеї, власність, нормативно-правовий характер. По-друге, буття інституту включає в себе цілісність (єдність), спільну просторово-часову форму культури та інституалізацію, тобто процеси, що безпосередньо забезпечують універсальність соціальних інститутів [658, с. 622], у результаті чого інститут можна подати як функціональну організацію, яка забезпечує наявність конкретної системи однорідних інституцій як своєї змістової основи. Отже, підхід, центральною категорією якого є інститут, є одним із базових компонентів методології державного управління (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Рівні інституціональних досліджень у державному управлінні

Сам процес організації та регулювання суспільного життя, впорядкування, формалізації та стандартизації суспільних відносин називається інституціоналізацією [519].

У науковій літературі проблема інституціоналізації розглядається в різних аспектах і має вельми розмите значення, аж до своєрідного синоніму демократизації. Насамперед, необхідно відмітити, що термін «інституціоналізація» досить часто ототожнюється з терміном «інституціоналізація», тому виправданим буде посилання на думку А. Колодій, яка зафіксувала їх спорідненість і важливість використання більш простого першого варіанту. Також вона стверджує, що поняття «інституціоналізація» розуміється як «нормативно-правове врегулювання компетенцій органів державної влади» [242, с. 71]. Подібна точка зору (за термінологічної відмінності) проводиться у праці Г. Зеленько, яка підкреслює, що «інституціоналізація – це процес визначення і оформлення організаційних та правових структур органів державної влади задля задоволення суспільних потреб», але автор вважає, що цей термін є «чинним і щодо громадянського суспільства, яке в умовах демократії перетворюється в повноцінного суспільно-політичного актора, різновид інституту влади» [198]. Із правомірністю використання останнього значення терміна можна погодитися з огляду на те, що йдеться лише про (організаційно-правовий) процес залучення окремих елементів громадянського суспільства до владних інституцій. Поряд із цим існують трактування, що доволіно розширюють значення терміна «інституціоналізація», характеризують ним як «утворення, ліквідацію, реорганізацію інституцій здійснення влади» [528, с. 375], так і становлення громади. Зрозуміло, що основою такого ототожнення є визнання рівнозначними понять «інститут» і «інституція» [289, с. 56] або ж використання лише одного з них у всіх випадках. Для прикладу, А. Романюк користується терміном «інститут» як для означення «держави, уряду, парламентської партії та бюрократії», так і для «інститутів «другого порядку» та неформальних інститутів» [493, с. 28]. Необхідно додати, що за нібито тільки термінологічними розбіжностями стоять важливі змістовні речі, коли інституціоналізація розглядається як процес «розвитку місцевої та регіональної демократії» [289, с. 58].

За визначенням Н. Ільченко, інституціоналізація – це становлення нових інститутів, правове та організаційне закріплення тих чи інших суспільних відносин [213]. Щодо інституціонального підходу, то на думку Н. Ільченко, це методологія наукового пізнання й практичної діяльності, направленої на розгляд механізмів взаємодії та зв'язків суб'єктів

суспільних відносин, оцінювання їхньої поведінки під час використання формальних та неформальних норм, а також оцінювання ефективності структур та інститутів.

На думку дослідника А. Ткач, інституціоналізація є процесом перетворення відповідних соціальних намірів у нову форму та формування нових правил щодо економічного спілкування на основі впровадження їх за допомогою владних інституцій та основних засобів регулювання [539, с. 23].

Крім цього, інституціоналізацію можна розглядати як процес визначення і оформлення організаційних, правових та інших структур для задоволення суспільних потреб або як закріплення соціальних норм, правил, статусів і ролей, приведення їх у систему. І саме організаційне оформлення соціального інституту є одним із найважливіших складових інституціоналізації.

У енциклопедичному словнику під редакцією Ю. Шемшученка зазначається, що «...процес інституціоналізації складається з таких етапів: виникнення потреб, задоволення яких вимагає виконання спільних дій; формування загальних цілей, суспільних норм, зокрема правових, для забезпечення взаємодії відповідних суб'єктів; встановлення системи санкцій для забезпечення реалізації норм і правил поведінки» [427, с. 236].

У словнику під редакцією Ю. Аверьянова акцентується увага на тому, що «початкові форми інституціоналізації виникають на рівні громадського самоуправління і самоорганізуючих (спонтанних) процесів: масових або групових рухів, хвилювань і т. д., коли в них виникають впорядковані, спрямовані дії та лідери, які здатні їх очолити, організувати, а потім і постійні керівні групи, а саме явище піддається управлінню. Більш розвинуті форми інституціоналізації представлені усталеною політичною системою суспільства із сформованими політичними інститутами та інституціональною структурою влади, установ, політичних асоціацій тощо» [425, с. 122]. Серед державно-правових інститутів головними є: парламент, президент, уряд, суди, політичні партії, інститути територіального представництва і місцевого самоврядування. Вони забезпечують визначеність у діяльності держави, надають сталості відповідним суспільним відносинам. Водночас, недоліками інституціоналізації є її консервативність і стандартизація (у т. ч. знеособлення, деіндивідуалізація, формалізація), що може бути перешкодою для розвитку інноваційних процесів, оскільки в суспільстві функціонують усталені інституційні форми, що не завжди враховують нові вимоги. Таким чином, основне призначення інститутів полягає в налагодженні відповідності між інституційними формами та викликами суспільства [255].

Безпосередньо питання етапів інституціоналізації торкається у своїх працях український вчений Є. Сірий [503, с. 52]. Декілька способів змін у тій чи іншій інституції пропонує теорія управління [122, с. 249], а також теорія організації, зокрема її представник К. Луїн [122, с. 249] тощо. Однак ці дослідження мають переважно загальний характер, не стосуються деталей процесу інституціоналізації і зовсім не згадують про деякі види інститутів.

Про компоненти інституціоналізації (також у загальному контексті) пишуть П. Бергер і Т. Лукман у праці «Соціальне конструювання реальності» [47, с. 21], проте вони не вважають їх етапами цього процесу.

Показовим є той факт, що досі не було вироблено інтегративного способу тлумачення поняття «інституціоналізація», не було проведено чіткої диференціації рушіїв та етапів виникнення інститутів, окрім того, відсутність єдиного визначення терміна «інститут» додатково ускладнює вирішення зазначених питань.

Отже, інституційний підхід дозволяє по-новому розглянути предмет дослідження в державному управлінні та отримати нові знання. За такого підходу інститут постає як гнучка структура, здатна змінюватися під впливом практичної дії [287]. Дія є внутрішньо осмисленою діяльністю, зорієнтованою на дію інших. Таким чином, інститути, включають правила, які регулюють практику повсякденної діяльності й одночасно отримують імпульси розвитку із практики суспільного життя.

Відповідно до інституціонального підходу, суб'єктами державного управління є законодавчі та виконавчі органи, які, відповідно до встановлених їм повноважень, здійснюють прямий та непрямий управлінський вплив на інституціональну структуру суспільства. Відповідно до об'єктного підходу, уособленням інститутів є сукупність норм, правил, законів, інструментів, моделей поведінки, звичаїв, цінностей, санкцій, стимулів тощо. Утворюється складна ієрархія, вивчення якої необхідне для поглибленого осмислення інституціональної специфіки етнополітичних процесів в Україні.

Отже, інституціоналізація як об'єктивний процес є характерною і для етнополітичної сфери. Зокрема, як стверджує Г. Потеряйко, слід зазначити, що етнонаціональні спільноти як суб'єкти політики мають можливість брати участь у політичному житті як на індивідуальному (участь у виборах, референдумах), так і колективному (інституціоналізовані форми демократії – парламент, органи місцевої влади, партійні та громадські організації, представницькі структури) рівнях. Крім цього, вказані спільноти можуть створювати власні політичні інститути або ж долучатися до діяльності вже існуючих [255].

У свою чергу, держава через свої інститути, що відповідальні за етнополітичну сферу, не лише здійснює її регулювання, а й виступає суб'єктом цієї сфери з власними інтересами та цілями. Особливо важливим і необхідним це є під час загострення етнополітичної ситуації. Однак при розгляді інституціоналізації етнополітичних відносин виникає складність, що полягає в наявності різних підходів до поняття та змісту етнополітики. Зокрема, поширеним є розуміння етнополітики як цілеспрямованої діяльності держави, спрямованої на забезпечення розвитку та життєдіяльності етнонаціональних спільнот. Наприклад, російські дослідники Ю. Шабаєв і О. Садохін визначають етнополітику як «послідовне державне регулювання колективних прав етнічних спільнот на території їх історичного проживання та інституціоналізацію цього регулювання через ухвалення відповідних законодавчих актів і створення державних органів, що відповідальні за етнічну складову внутрішньої політики держави» [253, с. 60].

Органи державної влади сприяють діяльності громадських організацій та представницьких структур етнонаціональних спільнот, вживають заходів із протидії проявам ксенофобії, етнічної та расової ворожнечі, організують культурно-освітні акції (фестивалі, конкурси, форуми), регулюють розподіл коштів, виділених на потреби етнонаціонального розвитку тощо [261, с. 574].

Однак, як зазначив з цього приводу В. Котигоренко, невиправдане адміністрування етнополітичних процесів у цілому здатне спровокувати появу деструктивних різновидів політичної мобілізації етнонаціональних спільнот та їх гуртування навколо радикально налаштованих лідерів [261, с. 581]. Це означає, що у контексті вищезазначеного підходу етнонаціональні спільноти виступають виключно як об'єкти діяльності органів державної влади, що пояснюється необхідністю ефективного державного регулювання етнополітичних процесів як однієї з основних функцій сучасної держави.

Відповідно до думки О. Майбороди, інституціоналізацією етнополітичних відносин виступає процес організації, впорядкування та формалізації відносин етнонаціональних спільнот (чи їх представників) між собою або з державою щодо здобуття та розширення влади, розподілу соціальних і матеріальних ресурсів, збереження та розвитку власної етнічної ідентичності цих спільнот, а також забезпечення гармонійного співжиття суб'єктів етнополітики [318, с. 488].

Водночас у процесі інституціоналізації знаходить своє вираження політизація діяльності етнонаціональних спільнот, для регулювання якої, відповідно до обставин, використовують різноманітні засоби – політичні, економічні, правові, ідеологічні та інші. Але головну роль у регулюванні інституціональних процесів відіграють політичні та правові засоби. По-перше, політичні взаємовідносини – це завжди головний елемент керуючої системи, а політичне регулювання стосується її нормативних видів, завдання

яких полягає у відповідному забезпеченні фактичних відносин та соціальних норм. По-друге, система правового регулювання є цілісною системою регулювання різноманітних зв'язків, навіть на глобальному рівні, оскільки за рівнем своєї організації та цілісності вона виходить за межі політичної системи та інших засобів регулювання. Правові дії, якщо вони є загально визнаними та необхідними, часто користуються більшим авторитетом, ніж політика, з якою здебільшого пов'язують індивідуальні та групові інтереси. Правове регулювання, зазвичай, має більш стійкий характер, оскільки меншою мірою, ніж політика та інші засоби, залежить від політичної кон'юнктури, політичних та економічних коливань та змін. Результати правового регулювання легше передбачити, оскільки воно більш формалізоване та точне, відрізняється визначеністю змісту та обов'язковим характером.

Отже, для того, щоб бути повною і завершеною, кожна інституціоналізація, у тому числі етнополітичних процесів та відносин, проходить відповідні етапи та має циклічний характер (рис. 2.2).

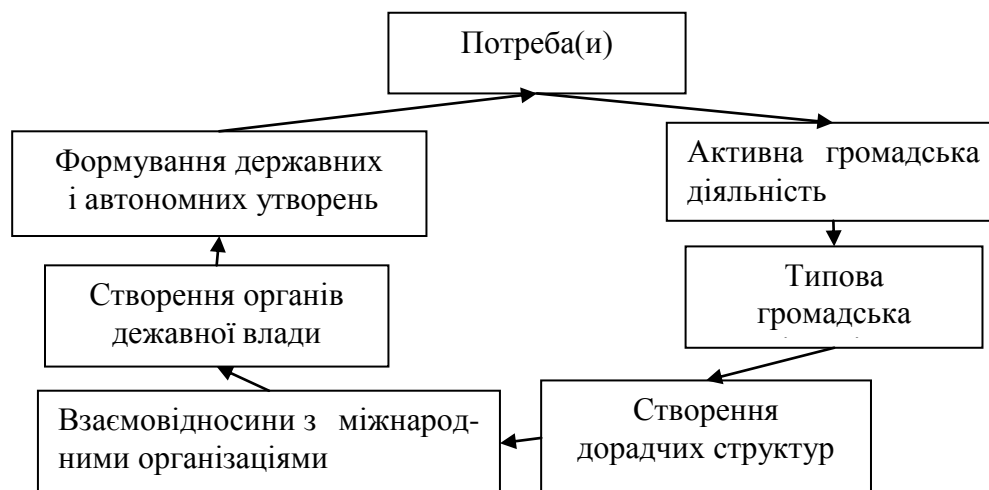

Рис. 2.2. Інституціоналізація етнополітичних процесів

Зупинимося більш детально на кожному з них.

Будь-яка людська активність, у тому числі інституціоналізаційна, розпочинається з потреби матеріальної або духовної.

Зазвичай, у міжетнічному середовищі потреба виникає у зв'язку з існуючою або уявною несправедливістю в міжетнічних відносинах. Формування уявлення про етнонаціональну несправедливість залежить від розуміння національного інтересу та його усвідомлення. Неспроможність держави, в деяких випадках, вирішити національне питання призводить до підвищеної уваги до національних та етнічних процесів, необхідності пошуку можливих варіантів гармонізації етнонаціональних відносин, запобігання або ж подолання протиріч із метою недопущення їх переростання в конфлікт. Відповідно до закону соціальних сподівань, які у зв'язку з активізацією процесів урбанізації весь час зростають, відбувається зростання кількості представників різних національностей у процесах інтелектуалізації, модернізації, що, безумовно, розширює діапазон їх потреб. Саме тому сьогодні є цілком природним бажання різних етнонаціональних груп покращити своє існування.

Не менш впливовим є й соціальний чинник, зокрема зростаюча на сьогодні конкуренція за робочі місця, особливо у престижних сферах зайнятості (рухи мезоамериканського чи афроамериканського населення США), хоча інколи ці престижні сфери зайнятості

бувають зайняті представниками національних меншин цієї країни (високий рівень росіян у бізнес-еліті країн Балтії або вплив японських промисловців у США) [371]. Тому проблеми соціальної стратифікації можуть актуалізувати необхідність задоволення своїх потреб як етнонаціональних меншин, так і титульного етносу.

Сьогодні в умовах глобалізації в житті народів, етнічних груп поєднуються старі та нові нерівності. Нові нерівності менше пов'язані з політикою держави, а більше диктуються ринковою конкуренцією, при якій соціальна диференціація визначається для кожного народу, насамперед, культурою, що розуміється як цінності, установки, орієнтації, переконання, та впливають на соціальний розвиток.

Соціальна нерівність існувала завжди, оскільки в будь-якому суспільстві завжди наявні різні соціальні групи, які мають різні можливості щодо соціальних зв'язків. Саме тому соціальна стратифікація є одним із головних процесів соціального життя суспільства, які стосовно етнічностей вони набувають додаткової гостроти. Якщо межі між соціальними верствами виявляються особливо рухомими і нестійкими в перехідному суспільстві, то етнічні кордони в цей період, навпаки, стають більш рельєфними, звертають на себе увагу. Одні дослідники пов'язували це явище з припливом нової міграції, інші – з втратою колишньої сили колективної дії в ідентичності робочого класу, яка «заміщалася» етнічною ідентичністю. Н. Глезер і Д. Моніхен писали про зниження значущості відносин власності як головного класового фактора, у той час як етнічність визнавали більш фундаментальним джерелом стратифікації [647, р. 17]. У Західній Європі, де, здавалося б, існують більш стійкі соціальні поділи, в 70-х рр. XX століття було введено поняття «нової етнічності», яке пов'язувалося з груповою соціально-політичною поведінкою і вибудовуванням цими групами кордонів, що переслідують мету визнання їх інтересів іншими групами.

Для стабільності країни, попередження конфліктів і міжетнічного протистояння важливо своєчасно виявляти ситуації можливих напруг, пов'язаних із тим, що характерні для сучасного світу ситуації конкуренції за робочі місця, участь у владі, а також загрози особистої безпеки і втрати культурної самобутності сприймаються як навмисна дискримінація тих чи інших етнічних груп. Внутрішня солідарність, притаманна окремим етнічним групам, стійка етнічна ідентичність та етнічні почуття часом сприймаються як небажане явище, а культурне розмаїття – як перешкода соціальним інноваціям.

Саме тому проблема соціальної стратифікації актуальна не лише на міжнародному рівні, а й в межах однієї, окремо взятої країни. Насамперед, йдеться про соціальну стратифікацію етнічних груп або так звану етносоціальну стратифікацію.

Відповідно до класифікації Дж. Ротшильда, існують такі типи етнічної стратифікації: вертикальна ієрархія, паралельна сегментація і сітьовидна змішана модель. У випадку вертикальної ієрархії всі площини суспільного життя (політика, економіка, культура) підпорядковані етнічній перевазі або субординації (наприклад, класична система апартеїду в ПАР). При паралельній сегментації кожна етнічна група стратифікована за соціально-економічними параметрами, і її представляє політична еліта, що відстоює її інтереси. При сітьовидній змішаній моделі кожна етнічна група представлена в різних видах діяльності й виконує різні економічні функції, кожен соціальний клас суспільства чи громадський сектор органічно включає представників різних етнічних груп, але система не симетрична [689, р. 22].

Уважають, що сам факт співіснування в одній державі етнічної більшості та етнічної меншості не дає змоги уникнути відношень домінування і підлеглості. Наприклад, у багатьох країнах Західної Європи простежується щораз більша збентеженість титульного населення з приводу втрати звичного для них соціокультурного «обличчя» країни. На підтвердження цього факту виступають і російські соціологи, за спостереженнями яких проблема адекватності, справедливості соціальних ієрархій, у тому числі етнічної, кланової, територіальної тощо, нової соціальної стратифікації загалом стає однією із

центральної у сучасному російському суспільстві. У цьому разі Росія вступає в нову історичну фазу, сутність якої сформулював директор Інституту етнології РАН В. Тишков: «Настає інший час – час не тільки захисту меншин, що зазнають утиску, а й захисту більшості від радикалізму та агресивності меншості» [533, с. 131].

Сучасні демократичні, так звані соціальні держави, якими проголошує себе більшість Європейських держав, у тому числі й Україна, роблять багато зусиль, щоб нівелювати відмінності в життєвих шансах та доступі до соціальних ресурсів представників різних груп населення. Однак повністю ліквідувати соціальну нерівність не вдається і навряд чи вдасться. Як доводить П. Сорокін у класичній праці «Соціальна стратифікація та мобільність», усі спроби, що були в історії людства, зробити плоским профіль соціальної будівлі завжди завершувались відтворенням його конусоподібної форми [512, с. 331].

Та основні тиски на етнічні групи, які спонукають їх до необхідності задовольнити свої вимоги та потреби, йдуть від глобальних процесів економічного розвитку, державного будівництва та комунікаційної революції. Зростаюча соціальна взаємодія означає, що етнічні групи, які колись займали ізольовані соціальні ніші, стають об'єктом диференційованого ставлення та приниження з боку привілейованих етнічних груп. Члени групи, яка все більше потрапляє у несприятливі умови, реагують на це зростанням обурення, загостренням почуття етнічної ідентичності та посиленням розуміння своїх спільних колективних інтересів. А це вже можна вважати передумовами ескалації етнополітичних конфліктів [325, с. 238]. До того ж експансія сучасного економічного сектору є посяганням на землю та ресурси периферійних народів, втягує мігрантів з етнічних груп у вир непрофесійного ринку праці та створює глибоко вкорінені почуття економічної несправедливості серед цих нових маргіналізованих прошарків.

Та найбільшу небезпеку для етнічних груп, які вважають себе окремими народами, становить т. зв. «національне будівництво», яке здійснює домінуюча етнонація [325, с. 240]. «Настирливі домагання» (the intrusive demands) контрольованої нею держави примушує субординовані етнічні групи бути готовими до мобілізації на підтримку тих своїх лідерів, які вимагають або більшої влади у центральних державних органах, або сецесії. «Всі ці процеси, а модернізація можливо більше всіх, – підсумовують американські дослідники, – створюють загрозливі альтернативи для культурних цінностей, релігійних вірувань, мови та способу життя, які є сутністю ідентичності в етнічній групі. Ці тиски є загальними для «другого» і «третього світів» і всюди становлять передумови для політичної мобілізації та діяльності етнічних груп» [325, с. 253].

Саме тому держава зацікавлена максимально загальмувати висунення вимог та задоволення потреб меншин. Здебільшого еволюція вимог меншин має такі етапи, які зображено на рисунку (рис. 2.3).

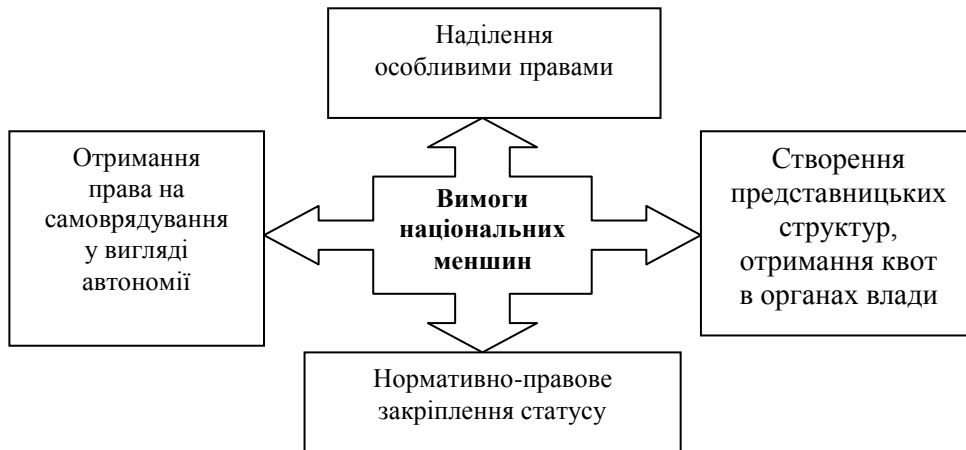

Рис. 2.3. Етапи розвитку вимог національних меншин

Щодо наділення особливими правами, то меншина завжди апелює до того, що є культурно, етнічно, політично дискримінованою групою всередині більшості, а тому потребує особливих прав для усунення дискримінації. Прикладом можуть слугувати вимоги кримчаків та караїмів, які наголошують на необхідності закріплення за ними статусу корінного народу. Почесний голова культурно-просвітницького товариства «Киримчахлар» Ю. Пурім стверджує, що «...у нас немає політичних вимог. Ми всього лише хочемо зберегти для нащадків нашу давню культуру, звичаї, мову» [371]. Такі вимоги висувують і кримські татари і русини. Також до цих потреб належить вимога функціонування «етнічних» ЗМІ та навчальних закладів із вивченням мов етніціональних та їх викладанням спільнот. Незважаючи на те, що освітня сфера та інформаційні ресурси безпосередньо не пов'язані із політичними процесами, функціонування навчальних закладів та мас-медіа, створених етніціональними спільнотами або для них, свідчить про наявність можливостей для збереження етнічної самобутності, формування відповідної політичної свідомості та моделей поведінки у наступних поколіннях певної спільноти.

У свій час такі ж вимоги висували баски в Іспанії (автор не ототожнює вимоги українських меншин з баскськими), а потім доповнили їх вимогами щодо національної автономії й згодом незалежності, а також висували вимоги культурно-мовного характеру (освіта баскською мовою, наявність шкіл, видавництв, журналів, газет тощо).

Нормативно-правове закріплення статусу, прав і обов'язків суб'єктів етнополітики – є одним із результативних проявів інституціоналізації етнополітичних відносин, оскільки вказаний юридичний аспект є основною вимогою більшості етніціональних спільнот, а також свідчить про визнання їх впливовості на державному рівні та передбачає отримання певних преференцій (за винятком ухвалення законодавства із дискримінаційними нормами). Наприклад, у свій час баски Іспанії мали переваги у плані просування кар'єрними щаблями на державній та військовій службі.

Стаття 15 Рамкової конвенції держав-членів Ради Європи про захист національних меншин, що ратифікована українським парламентом у грудні 1997 року, зобов'язує сторони-учасниці створювати необхідні умови для ефективної участі осіб, які належать до національних меншин, не лише у культурному, соціальному та економічному житті, а й у державних справах [479]. Пояснювальна доповідь до цієї конвенції визначає можливі форми такої участі – застосування спеціальних процедур представництва у владі, використання представницьких органів меншин, залучення їх представників до

підготовки, оцінки і виконання програм, які можуть безпосередньо стосуватися цих осіб, у процесах ухвалення рішень, запровадження місцевого самоврядування. Тобто, більший наголос зроблено на індивідуальні права. У розділі 1 Коментарів Пояснювальної доповіді до Рамкової конвенції прямо стверджується, що в посиланнях на захист меншин як таких та прав і свобод осіб, які до таких меншин належать, розмежування і різниця у формулюванні пояснюють, що про колективні права не йдеться, а визнається, «що захист усієї національної меншини може бути досягнутий шляхом захисту прав окремих осіб, які належать до такої меншини» [258, с. 13]. Більш детально форми політичної участі меншин на всеряджовому, регіональному та місцевому рівнях розроблені у Лундських рекомендаціях, підготовлених у 1999 році групою експертів ОБСЄ [300, с. 11-12].

Вони передбачають, зокрема, надання групам меншин, у тому числі етнічним, певних правових, політичних та інших преференцій, тобто передбачають так звану «позитивну дискримінацію». Вона допускає деяке ущемлення більшості у тій або іншій сфері суспільного життя з єдиною метою: дати можливість меншині подолати відставання, яке майже завжди є наслідком тривалої попередньої дискримінації щодо неї. Позитивна дискримінація завжди є актом доброї волі з боку більшості, яка тримає у своїх руках головні важелі усіх гілок влади і тому має можливість зберегти свої соціальні, культурні, економічні та інші переваги. Тим часом стаття 24 Конституції України проголошує: «Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними ознаками» [247]. Отже, практична реалізація у повному обсязі Лундських рекомендацій в Україні була б порушенням низки положень національного права. Однак ці рекомендації не є міжнародним договором, тому їх виконання не обов'язкове для України, але їх ігнорування може суттєво підірвати віру міжнародного співтовариства в щирість намірів дотримуватись у національному законодавстві прийнятих на наднаціональному рівні стандартів. З іншого боку, виконання рекомендацій, які суперечать чинному законодавству, підриває престиж непорушності й цілісності правового поля держави. Така суперечність серйозно перешкоджає розв'язанню питань, актуальних для етнічної української більшості й окремих етнічних меншостей, для власне держави. Неможливість розв'язати ці питання в рамках чинного законодавства збуджує конфліктні настрої.

Найбільш показовий тому приклад – відмова кримським татарам у гарантованому представництві у Верховній Раді Автономної Республіки Крим. Політичні акції з метою відновлення квоти для репатріантів у вищому представницькому органі автономії, яку вони мали у 1994-1998 роках, не дали очікуваного результату. Це стало однією зі спонук зміни політичної тактики. Лідери кримських татар обрали шлях виборювання і законодавчого оформлення особливого правового статусу свого народу як корінного.

Створення представницьких структур, отримання квот в органах влади, які забезпечать представництво інтересів меншин на рівні держави, залежить, насамперед, від готовності самої держави до такого кроку. На жаль, в Україні для вирішення питань щодо представництва меншин, не існує достатньої кількості відповідних нормативно-правових механізмів й не відводиться належна увага до врахування таких впливових чинників, як політизація етнічності, створення розподільчих ліній на відповідному ґрунті [191]. Одним із попереджувальних заходів щодо посилення впливу таких чинників є заборона створення партій на етнічній основі. Для цього необхідно створити всі умови для можливості входження представників національних меншин та етнічних груп до лав вже існуючих політичних партій як на державному, так і на місцевому рівні, що вимагає внесення відповідних змін на законодавчому рівні [538]. Найбільш активні вимоги висувають караїми та кримчаки, які стверджують, що «якщо нас визнають корінним народом, то за міжнародними нормами нам мають забезпечити квоти у органах влади, зокрема у кримському парламенті. Тоді ми зможемо вголос говорити про свої

проблеми, а зараз нас ніхто не чує і серйозно не сприймає. Із нами інколи розмовляють так, наче ми вже зникли» [156].

Проблеми з реалізацією права меншин на політичну участь пов'язані також із протиріччями в задекларованих різними українськими законами політичних нормах. Статтею 14 Закону про національні меншини національним громадським об'єднанням надане право висувати своїх кандидатів у депутати на виборах органів державної влади відповідно до законодавчих норм [458]. У той же час ані Конституцією, ані ухваленими законами про вибори таке право не гарантується [247].

Стаття 11 Закону від 18 жовтня 2001 року «Про вибори народних депутатів України» не називає серед інших суб'єктів виборчого процесу громадські об'єднання, а відтак – не визначено такими суб'єктами і організації, утворені представниками національних меншин [443].

За ними не закріплене право висувати кандидатів у депутати (стаття 38 розгляданого Закону). Не зазначено також про обов'язкове врахування етнічного складу населення тієї або іншої місцевості при формуванні виборчих округів (стаття 16). Таке врахування передбачалося Законом 1997 року «Про вибори народних депутатів України», який втратив чинність [443].

Щодо отримання права на самоврядування у вигляді автономії [386], то політичні еліти етносуб'єктів завжди переконують, що цей етап є останнім, і вони не претендуватимуть на вихід автономної одиниці зі складу держави. Однак цього правила не завжди дотримуються. Тому влада національної більшості традиційно дуже обережна у задоволенні вимог меншин. Реалізувавши перший етап отримання особливих прав, зафіксованих в окремих законах, етносуб'єкти неминуче переходять до наступного етапу – створення власних представницьких структур. Слід зазначити, що висунення відповідних вимог відбувається у стані політизації етнічності, тому оманливим є сподівання на те, що меншина, задовольнивши свої перші вимоги, зупиниться. Адже, згідно з поширеною в етнополітології аксіомою, кожен етнос прагне власної держави. Навіть незначний контроль з боку центру в територіальній автономії врешті сприйматиметься як тиск або гноблення [386].

Визначившись зі своїми потребами та вимогами, етнічні спільноти обирають ідеологічний напрям, за допомогою якого будуть намагатися досягти бажаного результату. Наприклад, посилення ідей націоналізму може відбуватися як реакція на можливість втратити існуючого рівня автономії. Причинами такого посилення можуть бути експансія у всіх її видах чи то метрополія, якщо йдеться про поліетнічну державу. Інколи за певних обставин, наприклад, особливе психологічне становище маргінальних груп, які не можуть ідентифікувати себе з жодною з існуючих соціальних національних груп, мають досить високий соціальний, економічний, культурний статус, виникає явище дифузного націоналізму [518]. Таким групам притаманна пасивна форма націоналізму, який проявляється здебільшого у стресових ситуаціях.

У деяких випадках етнічні спільноти переходять до радикального напрямку. Націоналізм та радикалізм – поняття різні, оскільки залежать від політичної доцільності. Націоналізм, зазвичай, не є за своєю суттю радикальним чи нерадикальним, а напрямку залежить від обставин, що склалися. Наприклад, за умов колоніального режиму, наявності утисків національних інтересів, він обов'язково набирає радикальних рис. В інших випадках – здатен використовувати демократичні методи, хоча все залежить від того, чого саме вимагають інтереси нації.

Сьогодні сепаратизм є проявом планетарної мегатенденції сучасності, яка вже призвела до розпаду великої кількості держав: СРСР, Чехословаччина, Югославія, Судан – та виступає передумовою для розпаду ще низки країн [235]. Також варто наголосити, що тенденції до інтеграції у світі значно слабші за своїм характером, оскільки відсутні будь-які об'єднання кількох країн в єдине державне утворення. За прогнозами

експертів у XXI ст. в так званому Старому Світі теоретично можуть виникнути більше 10 нових держав (Косово, Шотландія, Уельс, Корсика, Басконія, Ічкерія, Бойківщина, Баварія, Фландрія, Каталонія, Пн. Кіпр, Паданія, Фарерські острови, Фламандія, Крим, Придністров'я) [235].

До причин, які породжують сепаратизм, можна зарахувати лінгвістичні, релігійні та економічні чинники, які у різному співвідношенні впливають на процес самовизначення етнічних груп. Нормативно-правовою основою цього процесу є Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, перша стаття якого забезпечує усім народам право на самовизначення [90], яка надає можливість народам «вільно встановлювати свій політичний статус і вільно забезпечувати свій економічний, соціальний і культурний розвиток» [336], що трактується як реалізація права на самовизначення.

На сьогодні основним джерелом сепаратизму є саме економічні чинники, прикладом чого слугує посилення цих ідей у таких країнах, як Бельгія, Данія, Італія та ін., де спостерігається нерівномірний економічний розвиток, що, у свою чергу, призводить до бажання більш розвинених регіонів відокремитися або отримати більші повноваження в економічній сфері [252].

Не минула проблема поширення сепаратистських ідей і Україну, оскільки останнім часом у державі досить часто обговорюється питання щодо розколу нашої держави на декілька частин у наслідок посилення регіональних відмінностей у суспільстві. Правда більшість таких заяв є виключно політичними, про що свідчить їх актуалізація та популярність серед населення напередодні чергового виборчого процесу. Сучасні українські експерти виділяють кілька «гарячих» територій, де існують передумови для появи та подальшого розвитку сепаратистських ідей – це, зокрема, Крим, Закарпаття, Буковина та Донбаський регіон [586]. Варто наголосити, що ідеї сепаратизму в Україні поки що не набули широкого поширення, але у разі нехтування керівними органами джерел виникнення автономістських рухів це питання може постати з новою силою.

Визначившись із потребами та метою, етнічні спільноти переходять до активної діяльності, яка має два основні напрями (рис. 2.4).

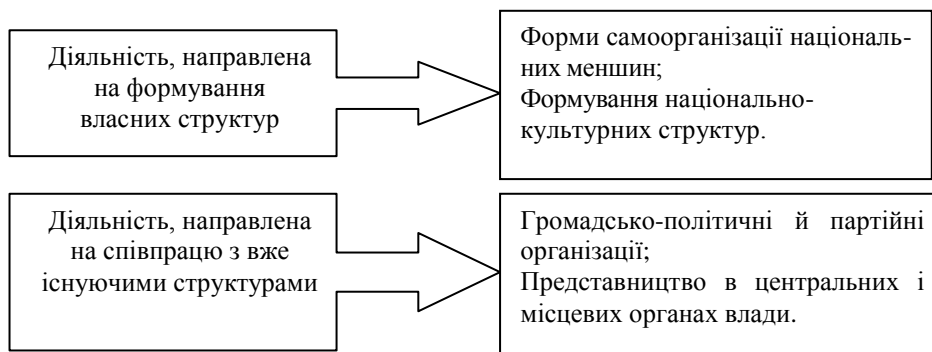

Рис. 2.4. Напрями активної діяльності національних меншин

Першим проявом такої діяльності є первинні форми самоорганізації етнонаціональних спільнот і формування національно-культурних структур. Відповідно до законодавства України, право на створення різноманітних організацій та структур гарантовано Законами України «Про об'єднання громадян» [459] та «Про національні меншини в Україні» [458], відповідно до яких, громадяни, які є представниками національних меншин, вільні у виборі та формі здійснення прав, що надаються їм чинним законодавством та мають можливість реалізувати їх як особисто, так і через відповідні державні органи та створюванні громадські об'єднання. Також законодавство гарантує, що участь

або неучасть громадянина України, представника національних меншин у створенні та діяльності громадських об'єднань не є підставою для обмеження будь-яких його прав. Отже, законодавчі гарантії права на громадянську самоорганізацію дозволяють національним меншинам поєднати індивідуальну активність своїх представників із організаційними можливостями для колективної дії.

Сьогодні в Україні діє близько 800 громадських товариств національних меншин, понад 30 з яких отримали статус всеукраїнських. Такі всеукраїнські громадські об'єднання, як Асоціація національно-культурних об'єднань України, Українське товариство російської культури «Русь», Єврейська Рада України, Асоціація корейців України та ін., завдяки своїй активній діяльності мають достатньо досвіду співпраці з органами виконавчої влади щодо проведення різноманітних заходів, направлених на задоволення етнокультурних потреб представників своєї національності [562].

Такі товариства існують і за кордоном, зокрема серед українців. Серед них:

- Світовий Конгрес Українців (СКУ), який об'єднує близько 300 громадських організацій закордонних українців із більше, ніж 30 країн світу;
- Європейський конгрес українців, який представляє інтереси українських громад у 23 країнах здебільшого в Центральній та Східній Європі, Світова федерація українських жіночих організацій, а також Світова федерація українських лемківських об'єднань;
- Українська Всесвітня Координаційна Рада (УВКР), створена українськими громадськими організаціями з України та з-за кордону в 1992 р. За статутом УВКР є міжнародною спілкою об'єднань громадян, діяльність якої поширюється на територію України та інших держав [186].

У більшості країн Східної та Центральної Європи, країнах Балтії на законодавчому рівні закріплено статус української громади як представників національної меншини, що проживає на території відповідної держави. Це дає можливість українським громадам розраховувати на державну підтримку щодо збереження своєї національної самобутності, здобуття освіти й інформації рідною мовою тощо. В інших країнах, де відсутній такий статус, забезпечення національно-культурних потреб є справою бажання та організаційних зусиль етнічних українців, які проживають у цих країнах.

Самоорганізація етнопонаціональних спільнот є базовою характеристикою інституціоналізації етнополітичних відносин, оскільки специфіка її проявів безпосередньо залежить від рівня внутрішньогрупової згуртованості та «етнічної солідарності». Зокрема, такими формами є ініціативні групи представників етнопонаціональних спільнот і їх нелегалізовані об'єднання, діяльність яких характеризується тимчасовістю та локальністю із залученням невеликої кількості людей. Тобто вони створюються та діють у рамках законодавства країн проживання з метою вирішення виключно культурних, соціальних і побутових проблем на місцевому рівні. У свою чергу, більш організаційно оформленими є національно-культурні товариства, що створюються для сприяння відродженню та розвитку самобутності етнопонаціональних спільнот шляхом врахування своїх культурних інтересів на державному рівні та отримання для цього допомоги (організаційної, фінансової тощо). У більшості випадків діяльність таких товариств носить яскраво виражений культурницький характер, оскільки саме завдяки культурі відбувається процес актуалізації етнічного інтересу, й тому, як правило, ці товариства тісно співпрацюють із національними культурними та освітніми установами [297].

Другим проявом активної діяльності національних меншин є безпосередня участь представників етнопонаціональних спільнот у діяльності вже створених (не за етнічною ознакою) громадсько-політичних і партійних організацій, представництво в центральних і місцевих органах влади. Це – один із найбільш поширених проявів інституціоналізації етнополітичних відносин, оскільки таким чином представники етнопонаціональних спільнот мають можливість використовувати наявні в організації ресурси для реалізації особистих і

групових інтересів і, як наслідок, здійснювати реальний вплив на ситуацію в окремому регіоні або державі в цілому.

Окремо слід зупинитись на особливостях зазначеної діяльності у контексті виборчого процесу. Досить прийнятною та результативною для етнічних і національних меншин та політичних партій (або окремих політиків) є співпраця, що полягає у забезпеченні етнонаціональними спільнотами електоральної підтримки суб'єктів виборчого процесу в обмін на гарантії останніх (у випадку перемоги) захищати інтереси цієї спільноти. При цьому одна меншина одночасно може співпрацювати за таким принципом із багатьма організаціями та особами, незважаючи на їх ідеологічну спрямованість. Також можливим є лобювання включення представників етнонаціональної меншини до списку кандидатів від партій.

Поширеними є випадки використання та спекулювання етнополітичною проблематикою окремими членами етнонаціональних спільнот у своїй політичній діяльності, які позиціонують себе як представники цієї спільноти, однак не мають для цього відповідної підтримки та повноважень представляти чий-небудь інтереси. Незважаючи на це, етнонаціональні спільноти та їх представники доволі обережно ставляться до співпраці з партіями та залучення до політичної діяльності у зв'язку з небажанням стати учасниками (або жертвами) міжпартійної боротьби та політичних протистоянь [261, с. 368].

У програмі жодної з українських парламентських партій та блоків, за винятком Конгресу українських націоналістів, не існує окремого розділу, присвяченого питанням етнополітики держави. Усі партії та виборчі блоки без винятку декларують необхідність дотримання прав і свобод громадян незалежно від їхнього етнічного походження, сприяння розвитку культури національних меншин та збереженню етнічної самобутності. У мовному питанні позиції партій розділилися: Партія регіонів, Комуністична та Соціалістична партії виступають за надання російській мові статусу другої офіційної, блоки ж НСНУ та БЮТ свою позицію взагалі не маніфестують [435]. Про закордонних українців, у тому числі й трудових мігрантів, які становлять значну кількість виборців, у програмах жодної з партій не йдеться взагалі. Виняток становить компартія, програма якої згадує українську діаспору не інакше як «реакційна діаспора». Практично всі партійні програми не містять механізму реалізації задекларованих завдань.

У подальшому діяльність, яка набуває взаємного характеру, починає ставати типовою. Створення громадських і політичних організацій та рухів за етнічною або національною ознаками свідчить про значний рівень згуртованості та наявності в етнонаціональній спільноті ресурсів для цього. Основною метою цього є забезпечення представництва інтересів етнонаціональних спільнот в органах законодавчої влади та місцевого самоврядування, а також здобуття політичних важелів впливу. Тобто етнонаціональній спільноті для безпосередньої участі у виборах необхідна наявність легалізованої організації, статус якої дозволив би їй стати суб'єктом виборчого процесу.

Залежно від політичної та виборчої системи такі структури можуть бути оформлені у вигляді громадських організацій, їх асоціацій або політичних партій, задекларованою метою діяльності яких часто зазначається виключно захист культурних, етнічних або релігійних інтересів певної спільноти. Однак у процесі своєї діяльності представники громадських організацій етнонаціональних спільнот починають усвідомлювати, що безпосереднє залучення до політичних процесів сприяє набагато ефективнішій реалізації зазначених цілей. Але, на жаль, вітчизняне законодавство не сприяє активному створенню та діяльності громадських організацій, асоціацій або політичних партій, оскільки на законодавчому рівні не закріплює за ними окремого поняття та змісту, об'єднуючи їх в одну категорію, хоча з огляду на їх специфіку у правовому відношенні їх діяльність регулюється різними законами. Наприклад, Закон України «Про об'єднання громадян» (1992 р.) вважає об'єднанням «добровільне громадське формування, створене на

основі єдності інтересів для спільної реалізації громадянами своїх прав і свобод» (ст. 1) [459]. Під це ж визначення підпадають як політичні партії, так і громадські організації. Ст. 3 Закону України «Про об'єднання громадян» громадську організацію визначає як «об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів» (ст. 3) [459]. Але, крім вказаних об'єднань, існують й інші, а саме: професійні спілки, релігійні, кооперативні організації; об'єднання громадян, що мають за основну мету одержання прибутків, комерційні фонди, органи місцевого та регіонального самоврядування, органи громадської самодіяльності, інші об'єднання громадян, які, незважаючи на різні аспекти своєї діяльності, всі разом підпадають під одне законодавче визначення.

Формування й активна діяльність політичних партій за етнічною чи національною ознакою є на сьогодні одним із проявів посилення процесів політизації етнічності, в якому більшість дослідників виділяє три основні етапи:

- а) набуття політичної свідомості;
- б) політична мобілізація;
- в) вихід на політичну арену [226, с. 13].

Зрозуміло, що наявність національних партій за етнічною ознакою може слугувати появі або посиленню конфліктогенних ситуацій у суспільстві, оскільки вони акумулюють національну ідею, яка, маючи підтримку у вигляді партійно-політичного механізму регенерації, обов'язково призводить до появи вимог щодо самовизначення. Тому поява таких партій слугує своєрідною перевіркою для демократичного суспільства на його цілісність й викликала необхідність на законодавчому рівні закріпити механізми запобігання таким проявам та вимогам у вигляді обмеження діяльності політичних партій, спрямованої на «порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі» [247]. Варто зауважити, що закон України «Про політичні партії в Україні» у своїй основі спрямований на формування партійної системи єдиної української політичної нації, адже передбачає створення партій тільки із всеукраїнським статусом і розглядає партію як «добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку» (ст. 2) [463]. Однак це не заважає існуючим політичним партіям позиціонувати себе одними із найвпливовіших центрів політичної сили – регіональних груп інтересів, і перспектива інтеграції регіональних груп із етнічними таїть серйозну небезпеку дезінтеграції політичного простору України.

Із 90-х років в Україні теж створюються етнічні партії, зокрема, за роки незалежності в нашій державі було створено близько 20 етнічних партій. Серед найбільш активних етнічних партій національних меншин можна виділити: демократичну партію угорців України, політичну партію «КМКС», Партію угорців України», партію «Руський блок» (попередня назва партія «За Русь єдину»), «Партію політики Путіна», Російську партію Криму, Партію мусульман України [306, с. 115].

Країни ЄС пройшли вже етап створення партій за етнічною ознакою й перейшли на новий – створення міжнародних партійних коаліцій національних меншин на наднаціональному рівні. Причиною появи таких коаліцій стало незадоволення електорату діяльністю вже існуючих політичних партій. Партійні коаліції виражають інтереси географічно сконцентрованих периферійних національних меншин, які не зовсім задоволені діяльністю урядів тієї держави, в якій вони мешкають.

В основі їхньої діяльності лежить існуюча модель соціалістичних партій, які вже досить давно спрямували свою діяльність на створення різноманітних міжнародних федерацій та політичних спілок. Варто наголосити, що фінансування діяльності таких коаліцій відбувається за рахунок Європарламенту, який намагається стимулювати європейські політичні партії до взаємодії як під час виборчого процесу, так і після

його закінчення, а також намагається розширити їхню участь у процесі парламентської роботи.

Прикладами таких партійних коаліцій у ЄС є:

1. Європейський вільний альянс, до складу якого входять Шотландська національна партія, партії Уельсу та Каталонії. З часу свого створення у 1981 р. кількість його членів зросла до 20 партій. На сьогодні альянс представлений у Європарламенті в коаліції із «зеленими» [544].

2. Регіональні влади із законодавчими повноваженнями, або RegLeg. Спочатку цю коаліцію було створено на неофіційних засадах з метою лобювати прийняття потрібних їм рішень на Міжурядовій конференції ЄС у 2000 році та при підписанні Ніщцької угоди. Сьогодні до її складу входять представники 20 впливових регіонів ЄС, в яких проживає значний відсоток його населення. Основним напрямом діяльності коаліції є посилення впливу відповідних регіонів на політику ЄС, підвищення юридичного та політичного статусу цих регіонів у всіх сферах управління ЄС відповідно до їхньої компетенції та повноважень.

3. Федеральний союз європейських національностей, який представляє інтереси національних меншин, які проживають як компактно, так і дисперсно, й має на меті захист їхніх національних ідентичностей, мов, культур та історії. Коаліція виступає з підтримкою будь-яких дій держави, які направлені на узгодження інтересів та політики нацменшин, а також наміри переконати парламенти та уряди країн Європи в тому, що мирний розвиток континенту передбачає врахування інтересів національних меншин та етнічних спільнот. Коаліція дотримується і пропагує принцип «добросусідства», тобто мирного співіснування більшості та меншини в межах держави чи ж регіону.

4. Ультраправі партії, які все частіше отримують підтримку електорату, проходять до парламенту й впливають на прийняття рішень. Яскравим прикладом такої перемоги виступають Нідерланди, де ультраправі партії не лише пройшли до парламенту, але спонукали до взаємодії традиційні консервативні політичні сили. Основа їхньої активної діяльності – висловлення протесту щодо посилення імміграції (особливо щодо мусульманської імміграції у європейські країни), багатоетнічність та мультикультуралізм, який виявився неспроможним вирішити існуючі проблеми. Все це разом, на думку прихильників цих сил, створює реальну загрозу для європейської культури та ідентичності, тому вони апелюють до латентних націоналістів, вороже ставляться до пан'європейських інституцій на кшталт Європейського Союзу і не мають часу на «м'яку» соціальну політику [544].

5. Національні рухи – як важлива складова та показник ефективності державної діяльності щодо етнополітичної ситуації у суспільстві та державі. На думку більшості дослідників, саме національні рухи спонукають до посилення боротьби за владу, сприяють формуванню певних міжетнічних відносин, призводять до консолідації або дезінтеграції суспільства, зникнення або утворення нових держав [297]. Варто наголосити, що характер інституціоналізації етносу та передумови щодо виникнення національного руху залежать від статусу етнічної групи, тобто від того місця і ролі, яку він відіграє в певному суспільстві, в існуючій системі взаємовідносин [327, с. 15]. Існують такі види статусів: демографічний, культурний, правовий, соціально-психологічний та ін. Низький статус призводить до психологічної вразливості етносу, а високий, у свою чергу, сприяє формуванню першості у представників етносу. І в тому, і в іншому випадку це може призводити до виникнення масових рухів, що дестабілізують суспільство, етнічних конфліктів та інше [551, с. 17].

Якщо проявів формування різноманітних коаліцій в Україні ще не має, то посилення популярності та впливу радикальних політичних сил ми вже відчуваємо. Цю тенденцію нам продемонстрували вибори 2010 р. та 2012 р., в ході яких великої популярності набула ВО «Свобода» [88]. Більшість експертів назвала таку популярність «сюрпризом виборчої

кампанії», пояснюючи це тим, що праві українські сили переглянули основи української політики, у тому числі й етнонаціональну. Успішною вони її вважатимуть лише за умови забезпечення успішного процвітання нації, захисту її членів, навіть за рахунок дискримінації представників інших націй. У політичній програмі ВО «Свобода» права національних меншин згадані дуже побіжно. Політична сила пропонує винести на всенародне обговорення проект Закону «Про пропорційне представництво в органах виконавчої влади українців та представників національних меншин», вважаючи, що це дозволить запобігти конфліктам на етнічному підґрунті.

Отже, основними ознаками політичного об'єднання, утвореного за етнічною ознакою є: масовість, стихійність, добровільність, відсутність фіксованого членства, чіткої організаційної структури та комплексної програми. За певних умов рух може стати базою конституювання політичної партії, і, навпаки, політичні партії з метою розширення свого впливу в суспільстві стають організаторами політичного руху.

Пройшовши етап активної діяльності, національні меншини переходять до ініціювання створення при органах державної влади та місцевого самоврядування дорадчих структур. Право на представництво національних меншин частково гарантоване ст. 14 Закону «Про національні меншини» [458] та ст. 22 Конституції щодо недопущення звуження форм та обсягу існуючих прав та свобод [247].

Відповідно до статті 5 Закону України «Про національні меншини в Україні» врахування інтересів і потреб національних меншин законодавчою та виконавчою владою, органами місцевого самоврядування забезпечується через постійнодіючі комісії з питань міжнаціональних відносин і дорадчі органи з представників етнічних громад (у тому числі Раду представників громадських об'єднань національних меншин у Києві). Дорадчі органи з представників національних меншин можуть утворюватись і функціонувати на громадських засадах при місцевих радах [458].

Основною метою такої діяльності є налагодження якнайефективнішого механізму взаємодії етнонаціональних спільнот із органами влади, визнання на державному рівні представницьких структур цих спільнот, а також реалізація власних інтересів їх лідерів. Прикладом функціонування та можливої трансформації цих органів у подальшому є розвиток структур саамського народу (проживає переважно на півночі Норвегії, Фінляндії, Швеції та Росії).

Правова суперечливість у питанні законодавчих гарантій національним меншинам щодо участі у владі полягає не лише в тому, що чинний Закон «Про вибори народних депутатів» фактично позбавляє чинності статтю 14 Закону «Про національні меншини» [458]. На відміну від порядку формування всеукраїнського парламенту, при виборах місцевих представницьких органів громадські організації, легалізовані відповідно до чинного законодавства, мають право на висунення кандидатів. Отже, є неузгодженості і в самому виборчому законодавстві, яке, вочевидь, потребує кодифікації. Водночас сучасна політико-правова практика дає достатньо прикладів реалізації статті 5 Закону «Про національні меншини» в частині створення і діяльності у складі представницьких і виконавчих органів влади постійних комісій та інших структурних підрозділів з питань міжнаціональних відносин [458]. Функціонують також передбачені названою статтею дорадчі органи з представників національних меншин. Діяльність консультативно-дорадчих структур національних меншин в Україні при органах влади різного рівня на практиці часто зводиться до формальних нарад та проведення виключно культурних заходів (концерти представників національних меншин тощо) [538].

Тому, на думку вченого-правознавця О. Бикова, колективні права етнонаціональних меншин у масиві законодавства України представлені не повністю [49, с. 69]. Більш критично оцінює зазначену ситуацію М. Товт, який вважає, що у вітчизняній законодавчо-правовій системі будь-які спеціальні положення, які б забезпечували парламентське представництво національних меншин, відсутні взагалі. Те ж саме, за

спостереженнями цього фахівця, відбувається і з представництвом національних меншин в органах виконавчої влади [540, с. 21].

Налагодження та підтримка етнонаціональними спільнотами відносин із міжнародними й іноземними організаціями, що супроводжуються збільшенням масштабів етнополітичної проблематики та «виходом» її на міжнародний рівень, є наступним етапом інституціоналізації етнополітичних процесів.

За оцінками експертів, законодавча база регулювання сфери міжнаціональних відносин в Україні сьогодні є найбільш демократичною не тільки серед нових держав з багатонаціональним складом населення, але й серед держав старого світу.

Треба також мати на увазі значення систематичного моніторингу забезпечення прав національних меншин з боку міжнародних організацій. І, насамкінець, ще два важливих, хоча й неоднозначних фактори: фінансова підтримка національно-культурних товариств із боку етнічної батьківщини та фінансування міжнародними фондами проектів і програм етнокультурного відродження й розвитку. Вони позначилися, передусім, на процесі створення й діяльності єврейських, польських, німецьких, татарських, ромських національно-культурних товариств.

Варто відзначити, що діяльність деяких товариств є нині активною. Зокрема, в міжнародний день рідної мови представники деяких із них звернулися з відкритим листом на підтримку ухвалення проекту закону «Про мови в Україні» до Генерального Секретаря Ради Європи, Генерального секретаря ООН, Генерального директора ЮНЕСКО, в Європейську комісію за демократію через право («Венеціанська комісія»), до Голови Європейського парламенту [561]. У листі було зазначено, що незважаючи на наявність законодавчих та міжнародних гарантій, в Україні наявні порушення щодо прав громадян використовувати рідну їм мову в усіх сферах суспільно-політичного життя. З огляду на це, в листі містилося прохання до міжнародних організацій про необхідність їхнього втручання для вирішення цієї проблеми, посилаючись на Європейську хартію регіональних мов або мов меншин, Конвенцію про боротьбу з дискримінацією у сфері освіти, Загальну Декларацію прав людини та іншими правовими актами, й тим самим запобігти подальшій дискримінації мовних і національних меншин в Україні. Але, на жаль, досить часто, самі міжнародні правові акти призводять до появи подвійних стандартів щодо реальної оцінки можливих сепаратистських дій окремих національних меншин, оскільки містять подвійні стандарти, зокрема, право народів на самовизначення та право держави на територіальну цілісність. Цим користуються деякі впливові держави для задоволення своїх геополітичних інтересів. Яскравим прикладом є проблема іспанських та французьких басків, корсиканців, які й до сьогодні залишаються поза увагою міжнародної спільноти. Натомість, маючи власні інтереси, європейські держави досить швидко вирішили питання щодо Косово, нехтуючи існуванням цілої країни, адже більшість дослідників оцінила цю ситуацію як спосіб задовольнити свої інтереси на Балканах.

Щодо інших регіонів, не вирішеною залишається проблема курдів у Туреччині, оскільки країна є стратегічним контрагентом НАТО на Близькому Сході. У той же час антихусейнівська коаліція без вагань надала квазідержавність курдам Іраку, які виступили союзниками в боротьбі з режимом Саддама Хусейна.

Іншим прикладом є політика Росії щодо Кавказу, яка пояснюється можливою загрозою для територіальної цілісності РФ. Представники російської еліти наголошують, що перегляд етнічної та політичної карти Кавказу є досить небезпечним і, безперечно, в подальшому призведе до конфлікту, аргументуючи це відсутністю у світової спільноти ефективних механізмів їхньої реалізації, сценаріїв вирішення таких конфліктів мирним шляхом та відсутністю необхідних санкцій щодо порушників. Тому й надалі Росія вступає у конфлікт із Грузією, підтримує Абхазію та Південну Осетію, що призводить до загострення ситуації.

Це лише окремі факти світової практики, але й вони дають змогу говорити про подвійні стандарти та існуюче маніпулювання міжнародними нормами.

Така тенденція спостерігається і в діяльності впливових міжнародних організацій. Наприклад, всі спроби ООН врегулювати більшість існуючих конфліктів мирним шляхом не мають дієвої сили, а тому весь час зазнають нещадної критики, «дедалі більша кількість спеціалістів та аналітиків із усього світу звинувачує Організацію Об'єднаних Націй у нездатності відстоювати фундаментальні цінності на планеті і в неефективності її інститутів» [36].

Процес ослаблення ООН та інших міжнародних організацій зумовлений певним чином появою нових геополітичних центрів, таких як Китай, Росія, Індія, що призводить до суттєвих змін в існуючій системі міжнародних відносин. Наприклад, більшість миротворчих операцій ООН та ОБСЄ, направлена на мирне вирішення конфлікту, триває роками й не приносить бажаних результатів. Тому варто погодитися з думкою М. Паніна, що «значно масштабніші миротворчі операції в епоху глобалізації й їхня доволі широка географія створюють перед ООН додаткові проблеми адекватної матеріальної підтримки всіх одночасних операцій, а також забезпечення належного рівня забезпечення, підготовки і професійності персоналу, який для них виділяється» [36].

Поряд із цим існують й інші проблеми, як-от: невисокий рівень фахової підготовки миротворців, матеріальне та кадрове забезпечення, що саме по собі призводить до неможливості ефективного вирішення існуючої проблеми та загострення ситуації. Тому сьогодні ми досить часто спостерігаємо наявність «ручного управління» в міжнародній практиці. Підтвердженням цього є думка А. Хачатуряна, який стверджує, що «... у випадку з утворенням нових держав чи воз'єднання національних меншин з історичною батьківщиною великі держави керуються вже не правовими нормами, а швидше діють за власними інтересами» [36].

Саме наявність таких проблем у діяльності більшості міжнародних організацій призводить до:

- появи необґрунтованих сепаратистських дій;
- неможливості деяких народів реалізувати своє право на самовизначення.

Формування нових геополітичних обставин загострює існуючі проблеми в системі міжнародного права, що призводить до поширення сепаратистських ідей серед національних меншин. Останні етнічні конфлікти, що відбувалися у світі, показали, по-перше, неспроможність міжнародних правових механізмів впоратися з існуючими проблемами, по-друге, зростання спротиву щодо можливості отримання суверенітету деякими етносами.

Таким чином, за умов коли міжнародне законодавство та організації не в змозі ефективно вирішити існуючу проблему, починає працювати політичний вплив потужних держав світу, мотивація яких переважно базується на їхніх суб'єктивних інтересах. Це лише викликає спротив та ще більшу напругу у міжнародних відносинах.

Передостаннім етапом є створення органів державної влади для координації та регулювання процесів у етнополітичній сфері. Діяльність таких інституцій є необхідним елементом системи органів виконавчої влади, особливо в поліетнічній державі, оскільки їх діяльність повинна запобігати виникненню міжетнічних конфліктів і етнополітичних протистоянь, а також налагодження і підтримку діалогу з представниками етнонаціональних спільнот. Водночас для здійснення ефективної державної етнополітики не є обов'язковим створення окремих державних структур, а надмірна бюрократизація етнополітики не означає автоматичного покращення її якості. Вочевидь йдеться про особливо політизовану та інкорпоровану в структуру державної влади форму репрезентації етнічності. Але співвідношення національного самоврядування та державної

влади може мати різний характер. Лише в історії України відомі три варіанти такого співіснування:

– національно-територіальна автономія як елемент територіально-політичного устрою держави (національні сільради, райони чи навіть суб'єкти федерації);

– органи представництва національно-культурної або національно-персональної автономії (наприклад, Національні Збори та Національна Рада – за законом УНР про національно-персональну автономію), які існують у межах конституційно-правового поля («Органи Національного Союзу» характеризувались у ст. 9 згаданого закону як «органи державні» [173, с. 132]);

– самочинні органи національного самоврядування, які тією чи іншою мірою конфліктують із існуючою державно-політичною структурою, не будучи визнаними офіційно (наприклад, Курултай та Меджліс кримськотатарського народу) [297].

Специфіка таких державних органів безпосередньо залежить від моделі етнополітики, що реалізується у певній державі.

Формування державних і автономних утворень за етнічною або національною ознаками, є фактично «завершальним» проявом інституціоналізації етнополітичних відносин, оскільки таким чином етнонаціональні спільноти мають можливість задовольнити вимоги та реалізувати свої інтереси (насамперед, політичного характеру). Водночас, зазначений процес характеризується суперечливістю та конфліктогенністю: з одного боку, формування державних і автономних утворень розглядається як реалізація права нації (народу) на самовизначення, з іншого – як прояв сепаратизму або іредентизму.

Під суверенним правом націй (народів) на самовизначення розуміється їх право самостійно визначати форму свого державного існування. Такими формами можуть бути окрема держава, суб'єкт федерації, автономне утворення (республіка, округ, область тощо) та ін. Яскравими прикладами державного утворення за етнічною ознакою є Ізраїль (1948 р.) та Косово (17 лютого 2008 р. проголошена незалежність, але була визнана значною кількістю держав 23 серпня 2011 р.).

Окрім власного державного утворення, важливою формою реалізації права на самовизначення є формування етнонаціональною спільнотою автономії. Аналіз багатьох підходів до класифікації автономних утворень свідчить про те, що основними принципами їх формування є територіальність і екстериторіальність. Територіальні автономії формуються на певній чітко визначеній території компактного проживання етнонаціональної спільноти. Основними її видами є національно-територіальна, адміністративно-територіальна автономія (регіональна) та національно-державна.

Організаційною формою, право національностей України на яку держава проголосила 1 листопада 1991 року, є національно-адміністративні одиниці або ж національно-територіальна автономія [133]. У наступних після ухвалення тоді Декларації прав національностей України правових актах згадана теза не знайшла розвитку. Перелік складових національно-культурної автономії і державні гарантії права на неї викладено у статті 6 Закону «Про національні меншини» [458]. Разом із тим на законодавчому рівні досі не узгоджені процедура утворення, принципи, норми і механізми функціонування національно-культурного самоуправління, правові засади його взаємодії з органами влади та іншими структурами громадянського суспільства. Серед вірогідних причин цього – подібність позиції більшості українських законодавців і науковців у сенсі того, що в «умовах унітарної держави і розбудови громадянського суспільства надання етнонаціональним меншинам національно-територіальної автономії є недоречним, оскільки воно вступає у протиріччя з принципом побудови держави за ознакою громадянства, а не етнічного походження, веде до дезінтеграції суспільства, ускладнює процес державного управління територіями» [376, с. 185].

Здебільшого більшість вимог щодо формування державних і автономних утворень за етнічною або національною ознаками має сепаратистський характер і тією або

іншою мірою загрожує територіальній цілісності держави. Яскравим прикладом розвитку європейської дезінтеграції, сепаратизму є Країна Басків в Іспанії, де не вщухають прізиви до відокремлення, хоча цей регіон і так має найбільші права автономії. Каталонія, де відносини із державою регулюється спеціальною хартією, планує до 2014 року зовсім відділитися від Іспанії [222].

Проблеми розвитку сепаратизму є і в Італії. Керівники націоналістичного руху дотримуються ідей Беніто Мусоліні; «LegaNord» має вирішальні голоси у парламенті, чим шантажує керівництво держави щодо впровадження заходів диференціації громадян півночі та півдня Італії за етнічною приналежністю. З початку 2009 року організація намагається досягти консенсусу із владою та реорганізувати Італію у федерацію [329, с. 150].

У Бельгії присутні сепаратистські настрої. Економічно значно розвинута голандсько-мовна Фландрія не хоче економічно допомагати менш розвинутій франкомовній Валлонії. За результатами опитування, більше 60 % населення Фландрії і більше 40 % валонців не виключають можливості відділення [329, с. 153].

У Франції теж не все спокійно. Там вже досить давно спостерігається сплеск сепаратизму. 9 серпня 2004 лідери основних рухів за незалежність і автономію о. Корсика, які об'єдналися в рамках групи *Unionenazionale* та отримали 8 місць із 51 в Національній асамблеї острова, заявили про готовність до переговорів про статус острова з французьким урядом. До групи входять рухи «*Corsica nazione*», «*FLNC-UC*» [227, с. 89-90].

У Великобританії центром дезінтеграційних настроїв стала Шотландія, де на останніх парламентських виборах 2007 року вперше за 50 років перемогли націоналісти, які запевнили свій народ, що Шотландія може стати незалежною державою у десятирічний термін [691].

Щодо України, то з вимогами стосовно автономії виступають кримські татари. Русини Закарпаття в цьому питанні пішли ще далі: 25 жовтня 2008 року в м. Мукачеве делегати II Європейського конгресу підкарпатських русинів оголосили про відтворення русинської державності, проголосили створення республіки в статусі від 22 листопада 1938 р., обрали державний виконавчий уряд та склали «Акт проголошення русинської державності», висунули умову, що у разі, якщо до 1 грудня 2008 року Закарпатська облрада не оголосить республіку автономією, русини готові самостійно проголосувати свою державність [185]. До активних дій вони так і не перейшли, тому це питання й до сьогодні залишається досить болючим.

Таким чином, сьогодні посилюються тенденції щодо відокремлення етнічних груп від єдиної держави. На нашу думку, їх активізація може призвести до порушення її територіальної цілісності, масовим заворушенням та невдоволенням. Ці процеси супроводжуються підризом економіки, дестабілізацією влади, а разом із цим, зниженням соціальної захищеності населення, втратою державою своїх політичних та стратегічних позицій. Наведені наслідки будуть сприяти і послабленню ЄС. Так як Європейський Союз є об'єднанням держав, то дестабілізація однієї країни призводить до розхитування системи в цілому. Розгляд вищезазначених проявів інституціоналізації як організаційного оформлення етнополітичних відносин дає змогу охарактеризувати та спрогнозувати розвиток етнонаціональних спільнот на певному етапі.

2.2. Державне регулювання етнополітичних процесів у країнах ЄС

Глобалізаційні зміни сучасного світу призвели до того, що держави стають все менш однорідними за своїм етнічним складом, тому проблема вибору етнічної конструкції суспільства стала однією із провідних у таких сферах як політика, економіка, безпека та ін. Політика має всеосяжний характер і охоплює всі сфери життєдіяльності особи та соціальних груп, а серед останніх чільне місце у сучасному світі посідають етнічні спільноти та етнічні групи – нації, етноси, субетноси, національні та етнічні меншини,

корінні народи тощо. Саме тому важливою складовою політики сьогодення є взаємодія держави й етнічних груп та політичні взаємовідносини етнічних спільнот.

Як і політика загалом, етнополітика залежно від критеріїв поділяється на різноманітні типи. Сучасний український дослідник О. Антонюк [21] пропонує розрізняти етнополітику за «метою, змістом, спрямованістю, формами, методами здійснення, результатами» (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Типи етнополітики за О. Антонюком

Мета	а) національна консолідація; б) міжетнічна інтеграція; в) зближення націй; г) національне відособлення; д) відстоювання етнічної «чистоти»; е) здобуття національного суверенітету тощо.
Зміст	а) гуманістична; б) інтернаціоналістська; в) антигуманна; г) націоналістична; д) великодержавно-шовіністична.
Спрямованість	а) демократична; б) миротворча; в) прогресивна; г) антидемократична; д) тоталітарна; е) руйнівна; є) реакційна.
Форми і методи здійснення	а) насильство; б) толерантність; в) репресії тощо.
Результати	а) злагода, єднання, співробітництво, дружба; б) напруга, конфронтаційність, конфліктність; в) недовіра, неприязнь, етнічна війна.

Можна навести також градації етнополітики інших зарубіжних та вітчизняних дослідників. Подібні градації, не зважаючи на їх універсальність, потребують виокремлення певних загальних моделей етнополітики.

Згідно з загальновизнаним підходом, модель етнополітики – це набір наявних і прихованих інструментів та принципів, за допомогою яких держава досягає певної мети, які обумовленні стратегією її існування.

Відповідно система державного регулювання надає необхідну змогу обґрунтувати той обсяг ресурсів, за допомогою яких будуть вирішуватися конкретні завдання етнічного та національного розвитку суспільства та країни.

Важлива роль у цьому процесі належить принципам державного регулювання відповідної сфери, які забезпечують послідовність в ухваленні відповідних управлінських рішень, що спрямовані на ефективний розвиток поліетнічної спільноти.

Основними принципами державного регулювання сучасних етнополітичних процесів є:

– цілеспрямованість, погодженість і обґрунтованість усіх дій у системі державного регулювання (досягнення поставленої мети (консолідація, асиміляція, інтеграція та ін.) і вирішення нагальних проблем (покращення умов життя та праці національних меншин, збереження культури та мови та ін.);

– відповідальність за ухвалення рішень і кінцеві результати (визначення відповідальних виконавців в органах влади та серед національних меншин, які за наявності визначених повноважень повинні відповідати за кінцеві результати);

– високий професіоналізм суб'єктів державного регулювання (необхідне кадрове забезпечення та використання професійних якостей представників національних меншин);

– ефективне використання економічних, природних, матеріальних, фінансових, трудових, інформаційних та часових ресурсів (формування відповідного рівня економічного розвитку для забезпечення належного рівня життя для всього суспільства, встановлення відповідної заробітної плати, соціального забезпечення, доступу до влади та ін.);

– пріоритетність розв'язуваних проблем (залежно від моделі етнополітики це може бути пріоритетність вирішення національних або етнічних проблем, у деяких випадках можливо ігнорування наявної проблеми);

– орієнтованість на забезпечення ефективного розвитку національних меншин та на його основі соціального добробуту для всього населення країни (наявність відповідного економічного, соціального, політичного, культурного рівня в країні).

На жаль, незалежною Україною, незважаючи на всі спроби, все ще не вироблено цілісної концепції етнічної політики. Певною мірою це, мабуть, зумовлено й тим, що держава та влада не зацікавлені повною мірою в цьому – не вважають за необхідне використовувати вітчизняний та зарубіжний досвід, поради науковців, ініціативи національних меншин, зводячи свою роль до ситуативного втручання у проблеми, що виникли у сфері етнополітики. Але більшість науковців вважає, що, незважаючи на відсутність бажання у влади прислуховуватися до їхніх порад, вони все ж таки можуть у деяких випадках запропонувати реальну оцінку можливих наслідків щодо застосування тих або інших методів і ефективну модель для розв'язання й запобігання етнічних конфліктів. Тому, підтримуючи дослідників, розглянемо класичні моделі етнополітики (рис. 2.5).

Рис. 2.5. Класичні моделі етнополітики

У спеціальному дослідженні ООН щодо расової дискримінації в політичній, соціальній та культурній сферах (1971 р.) сформульовані основні моделі державної етнополітики:

1. Асиміляція, яка базується на ідеї переваження домінуючої культури, гомогенності країни за рахунок відмови від багатоманітності культур на користь домінуючій. Асиміляція зазвичай розуміється як відмова від збереження своєї культурної ідентичності та самотності у процесі контактів із домінуючою культурою. Асиміляція (від лат. *assimilatio* – «засвоєння»), за визначенням Р. Парка, – це «процес взаємопроникнення та злиття, у якому особи та групи присвоюють собі спогоди, відчуття, ставлення

інших осіб і груп та, розділяючи їхню історію і життєвий досвід, змішуються з ними і входять до їхнього культурного життя... Найшвидше цей процес відбувається там, де є тісний контакт між представниками різних груп (сімейні, дружні та інтимні стосунки)» [683].

Асиміляційна модель ґрунтується на ідеї переваги домінуючої культури і має на меті досягнення однорідного суспільства, через що групи емігрантів мусять відмовитися від власної культури. У результаті модифікуються поведінка та сприйняття домінуючих нормативних зразків. Титульний етнос готовий прийняти членів інших етнічних груп у разі сприймання ними культури першого. У рамках сучасних націй-держав асиміляції були піддані, насамперед, малочисельні етнічні спільноти із зниженим соціальним та політичним статусом (до повної втрати своєї культурної ідентичності). Асиміляційна практика здійснюється двома шляхами: 1) добровільно – внаслідок міграції в іноетнічне середовище, змішаних шлюбів, бажання підвищити свій соціальний статус у межах домінуючих культурних схем; 2) примусово – заборона вживання мови та інших форм культури національних меншин, відмова в отриманні громадянських прав тощо. Асиміляційні процеси, на думку П. Надолішнього, завершуються на рівні другого покоління [365, с. 18]. За цією моделлю побудовані міжетнічні відносини у Франції. Певною видозміною асиміляції є концепція амальгамування, за якою визнається за можливе утворення єдиного суспільства шляхом злиття різних етнокультурних груп в єдине ціле при перейнятті всіма однієї культури (не обов'язково чисельно більшої групи) і відтак – втраті своїх ідентичностей (наприклад, змішані шлюби між представниками відмінних расових груп [644, р. 876-877]).

Унаслідок асиміляції члени однієї етнічної групи втрачають власну культуру та повністю засвоюють культуру групи, у контакті з якою вони перебувають. Якщо ж цей процес відбувається під тиском і тільки ззовні здається успішним, то його називають псевдоасиміляцією [645, р. 32-33].

2. Інтеграція, яка постулює процес, у якому багатоманітність елементів культури комбінується у єдність, утримуючи базову ідентичність. Інтеграція передбачає гарантію рівних прав та можливостей для всіх громадян незалежно від їхньої групової належності. Стратегія інтеграції вимагає від груп етнічних спільнот поступової адаптації до основних цінностей домінантного суспільства, а більшість має адаптувати соціальні інститути (освіту, культуру, управління, судову справу тощо) для кращої відповідності потребам багатонаціонального суспільства. Ця інтеграційна стратегія найбільш придатна для реалізації тільки в такому суспільстві, в якому рівень упереджень є відносно низьким (тобто мінімально поширена символічна дискримінація або расизм, етноцентризм), існують позитивні відносини між різними культурними групами, досить широким є діапазон культурних цінностей суспільства.

Варто наголосити, що досить часто у науковій літературі асиміляційну та інтеграційну моделі етнополітики об'єднують. Частина вітчизняних та зарубіжних науковців вважає, що варто говорити не про єдину асиміляційну (інтеграційну) модель етнополітики, а про дві, цілком різні моделі, – асиміляційну та інтеграційну. До цього переліку варто також додати расистську модель етнополітики. По-перше, існували держави, які активно втілювали її на практиці. По-друге, маємо доволі багато прикладів співіснування елементів асиміляційної та расистської моделей етнополітики. Наприклад, у США в XIX – до 60-х рр. XX століття поряд із активним втіленням на практиці асиміляційної моделі мали місце елементи расистської моделі, зокрема, політика сегрегації.

Залишаючи рідні місця, емігранти втрачають свої звичаї та традиції. На новому місці вони стикаються з новими соціально-економічними та культурними нормами, адаптуються з природними та соціальними умовами, мовним середовищем, культурним оточенням, науково-технічним розвитком, звичаями, обрядами, традиціями. На цей процес впливає низка чинників, серед яких політичні, економічні та інші умови в

країнах еміграції та імміграції, особливості самого процесу переїзду, особисті характеристики мігранта, його вік, освіта, кваліфікація, ступінь зацікавленості етнічними ЗМІ, задіяння у соціальних мережах суспільства, що приймає [688, р. 50-51].

Сутність асиміляційної (інтеграційної) моделі полягає в досягненні певного рівня гомогенності культури, формуванні за можливості однорідної культурної та етнічної спільноти. У найбільш радикальному варіанті ціллю цієї моделі є формування єдиної нації шляхом нівелювання етнічних та культурних особливостей спільнот. В основі асиміляційної (інтеграційної моделі) лежить ідея нації-етносу як єдиної етнічної та культурної спільноти. Саме рівень гомогенності та засоби його досягнення відрізняють крайній та поміркований варіанти цієї моделі. Основними засобами проведення подібної політики є заходи в сфері імміграційної політики (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Заходи держави щодо стимулювання міграційних процесів та їх бажанні результати

Стимулювання міграційних процесів	Бажані результати
заходи щодо сприяння або запобігання історичної батьківщини поверненню своїх представників національних меншин;	надійний захист цивілізаційно-культурного простору від іммігрантів із країн з іншою культурою;
заохочення або заборона імміграції національних меншин до відповідної країни;	запобігання сепаратистським настроям унаслідок звільнення території від представників критично налаштованих національних меншин;
переселення автохтонних народів із прикордонних територій, з відповідним розселенням на них представників державотворчого етносу.	можлива в деяких випадках бажана гомогенізація етнокультурного простору, як основа для подальшого цивілізаційного та політичного об'єднання країни.

Варто погодитися з думкою більшості, що перед Україною на сьогодні не стоїть загроза масового припливу біженців із країни третього світу, оскільки в державі не створено належних умов для їх соціально-економічної адаптації. Це, у свою чергу, призводить до того, що процес еміграції представників національних меншин відбувається досить повільно, а процес повернення етнічних українців на Україну має ще меншу динаміку, оскільки майже повністю перекривається трудовою міграцією в Європу і Росію. Стосовно прикордонних територій, то там населення здебільшого не виявляє схильності ні до еміграції, ні до переселення в інші регіони України.

Недоліки такої моделі етнополітики найбільше проявляють себе в соціально-економічній сфері. По-перше, відповідно до існуючої практики, представники національних меншин займають провідні місця у престижних професіях у країні, тоді як титульний етнос займає здебільшого аграрний сектор. Прикладом такого стану речей може бути відома з історії цілеспрямована політика держав щодо українських земель та населення, які входили до їхнього складу. За таких умов масова еміграція меншин із України може, а в деяких випадках вже негативно позначається на деяких сферах виробництва. По-друге, тенденція до старіння населення призводить до необхідності компенсувати відповідні втрати в робочій силі – без чого неможливо буде утримувати на належному рівні соціальне забезпечення працездатного населення. Така ситуація характерна для більшості європейських держав, що призвело до необхідності стимулювати трудову імміграцію з інших регіонів. Як наслідок, сьогодні більшість із цих країн вже не в змозі зупинити потоки іммігрантів у свою країну, кількість яких дійшла до критичної межі та почала загрожувати культурній та цивілізаційній ідентичності приймаючої країни.

В Україні ця ситуація ще не досягла критичної точки внаслідок наявності деяких потенційних ресурсів щодо збільшення або ж запобігання зменшенню, працездатного населення:

- заходи щодо заохочення до повернення трудових мігрантів з інших країн;
- процес репатріації етнічних українців із країн СНД;
- стимулювання трудової міграції до України представників культурно споріднених етносів.

Особливості стимулювання внутрішньої міграції в межах України, на думку деяких дослідників, не мають великих перспектив, що пов'язано зі скороченням населення практично на всій території, винятком є лише великі мегаполіси. Можна погодитися з думкою, що тимчасово дієвими можуть бути заходи, направлені на штучну підтримку деяких проблемних регіонів, але, на жаль, така політика може призвести до ще більшого спустошення інших регіонів.

Суттєвий вплив має й наявність тотальної асиміляції українського населення російською мовою та культурою. На думку деяких авторів, після розпаду СРСР українська держава в особі можновладців обрала курс на заміну тотальної русифікації на тотальну українізацію, що відразу знайшло підтримку серед української національно-орієнтованої еліти. Ми поділяємо їхню думку щодо того, що така політика в кінцевому підсумку призведе до загострення, а не до розв'язання існуючої проблеми, а в гіршому випадку – до етнічного конфлікту. З огляду на це, доречною є думка щодо необхідності деасиміляції не лише етнічних українців, а й національних меншин, заохочуючи їхнє бажання зберігати та розвивати власну мову та культуру.

Ще однією проблемою є певне ігнорування державою та владою існуючої проблеми українських субетносів, переважна частина яких проживає на Закарпатті. На думку деяких дослідників, ні що на сьогодні не заважає представникам субетносів зберігати та розвивати свою мову та культуру на місцевому рівні. Проте будь-які спроби політизувати ці групи є невиправданими та недоречними. Наприклад, найбільш відомою є проблема так званого «політичного русинства», але крім них на цій території проживають бойки, лемки, гуцули. Тому держава повинна надавати підтримку і можливість власного культурного розвитку всім наявним групам, не роблячи жодних переваг. На підтримку цього зазначимо, що міжнародний досвід свідчить, що навіть при тривалій асиміляційній політиці неможливо повністю знищити регіональні мовно-культурні особливості за наявності бажання відповідних груп їх зберегти та розвивати. Тому, будучи збереженими й за певних сприятливих обставин, ці особливості стимулюють появу культурного ренесансу, що на сьогодні найчастіше проявляється у прагненні політичної автономії як гарантії їх збереження.

Складною залишається ситуація щодо можливої асиміляції представників українського етносу, які проживають на території деяких країн Центральної та Східної Європи, насамперед це стосується Словаччини та Румунії. У Словаччині потужною силою для асиміляції є наявність «русинської карти», переваги якої сприяють збільшенню охочих її отримати. В Румунії, зважаючи на соціально-економічні проблеми та бажання отримати вигідніші умови для існування, спостерігається досить активна міграція представників української меншини, які стикаються з потужною асиміляційною політикою, яка проявляється в системі освіти, засобах масової інформації, шоу-бізнесі, створюючи всі необхідні вигідні умови для визнання румунами себе представниками українського етносу [429].

У сучасних умовах інтеграція національних меншин та етнічних груп є нагальною проблемою багатьох країн і України зокрема. В українських умовах ми говоримо, передусім, про особливості зближення україно- і російсько-культурного середовища (рис. 2.6).

Рис. 2.6. Особливості інтеграційних процесів

Підсумовуючи, погодимось з думкою деяких авторів, що питання територіальної та культурної цілісності України безпосередньо залежить від бажання держави та влади використовувати переваги інтеграції.

Певні елементи асиміляційної (інтеграційної моделі) присутні в політиці деяких сучасних європейських країн, зокрема, Франції. Політика цієї держави традиційно ґрунтується на індивідуальній інтеграції кожного іммігранта у французьке суспільство і здійснюється через школу та інші соціальні інститути. Унаслідок напливу іммігрантів у 80-х рр. французькі урядові кола почали проводити політику повної інтеграції чужинців у французьке суспільство. Основна увага приділялася дітям іммігрантів, у французьких школах були створені всі умови для їх мовної та культурної адаптації. Однак втілення цієї політики зіткнулося з низкою труднощів, пов'язаних із культурними та етнічними особливостями новоприбулих, більшість з яких була вихідцями з Північної Африки. Значна частина з них не бажала інтегруватися в французьке суспільство. У Франції зріс рівень міжкультурного та міжетнічного протистояння, піком якого стали масові виступи молоді арабського походження в передмісті Парижа Кліші-су-Буа в 2005 році. Одним із наслідків цього протистояння було посилення імміграційної політики, обмеження напливу іммігрантів у країну. «Ігнорування французькими властями расових, етнічних і релігійних ідентичностей не означає зникнення їх або пов'язаних із ними проблем виключення, відчуження і фрагментації. Навпаки, вони мають тенденцію до радикалізації» [699].

Наприклад інтеграція мусульманської спільноти в Європейському Союзі викликає багато протиріч, оскільки в Європі сьогодні проживає близько 20 млн мусульман. Незважаючи на той факт, що представники мусульманських країн більшою чи меншою мірою були присутні в Європі завжди, саме сьогодні більшість стверджує про критичну й загрозову ісламську присутність у більшості європейських країн.

Тому показовим є питання адаптації мігрантів до іншого середовища. Існує декілька варіантів (рис. 2.7).

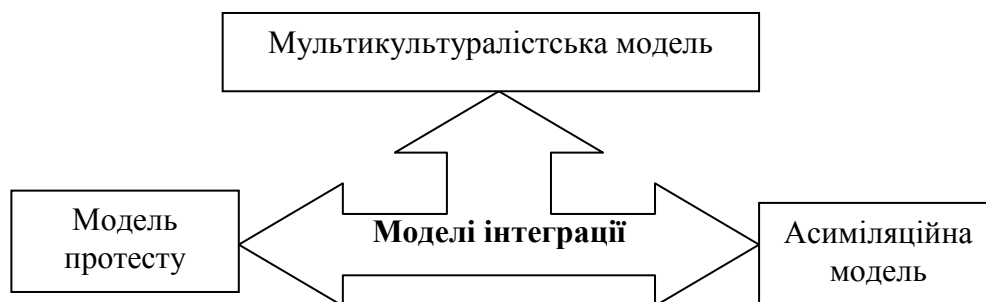

Рис. 2.7. Класичні європейські моделі інтеграції

Ситуація з моделлю протесту характерна для багатьох сучасних європейських країн імміграції. Усе ґрунтується на антиіммігрантських (переважно антимусульманських) настроях у суспільстві, що приймає, які мають певне підґрунтя. Неконтрольоване прибуття іммігрантів різко ускладнює соціальне становище, дестабілізує ринки праці та житла, сприяє загостренню кримінальної ситуації, оскільки серед іммігрантів часто трапляються злочинці, риботорговці, наркоділки, особи, які мають інші асоціальні цілі. У цьому разі цінності та норми поведінки часто не відповідають тим, що прийняті у суспільстві імміграції. Зміна етнічного складу територій загрожує національній безпеці, зокрема тим, що у перспективі можливий легітимний прихід до влади еліт, які складаються з представників іммігрантських спільнот, а це, відповідно, загрожує етнічним сепаратизмом на регіональному рівні [356, с. 57-58].

Усі ці чинники сприяють розвитку ксенофобії (від грец. *xenos* та *fobos* – чужий і боязнь) – «нетерпимості до інших культур та їхніх представників», або «нетерпимості до іноземців та всього іноземного», що виявляється у відчутті страху перед усім чужим, пропагандистських акціях проти нього, або, у крайніх випадках, у фізичних нападах та фізичній ліквідації об'єкта нетерпимості [94]. У 1985 р. комітет Європейського парламенту вперше визначив ксенофобію як «своєрідний стан, що передує фашизму та расизму, може готувати для них ґрунт, але сам по собі не підпадає під дію закону» [645, р. 560]. Громадське протистояння імміграції та ворожість до іммігрантів почали інтенсивно виявлятися в актах насильства проти іммігрантських спільнот та їхніх представників із початком 1990-х рр. Подібні настрої у суспільстві, що приймає, набули політичного вияву у вигляді небаченого до того успіху ультраправих партій, таких як Партія свободи в Австрії, Консервативний блок П. Фортайна в Нідерландах, Національний фронт у Франції, Фламандський блок у Бельгії, Швейцарська народна партія, Республіканська партія Німеччини, Італійський соціальний рух. С. Гантінгтон називає європейські ультраправі партії дзеркальним відображенням ісламістських партій мусульманських країн, спираючись на подібність стилю їхніх риторик, методів діяльності, маргінальності положення у політикумі країни діяльності, сильний вплив на політичні рішення та програми провідних партій [659, р. 298]. Зазначимо, що така модель соціокультурної адаптації іммігрантів у сучасному світі стосується, насамперед, взаємоприсотування суспільства європейських країн та іммігрантських спільнот арабського походження, оскільки іслам у християнській Європі традиційно вважають потенційно небезпечною, «войовничою» релігією. Із цієї ж причини представники згаданих спільнот вважають за ліпше триматись відособлено та не інтегруватися в суспільство «невірних» [94].

З часом традиційні інтеграційні моделі в більшості країн Європи втратили громадську підтримку, тому перед країнами постала необхідність пошуку нових більш дієвих моделей, серед яких на сьогодні найбільш популярними є моделі приїжджої сили, меншин та асиміляції.

Модель приїжджої робочої сили набула активного розвитку у 50-60-х рр. ХХ ст., коли внаслідок економічного буму та дефіциту працівників виникла необхідність залучення іноземних працівників за допомогою короткострокових контрактів [200]. На думку дослідників, основною ідеєю такої політики була короткострокова міграція, що не потребувала інтеграції. Наприклад, Німеччина у повоєнний період не створювала жодних спеціальних програм інтеграції для мусульманських мігрантів, оскільки не вважала за потрібне становлення необхідних взаємовідносин між мігрантами та приймаючою стороною. Зважаючи на вказаний підхід, ця модель сьогодні вважається не зовсім досконалою, оскільки не змогла забезпечити належного тривалого перебування мігрантів у країнах ЄС, насамперед, це стосується мусульман.

Модель меншин базувалася, по-перше, на положенні про імміграцію як постійно триваючий процес, що вимагатиме відповідного врахування та забезпечення релігійних та етнокультурних особливостей, по-друге, іммігранти мали в подальшому стати частиною приймаючого суспільства, що вимагало відповідного забезпечення можливостей створення нових етнічних спільнот на основі їхньої самоорганізації. Усе це разом, на думку дослідників, вимагало гарантування та дотримання прав меншин. Упродовж певного часу модель була досить успішною та дієвою у Великобританії та Нідерландах, але з часом також втратила свою привабливість, оскільки відсутність виваженої соціо-економічної інтеграції призвела до міжетнічних конфліктів, зіткнень та тероризму.

Третя модель, розглядаючи мігрантів як осіб, що підписали суспільний договір із приймаючою країною, є відверто асиміляційною. Перебування мігрантів у країні вважалось доцільним доти, поки вони дотримуються законів, норм, встановлених у державі, та підпорядковуються домінуючій культурі. Класичним прикладом використання такої моделі є Франція зі своїм принципом «єдиної нації». Але й така модель виявилася мало ефективною, оскільки в кінцевому підсумку призвела до зіткнень не лише мігрантів і французів, але й між представниками національних меншин. Дотримання такої моделі на практиці показало, що емігрантська молодь досить критично сприймає основи громадянства приймаючої країни, тим паче якщо вона ґрунтується на маргіналізації та дискримінації.

Отже, жодна із вказаних моделей не пройшла перевірку часом та не стала основою для формування інтеграційної політики країн-членів ЄС, саме тому Європейська Комісія сьогодні займається пошуками нових інтеграційних механізмів [672]. На сьогодні окреслено чотири основні напрями майбутньої інтеграції мігрантів, у першу чергу мусульманських, до європейських країн.

Прихильники першого вважають, що, по-перше, держава у своїй міграційній політиці повинна дотримуватися принципу нейтралітету, оскільки як релігія, так і культура є особистою справою кожного, по-друге, гарантувати рівність усіх перед законом. Цей підхід, на думку деяких дослідників, є суто теоретичним, оскільки суспільство, яке є приймаючою стороною, має власну релігію та культуру, і без відповідного державного втручання може призвести до повної асиміляції мігрантів.

Прихильники другого напряму звертають особливу увагу на створення належних умов для збереження культурної самобутності представників етнічних груп, наприклад, надавати можливість отримувати освіту рідною для них мовою. На їхню думку, необхідно уникати виникнення таких умов, за яких мігрантам необхідно буде обирати між власною ідентичністю та існуючими культурно-релігійними нормами в суспільстві. Експерти зі зворотної міграції вважають, що збереження власної ідентичності етнічними групами може слугувати передумовою до їх повернення на свою батьківщину, але, на жаль, відсутня однозначна відповідь щодо того, чи бажають вони взагалі повернутися на батьківщину.

Напрямок правового плюралізму є новим для Європи й має всі передумови для виникнення конфлікту в сфері нормотворчості. Головною його ідеєю є можливість

паралельного існування відмінних юридичних норм для різних груп населення, включаючи кримінальний та сімейний кодекси.

Останній підхід передбачає можливість створення автономії для національних та регіональних груп й вже знайшов своє практичне втілення в процесі формування регіональної політики ЄС, але ще жодного разу не використовувався щодо іммігрантських або релігійних груп [636].

Навряд чи варто сприймати цю модель етнополітики лише в негативному сенсі. Асиміляційна (інтеграційна) модель відіграла свою роль у становленні багатьох сучасних націй, зокрема європейських. Досвід цих країн доводить, що на певному етапі розвитку використання деяких елементів цієї моделі є необхідним. Вибір на користь асиміляційної (інтеграційної) моделі дуже часто зумовлюється специфікою націо- та державотворення. Для багатьох країн Африки та Азії застосування на практиці асиміляційної (інтеграційної) моделі етнополітики є найбільш ефективним та, мабуть, на сьогодні єдиним дієвим засобом подолання трайбалізму і сепаратизму, що можуть привести до розколу держави. Важливу роль відіграють також засоби здійснення інтеграції. Ця модель цілком може функціонувати у м'якому варіанті – застосування засобів та методів ліберальної демократії, в основі якої лежить право особи вільно робити вибір між добровільною асиміляцією та її уникненням.

Потреба у виробленні політики адаптації з'являється там, де соціум через імміграцію перетворюється з моноетнічного у полі-/мультиетнічний – складне, багатонаціональне, багатоетнічне утворення, функціонування якого підпорядковане як загальним закономірностям суспільного розвитку, так і специфічним економічним, політичним і культурним особливостям соціуму окремо взятої держави на конкретному етапі історичного розвитку. Таке соціальне утворення не є незмінним явищем, а, навпаки, постійно змінюється, набуваючи часто протилежних за суттю форм (від «плавильного казана» до «миски з салатом») [215, с. 38-39].

3. Фузія (дифузія) – процес, у якому дві чи більше культур комбінуються і утворюють нову культуру, що відрізняється від похідних. Фузія – це не стільки політика, скільки результат, який забезпечує можливість для меншої ієрархії та більшої рівності між культурами, що вступили в контакт. Прикладом фузії можна вважати возз'єднання ФРН і ГДР.

При взаємодії різних культур, особливо в сучасних умовах глобалізації та регіоналізації, існує ще один процес – культурна дифузія – процес (і водночас результат цього процесу) розповсюдження (взаємного проникнення) явищ культури. Джерелом первинної концептуалізації культурної дифузії для сучасних досліджень є класичні теорії дифузійнізму, що з'являються у 80-х рр. XIX ст.

Існує типологія культурної дифузії. Перший смисловий поділ – на переміщувану дифузію (*relocational diffusion*) та дифузію розповсюджувану (*expansion diffusion*). Перша пов'язана з переміщенням змісту інновації з центру її виникнення в інше місце. Основний механізм такої дифузії – міграція.

Другий вид дифузії передбачає поширення змісту інновації, при якому вона залишається також і в місці виникнення. Ця дифузія буває трьох видів – контагіозна, тобто заразна (*contagious diffusion*), ієрархічна (*hierarchical diffusion*) та дифузія стимулу (*stimulus diffusion*). Контагіозна дифузія – це така форма її поширення, за якої під її вплив потрапляють усі сусідні об'єкти – індивіди або суспільства. Прикладом слугує поширення ісламу. Ієрархічна дифузія передається завдяки тим, хто вже уподібнився іншим подібним групам. Дифузія стимулу – тільки невелика частина населення може сприйняти цю ідею чи інновацію або через брак ресурсів, або через брак розуміння нового.

Ще одна, більш традиційна, типологія культурної дифузії – горизонтальна та вертикальна. Горизонтальна дифузія – дифузія між етносами, однорідними за статусом

групами чи індивідами. Таку дифузію інколи називають міжгруповою або просторовою. Протилежною їй є вертикальна дифузія – між групами з нерівним статусом. Тому її інколи називають стратифікаційною. Розуміючи всю умовність такого поділу в сучасному світі, ми вважаємо його доцільним для теоретичної прозорості. Ще один суто теоретичний поділ – дифузія між суспільствами та дифузія між групами всередині суспільства. Можливо, це не принциповий поділ, але варто просто пам'ятати, що, використовуючи термін «культурна дифузія», ми маємо на увазі не тільки дифузію між країнами, а й між групами.

4. Плюралізм – це політика, яка спрямована на об'єднання різних етнічних груп, культивує рівність та повагу. Але в багатоетнічних суспільствах така політика символізує як роз'єднання, так і об'єднання або внутрішнє роз'єднання союзу.

Модель «культурного плюралізму», за якою інтеграція мігрантів не повинна супроводжуватися їхньою асиміляцією. В основі моделі мультикультуралізму – відхід від ідеалу чітко окресленої, базованої на єдиній мові, спільній естетичній та ідейній традиції національної культури на користь рівноправного співіснування численних культур, стилів життя та творчих практик, притаманних різним етнічним, соціальним, релігійним, чи навіть віковим групам з їхніми специфічними ідентичностями. Мультикультурне суспільство надає можливість людині зберігати власну ідентичність, незважаючи на можливі впливи зі сторони інших культур, адже індивідам надана свобода обирати, які культурні зразки є їх «власними». На думку деяких дослідників, аналіз головних складових культури показує, що індивід за наявності власного бажання може належати одночасно до декількох культур, а представники національних меншин можуть, зберігаючи власну культуру або її елементи, повністю інтегруватися в нове суспільство. Культурна розмаїтість передбачає, крім етнічної, розмаїття життєвих стилів, культурних орієнтацій і тенденцій. На нашу думку, така модель заохочує конструктивний «діалог» між етнолінгвістичними та етноконфесійними групами, а у її межах різні типи етнічної ідентичності вважаються однаково цінними як складові загального національно-культурного контексту. Але якщо метод політичної інтеграції направлений на забезпечення рівності особистих прав і свобод індивіда, то політика мультикультуралізму передбачає захист колективних прав та рівність індивідуальних і колективних прав меншин. Прикладами подібної політики можна назвати Канаду, США, Європу, де відбувається інтенсивна інтеграція мігрантів до нового середовища. Але, на жаль, така політика має і деякі протиріччя, що проявляється у бажанні деяких етнічних груп отримати більше повноважень економічного та політичного характеру.

До головних переваг полі-/мультиетнічності соціуму можна зачислити динамізм розвитку культури, культурне змагання різних ідей і напрямів, зумовлене етнокультурним розмаїттям, можливість тісних партнерських зв'язків із країнами, у яких домінують етноси, споріднені з етнічними групами цієї країни, своєрідний функціональний «розподіл ролей» між етносами: основний етнос активний у державній службі, меншини – у бізнесі. Недоліками ж є спричинені розмаїттям розпорошеність, «розбігання», а то й антагоністичність інтересів етносів та етнічних груп і орієнтація етнічних груп на об'єднання зі «своїми» державами, та репрезентація їхніх інтересів, а не інтересів держави, громадянами якої вони є [119, с. 83].

Мультикультуралізм, який ще донедавна вважався вищим досягненням етнополітики та абсолютизувався в Європі, зазнає критики й прямує до подальшої відмови від такої політики. Мультикультуралізм довів свою дієвість щодо етнічних груп, які тривалий час співіснували з державотворчим етносом та певною мірою адаптувалися до панівної культури. Але щодо великої кількості нових емігрантів складається зовсім інша ситуація. Потрапляючи до іноетнічного середовища, етнічні групи з часом втрачають свої культурні, релігійні та інші особливості, що свідчить про неспроможність мультикультуралізму запобігти такій ситуації.

В Україні політика щодо національних меншин ґрунтувалася на основах пасивного мультикультуралізму, що проявлялося в державній підтримці акцій національних меншин культурного характеру. На думку деяких дослідників, така політика залишається дієвою доти, поки не виникнуть певні загрози для неї, а саме:

- зростання впливу інших держав на національне життя певних меншин;
- зосередження в Україні значної кількості груп біженців та вимушених переселенців із країн Сходу, які є носіями іншої культури та релігії.

Тому ми підтримуємо думку щодо необхідності певного обмеження такої політики мультикультуралізму та пошуку інших моделей етнополітики щодо національних меншин.

5. Сегрегація – це політика, яка базується на домінуванні однієї культури при збереженні деяких етнічних груп у незмішаному вигляді, але в ієрархічній позиції. Сегрегація буває примусова і добровільна [94].

Примусова сегрегація – примусове відділення або відселення частини населення, яке має певні спільні між собою та відмінні від інших соціальні, культурні чи біологічні характеристики. Таке відокремлення часто супроводжується дискримінаційними проявами різного рівня з боку основної частини населення стосовно «відокремленої» та вимушеним утворенням анклавів у суспільстві [645, р. 374-375]. У нашому випадку відокремленою частиною населення є певні іммігрантські спільноти, і часто сегрегацію стосовно них називають диференційним виключенням – залученням іммігрантів тільки у деякі сфери життєдіяльності суспільства (насамперед, у ринок праці) та позбавленням доступу до інших. Поняття, що відображає протилежну сторону цього ж явища, – сегментна асиміляція, яка акцентує на тих сферах життєдіяльності, суспільства, що приймає, до яких іммігранти мали змогу асимілюватися та асимілювались. Проте асимілюватися можна одночасно до різних класів (наприклад, культурно – до найнижчого класу (underclass), а економічно – до середнього (middle-class). Диференційне виключення ж наголошує власне на виключенні, що має механізми: легальні – відмова в наданні громадянства чи нерівність прав іммігрантів та місцевого населення, а також нелегальні – расизм та дискримінація [612, с. 102].

Цей механізм можна застосовувати і щодо етнічних меншин, які проживають на своїй історичній території, але в межах держави, більшість населення якої належить до іншого етносу. Загалом же проблем дискримінації та сегрегації на підставі етнічності може повністю уникнути лише держава з етнічно гомогенним населенням. У сучасному світі єдиною такою державою прийнято вважати Ісландію [627, р. 78].

Часто етнічна дискримінація відбувається пліч-о-пліч з дискримінацією расовою (наприклад, проблеми темношкірого населення у США) або є її частиною (як у випадку алжирських, турецьких, пакистанських, китайських іммігрантських спільнот у Франції, Німеччині, Великій Британії, США, відповідно).

Іншим важливим для нас видом дискримінації є дискримінація класова, тобто підпорядкування або негативне, принизливе ставлення до певних спільнот осіб, які мають відмінне, найчастіше нижче, класове походження чи соціальний статус. Соціально-класова дискримінація може накладатись на етнічно-расову, а може і не накладатись. Вони не накладаються, якщо йдеться про дискриміновані етнічно-расові меншини, представники яких, наприклад, отримавши освіту, піднялись соціальною драбиною та стали представниками вищого класу, а також у випадках, коли класово дискримінованими є представники етнічно-расової більшості у суспільстві, оскільки мають низький соціальний статус [684, р. 15]. Прикладом накладання можна назвати ставлення корінного населення до так званих бідонвілів (bidonville), які були особливо поширеними у Франції в 1970-х роках. Бідонвілями називали вимушені (оскільки інше помешкання було недоступним) поселення іммігрантів, переважно будівельників (з сім'ями або без), які з'являлись поблизу роботи іммігрантів – міських новобудов. Помешкання зводили

швидко з підручних матеріалів, часто з бензинових баків (бідонів), звідси і назва. Незважаючи на те, що «будинки» не мали адреси, вони стояли досить довго і з роками навіть обростали цегляними стінами та комунікаціями. Такі поселення зводили та відмежовували (сегрегували) одне від одних та від французького суспільства за етнічно-расовими (югославські, португальські, північноафриканські) та соціально-класовими (переважно від французів) ознаками, бо, хоча вони і стояли поряд із престижними новобудовами, проте їхні мешканці, будучи ізольованими від решти суспільства, не маючи нормальних умов проживання, а тому часто хворіючи, подекуди не знаючи французької мови, не мали змоги здобути освіту певного рівня, не могли в очах роботодавців конкурувати на ринку праці, отримати високооплачувану роботу та вирватись із «зачарованого кола» бідонвільської сегрегації [631, р. 5]. Зазначимо, що ця модель соціокультурної адаптації іммігрантів, хоч і має подібну назву, але є протилежною до моделі добровільної сегрегації з огляду на спроби та наміри іммігрантських спільнот і суспільства, що приймає, інтегрувати та інтегруватись.

Модель добровільної сегрегації передбачає самовідгородження іммігрантських спільнот від суспільства, що приймає, однак тут є свої особливості, а саме: ця модель не передбачає агресії стосовно жодної зі сторін. Замкнутий спосіб життя певних етнічних іммігрантських спільнот, використання ними мови й елементів культури, засвоєних у ході попередньої соціалізації в країні еміграції, та їхнє небажання прийняти спосіб життя місцевого населення сприяють збільшенню соціокультурної дистанції між ними та «корінним населенням». Ця дистанція настільки велика, що унеможлиблює їхнє спільне проживання та веде до добровільної сегрегації таких спільнот [356, с. 57]. У цьому разі під сегрегацією (від лат. *segrego* – відділяю) мають на увазі відділення групи від суспільства, а під добровільною сегрегацією (або самосегрегацією) – зосередження етнічної чи культурної групи в певних межах – територіальних або віртуальних – у разі сприйняття будь-якої спроби взаємодії з боку зовнішнього суспільства як акту агресії [698, р. 195].

Добровільна сегрегація виявляється по-різному: це як расово сегреговані школи, які почали з'являтися у США в 1990-ті роки цього разу з ініціативи афроамериканського населення, так і формування «етнічної економіки» – етнічно замкнутих сфер економічної активності, в яких відтворені мова, культура, звичаї, поведінкові стереотипи, характерні для країн еміграції, а також автономні організації іммігрантів, передусім, культурні та релігійні, оскільки політичні об'єднання іноземцям важче реєструвати. Такі організації, наприклад, при церквах створювали й українські іммігрантські спільноти, зокрема, в Австралії, називаючи їх братствами і сестринствами [206, с. 34]. Ця модель може виявлятися і дещо наочніше. Маємо на увазі існування так званих гетто, або іммігрантських анклавів, – відокремлених, замкнутих груп іммігрантів, які зберігають свої традиційні цінності, мову, культуру, релігію, спосіб життя та створюють свою соціальну інфраструктуру (система освіти, сфера обслуговування тощо). У Німеччині, наприклад, уже почали говорити про розпад країни на «паралельні суспільства», тут у великих містах проживають вихідці з Туреччини, навіть третє покоління яких не інтегроване в німецьке суспільство [131, с. 35-36].

Нині державна політика сегрегації за расовою або етнічною ознаками є неприйнятною внаслідок формування загальноновизнаних гуманітарних стандартів. Але в Україні, на жаль, формуються всі передумови щодо природної сегрегації населення на основі посилення цивілізаційного відбору. Прикладом такої ситуації є Західна та Східна Україна разом із Кримом, де більшість населення належить до різних культур. Зрозуміло, що не можна назвати повноцінною сегрегацією, яка встановлює законодавчі обмежувальні норми, але сприяє формуванню двох моноцивілізаційних анклавів, що вже проявляють бажання щодо відокремлення від інших територій. Така тенденція вимагає від держави посиленої уваги та запобіжних заходів.

Отже, таку модель, хоча вона і не передбачає проявів агресії, не можна вважати проявом успішної адаптації іммігрантів, оскільки вона не передбачає їхньої інтеграції та є деструктивною для суспільства, що приймає.

Крах режимів, що втілювали расистську модель етнополітики та неспроможність асиміляційної моделі в її найбільш радикальному варіанті забезпечити внутрішню стабільність суспільства, в низці розвинених західних країн наочно довів неефективність і недоцільність застосування подібних методів етнополітики. Сучасні демократії з поліетнічним складом населення здебільшого використовують інтеграційну або мультикультурну модель етнополітики. Ефективне застосування цих моделей не можливе без врахування специфічних особливостей певної держави та суспільства.

Тому на сьогодні, особливо в умовах посилення глобалізації та інших супроводжуваних її процесів, держави шукають нові, більш дієві моделі етнополітики для врегулювання етнополітичної ситуації в державі. Досить часто появу нової моделі провокують самі етнополітичні процеси в державі.

У наш час переважна більшість держав населена не одним народом чи нацією, а, навпаки, об'єднує під своїм прапором декілька етносів. Приміром, навіть на території таких карликових держав, як Люксембург і Ватикан проживають декілька народностей. Між тим мовні, культурні і релігійні відмінності спричиняють розбіжності між представниками різних етнічних спільнот. Вказані обставини зазвичай породжують міжнаціональні конфлікти, які часто проявляються у формі локальних внутрі-державних сутичок, хоча інколи розширюються до повномасштабних бойових дій.

Найрадикальнішою формою вираження міжнаціональних конфліктів є реалізація народом свого права на самовизначення у формі сецесії. Історія дає численну кількість прикладів сецесії певної території суверенної держави за рішенням населення чи керівних органів безпосередньо тієї території, що відокремилася.

Представники сучасної міжнародно-правової доктрини дотримуються консолідованої позиції, обґрунтовуючи забезпечення державами принципу рівноправ'я та самовизначення народів шляхом надання різним народам, етнічним групам, національним меншинам достатніх прав у культурній, економічній і політичній сферах. Приміром, дослідник М. Кампельман дійшов висновку, що необхідно відокремлювати право на самовизначення і прав на відокремлення, інакше право на самовизначення спричинить загрозу міжнародному миру й безпеці або ж сам принцип перетвориться на історичний анахронізм, здатний підірвати можливості демократичного розвитку світового суспільства. Учений переконаний, що право народів на самовизначення не включає у себе право на відокремлення, оскільки це два самостійних інститути права, які варто розглядати окремо [630, р. 50].

Отже, сецесія – це вихід зі складу держави будь-якої її частини. У процесі сецесії певна територія, на якій проживає більшість етнічної меншини, відокремлюється від держави й таким чином стає більшістю в новоствореній державній одиниці. Сецесія може бути внутрішньою (створення субдержавного утворення – Нагірний Карабах у СРСР) та зовнішньою (створення нової державності – виділення Бангладеш (переважають бенгальці) із Пакистану) [429].

Нормативно-правовою основою сецесії є право на самовизначення, втім на практиці сецесія використовується досить рідко. Право на сецесію може визнаватися правом держави, з якої відбувається вихід (наприклад, Конституція СРСР) або не визнаватися (наприклад, Конституція СФРЮ) [72]. У іншому випадку при спробі сецесії відразу виникатиме правове питання про застосування принципу територіальної цілісності держави або права народу на самовизначення. Наприклад, чинною Конституцією РФ право на сецесію не передбачено. Не передбачено це право і в Конституції України, хоча вона гарантує можливість створення національними меншинами національно-культурної автономії, що у контексті міжнародного права означає право

національної меншини на самоуправління в межах певної території. Міжнародна спільнота досить обережно реагує на сепаратистські процеси, а принцип самовизначення вдало використовується там, де немає значної кількості незадоволеної меншини [429].

В історії є чимало прикладів проголошення незалежності різноманітними сепаратистськими рухами та етнічними групами. Лише у ХХ ст. відбулося декілька хвиль розпаду країн та парадів незалежності – розпад Оттоманської, Австро-Угорської та Російської імперій після Першої світової війни, кінець колоніальної системи у 40-60 роках ХХ ст. та розпад східних та південно-східних європейських держав, а також СРСР на початку 90-х років ХХ ст. Деякі з держав були швидко визнані світовим співтовариством, деякі пройшли довгий та кривавий шлях у своїй історії.

Остання хвиля проголошення незалежності у Європі розпочалася у 2008 році, коли Косово було проголошено та визнано незалежною державою. Все ще йде диспут, чи є це продовженням розпаду колишньої Югославії, чи це новий процес на мапі Європи. Ця хвиля продовжилася одностороннім визнанням незалежності Південної Осетії та Абхазії з боку Росії у серпні 2008 р. Однак умови, політичне та міжнародне середовище значно відрізнялися у 2008 році, від тих, що були на початку 1990-х, і, таким чином, наслідки проголошення незалежності Косова, Південної Осетії та Абхазії мають бути проаналізовані з урахуванням нової парадигми міжнародних відносин [614].

Натомість, прикладом успішної сепаратистської країни з економічних причин є вихід Чорногорії зі складу Сербії у 2006 р. Нова держава спромоглася успішно використати вигідне географічне положення (сприятливий клімат, наявність виходу до моря) для розвитку міжнародного туризму. Сучасна Чорногорія є розвинутою державою й однією із претенденток на вступ до ЄС та НАТО. До країн, в яких основним джерелом сепаратистських економічних чинників, можна зарахувати Бельгію, Італію та Данію. Основною проблемою цих країн є нерівномірний економічний розвиток, наслідком якого є спроба більш розвинених регіонів відокремитися або отримати більші повноваження в економічній сфері [235].

Досить часто процеси сепаратистські призводять до створення самопроголошених визнаних та частково визнаних держав. Історія має багато прикладів проголошення незалежності держави різними сепаратистськими рухами чи етнічними групами. Найбільш показовим у цьому сенсі є ХХ ст., протягом якого відбувся розпад Оттоманської, Австро-Угорської та Російської імперій, кінець колоніальної системи та розпад східних та південно-східних європейських держав та СРСР [593]. Деякі з цих держав були досить швидко визнані світовим співтовариством, деякі пройшли довгий шлях до свого міжнародного визнання. Зокрема, саме розпад Югославії та СРСР й поява нових незалежних держав викликали досить критичну реакцію міжнародної спільноти, що призвело до жорсткої позиції та проголошення пріоритету принципу «непорушності кордонів» над принципом «права на самовизначення» і категоричною відмовою визнавати нові держави. У результаті виник феномен пострадянських «невизнаних держав», статус яких не було визначено, що, однак, не заважало їх існуванню [372]. Хоча деякі експерти зазначали, що більшість із новоутворених держав, є, по суті, справжніми державами, які володіють ефективним державним апаратом та користуються підтримкою населення. У той же час проголошення нових незалежних держав призводило до конфліктних ситуацій між ними самими. Зокрема, у 1995 р. контроль над територією, на яку претендувала Сербія, відновила Хорватія; у 1999 р. Росія відновила свій контроль над територією, на яку претендувала Ічкерія.

Така ж тенденція збереглася і у ХХІ ст. На думку деяких дослідників, остання хвиля проголошення незалежності держав у Європі розпочалася у 2008 р. з проголошенням та визнанням Косово незалежною державою. У наукових колах до цього часу точаться суперечки, щодо того чи є це продовженням розпаду колишньої Югославії, чи це новий процес державотворення в Європі. Цей процес отримав своє продовження односто-

роннім визнанням незалежності Південної Осетії та Абхазії з боку Росії у серпні 2008 року [203]. Однак політичні та міжнародні умови, за яких відбувалося проголошення незалежності держав у 2008 р., суттєво відрізнялися від тих, що були у XX ст., тому і наслідки проголошення незалежності мають бути проаналізовані з урахуванням нової парадигми міжнародних відносин [593]. На окрему увагу міжнародної спільноти заслуговують і конфліктні ситуації, які продовжили виникати між новоутвореними державами на початку нового тисячоліття. Зокрема, у 2008 р. Росія попередила спробу Грузії відновити контроль над територією, на яку претендувала Південна Осетія [614]. Гагаузія в кінці 1994 р. увійшла до складу Молдавії як автономії, проте з середини 2000-х молдавсько-гагаузький конфлікт розгорівся з новою силою [372].

На сьогодні в умовах посилення процесів глобалізації та регіоналізації, можливість використання в Україні сецесії розглядається як необхідність вирішення проблеми вибору вектора цивілізаційного розвитку. Об'єктивні процеси, що відбуваються в українському суспільстві, свідчать про тенденцію до його українізації та європеїзації. Незважаючи на те, що відбуваються вони досить повільно, але вже мають свої переваги та недоліки [367]. До позитивних рис належить той факт, що зміна цивілізаційного розвитку відбувається одночасно зі зміною поколінь, хоча в деяких випадках це і призводить до виникнення конфліктних ситуацій [367].

Недоліком таких процесів залишається наявність можливості зовнішнього втручання іншими країнами у внутрішні справи держави під гаслом захисту етнічно та/або мовно-культурно спорідненого населення. Таке втручання можливе як на рівні державної ідеології та пропаганди, так і у вигляді практичних заходів: фінансової підтримки громадських та політичних структур, надання громадянства тощо.

Тому цілком можливо, що у певний момент перед Українською державою може постати питання: чи добровільно віддати частину території, чи йти на силове придушення підтриманого ззовні збройного сепаратизму. Але досвід посткомуністичних країн та колишнього СРСР свідчить, що практично в усіх випадках збройний етнічний сепаратизм перемагає, якщо не де-юре, то де-факто, а відтак проблеми треба вирішувати наперед [367].

Ще однією можливою небезпекою етнічного поділу є іредентизм. Якщо національна меншина однієї країни розраховує та отримує підтримку іншої меншини іншої країни, то ця меншина може вважати себе відповідальною за їхню долю і висувати політичні претензії до тієї країни, в якій вони проживають. А ця проблема не може бути вирішена за допомогою принципу самовизначення, оскільки такі дії будуть виправдані лише тоді, коли меншина проживає компактно на певній території. Але досвід країн Центральної та Східної Європи доводить практичну неможливість створення однорідних національних держав, зважаючи на їх дисперсне розселення. І потім не потрібно забувати, що в більшості випадків, якщо демократія залежить від створення однорідного національного суспільства, вона приречена на поразку.

Таким чином, іредентистський рух тісно пов'язаний із інтересами етнічних спільнот, як одним із суб'єктів політики є етнічні спільноти, а саме: етноси, нації, етнографічні групи. Як зазначає Р. Абдулатіпов, етнонації – історичне явище тисячолітнього розвитку, вони не можуть змінюватися так швидко, як політичні режими, звідси витікає їх підвищена збудливість, занепокоєння своїм самопочуттям і перспективами [2, с. 235]. Слід визнати, що існування етнонаціональних особливостей є об'єктивним явищем, їх неврахування призводить до розгортання конфліктів. Усередині держави це можуть бути вертикальні конфлікти у системі «центральна влада – етнічна група» або горизонтальні – «етнічна група – етнічна група». За умови проживання одного етносу у різних країнах конфлікт вже набуває політичного характеру.

Дуже часто етнічна меншість сприймає державу, де вона проживає, як інструмент панування, особливо за наявності незадоволення культурною, економічною чи соціаль-

ною політикою. Однак найчастіше ініціатором іреденти є етнічна група, що становить більшість у сусідній державі. Політики, висуваючи передвибірчі гасла щодо «возз'єднання» з етнічною меншістю, тим самим сприяють появі іредентистських настроїв у етнічної меншості, причому гасла спрацьовують навіть у тому разі, якщо фактично меншість і не зазнає утисків із боку влади.

Якщо держава обирає радикальний варіант – сецесію, перед нею виникає потреба у зміні кордонів. Такий варіант розв'язання проблеми може викликати незадоволення інших держав і їх бажання втрутитися у справи. Вимога іншої держави інкорпорувати територію, де проживають зарубіжні родичі, теж означає зміну державних кордонів, тому засновані на етнічності іредентистські вимоги можуть стати причиною не тільки міжетнічної, а й міждержавної війни [6, с. 160].

Як компромісний варіант, можливе також застосування політики переселення, як це зробили уряди Греції та Туреччини, виконуючи умови Лозаннського договору 1923 р. Протягом 1923-1924 рр. відбувся обмін населенням (за віросповіданням) між двома країнами: до Греції з Малої Азії переселилося майже 1,1 млн православних, до Туреччини – 380 тис. мусульман. Через культурні відмінності та пам'ять про втрачені домівки на своїй історичній батьківщині біженці неминуче стикалися з проблемою адаптації [621, с. 140].

Із проголошенням незалежності України активно обговорювалися питання, пов'язані з необхідністю об'єднання всіх історичних етнічних українських земель. Незважаючи на те, що сьогодні це питання відійшло на маргінес, все ще залишилися як прихильники, так і противники такого питання, що потребує виваженої думки щодо необхідності таких, зважання на позитивні та негативні наслідки (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Переваги та недоліки потенційного розширення кордонів України

Переваги	Недоліки
Можливість існування в межах однієї держави	Можливість механічного возз'єднання
Збільшення кількості свідомих українців	Утворення значного масиву іноетнічного та інокультурного населення
Використання історичного досвіду	Погіршення стосунків із сусідніми державами

Саме тому можна погодитися з висновком, що набагато доцільніше дотримуватися політики щодо підтримки українських діаспор у сусідніх державах, оскільки вона, по-перше, сприятиме формуванню політично лояльного ставлення до власної держави, по-друге, сприятиме етнічному лобі, водночас просуваючи економічні та політичні інтереси історичної батьківщини.

Модель «плавильного казана» (melting pot theory), що панувала у культурній антропології до середини 70-х р. ХХ ст., була висунута американськими дослідниками, які розглядали етнічні групи як пережитки доіндустріальної епохи і вважали, що значення етнічних спільнот й етнічних почуттів буде поступово знижуватися, завдяки урбанізації та модернізації [653, р. 11]. На їхню думку, людина не народжується з відчуттям ідентифікації з певною етнічною групою, її національна самосвідомість формується під час соціалізації. Таким чином, нація мала сформуватися шляхом «амальгації» або вільного злиття представників різних етнічних груп у єдину націю, з єдиною історією та культурою. Ця модель була використана США, де нові хвилі еміграції привнесли свої культурно-мовні, релігійні відмінності, що спричинило розподіл американського суспільства за етнічними ознаками, поглиблення національної нерівності й загострення міжнаціональних конфліктів. «Перепплавлювання» мало б «вирівняти» етнічні процеси у бажане русло. Зазначимо, що аналогії з цією моделлю вбачають у практиці формування «єдиного радянського народу» як нової наднаціональної спільноти.

Статичний погляд на культуру уособлює концепція «мозаїки», де спільноти уявляються площинно і нерухомо, без урахування взаємодій індивідів, груп і спільнот

в інтегративному процесі. На противагу «мозаїчному» баченню будь-який підхід до культури чи соціокультурних одиниць повинен орієнтуватись на факторах їх взаємодії, а не розглядати їх як дихотомію (більшість – меншина, місцеве населення – іммігранти). Адже всі ці одиниці складають єдину мультикультурну спільність, творять спільну історію, маючи водночас свою власну (етнічну) історію, мову, релігію, тощо. Погоджуємося з думкою С. Бондарука, що недоліком і причиною негативних наслідків застосування «мозаїки» та «казана» є хибне розуміння діалектики національного і загальнолюдського в культурі, інших філософських категорій (одиночного-особливого-всезагального, конкретного-абстрактного) [64, с. 116].

Певною видозміною «мозаїки», «казана» й «амальгамування» є модель «салатної миски» (salad bowl), яка головним чином зорієнтована на територіальне (географічне) перемішування представників різних етнокультурних груп задля спрощення подальшої їх акультурації. Кожна етнокультурна громада зберігає свою «замість», самобутність. Однак багатовекторність міжкультурних взаємодій у подібному «салаті» може щонайменше спричиняти суто емоційний дискомфорт у представників окремих культур, не кажучи про можливість певних ворожих виявів.

У межах моделі «ядра – периферії та внутрішнього колоніалізму» наголошується на виявленні та аналізі суперечностей між домінуючим і найбільш розвинутим центром, у якому зосереджуються економічна та політична влада, і відсталою та залежною від центру периферією. Як відзначає Е. Сміт, важливою етнічною спадщиною домодерних епох було збереження багатьох так званих «периферійних» етносів (квебекці, баски, каталонці, корсиканці, бретонці, валлійці, шотландці та ін.). Представники таких етнічних груп стверджують, що вони довгий час перебували або перебувають у підпорядкуванні етнічної більшості, досить часто цю тезу використовують лідери етнічних спільнот як політичні гасла. Якщо раніше основою для протесту були соціальні, культурні та політичні питання, то сьогодні домінують економічні питання: експлуатація ресурсів та праці національних меншин, нехтування розвитком їхніх регіонів, наявність процесів маргіналізації. Поміж етносами у таких умовах виникають відносини «етносоціальної стратифікації», нерівності статусного стану населення центру і периферії [509, с. 90-91].

Концепція «етнокультурного нейтралітету» держави (М. Уолцер), тобто нейтральності ліберальної держави щодо етнонаціональної ідентифікації громадян, до їх віросповідання, розмежовує державу і етнічність, доводить несумісність принципів індивідуальної свободи та ліберальних цінностей із принципами етнічної приналежності. Ліберальна держава, на думку М. Уолцера, стоїть вище від усіх етнічних і національних груп у країні, відмовляючись схвалювати чи підтримувати їх спосіб життя. Вона нейтральна щодо мови, історії, літератури [700, р. 99]. Проте, як зауважує П. Надолішній, дедалі більше вчених на Заході починають вважати тезу «етнокультурного нейтралітету» держави своєрідним міфом, хибною як історично, так і концептуально й додержуються висновку про практичну неможливість реалізації проектів як громадянської нації, так і багатонаціональної держави на теренах посткомуністичних країн [365, с. 19].

Замість етнічно нейтральної держави запропонована нова концептуальна схема так званої національно-розбудовчої держави, згідно з якою задоволення потреб національних меншин повинно здійснюватися відповідно до концепції «етнокультурної справедливості» (В. Кимлічка). Одним із ключових питань цієї теорії є обґрунтування допустимих форм національного самовизначення в межах ліберальної демократії. Гарантом захисту прав національних спільнот у поліетнічних державах проголошується федералізм. Так, В. Кимлічка вважає, що вирішення проблем іммігрантів можливе, виходячи з їх поділу на дві категорії: а) тих, які мають право громадянства і б) тих, які не мають такого права [693, р. 280-281]. Принципи етнополітики, що утверджуються у західних демократіях, на його думку, потенційно можуть застосовуватися в країнах Центральної і Східної Європи. Однак західні демократії нічого не спроможні запропонувати для вирішення

проблем таких «меншин», як цигани, росіяни і кримські татари. У цих випадках потрібні нові моделі «етнокультурної справедливості» [693, р. 288-289].

Важливим при виборі тієї чи іншої моделі етнонаціонального розвитку є критерій демократичності політичних режимів у етнонаціональній сфері. Українські дослідники О. Картунов та О. Маруховська [325, с. 253] подають таку класифікаційну схему:

– «демократія раси (народу) панів» (П. Ван де Берг), що була поширеною у гітлерівській Німеччині та Південно-Африканській Республіці (до 1990 р.) і поширювалася лише на панівну расу, а інші етноспільноти були примусово позбавлені суб'єктності політики. Непопулярними є і «недемократичні суспільства», у яких держава ідентифікується виключно з однією нацією і служить лише їй (Ірак, Сирія, Бірма тощо);

– «етнічна», або «національна демократія» (П. Манчіні, С. Смуха). Відповідно до цієї моделі, держава повинна бути батьківщиною для однієї нації з єдиними державною ідеологією, державною мовою, державними та політичними символами й традиціями. Керівництво такої держави зосереджує всі зусилля на її зміцненні за рахунок обмеження демократії, насамперед, для національних меншин. Така модель використовувалася в Ізраїлі, Північній Ірландії, Кіпрі тощо, але, зазвичай, її вважають прийнятною як перехідну модель на шляху до правової держави;

– «мажоритарна демократія» (М. Гордан, О. Патерсон) є найбільш поширеною у англomовних країнах (США, Великобританія, Австралія та ін.). Держава не втручається в етнічні відносини, сприяє національній розбудові, впроваджує спільну мову, патріотизм, національні інститути та інше, тобто, створюючи умови для асиміляції, водночас створює відповідні умови для збереження або втрати особливостей своєї субкультури, жити окремо чи змішуватися з іншими. Основою такого суспільства є особа, її заслуги, здібності, досягнення, політичні та громадянські права;

– «консоціативна демократія» (consociational democracy), за якою етнонаціональна політика спрямовується не на нівелювання етнічних розходжень, а на встановлення етнокультурного плюралізму. Цей вид демократії характеризується функціонуванням демократичних інститутів і політичною стабільністю в суспільствах, які складаються з різних етнокультурних і конфесіональних сегментів. На думку О. Лейпхарта, «консоціативна демократія» може бути визначена в рамках чотирьох характеристик: 1) керування за допомогою створення великих коаліцій політичних лідерів усіх значимих сегментів плюралістичного суспільства; 2) взаємне вето чи принцип збігу позицій більшості членів коаліції («concurrent majority»), що служать додатковим захистом життєвих інтересів меншості; 3) пропорційність як головна модель політичного представництва, призначення на цивільні служби і розміщення суспільних фондів; 4) високий ступінь автономії для кожного сегмента у веденні своїх власних справ [290, с. 44]. На відміну від «демократії суперництва», побудованій на мажоритарному принципі, консоціативна демократія затверджує принцип обов'язкового, головним чином пропорційного представництва.

Незважаючи на явні недоліки й суперечності у впровадженні моделі етнокультурного плюралізму у розбудові демократичної національної держави, ця модель отримує все більше прихильників в Україні. Так, Т. Грозіцька запропонувала модель «консенсусної демократії» як оптимальну для України. Спираючись на основні постулати теорії О. Лейпхарта, вона виділяє вісім її принципів. Розглянемо ті з них, що безпосередньо стосуються етнонаціональної сфери: верхня палата (майбутнього) двопалатного парламенту забезпечує представництво національних меншин; право автономії для меншин (як територіальної, так і нетериторіальної); надання «права вето» для меншин. На думку Т. Грозіцької, Конституція України не надає гарантованого представництва меншинам (етнічним, лінгвістичним, релігійним) в органах державної влади, а отже, права й інтереси меншин, які проживають на території України, захищені не в повному обсязі [123, с. 35].

«Консоціативну демократію» як модель, що дозволяє органічно поєднати демократичний політичний режим із багатоскладовою, поліетнічною структурою суспільства розглядає Ю. Калиновський. Дослідник, враховуючи різноманітні показники політичного, соціально-економічного розвитку Бельгії, Канади, Швейцарії і України, аналізує консоціативні технології на рівнях держави – регіони, держава – етнічні спільноти, механізми їх втілення та можливості використання в Україні [217, с. 7-8].

На наш погляд, концепція «консоціативної демократії» є ефективним пізнавальним інструментом дослідження новітніх геополітичних трансформацій у країнах колишнього СРСР, однак варто остерігатися перетворення теоретичної моделі на нормативну: не слід досвід демократії цього типу в інших країнах конструювати у рекомендації з перетворення політичних інститутів в Україні. Політичний процес – це реальна боротьба внутрішньомотивованих соціальних сил, а не уявлення політологів.

На нашу думку, досить цікавою є космополітична модель демократії, запропонована Д. Хелдом, особливо в контексті сучасних спроб України зміцнити та закріпити свої позиції у світовому співтоваристві. Ця модель передбачає вдосконалення та розширення повноважень Європарламенту, ініціювання створення нових регіональних та континентальних парламентів, міжнародних, наднаціональних та наддержавних судів, а в подальшому, як кінцевий результат, створення світового уряду. Питання щодо прав людини і прав нації прихильники цієї моделі намагаються розглядати в єдності при провідній ролі вселюдських цінностей.

Останнім часом набувають поширення погляди щодо детермінаційної ролі в майбутньому цивілізаційної ідентичності. На думку С. Хантінгтона, конфлікти у світовому просторі будуть виникати між етнічними групами та державами різних цивілізацій – найвищих культурних утворень, що об'єднують людей. Цивілізація визначається як загальними об'єктивними елементами (мова, історія, релігія, звичаї, суспільні інституції), так і суб'єктивною самоідентифікацією людей. Людина, за С. Хантінгтоном, може мати кілька рівнів ідентичностей і змінювати їх, внаслідок чого змінюються і межі цивілізації [573, с. 11]. Виходячи з цих теоретичних досліджень, можна прогнозувати, що в XXI столітті буде відбуватися переорієнтація групових лояльностей і форм масової ідентифікації, що розтрошить сучасну націю-державу, трансформує процеси демократизації в політику нової – в основному релігійної і етнічної – самоідентифікації і, у кінцевому рахунку, призведе до раніше обмежених міждержавних воєн у нічим не обмежені етнічні конфлікти. Уже зараз громадяни лише деяких держав згодні віддати життя за свою Батьківщину, проте, на жаль, росте кількість тих, хто готовий пожертвувати собою заради етнічної або релігійної ідентичності.

Ґрунтуючись на підходах, що склалися в західноєвропейській науковій традиції, українські дослідники спробували дати своє бачення імовірних моделей розвитку української державності з урахуванням фактора етнічності. На думку Л. Шкляра, в Україні потенційно можна застосувати чотири моделі:

1) «поліетнізму» – базується на уявленні про багатонаціональну структуру населення України. Прихильники цієї концепції екстраполюють на український ґрунт політику федералізації України або її регіоналізації;

2) «двоетнічності» – ґрунтується на уявленнях щодо України як держави, де змагаються за політичне, ідеологічне та культурне лідерство два етноси: український та російський. Ця модель базується на етнодемографії і набула поширення серед представників російськомовних угруповань;

3) «моноетнічності» України, що бере свій початок у працях М. Міхновського з провідним гаслом «Україна для українців» і нині знаходить прихильників серед українських націоналістів. Однак сучасний націоналізм, як правило, далекий від ідей етнорасизму, етноцентризму, шовінізму тощо;

4) остання модель базується на доктрині «етнонаціоналізму», основу якої складає вимога національного самовизначення у формі суверенної держави, ототожнюючи етнонаціоналізм із сепаратизмом, або у формі національної автономії. Світова спільнота негативно ставиться до розпаду існуючих національних держав і, зазвичай, засуджує сепаратизм, обмежуючи етнонаціональні вимоги до рівня збереження етнічної ідентичності групи або забезпечення їхньої рівноправності. Прихильники цієї теорії виходять з уявлень про поділ суспільства на титульний етнос і національні меншини, права яких застережені законом [599, с. 692-693].

Реалізація тієї чи іншої вказаної моделі може призвести до різних сценаріїв розвитку подій. Модель «поліетнічності» призведе до закріплення етнополітичної диференціації регіонів України, що виникли історично внаслідок геополітичних впливів і набули певних етноментальних ознак, а в окремих регіонах навіть до появи етноконфліктів. Модель «двоетнічності» також призведе до закріплення статус-кво, згідно з яким українці як титульний етнос втрачають контроль на власній історичній батьківщині. Ця модель закріплює двомовність та двокультурність на користь російської громади, тоді як остання, по суті, захищає себе від необхідності «дерусифікації». Етнодержавотворення за «двоетнічним» сценарієм, окрім українсько-російського протистояння власне на українському ґрунті, втягує в етнополітичну ситуацію третю силу – Російську Федерацію, котра намагається виступати захисником російської етнічності за межами своєї території. Такий сценарій для України не є конструктивним. Оптимальний сценарій для державотворення, на думку Л. Шкляра, це модель «титульного етносу» та «етнічних меншин», яка обстоює захист національно-державних інтересів із позицій титульного етносу й, водночас, у питаннях політичних і громадянських норм застерігає як права більшості, так і права меншин.

На думку деяких авторів, запропоновану схему щодо України, населення якої є в більшій мірі поліетнічним можна спростити, використовуючи одне із двох понять:

- «українська нація», до складу якої входять лише етнічні українці;
- «українська нація» як політико-державна спільність усіх громадян [599, с. 693].

У першому випадку національна політика держави буде спрямована на пріоритетний розвиток українства, надаючи певні гарантії етнічним меншинам. У другому випадку вона становитиме політику етнокультурного плюралізму з дотриманням та гарантуванням прав та обов'язків для всіх національностей. Етнічні та національні відносини у такому разі визначатимуть певні «правила гри», однаково обов'язкові для всіх учасників.

Якщо дотримуватися першого варіанту, то він більш вигідний для представників етнічних українців, оскільки надаватиме їм певну морально-психологічну перевагу над іншими, як державотворчий етнос. Тоді доречними є роздуми М. Обушного: «у завершальній стадії націостановлення, що розпочалося зі здобуттям Україною незалежності, етнічним українцям відведена роль головного суб'єкта етнонаціональної політики. За таких умов між етнічними українцями та меншинами, що мешкають в Україні, формується складна система суб'єктно-об'єктних відносин, що потребує державного регулювання» [380, с. 178]. Тобто така перевага містить у собі деякий конфліктний потенціал, який може проявитися за необхідності дотримання такої політики щодо національних меншин, яка гарантуватиме їм державне забезпечення розвитку, необхідний рівень добробуту, а етнічні українці нестимуть відповідальність за розвиток і ситуацію міжнаціональних відносин. За такого варіанту владні структури головним чином складатимуться виключно із представників етнічних українців, а для національних меншин необхідно буде виробити відповідні дієві механізми впливу на політику держави, для забезпечення та дотримання їх інтересів. За іншого варіанту українці й національні меншини можуть стати рівноправними учасниками державотворення, але кожна меншина повинна буде розраховувати на власні сили щодо свого подальшого розвитку.

На наш погляд, дискусії щодо обрання відповідного шляху етнонаціонального розвитку в Україні мають не лише академічний інтерес, а й вихід на політичну практику, визначаючи програму, геополітичні пріоритети, соціокультурні перспективи нашої країни.

На сучасному етапі розвитку української держави пошук принципів самоорганізації суспільства йде у межах двох світових тенденцій – інтеграції та диференціації, які визначають сценарії розвитку країни та специфіку етнонаціональних процесів, актуалізують потребу в такій політиці, яка б гарантувала гармонійний розвиток кожної етнонаціональної спільноти як самодостатнього феномену і неповторного явища культури. В одному випадку етнонаціональні процеси призводять до руйнації держави, а в іншому – навпаки, сприяють її розвитку, що серед іншого зумовлено й геополітичними факторами. Отже, є нагальна потреба вивчення саме геополітичної зумовленості етнонаціональних процесів.

Таким чином, проблема щодо регулювання етнонаціонального розвитку та вироблення оптимальної моделі міжетнічної взаємодії, яка запобігатиме виникненню конфліктогенних ситуацій у нових геополітичних умовах, є актуальними для багатьох країн світу й для України зокрема. Тут постає низка питань, пов'язаних із національно-культурною, мовною, релігійною орієнтацією та ідентичністю, адже сама етнічна структура українського суспільства сьогодні перебуває в стадії реформування, становлення етнополітичної цілісності – української нації. Зазвичай, державний розвиток щільно пов'язаний із національним. Етнополітичні консолідаційні процеси сприяють становленню державності, а отже, створюють умови для формування політичної нації.

2.3. Концептуальні моделі державного регулювання сучасних етнополітичних процесів

В умовах глобалізації прискорився процес культурних трансформацій, культурного взаємопізнання як на міжособистісному рівні, так і на груповому, на рівні дотику традиційних і сучасних масових національних культур. У світовій практиці етнополітичного життя відбувся перехід від політик «плавильного казана» чи побудови «нової спільноти радянських людей» до політики інтеграції зі збереженням особливостей культурної різноманітності, політики полікультурності, культурного плюралізму чи мультикультуралізму. Під мультикультуралізмом розуміють таку складову державної політики і практики, у тому числі інституціональної (законодавчої), яка спрямована на підтримку культурних, у нашому контексті етнонаціональних спільнот, заради збереження специфічних рис культурних надбань цих груп громадян. На практиці це означає фінансування відповідних програм щодо збереження культурної ідентичності, традиційних цінностей та створення адекватних правових норм у національному законодавстві.

Важливу роль у цьому процесі відіграє вибір методів державного регулювання, які надають можливість органам державної влади впливати на розвиток етнополітичних процесів шляхом формування сприятливих умов для їх розвитку з метою отримання суспільно-політичних корисних результатів. Методи щодо регулювання етнополітичних процесів класифікуються:

1) За формами впливу – прямі та непрямі. Методи прямого регулювання націлені на регламентування розвитку різних елементів або процесів (сприяння розвитку етнічної групи або субетносу, формування толерантності та ін.). Основними інструментами прямих методів державного регулювання є, по-перше, нормативно-правові акти, які регулюють основи етнічного та національного життя; по-друге, плани соціально-

економічного та національного розвитку держави з урахуванням або ігноруванням потреб національних меншин; по-третє, цільові комплексні програми, націлені на задоволення освітніх, культурних, релігійних та ін. потреб національних меншин; по-четверте, й мабуть, найголовніше – це формування державного бюджету, в якому закладено основи фінансування національних меншин. Методи непрямого регулювання направлені на опосередкований вплив на політику держави й передбачають створення певних умов для саморозвитку та самозбереження представників національних меншин, що перебувають в іноетнічному середовищі. Такі методи реалізуються за допомогою різноманітних напрямів етнічної політики відповідної держави.

2) За способами впливу виділяють такі методи державного регулювання: правові, адміністративні, економічні та пропагандистські. Правові методи державного регулювання направлені на встановлення обов'язкових для всіх громадян юридичних норм поведінки в суспільстві. Вони обов'язково повинні бути науково обґрунтованими, систематизованими та придатними до застосування всіма без виключень у суспільстві, оскільки передбачають створення відповідної законодавчої бази для ефективного функціонування всіх сфер у суспільстві. Адміністративні методи регулювання реалізуються за допомогою існуючої ієрархії управління етнічною та національною сферами за допомогою виконання обов'язкових інструкцій, розпоряджень і обов'язків. Основними інструментами адміністративних методів регулювання є: норми, стандарти, санкції. Економічні методи регулювання передбачають створення сприятливих умов для розвитку національних меншин та покращення рівня їхнього життя. Пропагандистські методи або морально-етичні передбачають звернення представників органів влади до честі й совісті людей для виховання патріотизму у суспільстві та почуттів національної гордості. Реалізація пропагандистських методів можлива на основі позитивного іміджу державних органів, які здійснюють державне регулювання.

Провідні демократії Заходу довгий час у сфері національних та етнічних відносин та процесів керувалися ліберальним принципом етнокультурного нейтралітету держави, яка виходила з абсолютного пріоритету прав і свобод індивіда (особистості) над правами соціальної групи (колективу). Цей принцип і, відповідно, підхід до вирішення етнічних проблем були закріплені в основоположних міжнародних документах – Статуті ООН, Загальній декларації прав людини та ін. Цей підхід передбачав, що за правильного, демократичного устрою політичної системи будь-який індивід швидко «звільниться» від негромадянських «узів», а іммігрантські групи, етнічні та інші спільноти поступово розчиняться в єдиній громадянській нації. Лише на початку XXI ст. держави пішли шляхом утвердження принципів мультикультуралізму як основи своєї національної політики.

Мультикультуралізм виступає альтернативою як культурному консерватизму, який зберігає домінування певної культури над іншими, допускаючи їх проникнення в публічну сферу, так і класичному лібералізму, який відстоює особисту свободу, рівність перед законом і відокремлення держави від церкви. За визначенням А. Куропятніка, мультикультуралізм – це особлива форма інтегральної, ліберальної ідеології, завдяки якій поліетнічні, полікультурні суспільства реалізують стратегію соціальної згоди і стабільності на принципах рівноправного існування різноманітних форм культурного життя [281, с. 19]. Концепція мультикультуралізму виступає певним стандартом, якому не може відповідати ні один реально існуючий політичний режим.

Доктрина мультикультуралізму виникла як відповідь на необхідність регулювання конфліктів у державах, до складу яких входить декілька етнонаціональних співтовариств та представники корінних народів. Важливим стимулом до більш ретельного розгляду проблем культурного різноманіття і політичного суверенітету став розвиток інтеграційних процесів у межах ЄС і потім період «евросклерозу» інтеграції на порозі 70-х років [499, с. 63].

Поняття «мультикультуралізм» було введено до наукового обігу в кінці 80-х рр. ХХ ст., й означало «поважливе ставлення більшості населення до меншин, однаковий статус різних культурних традицій, право індивіда на вибір своєї ідентичності».

Людина в мультикультурному суспільстві здатна зберегти свою ідентичність, незважаючи на вплив інших культур. Але аналіз основних компонентів культури свідчить, що індивід може одночасно належати до декількох культур, тому представники національних меншин, зберігаючи національні ознаки, можуть інтегруватися в іноетнічне середовище.

На думку інших дослідників, це поняття означає «співіснування в єдиному політичному суспільстві кількох помітних культурних груп, які бажають і, в принципі, здатні відтворювати свою специфічну ідентичність». Ми погоджуємося з думкою критиків такого підходу, оскільки більшість існуючих сучасних держав є мультикультурною, зводячи це поняття до дескриптивного або описового.

Проте не можна визнати суспільство мультикультурним, ґрунтуючись виключно на наявності етнокультурного та мовного розмаїття. Поряд із таким розмаїттям необхідна наявність нормативних ознак: піклування держави про права громадян незалежно від їх етнічного, расового походження, віросповідання, мови тощо. Відповідно до нормативного підходу, сучасні суспільства повинні забезпечити відповідний матеріальний та духовний розвиток культурних груп й повагу до їхньої ідентичності.

Таким чином, мультикультуралізм – це стан, процеси, погляди, політика культурно неоднорідного суспільства, орієнтовані на свободу вираження культурного досвіду, визнання культурного розмаїття; культурний, політичний, ідеологічний, релігійний плюралізм, визнання прав меншин як на суспільному, так і на державному рівні [150, с. 94].

Ідеологи мультикультуралізму, серед яких, передусім, Берлін і Маркузе, вважали, що в ідеалі мультикультурне суспільство – це можливість мирного співіснування різних культурних общин, у рамках яких індивід реалізує право на культурну самоідентичність. Певною мірою таку точку зору розділяє російський культуролог П. Степанов, який так визначає поняття «мультикультуралізм»: «...співіснування і взаємодія в межах одного суспільства різноманітних, рівноправних і рівноцінних культур, що передбачає позитивне ставлення членів суспільства до цього різноманіття» [673, р. 143].

Дослідник Ч. Кукатас розглядає мультикультуралізм як одну з реакцій на проблему культурного багатоманіття. Мультикультуралістична реакція на існування культурного розмаїття, на думку вченого, передбачає як відмову від спроб захиститися від такого явища шляхом самоізоляції, так і прагнення не дати йому вкоренитися за рахунок асиміляції меншин. При цьому він наголошує, що ідея мультикультуралізму на сьогодні має відображати філософську суспільну позицію. І сутність цієї позиції – визнання, а не пригнічення культурного розмаїття. Такої точки зору дотримується більшість сучасних дослідників проблеми.

Наприклад, Н. Кірабаєв, вважає, що мультикультуралізм – це «теорія, практика і політика неконфліктного співіснування в одному життєвому просторі багатьох різноманітних культурних груп», наголошуючи, що мультикультуралізм одночасно поєднує в собі повагу до розбіжностей та пошук універсальності [231]. Натомість О. Павлова стверджує, що створення та розвиток Європейського Союзу є яскравим прикладом політики мультикультуралізму, а не розбудови загальної культурної ідентичності, оскільки ні держави, ні регіони, які входять до його складу, не проявляють відповідної готовності до формування єдиної ідентичності та повної відмови від самотності [393].

На думку сучасної української дослідниці І. М'язової, «на сьогодні явище мультикультуралізму виступає як ідеологія, політика та дискурс, що стверджують правомірність та цінність культурного плюралізму, доречність та значимість існування різноманіття культурних форм. У контексті мультикультуралізму несхожість та відмінність перестають

розглядатися як «чуже», стаючи просто «іншим». Така теза є своєрідним обґрунтуванням необхідності існування мультикультуралізму, а також відгуком на відродження локальних націоналізмів» [309, с. 156].

Пошуки ідей мультикультуралізму почалися з кінця 1960-х років, коли виникла ситуація, за якої більшість «не могла» асимілювати, а меншини «не хотіли» асимілюватись. Першими офіційно політику мультикультуралізму проголосили Канада 1971 р. та Австралія 1973 р., нині цілісна політика мультикультуралізму існує ще і в Швеції, у деяких інших державах мультикультуралізм виявляється тільки в певних сферах, наприклад, в освіті. Якщо результатом політики асиміляції є образний «плавильний казан» чи «помідоровий суп», то країни з офіційним статусом політики мультикультуралізму зображують як «різноколову культурну мозаїку» або «миску з грубо нарізаним салатом» – багатонаціональне суспільство, що складається з етнічних груп, які зберігають свою культуру, мову, релігію, спосіб життя, а владні інституції не мають на меті вирівняти їх у плані етнічно-національного походження, мови, віри, кольору шкіри тощо, але зрівняти в усіх соціальних, політичних, громадських та інших правах представників різних націй, етносів, рас, віросповідань зі збереженням усіх етнокультурних особливостей [667, р. 36].

Етнополітична модель мультикультуралізму ґрунтується на концепції нації-поліса та спрямована на формування єдиної політичної, однак багатоманітної культурної, расової та етнічної спільноти в межах однієї держави. На думку прихильників мультикультурної моделі етнополітики, потрібно тверезо оцінювати та правильно використовувати расову, культурну і етнічну багатоманітність країни. Наприклад, президент США Б. Клінтон визначив центральним завданням американської етнополітики побудову мультикультурної демократії на засадах досягнення внутрішньої гармонії та взаємної терпимості. Головною ціллю подібної етнополітики має бути створення єдиної американської нації з одночасним збереженням її культурної багатоманітності [2, с. 129].

Центральною засадою політики мультикультуралізму є визнання культурної та етнічної різноманітності, існування в межах одного суспільства цілої низки етнічних ідентичностей, права етнічних спільнот на збереження власної ідентичності. Зміст мультикультуралізму визначається й тим, що він постає як особлива форма інтегративної, ліберальної ідеології, через яку поліетнічні та полікультурні національні суспільства реалізують стратегії соціального порозуміння та стабільності на принципах рівноправного співіснування різних форм культурного життя [309, с. 156]. Подібна політика орієнтована на задоволення, насамперед, групових інтересів етнічних спільнот.

Політика мультикультуралізму прагне до органічного поєднання загальнонаціональної ідентичності та етнічних ідентичностей різноманітних груп, що населяють країну. Етнічна ідентичність не заперечує права належати до певного політичного утворення. Мультикультуралізм виступає своєрідним універсальним вирішенням не тільки етнічних, але й соціальних протиріч. Ця політика дозволяє не тільки об'єднати суспільство, але й досягнути набагато більш досконалого ладу, адже полегшує доступ представників етнічних меншин до різноманітних ресурсів.

Однак етнополітична модель мультикультуралізму, попри її привабливість, не є універсальною панацеєю. Серед прихильників ліберальної теорії викликає застереження характерна для мультикультуралізму перевага групових інтересів етнічних спільнот над інтересами індивіда. На думку деяких дослідників, одним із наслідків мультикультурної етнополітики є руйнування традиційної культури місцевого населення представниками іммігрантів. Наприклад, американський вчений Е. Шилз зазначав, що мультикультуралізм, який є основою освітньої політики США, є одним із найкращих способів руйнування національного духу в суспільстві. Автор вважає, що така політика неминуче призведе до ослаблення ідеї домінування нації й національної держави в США, що може призвести до руйнування громадянського суспільства, результатом якого може бути війна «всіх проти всіх» [594].

У Канаді, наприклад, офіційна політика мультикультуралізму передбачає, що «етнічні відмінності приймають доти, доки індивіди можуть ідентифікувати себе з культурною традицією їхнього вибору, але тільки в тому випадку, якщо ця ідентифікація не порушує прав людини, прав інших або законів країни» [607, с. 70]. Саме досвід Канади свідчить, що втілення подібної моделі в життя іноді попри бажання її творців, призводить до цілком протилежних наслідків – замість об'єднувати суспільство, мультикультуралізм може стимулювати сепаратистські настрої. Лише 1 % голосів виборців не вистачило франко-канадським сепаратистам, щоб проголосити в 1995 році незалежність провінції Квебек. Це була уже друга (перший референдум із цього питання був проведений у 1985 році) спроба відокремлення Квебеку від Канади. Подібні закиди ще раз підтверджують, що ефективне застосування цієї моделі на практиці не можливе без врахування специфічних особливостей певної держави та суспільства.

Варто зупинитися на загальній для всіх європейських держав архітектурі мультикультурної політики. Основні її функції можна сформулювати таким чином: підтримка різноманіття, забезпечення культурного самовираження і всеосяжне задіяння людського потенціалу держави шляхом зниження або видалення різних соціальних, культурних, етнічних і цивілізаційних бар'єрів між громадянами.

Виходячи з необхідності виконання цих завдань, мультикультурна політика здійснюється за трьома основними векторами (рис. 2.8).

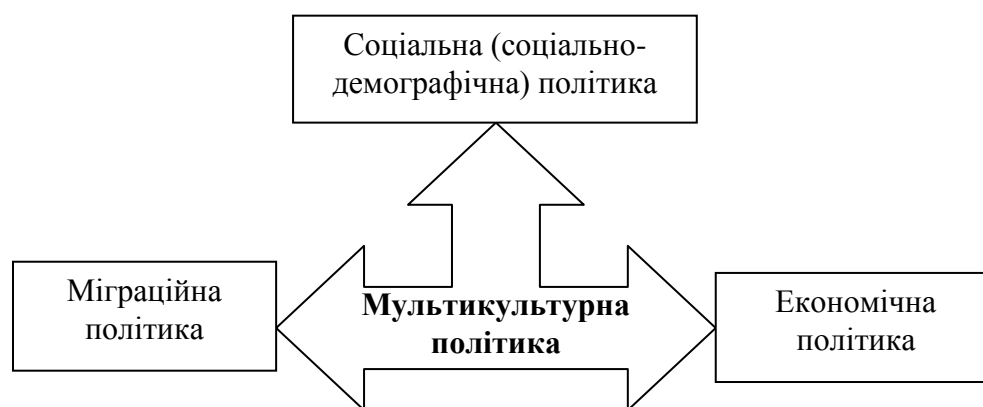

Рис. 2.8. Основні напрями мультикультурної політики

Під економічною політикою мультикультуралізму маємо на увазі не тільки інтеграцію мігрантів у національну економіку по кон'юнктурі ринку праці, а й багато чого іншого. У числі іншого: зміна режиму доступу для іноземної робочої сили (він може бути преференційними, рівним або обмеженим), забезпечення рівних умов працевлаштування для осіб різних віросповідань, іншої культурної та етнічної приналежності. Крім того, важливими аспектами є забезпечення умов для розвитку чесної конкуренції; стимуляція економічно активних громадян та / або мігрантів; перешкоджання тінізації економіки через те, що мігрантам вигідніше працювати поза полем зору державних податкових органів.

Соціальний компонент політики мультикультуралізму направлений, передусім, на охоплення всіх культурних і етнічних груп усередині держави системою освіти та охорони здоров'я: програми з фінансової допомоги сім'ям, безробітним, інвалідам і т. д., державні ініціативи з планування сім'ї, сприяння культурному самовираженню (наприклад, допомога у проведенні національних свят), загальний клімат толерантності та соціальної довіри.

Основним завданням міграційної політики є контроль кордонів і своєрідне «відсіювання» нелегальних мігрантів. Незважаючи на те, що вона не відіграє системоутворюючої ролі, а служить скоріше додатковим регулятивним інструментом, ефективність міграційної політики впливає і на два вищеописаних компонента.

В Австралії «політика мультикультуралізму потребує, щоб усі австралійці приймали базові структури та принципи австралійського суспільства – конституцію та верховенство права, толерантність та рівність, парламентську демократію, свободу слова та віросповідання, англійську мову як державну та гендерну рівноправність» [679, р. 112]. Незважаючи на зовнішній «блиск» мультикультуралізму, і цю політику часто критикують тому, що вона веде до переписування історії та знищення культури суспільства, що приймає, а також через те, що пропагування розмаїтості та штучне підтримання культурних відмінностей іммігрантських спільнот веде до роздробленості, мозаїчності суспільства та перешкоджає формуванню державної ідентичності країни імміграції. Крім того, як зазначає Б. Беррі, не можна ставитись однаково до різних людей із різними потребами та інтересами, потрібен диференційований підхід, щоб вони не почувались ображеними. Ще одним об'єктом критики політики мультикультуралізму є фінансові витрати з державної скарбниці, які ідуть на програми, що допомагають іммігрантським спільнотам підтримувати свої традиції, мову, культуру [679, р. 113-114]. Проте критика критикою, але сьогодні ідеї мультикультуралізму діють, хоча так само, як і ідеї асиміляції, не вирішують до кінця проблем взаємодії різноадаптованих спільнот іммігрантів та суспільства, що приймає.

Так, у Великій Британії в період укріплення державного благоустрою проводилась цілеспрямована політика щодо підтримки «єдності в різноманітті». Етнічні групи отримували допомогу своїм культурним ініціативам із боку місцевих співтовариств (communities), делегували своїх представників у систему освіти і охорони здоров'я. Зросла популярність релігійних шкіл (faith schools), вони дотримувались державного стандарту освіти і фінансувались із держбюджету, але мали у своїх програмах релігійні дисципліни і управлялись за участю конфесійних спільнот. У 2005 році такою була кожна третя початкова школа і кожна п'ята середня. Інтеграційна політика у Великій Британії проводилась у більш широкому контексті протидії соціальній дискримінації. Акцент, особливо в останні роки, був зроблений не стільки на особливі права іммігрантів та їх нащадків, скільки на забезпечення рівних можливостей. У доповіді Комісії щодо майбутнього мультиетнічної Британії (2000 р.) констатувалось, що Британія – це «співтовариство громадян і співтовариство спільнот, одночасно вільне і мультикультурне співтовариство, й існує необхідність примирення і узгодження таких інтересів різних груп, які можуть суперечити одне одному» [696, р. 1].

Нідерланди, які у свій час успішно перебороли релігійне протистояння, найбільш послідовно проводили політику мультикультуралізму. При чому їх влада виходила з розрахунку на повернення додому іммігрантів, які зуміли зберегти свою етнокультурну ідентичність. Але розрахунок обернувся прорахунком: у 90-ті роки приблизно п'ята частина населення країни була неголландського походження, а всі великі міста стали походити на етнічні гетто. Праві заговорили про перспективи повної ісламізації країни. Підготовлена в 2002 р. доповідь парламентської комісії щодо досвіду інтеграції мігрантів за останні три десятиліття констатувала провал державної мультикультурної політики [636]. Почався радикальний перегляд політики мультикультуралізму. Основний напрям – не підтримка, як раніше, самоорганізації етнічних груп, а їх включення в національні організації різного рівня. Нідерланди – найбільш яскравий приклад перегляду ідеології й практики мультикультуралізму під натиском змін у політичному дискурсі та в громадських настроях. У 2002 р. в результаті парламентських виборів у Нідерландах значну підтримку електорату отримала партія Піма Фортейна (Список Піма Фортейна (Lijst Pim Fortuyn (LAP), яка ввійшла до складу урядової коаліції та отримала керівництво

практично над усіма відділами, які займаються питанням імміграції. Цю перемогу назвали своєрідним переворотом у свідомості голландського суспільства та змусили провідні партії звернути особливу увагу на існуючу проблему мігрантів. Як наслідок, у подальшому уряд вдався до обмежуючих заходів щодо нових хвиль іммігрантів і навіть ввів дію Закон про обов'язки іммігрантів із «третьох країн», для інтеграції в голландське суспільство (т. зв. Inburgering-закон). Сьогодні однією з найактивніших та перспективних антимигрантських партій у Голландії є партія «Гордість Нідерландів», лідером якої є Марія Корнелія Фредеріка, авторка політики «закритих дверей» [111].

Рішенню проблем інтеграції значна увага приділяється в Бельгії. За показниками якості правового регулювання міграції й інтеграції вона є лідером серед країн ЄС. При цьому особливої національної моделі інтеграції інокультурних співтовариств у Бельгії не існує. Реалізація програми інтеграції спирається на низку консультативних органів. У 2005 р. уперше був обраний комітет мусульманського співтовариства при органах влади. Іммігранти, які постійно мешкають у межах країни, отримали право голосу на виборах до муніципалітетів.

У Швеції політика адаптації іммігрантів і впровадження засад політики мультикультуралізму активно проводиться, починаючи з середини 70-х років. У 1997 році був взятий курс на інтеграцію, в межах якого проблеми мігрантів стали вирішуватись у загальному контексті соціальної й культурної політики. На думку уряду, політика інтеграції повинна виходити з загальних прав людини, а не з особливих прав інокультурних співтовариств, поважати права індивіда, а не тільки права етнічних конфесійних груп [690].

Прикладом успішного існування мультикультурного суспільства була Швейцарія, в якому спостерігалися позитивні результати щодо консолідації нації та забезпечення високих стандартів політичного плюралізму, зберігаючи різноманітність суспільства, яка проявляється, по-перше, в поділі у мовному сенсі на чотири різні етномовні групи, по-друге, в наявності католиків та протестантів, по-третє, в адміністративно-територіальному поділі на 26 кантонів, які мають значну автономію від центру [697].

Тривале толерантне співіснування різних етнічних груп забезпечується різними інструментами (самовизначення, представництво в органах влади, захист меншин), нормативно-законодавчими актами (Конституція, кантональні конституції, закони) та децентралізацією у різних сферах, переважно мовній.

Однак, так склалося історично, захист прав національних меншин здебільшого стосується чотирьох національних етномовних та двох релігійних груп, що, на жаль, сьогодні зовсім не відповідає існуючим потребам. Зростання демографічних та міграційних процесів призвело до формування нових етномовних груп, які за своєю кількістю на сьогодні вже переважають чисельність тих меншин, права яких окремо прописано в Конституції. Згідно з офіційною статистикою, кількість осіб, що використовують сербську, албанську, португальську, іспанську, англійську, турецьку мови у повсякденному спілкуванні перевищує кількість ретороманців, а всі разом вони переважають за чисельністю тих, хто користується італійською мовою, що підтверджується результатами досліджень швейцарських дослідників, які стверджують, що «меншість часто «отримує більше», ніж те, що вона ... мала б отримати, враховуючи її розмір» [639], «кантони з двома і більше мовами розв'язують проблеми меншин... передаючи освіту до відання муніципалітетів і місцевої влади» [62, с. 254].

Наприклад, Європейська хартія регіональних мов або мов меншин не містить положень щодо контролю за захистом мовних, етнічних, культурних прав франкофонів у Швейцарії, незважаючи на те, що вони становлять одну з національних меншин. На користь цього свідчать і відповідні документи Ради Європи, основна увага в яких приділяється тим мовним групам, які дійсно представляють регіональні або міноритарні мови [639], якими на національному рівні вважаються італійська та ретороманська з їх діалектами, а також ті мови, які не мають чіткого регіонального використання – ідіш та еніш (мова швейцарських ромів) [310, с. 55-56].

Крім забезпечення можливості вільно використовувати власну мову, Швейцарія дотримується принципу пропорційного представництва національних меншин в органах влади, що направлено на запобігання їх ізоляції від політичного процесу. Федеральна Рада Швейцарії дотримується неписаного правила, відповідно до якого з семи її членів двоє повинні бути обов'язково франкомовного походження, а один – італомовного. Але такий підхід викликає певні заперечення, наголошуючи на переважаючому представництві німецькомовної більшості в федеральних органах влади, але, на думку деяких дослідників, такі претензії не мають підстав, зважаючи на статистичні дані щодо представництва етнічно-мовних груп у різних структурах влади [701].

Цікавим є підхід щодо висвітлення роботи Парламенту та оформлення відповідних офіційних документів. Щодо Парламенту, то процес обговорення та ухвалення рішень на федеральному рівні транслюється всіма офіційними мовами, а офіційні документи оформлюються німецькою, французькою та італійською мовами. При цьому досить часто при оформленні документів, з якими потім будуть працювати парламентарії, використовують одну або дві мови. На думку деяких авторів, така практика враховує інтереси етнічних груп, але й створює додаткові труднощі в процесі підготовки та оформлення нормативних документів, хоча є більш лояльною, ніж, наприклад, в Канаді, де відповідно до основних вимог усі документи мають бути продубльовані англійською та французькою мовами.

На думку деяких дослідників, заслуговує на увагу й інший підхід, який використовують у Швейцарії, це пропорційне представництво національних меншин не лише в органах влади, але й у провідних політичних партіях країни, незважаючи на те, що відповідні положення не закріплені на законодавчому рівні [655].

Виходячи з існуючої практики в Швейцарії, перемога політичної партії залежить від можливості задовольнити інтереси виборців, які є представниками різних етнічних груп, за ідеологічною ознакою. Можна погодитися, що цей підхід, з одного боку, відображає багатоетнічний характер політичних партій у Швейцарії, а з іншого – їхню загальнодержавну основу. Такий досвід є цікавим для України, оскільки політики та політичні партії не лише не провокують розподіл за етнічною та мовною ознакою, а навпаки, намагаються об'єднати навколо пропонованої ідеологічної та ціннісної платформи якомога ширше коло громадян, незважаючи на їх етнічну приналежність.

Важливу роль у запобіганні напруження між меншинами відіграє цілеспрямована політика держави, направлена на вирівнювання структурних регіональних відмінностей у соціально-економічній сфері, спрямовуючи фінансові потоки з центру на користь бідніших кантонів [639].

Ми погоджуємося з думкою деяких авторів, що федеральний устрій не є оптимальним варіантом для гарантування та забезпечення прав етнічних меншин, й існуючий досвід Швейцарії це певною мірою підтверджує.

По-перше, федералізм не в змозі забезпечити дотримання всіх прав етнічних меншин, зосереджуючи увагу на територіально сконцентрованих групах, які, використовуючи свою більшість у певному територіальному суб'єкті, вдаються до лобювання власних інтересів. Представники інших етнічних груп, які на сьогодні складають п'яту частину населення Швейцарії, зважаючи на своє дисперсне розселення, ніколи не були захищені державою.

По-друге, модель толерантного співіснування основних чотирьох етнічних та мовних груп не завжди ефективна на федеральному та місцевому рівні, особливо там, де зосереджено монолінгвістичне населення. На думку деяких дослідників, на рівні окремо взятого кантону здебільшого використовують моделі домінування та асиміляції. Наприклад, франкомовні швейцарці, які проживають у німецькомовному кантоні, вимушені офіційно звертатися до влади німецькою мовою. Крім того, франкомовний чиновник, який працює саме в цьому кантоні, зобов'язаний відповідати на таке звернення обов'язково німецькою.

По-третє, федеральна система за певних умов симулює появу специфічних форм демократії. Швейцарський федералізм здебільшого захищає інтереси невеликих німецькомовних кантонів. Це, у свою чергу, призвело до того, що німецькомовні кантони, які складають лише п'яту частину населення країни, зважаючи на своє пропорційне представництво у верхній палаті Парламенту, можуть заблокувати рішення, яке підтримується 80 % громадян [310, с. 57].

Тому на сьогодні у Швейцарії відбувається посилення антиімміграційного руху. Основним координатором руху виступає Народна Партія Швейцарії, яку було створено в 1971 р. внаслідок об'єднання Партії селян, бюргерів та ремісників та Демократичної партії Швейцарії.

Починаючи з 1999 р., Народна Партія Швейцарії своїм основним програмним пунктом визначила захист традиційних швейцарських цінностей, що призвело до збільшення прихильників партії та отриманих голосів під час парламентських виборів. На думку деяких дослідників, проголошені партією традиційні швейцарські цінності містять конфліктний потенціал, оскільки, по-перше, передбачають боротьбу з неєвропейською імміграцією, по-друге, вимагають відміни соціальних виплат вихідцям з Азії та Африки, по-третє, обґрунтовують необхідність максимального обмеження можливостей для отримання дозволу на проживання в країні чи отримання статусу біженця, по-четверте, втілення всіх цих вимог потребує виходу зі складу Європейського Союзу. У подальших планах партії домогтися депортації сімей тих мігрантів, діти яких були визнані винними в поширенні наркотиків, насильницьких злочинах чи фінансових махінаціях. Крім цього, партія вже провела велику роботу серед електорату щодо заборони будівництва мінаретів у країні. Об'єднавши свої зусилля з Партією демократичного союзу, Народна Партія Швейцарії збрала 115 тис. підписів щодо необхідності проведення референдуму про заборону будівництва. Депутат від Народної Партії, У. Шлюер, заявив, що «мінарети не мають нічого спільного з мусульманською релігією: вони не згадуються в Корані чи інших важливих ісламських законах. Ніхто з членів Народної Партії не проти ісламу... мусульмани мають право жити в Швейцарії, однак вони мають поважати наші західноорієнтовані ліберальні закони і знати, що цих законів мають дотримуватися всі, хто хоче тут жити» [602].

ООН та інші правозахисні організації не раз критикували рекламні кампанії Народної Партії, але на думку швейцарців, це їх особиста, внутрішня справа і ніхто не має права в неї втручатися.

Найбільш жорстке законодавство щодо регулювання міграції діє сьогодні в Данії. Права людини тут культивуються як першочергова цінність демократії. Жодна з ведучих партій не виступає проти посилення імміграційного законодавства, а сама міграція розглядається як «загроза майбутньому добробуту країни в економічному, культурному і релігійному відношенні» [677]. Основні зусилля передбачається зосередити на інтеграції тих, хто вже знаходиться на території країни. Досвід Данії, у межах якого найбільш радикально переглядаються установки попередніх десятиліть, викликає інтерес і за її межами; його елементи впроваджуються, зокрема, у Нідерландах.

У Франції всі проблеми, пов'язані з регулюванням інтеграції інокультурного населення – вихідців із минулих французьких колоній, розглядаються в контексті їх включення до політичної нації. Держава до цього часу не мала цільової програми переборення соціальної виключності або стримання радикальних проявів «різноманіття» своїх громадян. У практичній політиці основна увага приділяється індивідуальній інтеграції, у той час як інокультурні співтовариства не стали пріоритетним адресатом регулювання. Урядовий комітет і Держрада щодо інтеграції, створені в 1989 р., практично не залучили у свою діяльність представників тих, з ким вони мали працювати. Серед парламентарів до цього часу немає жодного представника багатомільйонного мусульманського населення країни [661]. Немає навіть статистики щодо етнічної та

релігійної приналежності жителів, вважається, що такі підрахунки заважають реалізації інтеграційної стратегії.

У 2008 р. Франція запозичила голландську систему інтеграції мігрантів, що ще більше ускладнило процедуру імміграції. Така зміна була пов'язана з обранням нового президента, ним став Н. Саркозі, який зазначав про необхідність таких дій ще під час виборчої кампанії. Нововведення призвело до акцій протесту, які супроводжували практично всю виборчу кампанію та перші місяці президентства. У подальшому діяльність президента щодо міграційної політики все більше позбувалася оптимізму та політкоректності щодо національних меншин. Більшість дослідників стверджує про можливість повторення голландського сценарію у Франції, коли провідні партії включили у свої програмні документи вимоги, з якими виступала партія Піма Фортайна. Про можливість цього говорив у своїх заявах Ж.-М. Ле Пен, який стверджував, що Н. Саркозі діє на його полі й збирає плоди діяльності Національного Фронту [111].

Зважаючи на можливості ісламістських общин у Франції, не можна говорити про суттєві зміни у внутрішній політиці та поведінці політичної еліти країни. Конфлікти між мігрантами та офіційною владою, які розпочалися ще у 2005 р., до цього часу не вирішені ні мирним шляхом, ні за допомогою конфліктів. Варто відзначити, що заклики, направлені проти некерованої імміграції, почали лунаєти у Франції ще з кінця 80-х рр., а першою політичною силою, яка заявила про таку необхідність став Національний Фронт Ж.-М. Ле Пена, який виступав із вимогою не лише призупинити потоки іммігрантів, а й вимагав їхнього повернення у ті країни, вихідцями з яких вони є. Народний Фронт Франції до сьогодні залишається практично єдиною політичною силою в країні, яка дотримується чіткої антиімміграційної позиції, хоча час від часу відчуває певні труднощі: авторитарний стиль лідера, відсутність оригінальних ідей, поява нових неординарних особистостей із новими поглядами та підходами. Максимальний успіх, якого досягла партія у своїй діяльності, – це вихід її лідера в другий тур президентських виборів 2002 р., а також присутність у Європейському парламенті.

Німеччина до останнього часу орієнтувалась на модель «етнічної нації». Єдиним адресатом інтеграційних програм були приїжджаючі з-за кордону етнічні німці. Країна масової трудової імміграції, Німеччина приймала гастарбайтерів, насамперед з Туреччини, яких розраховувала повернути додому. Як і в Нідерландах, цей розрахунок не виправдався, але відповіддю стало не впровадження мультикультурних практик, а рестриктивне законодавство про громадянство. Такий підхід спирався на антиімміграційну риторику основних політичних сил, що відображала суспільні настрої. Дискусія щодо цілеспрямованості й можливості впровадження мультикультурних практик проводилась більш активно, ніж у сусідній Франції. Її ініціатором виступили представники бізнесу, які були збентежені положенням на ринку праці й неготовністю суспільства усвідомити майбутні проблеми. Але, як і раніше, обговорення відрізнялось високим політичним накалом, а політика в області регулювання міграції й інтеграції залишалась зоною розмежування суспільства на прибічників і противників перспективи перевтілення нації в полікультурну. В обох країнах – і у Франції, і в Німеччині – «існували серйозні ідеологічні перепони, що перешкоджають становленню такого феномену, як мультикультурна практика» [499, с. 66].

Цікавим у цьому плані є досвід Австралії. Дві п'ятих населення цієї держави є іммігрантами першого або другого покоління. Аби запобігти створенню етнічних анклавів, держава запровадила практику розселення мігрантів серед представників інших етнічних груп та так званих «старих австралійців». В основі такої політики також лежали особливості набуття громадянства країни (5, 3 а потім 2 роки постійного проживання). Але й це не змогло запобігти виникненню певних конфліктних ситуацій, зокрема, мігранти отримували меншу заробітну плату, розселялися досить далеко від центру та своїх земляків, що лише збільшувало їхню ізоляцію. Тому в кінці 70-х рр. виникла

необхідність змінити політику асиміляції на політику мультикультуралізму, в основу якої було закладено фольклористське розуміння етнічних меншин. Не отримавши бажаних результатів, у другій половині 80-х рр. етноцентристську модель мультикультурної політики було замінено на громадянську, що заклало основи реальної рівності громадян, згідно з якою на перший план виступили пріоритети соціальних прав: культурна ідентичність, соціальна справедливість, економічна ефективність [101, с. 43].

Як правило, критики мультикультуралізму приділяють основну увагу саме недолікам міграційної політики, у суспільній свідомості (і у свідомості політичних еліт) склалася помилкова думка про те, що саме цей компонент є найбільш важливим (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Переваги та недоліки політики мультикультуралізму

Переваги політики мультикультуралізму	Недоліки політики мультикультуралізму
позитивні установки щодо системи владних відносин, адміністративно-територіального устрою, законів, традицій тощо конкретної держави	загроза національно-державній єдності
забезпечення злагоди, стабільності й безпеки як у внутрішньому житті країни, так і на міжнародному рівні	негаразди у процесах асиміляції, інтеграції та консолідації навколо національної ідеї та спільних цінностей
мирне вирішення конфлікту, прийнятні шляхи для досягнення порозуміння і компромісу	спрямованість проти культури титульної нації
розвиток та підтримка етнокультурних спільнот	протистояння і соціально-політична напруга в гетерогенному суспільстві

Однак, як уже зауважувалося вище, ми вважаємо міграційну політику не більш ніж регулятивним інструментом, тоді як вирішальне значення мають соціальне та економічне вимірювання. Коли мультикультурна політика не в змозі належним чином впливати на соціально-економічне середовище в державі, навіть жорсткий контроль над міграційними потоками не зможе істотно поліпшити ситуацію.

Необдумана економічна політика в мультикультурній державі веде до погіршення добробуту окремих соціальних груп у державі, зростання соціальної напруги та безробіття. Провал соціальної та демографічної політики сприяє значній криміналізації окремих груп у суспільстві, створення у них почуття ущемлення в правах, позбавлення доступу до благ, якими розпоряджаються представники інших етнокультурних спільнот.

При цьому ми вважаємо, що соціальний і економічний елементи знаходяться в діалектичному взаємозв'язку, а тому для розв'язання кризових ситуацій потрібна розробка комплексного рішення, яке б враховувало взаємні фактори впливу. Так, наприклад, муніципальні програми розвитку не приносять суттєвої користі тій частині населення, у якій відсутній регулярний зарібок або навіть сама можливість працевлаштування, отже, їх позитивний вплив на загальний добробут цільової соціальної групи буде несуттєвим.

Як приклад описаних вище процесів можна навести такі розвинуті країни ЄС, як Німеччина і Великобританія: у першій несприятлива ситуація пов'язана, насамперед, з економічним чинником (перенасиченням некваліфікованою робочою силою, у т. ч. мігрантами), на тлі посилення соціального клімату. Великобританія, навпаки, переживає період гострої соціальної кризи і невдоволення нібито чужим (ісламським) культурним елементом, в якому економічний фактор служить більше інструментом політичної риторики, ніж дійсною причиною кризової ситуації.

Обидва приклади належать до країн із розвинутою економічною і соціальною інфраструктурою, і тому ми не можемо зробити висновок, що в основі їх кризи лежить нездатність держав інкорпорувати осіб іншої культурної та етнічної приналежності в силу недостатніх ресурсів. На нашу думку, причину слід шукати в неефективній моделі взаємодії, яка безсистемно підходить до питання задоволення економічних і соціальних потреб держави через максимальне залучення представників інших етносів і культур, які проживають у цій державі, так і легальних мігрантів.

Проблема цієї моделі полягає у відсутності не тільки низки стимулюючих факторів – стимулу легально працювати і стимулу переймати національні цінності, – а й мінімуму необхідних чинників примусу. Широкі права етнічних і культурних меншин не врівноважуються комплексом обов'язків, і система інститутів, покликаних сприяти їх інтеграції в соціум, функціонує виключно в популістських цілях задовбрювання згаданих меншин і заспокоєння більшості населення.

Не останню роль відіграє також слабка цивілізаційна привабливість європейських цінностей для представників етнічних і культурних груп, які вже володіють набором потужних поведінкових та ціннісних імперативів. При цьому зберігається висока ймовірність того, що наступні покоління цих меншин успадкують не світоглядну систему тієї нації, частиною якої вони є, а комплекс етнічно-орієнтованих соціальних і етичних імперативів. Саме тому не так давно в ЗМІ з'явилися повідомлення про те, що керівники спочатку Німеччини, а потім Франції та Великобританії відмовилися від доктрини мультикультуралізму, заявивши, що в їхніх країнах ця політика не спрацювала.

Не зупиняючись на цих випадках детально, зазначимо, що небезпеки і ризики мультикультуралізму, які нібито призвели до відмови від цієї політики в Європі, пов'язані з двома головними помилками в етнокультурній політиці держав, які на словах визнають цей принцип. Першим було трактування мультикультуралізму як політики виключення (exclusion), яка неминуче веде до формування «відчуженого нижчого класу з яскраво вираженими расовими рисами» [230, с. 55], обертається політичною нестабільністю і моральними втратами, у тому числі й для панівної більшості [402].

Урок із цієї помилки, який обов'язково повинні засвоїти молоді держави Центральної та Східної Європи, такий, що лише інтеграція дає позитивний «заряд» мультикультуралізму і йде на користь як більшості, так і меншості. А оскільки у всіх випадках ішлося про іммігрантів, важливим (хоча і досить дискусійним) є також питання про необхідність кожній країні виходити з власних класифікацій наявних меншин, виділяючи нових іммігрантів в окрему категорію зі своїми проблемами, і шукати специфічні способи вирішення проблем кожної групи.

Другою помилкою є недооцінка необхідності уважного ставлення до культурних потреб не тільки меншин, а й більшості, що веде до розмивання етнокультурного ядра націй і викликає фрустрацію й схильність до насильницьких дій частини людей із домінантних етносів. В одних випадках, як у США, Великобританії та в інших розвинених країнах, їх представники бояться розчинитися в іммігрантському «морі» національностей, а в інших, як в Україні – мають потребу в державному сприянні в подоланні постколоніального синдрому і його багатоаспектних проявів. Ця помилка вимагає не лише змін у політиці, конкретних умов тих чи інших країн, а й більш загальної корекції самої доктрини, яка мала б універсальне значення.

Можлива модифікація доктрини мультикультуралізму для неконсолідованих націй. У. Кимлика, який уважно стежить за успіхами і невдачами доктрини і політики мультикультуралізму у світі, вважає, що перед молодими державами Центральної та Східної Європи стоять два головні виклики, які перешкоджають успішному проведенню цієї політики в регіоні: зв'язаність проблем захисту етнокультурних прав і національної безпеки та недостатній рівень інституціоналізації правового розвитку держави і демократії [671, р. 189-190]. Це означає, що позитивне сприйняття й успіх політики мульти-

культуралізму тут буде залежати від досягнення такої міри державної самостійності, при якій визнання різноманітності культур не буде загрожувати їхній територіальній цілісності та національній безпеці. Другою умовою є консолідація демократії та підвищення рівня захищеності прав людини. Але є ще одна не менш вагома перешкода на шляху впровадження ЛМК у нових незалежних державах, яка має не стільки політичний, скільки соціокультурний та соціопсихологічний характер, дисбаланс (розбіжність) формального статусу та реального стану титульного (формально домінантного) етносу і характер його відносин із колишньою етнічною більшістю імперської держави. У. Кимлика зачіпає це питання в плані історичних образ і необхідності їх подолання. Але питання набагато ширше. Воно стосується створення нових можливостей розвитку культури не тільки меншин, а й титульного етносу, стан якого може бути нітрохи не краще.

Ця особливість молодих держав із неконсолідованими націями вимагає, щоб концепція мультикультуралізму змінила свого адресата, зробивши об'єктом своєї уваги не меншини, а культури [634]. Власне, така модифікація концепції потрібна всім країнам. Вона зняла б стурбованість тих дослідників і політичних діячів, які наголошують на загрозі домінантної культури культурному ядру нації, без якого значно послаблюється державна єдність [594].

Але особливо корисною вона була б в країнах із неконсолідованими домінантними етнонаціями, що розраховують на підтримку національною державою своїх культур, які в попередній період зазнавали утисків з боку імперського центру [669]. Такі зміни концепції були б також логічно виправданими, оскільки мультикультуралізм апелював би до необхідності створювати рівні можливості для всіх представників етнокультурних груп зберігати і примножувати свою культуру.

Саме тому деякі дослідники пропонують такі варіанти вирішення сучасних проблем мультикультуралізму.

По-перше, це культурна свобода, що передбачає можливість існування традицій на основі універсальних демократичних цінностей, оскільки досить часто традиції та звичаї можуть вступати у протиріччя з загально цивілізаційним розумінням прав і свобод людини та громадянина. На думку А. Сен, культурна свобода – це надане індивіду право жити й існувати відповідно до власного вибору, маючи реальну можливість оцінити інші варіанти, тобто рефлексивність і прагнення до особистої автономії. Іншими словами кожна людина свідомо і самостійно приймає рішення щодо того, в якій культурі їй перебувати. Такий підхід щодо культурної свободи має дещо спільне з концепцією М. Епштейна, який наголошує на можливості кожної людини одночасно засвоювати культурні традиції та досвід різних країн [560, с. 122].

По-друге, мультикультурна освіта, в основі якої лежить можливість усвідомлення людиною того факту, що деякі елементи її культури, стають спільним культурним надбанням [560, с. 133].

По-третє, автономія, як можливий перерозподіл повноважень між центральною владою та автономними утвореннями. Створення автономії має певні особливості, по-перше, межі автономії жорстко не фіксуються, що надає можливість вносити різні зміни, по-друге, для існування та успіху автономії необхідна наявність то дотримання атмосфери злагоди та доброї волі.

По-четверте, мультинація – це концепт, який було розроблено у ХІХ ст., в його основі лежить ідея щодо доцільності відокремлення нації від держави та необхідності перегляду принципів права на самовизначення, який відповідає ідеї денационалізованої держави, яка ґрунтується на принципі нейтралітету щодо національних груп. Така політична організація, на думку дослідників, може з однаковим успіхом застосовуватися та адаптуватися і до національного плюралізму і до наднаціональної інтеграції. Основний принцип мультинації передбачає можливість перетворення вільного вираження волі

індивіда, яка може перетворитися на форму права, оскільки індивід не обмежений у встановлених національних межах, які визначають його лояльність до держави [236].

Також одним із проектів, що можуть змінити сучасні різновиди мультикультуралізму, можна вважати проект *sandwich-цивілізація*, в основі якого лежить доцільне поєднання основних рис мультикультуралізму та національно-культурної автономії, внаслідок чого суспільство набуває характерних рис конфедерації автономних спільнот, які не ставлять за мету взаємне проникнення, а лише доповнюють одна одну [608]. Крім цього, можливий і варіант перетворення мультикультуралізму на нову світову ідеологію, яка в умовах посилення глобалізації та її супутніх процесів спрямована на політичну, економічну та культурну інтеграцію представників різних світових спільнот ґрунтуючись на основах міжкультурного діалогу як основної складової глобальної політики для формування ефективної системи забезпечення прав і свобод людини.

Таким чином, зважаючи на досвід функціонування існуючих моделей етнополітики, можна стверджувати, що, по-перше, класичні моделі етнополітики в сучасних умовах виявилися малоефективними, що призвело до необхідності пошуку більш дієвих моделей; по-друге, сучасні моделі етнополітики намагаються врахувати всі можливі варіанти подальшого національного розвитку держав, але уніфікованої моделі на сьогодні не існує; по-третє, перед Україною постало нелегке завдання вибору на користь тієї або іншої пропонованої моделі, ефективним її використання може бути лише за умов адекватного використання європейського досвіду та українських традицій.

Висновки до розділу 2

Політика у сфері етнічного розвитку є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави, що набуває особливо важливого значення в контексті становлення громадянського суспільства, процесів глобалізації, визначення державою курсу на інтеграцію. Від успішного вирішення проблем щодо забезпечення етнокультурних потреб усіх спільнот, здійснення політики культурного плюралізму, гармонізації міжетнічних відносин залежить стабільність і міцність державних інститутів, рівень демократизації суспільного життя. Упровадження в життя зваженої та ефективної державної етнонаціональної, етнокультурної політики є запорукою громадянського миру в суспільстві.

Зважаючи на те, що кожна людина володіє етнічним потенціалом, здатним активізуватись і перетворюватись на вмотивовану політичну силу, залучення громадянина до загальних процесів етнополітичної мобілізації, дослідження етнонаціональних параметрів політичної участі як вузловий момент інституціоналізації та діяльності етнічних акторів у поліетнічних регіонах набуває нової, особливої, актуальності.

Досвід європейських держав щодо забезпечення регулювання етнополітичних процесів та толерантного співіснування етнічних груп є важливим для нашої країни. Водночас, запозичуючи його, потрібно виходити з об'єктивного аналізу внутрішньо-політичних контекстів, етнополітичної ситуації, врахування особливостей тієї чи іншої країни. Не існує універсального інструментарію, який міг би бути повністю адаптованим до вітчизняних політичних та регіональних реалій. Деякі елементи етнополітики, які успішно застосовуються за одних умов і дають позитивний результат за інших умов, можуть мати негативний результат і погіршити ситуацію в цілому. Використання тієї чи іншої моделі політики в етнополітичній сфері потребує критичного аналізу, виокремлення елементів та практик, які можуть бути корисними для України.

Вибір на користь тієї чи іншої моделі етнічної політики зумовлюється метою та цілями, які переслідує керівництво країни, рівнем демократичності політичної культури, особливостями етнічного складу населення та міграційних процесів, врешті-решт історичним етапом розвитку суспільства. Заходи, що здавалися цілком прийнятними у минулому (орієнтація на суцільну асиміляцію мігрантів та етнічних меншин, обмеження імміграції представників певних етнічних та расових спільнот тощо) сьогодні викликають спротив усередині держави та осуд міжнародного співтовариства й потребують переосмислення та пошуку нових більш дієвих варіантів.

Розділ 3

УКРАЇНА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СВІТУ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЕТНОПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ

3.1. Розвиток етнополітичних процесів у глобалізаційному середовищі

Світ у кінці ХХ – початку ХХІ століття вийшов на якісно новий етап свого розвитку, який характеризується глибинними змінами всіх сторін людського буття і зростанням глобальних криз. Наука ці процеси описує як глобалізацію, формування постіндустріального світу, інформаційного суспільства, як перехід на ноосферний шлях розвитку, і, відповідно, висловлюються суперечливі оцінки, пропонуються різні вектори подальшого розвитку світової цивілізації.

Як наслідок, у сучасному світі набирають силу такі негативні для світопорядку та міжнародної безпеки явища, як сепаратизм – прагнення до відокремлення етнічних, сецесія – вихід зі складу держави якоїсь її частини в силу перемоги сепаратистського руху етнічно однорідного населення цієї території, ірредентизм – боротьба за приєднання до держави прикордонних земель сусідньої держави, заселених представниками титульної національності певної держави.

Багато негативних явищ у міжнаціональних відносинах пов'язані з формуванням етнонації. Цей процес став визначальним у виникненні етнічного парадоксу сучасності – значного підвищення ролі етнічності в суспільних процесах, зростання інтересу до етнічної культури на тлі зростаючої інтернаціоналізації культурного, економічного і політичного життя людства. Піднесення етнічності стало закономірною відповіддю людей на процес глобалізації, що охопив сьогодні всі країни і народи світу. У цих умовах етнічність виконує інтегративну функцію – вона об'єднує представників етносів незалежно від їх класової, соціально-статусної або професійної приналежності.

Сьогодні зростання ролі етнічності стало найпотужнішим конфліктогенним чинником, що викликає появу все нових вогнищ міжетнічної напруженості, які можуть призвести не тільки до локальних, а й регіональних і навіть світових війн (чеченський конфлікт у Росії, арабо-ізраїльський конфлікт на Близькому Сході, етнорелігійні зіткнення у Великобританії і т. д.).

У міру того як ХХ століття йшло до свого завершення, все частіше стали говорити про те, що закінчилася й епоха націоналістичних ідеологій. І зовсім не тому, що на зміну їм прийшли «вищі» наднаціональні рівні політичних відносин, а тому що вони до кінця вичерпали своє завдання – створити світ націй-держав. Свого часу нація була визнана єдиним законним існуючим політичним організмом. Після 1789 р. у світі відбулися радикальні перетворення саме на основі цього принципу [614].

У 1910 р. існувало лише 15 незалежних держав. Навіть у ХХ ст. більшість народів світу продовжувала перебувати в колоніальній залежності від однієї з європейських

імперій. Лише три з нинішніх 65 країн Близького Сходу і Африки існували до 1910 р., а з 1959 р. у світі виникло не менше 74 держав. У 1989 р. налічувалося 159 держав, у 2011 р. – 193 країн-членів ООН [614]. І всі ці зміни в значній мірі були результатом боротьби за національну незалежність, після завершення якої нові держави незмінно обзаводилися усіма атрибутами нації-держави.

Сама історія, здавалося б, працювала і працює на націю-державу. Кожне з трьох головних геополітичних зрушень ХХ ст. (Перша світова війна, Друга світова війна і крах комунізму в Східній Європі) ще більше укріплювали концепцію нації як основної форми політичної організації суспільства.

Гідність нації-держави полягає в тому, що вона одночасно пов'язує суспільство і культурними, і політичними факторами: межі етнічної спільноти, де люди об'єднані спільним минулим і загальною культурою, у цьому випадку ідеально збігаються з областю громадянства. Ось чому багато хто говорить про те, що виникнення націй-держав було свого часу процесом природним і закономірним: ніяка інша суспільна група, крім нації, історично не могла б стати стійкою політичною спільністю.

Звідси випливає висновок, що нація-державна взагалі єдина життєздатна політична організація, а всякого роду наднаціональні органи, такі як Європейський Союз, ніколи не зрівняються з національними урядами в здатності керувати суспільством на скільки-небудь легітимних підставах. За цією логікою процес європейської інтеграції мав би бути поставлений у жорсткі рамки, бо люди різної культури, різної історії та різних мов ніколи не відчують себе громадянами єдиної Європи, об'єднанням суто політичного характеру.

Потрібно, однак, сказати, що до того історичного моменту, коли принцип нації-держави, здавалося б, абсолютно укорінився у свідомості всього світу, з'явилися потужні сили, які загрожують перетворити національну державу в пережиток минулого. Заговорили про «кризу нації-держави» під впливом внутрішніх тенденцій і зовнішніх загроз. У внутрішньому плані нації-держави випробовують вплив низки відцентрових сил, викликаних активізацією етнічних і регіональних структур. Повсюдна заклопотаність етнічними проблемами відображає ту обставину, що в ситуації економічної і культурної глобалізації нації більше не здатні забезпечити ні колективної ідентичності, ні взагалі почуття причетності до якогось єдиного соціального цілого. Оскільки всі нації-держави так чи інакше несуть у собі різноманіття етносів і культур, відтворення політики на етнічній основі – це відкритий виклик моделі національної держави. Але на відміну від нації, етнічні чи регіональні групи не є загальноновизнаними і життєздатними політичними одиницями й саме тому тяжіють до федералізму і конфедерації. Наприклад, у структурі, передбаченій Європейським Союзом, бельгійські області Фландрія і Валлонія отримали таку ступінь самоврядування, що Бельгію лише формально можна вважати нацією-державою.

Зовнішня загроза цілісності нації-держави може приймати різні форми:

1. Це прогрес в області озброєнь, особливо ядерних: виникає об'єктивна потреба в наднаціональних та міжнародних органах, які відповідають поняттю збереження миру. Свого часу це призвело до створення Ліги Націй, пізніше – Організації Об'єднаних Націй.

2. Це глобалізація економіки: склався загальносвітовий ринок, економічна діяльність здійснюється через величезні транснаціональні корпорації, а величезні капітали переміщуються по світу, що називається в одну мить.

3. Сам інститут нації-держави, як з'ясується, несе в собі загрозу навколишньому середовищу і глобальній екологічній рівновазі. Нації понад усе стурбовані своїми власними стратегічними і економічними інтересами: мало хто з них бере на себе право подумати про те, які екологічні наслідки матимуть їхні дії. Серйозність ситуації проявилася з усією очевидністю в 1986 р., коли стало відомо про Чорнобильську ядерну катастрофу. Наслідки її такі, що по Північній Європі прокотилася хвиля радіації, яка, як очікується, стане причиною 2000 випадків смерті від раку протягом 50 років.

Від інших форм політичної організації націю-державу завжди відрізняло те, що вона пов'язувала людей єдиної національної культури із загальними традиціями. Сьогодні з виникненням транснаціональної і навіть глобальної культури послаблюється і ця її здатність. У тому ж напрямі працює міжнародний туризм і швидкий розвиток техніки зв'язку – від супутникового телебачення до «інформаційного суперхайвея», що об'єднує велику кількість комунікаційних технологій. Сьогодні американські фільми та телевізійні програми транслюються по всьому світу, індійська і китайська кухні так само популярні в Європі, як і свої національні страви, а люди спілкуються між собою, перебуваючи в різних частинах світу, так само легко, як якщо б вони зв'язувалися з сусіднім містечком.

Ситуація, що склалася, радикально трансформує трактування статусу національних держав. З одного боку, через активізацію регіональних рухів самих національних держав дедалі більше. З іншого – вони втрачають свою колись повну владу над економікою, політикою й культурою своїх народів і, відповідно, право представляти їх на міжнародній арені. Як відзначив Р. Даль, розширення сфери наднаціональної діяльності звужує можливості громадян держави вирішувати життєво важливі для них проблеми через свої національні засоби правління. У свою чергу, «системи правління окремих країн зводяться до місцевих» [127, с. 485].

Ту ж тезу проводить і російський соціолог Н. Покровський, який відзначає, що посилення «позанаціональних сил» приводить до перехоплення частини представницьких повноважень національних держав. Поряд із цим «глобальні спільноти» не можуть вникати в рішення всіх місцевих (локальних) проблем і цю функцію делегують національним урядам. Таким чином, робить висновок соціолог, «в обслуговуванні локальних потреб» саме й полягає «нова місія» національних держав [424].

Ще простіше охарактеризував нову роль держави С. Перселєгін: «Сучасна держава деактуалізується: вона починає відігравати роль регіональної філії якоїсь граничної корпорації» [410, с. 415].

Безумовно, падіння ролі національних держав і ослаблення їхнього суверенітету пов'язане з бурхливим розвитком сфери наднаціональних, або глобальних, відносин, викликаних низкою причин й обставин. На думку німецького соціолога У. Бека [43, с. 51], існує вісім основних чинників, які підтримують феномен глобальності (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Основні чинники феномену глобальності

Феномен глобальності – це:	розширення географії й наростаюча щільність контактів у сфері міжнародної торгівлі й фінансових ринків;
	триваюча інформаційна й комунікаційно-технологічна революція;
	популяризація вимог дотримання прав людини;
	глобальний характер розвитку інфраструктури масової образотворчої культури;
	посилення ролі у світовій політиці транснаціональних гравців (концернів, МНПО, ООН і т. д.);
	глобалізація злиденності;
	повсюдне руйнування навколишнього середовища;
	сплеск транскультурних конфліктів на місцях.

Отже, глобалізація веде до серйозних змін у політичній і культурній сфері. Ці зміни безпосередньо зачіпають, хоча й різною мірою, всі національні держави.

Залучення національних держав у глобальну економіку повсюдно породжує явище, яке експерти описують у термінах звуження, ослаблення, девальвації суверенітету. Нації-держави не мають ресурсів, достатніх для того, щоб будувати свою політику безвідносно до ситуації на світовому фінансовому ринку. Вартість операцій, що здійснюються на

цьому ринку за один день, перевищує, за деякими винятками, річний бюджет будь-якої держави. Теоретично біржові спекулянти можуть обвалити курс тієї чи іншої національної валюти за кілька годин.

У тій мірі, в якій держави зацікавлені в розвитку своєї економіки, вони зацікавлені в іноземних капіталовкладеннях. Це означає, що державам доводиться брати курс на створення «сприятливого інвестиційного клімату», що рідко узгоджується з курсом на підвищення рівня життя їхніх власних громадян.

Зі збільшенням глобальної взаємозалежності переживає девальвацію як економічний, так і політичний суверенітет, хоча різні суб'єкти порушені цим процесом різною мірою.

Посилення процесів євроінтеграції, спроба запровадження Конституції ЄС, підписання Лісабонського договору свідчить про існування стійкої тенденції, по-перше, щодо поступового самообмеження держав-членів ЄС щодо можливості самим здійснювати суверенні права, по-друге, подальше форсування з ЄС наддержавного утворення. На думку деяких дослідників, сучасний стан державного суверенітету держав-членів ЄС наявно свідчить про зниження формально-юридичного аспекту державного суверенітету й поступове обмеження матеріальних можливостей його прояву, що виражається в делегуванні державами суверенних прав ЄС [617, с. 123-124].

Формально державний суверенітет продовжує залишатись важливим атрибутом держави, принципом міжнародних відносин. Зокрема, у теорії міжнародних відносин домінує юридичний підхід (традиційний або Вестфальський) до визначення сутності державного суверенітету. До того ж в умовах глобалізації, ознакою якої є взаємозалежність, особливого поширення й актуальності набули нові підходи до розуміння змісту цього поняття. Суверенітет трактують як із позицій «теорії влади», де ключова роль належить верхній владі специфічних політичних суб'єктів незалежно від їх політичного статусу, так і з позицій процесу європейської інтеграції, прихильники якого прагнуть перенести демократичний процес прийняття важливих політичних рішень з національного на наднаціональний рівень. У такому разі йдеться про делегування суверенітету задля збереження демократії. Це дає підстави стверджувати про значну суперечність між формальними Вестфальськими міжнародними принципами (до яких належить суверенітет) і новими «правилами гри» у міжнародній системі. Доволі слушно з цього приводу зазначає німецький соціолог У. Бек, що у сучасній міждержавній системі розпочата «нова гра, у якій правила і основні поняття старої гри перестали діяти, однак ними продовжують користуватись» [42, с. 21].

Розмежування між прихильниками націоналізму та їх опонентами починається з інтерпретації поняття «національні інтереси». Для ліберально-консервативних політиків національні інтереси є змістом державних інтересів, а не інтересів (етно)нації. Переслідувати інтереси держави вони намагаються за допомогою вбудовування останнього в міжнародні економічні й політичні структури, тоді як для націоналістів національні інтереси є несумісними з глобалізацією. Переслідувати національні інтереси в цьому випадку означає протистояти глобалізації. В економічній сфері це значить – не допускати збитків «економічної» (а також «продовольчої», «енергетичної») безпеки, в політичній сфері – максимально нарощувати військову міць.

У рамках націоналістичного дискурсу виникло в останні роки таке поняття, як «духовна безпека», а також його кореляти: «конфесійна» і «етнокультурна» безпека. Незважаючи на те, що визначити зміст цих понять важко, їх загальний вектор більш-менш зрозумілий. Це установка на ізоляціонізм.

Проте було б великою помилкою, що включення в глобалізаційні процеси несе з собою прогрес і процвітання, а чіпляння за державні інтереси в економічному просторі – націоналістичний анахронізм. Існує об'єктивне протиріччя між інтересами різних агентів соціальної дії. Зокрема, між інтересами керівництва транснаціональних компаній і великої частини населення тієї країни, де вони працюють, або між підприємцями у певній

галузі виробництва і рядовими працівниками. Іншими словами, протиріччя між працею і капіталом нікуди не зникло. Воно лише перемістилося з національного на глобальний рівень. Держава ж виявляється розірваною між полюсами цього протиріччя.

Можна стверджувати, що глобалізація веде до того, що дотримання імперативу націоналізму – безумовного пріоритету принципу нації у всіх областях державно-громадського життя – стає розкішною, яку можуть дозволити собі лише дуже могутні держави.

Російський дослідник В. Іноземцев серед причин кризи національних держав і розквіту наднаціональних відносин виділяє: 1) концентрацію й централізацію виробництва та капіталу; 2) різку інтенсифікацію взаємодії між окремими громадянами й інститутами націй-держав; 3) перенесення акцентів в ідеології й зовнішній політиці західних країн на гуманітарні аспекти та проблему прав людини; 4) дискредитацію моделі суверенного державного устрою в периферійних регіонах [207, с. 31].

На думку ж політолога А. Уткіна, основними факторами, що сприяють втраті національного суверенітету, можна вважати: 1) падіння рівня патріотизму населення більшості країн; 2) зростаючий тиск недержавних організацій; 3) економічну експансію великих корпорацій; 4) трудову еміграцію жителів бідних країн у багаті; 5) етнічне самоствердження народів, позбавлених державності [564, с. 76-77].

Велика кількість дослідників звертає увагу лише на окремі аспекти цієї проблеми. Так, Е. Етціоні вважає, що головним приводом зниження ролі національного суверенітету виступає погроза широкомасштабного тероризму й застосування зброї масового знищення державами ізгоями або терористами [611, с. 3].

Г. Кіссінджер відводить цю роль наростаючій стурбованості «громадянськими війнами, етнічними конфліктами й всім тим, що сьогодні становить поняття «порушення прав людини» [665].

Дослідник Е. Зандшнайдер виявляє причини слабкості національних держав у стрімкому підне-сенні «супра- та транснаціональних гравців», здатних акумулювати значні матеріальні й технологічні переваги перед окремими суверенними суспільствами [187].

Учений Л. Туруо наголошує, що державний суверенітет послабляється міжнародними економічними силами, які створюють «інший світ, де наднаціональні геоекономічні сили диктують економічну політику національним державам» і позбавляють національні уряди «багатьох традиційних важелів економічного контролю» [552, с. 153].

Ф. Уебстер, погоджуючись із попередньою позицією, наполягає на тому, що самі національні держави «розмінюють» свій суверенітет, аби виграти конкурентну боротьбу за іноземні інвестиції й прихильне ставлення до себе з боку ТНК і глобальних фінансових інститутів [566, с. 100-101].

На думку Ф. Фукуями, ключовим фактором підриву принципу національного суверенітету виступає адміністративно-організаційна слабкість більшості держав, що виникли останнім часом на осколках колишніх імперій. Це примушує коаліцію таких провідних країн світу, як США, Японія, Австралія, Нова Зеландія й країни Євросоюзу поширити «міжнародну імперську владу» на всю «слаборозвинену» частину світу [572, с. 163-164].

У розвиток цієї тези О. Тоффлер підкреслює, що серед усіх нинішніх членів ООН приблизно в одній третині існує серйозна загроза з боку повстанських рухів, дисидентів або урядів у вигнанні. Ці держави «зіштовхуються з донаціональним трайбалізмом – хоча й під гаслом національної незалежності». Відповідно, щоб уникнути перспективи виникнення близько 5 тис. нежиттєздатних етнічних держав, світове співтовариство змушене вибудувувати нові наднаціональні схеми розв'язування внутрішніх конфліктів, що мають місце в суверенних державах [545, с. 351-352].

Іншою важливою причиною ослаблення національного суверенітету О. Тоффлер вважає різке посилення позицій таких «ненаціональних сил», як міжнародний бізнес, транснаціональні громадські організації й релігійні рухи [545, с. 309].

Дискусія про місце і роль національного суверенітету в сучасних умовах сформувала ціле покоління «політичних реалістів», які виправдують обмеження цього суверенітету на користь рішення практичних завдань виживання людства або торжества якихось універсальних ідей. Так, Ж. Атталі обґрунтовує необхідність обмеження національного суверенітету заради розв'язання низки глобальних проблем. Він констатує, що інститути глобальної влади майбутнього «повинні встати на більш високий рівень міжнародної організації й отримати істинну наднаціональну владу ... планетарну політичну владу, що здатна визначати необхідні критерії в тих регіонах, у яких саме виживання людей поставлене на карту». Ці інститути, вважає він, необхідні принаймні у п'ятих основних сферах людського існування. Вони будуть вирішувати питання, пов'язані з недоїданням, токсичними газами, генною інженерією, озброєннями й наркотиками [26].

Відомий американський неоконсерватор Р. Каган, у свою чергу, вважає, що кожна держава повинна скласти певний іспит на право володіння національним суверенітетом: «У ХХІ столітті суверенні права треба заслужити». Цей іспит припускає здатність уряду контролювати свою територію й проводити відповідальну політику в сфері міжнародної безпеки. В іншому разі міжнародні організації повинні прийняти утвердження на міжнародній арені принципу: «держави, що надають свою територію для сил, що дестабілізують світовий устрій, не повинні вважати свій суверенітет чимось, що саме собою розуміється» [664, р. 4].

Впливовий американський фінансист Дж. Сорос взагалі оголошує національний суверенітет анахронізмом, що вносить напругу у відносини між сучасною державою-нацією й універсальними принципами свободи, рівності й братерства. Наприклад, відзначає він, суверенітет може захищати репресивні режими від втручання ззовні, що ущемляє права самих громадян суверенної держави [513, с. 154]. Фінансист навіть запропонував формулу подолання національного суверенітету шляхом протиставлення йому принципів народного суверенітету. Він констатує, що Вестфальський мирний договір фактично делегував здійснення національного суверенітету правлячим монархічним династіям. Після Французької революції й падіння монархічних режимів у Європі суверенітет перейшов до народу, але на практиці він потрапив до держави в особі уряду. Вважається, що громадяни делегують його уряду через виборчий процес. Однак, акцентує увагу Дж. Сорос, якщо демократичний уряд зловживає довіреною йому владою, ці зловживання серйозні, а люди не мають змоги виправити становище, «втручання ззовні цілком виправдано. Міжнародне втручання нерідко – єдина надія для гноблених» [514, с. 103].

Незважаючи на різні методологічні підходи, вищезгадані та інші суспільствознавці наполягають на тому, що сфера глобальних економічних і політичних відносин знайшла якусь первинність стосовно сфери традиційної державності. Деякі функції і повноваження суверенних держав у сферах вироблення зовнішньої й внутрішньої політики, що раніше відводилися урядам, переходять до наднаціональних (глобальних) структур керування, серед яких виділяються: міждержавні союзи, військові блоки, глобальні еліти, фінансові інститути, транснаціональні корпорації, міжнародні політичні, суспільні, релігійні й етнічні організації, структури глобальної організованої злочинності, терористичні організації, глобальні ЗМІ й інше [514, с. 103].

Значні трансформації, яких зазнає національний суверенітет у сучасному світі, під впливом цілої низки глобальних викликів змушують серйозно задуматися про перспективи функціонування ліберальної демократії в нових умовах. Раніше феномен демократії виявлявся винятково на рівнях локальних форм самоорганізації (плем'я, поліс, регіон, держава). Таким чином, відповідь на питання про практичну реалізацію принципів ліберальної демократії на рівні глобальних (наднаціональних) відносин залишається відкритою і має потребу в постановці та комплексному дослідженні.

Ми погоджуємося з думкою вчених, що держави, які вступали до ЄС певним чином самі сприяли обмеженню власних суверенних прав, про що свідчить низка ухвалених законів та правових актів у державах після їхнього вступу. Наприклад, про передачу суверенних повноважень (Німеччина), передання повноважень, що ґрунтуються на конституції (Іспанія), передання прав парламенту щодо ухвалення рішень (Швеція), делегування повноважень, наданих конституцією органам влади (Данія), тимчасове надання повноважень, передбачених конституцією щодо законодавчої, виконавчої та судової влади (Люксембург), надання визначеного повноваження (Бельгія), надання законодавчих, виконавчих та судових повноважень (Нідерланди), обмеження суверенітету (Італія). Конституція Греції (п. 2 ст. 28) визначає умови надання повноважень міжнародним організаціям, передбачених нею, та обмеження (п. 3) національного суверенітету [339, с. 80].

Оскільки національна держава більше не гарантує колишнього рівня безпеки, втрачена ефективність управління національних урядів, їх спроможність повноцінно контролювати власну територію, констатується криза лояльності як продукту обміну між державою і громадянином, а також його підзвітності державній владі. Багато сучасних науковців навіть стверджують, що у майбутньому поняття національно-державної належності стане менш важливим. Особливо для тих людей, які пов'язані з кількома державами подвійним громадянством тощо [293].

З іншого боку, державний суверенітет країн-членів ЄС виявляється підірваним регіональною політикою, що здійснюється цією структурою. Основним гаслом останніх часів у ЄС стає: «ЄС: від Союзу країн до Союзу регіонів» [39, с. 122]. Таким чином, вирішення проблем територіальних складових країн-членів ЄС переміщується на загальноєвропейський рівень, і регіональний розвиток здійснюється в інтересах гармонійного розвитку об'єднання, а не кожної окремої країни. Це підтверджує і створення Комітету регіонів ЄС, який не лише розглядає та пропонує шляхи вирішення проблемних питань місцевого та регіонального розвитку, а й активно впливає на процес прийняття рішень головними інститутами ЄС, консультує регіональні самоврядні структури управління. Комітет складається з 222 представників (Франція, ФРН, Італія, Велика Британія мають по 24 представники; Іспанія – 21; Австрія, Греція, Нідерланди, Португалія, Швеція – по 12; Данія, Фінляндія, Ірландія – по 9; Люксембург – 6). Членами Комітету є представники (керівники) органів регіонального та місцевого управління – обрані або призначені, що пропонуються Раді ЄС національними урядами і мають бути одностайно затверджені рішенням Ради ЄС. Водночас після затвердження складу всі члени Комітету позбавляються зобов'язань з боку національних урядів і діють в інтересах усіх регіонів Європейського Союзу [39, с. 125].

Регіональна політика Європейського Союзу здійснюється не лише у відношенні до своїх членів, але й до регіонів, що є прикордонними для ЄС. Починаючи із 1958 року, відбувається створення єврорегіонів – із державних, транскордонних регіональних асоціацій, що охоплюють прикордонні області і розвиваються за погодженими планами та проектами. До складу цих єврорегіонів долучаються як регіони країн-членів ЄС, так і прикордонні території інших європейських держав. Тому можна говорити і про вплив на внутрішню політику держав – не членів ЄС з боку цього об'єднання. Найгіршим результатом такої діяльності може стати переорієнтація окремих компонентів цих держав на зовнішню взаємодію, як таку, що приносить більш суттєвий економічний ефект. Можливе виникнення опозиції «ми-чужі» у відносинах між представниками окремих регіонів європейських держав, яка веде до виникнення таких загрозливих явищ як сепаратизм та регіональний егоїзм.

Суттєвий глобалізаційний вплив на проблеми національної єдності відчувають федеративні держави, особливо ті, що було створено за етнотериторіальним принципом. Такий вплив, насамперед, проявляється в посиленні прагнення зберегти етнічні,

культурні та мовні зв'язки національних меншин, що опинилися по різні боки існуючих кордонів.

На думку деяких дослідників, одним із наслідків впливу глобалізаційних процесів на федеративні держави є посилення активності впливових етнічних груп, які проживають на території суб'єктів федерації й проявляють бажання налагодити більш тісні культурні та мовні зв'язки з іншими країнами та регіонами [523]. Наприклад, у 80-ті рр. XX ст. за ініціативою парламенту Франції було створено спільний комітет з міжпарламентського співробітництва з національною асамблеєю Квебеку, законодавчим органом швейцарського кантону Джура та національною асамблеєю Сенегала. Фландрія встановлює тісні взаємовідносини з країнами на основі культурної спорідненості (Нідерланди, Суринам, Південно-Африканська республіка), зокрема, вже створено міжпарламентську комісію у рамках бельгійсько-голландського договору про лінгвістичний союз [523].

Ми поділяємо думку інших авторів, що в умовах глобалізації мови національних меншин поступово втрачають свою функціональність, оскільки не витримують конкуренції з мовами більших за чисельністю народів [523]. Малочисельні етнічні групи, втрачаючи свою мову, як наслідок втрачають функцію інструменту щоденної комунікації у суспільно-політичному житті країни, зберігаючи за собою побутовий рівень. Це, у свою чергу, призводить до проблем щодо збереження власної етнічної ідентичності та необхідності соціалізуватися у системі державної влади аби не опинитися за межами суспільства та держави. Означені процеси, на думку дослідників, свідчать про зародження та розвиток нових процесів стихійної асиміляції, наслідком якої є поступове зменшення кількості осіб, що ідентифікували себе з титульною нацією національних суб'єктів, що певною мірою ставить під сумнів необхідність подальшого існування самих національно-державних автономій. За таких умов на перший план виступає етнічна політична еліта окремих регіонів, як захисник інтересів національної автономії, усвідомлюючи, що втрата державного утворення призведе до втрати керівних посад. Отже, результатом впливу глобалізаційних процесів на федеративні держави є, по-перше, створення всіх передумов для централізації компетентності та повноважень, по-друге, посилення інституційних змін у федеративних відносинах, по-третє, посилення ролі суб'єктів федерації в межах діючих конституційно-правових основ.

Під впливом глобалізаційних процесів нового значення набуває вже відомий принцип субсидіарності, відповідно до змін якого основні функції, які раніше реалізовувалися виключно державою, тепер переходять до компетенції суб'єктів федерації, а федеральний уряд повинен забезпечувати їх належне виконання. Отже, за умов глобалізації принцип субсидіарності призводить, по-перше, до певного звільнення федерального уряду від вирішення основних завдань, які суб'єкт може виконувати більш ефективно та з меншими затратами, по-друге, залишає можливість втручання та надання допомоги федеральним урядом у справи суб'єктів, якщо при виконанні завдань вони не можуть впоратися належним чином самі. Це ще раз свідчить про важливість розподілу функцій між владами двох рівнів, оскільки глобалізація призводить до ускладнення процесу управління, формує умови, за яких суб'єкти мають можливість самостійно встановлювати зовнішні зв'язки з іноземними партнерами, розвивати зарубіжні економічні відносини, розширювати права із залучення іноземного капіталу.

Доречно наголосити, що відповідно до частини 2 статті 5 Договору про заснування Європейського Союзу, «у сферах, які не є винятковою компетенцією Співтовариства, воно має право діяти на підставі принципу субсидіарності лише настільки, наскільки поставлене завдання не може бути повною мірою вирішене окремими державами-членами, і тому, зважаючи на його масштаби і результати, буде ліпше виконане Співтовариством» [169], а стаття 308 вказаного Договору, наголошує, якщо в процесі функціонування «виникає потреба у діях з боку Співтовариства з метою досягнення однієї з цілей Співтовариства і якщо цей договір не надає для цього необхідних

повноважень, то Рада на підставі ухваленого рішення, за пропозицією від Комісії та після консультацій з Європейським Парламентом, уживає відповідних заходів» (ст. 308 Договору про заснування ЄС) [169].

Такі положення, на думку деяких фахівців, призводять до появи протиріч у діяльності ЄС та держав, оскільки остання, за певних умов, буде змушена виконувати рішення, які суперечать її бажанням та можливостям [523]. Іншими словами, формується своєрідна система наднаціонального регулювання, коли держава зобов'язана виконувати рішення незалежно від того підтримує вона їх чи ні. На нашу думку, варто вказати, що у законодавстві ЄС передбачено подолання такого протиріччя, оскільки воно надає державам право не брати участь у певних соціально-політичних діях та спільних зобов'язаннях членів об'єднання. Наприклад, Данія, Великобританія, Швеція свого часу не ввійшли до Євросони і до сьогодні така позиція не зазнала жодних змін. Великобританія та Ірландія не підтримали ідею створення Шенгенської зони, відмовилися від участі в європейській політиці щодо біженців та мігрантів. Польща, Великобританія та Чехія утрималися від приєднання до Хартії фундаментальних прав. Таким чином, практично кожна країна, яка входить до складу ЄС, має всі умови для захисту власного суверенітету. Показовим у цьому плані є досвід Польщі, яка напередодні підписання Лісабонської угоди провела масштабну роботу та відстояла власну позицію щодо голосування кваліфікованою більшістю, і, як наслідок, отримала можливість більшого впливу на роботу органів ЄС, ніж це планувалося до підписання вказаної угоди [169].

Важливим залишається вплив глобалізації на міграційні процеси сучасного світу. Сучасні міграційні процеси в умовах глобалізації забезпечують робочою силою територіально розподілені природні ресурси та засоби виробництва, сприяють задоволенню зростаючих потреб населення в отриманні роботи, житла, засобів існування, сприяють соціально-професійній мобільності, призводять до зміни соціального статусу. Офіційні дані Міжнародної організації з міграції засвідчують, що з кожним роком кількість міжнародних мігрантів суттєво збільшується, і при збереженні такої тенденції до 2050 року їх кількість сягне 405 млн [345]. Варто відзначити, що на сьогодні основною умовою міжнародної міграції робочої сили залишаються економічні причини. Наприклад, існуюча різниця в рівні заробітної плати за однаково виконану роботу в різних країнах призводить до міграції в ту країну, де більше сплачують. У деяких випадках передумовою залучення іноземних фахівців є недостатня кількість висококваліфікованих фахівців у тій або іншій країні, що передбачає необхідність гарантування їм відповідного рівня заробітної плати (на початку ХХ ст. таку політику проводили США, сьогодні основний потік висококваліфікованих фахівців направлений у країни Західної Європи, Канаду). За певних умов міграція може бути викликана політичними конфліктами та природними катастрофами. Існують приклади проведення державою політики, направленої на зменшення кількості робочих мігрантів, зокрема, мінімальна заробітна плата, на яку дозволено наймати іноземного робітника в Японії, перевищує середній оклад праці японця. Таким чином, для високооплачуваних фахівців шлях до країни залишається відкритим, а некваліфікований робітник практично позбавлений можливості отримати роботу [620].

Ми погоджуємося з думкою деяких авторів, що вимушена інтеграція за певних умов може слугувати своєрідним засобом соціального контролю авторитарних режимів, тоді як добровільна міграція виступає засобом соціальної адаптації та причиною зростання міського населення (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Особливості перебігу міжнародної міграції на сучасному етапі

Тенденції	Характеристика
Зростання нелегальної міграції	носить яскраво виражений трудовий характер; відбувається сплата податків; відсутня необхідність надавати мігрантам соціальну допомогу.
Зростання вимушеної міграції	збільшення збройних конфліктів та загострення міжнаціональних відносин; основний потік мігрантів з країн, що розвиваються; великий відсоток серед мігрантів жінок та дітей, що вимагає додаткових витрат приймаючої країни.
Збільшення демографічної значимості міжнародної міграції	міжнародна міграція відіграє провідну роль у демографічному розвитку більшості розвинених країн.
Глобалізація світових міграційних потоків	визначилися країни з переважанням імміграції та країни з переважанням еміграції.
Якісні зміни в потоці міграції	збільшення частки осіб із високим рівнем освіти; створення спеціальних програм для тривалого перебування мігрантів у країні (США, Франція, Канада, Швеція).
Двоїтий характер міграційної політики	жорсткість і регламентація міграційної політики проти інтеграції; посилення в рамках процесів міграції процесів еміграції.

Найбільшу кількість мігрантів приймають країни-експортери нафти на Близькому Сході, де відсоток працюючих іноземців сягнув показника 70 %. Високе міграційне сальдо також має Латинська Америка, Південно-Східна Азія, Ізраїль, де більшу частину мігрантів становлять вихідці з Росії. Але найбільшими постачальниками робочої сили на міжнародному рівні залишаються Індія, Пакистан, В'єтнам, Алжир, Мексика, Ірландія, Туреччина, СНД.

Додаткові труднощі спричинила й зміна орієнтації іммігрантів, оскільки нинішні мігранти у своїй більшості не намагаються повномасштабно інтегруватися в суспільство, оволодіти мовою країни перебування, прийняти усталені в ній традиції, звичаї, спосіб життя, культуру. Особливо чітко це виявляється щодо іммігрантів конфесій, відмінних від конфесій місцевого населення. Вони все частіше розглядають себе як стійку національну меншість, яка чітко усвідомлює свою етнічну специфіку, свої інтереси і можливості їх відстоювати, використовуючи політичні й правові засоби, що закріплені в суспільстві, яке їх прийняло [102, с. 1068-1069].

За даними Німецького фонду «Населення Землі», до 2050 р. загальна чисельність населення планети становитиме 9,3 млрд осіб. Основний приріст населення спостерігатиметься в країнах Азії та Африки. Стосовно індустріальних та постіндустріальних держав, то кількість їхнього населення також збільшиться, але не так значно, як в інших регіонах і носитиме нерівномірний характер. Наприклад, у деяких країнах Європи (Швеція, Іспанія, Греція, Норвегія, Туреччина та ін.) спостерігатиметься незначний приріст населення, в інших – приріст буде або нульовим, або як у Великобританії, Росії, Україні та низці східноєвропейських країн – негативним [237]. Країни європейського континенту (разом із Росією та Туреччиною) очікує подальше зменшення кількості мешканців, наприклад, сьогодні європейці становлять 11 % від загального населення Землі, а в 2050 році, як вважають дослідники, – будуть становити лише 7 % [508, с. 5].

Зважаючи на таку перспективу, фонд прогнозує різке збільшення міграційних потоків та зміну їх усталених маршрутів. На думку фахівців, особливо посилиться міграційний тиск на «традиційні» країни, передусім країни Європи, у тому числі Україну й Росію, Польщу.

Посилення глобальних і регіональних міграційних потоків підриває існування держави-нації, розмиває її кордони, національну ідентичність. Держави фактично втратили свою головну роль у контролі за міграцією, він тепер здійснюється на міжурядовому і міждержавному рівнях. Сучасні мігранти переміщуються по світу, в якому міжнародне право почало впливати на внутрішнє законодавство, а міжнародні установи відстежують міграційні процеси та втручаються в них. Наскільки інфраструктури та засоби управління стають міжрегіональними й трансконтинентальними, настільки вони впливатимуть на глобалізацію самих міграцій та формуватимуть її. На тлі демографічної кризи масова імміграція в Європу людей різних вірувань і культур, на думку американського політика і вченого П. Б'юкенена, розмиває та підриває культурну цілісність європейської цивілізації, загрожує її існуванню [403, с. 313]. Проте такі тенденції не розкривають значної різниці у культурному досвіді та соціальних зв'язках у групах мігрантів. Британські дослідники С. Кастлес та М. Міллер проводять плідне розрізнення між утворенням етнічних меншин та етнічними громадами. У першому випадку етнічні групи не тільки відокремлені на ринку праці та зосереджені у гетто за місцем проживання, а й зазнають дискримінації від значного соціального, культурного та політичного відчуження. Це спонукає їх до існування у маргінальних групах осторонь від захищеного законом місцевого суспільства, яке відмовляє емігрантським громадам у повному або навіть частковому громадянстві та не дозволяє посісти гідне й повноправне місце у полікультурній країні. Етнічні громади, навпаки, існують там, де «іммігрантів та їхніх нащадків розглядають як складову полікультурного суспільства, яке бажає змінити свою культурну ідентичність» [632, р. 195]. Згідно з твердженням авторів, у жодній країні не існує таких груп, які б повністю належали до цієї категорії або до таких ідеальних типів, які містять досвід різних етнічних груп у тій самій країні. Але майже всі країни перебувають десь між цими полюсами. Наприклад, Австралія, на думку авторів, надає перевагу етнічним громадам, тоді як Німеччина радше підтримує модель етнічних меншин.

Участь українців у глобальних світових міграційних процесах вражаюча: понад 45 % нашого люду проживає поза межами України. Українці, як ні одна нація у світі (можливо, хіба що євреї), розкидані та розпилені повсюди. Частка українських емігрантів і трудових мігрантів відносно загальної чисельності українського соціуму найвища у світі. За статистичними даними, на роботу за межі України виїхало 5-7 млн наших співвітчизників. А наша держава, за даними ООН, перебуває у першій п'ятірці країн, котрі приймають мігрантів. Найпривабливішими країнами для українців є Росія, Польща, Угорщина, Молдова, Італія, Португалія, Туреччина, Німеччина, Чехія, Греція та ін. Певної двозначності додає той факт, що трудова міграція охоплює як легальну, так і нелегальну міграцію [591, с. 2].

Зростання еміграції зовсім не означає, що українців у світі стає більше. Навпаки, в багатьох країнах, починаючи з Польщі, наші люди не поспішають хвалитися, що вони українці, й на те є причини. Наші діаспори в різних країнах часом розколоті й не однастайні. А «четверта хвиля» еміграції вже менше дбає про свою ідентичність, ніж попередні, «на жаль, українці-мігранти, діти й онуки наших діаспор забувають мову та звичаї своїх дідів, вони вживаються в генетичне тіло інших держав (справді, політичних та громадянських). Розсіявшись по світу, ми не розширили Україну до меж світу. Ми не наповнюємо собою світ, а лише зменшуємо ту Україну, яка нам належить» [288, с. 43].

Оселяючись на чужих територіях, українці-емігранти, навіть у випадках їх компактного поселення та збереження інформаційних зв'язків із етнічною батьківщиною, поступово втрачають, принаймні частково, свою колишню етнічність і набувають нових етнічних рис.

Це відбувається тому, що має місце їх прив'язка шляхом соціокультурної й частково фізичної адаптації до нового, більш чи менш чітко окресленого, природного та соціаль-

ного середовища, тобто до нової етнічної ніші. Ця адаптація й прив'язка закріплюються на ментальному рівні. Так формується звичайно вже у мігрантів другого-третього і наступних поколінь нова етнічна суть емігрантської спільноти. І не випадково українці з Канади та США сприймаються сьогодні в Україні хоч і як «свої», але разом із тим не зовсім «свої». Поступово відірвуться від своїх материнських етносів та змінять власну етнічність і українці зі східної діаспори, а також росіяни, які живуть в Україні. Цей процес виявляється вже сьогодні [33, с. 155].

У контексті нових форм глобальної міграції та глобалізації культури переглядається значення понять громадянства і національної ідентичності.

Сучасна глобалізація та регіоналізація міграцій спонукали до висунення на порядок денний питання національної ідентичності у країнах зростаючої полікультурності. Розвинені країни, намагаючись дотримуватися «ексклюзивної» моделі надання громадянства та встановлення національної ідентичності, змушені постійно стикатися з ситуаціями невдоволення та конфліктності з боку численних меншин, що мешкають у цих країнах. У межах «ексклюзивної» моделі, з огляду на зазначене, вони навряд чи змогли б забезпечити собі необхідний простір для гнучкішої політики. Вони можуть лише замінити одну низку політичних та культурних проблем на іншу. Ті держави, що намагаються дотримуватися (або вже дотримуються) «полікультурної» моделі ідентичності та надання громадянства, можуть уникнути найгірших ексцесів, які випливають із «ексклюзивного» курсу. Проте подібна стратегія виявляє подальшу, радше внутрішню, ніж зовнішню обережність у самоврядуванні розвинених країн. Загалом у цих країнах не заохочуються культурні зміни, особливо у ліберально-демократичних суспільствах, там, де відсутня будь-яка монополія на освіту та культурне самовиявлення. Ці держави, бажаючи запроваджувати справжню полікультурність, мають зрозуміти ситуацію та прагнути отримати підтримку від освіченішого та полікультурного громадянського суспільства [104, с. 383].

Сьогодні справжньою проблемою залишаються взаємовідносини між новим глобальним суспільством і національними структурами. Розподільчі тенденції збереглися та посилилися, світове суспільство продовжує зіштовхуватися з задачею примирення технологічних змін та економічної інтеграції з традиційними політичними структурами, заснованими на національній свідомості [71, с. 28].

У суспільстві закладені механізми спостереження та руйнування. Тож для того, щоб продовжувати розвиватися в нових умовах, воно повинно напрацювати високий ступінь терпимості, готовності до самокритики і компромісам, прийняття єдиних цінностей і норм співіснування.

Глобалізаційні процеси проникають у внутрішньодержавну сферу через економічні, інформаційні, міжнародно-правові та інші канали. Держава, з одного боку, вимушена брати на себе не властиві їй раніше функції (інформаційна безпека, інноваційна діяльність), а з іншого боку, модернізуються попередні, притаманні для неї, функції. Так, сьогодні держава стає глобальним підприємцем: створюються державні банки, страхові компанії, оптові торгові корпорації. Держава активно бере участь в організації зовнішньоторгових зв'язків, регулюванні валютних курсів, контролі за експортом товарів, капіталів, технологій. Однак слід відмітити послаблення національних бюджетів.

Крім того під впливом глобалізації відбувається зміна характеру та змісту державної діяльності, адже держави все більше займаються глобальними проблемами – злочинність, зміна клімату, наступи пустель, епідемії, бідність, раціональне використання природних ресурсів [589].

Процеси глобалізації призводять до радикальної зміни позицій національних держав. Зростає кількість недержавних суб'єктів (глобальних міждержавних та міжнародних об'єднань), яким держава передає частину своїх функцій. Обмежується влада національного уряду, держава в цілому як сукупність органів стає зовсім не обов'язковою,

відповідно, уряди мають все менше можливостей управляти своїми корпораціями [92, с. 73]. І в результаті цього держави втрачають свою національну ідентичність. Ослаблення національно-державного суверенітету й надалі триватиме і потребуватиме створення і розширення можливостей політичної дії на наднаціональному рівні.

На думку Е. Шибяєвої, «питання про наднаціональність міжнародних організацій – це питання про співвідношення суверенітету держав-членів організації з повноваженнями створеного ними внутрішньо організаційного механізму» [339, с. 80], тобто авторка вважає, що суттю інституту наднаціональності є ступінь делегованих повноважень державами органам міжнародних організацій.

Доречно згадати точку зору Л. Крам, Д. Дінан та Н. Нугент, які вважають, що «наднаціональність передбачає існування політичної влади над чи окрім рівня національної держави, наявність деякого ступеня її автономії від національних урядів. А оскільки держави-члени ЄС, створюючи наднаціональний орган, делегували йому повноваження у вирішенні ряду завдань, це створює деякі обмеження суверенітету або влади держав-членів» [579, с. 23].

Через множинність політичних проблем, що виникають у внутрішньому житті держав, національні уряди не можуть ефективно виконувати свої функції. Йдеться, насамперед, про соціальні, політичні, етнічні, міграційні та інші проблеми. Сьогодні значна їх частина не може бути вирішена без врахування думки міжнародної спільноти. Доволі сумнівно сьогодні виглядає можливість національних урядів гарантувати своїм громадянам безпеку, добробут та стабільність. Певною мірою забезпечення цих функцій залежить від процесів та подій, що відбуваються за межами державних кордонів, насамперед, від процесів у світовій економіці, діяльності міжнародних інститутів [555, с. 255].

Можна погодитися з думкою дослідників, що делегування певної частини суверенних прав ЄС відбулося з власної ініціативи деяких держав, але постійна тенденція щодо розширення кола цих прав, компетенції ЄС викликає певні критичні зауваження, зокрема, зважаючи на те, що глобалізація призводить як до стирання відмінностей (культурної уніфікації), так і до появи нових форм (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Нові культурні відмінності в умовах глобалізації

Лінії політичного розмежування постають як «міжцивілізаційне» розмежування. Наприклад, як розмежування «християнської» й «ісламської» цивілізації.

Держави, стаючи вмістищами для більш ніж однієї культури, не в силах зупинити процес культурної диверсифікації на власній території. Політика національної розбудови, націлена на формування однорідного культурного співтовариства, виявляється занадто дорогою і не приносить бажаних результатів (провал політики мультикультуралізму в Європі).

Одним із ризиків існування людини в структурах глобального масового суспільства, на думку російського вченого М. Хевеши, є те, що «з'являється значна кількість людей, викинутих із своїх країн, позбавлених громадянства, що опинились поза національними та соціальними групами, без глибоких коренів у землі, на якій вони проживають... тому в них немає законслухняності та обов'язків щодо держави», це, у свою чергу, свідчить про втрату людиною своїх реальних прав, які позбавляють її можливості презентувати власну індивідуальність та неповторність у сучасних глобалізаційних умовах, а відтак «людина виявляється без професії, громадянства, без власної думки, без справи, за якою можна впізнати та виділити себе серед собі подібних» [574, с. 6].

Зазначимо, що до другої половини ХХ століття західні держави більш-менш успішно справлялися з функцією відтворення єдиної ідентичності. Однак в останні десятиліття багато в чому завдяки «прозорості» кордонів сучасному транспорту та засобам комунікації їхня політика почала давати серйозні збої. Прийнято вважати, що причиною цього став притік мігрантів, поява у структурі суспільства занадто великої кількості численних етнічних меншин. Частково це так, хоча меншини та міграція існували і раніше, не представляючи загрози для міцності приймаючих їх держав [619].

Більш значущим видається інше. Будь-які меншини у ліберальних країнах все менше відчують потребу в асиміляції. Вони починають усвідомлювати свою політичну функцію і, як наслідок, – впливати на суспільство, змінюючи його «на свою користь». У цьому сенсі цікавою є думка сучасного канадського теоретика Ч. Тейлора: «Думки про те, що людина повинна подати власну інакшість заради того, щоб вписатися в домінуючу більшість, спосіб життя якого в цьому суспільстві визнається єдиним нормативом, поступово вивірюється. Феміністки, культурні меншини, гомосексуалісти, релігійні угруповання наполягають на тому, що цей панівний політичний принцип повинен бути скорегований заради того, щоб прийняти їх, а не навпаки: вони повинні пристосуватися до норм домінуючої культури» [695, р. 279].

Політичний ресурс «мікроідентичностей» поступово починає відігравати більш суттєву роль стосовно державних «макроідентичностей». Різні сегменти національних держав більш відкрито прагнуть до отримання політичної суб'єктності. При цьому йдеться не тільки про мігрантів, чиї спільноти відіграють все більш помітну роль в електоральному процесі західних держав (латиноамериканський електорат у США, турецький – у Німеччині, арабський – у Франції, пакистанський – у Британії), але також і про територіальні спільноти. Останні частіше використовують культурні відмінності для укріплення регіональної ідентичності на противагу національній, а також для розширення своїх владних повноважень. Україна в цьому сенсі, на жаль, також не є винятком.

У західних країнах протиріччя ідентичностей у рамках єдиної держави не набували поки що особливо гострих конфліктних форм завдяки відомому запасу міцності інститутів національної держави. Однак подібні рухи за політичне визнання, автономію або повну незалежність дуже ускладнюють політичне життя Канади (франко-канадці Квебеку), Франції (корсиканці), Іспанії (баски і каталонці), Британії (ірландці та шотландці), Бельгії (фламандці). Набагато гостріше ці проблеми відчуються у тих частинах світу, де процеси державотворення ще не завершено.

Саме такі обставини і створили ситуацію соціальної та політичної інтеграції, яка визначила нові життєві стандарти людини залежно від того, наскільки вони узгоджуються та поділяються між усіма членами співтовариства, а відповідно до цього вивела нову модель суспільної структури [91]. Така модель зруйнувала традиційну соціальну ієрархію, на думку Х. Аренд, вона поклала край «класовій системі, яка була єдиною системою соціальної та політичної стратифікації європейських національних держав» [23, с. 404]. Саме це породило звичку сучасної «людини міркувати в масштабах континентів та відчувати століттями» [23, с. 420]. Саме тому науковці почали говорити про формування європейської ідентичності.

Ціль створення європейської ідентичності випливає з динаміки розвитку ЄС, який поступово переходить «від етапу «співробітництва між націями... до створення нового міжнародно-політичного суб'єкта» [641]. Фактично, ми є свідками перетворення Європейського союзу з міждержавної організації на наднаціональний інститут, здатний відігравати самостійну роль на геополітичній арені світу. Творці європейської політики з самого початку розуміли, що ЄС як наднаціональний інститут, за висловом В. Хесле, «є онтологічно залежним від індивідів, що його підтримують», і тому «вимушений постійно боротися за їх лояльність... бо взяття ними назад своєї лояльності означало б смерть інституту» [575, с. 121]. Б. Кронін пише з цього приводу: «Оскільки європейська інтеграція все більше і більше безпосередньо торкається меж традиційного державного суверенітету, все більше і більше зростає необхідність посилення ідентифікації з Європою» [635]. Саме з цієї причини на офіційному рівні намагаються прискорити процеси, які б сформували у європейців почуття «ми» та створили певний тип «європейської ідентичності». «Якщо взяти до уваги зростаючий вплив законодавчої сфери ЄС практично на кожний аспект національного економічного життя, а також загрозу, яку вона являє для національних інститутів, що контролюють сфери від монетарної до зовнішньої політики, стає зрозумілим, що Європейський Союз не може більше розглядатися як інструмент, а все більшою і більшою мірою стає правлячим інститутом, який потребує легітимності, незалежної від тієї, яку він непрямим способом дістав через національні уряди» [675].

Отже, метою створення європейської ідентичності є і легітимізація ЄС як наддержавного інституту, безпосередня підтримка його громадянами. Крім того, мета, для досягнення якої створюється ЄС і, відповідно, його наднаціональна ідентичність, – це захист Європи від уніфікуючих хвиль глобалізації. Дослідник П. Ван Хам пише: «Повинно бути зрозумілим, що європейські національні держави, очевидно, дійшли висновку, що їх власні національні культури є занадто слабкими, щоб самостійно вистояти перед стрімким тиском глобалізації. Тому європейізація є як притулком для європейських культур, так і неминучим механізмом, який сприятиме певному ступеню гармонізації в європейській культурній сфері» [654, р. 5].

Із прискіпливого аналізу програмних документів та конкретних дій суб'єктів європейської політики доходимо висновку, що конструювання європейської ідентичності здійснюється на чотирьох рівнях [406] (рис. 3.2).

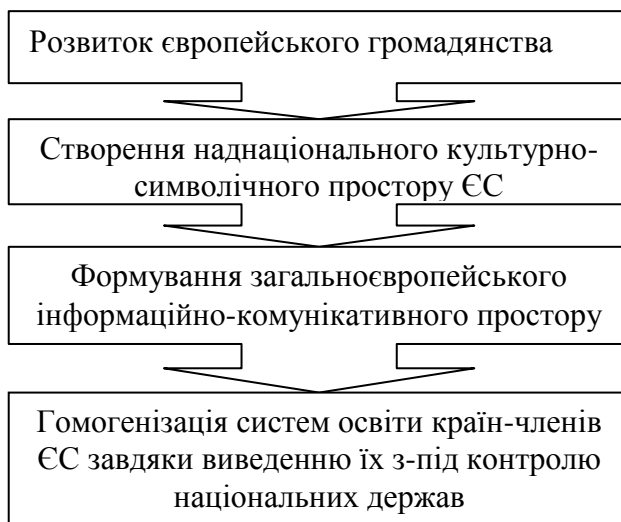

Рис. 3.2. Рівні формування європейської ідентичності

Частиною 2 статті 17 Договору про створення ЄС встановлено, що основу європейського громадянства становлять права, закріплені в договорі, серед них: можливість вільного пересування та проживання в будь-якій країні ЄС; право обирати та бути обраним до Європейського парламенту та на муніципальних виборах, незалежно від громадянства та у будь-якій країні ЄС; можливість користуватися послугами та захистом консульських та дипломатичних установ будь-якої країни ЄС; за необхідності подавати петиції до інституцій ЄС та Європейського суду; отримати відповідь будь-якою із офіційних мов за вибором заявника [406].

На думку деяких дослідників, таке коло прав дає можливість стверджувати про два виміри європейського громадянства. Перший – вертикальний, що формується між громадянами й ЄС та обмежений певною групою осіб, які потребують захисту Союзу й мають щодо нього певні обов'язки. Другий – горизонтальний, що сприяє формуванню тісних стосунків між громадянами, розвитку спільноти людей, які «поділяють лояльність, громадянську вірність ЄС та «пан'європейські» погляди й орієнтацію. Саме такий вимір політики європейської ідентичності має найбільший вплив, оскільки сприяє формуванню в людини фундаментальної потреби цілеспрямовано діяти відповідно до громадянських обов'язків» [670]. Адже, як стверджує А. Собіш, громадянство має «певний психологічний вимір», який можна трактувати як «відчуття належності до колективу людей, пов'язаних чимось спільним... здорове відчуття ідентичності зі спільнотою, яке може породжувати відчуття відповідальності, емпатії або альтруїзму та здатне спонукати діяти відповідно до обов'язків громадян» [694, р. 79].

Оскільки національні валюти до останнього часу безпосередньо пов'язувались із національними ідентичностями, логічно виникає питання: як же вплинуло запровадження євро на національні ідентичності країн-членів, чи сприяє поява наднаціональної валюти появі наднаціональної європейської ідентичності і, навпаки, чи не є національна ідентичність перешкодою для сприйняття нової валюти? Європейські вчені скористалися нагодою дати відповіді на ці запитання за допомогою емпіричних соціологічних досліджень. Наприклад, Р. Луна-Акрос та Г. Гузман дійшли висновку, що «національна ідентичність співіснує з європейською ідентичністю. Обидві колективні ідентичності мають вплив на позицію громадян стосовно євро. Емпіричні дані засвідчують, що значного зв'язку між ними не існує. Іншими словами, національна ідентичність не впливає негативно на готовність сприйняти нову валюту, а європейська ідентичність, навпаки, позитивно впливає на позиції громадян щодо євро. Європейська ідентичність тільки народжується, і введення євро має надзвичайно великий позитивний вплив на її становлення» [674, р. 409].

Аналогічні думки поділяють також К. Мейер-Песті та К. Кірхлер. Їхні дослідження підтверджують, що «європейська ідентичність співіснує поряд із національними ідентичностями країн-членів, а громадяни Союзу сприймають його як мережу автономних держав». Розглядаючи валюту як один із механізмів менеджменту ідентичності, дослідники доходять висновку, «що процеси, які відбуваються в економічній та культурній сфері ЄС, здатні призвести до формування однієї великої групи, ідентичність якої буде більш інклюзивною» [676, р. 205].

Попри те, що європейській еліті доступні лише незначні політичні інструменти, більшість дослідників стверджує, що механізми конструювання європейської ідентичності є досить дієвими. У жовтні 2006 р. в журналі «Science» група австрійських соціологів оприлюднила результати досліджень громадської думки, здійснених із 1996 р. до 2004 р. серед молоді 15 перших країн-членів ЄС. Результати підтверджують «повільну зміну відчуття ідентичності щодо національного та європейського контекстів. У 2004 р. 42 % респондентів, які взяли участь в опитуванні євробарометра, стверджували, що мають тільки одну національну ідентичність. Інші 58 % визнали, що значною мірою вважають себе європейцями» [126, с. 111]. За прогнозами експертів, «до 2030 року,

якщо така тенденція збережеться, переважна більшість європейців вважатиме себе такими, що мають багато ідентичностей, а не тільки одну національну. Чим старші респонденти, тим вищою є ймовірність того, що вони матимуть тільки одну національну ідентичність» [126, с. 98].

Отже, національна держава як інститут втрачає контроль над самоідентифікацією індивідів. Нація поступово перестає бути тією «уявною спільнотою», членство в якій сприймається як особистісний осередок, як щось конститутивне для індивідуальної ідентичності. Місце національної спільноти можуть займати уявні спільноти, засновані на ідеології, релігії або знанні. Для (пост)сучасних індивідів приналежність до такої спільноти – субнаціональної або наднаціональної – може бути важливіше їх належності нації-державі. Настільки важливіші, що вони більше не вважають своїм обов'язком ні службу в армії, ні інші прояви традиційних патріотичних справ.

Дослідники вказують на ускладнення ідентифікаційних процесів в умовах глобалізації. З одного боку, формується щось на зразок глобальної ментальності, поширюються схожий спосіб життя, стандарт поведінки, ціннісні та мовні уподобання. З іншого боку, інтенсифікується процес утвердження народами групової, територіальної, етнічної ідентичності. Природний у своїй основі, він часто набуває хворобливих форм, супроводжується тенденціями до відокремлення [362, с. 140].

А. Гальчинський акцентує увагу на тому, що глобалізація впливає на зближення культур та національну ідентичність людей. Проте зазначає, що таке зближення «ніякою мірою не означає формування будь-яких уніфікованих, кимсь нав'язаних стандартів... Формула глобального суспільства базується на протилежному – зближення культур не шляхом універсалізації, а навпаки – на основі саморозвитку і самозбагачення», а щодо збереження національної ідентичності, то, на думку А. Гальчинського, це «одна з принципових ознак індивідуалізації суспільного прогресу, у тому числі й глобального розвитку, його персоніфікації та олюднення. Це водночас і системна прерогатива глобального суспільства» [103, с. 276].

На тлі й під впливом глобалізації по-новому актуалізується проблематика ідентичності, зокрема етнокультурної та етномовної [103, с. 276]. Глобалізація робить виклик ідентичності, що існувала раніше, об'єктивно впливає та трансформує етномовні реалії.

У європейському просторі в умовах глобалізації відбувається відхід від беззаперечного авторитету англійської мови (АМ) як *lingua franca* до підвищеної зацікавленості в національній ідентичності народів через увагу до їх мов. Актуальність вивчення німецької мови (НМ) як другої іноземної (ІМ2) у навчальних закладах Європи (і України в тому числі) пояснюється, по-перше, великою кількістю носіїв, і, по-друге, економічною цінністю. Разом із тим, у наш час попит на НМ в Європі знижується, оскільки в усіх європейських установах застосовується АМ. Як наслідок, АМ домінує як перша іноземна (ІМ1) також і в мовній політиці України [354].

У такій ситуації німецька (як і французька, іспанська та ін.) мають шанс на існування лише в межах політики багатомовності, яку активно запроваджує Рада Європи. Насадження однієї мови без одночасного шанування інших призводить до приниження цих мов. На противагу цьому, політика багатомовності (*Mehrsprachigkeit*) сприяє викориненню асиміляції, виховує готовність жити з відмінностями, мовним і культурним розмаїттям. При цьому важливо зберегти та цінувати свою рідну мову, яка має утворити сутнісне зерно європейської ідентичності. Мобільність та глобалізація не ведуть до нівелювання мовних і культурних відмінностей. Навпаки, рідна мова є способом знайти свою ідентичність [354]. Мобільні люди в глобалізованому світі цінують локальну, регіональну, національну ідентичність. Європейська ідентичність може бути сприйнята, лише якщо в її рамках можна знову віднайти свою власну мову та культуру. Поряд із цим, логічним здається твердження про те, що європейська ідентичність була і є багатомовною.

Євросоюз розробив законопроект «Лінгвістична політика для багатонаціональної і полікультурної Європи», згідно з яким здійснення лінгвістичної освітньої політики відповідає принципам багатомовного і культурного різноманіття народів, які населяють Європу. Рада Європи вважає (і це підтверджується спільною резолюцією, прийнятою Європарламентом і міністрами освіти країн Євросоюзу), що ідеалом майбутнього Європи і світу в цілому є людина, яка вільно володіє кількома (двома або трьома) мовами незалежно від її професійної діяльності [299, с. 19].

Як зауважує російський дослідник М. Ільїн, «помітне посилення взаємопов'язаності світу через взаємопроникнення окремих його фрагментів (просторових, демографічних, мовних, культурних, політичних, економічних тощо) є поки що не результатом, а лише «обіцяною» глобалізації», і далі: «за всієї об'єктивності єдності світу його фрагментація – від екологічної та етнічної до цивілізаційної і соціально-класової – досі зберігається, а подекуди навіть загострюється через залучення до глобального контексту» [204, с. 188].

Ці твердження засвідчуються думками інших дослідників. Як зазначає Е. Заграва, «якщо раніше одні нації завойовувалися, придушувалися іншими, то в умовах сьогодення глобальний, безликий, технократичний світ загрожує самому існуванню націй як окремих спільнот людей, що мають свої духовно-культурні ознаки та прикмети, і спільне, окреме від інших націй, господарство. Уся історія націй – це боротьба з іншими націями за волю, за домінування, за переваги, за першість» [184, с. 5].

У кінці 1990-х рр. серед французів було проведено опитування, в якому пропонувався відповідати, «що для вас важливіше»:

- державно-національна належність;
- соціальна належність;
- власна ідентичність.

На користь першої відповіді висловилося лише 6 % тих, хто є практикуючими католиками, 4 % тих, хто відніс себе до католиків, які не виконують обряди, і 1 % тих, хто вважає себе агностиками. Дуже небагато виявилось і тих, хто вибрав другу відповідь – від 7 до 10 %. Переважна більшість – від 78 до 84 % – вибрала третю відповідь. Згідно з іншими опитуваннями, на питання про готовність захищати державу зі зброєю в руках в разі загрози національній безпеці негативні відповіді дали 41 % німців, 46 % французів, 46 % японців, 49 % бельгійців і 54 % італійців.

Серед спільнот ідентичності, заснованих на релігії, найбільш потужними на сьогодні є групи ісламістів. Не слід, втім, уявляти собі ісламізм як однорідне ціле. Ісламізм, або політичний іслам, складається з величезної кількості різних угруповань з різними політичними і релігійними поглядами. До менш помітних на політичному полі, але не менш значущих для людей належать, організації релігійних фундаменталістів – мусульманських (не тільки шіїтських), християнських (не тільки протестантських), а також групи прихильників НРР (нових релігійних рухів). З спільнот ідентичності, заснованих на ідеології, варто виділити екологізм і фемінізм.

Нарешті, на сучасну політичну та культурну ситуацію роблять все більший вплив співтовариства ідентичності, засновані на знанні. Це, передусім, міжнародні експертні об'єднання, а також міжнародні асоціації вчених.

Соціологічні дослідження, проведені у двадцяти країнах з розвинутою демократією наприкінці ХХ століття, засвідчили, що значна частина, а в деяких випадках і більшість громадян не має «ніякої довіри» або мають «слабку довіру» до основних інститутів і організацій політичного режиму: партій, уряду, парламенту, вищої адміністрації, судів, армії, поліції, тощо [144, с. 85]. Г. Белов пише, що з підвищенням рівня освіченості та інформованості людей стає все важче приховати нездатність держави виконувати свої функції. У результаті посилюється відчуження громадян від держави, поглиблюється недовіра до неї. Упевненість у безнадійній корумпованості держави характерно,

зокрема, для країн Латинської Америки, населення яких почасти бачить у політиках найбільших ворогів демократії [109, с. 46].

Таким чином, для сучасного етапу розвитку етнополітичних процесів в умовах глобалізації характерні такі прояви:

1) етнічна консолідація народів, що виявляється в розвитку їхньої політичної, економічної, мовної та культурної самостійності, зміцнення національно-державної цілісності (до кінця XX ст. окремі народи стали суб'єктами не тільки внутрішньодержавної, але й міжнародної політики);

2) міжетнічна інтеграція – розширення та поглиблення співробітництва народів у всіх сферах життя заради більш повного задоволення їх потреб (ця тенденція проявляється в процесі глобалізації та регіоналізації);

3) асиміляція – як би «розчинення» одних народів в інших, що супроводжується втратою мови, традицій, звичаїв, етнічної самобутності та етнічної самосвідомості;

4) послаблення зв'язків між громадянами і державою в умовах глобалізації призводить до «розхитаності» діяльності самої держави та створює можливість для утворення нових форм суспільства, де зростає значення субнаціональних і транснаціональних лояльностей та ідентичностей.

3.2. Національні інтереси України та етнополітичні процеси сучасного світу

Перед Україною стоїть завдання виробити та забезпечити реалізацію національних інтересів у надзвичайно динамічному світі, розвиток якого визначають принципово нові процеси, невідомі раніше в історії. Результатом впливу глобалізації стає новий рівень конкуренції між країнами і регіональними угрупованнями. Отже, успішність нації у XXI столітті залежить від її спроможності реалізувати свої національні інтереси завдяки участі в процесах глобалізації, адаптації до них своїх державних і суспільних механізмів.

Перші спроби окреслити головні для України категорії та поняття щодо національних інтересів було зроблено відразу після проголошення незалежності. В Україні та на Заході було опубліковано серію наукових праць, в яких було здійснено спробу сформулювати та визначити головні національні інтереси та геополітичні пріоритети новоствореної держави. Крім цього було наголошено на існуванні можливих загроз як внутрішніх, так і зовнішніх для національної безпеки України. На думку деяких дослідників, якщо порівнювати визначенні національні інтереси та загрози з реальними досягненнями процесу державотворення на сьогодні, стає зрозуміло, що національні інтереси не були реалізовані у повному об'ємі, а динамічні зміни сучасного світу призвели до появи нових загроз, до більшості з яких наша держава виявилася неготовою [413]. Адже лише з часом правляча еліта усвідомила, що реальна політична незалежність неможлива без незалежності економічної, але більшість спроб проведення економічних реформ не принесли бажаних успіхів, а в деяких випадках, навпаки, призводили до погіршення ситуації. Підтримуючи інших авторів, зауважимо, що, на жаль, у діях нашої держави практично відсутня послідовність та пріоритетність, а посилення глобалізаційних процесів продукує здебільшого негативні перспективи [413] (рис. 3.3).

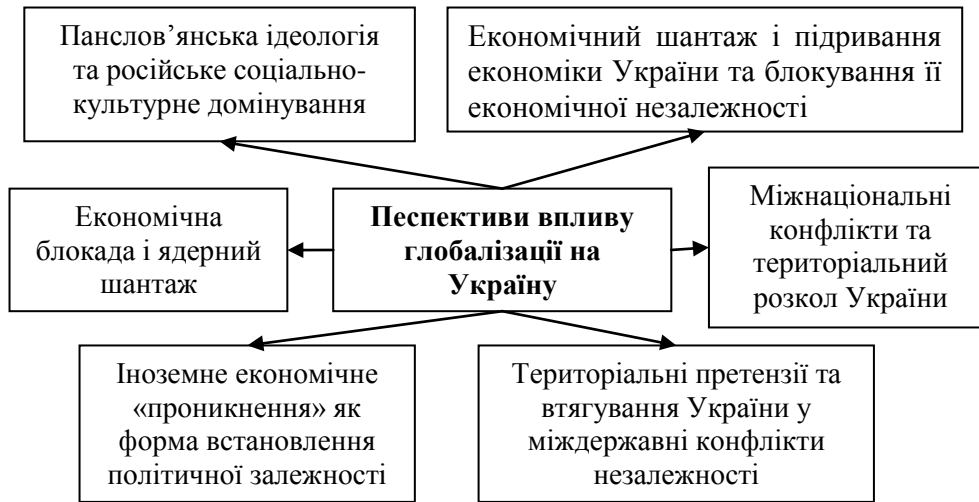

Рис. 3.3. Перспективи впливу глобалізації на Україну

Національний інтерес є складним за своїм характером поняттям та явищем, тому однозначного підходу щодо визначення не існує. На нашу думку, більшість підходів щодо розуміння національного інтересу можна звести до трьох напрямів.

Представники першого вважають, що національний інтерес – це, насамперед, потреба «стимулювати збільшення національних ресурсів, а також протидіяти загрозам національної безпеки, не вступаючи в протиріччя з цінностями, які домінують у суспільстві» [341, с. 36].

Прихильники другого наголошують на необхідності ототожнювати національний інтерес із державним, унаслідок чого під національно-державним інтересом вважають сукупність «цінностей, які мають домінуюче значення для держави, її існування і розвитку, її здатності захищати й обстоювати свою незалежність і суверенітет» [335, с. 8].

Третій напрям формують науковці, які вважають національні інтереси штучно створеним та певною мірою псевдопоняттям, яке, по-перше, малопродуктивне у використанні, по-друге, є явищем архаїчним та з часом повністю зникне [223, с. 66].

Однак нині існують й інші підходи до розуміння національного інтересу. На думку І. Яковенко, починаючи з другої половини ХХ ст., можна говорити про занепад епохи національного інтересу, але ми погоджуємося з деякими дослідниками, що говорити про занепад національного інтересу зарано [615, с. 120]. Ми вважаємо, що національний інтерес, особливо в умовах глобалізації, навпаки набиратиме обертів й з часом, можливо, призведе до формування наднаціонального інтересу, прояви якого ми вже сьогодні можемо спостерігати.

Проте варто погодитися, що кінець ХХ ст. все ж таки призвів до певних змін у розумінні та понятті національного інтересу. Прояви змін ми можемо спостерігати, по-перше, на прикладі постійного збільшення міжнародних організацій, які посилюють та закріплюють свій політичний вплив, по-друге, появою наднаціональних утворень різного формату. Першість щодо змін у національному інтересі ще утримує Європа, але вже існує практика об'єднання інтересів й у несвоєрідних структурах, таких як АСЕАН, НАФТА, АТЕС тощо [79]. Більшість проблем, які існують у сучасному суспільстві, має глобальний характер, вирішення яких вимагає поступового відходу від традиційних принципів національного суверенітету, і, як наслідок, появи нових домінант політики окремих держав та міждержавних об'єднань.

В. Кириченко стверджує, що національні інтереси це «інтегральний вираз інтересів усіх членів суспільства, що реалізується через політичну систему. Вони поєднують інтереси кожної людини, суспільства в цілому. При цьому маються на увазі інтереси не взагалі громадян, які належать до цього суспільства, а кожного громадянина зокрема, інтереси національних, соціальних, політичних груп та інтереси держави», акцентуючи увагу на тому факті, що національні інтереси не тотожні інтересам нації, оскільки «перші відбивають (інтегрують) інтереси всіх людей незалежно від національної приналежності, а другі – лише інтереси певної нації» [232, с. 119].

Інші дослідники дотримуються дещо відмінних поглядів на проблематику формування національних інтересів, розглядаючи їх не через призму громадянського суспільства або існуючої влади, яка існує сама по собі, а через призму категорій суспільства та його національної свідомості. Наприклад, І. Кресіна наголошує на необхідності визнання існування національної свідомості на декількох рівнях, де до складу буденного рівня безпосередньо входить процес формування національних інтересів [268, с. 83].

Російський дослідник В. Серебрянников стверджує, що національні інтереси доцільно поділяти на три групи (рис. 3.4) [584], наголошуючи, що в сучасних умовах національна безпека головним чином залежить не від наявності необхідного рівня та кількості збройних сил, а від конкурентноздатності держави, рівня розвитку її економіки, належного забезпечення добробуту громадян тощо [584].

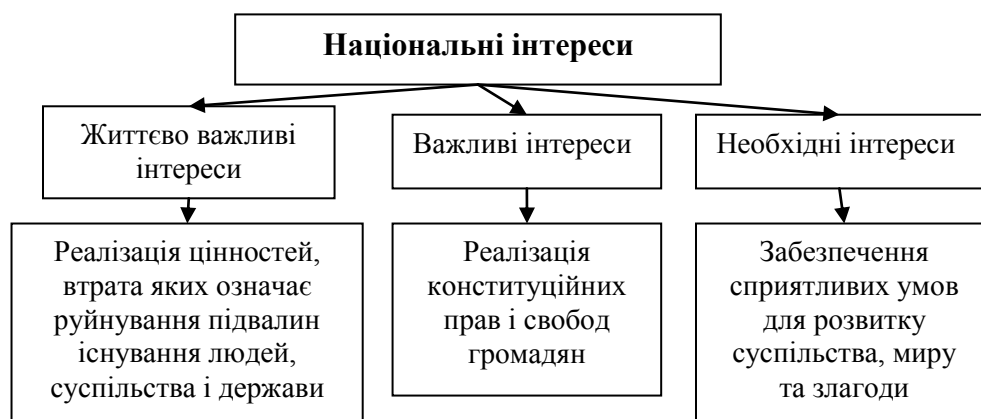

Рис. 3.4. Групи національних інтересів

Крім того, автор наголошує на необхідності звернути особливу увагу на сучасні загрози для країн, як-от: тероризм, поширення зброї масового використання, міжетнічні конфлікти, забруднення навколишнього середовища та уповільнення або повна зупинка економічного зростання [584].

Відповідно до існуючих підходів національні інтереси є набагато ширшим поняттям, ніж «державні інтереси», «життєво важливі інтереси», «інтереси окремих етнічних спільнот».

Державний інтерес пов'язаний, передусім, з існуючою системою публічної влади та функціями відомчих структур, а інтереси особистості та суспільства досить часто можуть існувати окремо від інтересів влади та структур. Життєво важливі інтереси самою назвою підкреслюють наявність ієрархії інтересів та належність до вищої групи. Етнічний фактор потребує особливої уваги під час забезпечення національної безпеки, оскільки етнічність може створювати певні загрози національній безпеці, особливо якщо під час формування національних інтересів не буде враховано інтереси поліетнічного

суспільства та його складових. Ми поділяємо думку деяких авторів, етнічний інтерес не тотожний національному, оскільки слугує вираженням потреб певної етнічної спільноти, тоді як національний уособлює потреби нації як складної економічної та культурно-історичної спільноти народів.

Утім сучасна національна держава в умовах глобалізації не повинна замикатись виключно на реалізації національних інтересів, оскільки це призводить до ізоляції її від глобального простору, а також може спровокувати суттєве відставання від передових держав світу. Вихід із такої ситуації, за словами Г. Ємельянова та А. Стрельцова, може бути лише один: «здолавши крайнощі універсалізму та комунітаризму, необхідно дотримуватись принципу плюралізму, полікультурності, міжкультурного діалогу та толерантності» [155].

На думку дослідників, існуюча система національних інтересів України характеризується поєднанням базисних інтересів особистості, суспільства і держави щодо основних сфер суспільного життя – економіки, соціального та духовного життя, внутрішньої та зовнішньої політики тощо (рис. 3.5).

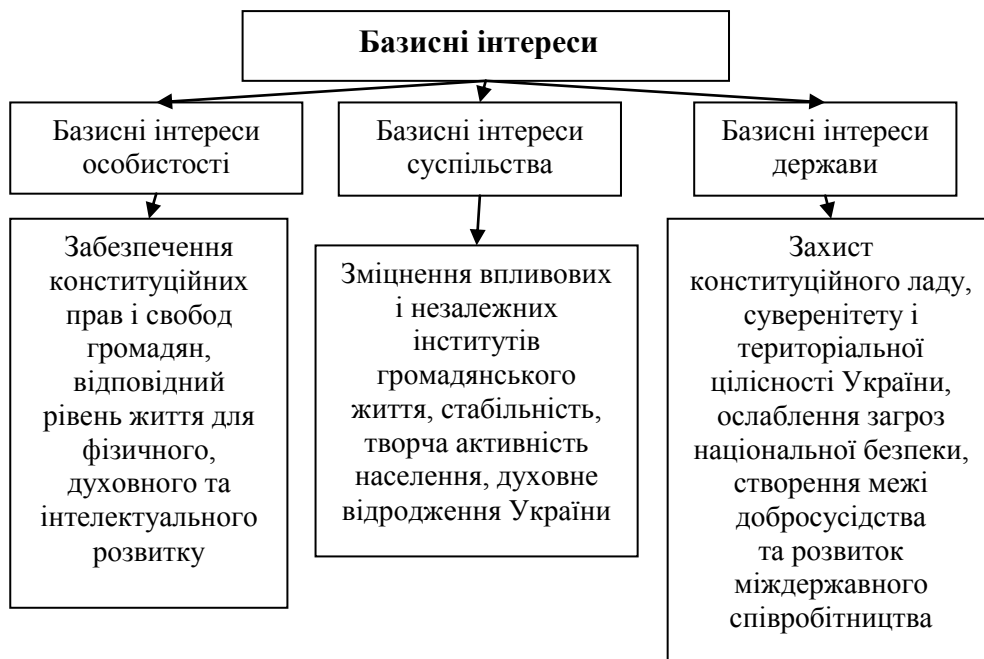

Рис. 3.5. Базисні інтереси національних інтересів України

Незважаючи на різні підходи, національний інтерес залишається стабільною основою геополітики держави, оскільки ґрунтується на своєрідності географічного розташування держави та її економічного, політичного й культурного розвитку [189, с. 343]. У сучасних умовах досягти ефективного поєднання загальнонародських, регіональних та національних інтересів досить складно. Тому ми погоджуємося з думкою деяких авторів, що якщо раніше основою міжнародного життя було водночас певне протистояння та взаємодія національно-державних інтересів окремих держав, то на сьогодні ми спостерігаємо посилення процесу пошуку загальноприйнятих балансів між національно-державними, регіональними та глобальними інтересами, що пов'язано зі встановленням нових, більш досконалих основ їхнього розвитку [189, с. 345-346].

На державному рівні національні інтереси України визначені в чотирьох основних документах: «Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу» (Указ Президента України від 11 червня 1998 р.); «Зовнішня політика України як інструмент забезпечення національних інтересів держави: здобутки, реалії та перспективи» (Постанова Верховної Ради України від 19 лютого 2004 р.) [202]; «Про основи національної безпеки України» (Закон України від 15 грудня 2005 р.) [461]; «Стратегія національної безпеки України» (Указ Президента України від 12 лютого 2007 р.) [527].

Так, у щорічному посланні Президента України до Верховної Ради було окреслено основне коло життєво важливих національних інтересів, до складу яких увійшли: забезпечення та дотримання конституційних прав та свобод людини і громадянина, створення належних умов для розвитку людини, реалізації її творчого потенціалу через різноманіття форм суспільної організації; захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державного кордону України; формування конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та відповідне забезпечення зростання рівня життя та добробуту населення; гарантування безпечних умов життєдіяльності населення, захисту та відновлення навколишнього природного середовища; збереження та розвиток духовних й культурних цінностей українського суспільства, зміцнення його ідентичності на засадах етнокультурної різноманітності [351, с. 153]. Зважаючи на вищевказане, національні інтереси є основним методологічно важливим поняттям державної політики, що виражає пріоритетні орієнтири розвитку нації й спрямовує дії органів державної влади на благо українського народу [351, с. 153-154].

На нашу думку, існуючі складові національного інтересу України, можна поділити на три основні групи:

– перша група – це забезпечення конституційного ладу, територіальної цілісності та суверенітету держави, дотримання прав і свобод людини, які закріплені та гарантовані Конституцією країни;

– друга група – це інтереси суспільства: забезпечення відповідного рівня добробуту громадян, духовного життя, культури і науки, сприяння міжетнічній згоді, запобігання проявам расизму, ксенофобії та дискримінації;

– третя група – це забезпечення національної безпеки, формування та розвиток добросусідських відносин з іншими країнами.

Більшість інтересів перших двох категорій є відображенням потреб життєдіяльності суспільства, спрямованих на збереження (захист) та прогресивний розвиток матеріальних (природні ресурси, генофонд нації, географічна територія, тощо) і духовних (культура, мова, наука, тощо) цінностей, в яких воно життєво зацікавлене. Інтереси ж категорії «міжнародне співробітництво» надають вказаним потребам, так би мовити, зовнішнього спрямування, оскільки відображають тенденції все більшої взаємозалежності світового співтовариства при розв'язуванні проблем забезпечення безпеки.

З огляду на сказане, можна стверджувати, що у загальному випадку цілі у сфері інтересів безпеки продиктовані потенційними чи реальними загрозами. Цілі, спрямовані на задоволення інтересів добробуту, – змішані за характером. Вони можуть бути наслідком намагань держави розширити свої можливості або захистити наявні можливості від потенційних чи реальних загроз.

Інтереси міжнародного співробітництва зумовлюють цілі, досягнення яких передбачає забезпечення кращих можливостей для досягнення перших двох категорій інтересів.

Зупинимось більш детально на кожній із груп.

Сучасні глобалізаційні процеси, посилюючи внутрішні суперечності національних держав, становлять суттєву загрозу їх конституційному ладу, територіальній цілісності й недоторканності, не виключення й Україна [8, с. 10]. Глобалізація, як один із основних процесів сучасності, формуючи прозорі кордони держав, сприяє проникненню через них більшості існуючих загроз та небезпек. Саме тому попередні механізми безпеки, які

були засновані на захисті зовнішніх кордонів держави, виявилися недостатньо ефективними в боротьбі з міжнародним тероризмом та релігійним екстремізмом. Поліетнічні суспільства та держави поступово втрачають основи для консолідації країни, поступово поступаючись основам демократії. Зауважимо, що низка сучасних держав на підставі внутрішнього напруження впродовж тривалого часу перебувають у стані напіврозпаду або, як Україна, у стані систематичної кризи.

На думку деяких дослідників, однією з проблем України в контексті проблеми забезпечення територіальної цілісності й недоторканності в умовах глобалізації була внутрішня невідповідність нашої держави до незалежності, відсутність єдиної національної ментальності, загальноприйнятих національних цінностей [524, с. 15; 525, с. 12].

Проголошення незалежності поставило перед Україною декілька нагальних проблем: по-перше, необхідність формування консолідованої національної ментальності для побудови національної держави, по-друге, створення на належному рівні унітарної держави без наявності національної ментальності створювало додаткові труднощі. Іншими словами, спроба розв'язати окремі питання одночасно виявилася досить складною й не зовсім ефективною. Як наслідок, у нашій державі до сьогодні не існує виваженого розуміння необхідності цілеспрямованого формування геополітичних пріоритетів, уніфікованої системи національних інтересів та національної стратегії подальшого розвитку.

Українські дослідники Ю. Римаренко, Л. Шкляр та С. Римаренко вважають, що держава є своєрідною організаційною формою існування та життя етносу, наголошуючи, що проявом складної структури існування етносу є необхідність формування державницьких інститутів його самоорганізації [487, с. 48]. Наявність таких інститутів захищатиме його від зовнішнього поглинання або можливої асиміляції, підвищуватиме опір зовнішнім небезпекам. Саме тому державне самовизначення є вищою формою сучасного політичного існування етносу, який, створюючи власну державу, має можливість перетворитися на націю. Важливою умовою існування сформованої держави є необхідність виконання певних функцій, які забезпечать необхідні умови для існування [487, с. 50] (рис. 3.6).

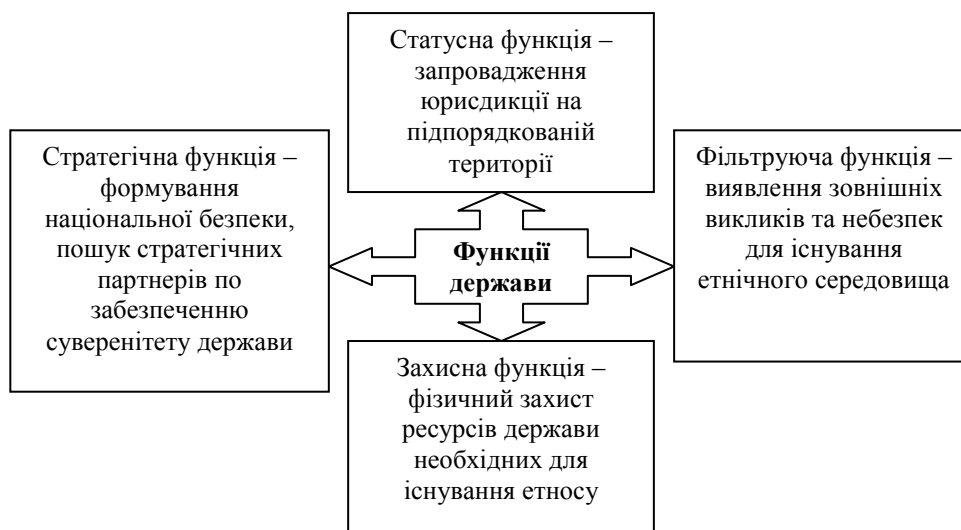

Рис. 3.6. Функції новосформованої держави

Отже, держава як форма самоорганізації етносу повинна протидіяти всім видам можливих загроз, захищаючи існування етносу, який її створив. Але, як свідчить практика, на сьогодні практично не існує моноетнічних держав, що є наслідком посилення глобалізаційних процесів, міграцій тощо. А існуючий поліетнічний склад більшості сучасних держав став для них серйозним викликом, з яким не всі держави ладні впоратися. Тому не випадково сьогодні великої популярності серед науковців набирає існуючий «залізний закон етнічності», відповідно до якого поліетнічність держави вже сама по собі є передумовою до появи етнічних конфліктів. Іншими словами, якщо в одній державі або одному регіоні проживають представники різних етносів, виникнення конфліктної ситуації є неминучим, а міжетнічні конфлікти становлять серйозну загрозу для національної безпеки держави. Рівень загрози зростає за умов, коли держава не дотримується належним чином основних положень та принципів етнічної політики, сама створюючи таким чином можливість загострення ситуації. На думку В. Логвинчук, якщо дотримуватися принципів демократії щодо нації, яка створила державу, але виявилася неспроможною забезпечити її належне функціонування, на відміну від представників інших етносів, вона (нація) повинна поступитися місцем більш дієвим соціальним системам, навіть якщо вони функціонують не за її принципами [295, с. 56]. Однак на практиці це означатиме неспроможність держави виконувати свої захисні функції щодо етносу, який її створив. Це призведе до посилення у суспільстві рівня невдоволення, проявів дискримінації і, як наслідок, спровокує етнос вдатися до неправових, позадержавних методів для забезпечення свого захисту. Така ситуація є ще більшою загрозою для національної безпеки держави, ніж невдоволення або асиміляція. Саме тому, на думку деяких дослідників, у сучасних умовах обов'язково необхідно враховувати етнічний фактор у політиці національної безпеки держави.

Попри це важливим джерелом ідентичності громадян все ж таки залишається національна держава. За статистикою, більшість громадян вважає себе громадянами своїх держав, а не членами локальних спільностей чи наддержавних інститутів [323]. Для громадян країн, політичні керівництва яких користуються легітимністю, ерозія державного суверенітету компенсує їхні вимоги у підвищенні державного контролю над його зовнішнім виміром – проведенням переговорів, вирішенням соціальних, екологічних та інших проблем. Саме тому сьогодні не може бути створене громадянське світове суспільство [323]. Інститут політичної влади сучасного суспільства зосереджений у суверенній політичній одиниці з вищою юрисдикцією над певною територією. А. Мартінелі вважає, що ерозія державного суверенітету у цьому контексті нічого не змінила. Глобалізація все ж розмиває кордони національної держави, проте не настільки, як інколи стверджують. Втрата чи зменшення автономії і суверенітету є результатом росту глобальної взаємозалежності й взаємозв'язку. Їх формами можуть бути відкритість національних кордонів, нелегальна міграція, транснаціональний тероризм, обмеження економічної політики міжнародними фінансовими інститутами, проблеми співіснування різних культур. Скорочення базових функцій держави є продуктом свідомої відмови від частини суверенітету на користь наднаціональних інститутів (наприклад, ЄС) [323]. Прикладом такої тенденції є європейська спільнота, яка, незважаючи на всю свою різноманітність, намагається дотримуватися фундаментальних основ співіснування, а саме: ринковий тип господарювання, правова держава та громадянське суспільство, розвинена демократія, нівелювання різного роду національно-державних меж та кордонів, ініціювання різноманітних соціальних ініціатив тощо. Зрозуміло, що такий підхід не є ідеальним, але у світовій практиці таких і не існувало.

Глобалізаційні процеси, які відбуваються в сучасному світі, є складними, багаторівневими й неоднозначними. Поряд із безперечним розширенням можливостей сучасних глобальних комунікацій і відносин глобалізований світ генерує й низку небезпек та загроз. Особливо ці загрози й небезпеки актуалізуються для молодих незалежних суверенних держав, зокрема для України.

Оскільки національні інтереси є інтегральним вираженням інтересів усього суспільства, що реалізуються за допомогою політичної системи, українські національні інтереси повинні виступати об'єднуючим фактором співіснування в українській державі представників різних етнічних груп, які саме в державі вбачають гарантію поліпшення свого соціального, політичного та культурного життя [585, с. 14-15].

Належне визначення національних інтересів є ключовими для України, оскільки саме за допомогою цих інтересів та їх відповідного забезпечення оцінюється рівень безпеки та захищеності як окремо взятої людини, так і суспільства та держави. Саме дотримуючись такого підходу, можливо сформувати ефективний довгостроковий стратегічний курс державного будівництва та конкретну політику щодо його реалізації.

На думку деяких дослідників, основної уваги серед національних інтересів України потребують національні економічні інтереси, дотримання яких у цілому повинно гарантувати стійкий економічний розвиток держави, зростання ВВП до рівня передових країн та належний рівень життя громадян. Щодо внутрішньої сфери, то національні економічні інтереси повинні гарантувати закриття каналів незаконного вивозу капіталів за рубіж, захист вітчизняних товаровиробників, забезпечення конкурентоспроможності українських товарів, підвищення частки високотехнологічного виробництва, а у зовнішній – розширення вигідного товарообігу з країнами близького і далекого зарубіжжя.

Економічною особливістю України є масштабне розшарування суспільства на заможні та малозабезпечені верстви населення, що стосується і титульної нації, і національних меншин. Така специфіка економічного становища суспільства іноді призводить до консервації (в кращому випадку), а подекуди і до ескалації міжнаціональних конфліктів у країні. Реакцією на таку ситуацію з боку національних меншин є об'єднання їх навколо економічних та політичних закликів до захисту своїх прав та соціальних гарантій. Лише потім відбувається усвідомлення можливості створення міжнаціонального об'єднання для малих груп населення, що дозволяє спільно протистояти тиску навколишнього середовища. Національні меншини України не є винятком у домінуванні економічних інтересів над національними, а у такому випадку це сприяє солідаризації національних меншин у своїй боротьбі з незахищеними верствами титульної нації.

У контексті економічних негараздів свій вплив на національні меншини має той факт, що, якщо в Україні економічна ситуація є гіршою, ніж на історичній батьківщині національних меншин, можна прогнозувати зростання певних негативних явищ. Також витoki соціально-економічної нестабільності криються в регіональній різниці економічного розвитку України, що поєднується з нерівномірністю розселення та матеріальним забезпеченням деяких регіонів країни [157].

Отже, основою гармонійного розвитку всіх національностей, які проживають в Україні, є врегулювання існуючих економічних проблем, подолання системної кризи, яку переживає Україна, оскільки «така криза в поліетнічній державі може призвести до девальвації національних цінностей, ксенофобії, проявів сепаратизму» [269, с. 24].

Необхідність дотримуватися етнічної згоди призвела до формування нових стандартів етнонаціональної політики, яка спирається на толерантність та різноманіття. Наприклад, В. Логвинчук вважає, що «внаслідок цього толерантна поведінка набула в певний момент навіть більшої значимості, ніж категорія єдності спільноти, оскільки невизнання повною мірою представників інших культур набагато більше загрожувало цій єдності» [295, с. 97]. Запровадження і використання принципів толерантності є необхідною умовою для збереження міжетнічної злагоди та появи комплексу соціальних, політичних, культурних механізмів та навичок, які в кінцевому результаті призведуть до впорядкованого функціонування суспільства. Така діяльність отримала широке впровадження в європейських країнах, що надало можливість зберегти на певний проміжок часу етнополітичну безпеку в країнах.

У 2006 р. 64 % мешканців ЄС вважали, що дискримінація за етнічною ознакою широко поширена в їх країнах, причому, на думку 49 %, за останніх 5 років її масштаби збільшилися. Відносно дискримінації на релігійному ґрунті аналогічним чином висловилися відповідно 44 % і 42, а 58 % опитаних визнали, що навіть при рівному рівні кваліфікації у представників етнічних меншин менше шансів отримати роботу [699].

Зрозуміло тому, яку важливу роль у забезпеченні нормальних, міжетнічних відносин покликано відіграти антидискримінаційне законодавство. У 2000 р. Радою Європи в цій області були прийняті дві важливі директиви. Їхня дія розповсюджується на сфери зайнятості, освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення і житлових умов. Проте запобігання дискримінації на релігійній основі обмежується ринком праці і сферою професійної підготовки. Поки що не створені і інституційні механізми для реалізації цих правил. Незважаючи на певні недоліки, Україні варто було б звернути особливу увагу на такі заходи зі сторони ЄС, особливо, зважаючи на те, що антидискримінаційного законодавства в країні ще не існує.

З 2001 р. в ЄС втілюють у життя Програму дій для боротьби з дискримінацією і кампанію EQUAL. Остання пов'язує інтеграційну політику в різних сферах з антидискримінаційною практикою і передбачає залучення представників етнічних меншин до розробки і здійснення відповідних заходів. З 2005 р. запроваджено рамкову стратегію «Недискримінація і рівні можливості для всіх»; 2007-й рік оголошено в Євросоюзі роком рівних можливостей [359].

Причому необхідно зазначити, що серед європейських держав лише Ірландія, Нідерланди, Швеція, Великобританія і Бельгія мають спеціальне антидискримінаційне законодавство, ухвалене ще до розробки відповідних директив ЄС. У цих країнах створені незалежні органи, уповноважені здійснювати правотворчість щодо відповідних питань. Британське законодавство з расових питань вважається найбільш розвиненим і інноваційним в ЄС.

Ухвалена серія законів про расові відносини і поправок до них (1965, 1968, 1976, 2000 рр.), створена Комісія з расової рівності, а всі органи влади зобов'язані при виконанні їх функцій забезпечувати таку рівність і сприяти хорошим расовим відносинам. Розроблений цілий арсенал інструментів для ефективного застосування цих законів. У захисті релігійних меншин від дискримінації просунулися також Ірландія і Нідерланди.

У цілому в останнє десятиліття розвиненими суспільствами зроблені певні кроки в поліпшенні політико-правового статусу іноземців. Проте порівняно з 70-80-ми роками минулого століття, коли зусилля в цьому напрямі були дуже активними, прогрес у цій сфері сьогодні вельми сповільнений.

У Великобританії з 1998 р. здійснювалася програма боротьби із застійним безробіттям серед молоді *New Deal for Young People*. Але вона не принесла бажаного ефекту – білих учасників програми, що отримали роботу, опинилося на 20-25 % більше, ніж представників етнічних меншин.

Особлива увага звертається на мовне питання. Незнання або недостатнє знання мови країни мешкання обмежує можливості іммігрантів щодо працевлаштування і соціальної взаємодії з корінним населенням. Тому мовна підготовка стала однією з головних складових інтеграційної політики розвинених країн. У більшості їх організовуються спеціальні курси навчання мігрантів мові країни, що приймає, так само як і їх знайомства з її історією, культурою і суспільним життям.

Багато подібних програм останніми роками прийняли обов'язковий характер. Уряди запроваджують систему санкцій за ухилення від цієї «повинності». У Германії, наприклад, особи, не відвідуючи подібні заняття, ризикують зіткнутися з ускладненнями під час продовження посвідчення на проживання і навіть з обмеженням об'єму отримуваних ними соціальних виплат.

У цьому плані актуальним є питання громадянства. Європейське громадянство, стверджує К. Хаас, не є однозначним феноменом [652], оскільки виступає передумовою формування нового виду громадянства – наднаціонального [292]. Деякі дослідники вважають, що традиційне поняття громадянства в сучасних умовах набуває зовсім інших рис, зокрема, під громадянством ЄС прийнято розуміти особливий правовий зв'язок громадян держав-членів ЄС з цією організацією, що знаходить свій прояв у взаємних правах і обов'язках, які встановлені Маастрихтським договором – Договором про створення Європейського Союзу, підписаним 7 листопада 1992 р. У тексті згаданої угоди зазначено, що «кожен з громадян держав-учасниць ЄС є одночасно громадянином Союзу» [610, с. 68]. Отже, ЄС не пориває зв'язки громадян з їх націями-державами, але оновлює (відроджує) їх на новому рівні. Умовою для набуття європейського громадянства є приналежність до однієї з націй-держав – членів Союзу.

Серед прикладів традиційно є Франція як адепт республіканської концепції та Німеччина – як країна з традиційно етнічним підходом. Аналіз практики врегулювання міграційних процесів у цих країнах сприятиме виробленню спільних підходів як запоруки стабільності у Європейському Союзі. Такий досвід становить інтерес і для Іспанії й Португалії, в яких найбільше українських емігрантів, і для України як транзитної держави.

Принципи надання громадянства у Німеччині і Франції завжди виступають найяскравішими прикладами, коли йдеться про «етнічну» та «республіканську» моделі інтеграції. Етнічний принцип громадянства у Німеччині є головною перешкодою для легальної інтеграції іммігрантів. Існує навіть спеціальна назва для осіб, які тільки-но отримали німецьке громадянство – Neo-Deutsche, а деякі корінні німці просто називають їх іноземцями з німецьким паспортом. Варто відмітити, що свого часу Конституція ФРН 1949 р. містила визначення поняття «німець», тобто сформульовано національне визначення німця, яке використовувалося на рівні з поняттям «німецький народ». Схожий підхід містить Конституція Іспанії, завданням якої окреслено забезпечення громадянського розвитку культури та традицій іспанців й всіх народів Іспанії. Стаття 51 Конституції Італії гарантує право доступу до державної служби й до виборних посад осіб італійської національності, які не є громадянами Республіки, іншими словами, італійці, перебуваючи за межами Італії, мають право на основі національної належності обіймати державні посади в Італії.

Натуралізація неетнічних німців не є поширеною практикою у Німеччині, а швидше винятком із правил. Статистика свідчить, що процент іммігрантів, які отримали громадянство не за етнічним принципом, є дуже низьким. У сфері інтеграції іммігрантів федеральний уряд виступає головним політичним гравцем, і не просто гравцем, а провідною гілкою влади, яка стоїть на захисті німецьких традицій та завжди діє відповідно до них. У цьому контексті натуралізація іммігрантів виступає наслідком процесу інтеграції, його логічним завершенням, а не інструментом інтеграції чи кроком на шляху до неї. Саме ця позиція чітко ілюструє своєрідність підходу до концепції громадянства у Німеччині [678, р. 130].

Федеральний уряд уже зробив кілька важливих кроків на цьому шляху, і положення про громадянство було змінено у контексті законів про іноземців 1991 та 1993 років. Право на натуралізацію отримали іноземці віком від 16 до 23 років, які навчалися, виростили у Німеччині та не мають кримінального минулого [646]. У контексті філософського підходу до концепції громадянства такий маневр означає, що непохитний зв'язок між етнічною приналежністю та громадянством було частково порушено.

Що стосується Франції, то вона вирізняється радикально іншим підходом до концепції громадянства. Традиційно воно є не результатом, а інструментом інтеграції у суспільство. Навіть той факт, що у Франції діє «принцип за місцем народження», а в Німеччині – «принцип крові», вже є показовим у розумінні двох різних підходів. Цікавим є те, що

реформування законів про громадянство у Німеччині у 1993 році означало частковий відхід від «принципу місця народження» [69, с. 798].

Таким чином, європейське громадянство носить переважно доповнюючий, а не замінюючий характер. У цьому контексті конфлікт між конфедералістським та федералістським підходами закладений, насамперед, у різному тлумаченні їх представниками поняття «європейського громадянства». Насправді ж, європейське громадянство є дворівневою моделлю, де наднаціональні права визначаються національною приналежністю.

Необхідність встановлення європейських стандартів щодо питання громадянства постала перед Україною після проголошення її перших кроків реалізації курсу інтеграції України до Європейського Союзу, що знайшло своє закріплення в Угоді про партнерство і співробітництво між Україною і ЄС 14 червня 1994 року [224].

Актуальними сьогодні є мобілізаційні процеси серед національних меншин України для реалізації певної мети у сфері суспільно-політичних відносин. Політична мобілізація проявляється через налагодження зв'язків, проведення спільних заходів, висловлення свого ставлення щодо прийняття конкретних політичних рішень. Позитивним є те, що створення на національній основі різноманітних товариств та політичних об'єднань іноді дає можливість представникам окремих національних меншин брати активну участь у політичних процесах держави. Хоча трапляється, що процеси такої політичної мобілізації національних меншин в Україні мають певне політичне забарвлення і активізуються напередодні проведення важливих загальнодержавних заходів, приміром таких, як вибори різних рівнів. Крім цього політична мобілізація може бути не лише результатом конкуренції різних етнонаціональних груп, а й наслідком державної політики, оскільки основна роль держави та її інститутів у сфері етнічної політики у встановленні та регулюванні прав національних меншин у межах своєї території [302, с. 43].

Щодо галузі духовного життя, культури і науки, національні інтереси повинні бути направлені на збереження та розвиток освітнього та інтелектуального потенціалу України, формування моральності та гуманізму, розвиток та збереження традицій. Проте на фоні цих не вельми сприятливих для держави обставинах розвитку виділяється громадянська ідентифікація як нейтральний консолідатор суспільства.

У сучасному світі загальноприйнятим є визнання кожної людини через громадянську ідентичність (приналежність до держави) за допомогою паспорта і політоніму, що означає назву держави, до числа громадян якої вона себе зараховує. Громадянська ідея має надзвичайно тісний зв'язок із мовною і етнічною, майновою і політичною, релігійною і національною та іншими ідентичностями, виконуючи роль консолідатора поляризованих частин суспільства, що породжують поляризацію ідентичностей. Громадянська консолідація є тим симбіозом і такою організацією всіх ділянок життя, що відповідають поняттю цілісності суспільства. Тому держава, в якій громадянська консолідація стане визначальним фактором, спроможна нарощувати потенціал власного добробуту, спроможна перетворити державу у стійкого геополітичного, гео економічного і геокультурного суб'єкта на міжнародній арені. Формування громадянської ідентифікації прищепить відчуття причетності до єдиної суспільної, економічної, державної тощо реальності, що допоможе: уникнути або хоч знизити рівень національного протистояння поліетнічного суспільства; не допустити крайнього націоналізму; знизити рівень соціальної і психологічної маргінальності. Тому наша держава повинна звернути особливу увагу на необхідність формування у громадян громадянської ідентифікації, що сприятиме формуванню громадянського суспільства, модернізації культури і формуванню державницької масової свідомості та політичної нації в Україні.

Варто не забувати, що лояльне ставлення нової спільноти та її інститутів, які створені для реалізації спільної мети через вироблення спільної політики, головним чином залежить від їхньої ефективності та здатності гарантувати та забезпечувати громадянам свободу, безпеку й добробут набагато краще, ніж це роблять або пропонують національні

уряди. Виникнення такої лояльності у майбутньому передбачає формування культури і демократії світового громадянського суспільства. До того ж проблема формування лояльності громадян різних держав до наднаціональних інститутів є доволі складним і тривалим процесом, особливо на рівні їхньої індивідуальної свідомості. Як стверджує Й. Фергюсон, лояльність, що є явищем обміну, формується стосовно спільнот чи інститутів, які забезпечують матеріальні та психологічні вигоди для індивіда [640, р. 204]. До чинників, що послаблюють державний суверенітет, необхідно також зазначити кризу самоідентифікації у громадян країн, що розвиваються, чи громадян країн із перехідною економікою.

Глобалізація продукує і певний набір загальних цінностей глобалізованого світу, специфічні уніфіковані культурні зразки. Ідентифікація глобалізованого стилю життя з економічним добробутом спонукає громадян держав із нестабільними економіками прагнути до приєднання до такої культурної системи, а отже, символічного долучення до країн із високим рівнем добробуту. Японський історик Ш. Іто вважає, що глобальні трансформації сучасності дають імпульс запозиченню культурного досвіду з джерел перетворень. У країнах, що інтегруються до світової цивілізації або прагнуть цього, формується новий тип самосвідомості. Його особливостями є те, що виникає отождолення себе не стільки з національною традицією, скільки з традицією перетворень, що забезпечують підвищення статусу країни, з тими рисами національної культури, які дозволяють здійснити необхідні запозичення і культурний синтез [209, с. 128].

Поняття цілей, інтересів та загроз є основою для розробки заходів щодо національної безпеки, оскільки поява загрози фізичному виживанню призводить до необхідності застосування зброї, а життєво важливі інтереси можуть бути захищені політичними та економічними засобами.

Загальноприйнято вважати, що основу національної безпеки складають фізичне виживання суспільства, збереження суверенітету та цілісності держави, формування та збереження її економічного та оборонного простору. На думку деяких фахівців, дієва безпека держави повинна також включати в себе створення та забезпечення громадянам та особам без громадянства належні умови для проживання, збереження національної культури, духовних цінностей, мови, середовища проживання та громадянських прав і свобод. Саме тому в процесі формування національних інтересів необхідно враховувати геополітичний чинник, який в умовах посилення процесів глобалізації та регіоналізації виступає гарантом самозбереження і прогресивного розвитку суспільства та держави.

Ці тенденції накладаються на загострення у багатьох країнах і регіонах старих проблем. Бідність, епідемії, деградація довкілля, відсутність доступу до освіти і охорони здоров'я позбавляють мільярди людей шансу на гідне життя. Міжнародні організації та держави-лідери світової економіки демонструють неспроможність запобігти поглибленню прірви між багатими та бідними націями. Акції економічної та гуманітарної допомоги не можуть зняти наростаюче соціальне напруження та широке незадоволення існуючим розподілом світових ресурсів та матеріальних благ.

Через це успіхи процесів глобалізації мають зворотний бік. Вони призводять до виникнення нових загроз глобального, регіонального та національного характеру. Світовий суспільно-політичний розвиток позначений процесами активізації між етнічного і міжконфесійного протистояння, що спричиняють громадянські конфлікти, сепаратизм. Крайніми виявами цих деструктивних факторів стають політичний екстремізм та релігійний фундаменталізм. Їх загроза посилюється політикою низки авторитарних режимів, які прямо чи опосередковано сприяють формуванню конфліктогенного середовища, сприятливого для розвитку екстремізму та тероризму.

Україна посідає осьове місце на Балто-Чорноморській вісі. На цьому акцентують як і представники атлантизму, так і прихильники євразійства. Однак з існуванням незалежної України не можуть змиритися політичні діячі Росії. Вони вбачають у самостійній Україні

загрозу своїй національній безпеці. Північний сусід не розглядає нашу державу як невідмінну передумову розвитку своїх вигідних стосунків із Європою й Заходом загалом.

Не кожне об'єднане утворення або інтеграційний проект гарантують непорушність державного суверенітету (або його контрольованого обмеження). Це є яскраво помітним на прикладі проектів ЄврАзЕС та СЕП, що реалізуються за ініціативою Росії. Наднаціональні органи у них (зокрема, Комісія Митного союзу, суд ЄврАзЕС) наділені значними правами: проект нового статуту суду ЄврАзЕС передбачає неухильність його рішень як для країн-учасниць цього союзу, так і для господарюючих суб'єктів, зафіксованих на території Митного союзу. Знакові рішення у цих утвореннях приймає РФ, тоді як практично існуючі можливості для інших держав-членів протистояти процесу обмежень свого суверенітету відсутні [470].

Посилення зусиль РФ для залучення України до Митного союзу узгоджується з положенням «Стратегії національної безпеки Російської Федерації» (2009 р.), що регламентує головним напрямом російської зовнішньої політики підтримку (ре)інтеграційних процесів на пострадянському просторі (II, п. 13) [470].

За оцінками експертів, членство України в МПА СНД протистоїть узгодженню національного законодавства з правовим полем ЄС. Більше того, участь у МПА звужує національний суверенітет, допускає можливість втручання у внутрішні справи держави. Діяльність МПА призведе до створення міждержавної нормативно-правової бази на території СНД, яка перебуватиме значною мірою поза загальновизнаним міжнародно-правовим полем.

Окреслюється ще одна проблема антагоністичного протистояння: Україна – Захід. Як уже згадувалось, Україна посідає виключне місце на євразійському просторі й фактично контролює основні транспортні межі між двома цивілізаціями й у широтному, і в меридіанному напрямках. Поряд із цим, політика Заходу щодо України в перші роки її утвердження як незалежної держави була не менш суперечливою й непослідовною, аніж політика України до Заходу. У деяких нюансах вона залишається такою й на сучасному етапі. Мотиви цього явища полягали й у неквапливості формування на Заході нового ставлення щодо посткомуністичних країн, і в шкідливій звичці Заходу дивитися на пострадянський простір «очима Москви». Водночас Росія позиціонувала у світовій спільноті імідж України як «авторитарно-націоналістичного», «безвідповідально-неокомуністичного» режиму. Політика Заходу до України почала виправлятися лише з середини 90-х років, коли наміри Росії стосовно відродження нової імперії на геополітичному просторі колишнього СРСР оголилися.

Геополітичний клімат, що створюється в Центральній-Східній Європі внаслідок розширення НАТО, протистоїть реалізації інтересів України як суверенного суб'єкта міжнародної політики. Західний кордон України з теперішніми членами НАТО Польщею й Угорщиною становить відповідно 542 і 135 км, що ставить перед Україною чимало загроз, розмір і руйнівний потенціал яких україн небезпечний для існування держави.

Проведений дослідниками моніторинг відгуків на роботу міжнародних організацій переконує, що останні працюють досить плідно [576]. Особливо це підкреслюється офіційною національною пресою тоді, коли міжнародні організації підтримують заходи, метою яких є сприяння реінтеграції в українське суспільство раніше депортованих народів, зокрема кримських татар. Так, слід відзначити, насамперед, у цьому контексті Програму розвитку та інтеграції Криму (ПРІК) ПРООН. Схвальний відгук національної офіційної преси отримали проекти двох видів:

1) допомога міжнародних організацій реалізації проектів у сфері надання соціальних послуг населенню Кримського півострова. Такі задуми мають гуманітарну спрямованість, розраховані на активну співпрацю з місцевими громадами, щоб представники різних національностей училися жити обопільно й спільно вирішували свої соціально-

економічні проблеми. За 10 років у ПРИК ПРООН вкладено більш як 13 млрд дол., програма працює в 12 містах та районах Криму й охоплює близько 150 тис. осіб [298, с. 4];

2) сприяння громадським формуванням, які посилюють етнополітичній консолідації.

Наприклад, у жовтні 2006 р. при Голові Верховної Ради АР Криму за допомогою міжнародних організацій створено Раду з безпеки й розвитку. Її призначення – моделювати рекомендації органам влади та управління з проблем вирішення етноконфесійних протистоянь і сприяти стабільному розвитку багатонаціонального півострова Крим.

Представництво США з міжнародного розвитку виступило зачинателем реалізації в Україні за допомогою міжнародних організацій проекту «Реформи місцевих бюджетів», який здійснюватиметься впродовж трьох років за рахунок зовнішнього фінансування.

Збільшується кількість звернень кримських татар до міжнародних організацій з проблемами захисту своїх прав і свобод. Наприклад, у грудні 2006 р. делегати з'їзду кримськотатарського народу вирішили звернутися до Ради Європи, ОБСЕ і до комісара з прав людини із проханням невідкладного делегування в Україну робочої групи з з'ясування ситуації щодо виділення землі колишнім висланим громадянам та членам їхніх родин. Проте офіційні урядові установи заявляють, що кримські татари давно забезпечені земельними ділянками, про що свідчать дані статистики й розрахунки. Адже репатріантам за минулі роки виділено 76738 земельних наділів, тобто приблизно 280 тис. осіб. отримали наділ. Усього ж репатріантів – менше ніж 250 тис., більшість із них отримала квартири за «Програмою облаштування репатріантів», але самозахоплення землі провокує внутрішня міграція кримських татар [576].

Проведений нами аналіз державної преси продемонстрував підвищення зацікавленості і міжнародних організацій у сфері, пов'язаній із проблемами кримських татар і пошуком національної консолідації в АР Крим. Це тривожна для України ситуація, оскільки участь міжнародних громад як носіїв «зовнішніх» інтересів у надскладній внутрішньо-державній сфері етнічних відносин не тільки неспроможна врегулювати проблему, але й провокує пролонгацію міжнаціональних конфліктів. Знаючи, що міжнародні організації співвідносяться з певними потребами і володіють в інформаційному суспільстві значними комунікаційними ресурсами, проте вони неспроможні підмінити функціонування національних структур, а лише її доповнюють. Слушною з цього питання є висновок А. Етционі: «Народи та уряди краще усвідомлюють, чого їм бракує. У результаті починають виникати нові організації, мета яких – заповнити прогалину у можливостях, які є в розпорядженні старої системи і глобального громадянського суспільства (включаючи транснаціональні комунітарні організації)» [611, с. 3].

Подолання «дефіциту національної солідарності» в українській громаді тільки тоді сприйматиметься суспільством, якщо діяльність їх буде співвідносна з певним критерієм: по-перше, мати чітко окреслену мету й не суперечитиме вимогам національного законодавства, по-друге, залучатиме гуманітарну складову, орієнтуватиметься на сучасні уявлення про гуманітарну діяльність, по-третє, посилюватиме національну єдність суспільства, спрямованих на укріплення соціальної злагоди в суспільстві.

Зрозуміло, що збереження національних інтересів вимагає впровадження ініціативного зовнішньополітичного курсу, зосередженого на зміцненні авторитету України як самостійної європейської держави, без частки якої розв'язання глобальних проблем та зміцнення міжнародної безпеки буде нездійсненним. Також загострюється необхідність орієнтуватися на посилення діалогу та всебічного співробітництва з країнами Європи, Америки, Близького Сходу, Азії, Африки. Національні інтереси України в міжнародній сфері охоплюють також захист життя, гідності, прав і свобод українських громадян за кордоном.

Таким чином, національні інтереси в умовах етнополітичних процесів у сфері зовнішньої політики полягають на проведенні активного зовнішньополітичного

курсу, на зміцненні авторитету України як європейської держави, участь якої є обов'язковою у вирішенні глобальних проблем та зміцненні міжнародної безпеки, по-третє, у розвитку діалогу та співробітництва з іншими країнами, по-четверте, захисті життя, гідності, прав і свобод українських громадян за кордоном; у сфері внутрішньої політики національні інтереси України полягають, по-перше, у консолідації державно-патріотичної політичної еліти, по-друге, у формуванні та реалізації ефективної державної влади, по-третє, у становленні громадянського суспільства, по-четверте, запобігання соціальних та міжнаціональних конфліктів, національного і регіонального сепаратизму.

3.3. Вплив глобалізації на етнополітичні процеси в Україні

На межі XX-XXI століть світ охопили глобальні зміни, пов'язані з крахом тоталітарних політичних, економічних і соціальних систем, у результаті яких кардинально змінилась глобальна ситуація і загальна політична картина світу. Виникли нові глобальні проблеми, виклики та імперативи, до вирішення і реалізації яких світ був не підготовлений. Серед таких проблем найважливіше місце займає проблема відсутності стабільності та виживання, трансформації та розвитку. Сутністю нових глобальних трансформацій є демократизація і відкритість суспільства, особливо економічна демократизація і гуманізація відносин, спрямованих на забезпечення пріоритету прав людини. В умовах глобальних змін особлива небезпека існує для новосформованих держав – неможливість та невміння протидіяти реалізації загроз існуванню і цінностям суспільства; ступені захищеності інтересів і прав громадян, народу і держави.

Тому вкрай важливо осмислити координати, місце, роль і позицію України у глобалізаційних процесах. На думку Ю. Пахомова, глобалізація – «це найяскравіший вияв прогресу, що несе незліченні економічні й соціальні новації. Ці новації багато в чому підбадьорюють, причому не лише за критерієм багатства невідомих раніше благ і послуг, а й з урахуванням обрисів нового вигляду людства, що вже вимальовується... І річ тут не тільки в небаченому раніше ефекті й наслідках новітніх технологій, не тільки в побутових, інтелектуальних та інших новаціях, а й у прискореному формуванні нового вигляду, а можливо, й іншої долі людства» [404].

З позицій Людини, як основного споживача глобалізаційних перетворень, можна відмітити позитивні і негативні глобалізаційні впливи на українське суспільство.

1) Безперечно позитивним є факт незалежності української держави і переходу від тоталітаризму до певних демократичних перетворень. Позитивізм проявляється в суверенності держави, в зростанні особистісних свобод та в представленні державою гарантованих Конституцією України політичних, економічних та соціально-культурних прав.

2) Глобалізація, гранично ущільнюючи контакти між країнами і регіонами, допускає гармонійне співіснування народів. Враховуючи ментальність, в українського суспільства є шанс швидкого адаптування до глобалізаційних змін традиційних капіталістичних суспільств і швидкого переходу до демократизації.

3) Економічні зміни, що пов'язані із технологічними, інформаційними, інвестиційними та іншими змінами мають пряму прив'язаність до такого суб'єкта господарських відносин як індивідуал-власник. Роль останнього зростає при ухваленні конкретних рішень, особливо в інформаційно-технологічній сфері, чим ще раз підтверджується «парадокс Несбітта»: «Чим вищий рівень глобалізації економіки, тим сильніші її дрібні учасники».

4) Глобалізація пов'язана з інтеграційними процесами, які, у свою чергу, пов'язані з кількісними і якісними змінами в обсязі і характері соціальних відносин, які безпосередньо пов'язані з якісною трансформацією свідомості.

5) Для України, яка в цивілізаційному прояві є країною між Сходом і Заходом (версія І. Лисяка-Рудницького), свідченням цьому є президентські вибори 2004 року, особливо важливим є очікування появи в найближчі 10-15 років глобальної суперкультури. В основі її лежить синтез класичної європейської, масової американської, мусульманської та інших культур у поєднанні з новими формами (мережна культура, кіберкультура). Процес культурної глобалізації характеризуватиметься і стереотипізацією і, навіть, уніфікацією, але водночас і плюралізмом, що може стимулювати пошук заснованих на локальних розходженнях моделей розвитку. Така культурна глобалізація може протистояти породженій процесом консолідації світових медіасистем, космополітичній, комерціалізованій, гомогенній культурі, яка є відокремленою від національних культур.

6) Глобалізація у центр глобалізаційних процесів ставить людину як суб'єкт вибору, для якої характерною є альтернативність і відповідальність за свої діяння. Щоб наслідки індивідуальних дій мали позитивний глобальний характер, потрібно відійти від принципу «війна проти всіх» за рахунок олюднення себе і середовища, – впорядкування (політизації) людських взаємин, а тим самим і утвердження миру і свободи. Для України це є особливо актуальним, так як вона формує свою політичну систему, законодавчо закріплює основні напрями соціально-політичного розвитку, базуючись на світовій практиці. Втрата політичної природи світоцілісності загрожує не просто порушенням її інтеграційної якості, але й глобальною соціальною катастрофою.

7) Під зовнішнім глобалізаційним тиском розробляється функціональний еквівалент для поєднання громадянської і етнічної нації.

8) Глобалізація породжує різновекторність прояву ідентичностей, систему формування нових ідентичностей залежно від організаційних потреб та відродження тих ідентичностей, які через певні обставини були тривалий час неіснуючими. Розумне поєднання нових і традиційних ідентичностей створює умови для розвитку творчих здібностей людей.

Як стверджує О. Білорус, «для України проблеми впливу глобалізаційних трансформацій і глобальної інтеграції постали з новою силою. Якщо впродовж найближчих 10-15 років Україна не інтегрується у світові й європейські політичні й економічні структури, вона не буде мати історичної перспективи як незалежна держава» [52, с. 24]. Але вирішення національних проблем буде нерезультативним без врахування впливу глобальних факторів:

1) неготовність України й її громадян до глобальних змін, що призводить до проблеми виживання, трансформації і розвитку;

2) фактор Росії й її намагання реставрувати державу світового рівня;

3) міжнародна небезпека у формі нової «холодної війни» або «холодного миру», економічного тиску чи спроби економічної «блокади» і «холодної економічної війни»;

4) техногенна проблема навколишнього середовища;

5) у загальному руслі глобальної трансформації виникла уже відома дилема пріоритетів розвитку – держава чи суспільство, національна держава чи якась інша форма державності: регіональні політичні і економічні системи;

6) етноконфесійні процеси та їх вплив на соціально-політичний розвиток, що може проявитися в глобальному християнсько-мусульманському протистоянні;

7) взаємозалежність із іншими країнами, особливо країнами «золотого мільярда» при вирішенні екологічних проблем, загрози воєнної небезпеки, співпраці в напрямі сполучення і комунікацій, фінансування економічного виробництва, продаж зброї і технологій, призводить до ослаблення національно-державного суверенітету;

8) В. Михеєв виділяє феномен «Людини Інтернаціональної», що пов'язує задоволення своїх потреб не тільки зі «своєю» державою, але й зі світовою спільнотою в цілому [344, с. 132]. Але найбільша загроза для таких людей полягає в тому, що глобальна

Людина стане універсальним знаряддям у руках глобалізаторів нової інтелектуальної ери. Про людський вимір і людський вигляд, застерігає О. Білорус, про гуманізацію такої глобалізації не може бути й мови [53, с. 80].

З. Бжезінський попереджував, що «український народ мусить зрозуміти як неминучість майбутніх труднощів, так і їх необхідність. Час не тільки для світлих мрій, а й для гіркої правди. А полягає ця правда в тому, що протягом найближчих років людям прийдеться зіткнутися з неймовірно важкими соціальними проблемами і, що вирішення цих проблем потребуватиме від кожного неабияких жертв. Люди мають знати про це, бо ілюзії щодо цього просто хибні і безпідставні, вони можуть виявитися для України взагалі фатальними» [48]. В. Токар стверджує, що сучасні світові тенденції регіоналізації вказують на те, що наступним етапом розвитку політико-економічної системи світу стане інтеграційно-корпоративна фаза імперіалістичної стадії капіталізму, тобто формування напівзачинених регіональних інтеграційних угруповань. Країни, які з тих чи інших причин не зможуть увійти в такі угруповання, будуть змушені шукати власні індивідуальні стратегії [541, с. 90].

Україна прагне до співпраці з ЄС, але шансів стати членом цього угруповання поки що мало, тому перед українським суспільством і державою постало кардинальне завдання: досягти європейських норм організації політичної, економічної, соціальної і культурної сфер, зберегти суверенітет для якого існує загроза як зі сторони ТНК, так і завдяки зростанню інформаційних потоків, які розмивають ще не сформовані національні ідентичності. У подальшому це може призвести до змін змісту типів політичної ідентичності індивіда. Ця можливість схилиє до думки про більший розрахунок на власні сили для забезпечення зростання добробуту людей. Гарантом у такій нелегкій справі може стати досягнення найголовнішого завдання – формування української політичної нації.

На сьогодні особливості становлення й розвитку національної та європейської ідентичності громадян України знаходяться під пильною увагою науковців та дослідників, про що свідчить велика кількість різноманітних досліджень, які проводяться в нашій державі, зокрема, це дослідження в рамках кількох наукових проектів Центру українознавства КНУ імені Тараса Шевченка («Українська національна ідея: теоретико-емпіричні аспекти» [416]; «Соціально-психологічні та регіональні аспекти формування національної самосвідомості громадян України як чинника державотворення» [95; 96]; «Трансформація національної ідентичності: історіософські, культурологічні та соціально-психологічні аспекти» [97; 98] (та ін.), які були підтримані Фондом «Відродження», Фондом Фрідріха Еберта, Фондом фундаментальних досліджень Міністерства освіти і науки, а також Асоціацією українських банків. У рамках цих проектів було досліджено велику кількість різноманітних видів ідентичностей громадян України в різних регіонах, а застосування інтегративного підходу, на думку дослідниці Т. Воропаєвої, дало можливість виявити особливості трансформації ідентичності громадян протягом 1991-2011 рр. та сформулювати необхідні рекомендації для забезпечення повноцінного розвитку національної та європейської ідентичності (рис. 3.7) [99].

Переважає більшість населення України розуміє, що глобалізація не є тим, бажаність чи небажаність чого підлягає обговоренню – вона є універсальною соціальною дійсністю.

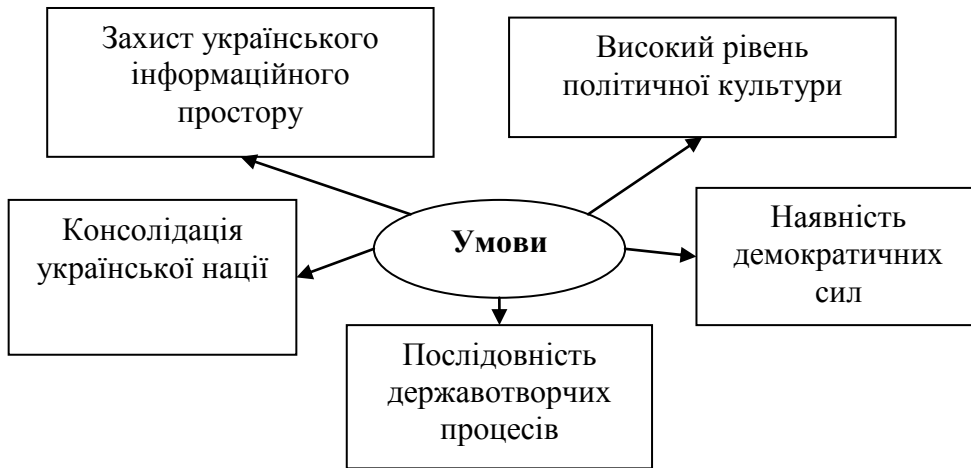

Рис. 3.7. Умови ефективного розвитку національної та європейської ідентичності громадян України

Але, за свідченням Н. Бойко, 70 % населення України не визначилися стосовно відношення до глобалізаційних процесів. Із прихильників глобалізаційних процесів 44 % громадян України схвалюють розвиток бізнесу в Україні, але з них же 76,8 % є противниками «приватизації» великих підприємств; не зовсім підтримують вони і ідею капіталістичного розвитку України; більш позитивно вони ставляться до європейського вибору України у своїй цивілізаційній орієнтації; 39% прихильників глобалізаційних змін вказали, що вони пишаються своїм українським громадянством, 33,1 % утрималися від відповіді і 27,9 % не пишаються своїм громадянством. Найбільше прихильників глобалізаційних процесів серед молоді й осіб віком до 42 років. Якраз серед них найбільша кількість тих, хто не байдужий до розвитку своєї держави, сприймаючи Україну, як свою батьківщину (рис. 3.8) [595].

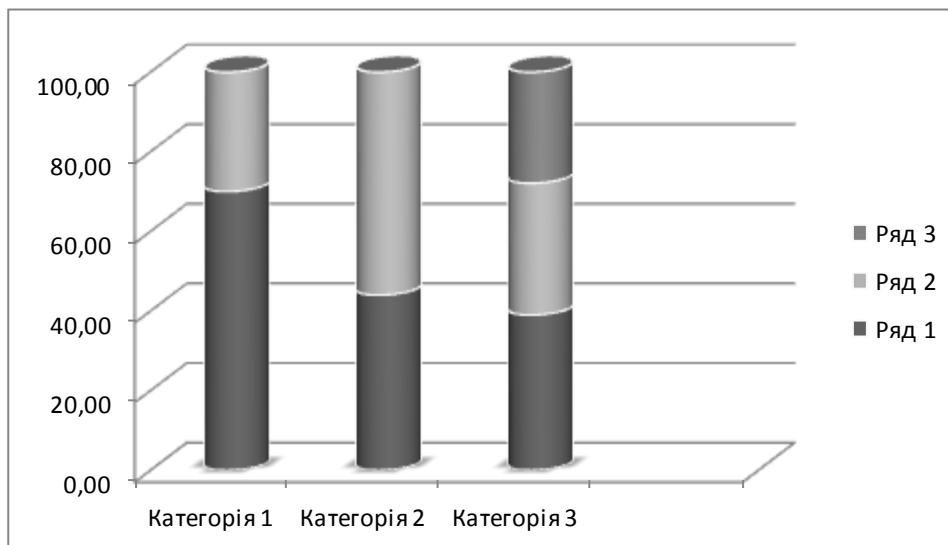

Рис. 3.8. Ставлення громадян України до глобалізаційних процесів

Серед громадян найбільше тих соціальних особистостей, які прагнуть якомога повнішої особистісної реалізації в житті, тобто прагнуть заповнити визначену соціальну нішу соціальними зв'язками, бути корисними і для себе, і для країни, а за сучасних умов для втілення такого бажання в більшості випадків необхідно бути громадянином держави. Проблема громадянства досить болюча, адже посилюється страхом деяких держав втратити певну частину.

На думку О. Мережко, приєднання України до «Європейської конвенції про громадянство», призвело до виникнення певних правових колізій у вітчизняному законодавстві, оскільки в «конвенції» прямо передбачається необхідність визнання подвійного громадянства в певних випадках: коли йдеться про дітей зі змішаних шлюбів та набуття другого громадянства в шлюбі» [37]. Відповідно до законодавчої бази, Україна не забороняє подвійне громадянство, але офіційно його не визнає. Час від часу Верховна Рада України намагається ухвалити відповідні законодавчі акти щодо подвійного громадянства, яке передбачатиме кримінальне покарання та штраф за наявність у громадянина України громадянства іншої держави. Іншими словами, наша держава, з одного боку, зобов'язалася визнавати необхідність подвійного громадянства за певних обставин, але з іншого – відмовляється його визнавати.

Подібної позиції щодо подвійного громадянства дотримується і Польща, вона єдина з держав, які підписали Конвенцію, відмовилася її ратифікувати аби уникнути правових колізій. Варто зауважити, що питання подвійного громадянства набуває особливої актуальності під проведення чергових виборів у Польщі, оскільки постає питання щодо можливості участі у виборчому процесі поляків, які мають два паспорти. Але до конкретних ініціатив справа зазвичай не доходить і після закінчення виборчого процесу необхідність врегулювання цього питання зникає. Незважаючи на це, польський уряд намагається контролювати ситуацію, зокрема, під час проведення перепису населення у 2002 р. було встановлено, що 445 тис. поляків мають два паспорти, здебільшого це населення Сілезії та західної Польщі, які ще в 1990-х рр. отримали німецьке громадянство (279 тис.). За неофіційними даними уряду, поляків, які мають два паспорти, набагато більше.

Але існують й інші варіанти, наприклад, Чехія та Словаччина, які ратифікували цю конвенцію внесли відповідні зміни до законодавчих актів та закріпили випадки можливості отримання подвійного громадянства [37]. Але незважаючи на спробу врегулювати це питання, наприклад у Словаччині це призвело до посилення страху щодо можливої втрати певної території або навіть агресії зі сторони Угорщини. Причиною страху стало ухвалення Угорщиною закону «Про громадянство», відповідно до положень якого отримати угорське громадянство можливо без реєстрації або проживання громадянина на території держави, чим деякі громадяни Словаччини і скористалися.

«Ухвалення угорського закону про подвійне громадянство без консультації зі словацькою стороною я вважаю невдалим. Неправильно, що це питання вирішили перед словацькими парламентськими виборами. Це конфронтаційний крок з боку Угорщини, котрий підвищив напругу між країнами. З іншого боку, повністю неадекватною була реакція словацької сторони. Я не погоджуся, щоб наших громадян позбавляли громадянства тому, що отримали інше, – наголошує Достал. – Хоч угорський закон сприймаю радше негативно, не вважаю його реальною небезпекою для Словацької республіки. Словаччина і Угорщина – союзники в НАТО та ЄС, а не ворожі країни. Вони мали би повернутися до діалогу» [37].

Натомість невеликі країни розглядають подвійне громадянство як загрозу існування своєї національної ідентичності. Зокрема, Молдова, яка не в змозі забезпечити своїм громадянам належний рівень життя, сама спонукає їх отримувати громадянство інших країн для належного задоволення своїх основних потреб. За неофіційними даними,

близько 120 тис. молдаван мають румунські паспорти. Свого часу уряд комуністів у Молдові виступав проти такої практики, але не міг піти на невизнання, а тим більше заборону другого громадянства. Не залишилася осторонь і Болгарія, яка також сприяє отриманню 2,5 млн співвітчизників (Туреччина, Македонія) подвійного громадянства. У більшості випадків причиною отримання другого паспорта є автоматичне набуття громадянства Європейського Союзу.

В Україні ця ситуація погіршується можливою втратою деяких регіонів країни, насамперед тих, які межують із Росією, Румунією та Угорщиною. Ситуація значно погіршилася після прийняття Румунією, Болгарією та Угорщиною рішення про надання подвійного громадянства своїм співвітчизникам, які проживають за кордоном. Наприклад, парламент Угорщини ухвалив закон «Про подвійне громадянство» 26 травня 2010 р., що створило умови для 3,5 млн угорців (150 тис. на території України), які проживають на території інших країн, при бажанні отримати угорське громадянство. Відповідно до неофіційних даних, деякі громадяни України мають румунські паспорти, що також надає їм можливість отримати громадянство Євросоюзу. Але румунські експерти запевняють, що видача румунських паспортів не ставить за мету подальшу зміну державних кордонів. На думку М. Зуляна, незважаючи на тимчасові протиріччя між державами, які мають здебільшого економічний характер, стверджувати про можливу загрозу для України з боку Румунії є недоречним: «я вважаю таку реакцію нормальною для народу на ранній стадії державного будівництва, проте такий підхід обложеної фортеці шкодить Україні – так само, як подібний підхід Чаушеску в 1968-1989 роках» [37].

Прагнучи привести існуючу політико-правову систему у відповідність з новими реальностями, багато західноєвропейських країн зробили спроби забезпечити іммігрантам (які потенційно мають можливість стати громадянами держави) політичне представництво в тих або інших формах. Наділ мігрантів політичними правами і обов'язками став своєрідною перевіркою західної політичної системи на міцність і демократичність.

Отже, проблема національної ідентичності – одна із найактуальніших у розвитку українського суспільства. Особливого значення вона набула після проголошення незалежності України, коли з'явилися реальні можливості завершення формування української нації та інтеграції у світовий та європейський простір. У сучасних інтеграційних процесах виникає багато нових проблем та актуалізуються деякі попередні етнокультурні та етномовні. Нині спостерігаються значні суперечності між інтеграцією суспільно-економічного й культурного життя, з одного боку, та етнізацією – з іншого. Проблема взаємовпливу цих процесів належить до найменш вивчених і, водночас, найбільш складних.

Систематизація інформації з різних джерел дає можливість розглядати сучасні процеси інтеграції та глобалізації не як штучне, а цілком закономірне явище, пов'язане з модернізацією суспільства в умовах науково-технічної революції. Реалією є постійна зміна етнографічної ситуації у світі. Сучасна епоха характеризується становленням десятків нових держав, виходом на історичну арену багатьох маловідомих для більшості країн народів. При цьому домінуючою залишається тенденція до зменшення кількості народів, що живуть на планеті. Причини такого стану справ надзвичайно різноманітні – від консолідації споріднених етнічних груп у великі етнічні спільноти до асиміляції окремих етносів їхніми сусідами [581, с. 5]. У постіндустріальну добу сформувалися нові міждержавні відносини, коли домінували ті народи, які трансформувалися в нації у попередні сторіччя, створивши свої національні держави. Водночас аналіз публікацій засвідчує, що у високо розвинутих країнах, які є носіями процесів модернізації та інтеграції, зберігаються етнічні основи розвитку – німці відрізняються від англійців, англійці від італійців тощо. Це є доказом того, що згадані процеси не нівелюють етнічних проблем та національного характеру культур, і в цих

умовах можна забезпечити повноцінний сучасний культурно-цивілізований розвиток. Отже, інтеграційні процеси та «націоналізм» є двома закономірно обумовленими сторонами світового прогресу.

Україна – одна з найбільших країн Європи, її народ належить до східнослов'янської гілки індоєвропейської етнолінгвістичної сім'ї. Українці – це стійка спільнота людей, яка історично сформувалася на певній території і зберегла відносно стабільні особливості культури, включаючи мову, а також етнічну самосвідомість. Україна здобула свою незалежність наприкінці ХХ ст. і є «спізнаним націєтворенням» [56].

Попереду – шлях, яким пройшли інші європейські держави, більшість її населення бачить себе в загальноєвропейському контексті. Держава має вирішити питання, як зберегти свою самобутність, прагнучи одночасно до впровадження уніфікуючих принципів єдиної Європи. Однак століття бездержавності привчили багатьох українців не лише дивитися на себе очима колонізаторів, а й прийняти створюваний негативний образ України як відсталого, неосвіченого, нецивілізованого спільноти з примітивною культурою і без перспектив повноцінного державного існування в сучасному світі. Не позбувшись постколоніальних проблем, Україна має відповідати на потужні виклики глобалізації, яка, з одного боку, створює нові можливості для матеріального і культурного розвитку, а з другого – підтримує і поглиблює наявні диспропорції та деформації. На думку В. Яворівського, нині в українському суспільстві проявляється «болючий колоніальний синдром», він охоплює політику, культуру та економіку. Натомість М. Жулинський вбачає причиною низького рівня національної ідентичності те, що український народ так і не набув довіри до всіх державних інституцій, має невисоку громадянську активність та скептичні погляди на майбутнє держави. Влада її не культивувала, а народ без віри не набуває національної гідності [494, с. 4].

Тому для України проблема національної ідентичності є досить складною і стоїть вона гостріше, ніж у більшості західних країн, адже у нас не було часу на формування власної чіткої та всеохоплюючої системи національної ідентичності. Перебування України у складі СРСР, радянська політика щодо України та інших радянських республік була направлена на придушення національних тенденцій, пов'язаних з утворенням держави-нації. Потрібно виділити ще декілька факторів, які вплинули на ускладнення цієї проблеми. Ці фактори мають загальний характер. Отже, існуюча проблема збереження національної ідентичності пов'язана, передусім, з міграцією населення, яка в другій половині ХХ ст. – на початку ХХ ст. набрала масового характеру й практично дійшла до критичної межі. Тому не дивно що сьогодні спостерігається посилення протиріч між інтересами іммігрантів та представників титульної нації. Якщо раніше представники різних національних меншин заявляли про утиски своїх прав, то сьогодні вони перейшли до певних дій, об'єднуючись з представниками нижчих та середніх прошарків суспільства для захисту своїх прав та інтересів, не зважаючи на країну походження. Тобто сьогодні ми спостерігаємо процес консолідації титульної нації та іммігрантів на ґрунті загальних економічних та політичних інтересів, а суто етнічні проблеми відходять на другий план. Сприяє цьому і сучасна офіційна політика, зокрема європейська, яка стимулює формування нових космополітичних або транснаціональних ідентичностей за допомогою встановлення єдиних прав та обов'язків, офіційних документів, валюти та ін. Але, на нашу думку, буде суттєвим упущенням вважати, що етнічні проблеми та проблеми збереження національної ідентичності з часом зникнуть взагалі. Навпаки, посилення процесів глобалізації призводить до необхідності самозбереження існуючих титульних націй, і, насамперед, це стосується європейських країн, адже, як відомо, саме на їх території проживає найбільша кількість іммігрантів, які на відміну від європейців мають високий відсоток народжуваності. Тому ми погоджуємося з думкою деяких авторів, що сьогодні вже відбувається зниження кількості корінного населення в біль-

шості європейських країн та послаблення їх економічних, соціальних та політичних позицій, і як наслідок дуже ймовірно ослаблення демократії та ісламізація Європи.

Беручи до уваги всі аспекти проблеми, зазначимо, що культурна інтеграція із західною цивілізацією надзвичайно актуальна для України. З одного боку, бачимо прагнення Заходу інтегрувати у своє культурне поле посткомуністичні суспільства, насамперед, найближчі до нього в культурно-історичному плані, з другого – бажання України швидко побудувати ефективний суспільний устрій через входження до Європейського та світового простору. У науковій літературі ця ідея втілилась у пропозиції реалізувати підхід «тотального культурного впровадження», коли нація добровільно та свідомо сприяє масовому в масштабі всієї країни абсорбуванню передових управлінських технологій та організаційної культури, які надходять ззовні разом із іноземними інвестиціями, капіталом і технологіями [521, с. 229]. Водночас політика відкритого суспільства у сфері національної ідеології і культури, неготовність країни до впровадження західних технологій породжують гострі проблеми [521, с. 230] (рис. 3.9).

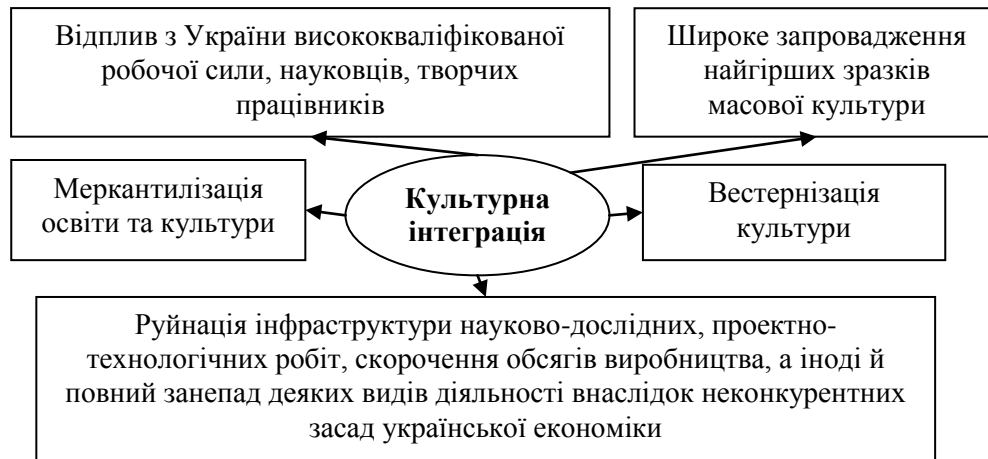

Рис. 3.9. Можливі наслідки культурної інтеграції України

Ліквідація зазначених негативних факторів – першочергове завдання держави у сферах науки, освіти, культури.

Умовою входження України до спільноти розвинутих держав є витворення власної моделі державного та культурного розвитку суспільства. На нашу думку, шлях України у світову співдружність проходить не через зречення своєї культури, а завдяки залученню власних унікальних механізмів життєтворення та суспільного поступу. Це не означає, що об'єктом запозичення не можуть бути досягнення в окремих сферах – науці, техніці, технологіях. Зазвичай, власна модель державного та культурного розвитку суспільства набуває своєї довершеності, коли апробовані досягнення світової культури проймають клітинки власного «я» етносу, тобто запозичення набуває форми діалогу культур. Саме через самореалізацію унікальних національних культур відбувається самореалізація світової цивілізації. Відбудувавши на цих принципах українську модель культурного розвитку, ми отримуємо єдине реальне підґрунтя щодо входження до європейського та світового простору.

Одним із головних засобів визначення національної ідентичності є українська мова і культура. У літературі з цієї проблематики визначається роль української мови як етнозберігаючого чинника, генетичного коду нації, який забезпечує зв'язок минулого з теперішнім і спрямований у майбутнє. Рівень розвитку національної мови

відображає рівень розвитку самої нації та культури [296, с. 51]. Стратегічним завданням держави після здобуття незалежності стало подолання русифікації, забезпечення активного вживання української мови у всіх сферах життя суспільства.

Зауважимо, однак, що реальна етномовна ситуація в Україні набагато складніша, ніж її відбиває офіційна статистика. Українська мова як державна ще не набула необхідного поширення в усіх її функціональних виявах на всій території України. Так, і на сьогодні, російська мова домінує на українському книжковому ринку, в українському інформаційному просторі, на кіноринку, як телепродукт, у шоу-бізнесі. Із національно питомих сфер за останнє десятиріччя витісняється українське слово [350]. Наприклад, на сьогодні, крім російської мови, в Україні великої популярності набирає англійська мова. Вплив англійської мови на українську проявляються, по-перше, в мовленнєвій діяльності, по-друге, мовній свідомості українців, по-третє, в існуючій системі української мови. Як доводить практика, співіснування декількох національних кодів у кінцевому варіанті призводить до розхитування існуючої мовної норми та знижує поріг чутливості до її порушень. На думку Б. Ажнюк, нині в українську мову проникають не лише англійські ідіоми, слова, елементи значення, але й певні елементи англійської граматики, прикладом чого слугує поширення атрибутивної граматики: УМС магазин, інтернет-кафе, Торчин продукт, горілка «Гетьман» класу тощо. Ми погоджуємося з думкою деяких дослідників, що, незважаючи на розхитування мовних норм та дестабілізуюче мовне життя, глобалізація створює необхідні умови для оновлення, розвитку та закріплення існуючих національних мов, сприяючи зростанню її ресурсів та розширенню функціональної сфери, цим могла б скористатися і українська мова [492].

Про надмірне й безпідставне вживання іноземних слів свідчить і Б. Олійник: «Незалежна Україна за кілька років уже встигла прихопити з англійської кілька тисяч слів, що межує з прямим витісненням корінних українських слів американізмами... Прислухайтеся: лізинг, факторинг, франчайзинг, факс, ксерокс, принтер, картридж, вінчестер... степлер... Жоден завойовник так тріумфально не полонив наші вулиці, причому без найменшого нашого спротиву» [469, с. 30-31].

У зв'язку з цим можна зауважити на досвіді Франції і, відповідно, французькій моделі захисного реагування: французьке мовне законодавство має чітку протекціоністську спрямованість щодо національної мови. Поява в польській мові значної кількості англійських слів також викликала занепокоєння громадськості цієї країни. Тому сейм прийняв закон, згідно з яким забруднення мови термінами чужого походження карається штрафом до 30 тис. доларів США. Відтепер у Франції, як і у Польщі, питання про офіційне вживання іншомовного слова вирішує спеціально створена комісія лінгвістів із 30 осіб [381, с. 54-55].

В Україні проблеми із засиллям іншомовних термінів намагається лише науково-технічна комісія з питань термінології при Держстандарті України. Тому в умовах власної державності перед Україною стоїть завдання консолідувати українців, формуючи їх національну свідомість за допомогою відродження історичної пам'яті, піднесення престижу української мови й культури, почуття єдності нації незалежно від особливостей історичного розвитку, адміністративного, політичного статусу, регіональних особливостей.

У грудні 2009 р. у Миколаєві відбувся X Міжнародний конкурс з української мови імені Петра Яцика, організатором якого стали Міністерство освіти і науки України та Ліга українських меценатів, загальнонаціональний захід для піднесення рівня знань з української мови, виховання у молодого покоління любові до мови свого народу, забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя. За десять років проведення конкурсу у ньому взяли участь 50 мільйонів учасників. Відповідно до Указу Президента України від 28 листопада

2009 р. «Про деякі заходи щодо піднесення ролі української мови» передбачено виділення з державного бюджету коштів на виплату 14 щорічних стипендій Президента України переможцям Міжнародного конкурсу. В організації конкурсу беруть участь представники української діаспори – Союз українок Австралії, Крайові управи ветеранів дивізії «Галичина» США, Канади, Австралії, Фундація імені І. Багряного, меценати з Торонто.

Одноєю з головних складових ознак українського етносу є етнічна свідомість. Вона формується, передусім, на основі вивчення історії української культури, історії своєї Батьківщини. Знання кожної людини про належність її до певного етносу має важливе значення для формування як окремої особистості, так і всього народу в цілому.

У сучасних умовах етносоціальна культура розглядається як визначний фактор відродження національної самобутності українського народу. Особливо важливо у процесі опанування історії культури України врахувати самобутні, неповторні риси культури, які властиві тільки українцям, вирізняють їх від інших. Йдеться, насамперед, про такі своєрідні риси національної самобутності, які виявляється у національних традиціях, національних звичаях, національних обрядах та в інших моментах національно-самобутнього формування національної культури як фактора відродження самобутності. Водночас важливо прагнути до збагачення національно-особливого, самобутнього найбільш змістовними цінностями міжнаціонального, загальнолюдського, запозиченого в інших народів [318, с. 73].

Не менш важливе значення має знання історії своєї країни. Попри певні проблеми щодо розвитку цієї галузі науки – теоретичних та методологічних основ висвітлення деяких її періодів, певної політизації в оцінюванні подій та історичних постатей – історія України дає знання з широкого комплексу питань соціально-політичного життя українського народу з найдавніших часів до сьогодення, що дає можливість визначити особливості сучасного розвитку країни та його перспективу. Поставлене перед суспільством завдання щодо усвідомлення всіма громадянами своєї національної самобутності вимагає постійного поширення та активної пропаганди історичних знань. Особлива відповідальність покладена на заклади освіти, зокрема на вищі навчальні заклади. Реформування вищої технічної освіти актуалізувало проблему її гуманізації – набуття майбутніми спеціалістами достатнього обсягу гуманітарних знань, насамперед, про історичне минуле України, та формування на цій основі національної свідомості, почуття патріотизму. Адже варто погодитися, що сьогодні глобалізація має помітний вплив і на сферу освіти, який проявляється в зростаючій ролі Інтернету в освіті, посилення значення інформатики та англійської мови, поширення системи дистанційного навчання й інтернет-тестування тощо. Отже, глобалізація в цілому загострює боротьбу за необхідність домінування в інформаційному просторі, яке проявляється не лише в суперництві між медіа-концернами, але й між згадуваними нами національними мовами.

Сучасні процеси глобалізації та інтеграції призвели до появи нових тенденцій у розвитку сфери освіти, зокрема, це відчутна зміна існуючих цінностей, на які в подальшому повинно буде орієнтуватися людство, що вимагатиме внесення відповідних змін до освітньо-виховної системи. Загальновідомо, що саме наявність системи цінностей є одним із основних чинників, які забезпечують подальше збереження життєдіяльності соціуму, національної та етнічної ідентичності. На думку деяких дослідників, саме освіта є головним механізмом формування та становлення сучасних націй. Е. Гелнер вважає, що формування національної колективної ідентичності та об'єднання окремих етнічних та класових груп у єдине ціле є головною функцією школи, оскільки саме завдяки школі та системі загальної стандартизованої освіти можливо досягнення ефекту соціокультурно та політично гомогенного суспільства, яким у сучасних умовах є нація-держава західного типу [106, с. 85].

Підтвердження цієї думки знаходимо в історії, зокрема, після Другої світової війни саме розвиток системи освіти розглядався як необхідна умова ефективного національного

будівництва. Саме тому на всіх рівнях освіти запроваджувалися такі обов'язкові предмети, як національна історія та література, що мали забезпечити формування у громадян уявлень про особливості появи нації та держави, спільність її історії та майбутнього. У цілому запровадження таких стандартів повинно було сприяти формуванню спільної національної ідентичності у всіх громадян країни незалежно від національної та етнічної приналежності.

На сьогодні під впливом глобальних процесів ситуація дещо змінилася: існуюча мета, яка була поставлена перед освітою (підвищення якості до світового рівня, посилення здатності конкурувати з американською та азійською освітніми системами), була розширена необхідністю реконфігурації національних ідентичностей країн-членів ЄС та формуванням наднаціональної європейської ідентичності. Формування європейської ідентичності визвано необхідністю перетворити національну ідентичність європейських країн на більш прозору за формою, легалізувати Європейський Союз як наддержавне утворення для своїх громадян, змусити їх ідентифікувати себе з Європою в цілому та захистити її від уніфікуючих впливів глобалізації. Тому для формування загальноєвропейської спільноти та європейської ідентичності було проведено гармонізацію освітніх систем та структур, уніфіковано навчальні програми та включено «європейський вимір» до освітніх планів країн-членів ЄС, запроваджено Болонський процес тощо [406].

Зважаючи на курс євроінтеграції, який було обрано Україною, варто розуміти весь політичний зміст такої інтеграції та актуальність зазначеної тенденції для України. На думку деяких авторів, приєднання України до Болонського процесу швидше відповідало інтересам правлячої еліти щодо необхідності внесення змін до базового критерію професійної освіти, а не існуючим інтересам суспільства та держави, оскільки сама необхідність внесення відповідних змін не обґрунтована та її наслідки таких реформ виявляються не такими вже прогресивними, як того хотіли. Впровадження таких змін призводить до поступової відмови від традиційної для України культуроцентричності в освіті, зводить нанівець фундаментальну підготовку в системі вищої освіти і функцію виховання. Ми підтримуємо позицію авторів щодо необхідності збереження культуроцентричності вищої освіти в Україні, як необхідної умови збереження незалежності та формування єдиного суспільства [266, с. 330; 251, с. 18]. Дослідник І. Житарюк вважає, що «глобалізація – це одна з форм перерозподілу інтелектуальних і професійних ресурсів, це спосіб акумуляції професійного інтелекту в тій країні, яка не тільки в них має гостру потребу, а й яка за рахунок своїх матеріальних ресурсів здатна надати їм кращі умови існування. Концентрація «світових розумів» визначає темпи розвитку країн і центри, що формують глобальні параметри порядку. Сьогодні це важлива суспільна тенденція. Для одних країн і народів – це найважливіша умова нових перспектив у розвитку, розширення зони своїх життєвих інтересів, а інших – реальна загроза розпаду і втрати суверенітету» [178, с. 118].

На користь цього говорить і той факт, що після проголошення незалежності Україна стала одним із головних постачальників високорозвинених країн науково-технічних кадрів та знань. Від'їзд вчених на сьогодні набув загрозливого характеру й обходиться державі у 40-90 млн грн на рік. Лише з числа представників та працівників комп'ютерних наук кожного року з країни від'їжджає 2,5-6 тис. осіб, а підготовка одного такого фахівця обходиться державі приблизно у 10 тис. гривень [61, с. 8]. Крім цього, велика частина студентів та випускників, які поїхали на стажування до інших країн, залишаються там жити та працювати [237].

Отже, визначивши найважливішу роль розвитку гуманітарної сфери – науки, освіти, культури – щодо збереження національної ідентичності в умовах інтеграції та глобалізації без заперечення стратегічного значення для України модернізації, створення найновітнішого, наукомісткого, високотехнологічного матеріального виробництва, можна зробити висновок, що це співвідношення і є українським шляхом до Європейської та

світової спільноти. Воно буде лише тоді успішним, коли на основі вирішення складних проблем на теренах України буде знайдено унікальну модель подолання суперечностей у розвитку всього людства.

Однією з важливих умов реалізації цієї ідеї є здійснення державної етнополітики України. Її мета – забезпечити консолідацію поліетнічного суспільства навколо української нації – основного суб'єкта етнополітики. Фактично ми є свідками інтенсивного пробудження етнічної самосвідомості і прагнення до відродження етнічної самобутності представників національних меншин, які є громадянами нашої держави. Не можна не погодитися з думкою про те, що культура кожного етносу є унікальним, багатогранним явищем.

Знання етнічних особливостей національних меншин дають змогу краще визначити й усвідомити роль і місце власного народу в колі інших. Етнонаціональні проблеми мають вирішуватися не через перегляд кордонів, а рішучою боротьбою з національним екстремізмом та шовінізмом в усіх його виявах, створенням умов інтеграції етнічних спільностей, вільного і всебічного розвитку всього народу України незалежно від національної приналежності [366, с. 3].

Ще одним вельми суттєвим чинником усвідомлення національної самобутності українців стало функціонування України як самостійного суб'єкта міжнародно-правових, політичних та економічних процесів. Зокрема, прихід у державу представництв міжнародних міждержавних, неурядових, іноземних фірм та утворення спільних українських та іноземних підприємств відіграли важливу роль у становленні українського етносу як визначального компонента у державотворчих процесах. Це відбулося в інтегруванні української мови в діяльність таких організацій (підбір кадрів зі знанням української мови для роботи в Україні; офіційне листування українською мовою; введення до штату перекладачів з української мови тощо) [170, с. 11-12].

Спираючись на історичний досвід, можна стверджувати, що ідентичність українців є досить «пластичною» або ж «ситуативною», що має на меті апелювання до тієї або іншої національної ідентичності залежно від різних обставин. Приклади цього має наша історія, коли козацька старшина та частина малоросійської інтелігенції намагалася довести свою приналежність до російського дворянства. На думку П. Магочі, це не було проявом русифікації або зрадництва, а лише наслідком природної ієрархії множинних лояльностей. Деякі дослідники вважають, що слабкість державної свідомості сприяє безконфліктному затиранню державних кордонів [332].

Щодо того, які наслідки матиме формування європейської ідентичності для громадян нашої країни, то, на думку деяких фахівців, вона матиме виключно ексклюзивний характер. Незважаючи на поступову інтеграцію України, для більшості європейців ми все ще уособлюємо образ «інших», подолання якого потребує, з одного боку, достатнього часу для взаємопізнання, з іншого – не втратити можливість брати участь у процесі формування європейської ідентичності. Варто погодитися з думкою Н. Лукшин, який стверджує, що «створення сильної європейської ідентичності стане могутнім розділним фактором щодо зовнішніх для ЄС народів... Дихотомія створення кордонів спільноти «ми – вони» буде перенесена з національного (ми німці – вони французи)... на наднаціональний (ми європейці – вони не європейці, а, наприклад, росіяни) рівень. Таким чином, посилення внутрішньої інтеграції ЄС може призвести до чергового розлому Європи на ЄС-простір та не ЄС-простір, щодо якого буде здійснюватися зовнішня політика ЄС та буде розгорнута оборонна політика» [702]. З іншого боку, як доводять емпіричні дослідження, євроінтеграційні процеси підтримують ті громадяни, які мають європейську ідентичність, відсутність її у громадян України означатиме відсутність підтримки і, відповідно, крах євроінтеграційних прагнень нашої держави. Беручи до уваги той факт, що на території України механізми створення європейської ідентичності практично не працюють, такий варіант розвитку подій видається дуже ймовірним.

У 2009 р. Україною прокотилася хвиля акцій протесту проти мігрантів, які, маючи певне політичне забарвлення, все ж ґрунтуються на тому, що іммігранти не знають української мови, культури, звичаїв, законів. Напруження у відносинах посилюється через те, що українське населення так само не дуже ознайомлене з культурою, звичаями тощо іммігрантів. Конфліктну ситуацію створює й те, що мігранти є потенційними конкурентами для українців щодо працевлаштування навіть на низькооплачувані та некваліфіковані посади.

Природний страх до невідомого має окрему назву – ксенофобія. Вона виникає здебільшого в умовах взаємної інформаційної ізоляції спільнот серед осіб, які не знають чужих звичаїв. Так виникають стереотипи про варварські норози цих «чужинців», деколи недостовірні слухи розповсюджуються штучно. Є думка щодо існування практики нарочитого культивування ксенофобії як перевіреного методу управління групою осіб (масштаб та ситуації можна варіювати дуже різноманітно). Принцип – об'єднання спільною ідеєю (створення «образу ворога», розпалювання ненависті / ксенофобії стосовно будь-кого) заради досягнення своїх, деколи зовнішньо неочевидних цілей.

З метою налагодження приязних відносин між громадянами держави та мігрантами у країнах Європейського Союзу щороку святкують День біженця. До організації та проведення цього заходу долучаються громадські організації, навчальні заклади, державні установи та національні діаспори. Акція проходить у формі дружньої зустрічі. Вимушені мігранти, а саме ними і є біженці, готують свої страви та пригощають ними усіх охочих та перехожих, проводяться концерти народного мистецтва іммігрантів із загальними піснями й танцями. Такі акції несуть великий позитивний заряд, адже під час них звичайні мешканці – громадяни держави – знайомляться з «чужинцями» та переконуються, що ті не лише не несуть загрози, а навіть є приязними та цікавими.

Не можна заперечувати і негативний досвід, пов'язаний із існуванням трудових мігрантів. Дуже яскравим прикладом є демонстрації протесту, які проходили у 2005 р. у Франції (незадовго до цього Польська Республіка стала членом ЄС), коли громадяни цієї держави вийшли на вулиці з плакатами «Геть польських сантехніків!». Доречно пригадати, що Франція разом із іншими державами охоче проголосувала за вступ Польщі до ЄС. Отже, тут наявне упущення у сфері політики трудової міграції з боку органів влади як Польщі, Франції, так і ЄС загалом.

Інша справа, що імміграція часто чинить негативний вплив на ідентичність корінного населення у різних сферах. Особливо це стосується мови. На сьогодні у турецькій мові використовується лише майже 10 % турецьких слів, решта – арабські та запозичені з інших мов, і спостерігається подальша негативна тенденція. Франція ж щороку виділяє величезні кошти на підтримку франкофонії. Прем'єр-міністр і Президент щороку звітуються перед Парламентом про стан мови, виходить щорічний нормативний бюлетень, а спеціальна комісія працює над тим, щоб замінити запозичення французькими словами [279, с. 76-77].

Тому одним із завдань для державного управління України є створення умов для того, щоб потенційні мігранти з інших країн приймали українську культуру та мову не як щось чуже та вороже, а як зрозуміле та своє. Важливим є співробітництво з українцями за кордоном, для чого доцільно було б розробити спеціальну програму, адже потрібно створювати позитивний імідж українця за кордоном. Останнє вже частково проводиться завдяки українським трудовим мігрантам, які завдяки своїй працьовитості та сумлінню є бажаними працівниками у багатьох державах. Прояви культурної та етнічної самобутності, які демонструють українські трудові мігранти, сприяють взаємозв'язку культур та націй, а отже, іммігранти будуть краще адаптуватися в Україні. Ще одним із основних завдань є підтримка іміджу українця в самій Україні – на побутовому рівні.

Для цього доцільно було б пропагувати у засобах масової інформації кращі зразки культурно-етнічних традицій, проводити дні культури, запроваджувати різноманітні мовні та правові курси тощо, залучаючи ініціативних, сумлінних людей, громадські організації.

На думку ЄКРН, незважаючи на певні успіхи, які було досягнуто урядом у боротьбі з расовою та етнічною дискримінацією, деякі аспекти все ще викликають запитання та занепокоєння, зокрема, «у країні не існує вичерпного антидискримінаційного законодавства. Більш того, попри прагнення державних органів влади посилити законодавство щодо надання притулку, процедури визначення статусу біженця у кількох випадках блокувалися». У своїй доповіді щодо ситуації з расовою та етнічною дискримінацією в Україні вони наголошують, що звичайно, кількість нападів на расовому ґрунті зменшилась, але до повного вирішення цієї проблеми ще далеко. Мова ворожнечі часто не стримується, навіть якщо кількість антисемітських публікацій знизилась. Органи влади, звичайно, усвідомлюють необхідність боротьби з неонацистами та скінхедами серед уболівальників футболу. Однак Міністерство внутрішніх справ більш не докладає зусиль щодо регулярного нагляду за інцидентами та угрупованнями расистського характеру. Більш того, масштаби проблеми є замаскованими, оскільки існує тенденція кваліфікувати злочини на ґрунті расової ненависті як хуліганство.

Положення кримських татар не покращилося. Те ж саме стосується і ромів: у багатьох із них немає документів, що посвідчують їхню особу, незважаючи на зусилля місцевих органів влади, спрямованих на їхню соціальну інтеграцію. Також часто повідомляється про порушення з боку працівників міліції під час їх контактів із особами, що належать до цієї та інших уразливих груп населення, як-от: мігранти та шукачі притулку.

З цього приводу ЄКРН дає Україні певні рекомендації, деякі з них є обов'язковими для виконання та після відведеного часу (2 роки) будуть перевірені (рис. 3.10).

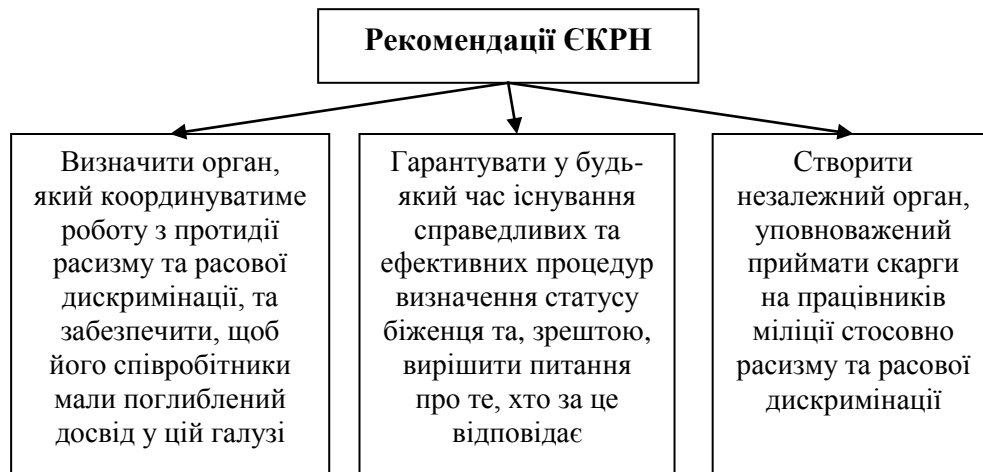

Рис. 3.10. Рекомендації ЄКРН щодо протидії расизму, ксенофобії та дискримінації

Ці рекомендації було підготовлено у квітні 2011 р., враховуючи попередній розвиток подій, але на сьогодні мало що змінилося, існуючі проблеми залишилися практично на тому рівні, що й були.

Отже, процес формування національної самосвідомості є складним, він залежить від багатьох факторів. За підсумками парламентських слухань з цього питання передбачається рекомендувати Верховній Раді ухвалити проекти законів про культуру, про

мови, про концепцію державної мовної політики, про національний культурний проект; кабінету Міністрів – розробити і подати до парламенту проекти концепції розвитку гуманітарної сфери, регіональної політики, державно-конфесійних відносин; Міністерству культури і туризму – розробити і подати до парламенту державні програми охорони та збереження нематеріальної культурної спадщини до 2015 р., матеріально-технічного забезпечення закладів культури у сільській місцевості, розвитку Національного заповідника «Хортиця».

Таким чином, можемо зробити висновок, що глобалізація суттєво впливає на етнополітичні процеси в Україні, які проявляються: по-перше, в необхідності як національних меншин України, так й етнічних українців формувати необхідні умови для збереження етнічної та національної ідентичності, особливо в умовах посилення формування в Європі європейської ідентичності, по-друге, необхідність включення до процесів культурної інтеграції, зобов'язує формування належних умов збереження та розвитку національної культури та традицій в Україні, по-третє, поширення впливу глобалізації на мовну та освітню сфери викликає необхідність прийняття відповідних застережних заходів щодо збереження національних особливостей у цих сферах.

Висновки до розділу 3

Необхідність адекватного та ефективного осмислення етнополітичних процесів в умовах всесвітньої інтеграції та глобалізації, можливих ризиків деетнізації українців в умовах незавершеного державотворення є одним із пріоритетних завдань сучасного українського суспільства і держави, оскільки в сучасних етнополітичних процесах виникає багато нових проблем та актуалізуються деякі попередні, зокрема етнокультурні та етномовні.

На сьогодні спостерігаються значні суперечності між глобалізацією суспільно-економічного й культурного життя, з одного боку, та етнізацією – з іншого. Проблема взаємовпливу цих тенденцій належить до найбільш складних характеристик сучасних етнополітичних процесів. Вплив глобалізації на етнічне життя суспільства призводить до появи різновекторних тенденцій, з одного боку, це посилення етнічної консолідації та інтеграції, з іншого – процеси асиміляції та відчуження. Тому в умовах глобалізації постає необхідність формування виваженої державної політики щодо нівелювання існуючих загроз уніфікації суспільства та його етнічних ознак, а також створення відповідних механізмів захисту національного простору.

Сучасні глобалізаційні тенденції й процеси здійснюють безпосередній вплив на стан державної безпеки України, зокрема, на збереження її конституційного ладу, територіальної цілісності й недоторканності. Тому зовнішня та внутрішня політика нашої держави повинні бути чітко орієнтовані на забезпечення й відстоювання власної державності, суверенності, незалежно від інтересів політичних сил як усередині країни, так і ззовні, що потребує формування виважених, пріоритетних національних інтересів, які відображатимуть потреби всього суспільства, а не окремої його частини або групи.

Посилення процесів глобалізації призводить до все більшого проникнення уніфікуючих чинників у національне життя країн, що є причиною необхідності збереження власних внутрішніх національних компонентів, таких як культура, традиції, мова, релігія, освіта. Також у період глобалізації посилюється необхідність збереження національної та етнічної ідентичності як необхідної умови збереження самобутності та самовизначення. Успіх реалізації цих заходів залежить від об'єднання зусиль державних органів, політичних партій, громадських організацій, національних меншин, й узагалі всього населення. Відсутність належної уваги щодо реальних розмірів впливу глобалізації на етнополітичні процеси в Україні в подальшому може призвести до перетворення України на позаєвропейську державу, асиміляції народу та практичного зникнення всього українського.

Розділ 4

ДЕРЖАВНА ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

4.1. Моніторинг етнополітичної ситуації в Україні

Погіршення економічної та політичної ситуації в країні та систематична зміна владних відносин спричинили активізацію етнополітичних процесів в Україні, що вимагає пошуку нових підходів щодо ефективної реалізації державної політики, акцентуючи особливу увагу на регіональному рівні. Крім цього тривала відсутність виваженої етнічної політики в державі призвела до нерегульованого суспільно-політичного життя національних меншин, що ускладнює прогнозування ситуації щодо вирішення існуючих проблем, пов'язаних із ефективним забезпеченням їх прав та свобод, окресленням їх обов'язків, та складністю адаптації представників національних меншин в українське суспільство. Незважаючи на складнощі, українською владою розроблено та впроваджено низку державних програм на підтримку та розвиток національних меншин, з державного бюджету фінансуються кошти на задоволення їх основних потреб, проводяться численні суспільно-політичні заходи як на регіональному, державному, так і на міжнародному рівні.

Тому необхідно проаналізувати питання ефективності регулювання етнополітичних процесів та етнонаціональної політики з позицій національних меншин, тобто тих, кого це стосується безпосередньо. Для аналізу ми обрали Миколаївську область, оскільки вона виражено не належить до потенційно конфліктних регіонів України й максимально наближена до середньостатистичної області країни.

Щодо національного складу області, то відповідно до даних Всеукраїнського перепису населення 2001 р. [370], на її території проживають представники більш ніж 133 національностей [85] (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Національний склад та населені пункти компактного проживання національних меншин на території м. Миколаїв та Миколаївської області

Національні меншини	Чисельність	Місця компактного проживання
Месхетинські турки	95,2 % – 722 чол. із 758 чол.	Проживають в області с. Костичі, Виноградівка, с. Добра Криниця Баштанського району та с. Тамарине Снігурівського району
Болгари	72,5 % від усіх, що проживають в області	Мкр. Тернівка, Центрального району Миколаєва
Чехи	57,2 % від усіх, що проживають в області	с. Богемка Врадіївського району
Курди	97,4 % – 116 чол. зі 119, які проживають в області	Корабельний район Миколаєва

Одним із найважливіших конституційних прав громадян у демократичній державі є право на об'єднання, саме через громадські об'єднання в активній державотворчій діяльності беруть участь національні меншини, реалізуються й захищаються свої культурні, політичні та економічні інтереси.

На сьогодні в Миколаївській області офіційно зареєстровано 36 національно-культурних товариств зі статусом: всеукраїнські – 1, обласні – 19, міські – 8, районі – 8 та 5 центрів національних культур при національно-культурних товариствах: Миколаївський єврейський общинний центр, Миколаївський обласний центр німецької культури, Миколаївський центр німецької культури, Миколаївський центр національних культур, Руський культурний центр Миколаївської області; у навчальних закладах області працюють ще 4 центри національних культур – це 2 центри польської культури (ЧДУ ім. Пера Могили, Південнослов'янський інститут) – центр японської культури в ЧДУ ім. Петра Могили та центр національних культур у ЗОШ № 45 м. Миколаїв [182].

Одним із дієвих механізмів вивчення цих процесів, здійснення їхнього аналізу та отримання достовірних результатів є система збирання інформації з урахуванням її різновекторності та багатогранності. Наше дослідження виконано на основі проведених досліджень в інших областях України, що в подальшому надасть можливість цілісного аналізу як міжнаціональної ситуації в регіоні, так і в країні в цілому. Як і в інших випадках, нами було використано формат анкетування. На відміну від звичайного лінійного анкетування, було використано зустрічне анкетування в межах існуючої традиційної системи аналізу, за допомогою чого вдалося досягти об'ємності питань за рахунок полярності поглядів: з одного боку, це працівники органів місцевої та державної влади, з іншого – представники громадських організацій національних меншин. Найвні відмінності поглядів щодо існуючих проблем та шляхи їх можливого компромісного вирішення є основним структурним елементом вивчення проблематики. Основний акцент було зроблено на опитуванні, по-перше, працівників органів влади, які безпосередньо або ж опосередковано займаються вирішенням проблем етнічних груп, по-друге, серед представників національних меншин та представників громадських організацій національних меншин, які займаються активною діяльністю. Опитування було проведено на базі Миколаївської облдержадміністрації: перших – під час проведення засідання Ради представників громадських організацій національних меншин області [445] (30 осіб із представників найбільш чисельних меншин Миколаївської області), других – у Центрі підвищення кваліфікації облдержадміністрації (30 осіб із представників виконавчої та місцевої влади) (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Національний склад респондентів анкетування

Етнічна приналежність	Представники органів влади (осіб)	Представники національних меншин (кількість осіб)
Українці	5	–
Росіяни	18	6
Молдавани	–	2
Болгари	1	2
Євреї	2	4
Білоруси	1	2
Вірмени	1	2
Корейці	–	2
Азербайджанці	1	2
Роми	-	2
Поляки	1	2
Татари	–	2
Німці	–	2

Запитання, включені до анкети, було побудовано з метою, за можливості, повно охопити всі сфери діяльності національних меншин у області та акцентувати основну увагу на пропозиціях респондентів щодо можливих шляхів вирішення існуючих проблем. Порівнюючи отримані відповіді, ми отримали можливість виявити схожі та відмінні погляди серед респондентів щодо існуючої проблематики та можливих шляхів вирішення питань національно-культурного співжиття в регіоні.

Для більшої зручності та наочності відповіді респондентів відображено у вигляді діаграм та умовно поділено на чотири групи, які охоплюють як оцінку стану роботи на місцевому рівні, так і політико-законодавчий аспект діяльності держави.

Перша група запитань стосується проблеми національних меншин із точки зору матеріально-технічних ресурсів, а також визначення ролі державної та місцевої влади у фінансово-бюджетному та соціально-економічному розвитку регіону.

Друга група запитань включає оцінку активності громадських об'єднань національних меншин щодо захисту своїх інтересів, розкриває рівень самоорганізації та самосвідомості національних меншин.

Третя група запитань дає змогу проаналізувати рівень та ставлення до співпраці громадських організацій національних меншин із державним та місцевими органами влади та шляхи підвищення ефективності цієї роботи.

Четверта група запитань є певним індикатором визначення рівня можливої напруженості у міжнаціональних відносинах області.

П'ята група дає можливість проаналізувати можливий вплив глобалізаційних процесів на становище національних меншин у суспільно-політичному житті регіону.

Щодо першої групи, на нашу думку, матеріальна база є однією з первинних ланок розвитку та становлення національних меншин, оскільки, по-перше, питання використання ефективних механізмів та створення належних соціально-економічних умов для розвитку національних меншин входить до кола державних інтересів, по-друге, матеріальна основа сприяє стабільності розвитку, соціальної адаптації національних меншин та визначає їх місце та роль у суспільстві. Зважаючи на вищесказане, відповіді на питання анкети (рис. 4.1) щодо забезпечення матеріальних потреб національних меншин області, представників громадських організацій свідчать про те, що вони більше покладаються на державну підтримку (47,5 % та 31,5 % – представники органів влади), впровадження спеціальних державних та регіональних програм (34,5 % та 32,7 % відповідно). Певні протиріччя виникли у відповідях респондентів щодо необхідності та можливості матеріального самофінансування національних меншин. На думку представників громадських організацій національних меншин (12,5 %), це питання повинно знаходитися у компетенції органів влади, натомість представники органів влади вважають, що обсяг фінансування національних меншин головним чином залежить від бажання та можливостей самих національних меншин шукати додаткові засоби для інвестування в їхню діяльність (28,6 %). Єдина спільна думку респондентів стосувалася другорядної ролі благодійності (як державних, так і міжнародних суб'єктів) щодо матеріального забезпечення існування та розвитку національних меншин (7,2 % та 5,5 % відповідно).

Рис. 4.1. Проблеми національних меншин із точки зору матеріально-технічних ресурсів, фінансово-бюджетного та соціально-економічного розвитку регіону

Стосовно основного джерела фінансового розвитку національних меншин та їх організацій (рис. 4.2) представники влади вважають, що: по-перше, представники національних меншин повинні, насамперед, самі піклуватися про своє матеріальне становище за рахунок комерційної або інших видів діяльності (32,1 %); по-друге, певною мірою розраховувати на підтримку із місцевого бюджету, використовуючи місцевий економічний потенціал (25,7 %); по-третє, використовувати можливість отримання певних коштів за рахунок бюджету країни або державних програм (15,8 %); по-четверте, вказують на необхідність налагодження тісних стосунків із етнічною батьківщиною, що у свою чергу сприятиме розширенню фінансової співпраці (13,8 %); по-п'яте, використовувати досвід сплати членських внесків та різноманітних форм пожертвувань (11,9 %). У представників громадських організацій національних меншин дещо інший погляд на ситуацію, зокрема:

- на першому місці щодо фінансування свого розвитку вони хочуть бачити державу (35,6 %), яка, виступаючи гарантом їх прав та свобод, повинна, на їх думку, бути більш зацікавлена у вирішенні існуючих матеріальних проблем і, як наслідок, надавати необхідну матеріальну допомогу у повному обсязі за рахунок бюджетних коштів та відповідних державних та регіональних програм;

- щодо місцевих бюджетів, то тут спостерігаємо певні прояви солідарності обох груп (22,3 %) у питанні необхідності стимулювати на місцевому рівні матеріальний розвиток національних меншин;

- стосовно комерційної діяльності (21,1 %), то, з огляду на організаційні форми об'єднань національних меншин, вона або взагалі не можлива, або не може слугувати стабільним джерелом прибутків;

- менше всього представники громадських організацій покладають свої надії на етнічну батьківщину (8,9 %), за певних обставин це пов'язано з неможливістю встановлення необхідних зв'язків або ж з існуючими стереотипами у суспільстві;

- на останньому місці щодо джерел фінансування перебувають членські внески та пожертвування (11,7 %), оскільки більшість із представників взагалі вважає їх недоречними.

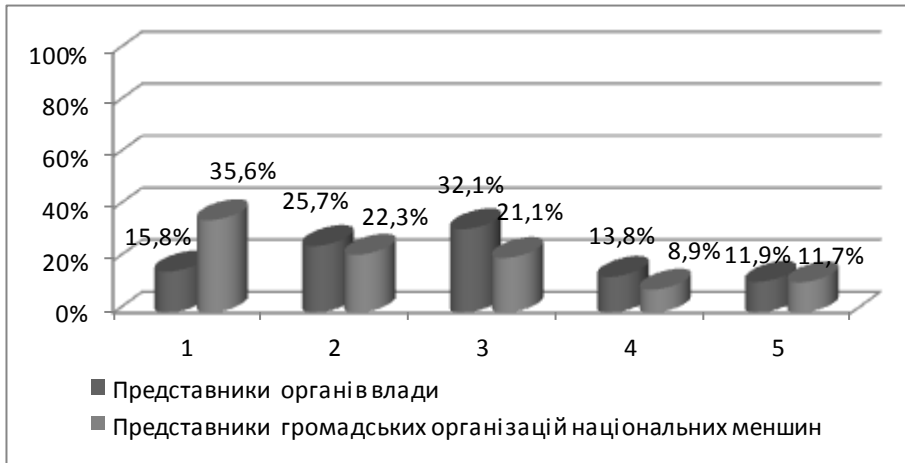

Рис. 4.2. Джерела фінансового розвитку національних меншин та їх організацій

Пріоритетним завданням етнополітики на регіональному рівні є належне забезпечення стабільності міжнаціональних відносин, що знаходить своє відображення в урахуванні потреб національних меншин у процесі формування місцевого бюджету та плануванні відповідних програм соціально-економічного та культурного розвитку регіону. Цей процес проявляється як у реальних цифрах місцевого бюджету, так і в суб'єктивному сприйнятті розміру виділених коштів з обох сторін. Наприклад, на думку представників влади, на потреби національних меншин із місцевого бюджету виділяється достатня кількість коштів (17,5 %); на думку інших, ці потреби зовсім не враховуються в процесі формування місцевого бюджету (49,3 %); третя група була менш категоричною, стверджуючи, що потреби враховуються не повною мірою, зважаючи на реальні можливості сформованого бюджету (32,9 %). Натомість представники національних меншин здебільшого задоволені станом речей (81,0 %), хоча були й такі, які вказували на необхідність покращення співпраці (18,3 %) (рис. 4.3).

Рис. 4.3. Потреби національних меншин у процесі формування місцевого бюджету та плануванні відповідних програм соціально-економічного та культурного розвитку регіону

Зважаючи на високу професійну підготовку працівників органів влади, викликає певне здивування діаметрально протилежні погляди на існуючий рівень взаємодії органів влади та національних меншин: представники влади вважають, що вона могла би бути більш ефективною, оскільки не зовсім відповідає та задовольняє потреби національних меншин (32,9 %), представники національних меншин відзначають її високий рівень (81,0 %). Ми погоджуємося з думкою деяких фахівців, що така ситуація може бути викликана, по-перше, відсутністю у представників національних меншин бажання реального розуміння існуючих проблем, і як наслідок, їх подальше ґрунтовне усвідомлення призведе до загострення ситуації на місцевому рівні, по-друге, на сьогодні спостерігається певне співпадання потреб національних меншин та можливостей влади їх задовольнити, дестабілізація чого знову таки ж призведе до посилення конфліктогенного чинника.

Отже, належна оцінка та розуміння стану існуючих проблем виступає основним чинником вибору оптимальних шляхів щодо вирішення нагальних питань та встановлення продуктивної співпраці між органами влади та громадськими організаціями національних меншин. Більшість проблем, яка виникає на цьому шляху, пов'язана з матеріальним та організаційно-правовим аспектом.

На запитання стосовно існуючих проблем, які постають перед національними меншинами та їх товариствами, було отримано такі результати (рис. 4.4): серед представників органів влади 26,3 % основною проблемою вважають відсутність достатніх ресурсів; 31,5 % – наголошують на відсутності достатніх коштів; 23,6 % – основною існуючих проблем вважають відсутність належної підтримки органами влади; 17,6 % – вказують на неврегульованість законодавчої бази. Натомість представники національних меншин сформулювали основні проблеми у такому порядку: брак коштів – 37,1 %, брак ресурсів – 29,1 %, відсутність підтримки з боку місцевих органів влади – 24,1 %, неврегульованість законодавчої сфери – 9,2 %.

Рис. 4.4. Проблеми, які постають перед національними меншинами та їх товариствами

Знову у наданих відповідях прослідковується особлива увага щодо матеріальних потреб як зі сторони представників влади, так і зі сторони представників національних меншин. Але якщо у представників влади на першому місці брак ресурсів, то представники національних меншин і далі наголошують на проблемі браку коштів. Проте у питанні щодо необхідності більшої підтримки органами влади національних меншин спостерігаємо певний збіг результатів та поглядів (23,6 % та 24,1 % відповідно), що дає можливість зробити висновки про можливе поглиблення співпраці між органами влади та громадськими організаціями національних меншин.

На користь місцевої ситуації, на нашу думку, варто навести деякі дані. Зокрема, у 2012 р. з обласного бюджету м. Миколаїв було виділено близько 162 тис. грн на реалізацію заходів обласної Цільової національно-культурної програми «Збереження та розвиток етнічної, культурної та мовної самобутності національних меншин у Миколаївській області» на 2010-2013 роки, у 2010 р. ця сума складала 138,4 тисячі гривень. Крім цього депутатами міської ради було наголошено на необхідності проведення на належному рівні конкурсу щодо визначення соціально значимих проектів, ініційованих національними меншинами, та на основі співпраці з представниками національних меншин розробити проект обласної програми «Вивчення та розвиток мов на території Миколаївської області у 2012-2015 роках». Поряд із цим було розглянуто можливість, по-перше, організації роботи постійної телефонної лінії «Телефон довіри», по-друге, надання консультацій та безоплатної юридичної допомоги з питань захисту прав національних меншин відповідно до пункту 2.4. заходів щодо реалізації обласної Цільової національно-культурної програми «Збереження та розвиток етнічної, культурної та мовної самобутності національних меншин у Миколаївській області» на 2010-2013 роки.

Щодо другої групи питань, то вони здебільшого стосувалися ролі та місця громадських організацій національних меншин щодо забезпечення належних умов та підтримки розвитку й збереження національними меншинами власної культури та традицій (рис. 4.5).

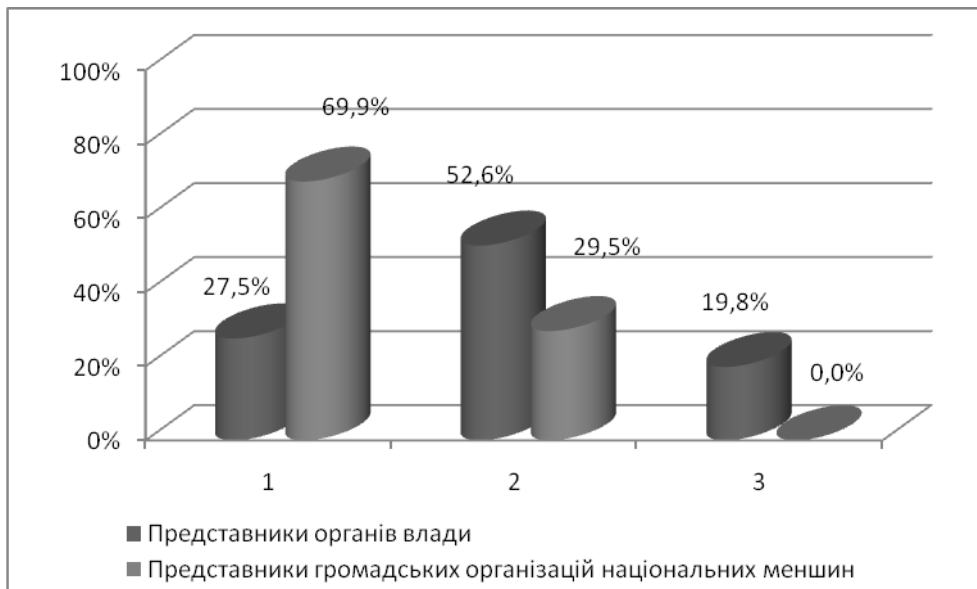

Рис. 4.5. Громадські організації національних меншин щодо забезпечення належних умов та підтримки розвитку й збереження національними меншинами власної культури та традицій

Отримані відповіді представників влади на перше місце поставили задовільний стан забезпечення (52,6 %), на другому – належне забезпечення культурних традицій національними меншинами (27,5 %), на третьому – негативно оцінили стан речей, наголошуючи, що національні меншини мають усі умови для кращого забезпечення та популяризації своїх традицій (19,8 %). Представники національних меншин більш лояльні щодо оцінювання своєї діяльності: 69,9 % респондентів визнали свою роботу на належному рівні й лише 29,5 % вважають її такою, що потребує додаткових зусиль, і жоден із респондентів вказаної групи не погодився з варіантом відповіді щодо відсутності належного рівня забезпечення належних умов та підтримки розвитку й збереження національними меншинами власної культури та традицій.

Необхідність активної діяльності громадських організацій національних меншин на місцевому рівні зумовлена, по-перше, необхідністю їхнього визнання як структурної одиниці самоврядування, по-друге, постійною участю в суспільно-політичних процесах регіону, по-третє, регулярним проведенням різних акцій політичного, громадянського, культурно-освітнього та інформативного характеру. У відповідях щодо необхідності покращення діяльності громадських організацій національних меншин ми отримали дещо схожі погляди на ситуацію (рис. 4.6).

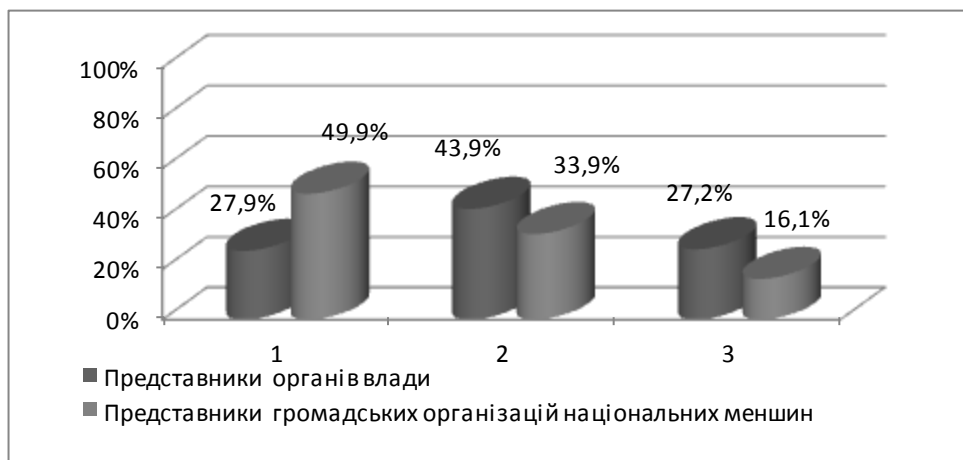

Рис. 4.6. Необхідність покращення діяльності громадських організацій національних меншин

Зокрема, представники органів влади вважають, що представники національних меншин повинні самостійно забезпечувати власні інтереси (43,9 %) та займатися популяризацією (27,9 %), а вже потім розраховувати на допомогу та підтримку влади (27,2 %). Представники національних меншин дотримуються тієї ж точки зору, вважаючи, що, передусім, мають покладатися на власні сили (49,9 % та 33,9 % відповідно), а вже потім розраховувати на допомогу зі сторони держави (16,1 %).

На нашу думку, варто навести деякі дані, що свідчать як про активну популяризаторську діяльність національних меншин, так і про активне залучення органів влади. Відповідно до розділу Програми «Надання фінансової підтримки у проведенні заходів громадських організацій у місцях компактного проживання (болгар, месхетинських турків, курдів, чехів), та вразливих верств національних меншин (ромів)» протягом 2012 року національними меншинами було проведено та профінансовано органами влади такі заходи: на святкування Дня ромської культури 8 квітня 2012 р. виділено 3 тис. грн; на проведення фестивалю національних культур «Дружба» виділено 25 тис. грн; Року російської культури російським національно-культурним товариствам надано

підтримку в розмірі 21,5 тис. грн, організацію та проведення заходів до Дня пам'яті жертв Голокосту, Міжнародного дня Голокосту ромів та Міжнародного дня толерантності – 4,4 тис. грн, на організацію та проведення заходів до Міжнародного дня рідної мови, фестивалю Слов'янських народів до Дня слов'янської писемності й культури – 8 тис. грн, Днів національних культур азербайджанської та грузинської культур – 6,3 тис. грн, «круглі столи» – 2,0 тис. грн, це ще не весь вичерпний список, але і він, на нашу думку, свідчить про активну діяльність національних меншин на території Миколаївської області та участь в їх проведенні органів влади.

Гармонізація міжетнічних відносин та необхідність спільного вирішення проблемних питань сприяє посиленню співробітництва представників національних меншин з органами влади. Тому доречно була наявність відповідних питань під час опитування, що допоможе зорієнтуватися в основних напрямках розвитку цієї співпраці (рис. 4.7).

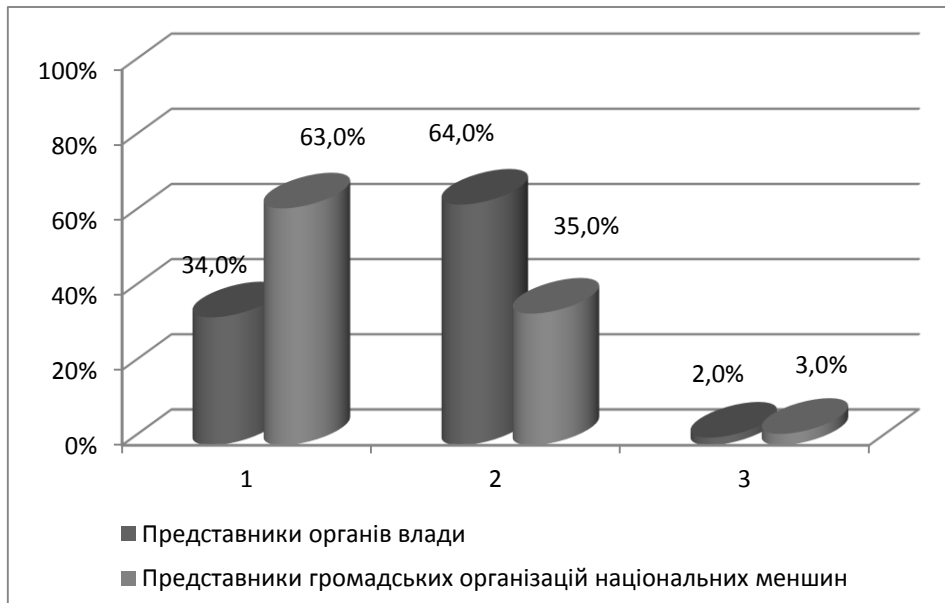

Рис. 4.7. Співробітництво представників національних меншин з органами влади

На запитання анкети щодо того, чи вирішуються проблеми, з якими звертаються до органів влади представники національних меншин, останні визначили переважно позитивну відповідь (63 %) й лише певна частина наголосила на відсутності взаєморозуміння з представниками органів влади (35 %) або ж зазначили інші недоліки (3 %). Доречно наголосити, що більшість з них надала позитивні відгуки щодо створення та діяльності Гуманітарної Ради при Миколаївській облдержадміністрації. Серед представників органів влади виявилось менше задоволених існуючою ситуацією (64 %), хоча відсоток задоволених роботою не є критично низьким (34 %), виявилися й такі, що наголосили на необхідності врахування пріоритетності під час вирішення існуючих проблем (2 %). Отже, ми можемо спостерігати наявність більшого задоволення від співробітництва у представників національних меншин з органами влади, ніж у самих можновладців. Такі результати можуть бути пов'язані з досить критичним підходом зі сторони представників органів влади, які усвідомлюють наявність більших можливостей та потенціалу для співпраці з представниками національних меншин. Щодо представників національних меншин то нам вже відомо, що в більшості випадків вони покладаються на власні сили, саме тому обсяг співпраці є для них задовільним на сьогодні, але наскільки довго це буде тривати покаже час.

Визначившись з рівнем співпраці між органами влади та національними меншинами, переходимо до наступного запитання, за допомогою якого намагаємося з'ясувати чого саме, на їхню думку, бракує для ефективної роботи органів влади та місцевого самоврядування щодо задоволення потреб національних меншин (рис. 4.8).

Рис. 4.8. Ефективність роботи органів влади та місцевого самоврядування щодо задоволення потреб національних меншин

На думку представників органів влади, основною перешкодою для ефективної діяльності є відсутність ресурсів (33 %), належного фінансового забезпечення як на місцевому рівні, так і на державному (20 %), потім відчутним є брак кваліфікованих кадрів (24 %) й на останньому місці відсутність скоординованих дій (12 %). Серед інших причин (11 %) називали низьку ініціативність національних меншин щодо запровадження дієвих механізмів співпраці та впровадження попереджувальних заходів щодо недопущення критичних ситуацій. Натомість представники національних меншин підвищення ефективності вбачають, по-перше, у наявності необхідних ресурсів (31 %), по-друге, у зростанні кадрового потенціалу (25 %), по-третє, у збільшенні фінансового забезпечення (23 %) та скоординованих діях (13 %). Крім цього, серед інших причин було виділено недостатню кількість представників національних меншин серед працівників органів влади (10 %), що могло б сприяти кращому розумінню та розв'язанню певних проблем.

Наступне питання стосувалося можливості та бажання національними меншинами, особливо тими, які компактно проживають, створювати органи самоорганізації населення (рис. 4.9).

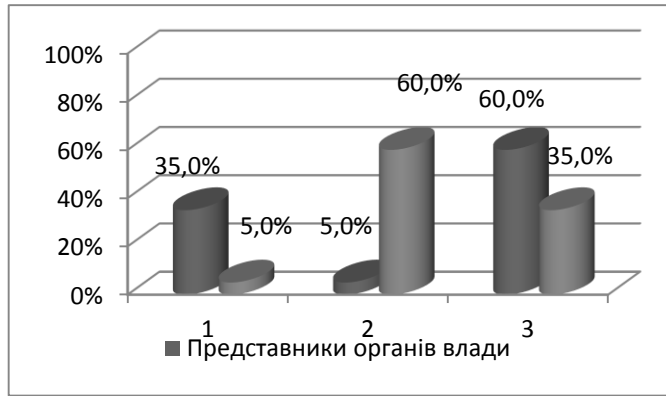

Рис. 4.9. Органи самоорганізації населення національних меншин

Відповіді отримали практично діаметрально протилежні. На думку представників влади, національні меншини, як і будь-які інші громадяни міста та області, мають всі належні умови для створення ОСН (35%), але, на жаль, не проявляють належної ініціативи й не звертаються до органів влади щодо створення такого органу (60%), й лише незначна частина (5%) вважають, що така можливість у представників національних меншин відсутня, навіть незважаючи на їх компактне проживання. Натомість представники національних меншин стверджують, що не існує належних умов для створення ними таких організацій (60%), деякі з них пояснюють відсутність звернень до влади (60%) через те, що органи самоорганізації населення не зовсім відповідають організаційним вимогам національних меншин. І лише незначна частина (5%) заявила про реалізацію наданого права у складі житлового будинку, де проживають представники різних національностей.

Варто відмітити, що в Миколаївській області ведеться досить активна популяризація створення органів самоорганізації населення, яких на сьогодні зареєстровано вже 29. На жаль, жодних даних щодо створення такого органу за етнічною ознакою у нас немає.

Одним із головних питань, зважаючи на зміни, які відбуваються у світі та державі, залишається питання наявності чи відсутності різного роду дискримінацій за національною ознакою. На думку деяких дослідників, вони можуть виявлятися у вигляді різного роду утисків та соціальної несправедливості щодо певної національної меншини, що може призводити до зростання міжетнічного напруження та виникнення конфліктних ситуацій. Відповіді респондентів на вказане запитання мають суперечливий характер (рис. 4.10).

Рис. 4.10. Дискримінації за національною ознакою

Переважна більшість представників влади (80 %) відповіла, що таких ситуацій в їхній практиці не виникало, інші (15 %) стверджували, що інколи їм приходилося стикатися з такими проблемами, але вони не набували масового характеру, були й такі (8 %), які стверджували про збільшення таких проявів останнім часом. Щодо представників національних меншин, то більшість з них вважає (77 %), що такі прояви мають місце і проявляються в різноманітних формах (образи, утиски, прояви вандалізму). Окрема група стверджувала (15 %), що такі прояви мають стихійний характер і пов'язані здебільшого з певними суспільно-політичними подіями в країні.

Це відобразилося на відповідях на наступне запитання анкети щодо того, чи є підстави для занепокоєння з приводу розвитку міжетнічних процесів на Миколаївщині (рис. 4.11), на яке 80 % представників національних меншин відповіли негативно, у той час як представники органів влади були менш оптимістичні – 15 % з них відповіли «ні» порівняно з 80 %, відповідями «так».

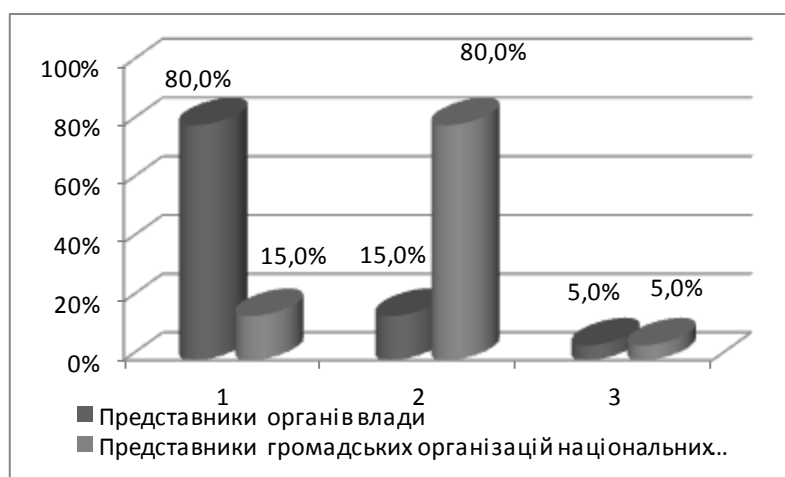

Рис. 4.11. Розвиток міжетнічних процесів на Миколаївщині

Представники органів влади (5 %) та представники національних меншин (5 %) серед інших причин занепокоєння з приводу розвитку міжетнічних процесів назвали неврегульованість деяких питань національного життя в країні (збільшення міграційних потоків, погіршення рівня життя та ін.).

Аналіз відповідей респондентів дає можливість впевнитись, що, незважаючи на багатонаціональність складу населення області, різновекторність інтересів етнічних груп, різноманітність національних культур, ситуація в регіоні завдяки співпраці між громадськими організаціями національних меншин та органами влади є стабільною та керованою. На користь цього говорить і наявність регулярних заходів як національними меншинами, так і органами влади щодо запобігання та профілактики таких проявів.

Логічним з цього приводу було наступне запитання щодо аналізу та вдосконалення політики держави в галузі міжетнічних відносин та пошуку основних шляхів їх подальшого розвитку. Законодавчі та підзаконні акти держави регулюють майже всі аспекти соціального розвитку національних меншин, але в результаті суспільного розвитку вони потребують подальшого вдосконалення (рис. 4.12).

Рис. 4.12. Законодавча база України в галузі міжетнічних відносин

На думку більшості представників національних меншин, чинна законодавча база України в галузі міжетнічних відносин відповідає об'єктивним потребам національного розвитку (50 %), 35 % з них висловились за необхідність вдосконалення чинного законодавства і тільки 15 % респондентів – чинна законодавча база не задовольняє. Погляди представників влади на цю проблему менш оптимістичні: 48 % вважає, що чинна законодавча база відповідає об'єктивним потребам національних меншин, 36 % зовсім не поділяють цю точку зору, а 15 % респондентів вважають за необхідне введення змін та доповнень у чинне законодавство.

Динамізм суспільного життя, міжнаціональних відносин потребує визначення напрямів їх розвитку. У цьому запитанні перехрещуються деякі важливі аспекти, такі як розвиток національної культури, питання освіти, розвиток відносин з етнічною батьківщиною, фінансове забезпечення тощо. Кожний напрям має велике значення у процесах досягнення соціального міжнаціонального балансу та гармонізації розвитку міжетнічних відносин.

Багатогранність міжетнічних процесів призводить до різновекторності у запитаннях щодо основних пріоритетів розвитку у цій галузі суспільних відносин. У відповідях на це запитання анкети респонденти обох груп віддавали в основному перевагу пріоритетам етнічного розвитку за рахунок фінансового забезпечення національних програм розвитку меншин (рис. 4.13).

Рис. 4.13. Етнічний розвиток за рахунок фінансового забезпечення національних програм

Так вважає 22 % представників органів влади та 34,8 % представників національних меншин. Пріоритетам розвитку національної культури віддають перевагу 30 % представників органів влади та 13,9 % представників національних меншин, освіти – відповідно 28 % та 19,2 %, релігії – відповідно 15 % та 17,7 %, розвиток зв'язків з етнічною батьківщиною – відповідно 5 % та 10,9 % респондентів.

Ми підтримуємо думку інших дослідників [434], що загалом рівень існуючого законодавства у сфері національних відносин у цілому забезпечує стабільний розвиток та безконфліктність процесів, пов'язаних з етнічними групами. Але зміни, доповнення та корекція чинного законодавства України у сфері міжетнічних відносин давно назріли – це і необхідність ухвалення Концепції етнонаціональної політики, антидискримінаційного законодавства та низки інших нагальних законопроектів. Доопрацювання потребує як сама законодавча база, так і система управління міжетнічними процесами.

Відповіді на питання останньої групи щодо глобалізаційного впливу на життя національних меншин мають здебільшого суб'єктивний характер. Це пояснюється, по-перше, відсутністю одностайного розуміння респондентами глобалізації та супроводжуваних її процесів, по-друге, наявне сприйняття глобалізації як процесу, який ще не дійшов до України.

На запитання щодо власного ставлення до глобалізації ми отримали схожі відповіді, але лише в пом'якшувальних формулюваннях «скоріше прибічник / противник» (рис. 4.14).

Варто наголосити, що такі форми відповідей спостерігаються у більшості респондентів під час інших досліджень, що пояснюється відсутністю комплексної системи понять та уявлень щодо вказаних процесів [520; 529].

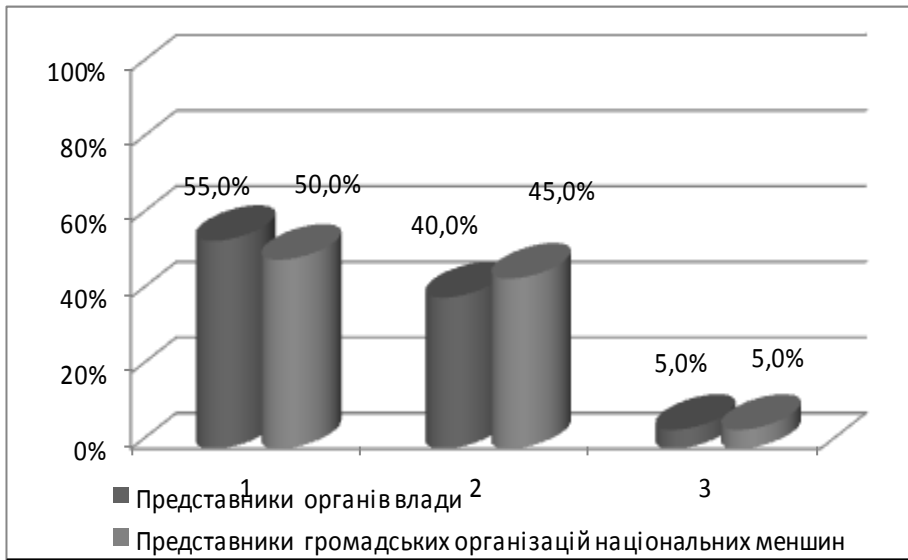

Рис. 4.14. Глобалізаційний вплив на життя національних меншин

Отже, відповіді респондентів продемонстрували практично рівномірний поділ на прихильників (55 % та 50 % відповідно) та противників (40 % та 45 % відповідно) процесів глобалізації. Лише незначна частина з обох сторін опитаних (5 % та 5 % відповідно) не змогли дати однозначну відповідь.

Не маючи чіткого ставлення до процесів глобалізації, респонденти широко орієнтовані щодо процесів, які відбуваються в міжнародному житті країн та народів, тому досить чітко дали відповідь щодо можливих ризиків та переваг глобалізаційних процесів для нашої держави та суспільства (рис. 4.15).

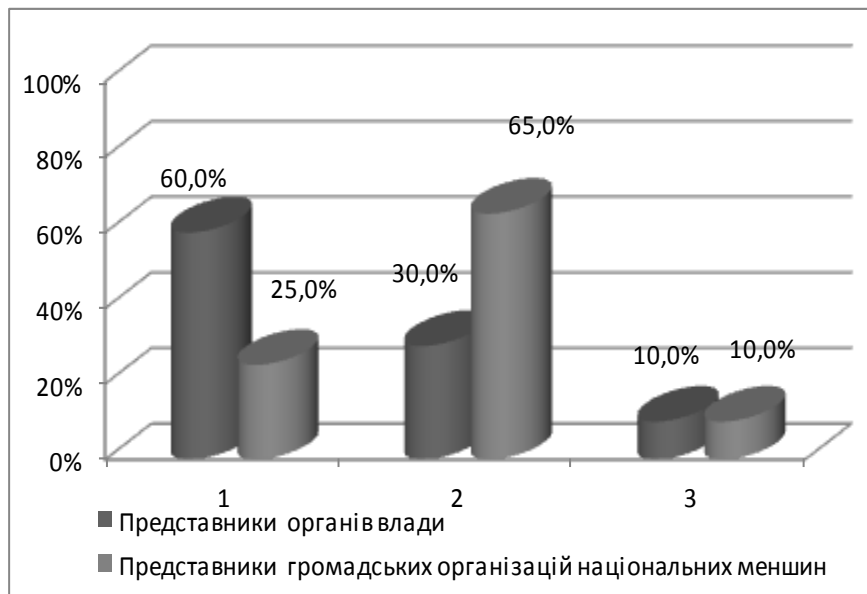

Рис. 4.15. Ризики та переваги глобалізаційних процесів для держави та суспільства

У відповідях на запитання ми отримали діаметрально протилежні погляди. Щодо переваг вказаного процесу, то серед представників органів влади таких виявилось набагато більше (60 % та 30 % відповідно), натомість представники національних меншин вбачають у цих процесах більше ризиків, ніж переваг (65 % та 25 % відповідно). Але якщо представники органів влади здебільшого у перевагах глобальних процесів називали економічний чинник, то представники національних меншин позитивним вважають посилення національного та етнічного фактору в сучасних умовах. Серед недоліків вказаного явища представники органів влади вказували на нерівномірний розвиток життя деяких країн, що створює додаткові труднощі у суспільно-політичному житті всього суспільства. Представники національних меншин вбачають загрозами глобалізаційних процесів, можливу асиміляцію, посилення ксенофобії, упередженості. Наявні відповіді свідчать про відсутність виражених офіційних підходів щодо пояснення глобалізаційних процесів на офіційному рівні.

На запитання щодо необхідності налагодження стосунків з представниками своєї національності в інших країнах ми знову отримали схожі відповіді (рис. 4.16), оскільки відповіді респондентів продемонстрували практично рівномірний поділ на прихильників (70 % та 70 % відповідно) та противників (25 % та 25 % відповідно) налагодження таких стосунків та співпраці. Лише незначна частина з обох сторін опитаних (5 % та 5 % відповідно) не змогли дати однозначну відповідь.

Рис. 4.16. Необхідність налагодження стосунків із представниками своєї національності в інших країнах

Однак, незважаючи на схожість позицій респондентів, основа таких відповідей різна. Зокрема, представники органів влади (70 %) вважають за необхідне встановлення таких стосунків, але з точки зору надання фінансової та іншої допомоги зі сторони інших країн представникам своїх національних меншин. З точки зору представників національних меншин, така співпраця, по-перше, сприяє збереженню традицій, культури, по-друге, надає можливості отримувати допомогу з іншої сторони. Серед негативних наслідків такої співпраці, представники органів влади (25 %) називають можливу появу сепаратистських настроїв, неконтрольованого збільшення чисельності представників

національних меншин. Представники національних меншин (25 %) вважають, що в деяких випадках така співпраця призводить до диференціації представників національних меншин, їх різного матеріального, технічного забезпечення. Але в цілому відповіді носять здебільшого позитивний характер.

Останнє запитання стосувалося можливих наслідків впливу глобалізації на життя та культуру нашого суспільства (рис. 4.17).

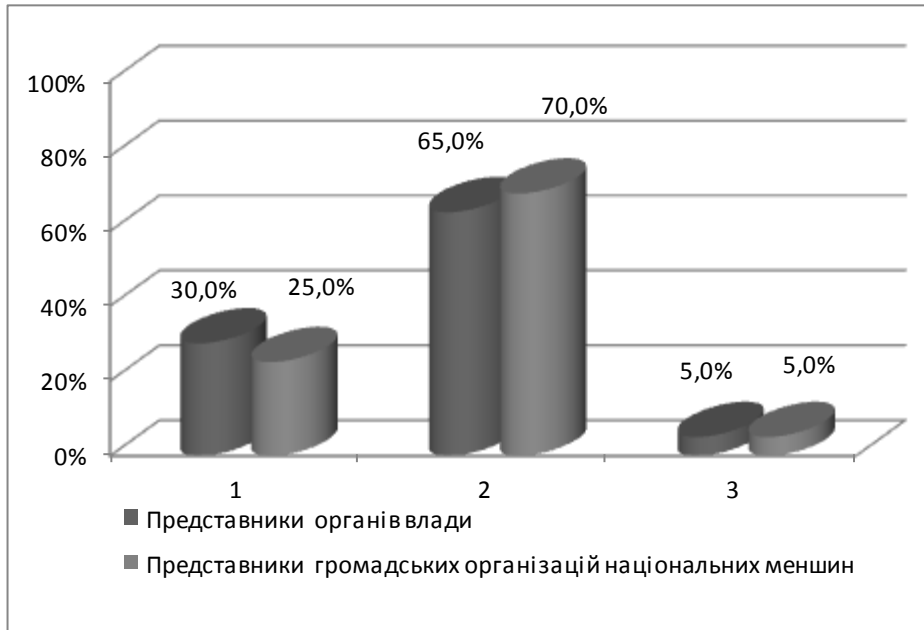

Рис. 4.17. Можливі наслідки впливу глобалізації на життя та культуру суспільства

Отримані відповіді дають можливість стверджувати про негативне ставлення всіх респондентів щодо можливих наслідків впливу глобалізації на наше подальше життя. Серед позитивних наслідків представники органів влади (30 %) називають можливість отримати відповідну освіту за кордоном, формування європейського рівня поведінки, поширення високої культури. Представники національних меншин вбачають менше переваг у таких процесах, але, зокрема, наголошують на можливості формування універсальних стандартів для людей різних національностей, перехід взаємозв'язків національних меншин, суспільства та держави на новий рівень спілкування та співпраці. Серед негативних наслідків представники органів влади (65 %) називають формування ідеалів та моральних цінностей, які не притаманні українському суспільству. Представники національних меншин (70 %) вважають, що посилення впливу глобалізації на суспільство призведе до підриву основ національної культури, традицій, затиранню етнічних та національних відмінностей. І лише незначний відсоток (5 % та 5 % відповідно) вважає, що говорить про якісь зміни у суспільному житті внаслідок глобалізаційних процесів ще зарано.

Отримані результати свідчать, що, незважаючи на активне політичне життя, більшість на перший план ставить необхідність вирішення нагальних питань внутрішнього життя суспільства та держави.

Таким чином, проаналізувавши блоки запитань, можна прослідкувати основні тенденції та напрями в поглядах представників органів влади та національних меншин щодо етнонаціональної ситуації в регіоні. Серед них:

– по-перше, першочергову роль у етнополітичному процесі респонденти обох груп відводять адекватній практичній підтримці проголошеного курсу держави як на законодавчому рівні, так і у формуванні фінансової та матеріально-технічної бази. Причому, якщо більшість представників громадських організацій національних меншин вважає, що участь держави у цих процесах має бути більш вираженою, а основними джерелами розвитку національно-культурних процесів має стати державний та місцеві бюджети, то представники органів влади демонструють більш далекоглядну позицію, вбачаючи перспективи розвитку національних меншин в активній економічній поведінці самих громад шляхом стимулювання комерційної діяльності відповідних етнічних груп;

– по-друге, можна відзначити загалом однаковість позитивної оцінки діяльності громадських організацій національних меншин обома групами респондентів, тобто високий відсоток орієнтованих на власну активну діяльність серед представників громадських організацій національних меншин свідчить про зростання їх самосвідомості та створення державою відповідних умов для самореалізації;

– по-третє, питання співробітництва між громадськими організаціями національних меншин та органами влади має у своєму підґрунті досить значний резерв роботи, хоча переважно і задовольняє запити представників національних меншин. Це свідчить про досить високу компетентність працівників органів влади, хоча сама проблематика етнонаціональних відносин потребує від працівників органів влади більш високого професіоналізму та відповідної кваліфікації;

– по-четверте, на думку більшості респондентів, чинна законодавча база України у галузі міжетнічних відносин загалом відповідає об'єктивним потребам національних меншин, але динаміка суспільного розвитку вимагає подальшого вдосконалення вітчизняного законодавства у цій царині. Тому є потреба у прийнятті низки законів, які б більш адекватно відповідали суспільним викликам та регулювали всю систему міжетнічних зв'язків;

– по-п'яте, респонденти однозначно не визначилися щодо свого ставлення до глобалізації та її впливу на національне життя.

Проблематика забезпечення більш ефективної роботи органів влади та місцевого самоврядування в етнонаціональній сфері має великий діапазон напрямів удосконалення – як матеріальних, так і професійних, що, у свою чергу, потребує більш досконалої та різновекторної роботи у цій сфері суспільних відносин. Інакше кажучи, тільки гармонійне співвідношення різних напрямів розвитку етнічних відносин, як свідчать відповіді респондентів, є найбільш ефективним для подальшої інтеграції національних меншин в українське суспільство.

4.2. Етнополітична ситуація сучасної України в умовах глобалізації

Процеси, які відбуваються в сучасному світі на глобальному та регіональному рівнях, так чи інакше позначаються на внутрішній ситуації в країні, у тому числі й України. Особливості нинішніх процесів світового і національного розвитку все більше призводять до посилення проблем міжнаціональних відносин у державі, необхідності об'єднання нації, становлення етнополітичного консенсусу, впровадження вираженої та демократичної державної політики. На сучасному етапі, коли створення незалежної України стало реальністю, основи національного життя потребують істотних змін. Здобуття незалежності вже не є першочерговою проблемою, натомість актуалізується розвиток принципів державності – політичних, соціальних, економічних, духовних. Отже, відбувається осмислення необхідності створення оновленої цивілізованої держави. Така потреба виступає підґрунтям об'єднання й посилення націй і суспільства, викроста-

лізовування засад громадянського суспільства, посилення поліетнічного суспільства як способу вирішення загальнонаціональних завдань, реалізації національних інтересів.

Модерні етнополітичні процеси в Україні відбуваються за умов наявності для переродження української нації з моноетнічної у поліетнічну. Так в нашій державі зародилася схильність до формування поліетнічної нації, приналежність до якої визначається виключно громадянством.

Сьогочасну ситуацію в етнонаціональному житті країни характеризують такі чинники:

- відбуваються процеси подальшої політизації етнічності;
- відбуваються суттєві зміни в національній та етнічній свідомості громадян України;
- наявні зміни в національному та етнічному складі населення держави;
- відбувається подальше посилення зовнішнього впливу на внутрішнє життя країни;
- у суспільстві зростає кількість негативних проявів щодо взаємовідносин як між представниками етнічних груп, так і всередині них;
- посилюється вплив глобалізаційних процесів на зовнішню та внутрішню політику та становище в Україні.

Перелік не є вичерпним, але і він дає змогу зрозуміти особливості етнополітичної ситуації в Україні на даному етапі.

1. *Політизація етнічності.* Це явище характеризує перехід певної частини суверенітету влади до народу, насамперед, до його етнічних сегментів. Передумовою цього явища є бажання або необхідність одержати чи розширити вже наявний доступ представників етнічних груп до владних можливостей та участі у прийнятті важливих політичних рішень. Як свідчить існуюча практика цей процес може відбуватися як легітимним, так і нелегітимним шляхом. Особливо важливий вплив на якість та динаміку процесів чинить поведінка лідерів етнічних груп і наявних претендентів на лідерство, а також те, яким чином влада реагує на таку поведінку.

Наприклад, Т. Буккволь у праці «Україна та європейська безпека», яка присвячена вивченню питання політичної мобілізації національних меншин, стверджує, що причиною етнічної мобілізації досить часто є відсутність у представників етнічної групи можливості отримання престижної посади та кар'єрного росту з причин етнічного походження [301]. В Україні протягом певного часу певним обмеженням щодо отримання високої посади в політиці або ж на державній службі була вимога володіння українською мовою. Т. Буккволь наводить статистичні дані, згідно з якими близько 20 % престижних посад в українській політиці та на державній службі обіймають етнічні росіяни, що відповідає відсотку російського населення в Україні. Також автор наголошує, що в нашій державі діє досить ліберальна політика щодо етнічних росіян, яка пояснюється великою чисельністю російського населення [301], але навіть така чисельність не може бути передумовою для домінування в політичному житті та державному управлінні. На нашу думку, ще однією етнічною групою, яка має високий рівень політичної мобілізації в Україні є євреї. Але тут варто говорити не про кількісний показник, а про стійке становище євреїв у суспільстві.

Процеси політизації етнічності мають здебільшого об'єктивний характер, оскільки активна діяльність, пов'язана з етнічними зацікавленнями, можлива тільки за сприятливих політичних умов. Також така політизація не позбавлена й впливу суб'єктивних чинників. Як наслідок, громадські організації, створені для задоволення культурницьких потреб, під впливом зовнішніх обставин та особистісних якостей лідера політизується, спрямовуючи всі зусилля на залучення до політики все більшої кількості представників етнічної групи. На цьому ґрунті виникає своєрідний соціальний парадокс: посилення демократизації влади призводить до активізації діяльності суспільства, складові якого самоорганізуються й утворюють велику кількість різних об'єднань, які виступають потенційними конфліктами (рис. 4.18).

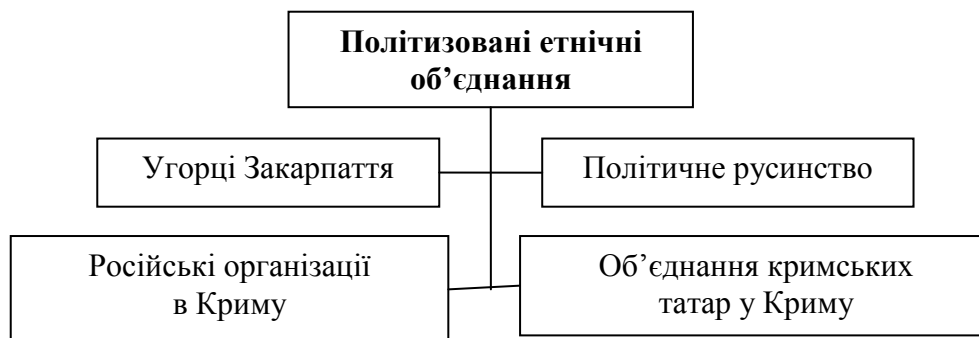

Рис. 4.18. Політизовані об'єднання в Україні

Сучасні громадські організації національних меншин досить різноманітні за формою: обшинні структури, які намагаються бути максимально наближеними до традиційних форм національного життя, правозахисні організації, культурні та культурно-просвітницькі товариства, творчі об'єднання, земляцтва тощо. Крім цього створюються етнічні організації за демографічною, гендерною, професійною тощо ознаками [328]. На думку деяких авторів, на сьогодні більшість громадських організацій національних меншин перебуває на етапі політичного становлення, але їхня діяльність стає дедалі активнішою та набирає політичного та суспільного значення в суспільстві. Як наслідок, політизація діяльності таких громадських організацій у подальшому неминуче призведе до створення конфліктних ситуацій.

Сьогодні, в процесі політизації етнічності, етнічні спільноти все частіше вдаються до підтримки політичних партій або тих політичних діячів, які декларують готовність захищати права та інтереси цих спільнот. У деяких випадках етнічні групи вдаються до створення власних етнічних партій, аби не від кого не залежати. В Україні прикладом таких етнічних партій можуть слугувати Партія мусульман України, Партія «Руський блок», Партія угорців України, Демократична партія угорців України та низка інших [192].

Результати такої взаємодії та діяльності етнічних груп і політичних утворень в Україні має здебільшого негативні наслідки. Зокрема, інтенсивне створення та активна діяльність у Криму російських організацій, які відстоюють необхідність виходу автономії зі складу України та її приєднання до Російської Федерації; вимоги кримських татар щодо надання АРК статусу кримськотатарської автономії; посилення ідей політичного русинства в його осучасненій версії (автори й прихильники цього напрямку намагаються ідеологічно відокремити корінне населення краю з його регіональною русинською самосвідомістю від решти етноукраїнського загалу, а в подальшому отримати та реалізувати право на адміністративно-політичне або й державно-політичне самовизначення русинів як окремого народу, нації. Русинська ідентичність розглядається «політичними русинами» як легітимація їхнього виняткового права на управління регіоном, можливість самим розпоряджатися його природними й іншими соціально-економічними ресурсами та людським потенціалом; ініціатива угорців Закарпаття щодо створення на території області угорського автономного національно-територіального округу (без будь-яких проектних пропозицій щодо правових параметрів такої автономії) [260].

Досвід переконливо свідчить про прямий зв'язок між залученням громадських організацій до політичного життя і посиленням їхніх внутрішніх суперечок. Досить реальною за таких умов постає і можливість ескалації міжетнічних конфліктів. Саме тому державі необхідно спрямовувати подальший розвиток громадських організацій національних меншин вбк координації їхньої діяльності як реального втілення ідеї міжнаціонального миру і злагоди, толерантності й полікультурності.

2. *Особливості національної та етнічної самоідентифікації громадян України.* В активній боротьбі політичні сили в прагненні отримати підтримку суспільства вдаються

до маніпуляцій суспільною думкою. Це призводить до формування в українському суспільстві конфліктного поля напруги. Воно зумовлено існуванням стійких традиційних місцевих стереотипів у українців, що мешкають у різних регіонах країни, які сформувалися за минулі часи. Якщо мешканці Центрально-західних областей виховувалися в руслі західноєвропейської християнської традиції, то мешканці Південно-східних – у руслі православної візантійської. Різний історичний досвід і різні системи цінностей сформували ті стійкі стереотипи, що історично породжували недовіру між цими частинами народу. Чим більше зростає недовіра між мешканцями різних регіонів, тим більше вони втрачають адекватну оцінку подіям, що відбуваються, не зважають на розуміння необхідності консолідації, єднання. З цього приводу деякі дослідники роблять висновок, що «невід’ємною рисою стереотипізованої свідомості є спрощення складної та суперечливої дійсності, що не дозволяє індивіду орієнтуватися адекватно, реагувати на перехідні та проміжні стадії розвитку ситуації чи явища» [428, с. 251]. Сучасний процес відбудови української національної держави є саме тим перехідним етапом, коли відбувається загострення відносин у результаті невідповідності «вчорашніх стереотипів об’єктивній дійсності», по-перше, й формування на основі стереотипів етнічних упереджень, по-друге. Основою формування таких упереджень серед населення, з точки зору психології, є наявна тенденція до перебільшення відмінностей між власною та чужою етнічними групами й фактична мінімізація відмінностей усередині власної групи. Про існування стереотипів і упереджень серед населення нашої країни свідчать, зокрема, дані Центру Разумкова, які констатують, що рівень міжрегіональної відчуженості українських громадян є високим, зокрема, громадяни України вважають більш близькими до себе жителів сусідніх країн, ніж мешканців різних регіонів власної країни [212, с. 9].

Після проголошення незалежності України в країні відбулося помітне зростання національно-державної самоідентифікації (рис. 4.19), яка намагалася конкурувати з сильною в перші роки незалежності пострадянською ідентичністю.

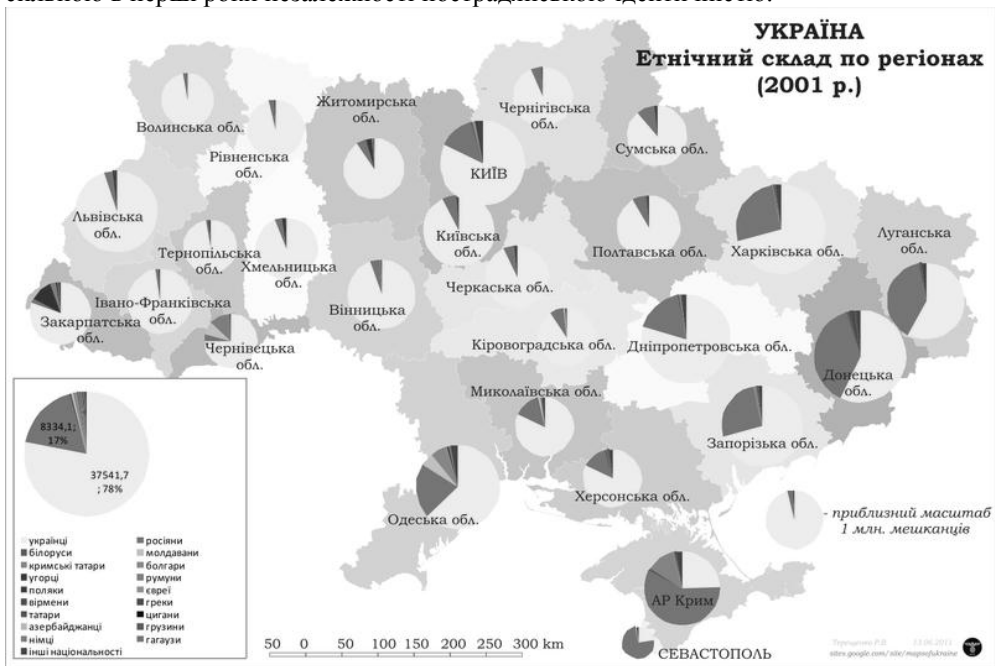

Рис. 4.19. Етнічний склад по регіонах за результатами Всеукраїнського перепису населення 2001 р.

На початку 2000-х рр. ситуація дещо змінилася, про що свідчать, по-перше, результати проведених соціологічних досліджень, відповідно до яких спостерігається тенденція до збільшення кількості осіб, які ідентифікували себе як українці та громадяни нашої держави (2004 р. – 44,2 %; 2005 р. – 54,6 %; 2006 р. – 51,6 %) [361, с. 54-55]. Варто зазначити, що головною рисою державно-національної «українськості» опитувані представники різних національностей визначили відчуття відповідальності за долю своєї країни. По-друге, протягом вказаного періоду відбувається зниження рівня самоідентифікації осіб зі своєю етнічною групою та поступова відмова від пострадянської ідентичності.

Окрім того, існуючі тенденції розвитку самоідентифікації населення України у напрямі національно-державної єдності не зменшують ризик дезінтеграції всеукраїнського суспільства через територіальну сегментованість і слабку узвичаєність його ціннісних основ. Результати опитування, проведеного у 2006 р., показали, що лише 24 % респондентів вважають, що українську націю та народ об'єднує наявність спільної історії та території, 21 % – мова спілкування, 19 % – релігія, 13 % – національна належність, 12 % – політичні погляди, 12 % – патріотичні почуття громадянина України, 10 % – національна ідея побудови української держави. Знову активізуються стереотипи розмежування населення за регіональними ознаками – «східняки», «западенці»; засоби масової інформації тиражують «ярлики» типу «дони», «донецькі», «закарпатські»; наростає протистояння населення різних регіонів одне одному [606, с. 462].

Регіональна диференціація населення не обмежується різним трактуванням минулого і баченням геополітичного майбутнього країни.

Паралельно з процесами національної самоідентифікації розвиваються й процеси формування європейської ідентичності, яка до 2011-2012 рр. не втрачала своєї значущості для громадян України, а отже, запит на європейськість є досить потужним в українському суспільстві [97, с. 65] (рис. 4.20).

Рівень розвитку національної та європейської ідентичності	Національна ідентичність			Європейська ідентичність		
	1991 рік	2001 рік	2011 рік	1991 рік	2001 рік	2011 рік
Високий	26%	25%	21%	24%	30%	27%
Середній	56%	48%	40%	49%	47%	38%
Низький	18%	27%	39%	27%	23%	35%

Рис. 4.20. Динаміка рівнів національної та європейської ідентичності населення України

Згідно з дослідженням, проведеним у 2007 р., 18,4 % респондентів України поділяють сепаратистські настрої, тобто підтримують ідею виходу зі складу країни області, в якій вони проживають (4,2 %), або перетворення її на автономну республіку (14,2 %). Ситуація дещо змінилася у 2013 р., відповідно до проведеного соціологічного опитування Центру Разумкова, 80 % опитаних громадян проти поділу України, проте 13 % – за автономію своїх регіонів, а понад 12 % – за федеративний устрій [432]. Але, як стверджує Л. Нагорна, робити висновок щодо реальної серйозної загрози проявів сепаратизму в Україні, зокрема «східного», та можливого розколу країни на основі існуючих регіональних розбіжностей поки що не має, оскільки «реальну загрозу розколу створюють не орієнтаційні відмінності, а конкуренція націоналізмів, коли вони входять у стадію

ворожості і «перемоги будь-якою ціною»; але при цьому автор наголошує, що існує можливість серйозного конфлікту по лінії «південь-північ»: «якщо країні й справді невдовзі доведеться зіткнутися із проблемою сепаратизму, то він, вочевидь, матиме південне, кримське походження» [364, с. 203-204].

На думку автора, на сьогодні в Україні етнічний фактор у країні та регіонах відіграє велике значення та роль у процесі утвердження соціально-політичної стабільності, особливо це стосується прикордонних територій, в яких зосереджена велику кількість представників тієї чи іншої національної меншини (АР Крим, Донецька, Луганська, Одеська, Чернівецька, Закарпатська області). Відсутність відповідних механізмів запобігання та ефективного державного регулювання політико-правових, економічних, національно-культурних проблем національних меншин є основою для посилення їхнього невдоволення своїм становищем в Україні. Тому досить часто національні меншини задля виходу із цієї ситуації вдаються до поширення ідей сепаратизму, ініціювання створення власної держави або можливості приєднання до іншої держави. На думку деяких дослідників, за передумовами активного прояву сепаратистських ідей на першому місці перебуває Крим, на другому – Закарпаття. Ми поділяємо їх точку зору щодо можливості в умовах існуючої політичної нестабільності в державі певного розколу політичних сил та посилення проросійських тенденцій серед української політичної еліти, перетворення таких тенденцій на реальну небезпеку для територіальної цілісності України [199].

Одним із актуальних питань становлення й розвитку самоідентифікації українського народу є мовне питання, яке отримало статус не стільки міжетнічного, а переважно політичного. Під час останніх президентських і парламентських виборів зусиллями учасників передвиборчих прокламацій воно загострилося настільки, що в суспільстві виникла реальна загроза розколу на мовному ґрунті. Питання державної мови розглядалося не лише учасниками політичних і правових дискусій, але й з точки зору національної безпеки. Таким чином, всебічний аналіз мовного питання набуває вкрай важливого значення як один із вагомих етнополітичних чинників.

Окреслений державою курс на українське національне відродження, який мав на меті розширення сфер застосування української мови, натомість призвів до серйозного морально-правового зіткнення інтересів: використання примусових адміністративних заходів щодо українізації могли розцінити як примус, недопустимий з принципами демократії, а закривання очей на існуючу проблему щодо мовного питання означало б непряме виправдання її попередньої дискримінації.

Згідно з даними Всеукраїнського перепису 2001 р., українську мову рідною назвали 32,6 млн чол., що складає 68 % від загальної кількості всіх громадян, російську – 29,6 %, на інші мови припадало 0,4 %. Протягом наступних років незалежності України мовне питання час від часу набувало політичного характеру та вимагало внесення відповідних змін на законодавчому рівні (рис. 4.21).

Здебільшого це стосувалося використання української та російської мов на державному рівні та надання останній статусу регіональної. Точка кипіння припала на 2012 р., саме на передодні чергових виборів до Верховної Ради було ухвалено новий закон про мови, відповідно до положень якого деякі мови отримали статус регіональних. Ситуація змінилася на початку 2013 р. По-перше, результати проведеного дослідження Київським міжнародним інститутом соціології у лютому-березні 2013 р. засвідчили, що 56 % українців назвали своєю рідною мовою українську, 40 % – російську, 3 % – іншу мову і 1 % не змогли відповісти на це питання [152]. По-друге, стосовно статусу російської мови, на основі відповідей респондентів було встановлено, що 47 % висловилися за надання їй статусу регіональної, але лише в тих регіонах, населення яких вважає це необхідним, 28 % заявили про необхідність надання їй статусу другої державної мови на всій території країни, натомість 19 % вважають доцільним виключення російської мови з офіційного спілкування на всій території України [152].

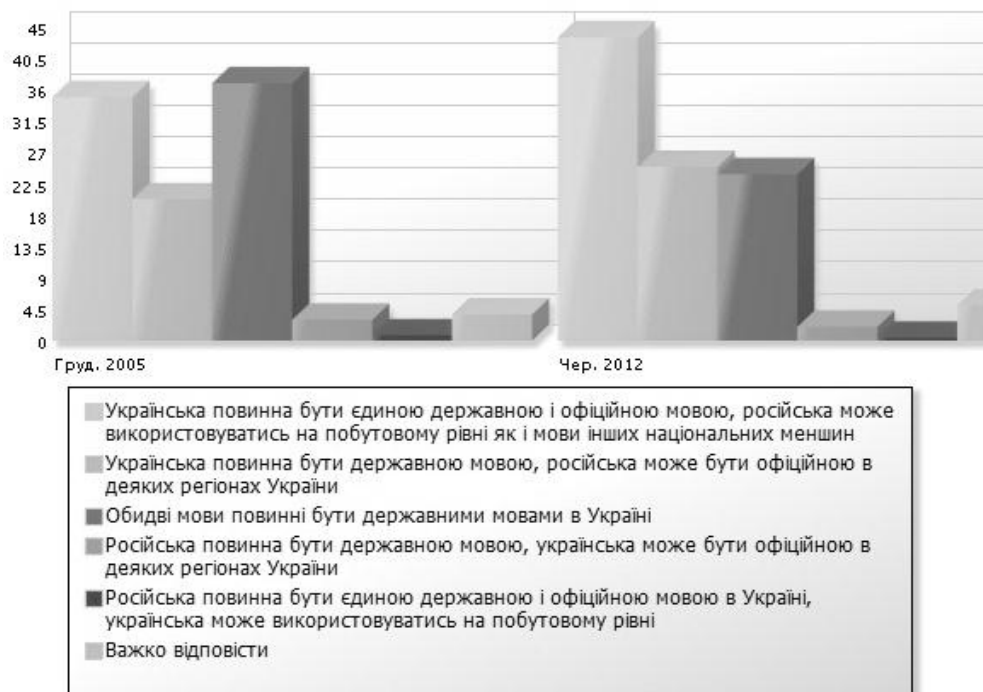

Рис. 4.21. Динаміка ставлення населення України щодо співіснування української та російської мов у державі (2005-2012 рр.)

Це доводить, що в незалежній Україні існують кореляційні вагомі чинники, які чинять потужний вплив на мовну поведінку населення й сприяють обмеженню вільного користування мовою, яку вони вважають рідною.

Слід констатувати також, що наразі українська мова не є пануючою, в доброму розуміння цього слова, у суспільно-політичному житті населення та держави внаслідок наявності певної кількості об'єктивних та суб'єктивних чинників: відсутність належного економічного розвитку в державі, й як наслідок, відсутність необхідних фінансових ресурсів; наявна протидія деяких впливових груп; відсутність престижності мови тощо. Про обмеження функціонування української мови свідчить низький рівень її використання у ЗМІ, бізнесі, побуті громадян.

Унаслідок недостатньої уваги з боку органів виконавчої влади функціонування національної мови паралізується. Підтвердженням цього є й той факт, що у січні 2013 р. до Верховної Ради було внесено законопроект «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні», основна мета якого врегулювати питання щодо належного використання української мови на державному рівні [387].

Таким чином, особливості історичного розвитку України й сучасний стан суспільства зумовлюють необхідність забезпечення з боку держави захисту національних меншин та титульного етносу – українців, самотність яких була значною мірою втрачена. Однак втрата самотності за шкалою актуальності проблеми займає місце латентної, а втрата самотності аж до стану «розколу» займає місце гострої, тому що напрямую загрожує національній безпеці України.

3. *Особливості динаміки етнічного складу населення.* У 90-х рр. XX ст. у геометричній прогресії відбувалося погіршення ситуації з природним репродукуванням населення

України – почала невпинно зростати смертність та скорочуватися народжуваність. У таких умовах саме завдяки репатріації було забезпечено значне зростання населення країни, чисельність якого у 1993 р. сягнула 52 млн чол. У подальші роки, насамперед, через загальне зниження соціально-економічного становища притік людей в Україну сповільнився, в країні почала зменшуватися кількість населення переважно за рахунок еміграції різних верств населення до Росії та країн Європи [257]. Сучасна ситуація практично не покращилася (рис. 4.22).

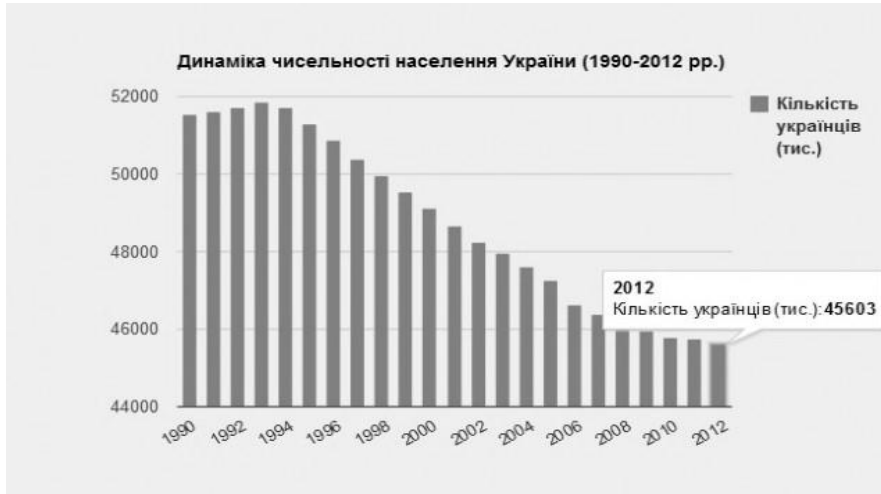

Рис. 4.22. Динаміка чисельності населення України (1990-2012 рр.)

Відповідно до прогнозів демографів, Україну й надалі, незважаючи на всі превентивні заходи держави, очікує подальше нерівномірне скорочення населення. Зокрема, на їх думку, відбуватиметься поступове зменшення представників російської національності, натомість відбуватиметься збільшення етнічних українців та кримських татар. Деякі дослідники прогнозують збільшення чисельності представників кавказьких національностей та вихідців з Африки й Азії (рис. 4.23).

Джерело: Державна служба статистики України

Рис. 4.23. Зміна чисельності населення України за рахунок природного та міграційного руху (тис. осіб)

Уже на сьогодні серед іноземців, які прибувають до нашої країни, спостерігається тенденція до поселення на певних її територіях, здебільшого це південно-східні міста. На це є декілька причин, по-перше, високий рівень природного скорочення населення, по-друге, наявність великої частки мігрантів на їх території, які й надалі приймають своїх представників. Наприклад, близько половини іноземців у 2010 р. зареєстрували власне проживання в п'яти регіонах України: Одеській, Донецькій та Дніпропетровській областях, Києві, Автономній Республіці Крим. Така ж тенденція збереглася й сьогодні, зокрема, найбільший відсоток іммігрантів залишається у Криму та Севастополі (34,8 % та 34,1 % відповідно), доволі високий відсоток зберігається у регіонах Південного Сходу та Києві (12 % та 15 % відповідно). Натомість у регіонах Центральної та Західної України їхня частка продовжує зменшуватися – від 7 % до 2 % [264]. Така ситуація досить шкідлива для держави. Зважаючи на процеси деукраїнізації, що відбуваються в містах Центральної, Східної та Південної України, можна стверджувати, що нові мешканці регіонів, внаслідок відсутності ефективної інтеграційної політики, будуть здебільшого русифіковані або ж перетворяться на індивідуальних мешканців, які розглядатимуть нашу державу виключно як транзитну.

Деякі з дослідників наголошують на необхідності покращення ситуації для мігрантів, аби за їхній рахунок покращити ситуацію з чисельністю населення. Але ми не поділяємо їх думку, підтримуючи тих авторів, які наголошують на виникненні ще більшої кількості проблем у такій ситуації [264], наголошуючи на негативній практиці деяких європейських країн. На сьогодні, відповідно до офіційних даних, в Україні перебуває 0,11 млн мігрантів, за неофіційними – таких 5-7 млн осіб [264].

4. *Наявні протиріччя між національно-державними інтересами України та сусідніх держав, зокрема, Росії, Угорщини, Румунії.* Щодо Росії, то, на думку деяких дослідників, її політичні сили своїми заявами та діями опосередковано й безпосередньо впродовж тривалого часу намагаються втручатися або ж чинити суттєвий вплив на внутрішні справи України. Насамперед, це стосується ситуації щодо Криму. Акумуляція такої активності прогнозовано посилиться у зв'язку з закінченням терміну перебування флоту РФ на території Севастополя. Ризик підбурення етнополітичних конфліктів та іредентизму зі сторони Росії цілком імовірний, з огляду на заяви про можливі дії Росії щодо України в разі її входження до НАТО. Вагомий етноконфліктний запас сил містить політизація притаманних для наукового та освітнього дискурсів Росії і України розрізень в оцінці низки подій історичного минулого. Особлива увага в ідейно-політичній боротьбі, що активізувалася за останні роки, концентрується переважно на суперечливих питаннях української історії, зокрема визвольних змагань українського народу 1917-1920 рр., історичного значення входження України до складу Радянського Союзу, актуальності питання Голодомору в 1932-1933 рр. Проте різні політичні сили продовжують актуалізувати ці питання, формуючи в суспільній свідомості потрібні відповіді на них, щоб обґрунтувати запропоновані ними альтернативи державного будівництва й державної політики на сучасному етапі історії українського народу.

Певний дисбаланс у етнополітичну ситуацію в Україні вносять основи зовнішньої політики вказаних держав. Щодо Росії, то це в першу чергу стосується державної політики РФ щодо «закордонних співвітчизників» та необхідності надання російській мові статусу офіційної мови як в Україні, так і в інших державах СНД. Деяку загрозу для України становить і поведінка екстремістських кіл у Румунії та Угорщині [261, с. 454-455], яка направлена на заохочення представників румунської та угорської національностей приймати активну участь у житті своєї етнічної батьківщини, отримувати паспорти та громадянство [100] (рис. 4.24).

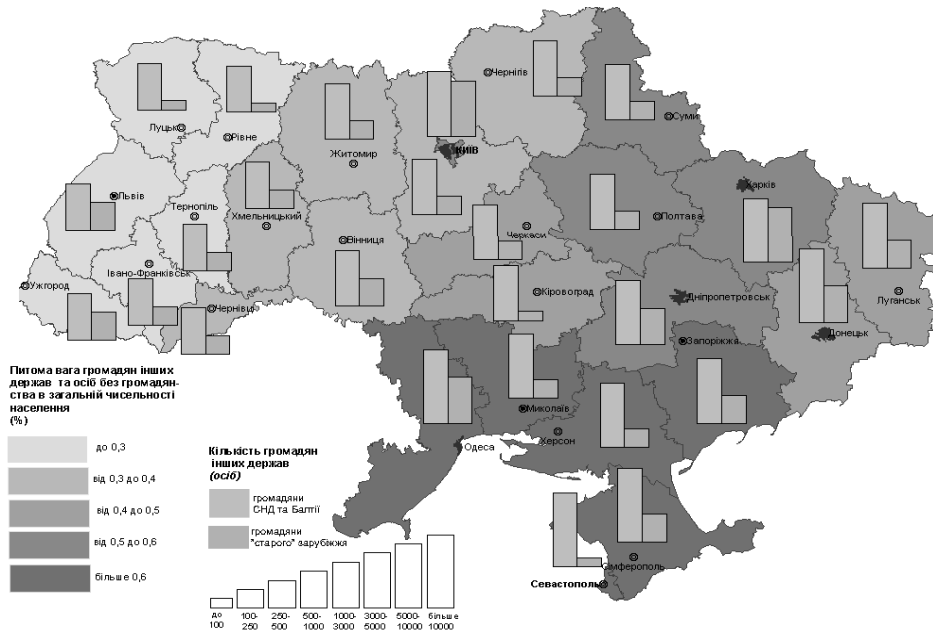

Рис. 4.24. Склад населення за громадянством за результатами Всеукраїнського перепису населення 2001 р.

Нині ситуація набула критичних розмірів. Відповідно до неофіційних даних, близько 250 тис. українців мають подвійне громадянство (угорське громадянство – 80-90 тис. осіб, румунське – до 80 тис., російське – 70-80 тис. українців) [132]. З огляду на такий стан речей, у березні 2013 р. до Верховної Ради було внесено на розгляд законопроект про подвійне громадянство. Необхідність законодавчого врегулювання відповідного питання посилено й діями РФ, яка заявила про необхідність спрощення процедури отримання громадянства для осіб, які переїжджають туди за програмою переселення [132].

Але, крім негативних тенденцій, є й певні позитивні сторони співпраці з іншими країнами. Наприклад, українсько-польські стосунки будуються з обов'язковим урахуванням присутності польської меншини в Україні (за статистикою – 290 тис. чол.) та українців у Польщі (понад 300 тис. чол.). Враховується й історичний досвід відносин обох держав і народів. Питання національних меншин включено до компетенції Консультативного Комітету Президентів України і Польщі від дня його створення. Зазначимо, що поява подібного органу – безпрецедентне явище в історії двосторонніх відносин України зі світом. Питання захисту прав меншин – це не лише проблема політична, а й культурна та конфесійна. У місцях компактного проживання поляків – Житомирській, Львівській, Хмельницькій, Київській областях та Києві – з'являються нові або відроджуються колишні католицькі храми, відкриваються релігійні навчальні заклади.

У цьому плані покажемо є приклад взаємин України та Угорщини. Відомо, що в Україні (Закарпаття) проживають 160 тис. осіб угорської національності. Першою угодою, що не мала аналогів у практиці міжнародних відносин, був українсько-угорський документ про захист прав національних меншин (травень 1991 року). З цього приводу було створено змішану комісію. Причому статті про права національних меншин, що є в цьому документі, охоплюють значно ширший спектр, ніж Заключний Гельсінський Акт. Угорська сторона надає й фінансову допомогу районам, де проживають угорці.

5. *Прояви расизму, ксенофобії та нетерпимості в Україні.* Слід наголосити, що українське суспільство здебільшого намагається дотримуватися на належному рівні етнонаціональної толерантності. Але негативні прояви все ж таки мають місце, як-от: прояви у масовій свідомості населення ксенофобських стереотипів, розпалювання

ворожнечі у ЗМІ, поширення антитолерантності в інтернет-мережі, поширення ідей правого радикалізму в молодіжному середовищі; прояви расизму та внаслідок цього прогресування кількості постраждалих від них людей [188]. За офіційними даними СКРН, починаючи з 2006-2007 рр., в Україні спостерігається поступове збільшення расистських інцидентів. Зокрема, у 2007 р. було скоєно 88 расистських нападів на осіб та 6 вбивств на цій же основі, 2008 р. таких випадків було 89 і 4 вбивства, 2009 р. скоєно 47 расистських нападів на осіб та 30 нападів 2010 року [682]. Певний черговий сплеск різних упередженостей, які визначають існування у суспільстві різних проявів несприйняття «чужинців», расизму та нетерпимості, прослідковується у 2011 р. Відповідно до результатів моніторингу «Злочини на ґрунті ненависті в Україні», який було проведено протягом 2001-2012 рр. у 17 регіонах країни, Харківською правозахисною групою та її партнерами в період з квітня 2011 р. до квітня 2012 р. в Україні було зафіксовано 62 злочини на ґрунті ненависті, зокрема 27 нападів на іноземців, під час яких постраждали 48 іноземних громадян [74]. Варто наголосити, що, з точки зору офіційної державної статистики, в країні дещо краща ситуація, зокрема «згідно з даними спільної статистичної звітності Генпрокуратури та МВС щодо злочинності на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості впродовж 2011 року зареєстровано чотири подібні злочини. У тому числі один – погроза вбивством та три – на ґрунті порушення рівноправності громадян залежно від расової, національної належності або релігійних переконань» [45].

Варто зауважити, що у своєму толерантному ставленні українське суспільство надає певні переваги окремим представникам етнічних груп, серед яких українці, росіяни та білоруси. Натомість до представників інших національностей та осіб з неєвропейських країн, які за своїм економічним розвитком є біднішими за нашу державу, у суспільства наявне упереджене ставлення. Тому можна погодитися з думкою деяких дослідників, що у своєму ставленні до представників інших національностей українці здебільшого ґрунтуються не стільки на національних відмінностях, стільки на соціально-економічних особливостях розвитку їхньої держави. Крім того, незважаючи на відсутність загроз для меншин, які традиційно перебувають на території нашої держави, існують певні виключення, і передусім, це стосується упередженого ставлення українців до представників ромської національності. Але наголосимо, що, незважаючи на наявні особливості співіснування українського суспільства, умови для формування екстремістських орієнтацій серед населення відсутні.

Результати соціологічного опитування «Права людини в Україні, рівень ксенофобії, ставлення до мігрантів та біженців, ставлення до проявів екстремізму» показали, що більшість українців схвально ставиться до надання права або можливості приїжджати та жити в Україні представникам Росії та Білорусії (рис. 4.25) [437].

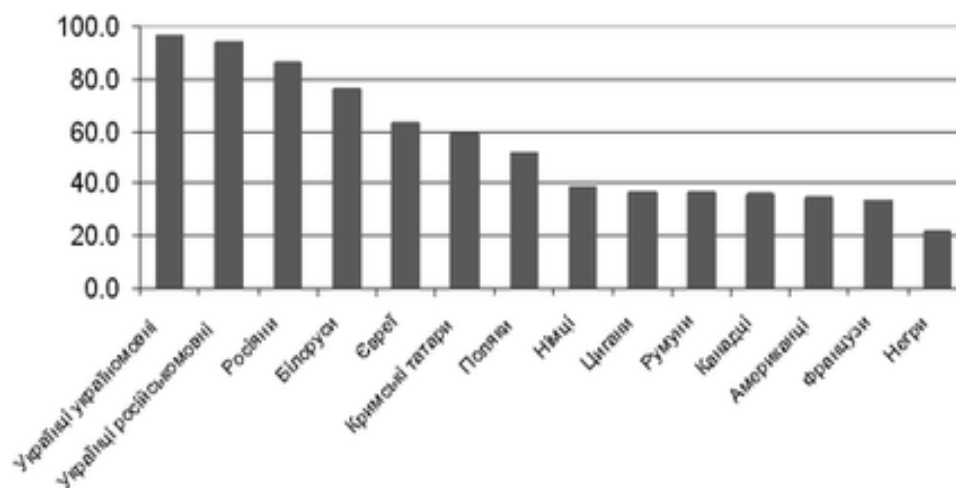

Рис. 4.25. Степінь толерантності до різних етнічних груп як жителів України

Зокрема, 52,7 % респондентів позитивно ставляться до приїзду та перебування в країні мігрантів; 27 % вважають за потрібне обмежити їх кількість; 9,3 % – ліченим представникам; 3 % – нікому [188]. До репрезентувальників інших національностей та рас ставлення українців дещо гірше, зокрема, 19,6 % переконані, що багатьом можна надавати право приїжджати й жити в Україні; 37 % – обмеженій кількості; 23,1 % – лише окремим представникам; 9 % – нікому [188]. Щодо можливості приїзду до України представників бідніших країн поза межами Європи ставлення вкрай негативне: 10,9 % підтримують всіх охочих приїхати в країну; 27,3 % – не багатьом; 25,5 % – лише ліченим представникам; 19,4 % вважає, що нікому [188]. Отриманні дані щодо схвалення насильницьких дій стосовно представників країн Азії, Африки та євреїв не вийшли за межі соціологічної похибки цього дослідження. Найгіршим є ставлення до представників ромської національності – більше 4 % опитаних [188]. Крім цього досить різкими є відповіді на дещо провокативне запитання: «Від яких з цих груп людство має звільнитися»: 6,7 % анкетованих назвали представників Азії; 7,8 % – Африки; 11,8 % – осіб національностей Кавказу; 17,1 % – циган [188].

Досить часто негативні явища та тенденції у суспільстві провокуються шляхом планомих, ретельно спланованих дій у вигляді інформаційних кампаній, направлених проти представників тієї або іншої національності, зокрема, антитатарська та ісламофобська кампанії в АРК, антиромська кампанія в Західній Україні. Наприклад, у 2011 р. низку таких заходів було проведено проти будівництва мечетей у м. Біла Церква та м. Хмельницьк, марш «Умань без хасидів» тощо [188]. Також чинником провокування ксенофобських настроїв в українському просторі є широковідома практика використання «мови ненависті» у вітчизняних ЗМІ, за допомогою якої абсорбується розпалювання міжетнічної ворожнечі.

У рамках проведеного дослідження «Кримські ЗМІ. Мова ворожнечі» було опрацьовано публікації 29-ти загальнокримських та місцевих друкованих ЗМІ, унаслідок чого було виявлено 218 випадків непоштового висловлювання про представників інших етнічних груп [188]. Перше місце щодо некоректних закидів займають українці (109 згадувань), на другому місці – росіяни (61), на третьому – кримські татари (41) [188]. Основу висловлювань щодо українців складала звинувачення у націоналізмі, шовінізмі, екстремізмі, росіян було звинувачено у використанні та розповсюдженні образливих анекдотів, кримських татар – у вимаганні надання привілеїв за національною ознакою [188].

Варто звернути особливу увагу на прояви ксенофобії та расизму зі сторони можновладців та державних службовців. Зокрема, відповідно до даних моніторингу «Злочини на ґрунті ненависті в Україні», протягом вказаного часу його проведення було зафіксовано 38 таких випадків, 30 з яких стосувалися представників ромської національності [201]. Необхідно зауважити, що більшість промов була проголошена в західних регіонах нашої країни, хоча географічних особливостей таких проявів раніше в країні не було, іншим, на жаль, активним у цьому плані регіоном залишається Крим [74]. Про таку негативну тенденцію наголошується і в доповіді ЄКРН, зокрема, це стосується некоректної поведінки щодо представників різних національностей під час виборчої кампанії 2010 року [682]. Крім цього, ми погоджуємося з думкою деяких експертів, що складна міжетнічна ситуація в країні є не стільки наслідком міграційних процесів та особливостей релігійних взаємовідносин, скільки наслідком фактичного нав'язування політиками у процесі боротьби за владу [38].

Значну роль у розповсюдженні та розпалюванні расизму, ксенофобії та нетерпимості відіграє на сьогодні мережа Інтернет. Український інформаційний простір є базовим для поширення інформаційного продукту більш розвинених країн. У фінансовому та політичному плані – це продукція американської культури, в ідеологічному – російський інформаційний продукт, чия питома вага в інформаційному просторі України надзви-

чайно велика (за різними даними, від 30 до 45 %) [32]. Як наслідок, відбуваються процеси руйнації існуючих культурних традицій, насамперед, засобами аудіовізуальних ЗМІ, що дає підстави стверджувати про вторинність саме власного інформаційного ринку України щодо більш потужних, завдяки процесам глобалізації, інформаційних ресурсів.

На запит «расизм» у пошуковій системі Google знаходимо близько 3 млн результатів, «нетерпимості» – 25 тис., «ксенофобії» – 46 тис., «дискримінації» – близько 4 млн. Така ситуація характерна не лише для України, це сучасна тенденція розвитку суспільства. Спираючись на дані соціологічного моніторингу щодо феномену кібер-ненависті в українському мережевому просторі, прослідковуємо, що практично всі коментарі нетерпимості націлені проти росіян, українців і євреїв, інші національності майже не представлені у дискурсі. У дослідженні підкреслено, що коментарі ненависті стосовно жителів західних регіонів України відрізнялися більшою категоричністю й значно частіше містили заклики до фізичного знищення і насильства [188].

Наразі глобалізуються стереотипи, що проповідують недопустимість ідеологічного та регіонального характеру, зокрема, «донецькі – галичани» / «українофоби – націоналісти», які користуються великою популярністю у деяких суб'єктів суспільно-політичного життя країни. За даними результатів дослідження «Расизм і ксенофобія в Україні: міфи і реальність», проблема ксенофобії та расизму серед українців здебільшого штучно загострюються та провокуються за допомогою «умисного провокування і образи етнічних груп, перекручування інформації, подій, навішування на українців ярликів антисемітів, нацистів і ксенофобів» [437].

Неконтрольоване збільшення інтернет-сайтів, на сторінках яких пропагують ксенофобію, міжетнічну та расову нетерпимість. До таких сайтів, за офіційними даними, належать: веб-сторінки організацій («СНА», «Патріот», неформальних локальних угруповань («Реактор», «Автономний опір» та ін.), сторінки різноманітних спільнот у соціальних мережах тощо [437] та навіть своєрідна їх поетизація. Подальше збільшення ролі Інтернету у житті людей певним чином перетворює його на дієвий інструмент популяризації таких ідей, заохочення до вступу до лав праворадикальних організацій, організації та координації їх діяльності.

Практична неможливість відстеження та контролю проявів нетолерантності в Інтернеті, а особливо в соціальних мережах, пояснюється розташуванням їх серверів поза межами України, а відтак притягнути авторів забороненого контенту до кримінальної відповідальності не видається можливим.

Особливого значення в сучасних умовах набуває поширення ідей правого радикалізму серед молоді. Оскільки молодь є одним із найактивніших користувачів Інтернету, відповідно вона стає об'єктом пропаганди через мережу праворадикальних ідеологій, які базуються на ідеях міжнаціональної та расової нетерпимості. Осередками таких ультраправих організацій, передусім, стають великі міста України: Київ, Дніпропетровськ, Донецьк, Харків, Львів, Миколаїв, Одеса, Сімферополь тощо. Активісти таких організацій активно здійснюють пропагандистські кампанії, підтримують міжнародні зв'язки, здебільшого, на думку деяких дослідників, із російським ультраправим рухом.

З огляду на такі тенденції, викликає певне занепокоєння збільшення випадків конфліктної поведінки окремих представників населення країни щодо мігрантів на ґрунті расової та етнічної нетерпимості. Саме тому сьогодні особливо актуальне формування толерантного ставлення до іммігрантів, етнокультурна та расова ідентичність яких не є традиційною для нашої країни. Невідкладного формування й впровадження потребує ефективна державна політика інтеграції іммігрантів в українське суспільство.

6. *Посилення впливу глобалізаційних процесів на внутрішнє та зовнішнє життя населення та держави.* Україна сьогодні відчуває вплив лише першої хвилі глобалізації, яка розпочалася після проголошення незалежності та подальшої активізації її міжнародної діяльності. Деякі дослідники стверджують, що обраний Україною напрям на

інтеграцію до ЄС є одним із проявів глобалізаційних процесів у державі, який, до речі, набирає обертів. Про таку тенденцію свідчить і наявний стан речей, відповідно до якого серед населення України збільшується довіра до зовнішніх установ і відчувається певна криза щодо ставлення до власних соціально-політичних інституцій. Наприклад, відповідно до результатів Європейського соціального дослідження, найвищий показник довіри до державних інституцій в Україні спостерігався протягом 2005 р., найнижчий – у 2009 році [559]. Починаючи з 2011 р., знову спостерігається зменшення рівня довіри громадян до державних інституцій, унаслідок чого Україна зайняла останні місця в рейтингу серед 26 країн Європи: рівень довіри до Верховної Ради становив 1,99 бали, до судово-правової системи – 2,26 бали, до міліції – 2,5 бали. Відповідно до рівня довіри політикам Україна 2011 р. випереджала лише Грецію, а за рівнем довіри політичним паріям перебувала на одному рівні з Болгарією, випереджаючи лише Грецію та Хорватію (рис. 4.26) [143].

Рис. 4.26. Рівень політичної довіри в різних країнах

У 2012 р. ситуація стала ще гіршою [143] (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Динаміка довіри до суспільно-політичних інституцій

	Довіряють, %	Не довіряють, %	Баланс довіри- недовіри, %
Церкві	61,7	17,0	44,7
ЗМІ	40,5	28,3	12,2
Громадським організаціям	27,1	29,4	-2,4
Збройним силам	34,3	36,6	-2,4
Опозиції	24,0	52,6	-28,6
Президенту	21,9	65,9	-44,0
Міліції	15,5	62,9	-47,4
Уряду	16,1	68,8	-52,7
Верховній Раді	12,0	73,4	-61,4

Рівень показників довіри взаємопов'язаний із рівнем показників рівня задоволеності життям населення. У 2011 р. населення України, порівняно з населенням європейських країн, було найменше задоволене рівнем свого життя (4,82 бали за 10-бальною шкалою) та вважало себе дуже нещасливим (5,86 бали). А щодо незадоволеності існуючою діяльністю уряду та станом економіки (2,25 та 2,25 бали відповідно), українці випередили лише греків.

Варто зауважити, що найгірші показники соціального самопочуття населення України були у 1998 р. – 33,7 бали, найкращі показники припадають на весну 2009 р. – 39,4 бали. У подальші роки ми спостерігаємо лише погіршення цих показників: 2010 р. – 38,6 бали, 2012 р. – 37,4 бали. Але якщо раніше основним показником незадоволення рівнем соціального самопочуття було погане матеріальне положення, то 2012 р. додаються такі показники, як відсутність рішучості для досягнення власних намічених цілей, невпевненість у власних силах та можливостях, відсутність ініціативи та самостійності щодо необхідності розв'язання життєвих проблем. З огляду на таку ситуацію, стає зрозумілим чому в 2012 р. 51 % громадян був дуже незадоволений своїм становищем у суспільстві, й лише 19 % вважали свій стан задовільним. А в прогнозах на 2013 р. українці практично не змінюють своїх можливостей: 51 % наголошує на відсутності будь-якого покращення свого становища, й лише 15 % сподіваються на покращення свого життя [54].

Згідно з офіційними даними щорічного «Рейтингу глобалізації», Україна кожного року змінює свої позиції щодо глобалізації та її впливу. Доречно наголосити, що в основі рейтингу знаходяться чотири основні параметри діяльності та активності держави: економічний (міжнародна торгівля, інвестиції, виплати та ін.); персональні контакти (поїздки та туризм, міжнародні телефонні переговори, поштові відправлення та ін.); технологічний (комунікації, високі технології, Інтернет та ін.); залученість до міжнародної політики (членство у міжнародних організаціях, кількість посольств та ін.). Враховуючи відповідні параметри, Україна у 2003-2004 рр. займала 43 місце, у 2005-2006 рр. – 39, у 2007 р. – 50, у 2008 р. – 42 місце [651]. При цьому Україна ввійшла в десятку найбільше глобалізованих країн за одним із критеріїв – «членство в міжнародних організаціях». У 2011 році Україна опинилася вже на 53 місці, відразу після Росії, а у 2012 р. наша держава вже перебувала на 47 місці [205].

На міжнародній арені оцінка демократії та свобод в Україні значно погіршилася саме за останній рік. Згідно з щорічним рейтингом демократичних прав та громадянських свобод «Freedom House», Україну переведено з категорії вільних країн до «частково вільних» [642].

У дослідженні, проведеному американською дослідницькою організацією Heritage Foundation, Україна у 2012 р. посіла 163 місце в рейтингу економічних свобод серед 179 країн світу. На 2013 р., відповідно до прогнозів цього рейтингу, Україна підніметься на 161 місце.

Щодо рейтингу демократії країн світу у 2008 р. Україна займала 53 місце, у 2010 р. – вже 67, а 2012 р. опустилася на 80 місце. На сьогодні в Україні, з точки зору міжнародної спільноти, відбувається найбільший регрес у демократії серед усіх країн Європи. Саме тому їй відведено «почесне» сьоме місце серед країн із найбільшим занепадом демократії – після Мадагаскару, Фіджі, Ірану, Ефіопії, Єгипту та Гамбії [642].

Таким чином, можемо зробити висновок, що сьогодні в Україні в етнонаціональній сфері відбуваються різновекторні процеси:

1) у країні відбувається подальший процес зростання активності національних меншин, їхнього активного бажання брати участь у політичному житті суспільства та впливати на прийняття управлінських рішень; продовжує змінюватися національний склад та самосвідомість населення країни, що призводить до загострення міжетнічних відносин як між представниками різних етнічних груп, так і всередині них; поширюються

прояви ксенофобії, дискримінації та нетерпимості, які посилюються активною діяльністю праворадикальних груп; великими темпами скорочується рівень задоволення громадян своїм становищем та, відповідно, рівень довіри до існуючих суспільно-політичних інституцій;

2) відбувається певна консолідація населення країни щодо питань територіальної цілісності держави й можливих варіантів зміни нею державного устрою; формується чітка позиція громадян щодо мовного питання; визнається необхідність впровадження відповідної законодавчої бази та дієвих механізмів щодо запобігання проявам негативних явищ у взаємовідносинах між представниками різних етнічних груп; поступово формуються стандарти необхідні для формування громадянського суспільства.

У цілому, хоча внутрішньополітичні проблеми в країні не досягли того рівня, який би дозволив говорити про можливі конфлікти чи заворушення, певні загрози, що виникають вже зараз, змушують акцентувати увагу держави та її інституцій на можливих негативних наслідках для основних напрямів етнонаціонального розвитку України.

4.3. Концептуальні засади сучасної державної етнонаціональної політики України

Розвиток та інтеграція незалежної України в міжнародний політико-правовий простір зумовлюють необхідність вдосконалення правових регуляторів етнонаціональної сфери. Якнайшвидшого затвердження потребують законодавчі основи державної етнонаціональної політики, при її формуванні перевагу, мабуть, варто надати забезпеченню індивідуальних і групових прав на основі пріоритетності перших. Вибір такої концептуальної моделі зніме проблему пошуку оптимальних правових форм забезпечення «статусів» етнічних спільнот і ранжування цих спільнот за «статусами». Якщо не відмовитися від існуючої орієнтації на пріоритетність групових прав, постане питання щодо необхідності законодавчого закріплення державного статусу української етнічної нації. Тому для української етнонаціональної політики сьогодні є актуальними слова Карла Поппера, які цитує у своїй книзі відомий німецький дослідник і політичний діяч Ральф Дарендорф: «Ми можемо повернутися до племені, але якщо ми хочемо залишитися людьми, ми повинні рухатися вперед до громадянського суспільства» [130, с. 240].

Саме тому на сьогодні Україна намагається послідовно реалізувати європейський вимір етнонаціональної політики, який повинен ґрунтуватися на відповідних принципах (рис. 4.27).

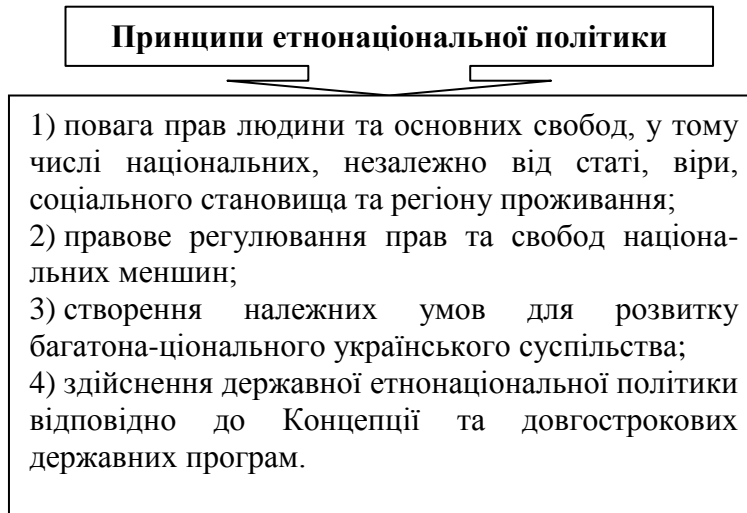

Рис. 4.27. Основні принципи етнонаціональної політики

Одним із перших законодавчих актів, який гарантував дотримання прав та свобод національних меншин в Україні, є Декларація про державний суверенітет (табл. 4.4) [134, с. 47].

Таблиця 4.4

**Основні положення Декларації про суверенітет
щодо прав та свобод національних меншин в Україні**

Декларація про державний суверенітет України	Характеристика
Розділ II	Громадяни всіх національностей складають народ України
Розділ IV	Держава забезпечує рівність перед законом усіх громадян незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної належності, статі, освіти, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду та характеру занять, місця проживання та інших обставин
Розділ VIII	Проголошення незалежності не призведе до порушення прав людини будь-якої національності, а держава забезпечить повну свободу розвитку всіх національних мов та культур

Як суверенна демократична держава Україна проводить свою зовнішньополітичну діяльність на основі принципів, закладених традиційною (Вестфальською) системою міжнародних відносин. Пріоритетними в її зовнішній політиці є принципи гарантування національної безпеки та відсутність втручання у внутрішні справи інших держав. В українській науці державний суверенітет розглядається переважно у правовому аспекті. Його визначають як політичну та правову характеристику державної влади, яка полягає у винятковому праві держави самостійно вирішувати свої внутрішні та зовнішні проблеми, здійснювати внутрішню і зовнішню політичну діяльність. Проте сьогодні в умовах інтеграції національних держав у міжнародне співтовариство та зміни їх ролі в міжнародній системі перед українськими науковцями і державними практиками постає потреба наукового переосмислення змісту та особливостей державного суверенітету.

Бажаючи не зашкодити (і це ґрунтується на історичній традиції українського етносу), не порушити і не обмежити права інших людей неукраїнського походження, Україна одразу проголосила «Декларацію прав національностей України» (1 листопада 1991 р.) [133], маючи на увазі ту істину, що ніхто, який волею долі чи бажанням волі опинився тут, не має бути обмеженими у правах, порівняно з представниками титульної корінної державотворчої нації (рис. 4.28), про що наголошено у ст. 1 та знаходить своє продовження у ст. 6 документа [273].

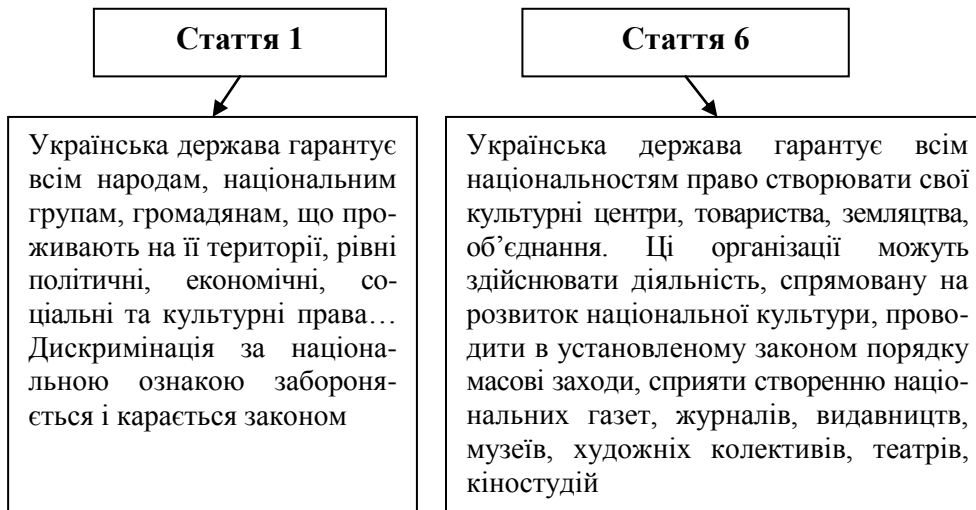

Рис. 4.28. Законодавче гарантування прав для осіб неукраїнського походження

Ухвалення Декларації було важливим політичним кроком, який не лише вносив основи регулювання життя українського суспільства, а й відіграв важливу роль у підготовці та проведенні референдуму щодо проголошення незалежності України. Як засвідчили результати виборів, більшість громадян підтримала ідею та повірила в можливість створення незалежної правової держави України.

Хоча в цілому основні засади та принципи етнічної політики України варто формувати відповідно до основних положень Конституції, в якій окреслене національне питання. За змістом Преамбули Конституції України, основу українського народу складають дві складові – представники української нації та громадяни інших національностей, що знаходять своє підтвердження в наступних статтях Конституції [247].

Наприклад, стаття 10 Конституції визначає державною мовою українську [247]. Отже, держава повинна забезпечувати всі належні умови для розвитку та функціонування української мови в усіх сферах суспільно-політичного життя громадян на всій своїй території без виключень. Крім того, держава гарантує можливість вільного розвитку, використання та захист російської мови та інших мов національних меншин.

Статтею 11 Основного Закону закріплено основні положення щодо консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій та культури, а також вона гарантує та забезпечує розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України, формуючи таким чином певну тріаду (українська нація, корінні народи, національні меншини), які всі разом становлять український народ [247]. У ст. 12 Закону прописано задоволення державою національно-культурних та мовних потреб українців, що проживають за межами держави. Пункти 3 та 4 ч. 1 ст. 92 Конституції України гарантують визначення прав корінних народів та національних меншин, можливий порядок застосування мов згідно з основними положеннями відповідних законодавчих актів [247].

Отже, права національних меншин повинні становити окрему групу громадянських прав, оскільки їх співвідношення з правами людини є досить своєрідним й потребує окремої уваги. Загальноприйняте твердження про первинність прав людини не повинно протиставляти правам національних меншин. Натомість гарантування та дотримання прав людини як окремої особи може бути досягнуто за умови одночасного забезпечення її основних національних та етнічних прав. Визначальним принципом правового статусу особи є принцип рівноправності незалежно від будь-яких чинників, у тому числі національності, мови, расової приналежності.

Щодо правового регулювання прав та свобод національних меншин, вітчизняне законодавство не встановлює жодних критеріїв для визначення національних меншин, за винятком виявлення почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою.

Законом України «Про національні меншини в Україні» гарантується, по-перше, захист державою всіх громадян на рівних підставах, по-друге, рівні політичні, соціальні, економічні та культурні права і свободи незалежно від національного походження, а також можливість розвитку національної самосвідомості та самовиявлення [458]. Інакше кажучи, тут змішано громадянські та етнокультурні права. Законом наголошується на необхідності дотримання всіма громадянами, незалежно від національної приналежності, основних положень задекларованих у Конституції та Законах України, сприяти дотриманню її державного суверенітету та територіальної цілісності, виявляти повагу до мови, культури, традицій тощо. Але ми бачимо, що постійні випадки порушення вимоги цієї статті (заяви про двомовність, федеративний устрій, прояви ксенофобії) практично не несуть жодної кримінальної й навіть адміністративної відповідальності.

У Законі закріплено поняття «національна меншина» як група громадян України, «які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою» [458]. Доречно наголосити, що в Законі було враховано побажання, які були висловлені національно-культурними товариствами. Винятком стало положення про відсутність права в національних меншин створювати національно-культурні одиниці, що визвало певну критику з боку деяких лідерів національних громад.

Статтею 5 Закону «Про національні меншини» забезпечується врахування інтересів та потреб національних меншин законодавчою і виконавчою владою, органами місцевого самоврядування через створення постійно діючих комісій щодо питань міжетнічних відносин та дорадчих органів із представників національних меншин [458]. Крім цього дорадчі органи з представників національних меншин можуть бути створені та функціонувати при місцевих Радах народних депутатів.

Однак до цього часу чітко не визначено, за яким принципом мають формуватися постійні комісії з питань міжнаціональних відносин у місцевих радах, механізм фінансування цих комісій, а також кого слід вважати представником національної меншини під час формування дорадчих органів. Немає визначеності й щодо ідентичності з юридичної точки зору паралельно вживаних у Законі «Про національні меншини» [458] понять: «національні громадські об'єднання» і «громадські об'єднання національних меншин» як між собою, так і з поняттям «об'єднання громадян» (Закон України «Про об'єднання громадян»).

Статтею 6 Закону закріплено положення, згідно з яким «державна гарантує всім національним меншинам права на національно-культурну автономію» [458]. Але ця гарантія Закону ніким ще не була переглянута і ніким ще не була відмінена, й сучасні тенденції до сепаратизму завжди можуть спертися на таку вимогу національно-культурної автономії.

У ст. 11 проголошено: «Громадяни України мають право вільно обирати та відновлювати національність» [458]. Але у контексті прав людини абсолютно чітко має бути регламентовано, що особа має право отримати від попередніх поколінь і від держави ті цінності, які є автентичними саме для цієї меншини. Але вибір національності в сучасних умовах, як ми бачимо, нерідко пов'язаний із меркантильними інтересами, коли громадянин проголошує себе або людиною світу, тобто людиною поза національністю, або обирає для себе національність тієї країни, до якої він хоче виїхати на проживання, тому що рівень життя в цій країні набагато вищий, ніж на батьківщині, тобто таким способом долучитися до тієї спільноти, яка, власне кажучи, і створила такий високий рівень життя.

Ще одним моментом, який заслуговує на увагу, є положення ст. 14 закону «Про національні меншини в Україні», яка гарантує право національним громадським об'єднанням висувати своїх кандидатів на виборах до органів державної влади, відповідно до закріплених Конституцією України положень, законом про вибори народних депутатів України і депутатів місцевих Рад народних депутатів [458]. Як наслідок, національні об'єднання отримали можливість виступати суб'єктами політичних відносин, що надавало етнічним групам додаткові можливості для активної участі в політичній діяльності. На жаль, задеклароване право залишилося поза увагою в існуючому виборчому законодавстві України.

Стаття 19 визначає, що «якщо міжнародним договором України встановлено інші положення ніж ті, які містяться в законодавстві України про національні меншини, то застосовуються положення міжнародного договору» [458]. Зважаючи на необхідність дотримання міжнародних норм, слід зазначити, що не завжди міжнародне співтовариство може врахувати і забезпечувати конкретні проблеми, які є в Україні. Це, наприклад, можна простежити на положеннях Європейської хартії про регіональні й міноритарні мови. Таким чином, не вдаючись до ґрунтовного аналізу інших законодавчих і нормативних актів, можна помітити, що за роки незалежності нагромадилось чимало проблем у сфері регулювання етнополітики і міжнаціональних відносин в Україні.

Основні положення Закону «Про національні меншини в Україні» свідчать про відсутність у правовому полі України чіткого розмежування понять «національна» та «етнічна» меншини, а більшість його статей присвячено статусу етнонаціональних спільнот [458].

Ще одну з правових колізій в етнонаціональній сфері спричинили недоліки Закону України про ратифікацію Європейської Хартії регіональних мов або мов меншин [368]. Відсутність у цьому Законі адекватного українським реаліям визначення терміна «регіональні мови або мови меншин» зумовила системні вади запроваджених конкретних правових норм. Особливо проблема мови загострилася після виборчої кампанії 2006 р., коли низка регіональних адміністрацій почала ухвалювати рішення щодо надання російській мові статусу регіональної мови, посилаючись саме на Європейську хартію регіональних мов або мов меншин. Насамперед, п. 2 Постанови Верховної Ради України засвідчив, що положення Хартії застосовується до мов таких національних меншин України: білоруської, болгарської, гагаузької, грецької, єврейської, кримськотатарської, молдавської, німецької, польської, російської, румунської, словацької та угорської [368]. Наголосимо, що немає такої мови, як єврейська, є мови іврит та ідиш. Іврит є державною мовою держави Ізраїль, ідиш мова, насамперед, європейських євреїв, котра сформувалась на базі рейнських діалектів німецької мови у пізньому середньовіччі і побутує практично і за наших часів. Неповним, на нашу думку, є також сам перелік національних меншин. Скажімо, до нього не включено мови таких давніх, питомих для української землі етносів, як караїми та кримчаки, мови яких знаходяться під загрозою вимирання. І нарешті, порушено сам принцип Європейської хартії. Звернемось до тексту Хартії: у ст. 1 подається визначення регіональних мов або мов меншин. Зокрема це такі мови, які: «а) традиційно використовуються в межах певної території держави громадянами цієї держави, які складають групу, що за своєю чисельністю менша ніж решта населення цієї держави; та б) відрізняються від офіційної мови (мов) цієї держави»; і далі особливо наголошується, що цей термін, тобто «регіональні мови або мови меншин» «не включає діалекти офіційної мови (мов) держави або мови мігрантів» [168, с. 7-8].

Інакше кажучи, законодавчий акт Верховної Ради України не врахував дві обставини: по-перше, що у ньому має йтися, насамперед, про ті мови, яким загрожує зникнення, а по-друге, не зазначено мови, які принесли з собою мігранти на українську територію. І в цьому контексті стає зрозумілим, що перелік, наведений у Постанові,

далекій від досконалості, оскільки переважна більшість наведених мов має носіїв поза межами України у своїх власних, титульних державах, а на території України вони захищені державними гарантіями.

Свого часу на законодавчому рівні було закріплено статус української мови як державної в Україні та мови міжнаціонального спілкування. Але недосконалість основних положень закону та відсутність дієвих механізмів контролю та відповідальності зробило його виконання досить неефективним.

Отже, відсутність ефективної мовної політики та правового забезпечення її статусу призвели до появи мовної кризи в Україні, яка з часом перетворилася на суто політичну, про нагальність вирішення якої згадували лише напередодні важливих політичних подій. Апогею вирішення мовного питання досягло у 2012 р., коли на розгляд до Верховної Ради було внесено законопроект «Про засади державної мовної політики», ініційований депутатами В. Колесніченком і С. Ківаловим з подальшим його ухваленням 3 липня 2012 р. [349], а для забезпечення виконання закону було заплановано витратити з бюджету країни 582 млн 239 тис. грн: у 2013 році – більше 168 млн грн, у 2014 році – понад 220 млн грн, у 2015 році – понад 192 млн грн, а з місцевих бюджетів до 2015 року понад 1 млн грн [490]. Ухвалений закон передбачає використання в Україні регіональних мов, чим і скористалися 9 регіонів України, а 3 регіони країни виявили небажання виконувати його основні положення, що певним чином було наслідком протистояння політичних сил у країні. Це призвело до того, що практично відразу після ухвалення закону було створено робочу групу з його доопрацювання. Але крім робочої групи, за внесення змін до ухваленого закону долучилися й інші депутати та політичні сили. Зокрема, у грудні 2012 р. народний депутат М. Катеринчук вніс до Верховної Ради проект Закону України «Про державну мову України», який направлений на захист української мови як державної та окреслює сфери її обов'язкового використання [140]. У січні 2013 р. Верховній Раді було представлено ще один законопроект «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні», ініційований депутатами опозиції В. Яворівським, М. Матіос та І. Фаріон, який знову ж таки направлений на необхідність створення дієвих механізмів щодо розвитку, поширення та використання української мови як державної [387]. Але автори цього законопроекту вимагають визнання мов національних меншин іноземними мовами в Україні й посилюють вимоги щодо регіональних мов у державі [387]. З огляду на таку ситуацію, можновладці все частіше почали говорити про можливість проведення референдуму в Україні щодо мовного питання [484]. Те, що діється навколо Закону України «Про засади державної мовної політики», засвідчує про відсутність належного, свідомого бажання вирішити мовне питання в країні, яке потребує, по-перше, підтримки та захисту української мови як державної, по-друге, толерантного ставлення до мов національних меншин.

Зважаючи на вказане, можна стверджувати, що вітчизняне законодавство намагається відповідати нормам міжнародного законодавства щодо прав національних меншин та дотримуватися їх. Але в більшості випадків бажання відповідати нормам міжнародно-правовим актам призводить до неузгодженостей та декларативності вітчизняного законодавства.

Працюючи над розробкою основних положень етнонаціональної політики, необхідно враховувати цілу низку факторів, зокрема, особливості демографічних процесів, історичні передумови формування нації та народу, особливості процесів формування національної держави, національний склад населення тощо. В основі більшості цих факторів лежить питання громадянства та її складових у державі. Важливу роль на сьогодні, в умовах динамічності населення країни відіграють особливості міграційних процесів та необхідність їх ефективного вирішення.

Актуальним на сьогодні є питання громадянства. Закон України «Про громадянство України», ухвалений 8 жовтня 1991 р., ст. 4 Конституції України 1996 р. і нова редакція

названого вище закону 2001 р. у ст. 2. п. 1 закріпили принцип єдиного громадянства [446]. Відповідно до Закону українське громадянство надається за принципом місця народження та походження. Саме завдяки обранню так званого «нульового варіанту» надання громадянства, всі охочі громадяни колишнього СРСР, які проживали на території України на момент проголошення незалежності отримали можливість стати її громадянами [446]. Продовження такий підхід отримав у подальшому ухваленні Закону «Про громадянство України», відповідно до положень якого громадяни неукраїнської національності отримали можливість визначитися як національні меншини. Цей закон заклав правову основу формування політичної нації – українського народу – з представників титульного етносу та різних етнічних і національних груп.

Варто нагадати, що до 27 грудня 1999 р. діяв Указ Президента України «Про порядок зміни громадянами України національності» від 31 грудня 1991 р. № 24, відповідно до положень якого громадяни країни мали можливість по досягненню 16-річного віку змінювати свою національність, обираючи між національністю матері чи батька. Іншими словами, це положення закріплювало принцип визначення національної належності громадянина, що мало відповідне закріплення в паспорті в графі національність. Але з часом, у зв'язку з необхідністю внесення деяких змін до законодавчої бази, дію цього положення було відмінено. Зокрема, Законом України «Про громадянство» від 18 січня 2001 р. громадянство України розглядається як правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що полягає у взаємних правах і обов'язках.

Відповідно до закріплених у Конституції положень (ст. 4), в Україні на сьогодні існує єдине громадянство. Але деякі норми Закону «Про громадянство України» розглядають можливість подвійного громадянства, але лише у тому випадку, коли «діти одночасно з громадянством України набувають також громадянство іншої держави», якщо вони були народжені від громадян України поза межами України.

Але зростаючі тенденції щодо отримання громадянами України громадянства інших держав викликали необхідність врегулювання відповідного питання. Саме на основі такої ситуації в лютому 2013 р. до Верховної ради було внесено законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про громадянство України» щодо подвійного громадянства в Україні», ініційований народним депутатом Л. Мимирським, який передбачає внесення відповідних змін для врегулювання ситуації [378]. Така ініціатива знову призвела до розколу політичних сил і громадян на прихильників та противників внесення відповідних змін, тому, чи буде це продовженням сценарію мовного питання, покаже час.

Також на особливу увагу заслуговує проблема законодавчого вирішення в Україні міграційної проблеми, оскільки, по-перше, відсутність належного рівня економічного розвитку країни змусила певну частину громадян, серед яких і етнічні українці, стати трудовими мігрантами, по-друге, відбувається неконтрольований приплив мігрантів в Україну з інших країн.

Сьогодні в Україні існує достатня нормативно-правова база щодо регулювання міграційної політики, про що свідчить низка ухвалених законів, зокрема, закони України «Про імміграцію» (2001) [454], «Про біженців» (2001) [440], «Про громадянство України» (2001) [447], «Про правовий статус іноземців» (1994 рік, остання редакція 2005 року) [465]. Поряд із цим, урядом прийнято низку постанов, які регулюють окремі питання та формують механізми їх реалізації, але на міграційному полі немає базового закону з визначенням основних цілей та інструментів, а також державних інституцій, що приймають рішення та реалізують їх. Відтак ухвалення всіх нормативних актів щодо міграції (наприклад новий закон про біженців, який запроваджує додаткові форми захисту шукачів притулку) відкладається.

Отже, за наявності належних умов, як свідчить існуючий міжнародний досвід, національні меншини чинять значний вплив на процес формування та функціонування

у демократичних країнах стабільних політико-правових систем, покращують ефективність діяльності існуючих державних та громадських інституцій. Таку роль національні меншини можуть виконувати за умови сприйняття їх як невід'ємної складової суспільства. З іншого боку, наявність систематичного порушення прав національних меншин призводить до погіршення соціально-політичної ситуації в країні, регіоні, а інколи призводить до проявів ксенофобії, і, як наслідок, стають причинами конфліктних ситуацій.

На сьогодні більшість існуючих законодавчих актів, які направлені на закріплення прав національних меншин, містить більше протиріч та законодавчих колізій, ніж передумов до консенсусу та стабільності міжетнічних відносин. Причиною такої ситуації є наявна внутрішня неузгодженість вітчизняного законодавства у сфері етнонаціональної політики, що, у свою чергу, призводить до її виключної декларативності. Тому сформувати цілісну законодавчу базу етнонаціональної політики буде неможливо доти, поки не будуть вироблені та уніфіковані стратегічні пріоритети у сфері етнонаціональної політики.

Отже, існує нагальна потреба в ухваленні закону, який був би спроможний врегулювати всі проблемні питання щодо статусу української нації як титульної, національних меншин та корінних народів. Необхідність посилюється потребою розвитку положень преамбули, статей 10, 11, 12 та 92 Конституції України, які на сьогодні реалізовані в законодавчих актах України лише фрагментарно.

Такі проекти вже були й називалися по-різному: «Концепція державної етнонаціональної політики», «Про Основи державної етнонаціональної політики». Їх розробниками та експертами були працівники Держкомнацміграції і Мін'юсту України, народні депутати, науковці [473]. Але, на жаль, і до сьогодні ці проекти залишаються лише проектами.

Кожного разу під час подання нового проекту виникало безліч запитань щодо його змісту, основних понять та положень, що у свою чергу призводило до відкладання ухвалення цього документа. Але 29 лютого 2012 р. Кабінетом Міністрів України було схвалено проект Закону України «Про Концепцію державної етнонаціональної політики України», який знову ж таки не позбавлений певних недоліків. Розробкою проекту займалося Міністерство культури на виконання Указу Президента України № 615/2010 від 14 травня 2010 р. «Про додаткові заходи з облаштування кримських татар, інших осіб, депортованих за національною ознакою, та їх нащадків, які повернулися чи повертаються на постійне місце проживання в Україну» [473].

Основну увагу ми приділимо двом останнім законопроектам щодо державної етнонаціональної політики України, які в цілому врахували зауваження до текстів попередніх подібних документів, один із яких був ініційований М. Джемільєвим (далі – Концепція М. Джемільєва), а інший Кабінетом Міністрів України (далі – Концепція Кабміну).

У пояснювальній записці законопроектів у цілому зазначено, що актуальність ухвалення такого законопроекту викликана необхідністю приведення існуючої нормативно-правової бази у сфері міжнаціональних відносин до відповідності основних положень Конституції України та відповідних міжнародних документів, які набрали чинності у встановленому порядку [437]. Варто відзначити, що розроблення цього проекту є також необхідністю щодо взятого курсу України на євроінтеграцію.

Щодо загального змісту проектів, то вони складаються з 9 розділів у проекті Кабміну та 8 розділів проекту М. Джемільєва (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

Основні розділи Концепцій державної етнонаціональної політики України М. Джемільєва і Кабміну

Концепція М. Джемільєва	Концепція Кабміну
Загальні положення	Загальні положення
Зміст понять, які вживаються у Концепції	Визначення термінів
Стан етносоціального та етнополітичного розвитку України	Основні принципи державної етнонаціональної політики
Принципи державної етнонаціональної політики	Мета та основи завдання державної етнонаціональної політики
Мета і завдання державної етнонаціональної політики в Україні	Основні напрями державної етнонаціональної політики
Основні напрями державної етнонаціональної політики	Механізм реалізації державної етнонаціональної політики
Механізми реалізації державної етнонаціональної політики	Фінансове забезпечення реалізації державної етнонаціональної політики
Прикінцеві положення	Міжнародне співробітництво
Стан етносоціального та етнополітичного розвитку України	Очікувані результати

Зупинимося більш детально на характеристиці кожного з розділів.

У першому розділі «Загальні положення» Концепції М. Джемільєва наголошується, по-перше, на необхідності формування та функціонування в Україні соціальної правової держави відповідно до сучасних світових і європейських стандартів у галузі прав людини, по-друге, консолідації Українського народу, утвердженні в українському суспільстві засад гуманізму і демократії, забезпеченні всебічного розвитку кожної окремої особи та етнічних спільнот [455].

У Концепції Кабміну у вказаному розділі акцентується увага на таких аспектах: по-перше, Україна – країна з поліетнічним та поліконфесійним складом населення, й саме ця особливість складу населення виступає важливим рушієм соціально-економічних та суспільно-політичних процесів, що відбуваються в державі; по-друге, окреслено етнічну та національну структуру українського суспільства, й наголошено, що загальнонаціональна консолідація, етнічна та національна злагода створюють всі необхідні передумови для ефективного функціонування багатокультурної держави, якою є Україна; по-третє, основою української моделі державної етнонаціональної політики є всі складові, які утворюють поліетнічне українське суспільство, й забезпечуються всіма необхідними умовами для збереження та розвитку своєї етнокультурної самобутності. Крім цього, наголошується, що держава гарантує рівні можливості для задоволення етнокультурних потреб як представникам української нації, корінним народам, так і національним меншинам [455].

Ці положення Концепції ще раз підтверджують думку деяких науковців, що це спроба задовольнити всіх, хто підтримує ідею необхідності формування в сучасній Україні неетнічної – громадянської або ж політичної – нації. Сьогодні українська концепція етнодержавотворення виходить із уявлень про розподіл українського суспільства на титульний етнос та етнічні меншини. Модель «поліетнізму» веде до закріплення етнополітичної диференціації регіонів України, не виключено, що в окремих регіонах зазначена модель може призвести до загострення і появи «гарячих» етноконфліктів. Модель «титульного етносу» та «етнічних меншин» – найоптимальніший сценарій етнодержавотворення, що спирається на історичну традицію та відстоює захист національно-державних інтересів з позиції титульного етносу, відповідаючи при цьому демократичним нормам [318, с. 693]. Доречно буде навести точку зору М. Драгоманова, який стверджував, що: «...національна єднота в державі не завше може

вести до більшої вільності й що думка про національність може бути причиною і насилування людей, і великої неправди» [146, с. 469].

Отже, основна думка концепції: завдання держави полягають у тому, щоб сприяти кожному із неукраїнських народів зайняти у процесі національного пробудження те місце, яке якнайповніше відповідало б об'єктивним потребам представників цього народу чи етнічної меншини, і водночас зміцненню самої української державності [318, с. 556]. Як відмітив український етнополітолог Ю. Римаренко, «культурницька спрямованість підходу до етнонаціональних проблем, у тому числі до національних меншин, може спричинити етнічний конфлікт» [486, с. 204].

Наступний розділ присвячений основним термінам, що характеризують етнонаціональну політику України (рис. 4.29).

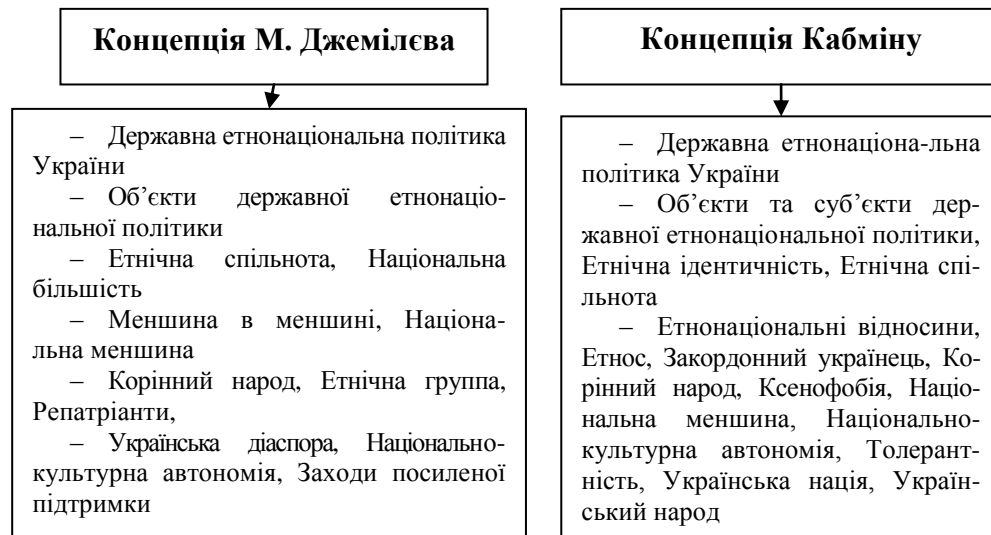

Рис. 4.29. Основні поняття концепцій

Зупинимося на деяких поняттях більш детально. Слід відзначити, що автори Концепцій врахували попередні зауваження, про що свідчить наявність у тексті поняття «державна етнонаціональна політика» (рис. 4.30).

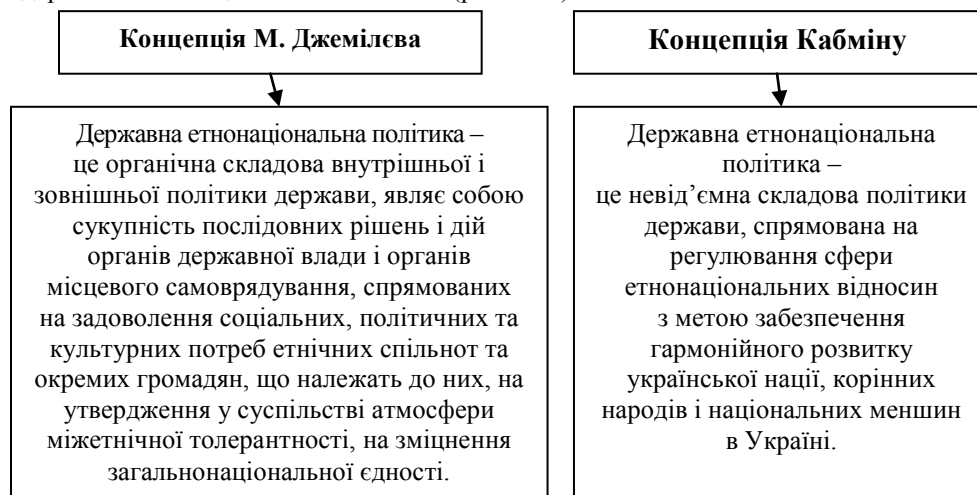

Рис. 4.30. Визначення поняття «державна етнонаціональна політика» в проекті Кабміну і проекті М. Джемілева

Як бачимо, обидва поняття намагаються максимально охопити всю сферу етнонаціонального життя населення. Щодо об'єкта етнонаціональної політики України, то він практично залишився незмінним – етнічні спільноти та етнонаціональні відносини в Україні. Дещо по-іншому автори підійшли до визначення суб'єкта. Якщо в Концепції М. Джемільєва етнічні спільноти водночас виступають й суб'єктами у стосунках із державою, як ініціативна сторона в питанні забезпечення своїх прав і потреб, то в Концепції Кабміну суб'єктом є виключно держава.

Доречно звернути увагу на наявність у Концепціях поняття «корінні народи» та «українська нація», які через суперечливість тлумачення політиками, правниками та широким загалом цих термінів, включені у вітчизняний правовий дискурс Конституцією України [522, с. 20], але не мають офіційних дефініцій. Зауважимо, що в проєкті М. Джемільєва поняття «українська нація» відсутнє (рис. 4. 31).

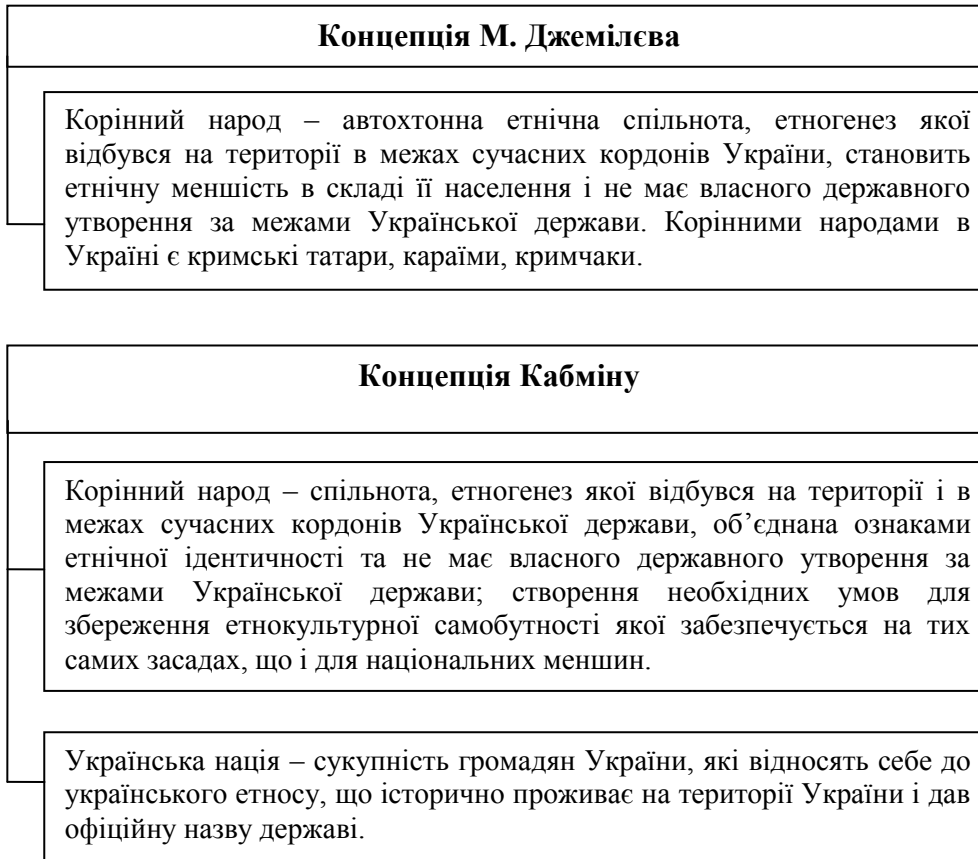

Рис. 4.31. Поняття «корінний народ» у Концепціях М. Джемільєва і Кабміну

Ця обставина зумовлює концептуальні протиріччя багатьох проєктів законів, що подаються на розгляд парламенту. З нею пов'язана відсутність правової і політичної визначеності щодо цілей державної етнонаціональної політики та способів їх досягнення.

У практиці зарубіжних країн, на відміну від України, не використовується таке поняття, як «корінні народи», але на законодавчому рівні закріплене відповідне використання того або іншого поняття щодо етнічних груп, які населяють країну. Наприклад, у Конституції Словенії використовуються такі поняття, як «корінні італійські та угорські етнічні громади», «національна меншина» і «етнічні групи», окремо використовується

поняття «циганська громада»; Конституція Угорщини містить такі поняття, як «національні та етнічні меншини», Республіки Хорватія – «нація» та «меншина», Чехії – «національні та етнічні меншини» [267, с. 24]. У контексті вказаного варто звернути увагу на запропоноване у Концепціях поняття «національна меншина» (рис. 4.32).

Концепція М. Джемільєва

Національна меншина – стала група громадян України не українського етнічного походження, яка традиційно (не менше 100 років) проживає на території України в її сучасних державних кордонах, є чисельно меншою за етнічних українців, має спільні етнічні, мовні, культурні, релігійні характеристики, що відрізняють її від решти населення, і виявляє бажання зберігати й розвивати свою етнокультурну ідентичність.

Концепція Кабміну

Національна меншина – спільнота громадян України, які не є українцями за етнічним походженням, виявляють почуття етнічного самоусвідомлення та спільності між собою.

Рис. 4.32. Поняття «національна меншина» в Концепціях М. Джемільєва і Кабміну

Поняття, запропоноване у Концепції Кабміну, практично повністю повторює положення Закону «Про національні меншини в Україні». Поняття, запропоноване Концепцією М. Джемільєва, також не позбавлено певних недоліків. По-перше, наявність такого суб'єктивного чинника, як хронологічні межі, адже не зрозуміло, як їх визначати й хто саме це повинен робити. По-друге, на сьогодні в деяких регіонах нашої держави етнічні українці є чисельно меншими, ніж представники національних меншин. По-третє, щодо бажання зберігати й розвивати свою етнокультурну ідентичність ми вже згадували білоруську меншину, яка, маючи всі необхідні умови, є однією з самих малоактивних національних меншин.

Доречною є необхідність нагадати про існування робочого документа ООН № 174/72/25/1996 w31 «Визначення меншин», в якому розглянуто з юридичної точки зору поняття «меншина» стосовно інших схожих понять (рис. 4.33) [331, с. 22-23].

На жаль, ні документ, ні його основні положення в юридичній практиці та на законодавчому рівні практично не використовуються в нашій країні, що, мабуть, пов'язано з існуючою практикою, зокрема в міжнародних документах, гарантувати права та свободи національним меншинам, окреслювати коло їх обов'язків, але не використовувати самого поняття. Наприклад, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права за відсутності самого поняття у ст. 27 містить положення, щодо яких державою, в якій існують етнічні, релігійні та мовні меншини, особам, які належать до числа таких меншин, гарантується право вільно користуватися та дотримуватися своєї культури, релігії, мови. Крім того, такі документи, як Гельсінський Заключний акт 1975 р., Заключні документи Віденської зустрічі 1989 р. та Паризька Хартія для нової Європи 1990 р. не містять поняття «національна меншина», але окреслюють загальні умови, необхідні для вирішення

питань, що пов'язані з національними меншинами. Такий підхід спостерігаємо і в Документі Копенгагенської Наради Конференції з людського виміру НБСЕ, де за відсутності категоріального визначення досить детально проаналізовано існуючі проблеми національних меншин та наголошено, що їх ефективне вирішення можливе лише за наявності демократичного політичного режиму та незалежної судової системи. Крім цього, існує низка інших документів, які відіграють важливу роль у формуванні та розвитку основних положень щодо національних меншин.

Стаття 1

Меншина означає групу осіб, які постійно проживають на території держави, є чисельною меншиною стосовно решти населення цієї держави, тобто складають менше половини її населення, мають національні, етнічні, релігійні, мовні, а також інші пов'язані з ними характеристики, культуру, традиції і т. д., які відрізняються від відповідних характеристик решти населення, і які виявляють прагнення до збереження, існування і самобутності такої групи

Стаття 5

До меншин не належать за: а) корінні народи; б) групи осіб, які розглядаються як народи і відповідно мають право на самовизначення; в) групи осіб, які мають згадані вище характеристики, але явно прагнуть до збереження своєї самобутності; г) групи осіб, які мають згадані вище характеристики, але є настільки малочисельними, що відсутня об'єктивна можливість встановити для них якийсь спеціальний режим захисту

Стаття 6

Якщо є якісь сумніви у тому, що групи, згадані в п. 1 попередньої статті, не прагнуть до збереження своєї самобутності, діє презумпція, що вони прагнуть до її збереження

Стаття 7

У разі виникнення питання про вжиття до якоїсь групи осіб поряд з визначенням меншин якогось іншого визначення перевага надається визначенню, застосування якого тягне за собою надання даній групі найбільш сприятливого режиму, якщо неможливе поєднання таких визначень і режимів, що витікають з цих визначень

Рис. 4.33. Поняття «меншина»

Тому варто погодитися з деякими дослідниками, що питання приналежності особи до національної меншини є результатом виключно особистого вибору та його здійснення не можна окреслити на законодавчому рівні та юридичними нормами. Вибір особи в абсолюті не може мати негативних наслідків та позначатися на її участі в державних справах. Тому держава повинна вирішувати проблеми та гарантувати мирне співіснування особам, які мешкають на її території незалежно від її етнічного або національного походження. Саме тому поняття «національна меншина» повинно використовуватися щодо певної частини населення держави, яка мешкає на її території постійно, належить до її громадян та усвідомлює спільність зі своєю мовою, культурою, що гарантує їй право на захист від можливої дискримінації і порушення громадянських, політичних та інших прав.

Доречно звернути увагу ще й на таке поняття, як «національно-культурна автономія» (рис. 4.34).

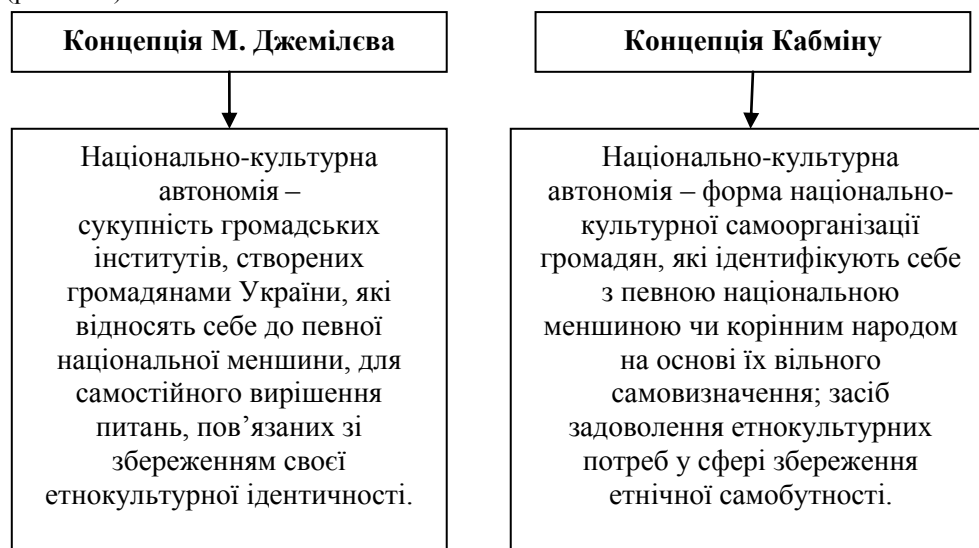

Рис. 4.34. Поняття «національно-культурна автономія» в Концепціях М. Джемільєва і Кабміну

Національно-культурна автономія у контексті міжнародного права, насамперед, означає право національної меншини на самоуправління в межах певної території. Це може бути як локальна територія (село, селище, містечко), так і досить великий компактний район проживання тієї чи іншої меншини. І водночас національно-культурна автономія виступає своєрідним пролегоменом для наступної політичної автономії, принаймні регіональної автономії, як це сталося, наприклад, у випадку з перетворенням Кримської області в АРК.

Культурна автономія не тотожна адміністративно-територіальному поділу держави, й право на її створення мають представники всіх національних меншин, незалежно від місця їх проживання на території країни. Концепції та Закон «Про національні меншини в Україні» не визначають організаційно-правові засади національно-культурної автономії, тому, на думку деяких дослідників, організаційними формами такої автономії можна вважати, по-перше, національні громадські об’єднання національних меншин (товариства, центри, земляцтва тощо), по-друге, місцеве національно-територіальне самоуправління (національні райони, селища, громади), оскільки їх метою також є забезпечення культурного розвитку національних спільностей із урахуванням специфіки їх розселення [348, с. 451].

Отже, незважаючи на внесення деяких змін до основних понять у Концепціях, вони знову містять більше запитань, ніж відповідей.

Третій розділ Концепції М. Джемілева містить інформацію про стан етносоціального та етнополітичного розвитку України. Зокрема в ньому наведено загальну характеристику етнічного складу населення України, наголошено на необхідності впорядкування законодавчої бази щодо врегулювання етнонаціонального життя держави. На окрему увагу заслуговують наведені у розділі 14 пунктів проблемних ситуацій в етнонаціональній сфері, які в цілому визначають всі існуючі проблеми у суспільстві. Необхідність вказаного переліку пояснюється, по-перше, актуальністю ухвалення цього документа, по-друге, налагодженням етнополітичних відносин, по-третє, запобіганням етнічних конфліктів, по-четверте, формуванням в Україні сучасного європейського суспільства.

У наступному розділі розглядаються основні принципи етнонаціональної політики. Концепція Кабміну містить 11 принципів й лише 7 з них безпосередньо стосуються етнонаціональної політики, інші дублюють положення Конституції. Концепція М. Джемілева містить 17 принципів, 11 з яких належним чином стосуються сфери етнонаціональної політики, а інші знову ж таки етнонаціональної політики. У першу чергу, дублювання стосується положень щодо принципу верховенства права, рівності прав і свобод людини, незалежно від раси, кольору шкіри, а також заборони будь-яких форм дискримінації та недопущення привілеїв. Такі недоліки вказують на недосконалість структури обох Концепцій [88].

У п'ятому розділі поставлена ціль та сформульовано основні завдання державної етнонаціональної політики (рис. 4.35).

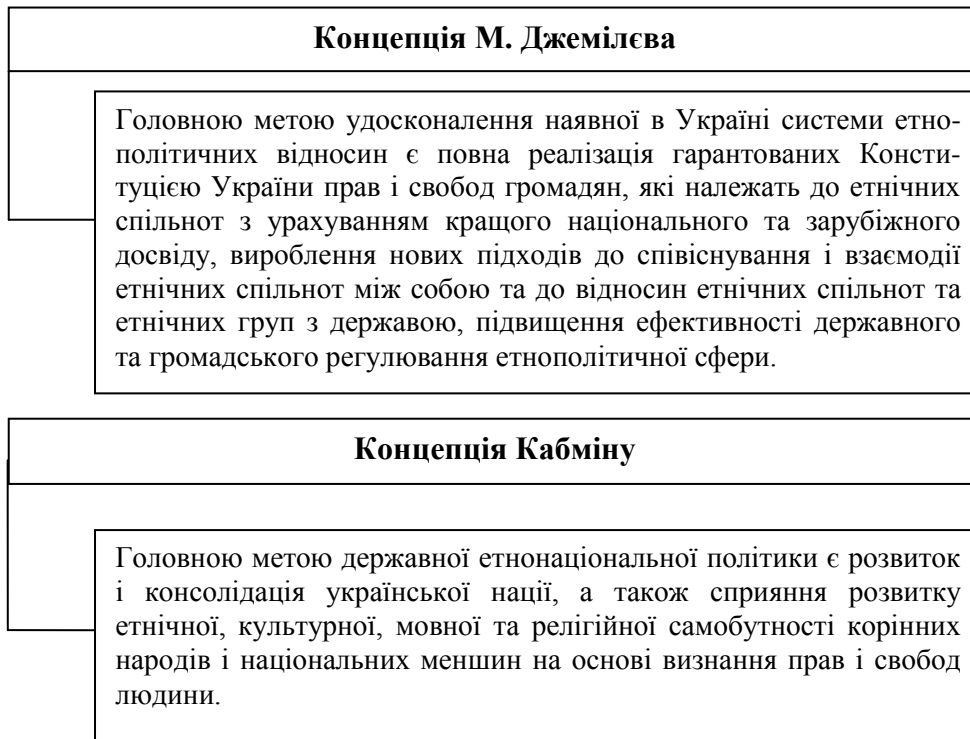

Рис. 4.35. Основні завдання державної етнонаціональної політики в Концепціях М. Джемілева і Кабміну

Мета в обох Концепціях визначена досить вдало, але на нашу думку, Концепція Кабміну є більш вдалою. Адже етнопціональна політика держави повинна бути направлена на забезпечення рівних можливостей для розвитку та задоволення своїх прав складових усього суспільства, сприяти його консолідації на налагодженню ефективної співпраці. Крім цього, дії держави щодо регулювання відносин між різними етнічними спільнотами й між ними та державою не повинні жодним чином порушувати права та свободи людини, що знайшло своє відображення у завданнях державної етнопціональної політики України (рис. 4.36).

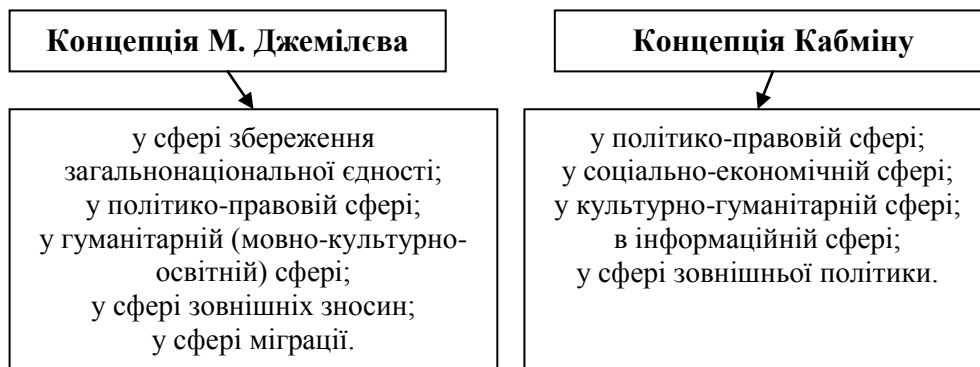

Рис. 4.36. Основна мета державної етнопціональної політики в Концепціях М. Джемільєва і Кабміну

Ми не будемо розглядати досконало кожен із запропонованих напрямів у Концепціях, оскільки певною мірою вони відображають та доповнюють одна одну. Але наголосимо, що напрями Концепції Кабміну є більш доречними. По-перше, Концепція М. Джемільєва містить такий напрям, як збереження загальнонаціональної єдності, який у сучасній ситуації в Україні і є актуальним, але весь документ у цілому направлений на збереження загальнонаціональної єдності, тому виокремлювати й наголошувати ще раз на його необхідності є певною мірою повторенням певних положень. По-друге, напрями зовнішніх відносин та міграції доповнюють один одного. По-третє, в Концепції Кабміну міститься напрям в інформаційній сфері, ще досить доречно щодо внутрішнього та зовнішнього інформаційного простору України, який сьогодні потребує посиленої уваги.

Передбачені Концепціями мета та завдання державної етнопціональної політики потребують дієвого механізму їх реалізації, для чого проектами визначаються та закріплюються складові частини механізму її реалізації [473].

Незважаючи на певні протиріччя, Концепціями закладено підвалини мирного співжиття титульної нації та меншитарних етнопціональних груп (національних меншин), що проживають на території України. Цей документ зобов'язує органи державної влади проводити інтеграцію представників різних націй у політичну спільноту під назвою український народ, кожен елемент якої зберігає етнічну, культурну, мовну самобутність. Концепція впроваджує в реалії української міжнаціональної взаємодії принцип мирного демократичного співіснування різних етносів та націй.

Таким чином, утверджується позиція взаємного доповнення та збагачення української культури та культур меншин. Утверджується цінність поліетнічної української політичної нації, чого не спостерігалось у попередніх Концепціях етнопціональної політики України.

Безумовним прогресом цієї редакції Концепції є її відповідь на сучасні проблеми міжетнічної взаємодії. Як відомо, останнім часом вияви етнічної нетерпимості частішають. Попередні проекти Концепції, як правило, не реагували на цю проблему.

Оскільки загальновідомо, що будь-якій етнополітичній проблемі ефективніше запобігти, ніж боротися з нею, в Концепції зафіксовано декілька напрямів, пов'язаних з формуванням толерантності в українському суспільстві та утвердження цінності його полікультурності та поліетнічності. У цьому контексті позитивом концепції є те, що вона не оминає проблему міграції та інтеграції іноземців в українську політичну націю. Проблема зростання міграційних потоків та збільшення кількості представників інших етносів українська влада нарешті помітила. Адже досить часто саме мігранти, внаслідок відсутності програм інтеграції у суспільство, першими стають об'єктами етнічної нетолерантності.

Відомо, що у більшості країн українці схильні асимілюватися, аніж відстоювати свою ідентичність в етнічній палітрі країн проживання. Вони дуже часто відмовляються від механізмів захисту та розвитку самобутностей меншин, що пропонуються країною проживання. Підтримка діаспори є складовою не лише утвердження української національної ідентичності закордоном, а й формування відповідного іміджу країни в цілому.

Також в цьому розділі Концепції Кабміну підкреслено, що реалізацію державної етнонаціональної політики здійснює центральний орган виконавчої влади, на який покладено повноваження у сфері міжнаціональних відносин, а також інші органи виконавчої влади у межах покладених на них повноважень. Такий орган в Україні у свій час існував – Державний комітет у справах національностей та релігій, а згодом і його територіальні підрозділи. Але, у 2010 році згідно з Указом Президента України від 9 грудня 2010 року № 1085 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» його було усунуто, що викликало хвилю обурення серед більшості громадян. Разом зі зростанням функцій центрального органу виконавчої влади, який відповідальний за здійснення державної етнополітики, акцентуємо увагу й на реорганізації його структурних одиниць на місцевих рівнях. Після ліквідації обласних і районних управлінь колишнього Держкомнацрелігій утворилася порожнеча у забезпеченні реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин у регіонах. Деякі облдержадміністрації (Донецька, Закарпатська, Львівська, Київська міська та інші) зберегли управління або відділи у справах національностей. Але ці підрозділи підлягають лише місцевому управлінню і не мають адміністративних зв'язків із профільним центральним органом влади.

Щодо фінансового забезпечення, то Концепція Кабміну передбачає його здійснення за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів, а також інших джерел, передбачених законом. Натомість Концепція М. Джемілева більш детально й краще висвітлює це питання. Зокрема передбачаються бюджетні кошти, тендерні механізми фінансування, благодійна діяльність.

Також у Концепціях приділено увагу міжнародному співробітництву України в ході реалізації Концепції. На сучасному етапі Україна провадить міжнародну співпрацю задля вирішення національно-культурних і мовно-комунікативних запитів українців, які з різних причин проживають за кордоном. Описане співробітництво реалізується, маючи міцне підґрунтя на засадах, передбачених законодавством і міжнародними договорами України.

Відповідні очікувані результати зафіксовані в останньому розділі Концепції.

Ухвалення Закону України «Про Концепцію державної етнонаціональної політики України» гарантуватиме плідотворність етнонаціональної політики, регулюватиме процес міжетнічних відносин, згуртовуватиме українське суспільство, употужнюватиме соціально-політичну стабільність, надаватиме можливість для розквіту самобутності представників усіх національностей в Україні в усіх значущих сферах. Підписання Закону утвердить неухильне наполегливе входження нашої країни в єдиний правовий і культурний європейський простір, налагоджуватиме укріплення міжнародного авторитету України. Цей акт державної волі дозволить сформувати підґрунтя для поліпшення

державної етнонаціональної політики, що націлена на виховання демократичних європейських цінностей, яка спроможна оперативної й ефективно реагувати на зміни в етнополітичній ситуації, пов'язані з процесами глобалізації, а також сприятиме об'єднанню й зміцненню українського суспільства, укріпленню стабільності міжнаціональних стосунків.

Основними напрямками її вдосконалення на цьому етапі і на найближче майбутнє, на думку вчених, мають бути:

- 1) внесення змін до чинного законодавства у сфері міжетнічних відносин, які враховували б і міжнародний досвід;
- 2) формування матеріально-фінансової бази задоволення етнокультурних потреб різних компонентів етноструктури суспільства;
- 3) децентралізація управлінської влади з одночасним упорядкуванням системи розширення можливостей участі представників етнічних спільнот у прийнятті рішень на різних рівнях.

Після ухвалення Концепції державної етнонаціональної політики важливими правотворчими кроками могли б стати ухвалення на її засадах нової редакції Закону про мови і Закону про національно-культурну автономію. Потребує якнайшвидшого законодавчого встановлення державної політики забезпечення соціальних, культурних, політичних та інших прав репатріантів – кримських татар, болгар, греків, вірмен, німців, депортованих з території сучасної України, та їхніх нащадків.

Концепція є, мабуть, одним із найдовгоочікуваних проєктів незалежної України, прийняття якого повинно вирішити питання щодо мети, завдань, принципів та напрямів державної етнонаціональної політики, визначити механізми її реалізації. Як політичні сили, так і населення дуже сподіваються на ухвалення Концепції, адже вона повинна відображати модель етнонаціональної політики України або окреслити внесення необхідних змін для підвищення її дієвості. Щодо моделі етнонаціональної політики, то в документі повинно бути відображено існуючі етнополітичні реалії, які існують у державі та суспільстві, інакше вона знову буде відхилена парламентом або викличе невдоволення. В іншому випадку Концепція може спонукати до проведення реорганізації існуючої моделі взаємостосунків між державою та етнонаціональними суб'єктами, внесення відповідних змін для відповідності законодавчої бази із запропонованою моделлю етнонаціональних відносин.

Варто наголосити, що на пострадянському просторі більшість країн вже прийняла подібні документи, але, на жаль, це не завжди призводило до вирішення чи врегулювання існуючих проблем у міжетнічних відносинах. У більшості випадків такі документи здебільшого залишилися виключно політичним, які мали лише декларативно-політичне навантаження, а не конкретний правовий зміст. Наприклад, у РФ на основі такого документа було ухвалено низку законів, зокрема, закони про права корінних нечисельних народів Півночі, Сибіру і Далекого Сходу, про протидію всім формам расової, міжнаціональної ворожнечі, екстремізму. Натомість у Молдові такий документ залишився суто декларативним [89].

Отже, можна погодитися з деякими дослідниками щодо можливого відхилення Концепції державної етнонаціональної політики Верховною Радою у тому випадку, коли її основні положення не відповідатимуть політичним поглядам парламентаріїв нинішнього скликання.

Таким чином, основні засади етнонаціональної політики потребують особливої уваги, оскільки:

- відсутні чітко окреслені принципи етнонаціональної політики, які сприяли б подальшому ефективному виробленню основних положень та напрямів етнонаціональної політики;

– переважною домінантою у розвитку законодавства незалежної України було створення політико-правового поля для забезпечення прав національних меншин за практично повної відсутності вдосконалення законодавства у сфері регулювання прав і свобод титульної автохтонної нації;

– саме у цьому руслі слід розглядати численні суперечності й неузгодженості, які, у свою чергу, створювали труднощі для реалізації національного і міжнародного права у сфері забезпечення прав національних меншин України;

– відсутній єдиний нормативно-правовий документ, який становив основу подальшого вироблення законодавчих актів та носив би регулюючий та рекомендаційний характер, особливо під час виникнення спірних питань у сфері етнополітики.

Необхідність ухвалення такого документа також пов'язана з необхідністю врегулювання норм вітчизняного законодавства з існуючими нормами міжнародного права у сфері етнополітики. Його прийняття може сприяти, по-перше, усуненню існуючих протиріч у законодавчих нормах, по-друге, може виступати основою для відстоювання норм вітчизняного законодавства.

Висновки до розділу 4

Важливою складовою етнополітики будь-якої країни є політика щодо меншин, які поряд із титульною нацією населяють практично кожен державу. Першочерговим завданням держави є урівноважування інтересів більшості та меншин, забезпечення їх гармонійного співіснування. Дотримання цього балансу є одним із головних завдань моделі етнополітики будь-якої демократичної держави. Як засвідчує аналіз стану етнополітики, вона не завжди спрямована на досягнення стабільності поліетнічного суспільства через урахування та узгодження національних інтересів етносуб'єктів, що населяють країну. Інколи модель етнополітики спрямована на дискримінацію, нівелювання інтересів певних етноспільнот задля досягнення певної мети. Результатом такої невваженої, недемократичної моделі етнополітики стає неможливість втілення своїх інтересів меншинами у конкретній державі.

У процесі аналізу роботи виконавчих органів державної влади та органів місцевого самоврядування Миколаївської області щодо реалізації державної політики України стосовно підтримання міжнаціональної злагоди та забезпечення прав і можливостей розвитку всіх національностей, що проживають на території регіону, зроблено висновок, що міжетнічна ситуація в регіоні завдяки співпраці між громадськими організаціями національних меншин та органами виконавчої влади і місцевого самоврядування є стабільною та керованою. Разом із тим, незважаючи на позитивні тенденції, виокремлено основні проблеми, які є характерними не тільки для Миколаївщини, а й для всіх регіонів України. Тому на часі:

– відновлення роботи структурних підрозділів обласних державних адміністрацій, що реалізовували державну етнополітику на регіональному, місцевому рівнях, ліквідація яких призвела до нерегульованості етнополітичних процесів;

– посилення співпраці органів влади та громадських організацій національних меншин на регіональному рівні;

– розширення повноважень дорадчих органів національних меншин при органах державної влади на місцях;

– ініціювання та впровадження різноманітних регіональних програм;

– покращення фінансової підтримки на рівні регіонів заходів щодо забезпечення мовно-освітніх, культурних потреб та підтримка культурно-мистецьких заходів національних меншин, спрямованих на збереження їх культурної самобутності.

Характеризуючи етнополітичну ситуацію в Україні в умовах глобалізації, слід зауважити, що вироблений і перевірений практикою досвід співіснування різних етносів у країні дозволяє говорити про його порівняну безконфліктність. Україні після розпаду Радянського Союзу, на відміну від деяких інших республік, вдалося уникнути кривавих конфліктів на етнічному чи конфесійному ґрунті. Хоча не слід ігнорувати можливість зростання в майбутньому міжетнічної напруги, оскільки чимало вітчизняних політиків схильні спекулювати на національному питанні, намагаючись підвищити свій рейтинг чи мобілізувати населення тих регіонів, де вони користуються найбільшою підтримкою для якихось політичних акцій. А це у свою чергу створює небезпеку для територіальної цілісності України, бо підживлює міжрегіональне протистояння та протистояння між центром та регіонами.

Концептуальні засади сучасної державної етнонаціональної політики України повинні бути спрямовані на реалізацію гарантованих Конституцією України прав і свобод громадян, які належать до етнічних спільнот, вироблення нових підходів до співіснування і взаємодії етнічних спільнот між собою та до відносин етнічних спільнот та етнічних груп з державою, та передбачати такі заходи для створення сприятливих умов для розвитку етнічних спільнот:

в нормативно-правовому плані:

– ухвалення нової редакції законів України про корінні народи в Україні, про національні меншини, про мови в Україні, а також Закону про права депортованих народів з метою збереження загальнонаціональної єдності;

– розробку й прийняття державної цільової програми збереження, підтримки та розвитку етнічних спільнот для регулювання міжнаціональних та етносоціальних процесів в Україні, для забезпечення внеску усіх етнічних спільнот у розвиток українського суспільства;

в організаційному плані:

– створення органу виконавчої влади (структурних підрозділів обласних державних адміністрацій) для реалізації державної етнонаціональної політики на регіональному рівні;

– налагодження ефективної міжвідомчої координації реалізації державної етнонаціональної політики та ефективної координації заходів із реалізації державної етнонаціональної політики в системі органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування;

– забезпечення та сприяння участі громадських організацій у формуванні та реалізації державної етнонаціональної політики;

– проведення постійного моніторингу соціального, економічного, культурного, політичного стану етнічних спільнот та своєчасне усунення виявлених диспропорцій;

– забезпечення прав представників національних меншин на участь в ухваленні органами державної влади і місцевого самоврядування рішень, що стосуються питань їх економічного, соціального і культурного розвитку.

у фінансовому плані:

– передбачення в бюджеті коштів на реалізацію державної етнонаціональної політики відповідно до реальних потреб етнічних спільнот з урахуванням можливостей національної економіки;

– фінансування державних програм збереження, підтримки та розвитку етнічних спільнот та контроль за їх виконанням;

– підтримка благодійної діяльності, спрямованої на підтримку соціального, мовного і культурного розвитку етнічних спільнот;

у мовно-культурно-освітній сфері:

– збереження історичної спадщини, виховання поваги до культури, історії, мови, національних звичаїв, традицій та обрядів різних етнічних спільнот;

– створення умов корінним народам та національним меншинам для вивчення їхніх рідних мов, історії, культури.

Розділ 5

ОСОБЛИВОСТІ ПРАКТИЧНОГО ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ СУЧАСНИХ МОДЕЛЕЙ ДЕРЖАВНОЇ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

5.1. Проблеми та перспективи удосконалення державної політики щодо регулювання етнополітичних процесів у сучасній Україні

Фактор поліетнічності українського суспільства відіграє у державній політиці важливу роль. Невирішеність проблем національних меншин у поліетнічних регіонах за певних обставин може стимулювати виникнення соціальних, релігійних, культурних конфліктів. Тому владні органи повинні постійно відстежувати тенденції етнонаціонального розвитку, сприяти формуванню терпимості у міжнаціональних стосунках і не допускати створення ситуацій, які б загрожували розколу в суспільстві та ставили під сумнів територіальну єдність країни. Саме кризові явища у державі зумовили трансформацію державної політики щодо регулювання етнополітичних процесів у країні, спонукали до перегляду існуючих стереотипів та викликали необхідність розробки комплексного підходу до вивчення критеріїв її ефективності. Саме тому перед державою нині постало складне завдання – створити дієву модель подальшого національного розвитку українського суспільства.

Залежно від визначених або інших факторів впливу визначають напрями регулювання етнополітичних процесів, до яких належать державні, регіональні та місцеві заходи, що направлені на покращення існуючої ситуації (рис. 5.1).

Рис. 5.1. Фактори впливу на національне життя

Насамперед, найбільший вплив на національне життя в державі чинять політичні фактори, зокрема: політична криза в країні, популярність політичних гасел та спекулювання ними різними політичними силами, посилення зовнішнього політичного впливу на внутрішнє життя країни інших держав та міжнародних організацій тощо; до економічних факторів належить: низький рівень життя громадян, структурні зміни в економіці, які змушують шукати іншу роботу за кордоном тощо; демографічний фактор визначає зміну чисельності населення, природний та механічний рух населення, зростання кількості представників нових етнічних груп на території країни тощо; законодавчо-правовий фактор свідчить про відсутність кодифікованої системи права в державі, одночасну наявність достатньої кількості законодавчих актів, але низьку їх ефективність, необхідність приведення існуючої системи права до міжнародних стандартів тощо; соціальний фактор визначає наявність певних протиріч між соціально-етнічними групами, посилення невдоволення та негативних проявів у співіснуванні тощо. Для нівелювання негативного впливу вказаних факторів, за певних обставин, необхідним є організаційно-регулятивне втручання владних структур у національне життя держави через узгодженість законодавчо-нормативної бази, ефективного поєднання різних механізмів та методів регулювання.

Стратегія реалізації державної політики щодо регулювання етнополітичних процесів повинна однаковою мірою стосуватись компетенції всіх рівнів (від етнічних спільнот до держави), оскільки тактичні рішення повинні йти в руслі виробленої стратегії, забезпечуючи її реалізацію.

Крім того, форми стратегічних і тактичних рішень різні: перші повинні реалізуватися на основі розробки методами прогнозу й аналізу загальнодержавних програм, інші – шляхом моніторингу міжетнічних відносин у регіонах та на місцях, а також за допомогою розробки і реалізації необхідних заходів, які будуть направлені на забезпечення виконання державної етнополітичної політики (програм державного, регіонального та місцевого рівня; програми, що направлені на вирішення нагальних проблем окремих суб'єктів етнополітичної політики; розробок та реалізації заходів, спрямованих на вирішення ситуації, що склалася на певний час) [472]. Такий підхід дозволить цій системі діяти ефективно і узгоджено, реалізуючи при цьому основні загальнодержавні цілі.

Отже, ефективність обраного курсу в етнополітичній політиці залежить, по-перше, від чіткої ієрархії органів державної влади та ґрунтового визначення їх компетенції, по-друге, від активної діяльності національних меншин, яка повинна гарантуватися на законодавчому рівні та бути направлена на плідну співпрацю з органами державної влади [145].

На нашу думку, цілі та завдання національних інститутів захисту прав меншин із самого початку їх становлення повинні бути направлені на те, щоб їх реалізація принесла цілком конкретний результат, який підтверджує основоположну тезу про те, що в умовах дезінтеграції старої політичної системи й ідеології в державах колишнього СРСР вкрай необхідно досягти належної рівноваги між загальними потребами економічного та політичного розвитку і потребами загальнонаціонального відродження на шляхах етнополітичних перетворень. Саме така позиція, вибір таких цілей і завдань етнополітики відповідав би об'єктивним та суб'єктивним умовам проходження Україною фази прогресивної трансформації суспільства.

При цьому слід виходити з того, що національні інституції різних рівнів повинні відігравати тут свою повноцінну роль, стаючи об'єктивною закономірністю самого прогресу міжетнічних відносин як реально існуючої і сприятливої форми людської життєдіяльності.

Головною метою діяльності цих інститутів є всебічне забезпечення у сфері, яку вони регулюють, передусім, політичної злагоди, досягнення розумної рівноваги, стійкого розвитку; дотримання основ справедливої державної етнополітики, міжетнічного єднання

як запоруки безпеки держави і громадянина, утвердження в громадській думці гуманістичної моралі, толерантності, віротерпимості, взаємоповаги незалежно від етнічної та конфесійної приналежності.

Особливістю системи національних інститутів в Україні є те, що вона включає в себе, на відміну від нормативної системи захисту прав етнічних спільнот, також органи публічної влади: структури державного управління, органи місцевого самоврядування, неурядові організації, підприємства, установи, у тому числі ті, які не набули статусу юридичної особи, наприклад, громадські організації національних меншин, реєстрація яких відбулася шляхом повідомлення про легалізацію, а також правові норми та принципи, що регламентують їх діяльність у сфері захисту прав національних меншин.

У гарантуванні законодавчого забезпечення рівності та стабільності міжетнічних відносин провідне місце належить Верховній Раді України – єдиному органу законодавчої влади [247].

У багатьох державах, зважаючи на встановлені норми законодавства, передбачено резервування за національними меншинами певної кількості місць у парламенті відповідно до положень Резолюції міжпарламентської Асамблеї про забезпечення участі та представлення національних меншин у парламентському процесі [307]. Асамблея рекомендує країнам Ради Європи належним чином враховувати вимоги етнічної та національної розмаїтості, рівного представництва національних меншин у парламентських органах влади (рис. 5.2).

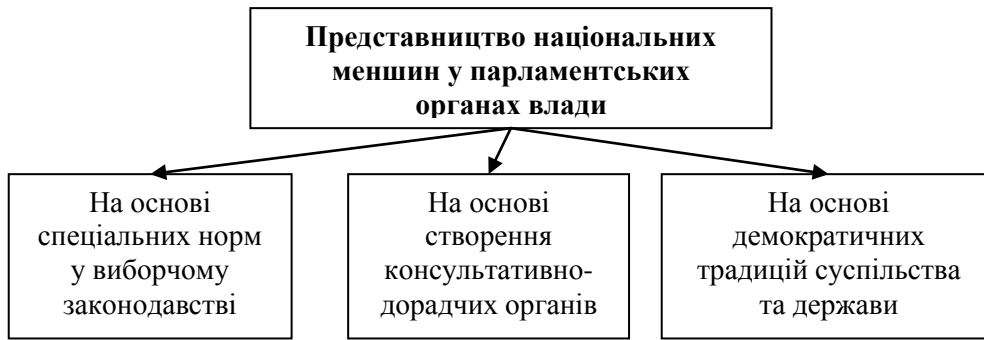

Рис. 5.2. Методи вирішення проблеми щодо представництва національних меншин у парламентських органах влади

Таким чином, проблема представництва національних меншин у багатьох європейських державах вирішується кількома методами, які використовує більшість європейських країн.

Так, у Словаччині угорцям та представникам інших національностей «бронюються» місця в законодавчих органах влади різних рівнів [307]. Конституція Словенії надає особливі права корінним італійським та угорським етнічним громадам. У законодавстві Угорщини зазначається, що під час формування виборчих округів повинні враховуватись етнічні, релігійні та інші особливості населення. В Італії, в місцях проживання офіційно визнаних національних меншин, визначення округів сприяє їх доступу до представницьких органів влади. Законодавство окремих держав передбачає, що партії національних меншин можуть бути допущені до участі у розподілі депутатських мандатів навіть за умови, якщо вони не подолали виборчий бар'єр, однак отримали кількість голосів, яка дорівнює виборчій квоті (Литва, Німеччина, Польща) [180]. При цьому відповідні норми законодавства застосовуються як на загальнодержавних, так і місцевих виборах (в Німеччині – лише у регіонах Нижня Саксонія, Верхня Саксонія, Гессен, Баден-Вюртемберг, Північний Рейн-Вестфалія).

Щодо України, то національне законодавство не передбачає надання жодних квот у ході виборчого процесу [87, с. 33]. Але такі прецеденти все ж таки були. Зокрема, встановлення виборчих квот було здійснено у 1994 р. під час виборів до Верховної Ради Криму відповідно до змін, які були закріплені у Законі України «Про доповнення до Закону Республіки Крим «Про вибори Верховної Ради Криму» 14 жовтня 1993 року [441]. Внесенню відповідних змін передували чисельні протести кримських татар, і як результат, було надано представникам кримськотатарського народу – 14 мандатів, а представникам вірменського, болгарського, грецького і німецького народів, депортованих із Криму в 1944 р. по одному мандату. Але згодом було ухвалено новий закон «Про внесення змін та доповнень до Закону Республіки Крим «Про вибори Верховної Ради Криму», в якому були відсутні положення щодо встановлення виборчих квот [442].

На сьогодні останньою редакцією Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011 року № 4061-VI [444] передбачається можливість самовисування, якою можуть скористатися і представники національних меншин під час виборів до Верховної Ради, але вона не передбачає наявності спеціальних преференційних умов для організацій національних меншин у цьому процесі, що знайшло своє підтвердження під час виборчого процесу 2012 р. У новообраному парламенті, на думку деяких фахівців, більшою мірою представлені представники національних меншин на відміну від попередніх. Наприклад, депутати від національних меншин мали можливість обиратися як за пропорційними списками, так і на мажоритарній основі. Але в більшості випадків це не стало передумовою їх обрання, тому представники національних меншин висловлюють занепокоєння щодо дієвості внесених змін до виборчого законодавства [81].

У багатьох країнах політики дотримуються думки, що національні меншини варто обмежувати від участі у владі, оскільки присутність національних меншин несе вірогідність виникнення внутрішньої опозиції в державі, результатом чого може стати виникнення загроз цілісності держави. З іншого боку, в багатьох державах вважають, що присутність представників національних меншин в органах влади знімає етнічну напругу в суспільстві, запобігає виникненню етнічних конфліктів. На думку деяких дослідників, зокрема О. Майбороди, «етнічність має бути присутня у владі або своїми носіями, або ж пріоритетним ставленням до себе» [312].

В Основному Законі держави викладені її повноваження щодо законодавчо-правового регулювання у цій галузі (рис. 5.3).

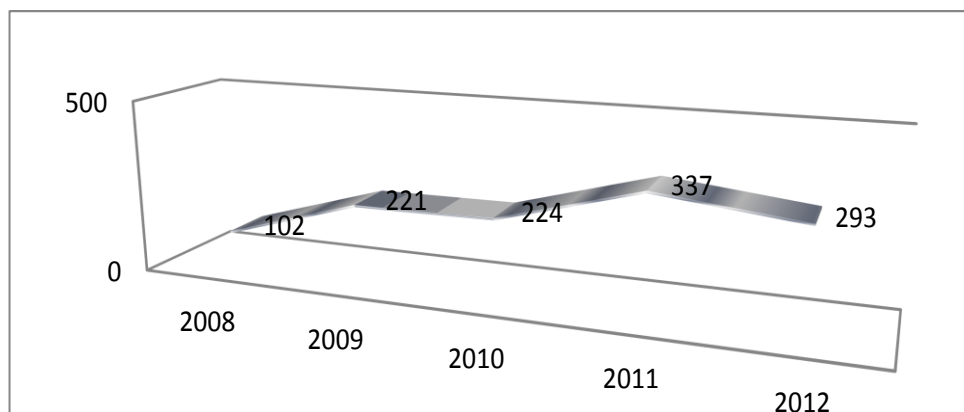

Рис. 5.3. Динаміка законотворення 2008-2012 рр.

Необхідність уваги до законодавчої діяльності Верховної Ради викликана тим фактом, що деякі законопроекти, які стосуються сфери національного життя проходять досить довгий час обговорення та внесення необхідних змін. Наприклад, процес розгляду

різних варіантів закону «Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою» триває з 2003 року, і сьогодні не існує позитивних зрушень до можливого завершення процесу попри численні рекомендації РЄ та ОБСЄ [83]. Так, деякі представники комуністів займають специфічну, прорадянську позицію стосовно питань забезпечення прав національних меншин, стверджуючи, що депортація кримських татар у 1944 році «була застосована для порятунку кримськотатарського народу» [537]. Схожа ситуація і навколо Концепції державної етнополітичної політики України. Адже перші її варіанти були запропоновані у 90-х рр. ХХ ст., практично відразу після проголошення незалежності України, але до сьогодні цей проект залишається виключно на папері. На жаль, така ситуація виникає навколо більшості внесених на розгляд до Верховної Ради законопроектів.

Саме тому протягом останнього часу все більше фахівців наголошують на необхідності внесення відповідних змін щодо існуючого порядку прийняття рішень ВР України у напрямі його спрощення [197; 352; 392; 530; 569] (рис. 5.4).

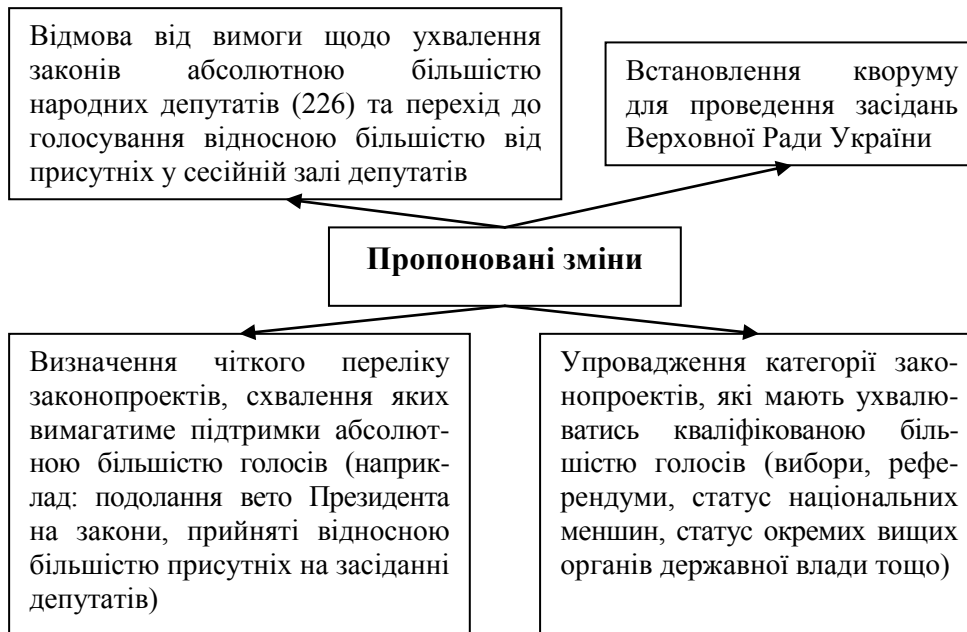

Рис. 5.4. Пропоновані зміни до Конституції України щодо законотворчої діяльності Верховної Ради України

Запропоновані зміни певною мірою передбачають можливе введення основ органічного законодавства (рис. 5.5).

На думку більшості дослідників, такі закони мають системоутворюючий характер, оскільки можуть містити положення закріплені в Конституції та встановлювати органічну єдність з існуючими законами. Саме завдяки такій особливості деякі фахівці наголошують на доцільності внести відповідні зміни до законотворчої діяльності Верховної Ради України, наголошуючи на використанні такого підходу в більшості демократичних країн світу [411]. На нашу думку, одним із перших органічних законів у сфері міжнаціональних відносин може бути Концепція про етнополітичну державну політику в Україні, за умови, що сам документ не міститиме протиріч та неузгодженостей щодо основних питань у сфері етнополітичних відносин.

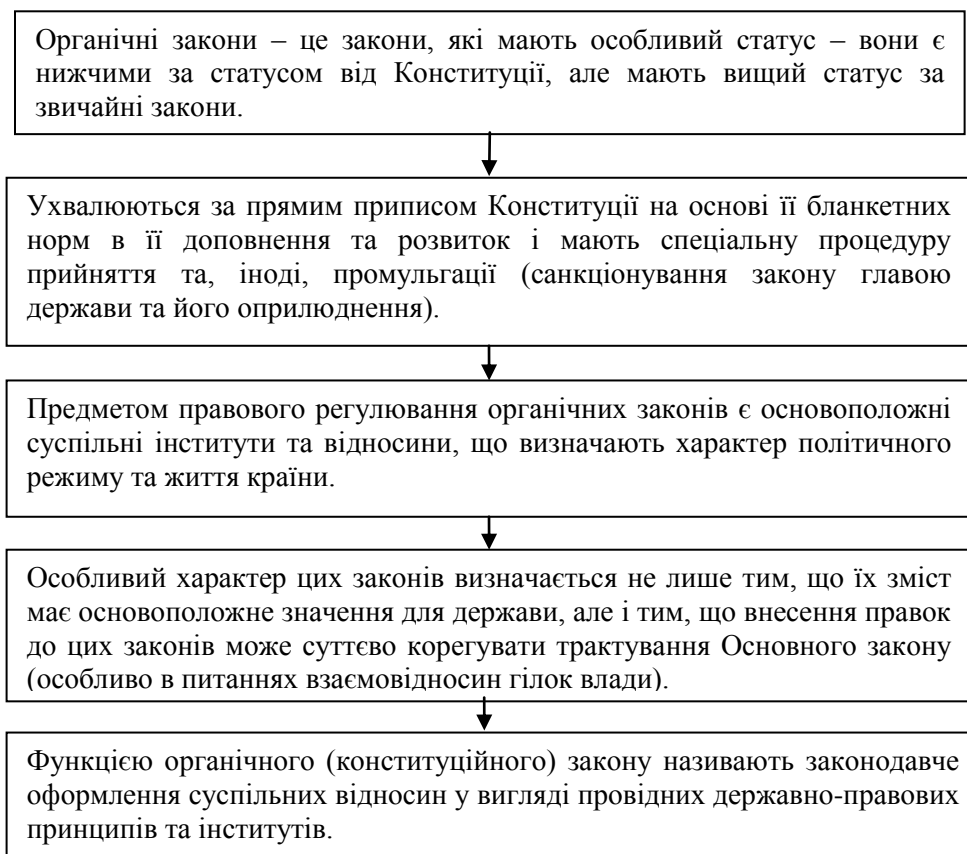

Рис. 5.5. Основні положення органічного законодавства

До складу Верховної Ради поряд із іншими комітетами [244] входять два профільні комітети, які займаються питаннями щодо національного життя, – це Комітет з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин і Комітет з питань культури та духовності (рис. 5.6.).

Комітет з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин активно співпрацює з громадськими організаціями національних меншин, зокрема, протягом 2012 р., враховуючи пропозиції громадських організацій, було проведено: круглі столи на тему «Перспективи правового регулювання у сфері відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою», «Проблеми законодавчого врегулювання етнопольової політики в Україні. Основні критерії майбутнього закону», «Перспективи правового регулювання державної підтримки української громади за кордоном»; комітетські слухання про «Сучасний стан та шляхи врегулювання проблем у сфері захисту прав трудових мігрантів-громадян України» [401].

У Комітеті з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин зареєстровано 19 законопроектів, які прямо або опосередковано можуть стосуватися проблематики міжетнічних взаємин. У Комітеті культури та духовності майже 70 подібних законопроектів та ініціатив [536].

Провідну роль у сфері захисту прав національних меншин виконує інституція Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (далі – омбудсмен), правовий статус якого визначено Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [468].

Рис. 5.6. Структура Комітету з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин та Комітету з питань культури та духовності

Омбудсмен здійснює парламентський контроль щодо дотримання конституційних прав і свобод людини і громадянина на території України та в межах її юрисдикції. Організація його діяльності відбувається незалежно від інших державних органів та посадових осіб. Його функції доповнюють вже існуючі в державі засоби захисту прав і свобод, жодним чином не відміняють та не призводять до обмеження діяльності компетентних державних органів, що також забезпечують захист та поновлення порушених прав і свобод громадян. Практична діяльність омбудсмена займає важливе місце а роботі з захисту прав і свобод громадян, зокрема, досить часто виступає ініціатором проведення різноманітних моніторингів, проектів, займається розробкою спеціальних рекомендацій. Для покращення взаємодії з недержавними громадськими організаціями при омбудсмені створено Консультативну раду та 4 консультативно-дорадчі органи [353].

У 2012 році, вперше з часів отримання Україною незалежності, відбулися парламентські слухання у Верховній Раді щодо існуючої етнонаціональної ситуації в країні та ефективності етнонаціональної політики, в яких активну участь брали представники органів державної влади, громадських організацій національних меншин, провідних наукових установ [462]. У результаті слухань було проведено аналіз сучасного стану

реалізації етнополітики в Україні, окреслено основні напрями подальшого розвитку діалогу між державою та етнічними спільнотами, сформовано основні напрями формування та реалізації державної політики у вказаній сфері. На нашу думку, такі парламентські слухання щодо етнонаціональної ситуації в країні повинні мати систематичний характер.

Щодо мережі (системи) національних інститутів – центральних та місцевих органів етнополітичного регулювання в Україні, тобто його управлінського рівня, – то її становлення почалося на рубежі 1990-х років. Саме тоді етнополітику на рівні контролю етносоціальних процесів, було зараховано до функцій державного управління.

Формування національних інститутів усіх рівнів із самого початку передбачало необхідність створення в системі державної виконавчої влади відповідних органів та установ, до компетенції яких входитимуть питання щодо національних меншин та представництв при цих органах громадських організацій етнічних спільнот.

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про національні меншини в Україні», «центральним органом державної виконавчої влади у сфері міжнаціональних відносин є Міністерство у справах національностей України» [458]. Міністерство було створено 26 квітня 1993 р., й протягом усього часу свого існування відчувало певні зміни. Зокрема, у 1994 р. компетенцію міністерства було значно розширено за рахунок сфери релігії та церкви, що призвело до зниження ефективності його роботи. Між іншим, серед завдань міністерства формулювалося і сприяння діяльності національно-культурних об'єднань громадян. З 1996 р. функції міністерства було перенаправлено спеціально створеному Державному комітету нацміграції. У 2010 р. на виконання Указу Президента України від 9 грудня 2010 року № 1085 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» [460] було усунуто Державний комітет у справах національностей та релігій разом з його територіальними підрозділами, а функції та повноваження було передано спеціально створеному Департаменту у справах релігій та національностей при Міністерстві культури України (рис. 5.7).

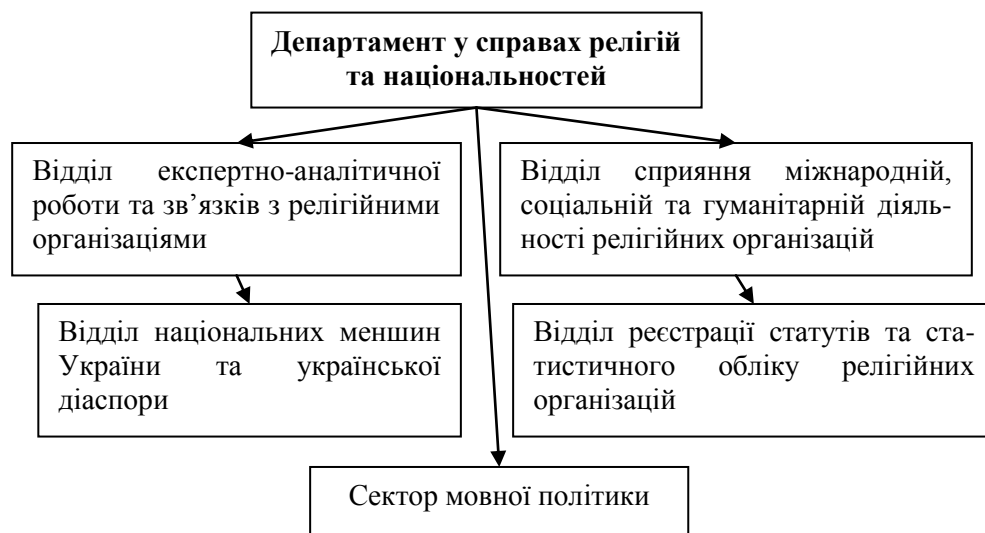

Рис. 5.7. Структура Департаменту у справах релігій та національностей

Громадськість та ЗМІ також досить критично відреагували на усунення Державного комітету у справах національностей та релігій і Ради з питань етнонаціональної політики, зокрема, наголошувалося, що ліквідація комітету призвела до розсіювання його функцій між різними відомствами, що унеможливило координацію державної етнополітики та

свідчить про відсутність послідовності дій у цій сфері. До інших зауважень, на думку деяких дослідників, варто віднести можливе спрощення основних напрямів роботи створеного департаменту внаслідок особливостей діяльності самого Міністерства культури. Ми погоджуємося з їх думкою, що відсутність центрального державного органу, який виконував координуючу роль стосовно діяльності виконавчої влади з реалізації національного законодавства та міжнародних зобов'язань України щодо дотримання європейських стандартів у сфері захисту прав національних меншин, можна розцінювати як певне обмеження таких прав та фактична відмова від їх виконання.

На необхідності існування такого органу свого часу наголошував і колишній Голова Державного комітету у справах національностей та релігій Ю. Решетников, стверджуючи, що «відсутність державного органу у сфері етнополітики та пов'язані з цим проблеми реалізації відповідної політики і захисту прав національних меншин, прогнозуємо, можуть бути використані (і вже використовується) в контексті парламентської передвиборчої кампанії 2012 року окремими політиками, які презентують себе як «захисники прав національних меншин», а в дійсності посилюють напругу в українському суспільстві, штучно спекулюючи на міжнаціональних відносинах, мові, питаннях історії, культури і т. п.» [471].

Наразі це був єдиний у своєму роді національний інститут центральної виконавчої влади України в сфері етнополітики. Перебудова функціонування цього органу, на думку деяких експертів, не завжди була доцільна і виправдана, все ж зумовлювалася певними політичними моментами, які відбувалися в той чи інший час.

Проїшло не так багато часу, й у 2012 році починається зворотній процес, коли під час парламентських слухань «Етнонаціональна політика України» народними депутатами була висловлена пропозиція щодо необхідності створення деяких інституцій, діяльність яких буде направлено на вирішення нагальних проблем у сфері національних відносин [471] (рис. 5.8). Зокрема, народний депутат В. Марущенко наголосив на необхідності створення Ради з питань етнополітики при Президентові України, оскільки «не приділяючи належної уваги питанням міжнаціональних відносин, ми ризикуємо нашим спільним надбанням – стабільністю і безконфліктністю у міжнаціональних стосунках», тому є доречним «відновлення дорадчо-консультаційного органу з питань етнополітики при Президентові України та посилення організаційно-інституційного забезпечення реалізації політики держави у зазначеній сфері» [326].

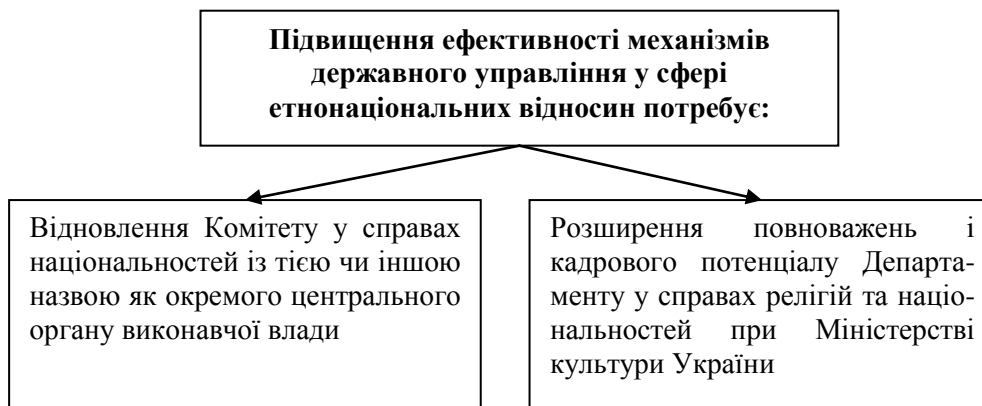

Рис. 5.8. Можливі шляхи вдосконалення механізмів державного управління у сфері етнонаціональних відносин

На думку багатьох дослідників та експертів, відновлення або створення окремого державного органу влади, до компетенції якого будуть входити виключно питання

етнонаціональної політики, буде досить позитивно сприйняте громадськістю та національними меншинами, сприятиме покращенню міжнародного іміджу держави. Зрозуміло, що створення такого органу повинно відбуватися на основі нових організаційно-правових засадах та з урахуванням зауважень до діяльності попередніх відповідних органів.

Варто зауважити, що існуючий нині розподіл функцій державного управління, що стосуються сфери етнонаціональної політики (питання мови, культури, освіти), певною мірою суперечать вимогам та завданням адміністративної реформи в Україні, яку було розпочато у 2010-2011 рр.

На думку деяких фахівців, доки не відбулися відповідні інституційні зміни у сфері етнонаціональної політики, необхідно розширити повноваження існуючого Департаменту у справах релігій та національностей при Міністерстві культури України [476].

Ліквідація Комітету та необхідність проведення в Україні адміністративної реформи призвела до інституційних змін організації впровадження державної політики щодо протидії проявам расизму, дискримінації та інших форм нетерпимості. По-перше, було ліквідовано Міжвідомчу робочу групу з питань протидії ксенофобії, міжетнічній та расовій нетерпимості. По-друге, у 2010 р. у складі Департаменту кримінального розшуку МВС було ліквідовано відділ, до компетенції якого входило розкриття злочинів, що були скоєні як іноземними громадянами, так і щодо них на основі етнічних та національних ознак. По-третє, цього ж року було ліквідовано Департамент моніторингу прав людини МВС, який свого часу було створено з метою профілактики та протидії расових конфліктів та проявів національної нетерпимості. Ці дії отримали негативну оцінку Комітету ООН з ліквідації расової дискримінації, який наполегливо рекомендував поновити ліквідовані структури та їх повноваження.

Зазначені зміни негативно вплинули також на ефективність діяльності правоохоронних органів України щодо протидії проявам расизму, ксенофобії та іншим формам нетерпимості в українському суспільстві. Зокрема, ліквідація відповідних правоохоронних органів звела нанівець заплановані дії стосовно «Плану заходів МВС України щодо протидії расизму та ксенофобії на період до 2012 року», що знову отримало негативну оцінку міжнародної спільноти [188]. В Альтернативній доповіді стосовно виконання Україною Міжнародної конвенції ООН щодо неприпустимості всіх можливих форм расової дискримінації, зазначено, що, починаючи з 2010 р., відсутнє будь-яке виконання заходів, запланованих відповідно до «Плану заходів МВС України щодо протидії расизму та ксенофобії на період до 2012 року» [417].

Отже, на сьогодні правоохоронні органи не лише не мають чіткої програми та запланованих дій щодо протидії расовій чи етнічній нетерпимості в українському суспільстві, але й самі, на жаль, досить часто стають суб'єктами дискримінації. Варто наголосити, що у своїй діяльності правоохоронні органи повинні обов'язково дотримуватися принципів толерантності та прав людини.

На думку деяких дослідників, саме відсутність достовірної офіційної статистики щодо кількості скоєних злочинів на національному ґрунті не дозволяє здійснювати об'єктивний аналіз масштабу розмірів та динаміки такої злочинності й, як наслідок, застосовувати особливі заходи, направлені на профілактику та розслідування таких протиправних дій.

Налагодити ситуацію може використання співпраці правоохоронних органів та громадських організацій щодо моніторингу проявів всіх можливих форм нетерпимості в українському суспільстві, заохочення спільної активної діяльності та накопичення та використання дієвого досвіду у сфері протидії таким явищам. Але в Україні конструктивний механізм співпраці правоохоронних органів із громадськими організаціями як на національному, так і на міжнародному рівні зазвичай ігнорують.

Незважаючи на певні недоліки у роботі, правоохоронні органи також намагаються зробити свою діяльність більш ефективною. Зокрема, у 2009 р. було внесено низку

змін до статей 115, 121, 122, 126, 127, 129 Кримінального Кодексу України, які передбачали надання формулюванню «з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» якості обтяжуючої обставини [272]. Але, навіть незважаючи на такі дії, динаміка розкриття злочинів на основі нетерпимості не стала кращою. Аналогічно склалася ситуація і навколо внесення змін до ст. 161 Кримінального Кодексу України «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань» [272]. Незважаючи на посилення відповідальності за скоєний злочин, у статі залишилося незмінним положення щодо «умисних дій», довести які практично неможливо.

Варто звернути увагу і на той факт, що внесені зміни до Кримінального Кодексу 2009 р. не враховували рекомендації міжнародних органів і залишили поза увагою осіб без громадянства та іноземних громадян, акцентуючи увагу виключно на громадянах України як суб'єктів складу жертв злочину.

Отже, держава та її інституції повинні звернути особливу увагу на необхідність посилення заходів щодо протидії расизму, ксенофобії та нетерпимості в державі. Така необхідність посилюється відсутністю на державному рівні програми для покращення стану толерантності в країні та законодавчого закріплення основних напрямів формування та реалізації державної політики протидії дискримінації, на расовому та етнічному ґрунті зокрема.

Для удосконалення дій нормативно-правового поля заплановано заходи з виконання Плану дій щодо лібералізації візового режиму між Україною та Європейським союзом, узгодження та впровадження «Стратегії боротьби з дискримінацією в Україні» у місячний строк після опрацювання проекту Указу Президента про затвердження «Стратегії боротьби з дискримінацією в Україні» Міністерством юстиції задля виконання пункту 42 «Національного плану з виконання Плану дій щодо лібералізації візового режиму...» [457].

Однак подання цього документа до Кабінету Міністрів України для внесення на розгляд Президентом України, що було заплановано ще на травень 2011 р., наразі не відбулося, отже, план заходів із реалізації «Стратегії боротьби з дискримінацією в Україні» (п. 46 «Національного плану з виконання Плану дій щодо лібералізації візового режиму...») залишився незатвердженим, отже – бездіяльним [457].

Крім іншого, для покращення ефективності вітчизняного законодавства у цій сфері розроблено комплексний законопроект «Про захист від дискримінації» [249], ініційований Коаліцією з протидії дискримінації у 2011 р. Автори законопроекту пропонують термінологію на означення всіх можливих дискримінаційних проявів, а також можливі шляхи та засоби реалізації державної політики у цій сфері.

Суттєвим елементом системи національних інститутів в Україні є функціонування неурядових організацій, що опікуються цим (політичних партій, громадських об'єднань, благодійних фондів, релігійних громад).

Наприклад, О. Майборода вважає, що врахування етнічного чинника має бути обов'язковим елементом передвиборної стратегії [314, с. 92]. Варто зауважити, що наголос на етнічному чиннику в передвиборній боротьбі стимулює політизацію етнічності. Український досвід свідчить, що поразка «етнічної» виборчої стратегії на президентських та парламентських виборах свідчить про відсутність нагальної потреби включення етнічних політичних партій безпосередньо до політичного процесу. Це добре усвідомлюють і лідери національних меншин, зокрема, Асоціація національно-культурних об'єднань України обрала тактику співпраці з політичними партіями та виборчими блоками з розрахунком, що ті включать до своїх списків найвідоміших представників етногруп. Адже кожна партія намагається продемонструвати свою європейськість і демократичність, доказом чого має стати й опікування проблемами національних меншин. Компактно розселені угорці, румуни, росіяни, звісно, виберуть «своїх» депутатів

по мажоритарних округах, однак їх вибір може бути різним щодо політичних партій. Як показує практика, розігрування етнічної карти на виборах приносить успіх лише кільком кандидатам-представникам меншин.

Під час парламентських виборів 2012 р., 11-м у списку Об'єднаної опозиції «Батьківщина» є лідер Меджлісу кримськотатарського народу М. Джемільєв. Партія регіонів включила до списків 73-м номером Івана Попеску, одного з лідерів румунської громади та 74-м – Іштвана Гайдоша, одного з лідерів угорців Закарпаття, СДПУ(о) вже традиційно включає до своїх списків деяких представників угорської меншини, виборчий Блок «Наша Україна» надає перевагу представникам кримських татар. Втім питання меншин практично не відображені в програмах політичних партій та риторичі, окрім пояснень «гарантуємо права національних меншин згідно з європейськими стандартами» (ВО «Батьківщина»), що не вказує на механізми та шляхи реалізації подібних прав [537].

Отже, можна стверджувати, що, незважаючи на існування етнічних партій в Україні, вони залишаються маловпливовими, а їхня діяльність має здебільшого ситуативний характер. Цьому сприяє і той факт, що в більшості випадків діяльність етнічних партій певною мірою направлена на загострення міжетнічних відносин, посилення дезінтеграційних процесів у державі. Але в місцях компактного проживання етнічних спільнот створює необхідні умови для їх пропорційного представництва в органах місцевої влади.

Саме тому більш показовою і змістовною у цьому плані є діяльність громадських організацій національних меншин. Створення таких організацій відбувається згідно з положенням Закону України «Про об'єднання громадян» [459], відповідно до Положення про порядок легалізації об'єднань громадян, санкціонованим Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок легалізації об'єднань громадян» № 140 від 26 лютого 1993 р. [450], а деякі з них – відповідно до порядку реєстрації філіалів, відділень, представництв та інших структурних осередків громадських (неурядових) організацій зарубіжних держав в Україні, який затверджений Постановою Кабінету Міністрів України «Про порядок реєстрації філіалів, відділень, представництв та інших структурних осередків громадських (неурядових) організацій зарубіжних держав в Україні» № 145 від 26 лютого 1993 року [464].

Громадські організації національних меншин виступають повноправними суб'єктами процесу вироблення та реалізації державної етнонаціональної політики. Відповідні заходи щодо державного сприяння національно-культурним товариствам затвердженні Розпорядженням Президента України «Про заходи щодо підтримки діяльності національно-культурних товариств» № 252/2001-рп від 21 вересня 2001 року [452]. Зокрема, це надало можливість громадським організаціям національних меншин вільно проводити різноманітні заходи для підтримки та популяризації своєї діяльності. Серед іншого їм було надано можливість використовувати приміщення для своїх осередків, необхідні матеріальні ресурси та державна фінансова підтримка.

Відповідно до положень Закону України «Про об'єднання громадян», громадські об'єднання національних меншин є організаційною формою інституцій національних меншин [459]. На думку деяких експертів, цей Закон є універсальним: йому притаманний метод загального закріплення найважливіших відносин у сфері щодо політичних партій та громадських організацій.

Відповідно до статті третьої Закону України «Про об'єднання громадян» основним суб'єктом національно-культурної інституції етнічних меншин є одна з громадських організацій, створена громадянами України «для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів» [459]. Більш розширено види організаційних форм таких об'єднань розкрито у статтях 7 і 8 Основ законодавства України про культуру, а саме: громадяни мають право створювати національно-культурні товариства, творчі спілки,

фонди, асоціації, центри та інші громадські об'єднання [388]. Ці об'єднання цілком можна віднести до низових (на відміну від центральних) інститутів етнополітичного управління, насамперед, у плані зворотного і зустрічного зв'язку з відповідними державними інституціями.

Зі змісту статті 20 Закону «Про об'єднання громадян» випливає, що національні громадські організації мають право виступати учасниками цивільно-правових відносин, представляти і захищати свої законні інтереси та законні інтереси своїх членів (учасників) у державних та громадських органах, брати участь у політичній діяльності, проводити масові заходи (збори, мітинги, демонстрації тощо), вносити пропозиції до органів влади й управління, засновувати засоби масової інформації [459].

Громадські організації національних меншин можуть брати активну участь у законопроектній роботі, звертаючись до суб'єкта законодавчої ініціативи з пропозиціями прийняти певний законопроект чи інший документ, брати участь у роботі експертних чи робочих груп, парламентських слуханнях тощо.

Отже, можна стверджувати, що роль громадських організацій у вирішенні проблем етнічних меншин зростає, а їх співпраця з органами державної влади як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівні призводить до посилення ефективності здійснення державної політики. Але, на жаль, досвід показує, що така взаємодія нерідко має декларативний характер, а роль національно-культурних товариств нерідко перебільшується.

На думку лідерів національно-культурних об'єднань, однією з перспективних форм співробітництва очолюваних ними організацій і державних структур може стати, по-перше, створення та розширення повноважень вже існуючих консультативно-дорадчих структур при органах державної влади, по-друге, спільна розробка і реалізація цільових програм на державному та міжнародному рівні.

Кожен суб'єкт в етнополітичній сфері проводить свою політику, визначену певними ідеалами й інтересами тієї спільноти, яку він представляє. Сфера етнополітики постає в такий спосіб, як поєднання різноспрямованих векторів діяльності багатьох гравців різної сили, серед яких, звичайно, держава є чи не найсильнішим і найвизначальнішим, але не монополістом, а таким, що має зважати на дії як різноманітних неурядових інституцій усередині країни, так і політику міжнародних (як міждержавних, так і неурядових) організацій. Важливу роль відіграють неурядові інституції, зокрема існуючі консультативно-дорадчі органи.

Свого часу основним координуючим органом на державному рівні була Рада представників громадських організацій національних меншин України при Президентові України, яку було створено у 2000 р. [430]. До складу Ради увійшли 24 представники національно-культурних товариств із всеукраїнським та обласним статусом [291]. До компетенції Ради входили питання як участі у законодавчому процесі, так й ініціювання різноманітних заходів у сфері національного життя. Але в 2006 р. Раду було ліквідовано відповідно до указу Президента, а натомість було утворено Раду з питань етнонаціональної політики, до складу якої увійшло 28 осіб. Ця Рада проіснувала до 2010 р. й знову була ліквідована відповідно до указу Президента. Натомість було утворено Громадську гуманітарну раду при Президентові України. Очолює Раду, до складу якої входять 34 особи, особисто Президент. За його ініціативи протягом 2010 р. відповідні Ради було утворено при Раді Міністрів АР Крим, обласних, Київській та Севастопольській міських державних адміністраціях.

Створення Гуманітарної Ради повинно стати не лише дієвим механізмом реалізації гуманітарної політики, але й етнонаціональної також (рис. 5.9).

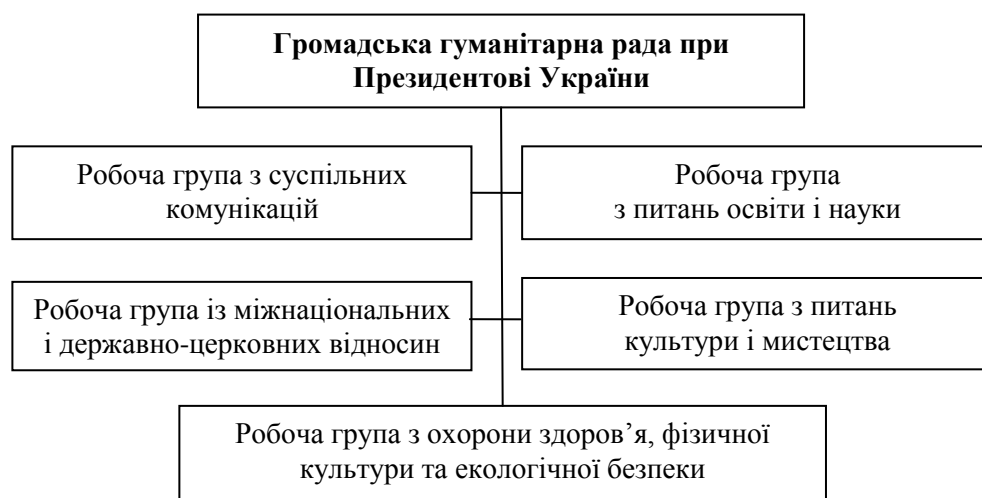

Рис. 5.9. Структура Громадської гуманітарної ради при Президентові України

Варто наголосити, що діяльність Гуманітарної ради є досить активною. Зокрема, останній виступ Президента на засіданні ради відповідно до офіційних даних на сайті відбувся у 2012 р., але відсутня інформація щодо планів роботи і ради та її робочих груп. Така ситуація відбувається і навколо діяльності відповідних Рад на місцях.

Непростим є функціонування консультативно-дорадчого органу при Президентові України – Ради представників кримськотатарського народу при Президентові України, яку було створено ще у 2000 р. У 2010 р. в консультативному органі відбулися кадрові зміни, що викликало певне незадоволення серед представників кримських татар. На сьогодні ця структура є практично бездіяльною, консультацій не відбувається з червня 2011 року, а в тих, що організуються, глава держави не бере участі, до того ж формат ради породжує конфлікти в кримськотатарській громаді [535]. Так само низькою є активність консультативно-дорадчих структур національних меншин при органах влади.

Наступним етапом у створенні дорадчих органів було виникнення Координаційної ради з питань розвитку громадянського суспільства, Комісії при Президентові України з питань громадянства та Громадської ради при Міністерстві культури України.

У сучасних умовах ідея громадянського суспільства набула особливої актуальності в Україні. Розбудова громадянського суспільства в Україні відповідає намірам значної частини суспільства сформувати демократичні інститути влади, кардинально змінити відносини держави й громадян, дати людям можливість самим робити вибір. У той же час шлях його розбудови в Україні є показовим у тому плані, що українське суспільство до нього ще не готово, адже виявилось, що «поламати «старе» набагато легше, ніж побудувати «нове». Окрім того, власна культура кожної країни, система життєвих цінностей та орієнтири людського життя унеможливають механічне відтворення «чужої» моделі такого суспільства» [547, с. 21]. Можна погодись з О. Резник, що становлення громадянського суспільства відбувається одночасно з ціннісними змінами, що їх зазнають і людина, і суспільство, і держава [482, с. 69]. Саме ціннісні орієнтації визначають способи творення та особливості функціонування громадянського суспільства, тому що формують вибір особистістю міри і способу самореалізації, форми використання природних прав. Таким чином, поняття громадянського суспільства набуває реального сенсу лише у взаємодії з культурно-історичним світом, духовними цінностями певного суспільства. Але власний досвід, зумовлений традиціями, культурою, менталітетом, рівнем правової культури та правосвідомості наших громадян поки ще не допомагає, а заважає формуванню в Україні громадянського суспільства.

Поки що в Україні на практиці держава не є органічним елементом громадянського суспільства. На практиці відбувається протиставлення держави, суспільства і особи. Крім того, у країні переважають патерналістські настрої, замість активної позиції самого індивіда, саме на державу, державні органи населення покладає свої сподівання на покращення власного життя [625, р. 151].

Щодо Координаційної ради з питань розвитку громадянського суспільства, то до її складу входять 51 особа, очолює раду М. Ставнійчук. Після обговорення з представниками органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства були створені відповідні робочі групи (рис. 5.10).

Нині важливою проблемою в розбудові в Україні громадянського суспільства, яка потребує постійної уваги та негайного вирішення, є «взаємодія цього суспільства з державою. Розмежування їх повноважень, яке має місце у будь-якому суспільстві, не означає їх протистояння, протиборства, хоча часто таке буває, навіть, у демократичних державах. Воно окреслює різні способи організації людського співіснування, заснованого на зіткненні, узгодженні та гармонізації інтересів індивідів» [263, с. 18]. Саме на це направлені Стратегія державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та План першочергових заходів щодо реалізації Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні [467]. Отже, становлення громадянського суспільства в Україні і розбудова демократичної правової держави відбудеться не сьогодні, але саме сьогодні починається той шлях, на якому по мірі зрілості громадян й громадських інститутів буде формуватися громадянське суспільство.

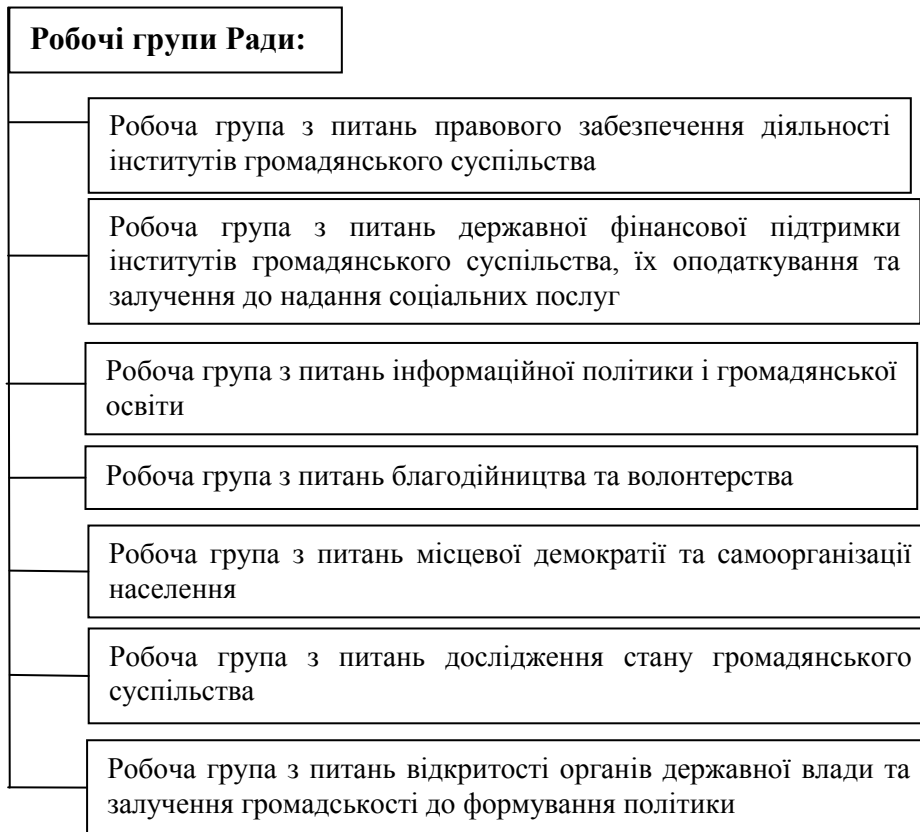

Рис. 5.10. Структура Координаційної ради з питань розвитку громадянського суспільства

Існуючі в державі проблеми реалізації етнокультурних прав відображаються в діяльності Комісії при Президенті України з питань громадянства як консультативно-дорадчого органу (рис. 5.11).

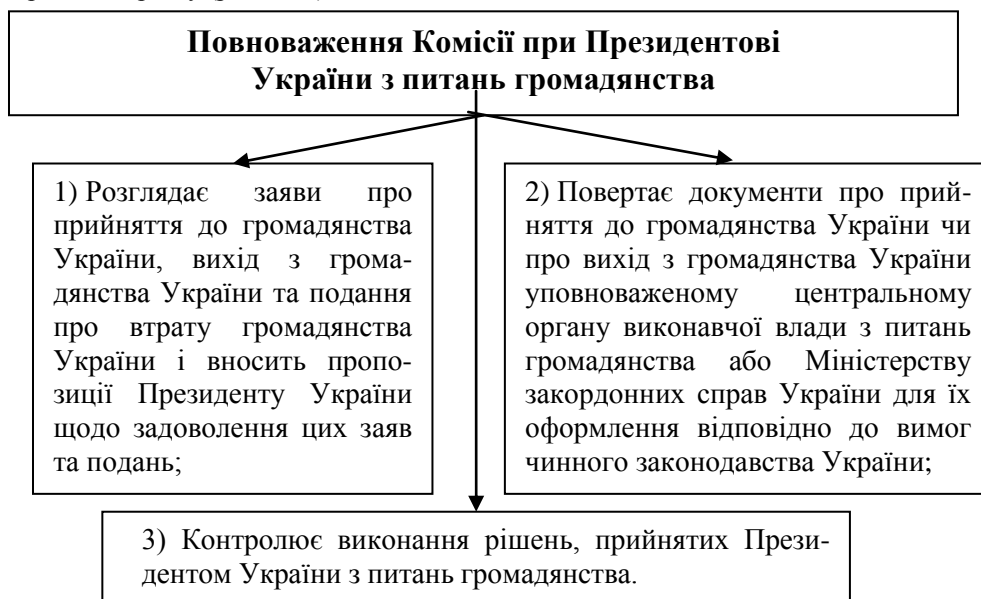

Рис. 5.11. Повноваження Комісії при Президенті України з питань громадянства як консультативно-дорадчого органу

Склад комісії визначається виключно Президентом України, та здійснює систематичний контроль за виконанням відповідними центральними та місцевими органами виконавчої влади указів Президента України з питань громадянства. Крім вказаної комісії, питання щодо громадянства входять до компетенції Державного департаменту у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб.

Ще одним дорадчим органом є Громадська рада при Міністерстві культури України, створена у 2012 р., до складу Ради входять 88 осіб. За період свого існування Радою було проведено два засідання, одне із яких було установчим [124].

Консультативно-дорадчі органи існують і при інших органах державної влади. Їх діяльність (за участю органів виконавчої влади) спрямована на дослідження та вивчення проблем громадського життя етнічних спільнот і підготовку на основі їх результатів пропозицій для вироблення відповідних управлінських рішень як на місцевому, так і на всеукраїнському рівнях [431].

Беручи активну участь у створенні та діяльності консультативно-дорадчих органів, громадські організації національних меншин виступають ініціаторами різних програм і партнерами в їх здійсненні. При цьому співробітництво може здійснюватись на підставі багатосторонніх і двосторонніх договорів між Держкомнацміграції (або іншими органами виконавчої влади, що реалізують державну етнонаціональну політику – Міністерством культури і мистецтв, Міністерством освіти і науки тощо) і громадськими організаціями. Такі цільові програми можуть бути і міжвідомчими. У цьому випадку доцільно було б утворювати координаційні ради, відповідальні за їх реалізацію, за участю представників зацікавлених громадських організацій.

У Державному бюджеті України на 2011 рік окремим пунктом було передбачено видатки за бюджетною програмою «Заходи з відтворення культури національних меншин» у сумі 10000 тис. грн, що дало можливість провести велику кількість культурно-

мистецьких та культурологічних заходів, ініційованих національно-культурними товариствами України. На реалізацію культурних програм 2012 року в держбюджеті було передбачено близько 8 млн гривень. Порядок використання коштів держбюджету був затверджений у ході урядового засідання від 23 квітня 2012 року [4], які також були направлені на культурно-мистецькі та культурологічні заходи. На 2013 рік заплановано проведення програми «Заходи з відтворення культури національних меншин, заходи Української всесвітньої Координаційної ради, заходи з реалізації Європейської хартії регіональних мов або мов меншин...» (3,4 млн грн), у рамках якої планується проведення 29 культурно-мистецьких заходів національних меншин, 5 культурно-освітніх заходів з реалізації Європейської хартії регіональних мов або мов національних меншин. Крім того, майже 10 млн грн призначено за бюджетною програмою «Фінансова підтримка друкованих періодичних видань культурологічного напрямку, газет мовами національних меншин, фінансова підтримка гастрольної діяльності вітчизняних виконавців» [553].

Щодо цільових та регіональних програм, то у 2012 Київрада прийняла міську цільову програму «Київ етнічний» на 2012-2015 рік [449]. Як прокоментувала цей документ депутат Київради О. Овраменко, його прийняття виключно важливе, адже він дозволить згуртувати зусилля центральних і місцевих органів влади, навчальних закладів, державних установ у роботі щодо всебічного забезпечення в столиці прав осіб, які належать до національних меншин, допоможе розвитку їх етнічної, культурної та мовної самобутності. На реалізацію програми «Київ етнічний» протягом чотирьох наступних років із міського бюджету буде виділено 4518,63 тис. грн, які будуть використані на проведення культурно-освітніх заходів для національних громад, на впровадження програм інтеграції осіб, які належать до нацменшин, в українське суспільство, а також на випуск художньої та навчальної літератури на мовах нацменшин [360]. У регіонах, прийнято Цільові національно-культурної програми «Збереження та розвиток етнічної, культурної та мовної самобутності національних меншин у ... області» на 2010-2013 роки, фінансування яких передбачено за рахунок обласного бюджету.

Тобто в ідеалі впровадження цільових та регіональних програм дозволить не лише реагувати на конкретні виклики етнонаціональної сфери, а також вирішувати конкретні регіональні проблеми міжетнічної взаємодії.

Таким чином, яксраво виражений поліетнічний склад населення України спонукає державу до пошуку адекватних механізмів її функціонування, який би упереджав можливе в її межах протистояння за етнічною, культурною чи мовною ознаками, використував як міжнародний, так і напрацьований вже за роки незалежності власний позитивний досвід вирішення проблем, які виникають у сфері міжетнічних відносин. Що стосується питань забезпечення прав національностей, то Українська держава виходить із природженої поваги до прав людини, її основних свобод, з потреб визнання верховенства закону, формування демократичного суспільства. Усі громадяни України, незалежно від їхньої етнічної належності, повинні дотримуватися Конституції та Законів України, оберігати її державну самостійність, територіальну цілісність, поважати мову, культуру, традиції, звичаї, релігійну самобутність кожного з них.

Перспективи державної політики щодо регулювання етнополітичних процесів у сучасній Україні пов'язані, по-перше, з розробкою концептуальних основ і механізмів реалізації етнічних проблем в умовах глобалізації світу (розробки концепції етнонаціональної політики); по-друге, з визначенням європейської орієнтації й формування власної етностратегії, цілком обґрунтованої й спрямованої на захист прав і свобод людини й громадянина незалежно від його національно і етнічної приналежності; по-третє, зі змінами внутрішньої політики держави в економічній, адміністративно-управлінській, властиво політичній, національно-регіональній й інших сферах через виконання Програми економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава»; по-четверте, завдання органів влади в центрі й на місцях допомоги кожній національності, кожному етносу знайти своє місце в

багатоетнічному українському суспільстві, щоб почувати себе її повноцінною частиною, рівноправною у всіх вимірах, у т. ч. й у національному, мовному, культурному, релігійному й т. д.

5.2. Субсидіарна модель етнополітичної політики – основа етнополітичної доктрини України

У сучасних умовах все більшого поширення набуває концепція етнічної інтеграції, суть якої полягає в тому, що у процесі гомогенізації суспільства етнічні меншини повинні прийняти всі цінності місцевого суспільства без втручання або спеціальних політик з боку держави. У той же час політична, економічна й соціальна реальність вносять корективи до цього підходу. Сьогодні під «інтеграцією» частіше розуміється процес залучення всіх етнічних груп до суспільства, по-перше, з наданням цим етнічним групам рівних прав у всіх сферах суспільства; по-друге, в процесі їх інтеграції зберігається їх етнічна ідентичність; по-третє, інтеграція етнічних груп (меншин) у суспільство відбувається на кожному рівні й у кожному секторі суспільства. Тобто відбувається не тільки політична (доступ етнічних меншин до участі у політичному житті країни), економічна, соціальна, але й культурна (етнічним меншинам забезпечується можливість зберігати власні культурні цінності у суспільному житті) інтеграція.

Розуміючи під етнополітичною політикою (етнополітика) сферу суспільно-політичних взаємин держави та етнічних спільнот, а також етнічних груп між собою, треба зазначити, що її головною метою є регулювання міжетнічних відносин і досягнення національної консолідації у суспільстві.

Формування етнополітичної політики залежить від типу держави, її етнічного складу, державної ідеології. Саме тому у світі можуть існувати різні моделі етнополітики, які залежать, по-перше, від конкретної етнокультурної ситуації в країні, по-друге, обумовлені державними інтересами країни.

Більш розробленими у світі моделями етнічної політики є асиміляторська й мультикультурна, у рамках яких можливі як добровільна асиміляція, так і вільна конкуренція етнічних співтовариств й їхніх культур (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Моделі етнічної політики: асиміляторська й мультикультурна

Аспекти інтеграції	Модель асиміляторська	Модель мультикультурна
Політичний	Етнічні меншини можуть отримати громадянство держави, у якій проживають; держава не підтримує формування політичних організацій етнічних груп (меншин).	Етнічні меншини мають громадянство держави, у якій проживають; підтримка етнічних політичних партій; активна участь етнічних меншин у політичному житті країни.
Соціально-економічний	Інтеграційні політики в школах, рівний доступ до соціальних послуг.	У державі застосовується принцип етнічного плюралізму; етнічні меншини мають рівний доступ до медичної допомоги, освіти; рівні можливості на ринку праці.
Культурно-релігійний	Опозиція з боку суспільства й держави відносно публічного вираження релігійних і культурних уподобань; існують перешкоди для будівництва релігійних споруджень (наприклад, мечетей).	Державна підтримка етнічних меншин їх культурного й релігійного вираження; шкільна програма базується на принципах мультикультуралізму, існують програми викладання мовою етнічних меншин.

Так, асиміляторська модель довгий час панувала у багатьох країнах Європи, наприклад у Швеції, до початку 1950-х років. Модель політичної асиміляції тривалий час використовувалася правлячими колами Франції («один король, один Бог, одна нація»). Така модель ґрунтується на припущенні про те, що всі члени суспільства повинні бути асимільовані як громадяни держави. Отже, представники етнічних груп (меншин) мають можливість отримати громадянство й у них з'являються права й обов'язки, як у всіх громадян [663, р. 146].

Що стосується моделі мультикультурної політики, то вона використовується в країнах розвинутої демократії з устояними державними інститутами й стійкою політичною культурою населення, хоча й не завжди ефективно. Так, Канада офіційно зобов'язалася за допомогою великої розмаїтості урядових політик захищати й розвивати етнічну розмаїтість, забезпечити включення всіх етнічних груп у канадське суспільство [668, р. 189]. У той же час, коли в Канаді мультикультуралізм офіційно був впроваджений як державна політика, до 1971 року відбувався поділ на корінне населення, британців і французів й інші етнічні групи (тобто використовувалася асиміляторська модель). Однак, починаючи з 1970 року, Канада підтримує рівність у політичних, культурних і цивільних правах серед усіх громадян, активно веде боротьбу проти соціальної нерівності, пропонує рівний доступ до системи освіти для всіх етнічних груп. Крім того, пропонує рівні шанси для всіх етнічних груп на участь у політичному житті країни. Як зазначає П. Кивисто, «зміцнення соціальної держави сприяло створенню національної канадської ідентичності, заснованої на загальній приналежності й соціальному громадянстві» [668, р. 90].

Політика мультикультуралізму була реалізована в Сполучених Штатах Америки під назвою «плавильний казан» як метод формування американської нації. Однак треба визнати, що Сполучені Штати Америки хоча й поважають етнічну й культурну розмаїтість, але просування й захист етнічної ідентичності не є пріоритетом у політиці цієї держави.

Також й Європейські країни, наприклад Німеччина і Франція є дуже обережними щодо політик, що стосуються ідей мультикультуралізму. Так, етнічні меншини у Німеччині мають певні політичні, економічні й соціальні труднощі, тобто іноземець завжди буде залишатися іноземцем, якщо в нього немає німецької крові (*jus sanguinis*). У Франції також не вітається мультикультуралізм, тому що вона будувала націю згідно з республіканською моделлю громадянськості (формування ідентичності громадянина Франції), не звертаючи увагу на побудову етнічної ідентичності. Тому у Франції іноземець зможе стати французьким громадянином, але з умовою заміни власної етнічної ідентичності французькою.

Практичний досвід засвідчує, що етнополітика держави відносно етнічних груп залежить від мотивів, якими керуються держави щодо інтеграції етнічних меншин. Саме тому деякі держави інтегрують національні меншини, не змінюючи їхню етнічну ідентичність, а інші готові інтегрувати їх тільки за умови їхньої відмови від своєї етнічної ідентичності.

На нашу думку, однією з головних передумов оптимізації етнополітичних та регіональних процесів, а у підсумку – досягнення політичної стабільності в таких поліетнічних за складом населення державах, як Україна, є надання національним меншинам і етнічним групам гарантованих колективних прав і свобод. Ця закономірність зумовлена тим, що в сучасну епоху «етнічність і націоналізм, міжетнічні конфлікти й сепаратистські рухи стали головною силою, яка формує нинішній світ, структуру і стабільність сучасних держав» [324, с. 62].

Цілком природним із огляду на це є право національних меншин на політичне представництво як у державних, так і в громадських структурах України. Воно повинно конституюватися як один із основоположних елементів державної етнополітики.

Необхідно постійно турбуватися, аби цей сегмент суспільного життя визначався, як «діяльність, що передбачує розробку і здійснення заходів, спрямованих на регулювання міжетнічних стосунків та забезпечення функціонування існуючих етнічних структур» [172, с. 116].

Автор вважає, що в Україні треба переходити від патерналістської моделі етнополітики, коли держава має монопольне право на вирішення етнічних питань у суспільстві, до субсидіарної. Тому що патерналістська модель етнополітики не тільки не може забезпечити потреби етносів, але й обмежує їх самостійність і активність.

Президент України В. Янукович у своєму щорічному посланні до Верховної Ради України зазначив, що Україні потрібна якісно нова модель державної національної й етнічної політики, орієнтована, насамперед, на реалізацію принципів взаємоповаги, плюралізму й міжнаціонального діалогу. Це є ключовим кроком до демократичного формування сучасних українських політичних націй й єдиного українського народу [73].

Саме тому автором пропонується використання на державному рівні субсидіарної моделі етнополітики – політики точної адекватності, в рамках якої активна роль відводиться, насамперед, громадянському суспільству та його інститутам. Модель дозволяє забезпечити вирішення питань життєдіяльності етносів тією мірою, у якій держава не може цього зробити самостійно. При цьому за державою повинні зберегтися нормативна, координуюча і контрольна функції. Функція ж вертикальної інтеграції української етносистеми повинна забезпечуватися єдиним духовно-ідеологічним, політико-правовим, соціально-економічним простором.

Фактично йдеться про використання принципу субсидіарності, як принципу розмежування компетенції, тобто про модель розподіленого управління етнополітичними процесами. При цьому, по-перше, ставка повинна робитися не стільки на адміністрування і керівництво «згори», скільки на співпрацю в рамках єдиної структурно-функціональної залежності. По-друге, керуючий вплив має синтезуватися на основі єдиної ідеології, що формується спільно як у центрі, так і в регіонах. Особливо підкреслимо, що пріоритет вирішення локальних і регіональних проблем необхідно передати на відповідні рівні. По-третє, у системі політико-територіальної організації й політико-владних відносин центральне місце приділяється (суб)регіональному й муніципальному рівням, на яких виникають, розвиваються і вирішуються етнічні проблеми. По-четверте, застосування субсидіарної моделі етнополітики дозволяє ефективно розмежувати повноваження між рівнями державної влади та етнічно культурними організаціями в країні

Зазначимо, що термін «субсидіарний» широко використовується на Заході в політиці, економіці, соціальній сфері та у взаємодії державної влади і місцевого самоврядування. Насамперед, є необхідним проаналізувати значення самого терміна «субсидіарність». Ідея субсидіарності вперше виникає в працях Арістотеля, як антитеза Платонівського розуміння єдності суспільства й держави. Фома Аквінський, так само як й Арістотель, приділяв особливу увагу ролі й місцю нижчих соціальних груп у соціальній структурі суспільства. На його думку, нездатність нижчих соціальних груп задовольняти наявні потреби призводить до необхідності втручання в цей процес публічних органів влади, але тільки у тому випадку, якщо це необхідне для досягнення загального добра.

Католицька церква використовує ідею субсидіарності з метою захисту прав особистості й соціальних груп від загрози тотального втручання влади. Перше найбільш повне визначення принципу субсидіарності подано в енцикліці *Quadragesimo Anno* 1931 р. [687]. Католицька модель принципу субсидіарності визначала субсидіарність як розподіл компетенції.

Субсидіарність як концепція знайшла висвітлення в працях А. Токвіля й С. Милля, як принцип розроблялася на основі робіт Р. Арона, А. Марка й Дени де Ружмона. Принцип

субсидіарності став основою Європейського союзу (ЄС) і був закріплений Маастрихтським договором у 1992 р. як основа внутрішнього устрою Євросоюзу [666, р. 24]. Принцип субсидіарності має на увазі, що управління здійснюється на, можливо, більш низькому рівні, коли це доцільно; при цьому європейський рівень виступає як додатковий стосовно національного. Можна погодитись з Н. Анісімовою, що «універсальність і гнучкість принципу субсидіарності» дозволяє його використання і для справедливого вирішення конфліктів [422].

Таким чином, принцип субсидіарності є зобов'язуючим принципом як на горизонтальному, так і на вертикальному рівнях, є ідеальною моделлю розмежування повноважень, де демократичні принципи не вступають у протиріччя із принципами практичності й ефективності. Саме на принципі субсидіарності і пропонується автором будувати модель етнонаціональної політики в Україні. Принцип субсидіарності як фактор взаємоповаги й підтримки визнає право державного втручання там, де етнічні організації (неофіційні) не проявляють активності, а індивід не здатний самостійно справлятися з виникаючою ситуацією.

Субсидіарну модель етнонаціональної політики, на наш погляд, можна визначити як особливу форму вирішення за допомогою держави протиріч між етносами, між етносами й державою з метою налагодження та підвищення суспільного й індивідуального добробуту.

Субсидіарна модель етнонаціональної політики будується за такою схемою: *принцип субсидіарності – сучасні демократичні принципи побудови державної етнічної політики країни: плюралізм, повага національних мов, культур, історії етнічних громад і приналежних до них громадян – інструменти реалізації – законодавча й нормативно-правова база – практика регулювання етнічних відносин* (рис. 5.12).

Рис. 5.12. Схема субсидіарної моделі етнонаціональної політики

Модель також припускає організацію державних інститутів з етнічних питань і розподіл владних повноважень на всіх рівнях від місцевого до (суб)регіонального; підвищення рівня самоврядності етнічних груп (меншин), етнічних асоціацій їх громадянської і політичної активності (рис. 5.13).

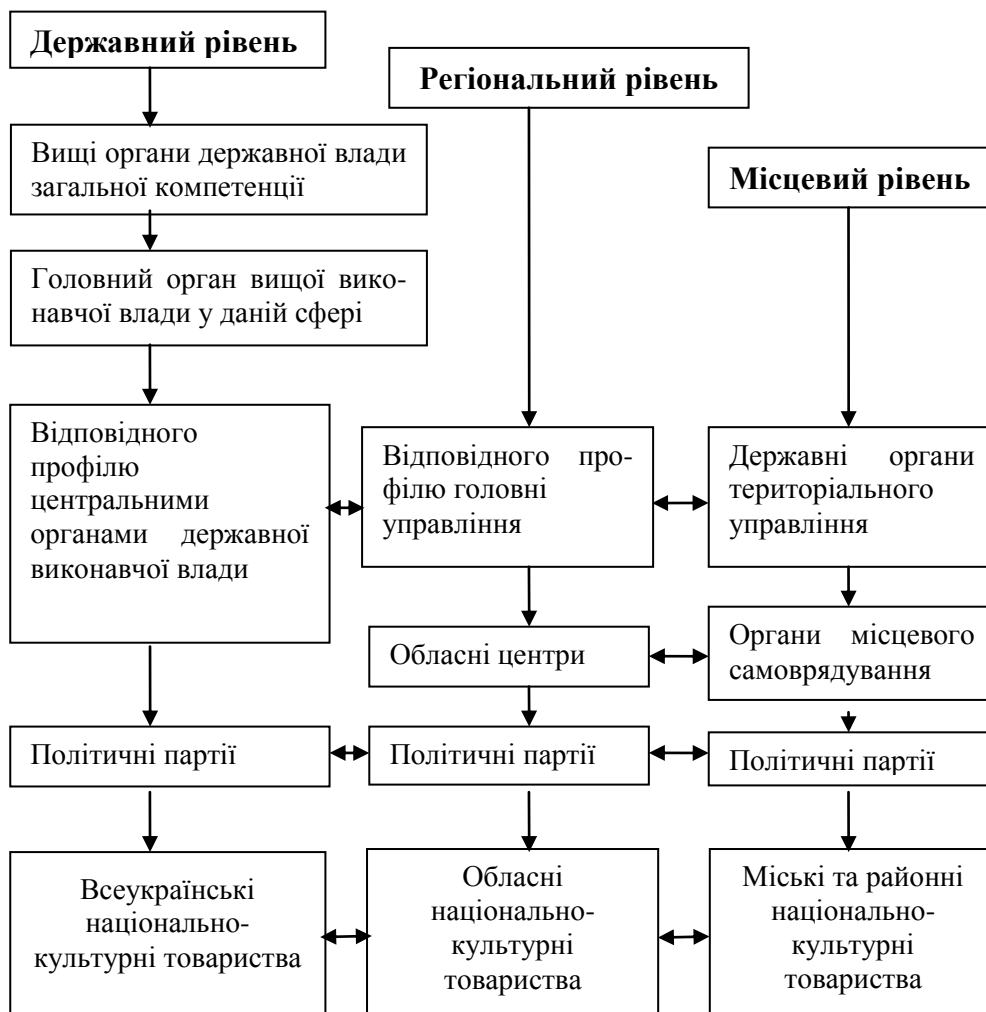

Рис. 5.13. Рівні владних повноважень та державних інститутів з етнічних питань

Модель також припускає, що для вирішення етнічних питань створюються етнічні організації (асоціації), у яких індивіди (представники етносу) формують місцеву етнічну організацію (культурно-освітню), яка є складовою регіональної, а регіональна складовою всеукраїнської асоціації. Структурні частини асоціації мають свої області компетенції. Така організація необхідна, по-перше, тому що одна людина, індивід (представник етносу) не може задовольнити свої потреби самостійно; по-друге, асоціація дозволяє етнічним меншинам реально впливати на соціально-політичні процеси в країні; по-третє, етнічні проблеми за її допомогою вирішуються на тому рівні, де вони виникли.

Модель має два механізми функціонування: «інституціональний» й «функціональний». З точки зору функціонального – держава покладає на себе лише ті функції,

з якими інституції (суб)регіонального і місцевого рівня й етнічні громадські організації не справляються.

З точки зору «інституціонального» – держава створює відповідні державні інституції на державному, (суб)регіональному і місцевому рівні для регулювання етнічних питань, що виникають, тобто об'єктом етнічної політики виступають етнічні групи (етнічні меншини), практично всі верстви населення.

У моделі реалізується принцип субсидіарності, що визнає право державного втручання там, де недержавні етнічні організації не проявляють активності, тобто не здатні самостійно впоратися з виникаючою ситуацією. Державне втручання обов'язково поєднується з різними формами допомоги на рівні етнічної групи (меншини) асоціації. Використовується принцип соціального партнерства, що усуває протиріччя між державою, органами державної влади й місцевого самоврядування і громадськими етнічними організаціями.

Субсидіарна модель етнонаціональної політики, що забезпечує гармонічні міжетнічні взаємини в поліетнічному й поліконфесіональному українському суспільстві, за допомогою збереження самобутності етнічних груп (меншин) може бути реалізована:

- з ухваленням відповідної етнічної концепції, визначення чітких принципів і концептуальних положень державної етнополітики, в основу якої буде покладено субсидіарну модель етнонаціональної політики;

- через ухвалення законодавчих актів (нормативно-правової бази), що регулюють сферу міжетнічних відносин держави, і інших офіційних документів, що визначають основні напрями етнонаціональної політики та забезпечують механізм контролю держави за функціонуванням органів державної влади, курируючих етнічні питання, розподіл між ним функцій й повноважень;

- на інституціональному рівні через створення відповідних інститутів державних і недержавних для забезпечення міжетнічної згоди.

Таким чином, у субсидіарній моделі етнонаціональної політики вихідним елементом є принцип субсидіарності, згідно з яким рішення у державі стосовно етнічних груп (етнічних конфліктів) ухвалюються на тому рівні, де вони виникають, а верхні ланки управління втручаються у будь-які дії тільки у тому разі, якщо ці дії будуть ефективніші за відповідні дії нижніх ланок [214]. Тобто принцип субсидіарності, який набув поширення у країнах європейського співтовариства, дозволяє «максимально забезпечити вирішення на низовому рівні тих питань, які немає необхідності передавати нагору» [29, с. 57]. За допомогою цього принципу відбувається формування компетенції кожного рівня влади, розподіл між ними повноважень, відповідальності й гарантії їхньої діяльності.

Принцип субсидіарності, по-перше, є методологічно конститутивним щодо визначення різниці в об'єкті, предметі, обсягах і межах повноважень органів, які беруть участь у субсидіарній моделі етнонаціональної політики. По-друге, принцип субсидіарності наполягає на тому, що повноваження центру доцільно зберігати тільки тоді, коли їх виконання більш ефективно здійснюється на вищому рівні, при цьому фундаментальним принципом залишається положення про те, що повноваження повинні здійснюватися на рівні, що перебуває ближче за все до громадян. Повноваження повинні передаватися на вищий рівень влади, якщо вони можуть здійснитися на цьому рівні більш ефективно. По-третє, застосування принципу субсидіарності припускає необхідність законодавчо визначити перелік повноважень, переданих кожному рівню управління, супроводивши їх простими правилами взаємодії між рівнями публічного управління.

Таким чином, застосування принципу субсидіарності надає державній владі більші можливості для забезпечення участі регіональних і (суб)регіональних органів державної влади та місцевого самоврядування, а також громадських етнічних організацій і товариств

у визначенні обсягу їхніх повноважень. Однак, щоб така багаторівнева структура, побудована на принципі субсидіарності, ефективно працювала, потрібне створення справедливого балансу між повноваженнями органів державної влади, місцевого самоврядування та повноваженнями етнічних громадських організацій, а також ресурсами, необхідними для здійснення наданих повноважень.

Включення принципу субсидіарності в етнополітологічний апарат є необхідним особливо в умовах посилення процесів глобалізації та регіоналізації. Стосовно етнонаціональної політики субсидіарність розуміється як принцип розподілу повноважень і відповідальності. Згідно з принципом субсидіарності, складові частини системи діють узгодженим чином не тому, що вони піддаються тиску зверху і не тому, що вони є самостійними одиницями, вільно ухвалюють рішення вийти в коаліцію або вийти з неї, але тому, що і самі вони, і система мають щось спільне (будь то низка цінностей і (або) загальні інтереси). Субсидіарність передбачає, що політична дія відбувається на тому рівні, який найбільш відповідає вирішенню проблеми.

Досвід розвинутих демократичних країн світу свідчить про те, що субсидіарна модель етнонаціональної політики можлива лише в тих країнах, в яких побудована «децентралізована модель державної влади з розвинутим місцевим самоврядуванням» [28, с. 111]. Децентралізована модель державної влади є одним із важливих елементів розвитку демократії, а в деяких країнах вона є значним кроком уперед на шляху ліквідації структур центрально-директивного управління [439, с. 13], тому що допомагає структурувати регіональний простір, включити регіони до економічного, соціального та політичного життя на національному і транснаціональному рівнях. Отже, впровадження такої моделі в Україні вимагає наявності кількох принципових умов: політичної стабільності в державі, досить високого рівня соціально-економічного розвитку, стабільного законодавства й інституційного забезпечення, довіри суб'єктів до довірливих відносин [229, с. 335].

В Україні запровадження децентралізованої форми організації влади на місцях здійснювалося цілком авторитарними, адміністративно-командними методами. Місцеві співтовариства не залучалися до обговорення можливих реформ, а ставилися перед фактом, що місцева влада буде організована по-новому. Для переважної більшості населення причини реформ, їх зміст і якісні характеристики нової організації влади залишалися невідомими. Отже, децентралізована форма організації влади в Україні є наслідком визнання її доцільності «зверху» і надання певних прав і матеріально-фінансових ресурсів від центральної влади територіальним громадам.

Саме децентралізована форма організації влади в Україні й побудована на її основі субсидіарна модель етнонаціональної політики здатна, на наш погляд, дати адекватну відповідь у вирішенні питання координації етнонаціональної політики, який задовольнить вимоги сучасної думки і одночасно принесе певну культурну новизну.

Субсидіарна модель державної етнонаціональної політики припускає активну позицію громадянина, його включеність у неурядові організації та інститути громадянського суспільства, що потребує нової ідеології і нової моделі етнічно детермінованих відносин між особистістю, суспільством і державою. Це важливо тому, що етнічні протиріччя і етнічні конфлікти найчастіше виростають із місцевих проблем, а їх ескалація відбувається з нездатності низових владних структур вирішувати ці проблеми через обмеженість прав і недостатність ресурсів.

Таким чином, на зміну етнополітики рівних результатів повинна прийти етнополітика рівних можливостей.

Після проголошення незалежності України стало реальністю, що національні об'єднання громадян для здійснення цілей і завдань, визначених їхніми статутами, користуються правом виступати учасниками цивільно-правових відносин, представляти і захищати свої та своїх членів законні інтереси в державних і громадських організаціях, вносити пропозиції до органів влади та управління.

Як пріоритетний принцип пропонується теза про те, що світоглядною основою етнонаціональної політики, на якому б рівні вона не реалізовувалася, повинна стати ідея рівності й свободи. Водночас слід зауважити, що можливості представляти і відстоювати свої інтереси національно-культурні об'єднання і партії мають за Законом України «Про об'єднання громадян» далеко не однакові [453].

Разом із цим ми усвідомлюємо той факт, що демократизація як політичний процес не вирішує всіх етнонаціональних проблем. Вона має як свої можливості, так і свої обмеження, які пов'язані, зокрема, з тим, що при пропорційній виборчій системі практично неможливе справедливе представництво інтересів етнічних меншин. Існує і проблема співвідношення універсальних за своїм характером прав людини і специфічних прав міноритарних етнічних груп. Тому, ідеї цінності індивідуальної свободи, пріоритетності прав людини і громадянина повинні поєднуватися з принципами етнічної толерантності і терпимості, мультикультуралізму й поваги до мови, культури і способу життя всіх етнічних груп.

Демократизація суспільного життя також не знімає уявлень про перевагу домінуючого етносу або, навпаки, міноритарної етнічної групи. Відкритість суспільства натомість веде до посилення міграційних потоків, які ускладнюють етнічну картину і міжетнічний крос-контакт.

Одним із принципових аспектів реалізації прав національних меншин є те, що Закон України «Про національні меншини в Україні» (стаття 9) забезпечує право наших громадян, які належать до національних меншин, обиратися або призначатися на рівних засадах на будь-які посади до органів законодавчої, виконавчої, судової влади, місцевого самоврядування, в армії, на підприємствах, в установах і організаціях [458].

Варто також зазначити, що забезпеченню прав національних меншин на їхню участь в усіх гілках влади надавалось велике значення від самого початку утворення незалежної України. Так, ще у 1994 році Президентом України було внесено на розгляд до Верховної Ради України проект Закону України «Про державну владу та місцеве самоврядування в Україні» [116, с. 3], в якому враховувалась ця проблематика. Тоді ж було утворено Раду регіонів як консультативно-дорадчий орган при Президентові України, до якого увійшли голови обласних рад.

Фахівці неодноразово відзначали як значне позитивне явище той факт, що такі дорадчі або консультативно-дорадчі органи послідовно здійснюють важливу системну діяльність у сфері захисту прав національних меншин. В Україні вони існували і нині функціонують при різних органах влади. Зокрема, Указом Президента України від 19 квітня 2000 року за № 600/2000 було утворено Раду представників громадських організацій національних меншин України як консультативно-дорадчий орган при Президентові України [390]. Згодом вийшов його Указ від 22 липня 2000 року № 908/2000 «Питання Ради представників громадських організацій національних меншин України» [391]. На практиці ця Рада стала дійсно дієвим консультативним органом при Президентові України, активно сприяючи підвищенню ролі громадських організацій національних меншин України у процесах прийняття органами державної влади рішень щодо розвитку їхньої етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності, поглиблення демократичних підвалин українського суспільства та забезпечення міжнаціональної злагоди в Україні. Тривалий час у статусі окремого консультативно-дорадчого органу при Главі держави функціонувала і Рада представників кримськотатарського народу, положення про яку було затверджено Указом Президента України від 7 квітня 2000 року за № 573/2000 [389]. Практичну її роль можна оцінити, зокрема, на основі матеріалів проведених нею засідань. Так, наприклад, під час одного з них, що відбувся 1 листопада 2002 року в Сімферополі, обговорювались найактуальніші питання подальшого облаштування репатріантів та їх інтеграції у суспільство. Серед іншого зверталась увага на помітні зміни в структурі влади Автономної Республіки Крим: значну кількість кримських татар було обрано до

місцевих рад, деякі з них зайняли відповідальні посади в Раді Міністрів та Верховній Раді Автономії [190, с. 170-171].

Не менш важливу роль у розвитку демократичних засад українського суспільства та забезпеченні міжнаціональної злагоди в державі відведено також дорадчим органам з числа представників громадських організацій національних меншин, що функціонують при більшості місцевих державних адміністрацій. Їх діяльність у цьому напрямі слід оцінювати як позитивну і необхідну для наступного розвитку відповідного вітчизняного законодавства, вдосконалення державного управління у сфері національних меншин та вирішення їх актуальних проблем, у тому числі на регіональному рівні, своєчасно та ефективно, з урахуванням позиції утворених ними неурядових (громадських) організацій.

Необхідно зазначити, що одними з пріоритетних прав національних меншин, які опосередковують собою взаємовідносини особи (громадянина) і держави, є політичні права. Насамперед, ідеться про право бути обраним або призначеним на рівних засадах на будь-які посади в різних гілках державної влади та місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях [247].

На рівень представництва національних меншин також можуть суттєво впливати норми закону, які визначають суб'єктів і умови висування кандидатів. Зокрема, встановлення як умова реєстрації кандидатів на виборах володіння ними державною мовою (що підтверджується складанням відповідного іспиту) може стати істотною перешкодою для реєстрації представників національних меншин.

У Латвії та Естонії протягом тривалого часу як підставу реєстрації кандидатів було закріплено вільне володіння відповідно латвійською та естонською мовами. Отже, російськомовна меншина (у Латвії кількість росіян сягає 29,6 %, в Естонії – 25,7 %) фактично була позбавлена представництва в парламентах та органах місцевого самоврядування цих країн [180]. В Естонії під тиском Європейського Союзу ці норми в листопаді 2001 року було вилучено з виборчого законодавства. Натомість Латвія, попри тиск європейської спільноти, не поспішала зі скасуванням зазначених підстав реєстрації кандидатів на виборах, і для прийняття латвійським Сеймом у травні 2002 року відповідного рішення знадобилися Висновки Комітету ООН з прав людини та рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Подколзіна проти Латвії» [488]. Тому в процесі ухвалення нових виборчих законів і внесення змін до вже чинних законодавчі органи країн ЄС зазвичай враховують освітню, мовну, релігійну та іншу специфіку національних меншин.

Для адекватного представництва національних меншин важливе значення має і те, хто має право висувати кандидатів округів, межі яких збігаються з межами їхнього компактного проживання. Наприклад, якщо право висувати кандидатів мають лише загальнонаціональні партії, і на виборах застосовується пропорційна система з голосуванням за закриті списки, імовірність адекватного представництва меншин у виборчих органах знижується. І навпаки, закріплення права висування кандидатів не лише за партіями, але й за самими виборцями (шляхом самовисування, висування через виборчі комітети та інші об'єднання виборців) є фактором, який позитивно впливає на рівень представництва національних меншин. У більшості країн ЄС законодавство допускає можливість висування незалежних кандидатів на виборах. Крім того, у багатьох країнах дозволяється створення регіональних партій та партій національних меншин. Чи не єдиним винятком з цього правила є Португалія, в якій створення регіональних партій заборонено на конституційному рівні.

Особливо важливою й принциповою є реалізація цього права на регіональному рівні, насамперед у місцях компактного проживання національних меншин.

Так, у Фінляндії, де частина фінських шведів компактно проживає на Аландських островах, ці острови виділено в окремий виборчий округ, який має визначену квоту представництва в Едускунті (парламенті Фінляндії). У Данії окремими виборчими

округами, в яких обирається по два представники лінгвістичних меншостей, є території Фарерських островів та Гренландія.

Сеута і Мелілья – місця компактного проживання іспанських берберів – є окремими виборчими округами, в яких за мажоритарною системою відносної більшості обирається два депутати нижньої палати парламенту Іспанії. Загалом, місця компактного проживання національних меншин враховуються при утворенні виборчих округів на виборах до верхньої і нижньої палат парламентів Бельгії, Іспанії, верхньої палати італійського парламенту, органу законодавчої влади Кіпру. У більшості країн на загальнодержавних і місцевих виборах застосовується пропорційна виборча система з преференційним голосуванням, що також можна зарахувати до сприятливих для національних меншин чинників [180].

З огляду на дію принципу субсидіарності, зміна рівня прийняття рішення щодо здійснення прав громадянина ЄС вносить якісну відмінність у результат здійснення цих прав. Так, як правило, в національній державі при зміні рівня, тобто при передачі правової компетенції з національного на регіональний чи муніципальний рівень якість цієї правової компетенції у сфері громадянських прав не змінюється. Тобто, громадянин Іспанії буде володіти такими ж правами щодо влади регіону Галісія, як і до влади регіону Валенсія.

У той же час при передачі правової компетенції з рівня ЄС на рівень національної держави вона змінюється якісно. Громадянин Франції, беручи участь у муніципальних виборах в Ірландії, організованих відповідно до національного законодавства Ірландії щодо муніципальних виборів, слідує процедурам, що відрізняються від відповідних процедур прийнятих у Франції. Те ж саме стосується імплементації більшості прав (економічних, політичних, соціальних, культурних), якими володіє громадянин ЄС у країні проживання і суб'єктом яких не є безпосередньо інститути ЄС.

Зближення законодавства держав-членів є однією з цілей ЄС, записаних у Договорі. Також у Договорі передбачені певні механізми реалізації цієї мети (Art.94-97 TEU). Проте, як і раніше, досягнення гармонізації національних законодавств залишається перспективою ЄС.

Окремої уваги заслуговує і той об'єктивний факт, що юридичною гарантією політичної діяльності, а отже, і політичного представництва є право (у тому числі – національних меншин) на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації [247]. Здавалося б, цим досягнута одна з вершин демократії. І все було б гаразд, коли б не певні неузгодженості у цій справі, які виникли невдовзі. Зокрема, одну з перших спроб реалізувати це право зробила румунська спільнота України, утворивши Християнсько-демократичний альянс румун в Україні як соціально-політичний рух. Та у зв'язку з ухваленням у 1992 році Закону «Про об'єднання громадян», що, по суті, опонував доцільність створення політичних партій за національною ознакою, цей альянс був зареєстрований вже як громадська організація з захисту прав і життєвих інтересів румун України [459]. Та немає «винятків із правил» навіть у політичній сфері. Свідченням цього є те, що повною мірою реалізували свої права представники деяких національних меншин України. Так, одним із перших 25 листопада 1997 року Міністерство юстиції України зареєструвало офіційне політичне угруповання – Партію мусульман України, яка в передвиборчій програмі заявила про намір захищати «свої» національні меншини. При цьому, взявши участь у виборах до Верховної Ради України у 1998 році, ця партія отримала лише 0,19 % голосів виборців [59, с. 3].

З офіційно зареєстрованих Міністерством юстиції України станом на початок 2008 р. в нашій державі існують партії з виразно етнічним характером – це згадана вже Партія мусульман України, Партія «Русский блок», Партія угорців України, Демократична партія угорців України та низка інших.

Отже, відповідна конкретизація виборчого права безпосередньо національних меншин ще очікує на своє впровадження у майбутньому законодавстві про вибори. Тоді ж може значно активізуватись і їх участь у політичному житті держави. Але для цього Верховній Раді України необхідно хоча б внести належні зміни і доповнення до нині чинного законодавства. Така спроба вже здійснювалась у процесі обговорення законопроекту «Про вибори народних депутатів України» під час його першого читання (5 березня 1997 року) [443], коли висувалась вимога реалізувати у ньому статтю 14 Закону України «Про національні меншини в Україні» [458]. Її ігнорування, на думку деяких парламентаріїв, може призвести до створення національними меншинами своїх політичних партій. За їхнім наполяганням тимчасова спеціальна комісія обговорювала проблему виборчих прав національних громадських організацій п'ять разів. Проте поданий нею законопроект, який базувався на Законі України від 16 червня 1992 року «Про об'єднання громадян» і містив положення про проведення виборів на багатопартійній основі, визначив суб'єктом виборчого права тільки політичну партію [80].

Отже, стаття 14 Закону України «Про національні меншини в Україні» все ще не знайшла свого адекватного відображення у виборчому законодавстві, на що звернули увагу у свій час й закордонні спостерігачі [498, с. 404].

При цьому слід особливо наголосити, що ці та інші недоліки вітчизняної конституційності у зазначеній сфері здійснюють доволі негативний вплив на можливість реалізації окремих політичних прав національними меншинами, що засвідчив і факт відсутності в оновленому Законі України «Про вибори народних депутатів України» (2001 рік) [443]. Але ж він якраз і спрямовувався на сприяння забезпеченню парламентського представництва від етнічних меншин, що стосувалося тих із них, які проживають компактно, шляхом обов'язкового включення районів, де вони мешкають, у межах певного виборчого округу. А якщо кількість виборців, які самоідентифікуються як національні меншини, виявлялася більшою, ніж необхідно для формування одного виборчого округу, вони компонувалися таким чином, щоб хоча би в одному з них виборці, які належать до національних меншин, становили більшість від кількості виборців у цьому виборчому окрузі.

Попри всі підстави тлумачити факт припинення дії цієї норми як пряме порушення конституційного принципу недопустимості звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод громадян, зафіксованого у частині третій статті 22 Конституції [247], були й заперечення експертів Міністерства юстиції України про те, що в остаточній редакції Закону України «Про вибори народних депутатів України» порядок формування виборчих округів з її нормами узгоджено, а поняття «місця компактного проживання» законодавчо в нашій державі не визначене [444].

Вказуючи на таку суперечливість, слід відзначити, що вона стосується також і спеціальних правових норм, насамперед, тих, котрі спрямовані на вирівнювання можливостей представників національних меншин і титульної нації щодо доступу до посад у керівних органах державної влади та місцевого самоврядування. Ця проблема існує і в деяких європейських країнах.

У деяких державах частка національних меншин є настільки незначною, що за будь-якого варіанту виборчої системи вони навряд чи змогли б отримати представництво в парламенті – сумарна кількість голосів цих виборців є меншою, ніж потрібно для отримання одного мандату. Цілком імовірною може бути й інша ситуація – загальна кількість представників національних меншин у масштабах країни може бути достатньо високою, однак місця компактного проживання національних меншин розміщені по всій території країни і не можуть утворювати певний виборчий округ (крім як входити до складу загальнодержавного округу або багатомандатного округу, де переважна більшість виборців є представниками етнічної або мовно-лінгвістичної більшості).

У деяких країнах цю проблему частково вирішено не через запровадження сприятливої для національних меншин виборчої системи (жодна система не вирішує жодну з вищеписаних ситуацій), а шляхом резервування за представниками національних меншин певної кількості місць у парламенті, органах місцевого самоврядування. Цей підхід застосовується при проведенні парламентських виборів в Іспанії, Данії, Фінляндії, Кіпрі; парламентських і місцевих виборів – у Словенії. Такий підхід може вважатися вдалим в умовах, коли національні меншини представлені одним-двома етносами (наприклад, в Данії, де для кожної лінгвістичної групи утворюється окремий виборчий округ), однак може стати об'єктом жорсткої критики в державах з неоднорідними меншинами. Зокрема, в Іспанії бербері мають квоту представництва в нижній палаті, тоді як, наприклад, за басками, кількість яких є помітно вищою, не закріплено жодної квоти представництва (баски мають реальну можливість бути представленими лише у верхній палаті іспанського парламенту). Аналогічна ситуація має місце в Словенії, де для мадяр та італійців зарезервовано по одному місцю в парламенті, а інші більш чисельні національні меншини хорватів і сербів, які за кількісними критеріями мали би бути представлені в парламенті 4 депутатами (по два від кожної національної меншини) взагалі не мають жодних квот представництва. В Кіпрі за турками кіпріотами (18 % населення Кіпру) закріплено 30 % місць у парламенті, а за 4 % інших етнічних меншостей (крім вірмен, католиків і маронітів) – жодного [180].

Саме з цих причин резервування квот представництва лише для визначених меншин (до того ж в умовах постійного збільшення кількості легальних мігрантів з країн Азії, Африки та інших держав-членів ЄС), не можна визнати вдалим підходом до вирішення проблеми представництва меншостей у виборних органах. Можливо, саме цим і можна пояснити той факт, що практика «резервування» місць для окремих меншин не набула широкого поширення в Європі.

Другим базовим принципом етнонаціональної політики, на нашу думку, має стати теза про те, що високий рівень етнічної толерантності та міжетнічної злагоди можливий тільки при збігу базових економічних, політичних, соціальних, культурних та інших цінностей та погодження основних кодів громадянської ідентичності.

При цьому дуже важливо добитися того, щоб міноритарні етноси в рамках високого рівня етнічної ідентифікації не відчували ніякої принизливий стигматизації з боку домінуючих етносів, і навпаки. Це особливо важливо для поліетнічних регіонів і територій. За великим рахунком ідеться про визнання необхідності національної ідеї, поєднаної з поліетнічним характером українського суспільства.

Як інший не менш важливий принцип пропонується вимога збігу основних економічних і соціальних стратифікаційних одиниць у вертикальній і горизонтальній етносоціальній структурі. Іншими словами, необхідно прагнути до того, щоб соціальна стратифікація етнічних груп – по доходах, престижу, влади, доступу до тих чи інших соціальних благ і цінностей – була близька до соціальної стратифікації сусідніх етнічних груп, а в ідеалі співпадала із загальнонаціональною соціальною структурою. Тому необхідно правове закріплення на федеральному рівні мінімальних соціальних стандартів для регіонів Російської Федерації.

У зв'язку з цим найбільш спірним залишається питання про преференції для етнічних меншин. Цілком очевидно, що відповідь на нього неоднозначна. Найбільш аргументованою видається позиція відомого американського політолога С. Ліпсета: «Відхід від політики, що робить упор на особливі преференції, не може і не повинна означати відмову від зобов'язання нації щодо гарантування рівних можливостей для «ущемлених громадян» [243].

Беручи до уваги виняткову важливість з точки зору політико-громадського представництва етнічних меншин їх прямої участі в роботі місцевої влади, чи не найприкметнішою у цьому зв'язку є їхня безпосередня діяльність в органах місцевого самоврядування,

можливість саме через них активно проводити в життя інтереси етнічно однорідного населення, яке проживає компактно. Правничі підвалини для цього закладено, зокрема, у статті 5 Закону України «Про національні меншини в Україні», котра передбачає, що при місцевих радах можуть утворюватися і функціонувати на громадських засадах дорадчі органи з представників національних меншин [458]. У свою чергу, адміністративно-територіальний устрій має формуватися з урахуванням національно-історичних і культурно-етнічних чинників.

Щодо статусу таких етнічних об'єднань у нашій державі, то його визначає стаття 9 Закону України «Про об'єднання громадян»: «Об'єднання громадян України утворюються і діють з всеукраїнським, місцевим та міжнародним статусом» [459]. До всеукраїнських об'єднань громадян належать громадські організації, діяльність котрих поширюється на територію всієї України і які мають місцеві осередки у більшості її областей. Стосовно місцевих громадських об'єднань, то до них належать ті, що здійснюють свою діяльність у межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці або регіону відповідно до Закону. Статус всеукраїнської організації може отримати тільки таке національно-культурне об'єднання, котре має свої первинні осередки не менш, ніж у 14 адміністративно-територіальних одиницях обласного рівня (включаючи Автономну Республіку Крим, міста Київ і Севастополь) [453]. У цій вимозі, на жаль, закладені суттєві недоліки, що невиправдано, на наш погляд, обмежує права тих етнонаціональних спільнот, котрі заселяють давні, зафіксовані історично, території в межах Української держави і саме тому, природно, не можуть проживати у тій кількості адміністративно-територіальних одиниць, яка визначена цим актом чинного законодавства України.

Крім того, не можна обминути увагою і таке суттєве не доопрацювання, як відсутність чіткої визначеності щодо ідентичності з юридично-правової точки зору окремих понять і термінів, які містяться у Законі України «Про національні меншини в Україні»: «національно-культурні товариства», «національні громадські об'єднання» і «громадські об'єднання національних меншин» – як між собою, так і з загальним поняттям – «об'єднання громадян» (Закон України «Про об'єднання громадян») [453].

Таким чином, етнополітична згода на всіх рівнях може бути досягнута при обов'язковій наявності наступних умов. По-перше, етнофор як індивід і етнос (етнічна група) як спільність повинні прийти до згоди зі своїм оточенням – етносвітом, що пронизаний функціональними зв'язками з безліччю інших етнофорів і етносів. І по-друге, необхідно подолати конфлікт між внутрішньою ідентичністю і її зовнішньої детермінованістю в рамках української державності як поліетнічної системи.

Однак у сучасних умовах виконання запропонованих вимог ускладнюється тим, що багато етнічних спільнот, до сих пір є не модернізованими (традиційними) соціальними системами. І тому протиріччя етнічного характеру ускладнюються конфліктом традиційного і сучасного, навіть постмодерного товариства в рамках єдиного соціуму.

За великим рахунком у цих специфічних умовах етнонаціональна політика держави повинна стати інструментом для подолання етнополітичних суперечностей, пов'язаних із модернізаційними і мобілізаційними процесами, – ефективна етнонаціональна політика покликана знімати протиріччя між прагненням етнічних груп до самоорганізації та розвитку, з одного боку, і різними рівнями політичної, соціально-економічної та культурної мобілізації – з іншого. У зв'язку з цим необхідно розрізняти ідеологічний інтернаціоналізм (інтеретнізм) «зверху» і раціональний інтернаціоналізм (інтеретнізм) «знизу». Тому й актуальна проблема поєднання і балансу пріоритетів, визначення можливостей і обмежень тих чи інших теоретико-ідеологічних підходів і політичних практик у вирішенні так званого національного питання.

Насамкінець, слід констатувати, що в цілому етнополітика України як система заходів державного й суспільного управління етнічними відносинами забезпечує міжнаціональну злагоду:

– базуючись на чинному законодавстві європейського рівня у галузі етнонаціональних процесів, через розгалужену систему політико-правових етнополітичних, у тому числі законодавчих актів, Українська держава фіксує поліетнічний характер свого суспільного організму;

– законодавчо закріплює права всіх його членів на збереження і розвиток національної історичної спадщини;

– сприяє розвитку інтегративного типу міжетнічної взаємодії;

– створює умови для повернення та облаштування депортованих народів.

У посланні Президента Віктора Януковича до Верховної Ради України зазначено, що більшість регіонів країни має складний етнічний склад і тонкі механізми підтримки міжнаціональної згоди, а тому виникає необхідність розробки й реалізації такої державної політики, що буде сприяти зменшенню негативного впливу на суспільство протиріч соціокультурного, конфесіонального, етнічного, мовного й регіонального характеру [73].

Таким чином, для зростання дієвості державної етнополітики в Україні необхідно:

– запровадити субсидіарну модель етнонаціональної політики, яка складається з цілей, принципів, основних напрямів, завдань й механізмів їх реалізації, в якій ставка робиться на співпрацю між органами державної влади і етнічними меншинами в рамках єдиної структурно-функціональної системи, зберігаючи за державою нормативну, координуючу і контрольну функції, яка дозволяє ефективно розмежувати повноваження між рівнями державної влади та етнічно культурними організаціями, тобто локальні і регіональні етнічні проблеми вирішуються на тому рівні, на якому вони виникають і розвиваються;

– прийняти низку нормативно-правових актів у подальшому вдосконаленні політико-правових основ етнонаціональної політики, управління міжетнічними відносинами для створення й підтримки механізмів інтеграції етнічних груп, особливо в умовах впливу швидкозмінних світових глобалізаційних процесів та подій;

– пропонується в системі органів виконавчої влади створити спеціалізоване міністерство етнополітики з чітко визначеними функціями і повноваженнями.

5.3. Перспективи етнополітичних відносин в Україні в умовах глобалізації

Етнополітичні процеси у світі набувають особливого значення у геополітичному вимірі й характеризуються значним зростанням етнічної та національної свідомості, змаганням за суверенізацію, діаметрально протилежними тенденціями – консолідацією і дезінтеграцією. Кінець ХХ ст. ознаменувався модернізацією суспільного життя, новим імпульсом глобалізації та регіоналізації, скороченням впливу національних держав, крахом біполярного світопорядку й утворенням нових незалежних держав. Глобалізацію у наукових шатах охарактеризували як процес поширення однорідних зразків і поступового створення єдиного світового простору, що відбувається за рахунок абстрагування від національних традицій, особливостей та втіленому у нації-державі принципів національного суверенітету. На думку В. Іоніна, об'єднання країн у відносно замкнений геополітичний простір, де не залишається «вільних» територій, спричиняє новий «глобальний геополітичний розклад»: розподіл на регіони, регіональні союзи та об'єднання набувають умовного характеру, регіональне стає значущим уже в глобальному масштабі» [208, с. 363].

Сьогодні існує декілька передумов розвитку світу у сфері етнонаціональної політики під впливом процесів глобалізації (рис. 5.14), які певною мірою впливають або впливатимуть на подальший розвиток України як незалежної національної держави.

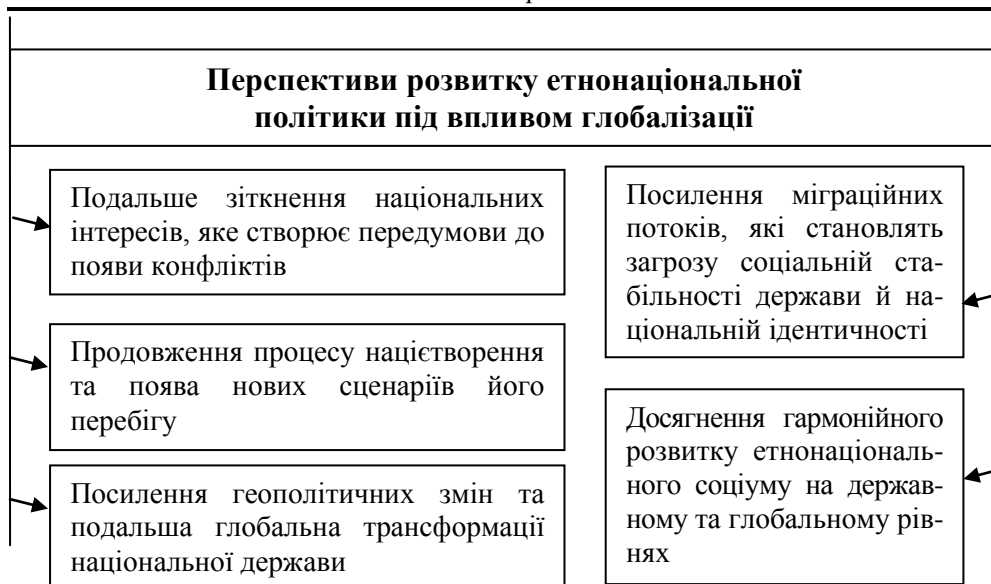

Рис. 5.14. Перспективи розвитку етнопонаціональної політики країн світу під впливом глобалізаційних процесів

Зупинимося більш детально на деяких із вказаних передумовах.

1. Сучасні етнічні спільноти, як і будь-які складні ентропійні системи, базуються на новому типі синергетичних зв'язків, які в просторі глобалізованого світу зазнають значних змін, у контексті яких відбувається зіткнення традиційних і космополітичних цінностей, що призводить до етнопонаціональних конфліктів. Відбуваються зміни і в самій державі у її традиційному європейському розумінні – поліетнізація держав-націй, їх детериторіалізація – у результаті чого взаємозв'язок між етнічним націоналізмом, поліетнічною державою і процесами глобалізації виходить на перший план.

У результаті сучасних цивілізаційних тенденцій зіткнення інтересів держави і цивілізації (міжнародних об'єднань), глобалізації та етнізації політики під удар потрапляє вся система національної держави, у контексті якої глобалізація і національна ідентичність не виключають одна одну, а тому вступають у суперечність з формуванням державницької національної ідеї як атрактора розвитку нації [375, с. 350-351].

У нових цивілізаційних умовах глобальність і етнізація «розривають» національну державу значною кількістю етнопонаціональних конфліктів, які загрожують багатьом державам розколом суспільства, що детермінується етнопонаціональними атрибутами, у результаті чого можна спрогнозувати розкол багатьох поліетнічних націй, які не мають своєї державності, але намагаються реалізувати формально підтримуване ООН право на самовизначення. Останнє сприяє зростанню у багатьох країнах світу проблем, пов'язаних з етнічною міграцією, етнопонаціональними конфліктами, політикою мультикультуралізму чи монокультуралізму, у результаті чого державні інститути не виконують своїх функцій. Унаслідок врегулювання міжетнічних (у тому числі етнорелігійних і етнолінгвістичних) суперечностей велика кількість західних демократій дотримується політики мультикультуралізму; інші країни намагаються створити громадянську націю, належність до якої базується не на етнокультурних факторах, а на дотриманні законів, прав і свобод [415]. Водночас сформувати громадянську націю у будь-якій державі ще не вдалося, а сучасна етнокультурна і демографічна динаміка, можливо, роблять цю мету недосяжною. Зростання етнопонаціональних конфліктів у поліетнічному соціумі в умовах інформаційно-культурного простору призводить до міжгрупової боротьби за цінності, владу, престиж.

Національна держава як стрижень і гарант національного поступу народу в умовах мегатрендових змін соціальної дійсності перестає бути точкою відліку при плануванні національної політики. Нині можна констатувати проникливість кордонів, збільшення залежності національного розвитку від зовнішніх факторів, звуження автономії та свободи дії держави у зовнішньополітичній сфері. Руйнування національних держав супроводжується розмиванням змісту понять «національний суверенітет», «національні інтереси» тощо, оскільки на зміну державам-націям йдуть нові суб'єкти світової політики. На думку французького дослідника Р. Редліха, ідея національного суверенітету як фундаментальний політичний принцип у Європі втрачає свою дієвість і поступово національні держави виявляють готовність до відмови від абсолютного суверенітету на користь більш великого наднаціонального об'єднання; традиційний у минулому культ «націй», «національно-державний патріотизм» відсувається на другий план ідеєю спільності європейської цивілізації [481, с. 96-97].

2. Триває процес націєбудування, виникають нові етнополітичні утворення, що потребують державного статусу, етнополітична проблематика відіграє важливу роль як індикатор суперечностей між великими державами у поглядах на права людини і державний суверенітет. Феномен поліетнічного соціуму стає динамічним, змінним, залежним від значної кількості різноманітних конфліктогенних чинників. Подолання етнонаціональних конфліктів зумовлено, насамперед, тим, що глобальні модернізаційні процеси вимагають цілісного дослідження феномену поліетнічного соціуму в контексті сучасних цивілізаційних тенденцій та розвитку поліетнічних соціумів на засадах гармонізації інтересів усієї етнонаціональної спільноти, толерантності, стабілізації, поєднання етнонаціональних інтересів [171, с. 9].

Процес трансформації етнічних спільнот в єдину націю, як свідчить досвід країн, що вже пройшли або проходять цей етап (наприклад, США або Канада) є довготривалим і складним. Вирішальну роль у формуванні нації відіграє держава. В. Євтух визначає її як «діяльність, що передбачає розробку і здійснення заходів, спрямованих на регулювання міжетнічних стосунків та забезпечення функціонування існуючих етнічних структур» [172, с. 9].

Становлення сучасної політичної нації в Україні відбулося значно пізніше, ніж в інших країнах Центрально-Східної Європи. Цей процес набув незворотних рис лише протягом останніх двох-трьох років, проте завершеним його і нині назвати не можна (показовим є хоча б той факт, що і досі близько 8 % респондентів соціологічних опитувань вважають себе громадянами Радянського Союзу, а близько 30 % респондентів стійко надають перевагу локальній і регіональній ідентичності перед національною). Упродовж більше двох десятиліть, які минули після проголошення України незалежною державою, більша частина населення прожила в стані невизначеності й розмитості ідентичності.

Становлення модерної (політичної) української нації відбувається за умов, коли автентична етнічна культура в усьому розмаїтті її локальних варіантів практично є витісненою із повсякденної практики іншими формами людської активності та взаємин. Елементи традиційної картини світу і системи цінностей інтеріоризуються, проявляючись саме через суб'єктивність мистецьких творчих процесів, через внутрішній простір особистості, стають прихованою пружиною розгортання тих чи інших соціальних феноменів. Будь-який представник етнічної спільноти (національної меншини) цілком успішно може давати собі раду поза інституціями спільноти і як громадянин, наділений усіма юридичними та фактичними можливостями і навіть стимулами, брати участь у загальнонаціональних (суспільних, економічних, культурних) процесах України.

На думку деяких дослідників [112, с. 111-112], з урахуванням факторів геополітики та етнічності можна виділити чотири основні моделі подальшого розвитку української державності (рис. 5.15).

Рис. 5.15. Моделі розвитку української державності

Відповідно до підходу, перша модель побудована на ідеї «поліетнізму», яка базується на розумінні багатонаціональної структури населення України [526]. Цим пояснюється намагання прихильників моделі застосування на теренах української держави політики федералізму або регіоналізації. Основною тезою моделі «двоетнічності» є ідея про постійне змагання між представниками українського та російського етносів за лідерство у сфері політики, ідеології, культури й інтелектуальний рівень. Третя модель «моноетнічної» України пропагується й знаходить суттєву підтримку серед прихильників націоналістичної ідеології. Четверта концепція передбачає необхідність поділу українського суспільства на титульний етнос та етнічні меншини, й на думку автора, є ліберальним варіантом третьої моделі. Деякі автори вважають, що в процесі розбудови української держави, зважаючи на існуючі етнонаціональні чинники в українському суспільстві, запропоновано три рівні моделей подальшого розвитку (рис. 5.16).

Рис. 5.16. Рівні моделей подальшого розвитку української держави

Ми погоджуємося з думкою автора, що незважаючи на необхідність врахування всіх рівнів можливого розвитку, реалізація на українських теренах репресивної моделі є практично неможливою, враховуючи особливості національної психології українців та історичні традиції державотворення [322]. Другий рівень також не зовсім відповідає потребам часу, оскільки українська держава й суспільство й так тривалий час перебу-

вають у перехідному, перспективному, проміжному стані. Крім того, такі моделі не мають часової віддаленості та чіткої довгострокової перспективи. Ми поділяємо точку зору авторів, що в процесі розбудови української держави необхідно використовувати гуманоцентричну модель, яка розрахована на тривалу перспективу [321].

В основі цієї моделі лежить ідея про людину як носія певних духовних цінностей, а не носія спільних особливостей, що в умовах сучасних змін світу є досить актуальним й передбачає формування гуманістичного погляду особи і народу на цінності як свої, так і чужі, шанування життя, природного права кожної нації на державницьку самостійність [394]. Позитивним є той факт, що модель розрахована на перспективу, але її ефективність буде залежати від зовнішніх обставин та основних тенденцій подальшого розвитку світу. Головним завданням держави при виборі такої моделі подальшого розвитку буде необхідність подолання відчуження громадянина від держави, фаталізму власного існування, песимізму сприйняття навколишнього світу, які є наслідками, зокрема, і невдалих проєктів суспільної організації людства [321]. За таких умов успішність впровадження моделі та ефективність функціонування держави та її інституцій залежатиме від стимулювання індивідів до якісних змін, суттєвої переоцінки цивілізаційних надбань людства, здатності людини усвідомити власне призначення, програмувати і самоорганізувати власне життя, детермінувати свою діяльність. Ми погоджуємося з думкою деяких авторів, що для досягнення бажаних результатів необхідно сформулювати принципово новий світогляд, який повинен включати усвідомлення людства як цілісної системи, але ставити такі завдання можливо тільки після досягнення певного рівня консолідації спільноти.

3. Суттєві геополітичні зміни, які відбулися на початку XXI ст., призвели до чергової глобальної трансформації, яка, у свою чергу, призвела до подальшого загострення широкого спектра суперечностей. Доктрина мультикультуралізму виникла як відповідь на необхідність подолання конфліктів у поліетнічних суспільствах, до складу яких входить декілька етнонаціональних співтовариств, у тому числі й корінних народів. Сучасні тенденції поліетнічного соціуму, стан і перебіг трансформаційних процесів, деформація соціокультурного поля актуалізують звернення до подолання етнонаціональних конфліктів у добу глобалізації і досягнення їх сталого економічного та соціального розвитку. Стан сучасного суспільства характеризується посиленням конфліктогенного потенціалу, який викликаний існуючими протиріччями національних інтересів держав світу та супроводжується виникненням системи нових загроз їхній безпеці, що потребує формування етнополітичної безпеки на етапі сучасного державотворення [75, с. 45].

На наш погляд, саме наявність національної держави, яка є фактором консолідації, згуртованості суспільства на основі національної ідеї, суперечлива щодо процесу універсальної домінанти людського існування. Уявлення майбутнього світового співтовариства як наднаціональної держави без кордонів наразі не зустрічає підтримки широких мас населення, що бачать у розвитку державності гарантії збереження власної національної самобутності зі своєю системою цінностей і пріоритетів. Як слушно зауважив М. Жулинський, «тільки національні культури здатні вистояти у цьому навалюючому зіткненні з раціоналізмом і прагматичністю глобального технотронного Великого Модерну і уникнути гуманітарної катастрофи» [179, с. 5]. Національні культури як цілісні системи цінностей, що успадкували народні культури, мораль, традиції, науку, здатні протистояти глобальній низькопробній надкультурі, в якій вони можуть бути приречені на «розчинення і знеособлення», на втрату свого цивілізаційного обличчя. Саме тому, щоб уникнути тотального підкорення глобальним технотронним світом і зберегти себе як носія певних національних культурних цінностей, людині необхідно мати певну систему самозахисту в особі національної держави [284, с. 275]. Остання має володіти комплексом солідарної відповідальності і правових гарантій,

вироблених і узгоджених у межах співдружності держав (наприклад, Європейська хартія місцевого самоврядування; Європейська хартія регіональних мов і мов меншин тощо), які зумовлюють збереження і розвиток національної культури.

Свого часу більшість європейських країн розглядала принцип мультикультуралізму як один із найефективніших методів запобігання етнічного сепаратизму та етнонаціоналізму, який передбачав впровадження політики культурної диференціації, яка мала на меті збереження та підтримку культурних та етнічних особливостей замість їх повного нівелювання та знищення. Передбачалося, що заміна етнічно-мовної політики «плавильного казана» політикою «грубо нарізаного салату» сприятиме подальшому здійсненню ідеї свободи і рівності на рівні мовних та етнічних груп й подальшій уніфікації громадянських прав.

Але яку б модель мультикультуралізму не обрала та або інша країна, головним принципом обраної моделі повинен бути принцип культурної свободи, який передбачає надання індивідам права жити відповідно до власного вибору та мати можливість оцінювати й інші наявні варіанти розвитку [151, с. 100], оскільки у «соціологічному плані цей концепт відбиває специфіку суспільства новітнього часу: рефлексивність і прагнення до особистісної автономії» [236]. Про наявність такої свободи можна говорити лише у тому випадку, коли у особи є реальна можливість приймати рішення, які напряду не залежать від етнічної приналежності, мови, релігії тощо.

Для того, щоб подібна політика не спровокувала вибуху національного сепаратизму і не призвела до нових етнічних конфліктів, необхідно виробити поліетнічну і мультинаціональну концепцію демократії, яка б поєднувала в собі ідеї єдності державної нації і багатоманітності етнонацій, які її складають [277, с. 20-21].

4. Комплекс проблем, пов'язаних із ростом міграційних потоків, займає сьогодні лідируючі позиції щодо низки питань. Імміграція, що є необхідним ресурсом економічного розвитку, створює такі проблеми для приймаючих країн, які сьогодні розглядаються значною частиною суспільства і політичною елітою як загрози їх соціальній стабільності й національній ідентичності. Від успішного вирішення проблем регулювання імміграції та створення ефективних механізмів інтеграції мігрантів здебільшого залежить забезпечення життєздатності демократії та спадкоємності європейської цивілізаційної традиції.

Проблему зростання міграційних потоків та збільшення кількості представників інших етносів українська влада нарешті помітила й звернула увагу на проблему інтеграції іноземців в українську політичну націю. Адже досить часто саме мігранти, внаслідок відсутності програм інтеграції у суспільство, першими стають об'єктами етнічної нетолерантності [613, с. 6-7]. З метою вирішення проблеми, що виникла, українській владі необхідно виробити низку заходів, які будуть направлені на:

- сприяння збереженню і розвитку культури, мови, задоволенню культурних потреб закордонних українців;
- притягування закордонних українців та їх громадських організацій до заходів, ініціатив щодо піднесення міжнародного іміджу України;
- розроблення і впровадження заходів інтеграції іммігрантів та реінтеграції громадян України, які повертаються, в українське суспільство;
- розвиток співпраці з країнами, які приймають трудових мігрантів з України з метою гарантії їх правового і соціального захисту;
- створення умов для розширення гуманітарних контактів із закордонними українцями;
- організація домовленостей для вільного налагодження і підтримання зв'язків громадян України з представниками свого етносу та їх громадськими організаціями за межами України [379].

Відомо, що у більшості країн українці схильні асимілюватися, аніж відстоювати свою ідентичність. Часто українці-емігранти відмовляються від механізмів захисту та розвитку самобутностей меншин, що пропонує їм країна проживання. Підтримка діаспори є чинником не лише утвердження української національної ідентичності за кордоном, а й формування відповідного іміджу країни в цілому.

5. Реальність вимагає осмислення ситуацій, що ґрунтуються на необхідності досягнення гармонійного розвитку етнопонаціонального соціуму, забезпечення етнопонаціональної ідентичності та укоріненості націй у їх реальному бутті, буттєвості культури. Особливо це стосується суспільств, що модернізуються, які відроджують свою державність, процес становлення яких пов'язаний із необхідністю забезпечення стабільності поліетнічного соціуму.

Реалізація цих завдань сприятиме розробці пріоритетних напрямів удосконалення забезпечення стабільності поліетнічного соціуму, який перебуває у перманентній конфліктогенній ситуації, та переходу на якісно вищий, неконфліктний і якісний щабель розвитку соціуму з урахуванням сучасних цивілізаційних тенденцій.

Властиві глобалізації уніфікація і стандартизація посилюють етнічну й національну самосвідомість, прагнення до ідентичності, самовизначення народів, зростання етнічної диференціації і фрагментації, все більшого значення набувають поняття «батьківщина», «нація» тощо. Як відзначає Л. Іонін, традиційне, органічне у процесі глобалізації світу не тільки не відмирає, а навпаки, актуалізується, що означає активізацію консервативних засобів мислення та поведінки, активізацію консервативної політики [208, с. 399]. На думку І. Каганця, дезінтеграція, яка супроводжується посиленням соціального і політичного хаосу, зростанням збройних конфліктів, поступово охоплює всі регіони, навіть ті, в яких зараз переважають інтеграційні процеси. Це викликано зростанням потоків біженців, які дестабілізують благополучні країни, а також зниженням економічного потенціалу високорозвинутих держав, що зменшує контрольованість «проблемних» регіонів [216, с. 117]. На зумовленість етнопонаціональних процесів глобальними впливами цивілізації, де діють тенденції інтеграції і диференціації, вказує Л. Шкляр: «якщо перша із них, сприяє формуванню цілісності світу та зближенню націй, народів, культур, але загрожує разом з тим небезпекою уніфікації та нівеляції, то друга тенденція, стаючи, бар'єром на цьому шляху, виконує своєрідну самозахисну функцію щодо етносів та народів, які прагнуть зберегти свою ідентичність» [597, с. 5]. Взаємодія цих тенденцій визначає зміст суперечок, унаслідок яких, з одного боку, з'являються наднаціональні організації та інститути, а з іншого – постають окремі суверенні держави, орієнтовані на захист етнопонаціональних інтересів.

Становлення України як незалежної поліетнічної держави, формування української політичної нації потребують розробки та впровадження виваженої, демократичної етнопонаціональної політики. Багатоетнічність народу України, котрий включає зараз представників понад 130 національностей, на початку ХХІ ст. стає важливим чинником соціальних, політичних процесів, що відбуваються в суспільстві. Дедалі стає очевиднішим, що для стабільного розвитку України є необхідним урахування інтересів та створення необхідних умов для розвитку національних груп, які налічують нині 14 мільйонів чоловік і проживають або за межами своїх національно-державних утворень, або не мають їх взагалі [315].

Значимо деякі тенденції етнічного розвитку та складну етнокультурну палітру українського суспільства:

1. історичний досвід співіснування представників різних етносів на території України дає підстави говорити про переважаючий безконфліктний тип розвитку міжетнічної взаємодії [238];

2. Україна є поліетнічним утворенням, з тривалим перебуванням основних складових у складі інших держав, що залишило до сьогодні суттєвий вплив на політичному, економічному, культурному та соціальному рівнях.

У процесі етнополітичного ренесансу в Україні чітко виявляються дві основні тенденції, по-перше, це прагнення побудувати національну державу, по-друге, це процеси відродження етнічної самобутності елементів етнонаціональної структури, які відбуваються за умов посилення етнічної солідарності, внутрішньої групової згуртованості й активізацією етнічних рухів за реалізацію прав меншин [55, с. 193]. Етнічна самосвідомість українців завжди була і є нині багатшаровою, пов'язаною з усвідомленням своєї причетності до держави, до нації, до краю [162, с. 221].

Проблема збереження етнічної різноманітності при поліваріативності культури є досить актуальною на сьогодні. Це пояснюється, передусім, посиленням процесів глобалізації та стандартизації суспільного життя, які призводять до певної однотипності способу життя внаслідок процесів урбанізації та прогресу у засобах передачі інформації, що призводить до суттєвої нівеляції локальних етнічних елементів способу життя. Крім того, спрацьовує механізм самозбереження етнокультурних спільнот, який породжує потребу визначення своєї особливості, пошук свого коріння, бажання відчувати своє національне «я», посилює прагнення до збереження етнічної самобутності вихідцями з різних етносів, які мешкають в одному етнополітичному організмі.

Саме тому більшість зарубіжних дослідників вважає, що основою розвитку та збереження етнічної ідентичності є необхідність наявності спільних об'єктивних та суб'єктивних характерних рис або ж певної їхньої комбінації. Частіше за все основну роль у процесі збереження етнічної ідентичності відіграють такі об'єктивні чинники, як спільна територія та культурні особливості. На думку деяких дослідників, не можна недооцінювати значення суб'єктивних факторів таких, як етнічна свідомість, етнічні почуття тощо. Можна погодитися з їх твердженням щодо того факту, що чим більша наявна кількість вказаних ознак у певній групі, тим більше вони відповідають оптимальному типу етнічної спільноти. Адже, як ми вже згадували, питання етнічної належності є особистою справою кожної людини, але є необхідною передумовою для задоволення потреби особи належати до складу певної спільноти [318, с. 423].

У сучасному світі великої популярності набирають екзогамні шлюби, які є однією з причин поширення маргінальності серед представників етнічних груп внаслідок існування етнічно змішаних сімей, в яких не дотримуються та не зберігають етнічних традицій. За певних умов етнічними маргіналами можуть ставати й представники етнічних груп, зокрема внаслідок іншого мовного, культурного середовища. Проблему маргіналів необхідно вирішувати на особистісному рівні у сфері самосвідомості. Наприклад, М. Шульга пропонує чотири моделі вирішення цієї проблеми: 1) психологічна, моральна подвійність «розірваність душі між культурами», етносами, мовами; 2) самоідентифікація з одним із етносів; 3) усвідомлення себе космополітом; 4) самоідентифікація себе з двома, трьома етносами» [296, с. 168].

На думку більшості дослідників, певна кількість громадян України вирішила для себе проблему маргіналізації за допомогою самоідентифікації себе з одним із представлених на території держави етносів. Отже, підтримавши ідею незалежності України, вони здебільшого надали перевагу українському походженню.

Так історично склалося, що деякий час різні частини України перебували під впливом інших держав, що наклало свій відбиток на етнічну структуру українського суспільства. Сьогодні в Україні сформувалося досить стійке утворення, яке включає (відповідно до перепису населення 2001 року) більш ніж 130 етносів. Основним ядром української нації звичайно ж є українці (українська етнонація, приблизно 77,8 % населення), але також населення України складається з національних меншин та спільнот із невизначеним статусом (21,4 %), і представників окремих етносів (0,8 %) [171, с. 13]. Серед національних меншин слід згадати: росіян (найбільша національна меншина, що нараховує понад 8 млн громадян), білорусів, болгар, угорців, румунів, поляків, євреїв, вірмен, греків, татар, циган, азербайджанців, грузинів, німців. До етнічних груп з

невизначеним статусом слід зарахувати кримських татар, гагаузів, караїмів, кримчаків (їх бажано вважати корінними народами, враховуючи відсутність наявності держави поза межами України). Інших громадяни України неукраїнського етнічного походження можна класифікувати як представників етносів, поділяючи на групи представників етносів і окремих представників етносів. Останнє зумовлене їхньою чисельністю – від кількох тисяч до 2-3 осіб. Це іжорці, ороки, ескімоси, в'єтнамці, корейці, курди та інші. Такі елементи виникають і зникають, насамперед, унаслідок новітніх міграційних процесів, до яких активно залучена Україна [163, с. 87].

Етнічні спільноти населення України представлені також субетносами. Вони нерідко ототожнюються з етнографічними групами, які виникають усередині етносу, усвідомлюють свою єдність з ним, але відрізняються специфічними рисами традиційно-побутової культури, мовними діалектами та мають самоназву [286, с. 131]. Виникнення та існування субетносів зумовлювалося особливостями господарської системи, тривалим проживанням на локальній території, сімейними міграціями на нові терени тощо. Наявність та збереження таких груп зумовлено комплексом суспільно-політичних, релігійних та інших чинників. Субетноси відіграють важливу роль в етнічній структурі суспільства. Збільшуючи поліфакторність етносу, субетноси, як не парадоксально, все ж надають його структурі більшої стабільності та гнучкості, їхня самобутність та суперництво, як правило, не носять антагоністичного характеру, тому не порушують головного етнічного моноліту, який лише зміцнюється завдяки збереженню внутрішньої етнографічної мозаїчності [228, с. 54]. В українському етносі до субетносів можна зарахувати, наприклад, бойків, гуцулів, лемків, поліщуків, подолян, литвинів, русинів та інші етнографічні групи. Такі групи існують також серед росіян, кримських татар, греків, молдован, циган, угорців, поляків [163, с. 99].

Достатньо розмаїтою є етнічна культура українців. Багатство культури створюється, насамперед, завдяки різноманітності її елементів. Але внаслідок суспільних катаклізмів першої половини ХХ ст. більшість автентичних народних традицій була зруйнована. Зараз ми намагаємося реконструювати втрачені традиції, відновити своє коріння. Для цього необхідно повертатися до осмислення визначальних світоглядних форм, притаманних українській культурі. Серед них осмислення архетипу Родючої Землі, образи лісу та степу (орієнтація на землеробську культуру). Саме вони визначали появу та поширеність того чи іншого способу життя на територіях проживання етносу, найбільш суттєвим чином вплинули на культурогенез української нації та на формування провідних характеристик її національного характеру.

Сучасна конфігурація етнонаціональної структури є збалансованою, але часто культурна поведінка і мовна орієнтація деяких груп українського суспільства не збігаються з їхньою національною приналежністю [163, с. 201]. Наприклад, Схід та Південь України залишаються значно русифікованими внаслідок політики Росії та Радянського Союзу протягом декількох століть.

Україна стала незалежною державою, проте ще не стала єдиною нацією. Наша нація у своєму історичному минулому часто була не солідарною поміж окремими своїми частинами, це ми бачимо і зараз: розмежування України на чітко окреслені, з одного боку, Захід та Центр, з іншого – Південь та Схід. У чому ж причина протистояння регіонів? У цивілізаційній орієнтації: з одного боку, Європейський Союз, НАТО, з іншого – Єдиний економічний простір, союз із Росією та Білорусією.

Відмінності, які існують між східними та західними територіями в Україні, складають потенційний виклик для територіальної цілісності держави та є певною перешкодою для можливих перспектив розвитку українського суспільства як єдиної нації [588]. Підґрунтям цих розбіжностей є низка причин: мовна, культурна, релігійна та ін. відмінність українського суспільства; перебування українських земель у складі різних держав, що сприяло встановленню соціально-економічних та культурних відмінностей між

регіонами України. Саме тому проблема подолання регіонального та політичного роз'єднання країни, необхідність інтеграції та консолідації українського суспільства є головним пріоритетом державної політики. Інтеграція України до європейських і світових структур потребує також трансформації політичних, економічних та соціальних структур.

Доречно нагадати про підхід В. Фесенко [568], який передбачає основні напрями подальшої інтеграції українського суспільства (рис. 5.17).

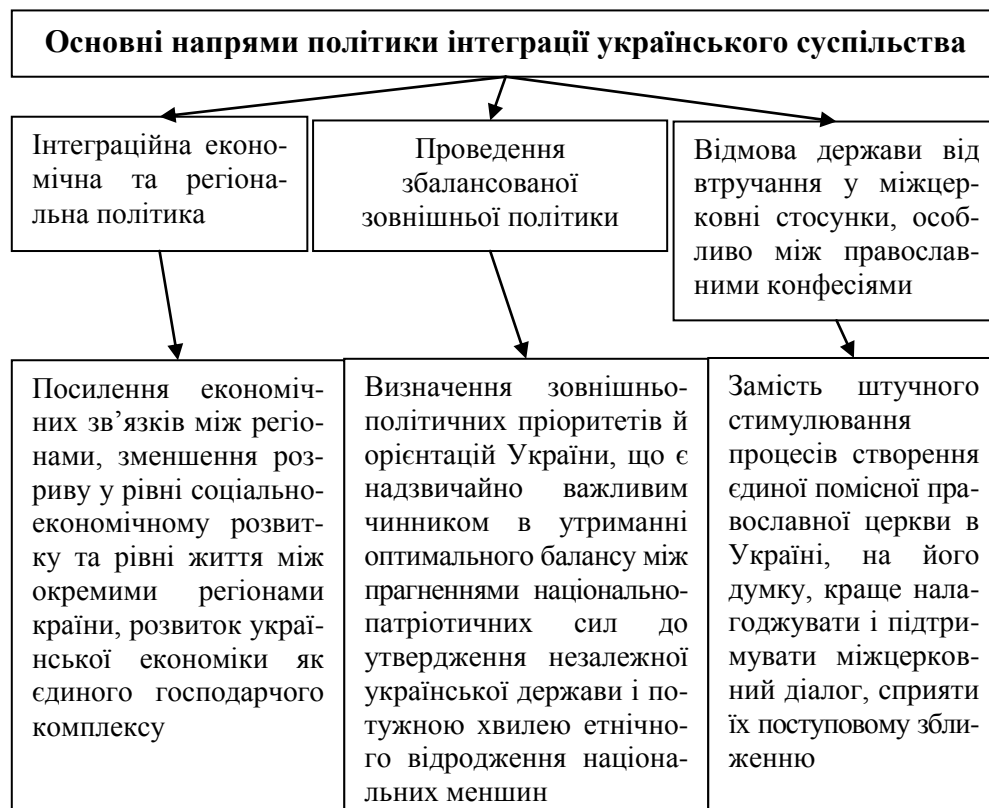

Рис. 5.17. Основні напрями політики інтеграції українського суспільства за В. Фесенком

Крім вказаних трьох напрямів, на думку автора [568], варто також звернути особливу увагу на необхідність децентралізації державного устрою України, подальшій інтеграції регіональних еліт в загальнонаціональну, політичну та адміністративну еліту та впровадження інтеграційної гуманітарної політики (рис. 5.18).

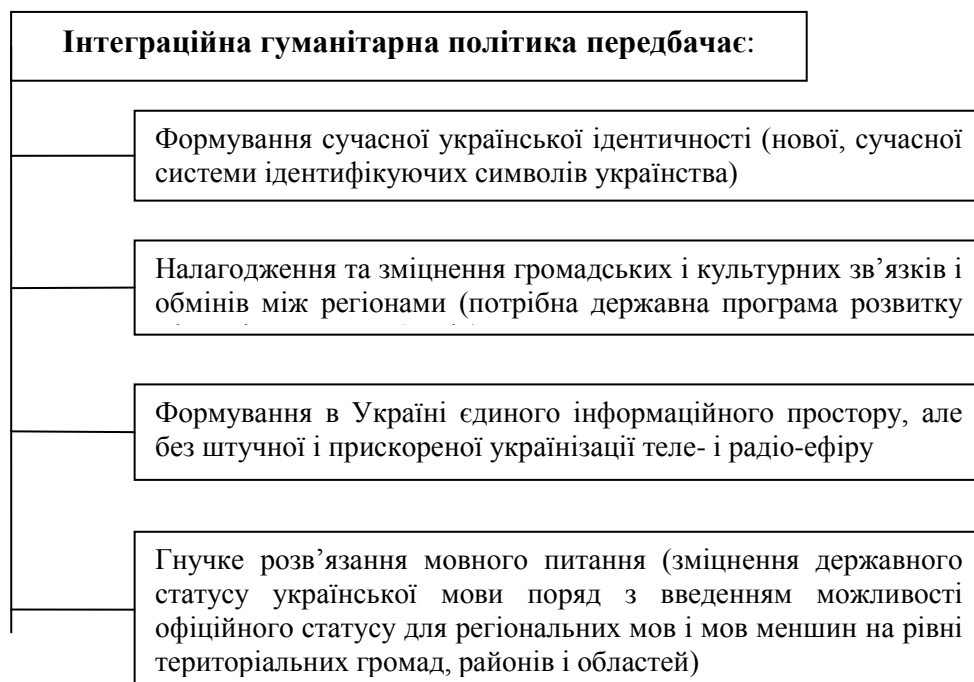

Рис. 5.18. Напрями інтеграційної гуманітарної політики

На думку автора, саме стратегія подальшої інтеграції українського суспільства повинна стати одним із основних пріоритетів державної політики.

Конституція України зобов'язує державу «сприяти консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України» [256]. Низка законодавчих актів України (Закони України «Про національні меншини в Україні», «Про ратифікацію Рамкової конвенції про захист національних меншин», «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» та ін.) спеціально визначають правові засади розвитку національних меншин, що, своєю чергою, є аргументом на користь тенденції до поліетнічності українського суспільства [163, с. 34].

Тому держава повинна сприяти:

- участі представників різних елементів етнонаціональної структури у прийнятті рішень, які їх стосуються, особливо на регіональному та місцевому рівнях;
- формуванню власних адміністративно-управлінських структур в етнічних ареалах (кримські татари, румуни, угорці) із закритими циклами (дитячий садок – школа – вищий навчальний заклад), підготовку спеціалістів етнічними мовами тощо [171, с. 7-8];
- створенню умов для формування системи толерантності у міжетнічній взаємодії;
- створенню можливості для високої соціальної мобільності на рівні етнічних груп, можливості тих чи інших спільнот задовольнити етнокультурні, а то й політичні інтереси своїх членів; формувати завершену мовну і культурну інфраструктуру та потужну підтримку етнічної батьківщини. Зв'язки з країною походження стимулюють збереження і розвиток самобутності тих частин етносів, які мешкають на теренах іншої держави. Вони, як правило, отримують моральну, матеріальну та фінансову

підтримку від країн походження у різних формах (через державні органи, громадські організації). Оскільки такі контакти й зв'язки останнім часом активізуються, постала необхідність їхнього правового регулювання. Воно здійснюється в межах Закону України «Про національні меншини в Україні» (ст. 15, 17) міждержавних, міжвідомчих угод та діяльності урядових змішаних комісій. На сьогодні діють такі угоди з Німеччиною, Молдовою, Росією, Литвою [163, с. 300];

– створенню належних умов для збереження й розвитку етнокультурної самобутності українців: пропаганда цінностей національної культури (організації недільних шкіл, обмін культурними надбаннями між регіонами (виставки, виступи колективів художньої самодіяльності, ярмарки, знайомство з фольклором, звичаями, народним мистецтвом), тури вихідного дня).

Усе це слід ретельно враховувати, формуючи та здійснюючи державну етнополітику в Україні, особливо, коли йдеться про визначення пріоритетів етнокультурного, зокрема мовного, розвитку, форм і способів захисту етнічних прав титульної нації та національних меншин, моделі міжетнічної взаємодії тощо [171, с. 11].

Світова практика свідчить, що надання національним меншинам і етнічним групам гарантованих колективних прав і свобод є одним із головних умов політичної стабільності в багатонаціональних країнах. Права, що необхідні для збереження самобутності, спадщини та гідності меншин, набувають кількох форм: право меншин на існування; користування досягненнями власної культури, мови та їх розвиток; створення і забезпечення функціонування національних шкіл та інших навчальних закладів, можливість викладання рідною мовою; гарантії представництва в державних органах.

Ієрархія серед національних меншин, яка наявна і в Україні, характерна для переважної більшості поліетнічних держав. Утім, у сучасній Україні етнічна стратифікація суспільства на титульний етнос та національні меншини не відображає ієрархії етнічних статусів, котра спостерігається в інших країнах [176, с. 89-90]. В Україні, особливо враховуючи кримськотатарську проблему, етнічна стратифікація гіпертрофована, що й становить потенційну небезпеку для стабільності етнополітичної ситуації, адже ієрархія як така вже містить у собі потенціал конфлікту [317].

За умов поглиблення процесів інтернаціоналізації, які ставлять принципово нові, більш складні завдання, що потребують відповідальності й максимуму зусиль, найважливішими для визначення міжнародного становища української держави стають її досягнення в демократизації внутрішнього життя, твердженні верховенства права, створенні ефективної економіки й соціальної сфери. Це є своєрідною перепусткою в цивілізоване міжнародне співтовариство, відсунувши на другий план традиційні геополітичні параметри. Формалізована інтеграція в Об'єднану Європу вимагає від держав-претендентів адаптації національного законодавства і політичної практики до узгоджених на цьому просторі правових норм. При цьому геоекономічний статус країни залишається однією з головних умов для зовнішньо- та внутрішньополітичних маневрів і дозволяє зайняти певну позицію у глобальній системі координат.

Однак, отримавши незалежність, наша держава поки що не має довгострокової національної стратегії, програми реінтеграції до Європи, чітко означених національних інтересів. Натомість українському суспільству характерні слабкості традиційних соціоекономічних зв'язків, соціальне розшарування, формування передумов міжетнічних і міжконфесійних конфліктів, незавершеність консолідації титульного етносу, брак національної свідомості тощо, що позбавляє державу міцного етносоціального ядра, навколо якого б ефективно формувалася ідентичність політичної нації. Труднощі національного самоствердження України на міжнародній арені, перетворення її на впливовий геополітичний суб'єкт пояснюються внутрішніми розбіжностями як на регіональному (що зумовлені історико-культурними обставинами й виражаються у

потягу населення Сходу до Росії, Заходу до Європи), так і державному (розрізненість поглядів впливових політичних сил, віддаленість влади від народу тощо) рівнях. Розташування української держави в місці перетину трьох величезних геополітичних масивів – Євразійського, Атлантичного та Ісламського – автоматично робить її об'єктом геополітичного впливу у процесі трансформації світового ладу, надаючи унікальні переваги серед пострадянських країн і водночас утворює низку проблем.

У процесі розбудови власної державності кожна країна вирішує проблему конфлікту національного, що інстинктивно кличе до закріплення більше вигідних позицій за своїм етносом і побудовою такого суспільства, яке б рівною мірою захищало інтереси всіх, створюючи єдиний, консолідований соціум. Як показує світова практика найбільшого успіху в його розв'язанні домоглися ті країни, які в основу своєї державності поставили об'єднавчі принципи громадянства, що дозволили перевести категорію «нації» з етнічного виміру в політико-правове, раціональне значення. Геополітичне положення України уможливило вибір на користь західної (ліберальної демократії, вільного ринку) чи східної моделі (етатистських настанов, колективізму). В етнополітичній площині сприйняття європейської геополітичної орієнтації для України означало б відтворення загальноприйнятої в Європі концепції щодо титульного етносу та національних меншин, які разом становлять об'єднану громадянством політичну націю. Натомість євразійська геополітична орієнтація для нашої держави означала б сприйняття концепції поліетнічності України або позиціонування українців як складової частини східнослов'янського суперетносу. Кожна із вказаних геополітичних орієнтацій суворо корелюються з відповідними внутрішньополітичними силами, які їх підтримують та з відповідними моделями етнонаціональної політики.

Таким чином, для подальшого розвитку незалежної України та її полі етнічного суспільства необхідні:

- використання національної ідеї, національних інтересів як ідеології розвитку країни;
- збереження незалежності й керованості в політиці, економіці та культурі, забезпечення всіх умов для національної безпеки;
- попередження будь-яких етнотериторіальних домагань, які пов'язані не тільки з абстрактними претензіями, але й реальною територіальною експансією. Подібні претензії й спроби перегляду кордонів, що висувалися з боку країн-сусідів України є абсолютно неприйнятними. Ми вважаємо, що у рамках демократичної парадигми територіальний аспект національної політики припускає заборону на спроби перегляду кордонів, встановлених і визнаних відповідно до міжнародних угод, а також відмову від етнічного принципу визначення кордонів суб'єктами міжнародного права;
- поліпшення правової діяльності у сфері врегулювання етнонаціональних стосунків, гарантування прав і свобод людини у цьому контексті та ескортування послідовної й системної державної етнонаціональної політики;
- забезпечення процесу консолідації українського народу, створення настроїв міжетнічної взаємостерпимості;
- прогресу розвитку етнічної, мовно-культурної та релігійної питомості українського народу, корінних народів і національних меншин, задоволення їх етнокультурних потреб;
- створення необхідних умов для безболісного входження представників інших етносів до українського суспільства;
- побудувати такі відносини з конкретними етнічними групами, що не порушують функціональні засади суспільства й спираються при цьому на наукові методи керівництва.

Висновки до розділу 5

Після набуття Україною незалежності в країні значно пришвидшився процес етнонаціонального відродження. Це пов'язано зі зростанням етнічної самосвідомості громадян, що вимагає постійного перегляду своєї етнічної самовизначеності. Сучасне суспільство етнічно мозаїчне. У світі існує приблизно 3,5 тисяч етнічних спільнот. Різноманітність мов, неповторна своєрідність звичаїв, традицій, соціальних інститутів, ідей, цінностей, звичайно, ускладнюють взаєморозуміння й взаємодію між людьми. Загострення етнічних відносин вимагає їх ретельного дослідження в цілях напрацювання досвіду врегулювання цих проблем: передбачення та попередження конфліктних ситуацій, і особливо, запобігання повної асиміляції та зникнення невеличких самотутніх етнічних утворень.

Держава визначальним чином впливає на зміст управлінських рішень, оскільки сама визначає основні цілі у сфері етнічного життя суспільства. Проте політика, не підкріплена належним чином ефективними технологіями впливу, не може повноцінно реалізувати свій конструктивний потенціал, тому що політика офіційної влади вступає часто (нерідко внаслідок провокативних чинників) у конкуренцію з політикою і діями не просто опозиції, а з відверто антидержавницькими та антинаціональними силами, які спираються не тільки на суто політичні ресурси, а й на цілий арсенал інших більш небезпечних засобів. Очевидно, настав час більш активного пошуку альтернативних упереджувальних заходів переходу від голослівних політичних декларацій і стратегічних орієнтацій до предметної діяльності у цій важливій суспільній сфері. Задля цього необхідно розвивати наукові пошуки і практичні розробки у галузі етнополітичних технологій, які, на жаль, перебувають ще у зародковому стані.

Практичний досвід засвідчує, що однією з головних передумов оптимізації етнополітичних процесів, а у підсумку – досягнення політичної стабільності в таких політичних за складом населення державах, як Україна є надання національним меншинам і етнічним групам гарантованих колективних прав і свобод. Отже, на державному рівні представляється необхідним використання субсидіарної моделі етнонаціональної політики – політики точної адекватності, в рамках якої активна роль відводиться, насамперед, громадянському суспільству та його інститутів. При цьому за державою повинні зберегтися нормативна, координуюча і контрольна функції. Функція ж вертикальної інтеграції української етносистеми повинна забезпечуватися єдиним духовно-ідеологічним, політико-правовим, соціально-економічним простором.

На сьогодні Україна вийшла на рівень моделі державності, яка ґрунтується на етнічному принципі її формування, але її перебудова не є природнім процесом, оскільки відсутні основні громадянські складові в суспільстві. Розвиток незалежної України здебільшого відбувався на моноетнічній основі, саме тому перехід до полі культурності є не бажаним для держави, оскільки в кінцевому підсумку може коштувати їй незалежності та територіальної цілісності. Крім того, для впровадження елементів поліцентричності не має відповідного ґрунту у вигляді, приміром, федералістської традиції. Більш того не існує навіть об'єктивних передумов для розбудови федеративної Української держави, які б ґрунтувалися на ментальних засадах організації життя українського народу. Тому унітарна модель з відповідним балансом централізації влади і демократичного представництва громадян держави максимально відповідає умовам розвитку України. До того ж у період трансформаційних змін у суспільстві нововведення, які послаблюють інституційні можливості держави, не бажані.

ВИСНОВКИ

Глобальні політичні зміни такі, як розпад СРСР і утворення на його території незалежних держав, з одного боку, послужили сприятливою основою для переосмислення національних проблем і духовного відродження націй, а з іншого – викликали до життя в національних державах такі явища, як націоналізм і сепаратизм, міжнаціональні конфлікти. У цій ситуації етнополітичні процеси на території України набули складного і суперечливого характеру, що знайшли свій прояв, з одного боку, у розширенні соціально-політичної самостійності, підвищенні етнічної та національної самосвідомості народів України, з іншого – виявилися у наростанні кризових явищ, що проявляються в соціально-економічному, політичному, територіально-статусному, духовно-моральному аспектах. Нагальним стає завдання формування нової державної етнополітики, що дозволяє ефективно регулювати етнічні й політичні відносини на державному і національному рівнях. Основні наукові й практичні результати дослідження полягають у нижчевикладеному.

1. Характеризуючи стан наукової розробки проблеми у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників, слід констатувати, що, незважаючи на значну увагу до проблем державного управління етнонаціональними відносинами, недослідженими залишаються питання обґрунтування основних концептуальних положень державної етнополітики в умовах глобалізації та інтеграції України до європейської спільноти. Необхідність дослідження цієї проблематики зумовлена:

- тенденціями загострення проблем у сфері етнонаціональних відносин;
- неспроможністю держави адекватно реагувати на виклики глобалізації, регіоналізації та інших супроводжуваних процесів;
- недостатнім рівнем її науково-теоретичного осмислення в умовах системного реформування державної влади й демократизації українського суспільства в напрямі формування політичної української нації.

Тому актуальною, на наш погляд, є необхідність у наукових дослідженнях теоретичних проблем етнополітики, термінологічної визначеності базових категорій проблематики державної етнополітики, об'єктивного наукового осмислення етнічних явищ, питань забезпечення політичної і правової захищеності малочисельних народів і національних меншин в Україні в умовах глобалізації, регіональних аспектів етнополітики, подальшого вдосконалення механізмів реалізації державної етнополітики тощо.

2. Глобалізаційні процеси помітно впливають на розвиток етнополітичних процесів і системну трансформацію українського суспільства. Виявляється тенденція залучення країни до нового, глобального світопорядку при посиленні націоналістичних і сепаратистських рухів. «Вбудовування» країни в глобальну економічну систему аж ніяк не гарантує згладжування міжнаціональних суперечностей. Реалізації державного потенціалу України в певній мірі перешкоджають геополітичні бар'єри, до числа яких можна зарахувати зовнішні (політичні режими колишніх союзних республік, доктринальний принцип русофобії в країнах колишньої соціалістичної співдружності, колишніх традиційних супротивників СРСР, екстраполюючих претензії на сучасну Україну), а

також внутрішні бар'єри, що перешкоджають включенню України в новий світопорядок та полягають у системно-структурній суперечності між державними та національними інтересами і цінностями в самому українському суспільстві.

3. Ефективна державна етнополітика є провідною ланкою в управлінні міжетнічними відносинами в Україні, тому що за її допомогою забезпечується національна цілісність держави, гармонізація територіальних етнополітичних взаємин. Для підвищення ефективності державної етнонаціональної політики слід систематизувати заходи, що здійснюються державою. Особливо це стосується узгодженості законів та інших нормативно-правових актів. Слід констатувати, що поряд з нормами законодавства щодо розвитку українського етносу, захисту національних меншин залишаються нереалізованими Конституційні положення щодо корінних народів, неприйнятий новий закон про національні меншини. Існує необхідність у доповненні та прийнятті Концепції державної етнонаціональної політики, яка має передбачати приведення соціальних, культурних, інформаційних систем у відповідність до тих цивілізаційних викликів, які постали на даний час перед Україною, та у врахуванні впливу геополітичних факторів. Нагальною потребою для України в галузі міжетнічних стосунків і посилення режиму захисту меншин слід вважати розробку та ухвалення єдиного «антидискримінаційного» закону. Новий законодавчий акт має визначати такі поняття, як дискримінація, пряма та непряма дискримінація, позитивна дискримінація тощо та містити перелік конкретних заходів, якими має бути забезпечено дотримання принципу рівного ставлення до національних меншин у трудових та бізнесових відносинах, у площині соціального забезпечення, охорони здоров'я та освіти.

4. Інституціоналізація етнополітичних процесів у контексті формування етнополітики в Україні потребує:

а) відновлення роботи центрального органу виконавчої влади у статусі міністерства, уповноваженого здійснювати етнонаціональну політику в державі та його регіональних підрозділів у структурі обласних державних адміністрацій, підвищення їх владно-управлінського статусу;

б) налагодження чіткої координації діяльності органів виконавчої влади у питаннях етнополітичного розвитку та вдосконалення механізму управління етнонаціональними процесами як на державному, так і на регіональному рівнях;

в) проведення своєрідної «етнополітичної» експертизи управлінського потенціалу держави, здійснення добору та розстановки професійних кадрів по всій владній вертикалі, а також забезпечення підготовки нових професійних кадрів через запровадження навчання державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, які працюють у сфері національних відносин;

г) налагодження реальної взаємодії між державними інституціями та громадськими організаціями національних меншин через запровадження реальних механізмів реалізації задекларованих державою прав національних меншин (на законодавчому рівні через виділення фінансових ресурсів для виконання загальнонаціональних і регіональних програм у етнонаціональній сфері);

д) для покращення співпраці громадських організацій етнічних спільнот та владних інституцій України, покликаних реалізовувати державну етнополітику як на місцях, так і на загальнодержавному рівні, пропонується розробити кілька пілотних проектів, які б започатковували процеси етнокультурного розвитку, кооперації та суспільної самоорганізації спочатку на регіональному рівні з тим, щоб після опрацювання та аналізу отриманих результатів стала б можливою їх реалізація і на загальнодержавному;

е) доцільним є налагодження податкових механізмів (системи податкових пільг), які стимулювали б розвиток економічної ініціативи та комерційної діяльності організацій національних спільнот з метою забезпечення їх фінансової самостійності.

5. Аналіз наявних моделей державного регулювання етнополітичними процесами свідчить, що в умовах глобалізації захист етнічних спільнот неможливий без суттєвого збільшення ролі держави в управлінні цими процесами. Централізація управління етнополітичним розвитком дозволяє ізолювати етнічний сектор від впливу негативних чинників глобалізаційних тенденцій, однак її недоліками є створення тиску на державний бюджет, незначний рівень залучення громадян у процес прийняття рішень щодо вирішення проблем загальнодержавного і регіонального рівня, і, як показує практика, політична неприйнятність протекціоністських методів в умовах плюралістичного суспільства. Оптимальна державна етнонаціональна політика регулювання будується на виваженому співвідношенні принципів централізації / децентралізації, адже в сучасних демократичних правових державах важливою є активна участь усіх суб'єктів етнополітичного процесу у визначенні пріоритетних напрямів державної політики. Центральна роль держави полягає у формуванні стратегії національного розвитку та координації колективних зусиль усіх суб'єктів діяльності у визначеному напрямі. Успішна реалізація державної етнополітики вимагає скоординованих дій органів державної влади і місцевого самоврядування в досягненні спільної мети сприяння розвитку етнічних меншин та попередження суперечностей між завданнями етнонаціональної політики та політики держави щодо розвитку інших сфер, зокрема економічної, соціальної, інформаційної, освітньої.

6. Порівняльний аналіз етнополітичних процесів у світі та Україні у контексті сучасного державо- та націєтворення показує тісний взаємозв'язок етнонаціональних та глобалізаційних факторів. Глобальні процеси зумовили нерівномірність динаміки кількості та питомої ваги різних етнонаціональних спільнот у межах сучасної України. В етнонаціональній структурі значною мірою під дією глобального чинника, насамперед, різко зросла частка кримських татар, вірмен, азербайджанців і зменшилася кількість росіян, євреїв, поляків та німців. Значення і характер впливу чисельних етнонаціональних спільнот на етнокультурну ситуацію та політичні процеси зумовлюються здебільшого ареалом їх розселення, кількісними показниками, мірою зв'язку з материнським етнорегіоном (країною походження), характером вплетення етнічної спільноти в політичну систему, ступенем впливу на прийняття політичних рішень.

7. Особливості етнонаціонального розвитку України в умовах глобалізації дозволяють зробити висновок, що етнополітична ситуація в країні, з одного боку, характеризується толерантністю, спрямуванням до стабілізації та інтеграції національних меншин в український соціокультурний простір, з іншого – прорахунками влади в етнічній сфері. Так, ще досі не прийнята концепція етнополітичного розвитку, складними залишаються відносини української влади з кримо-татарським народом, проблемною є підтримка діаспори, постійно збільшується кількість бажаючих емігрувати з України. Недостатня залученість національних меншин (крім росіян) і корінних народів у процес прийняття життєво важливих для них рішень призводить до відсутності ефективної координації реалізації державної етнополітики в системі органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування та інші.

Водночас можна виділити деякі незаперечні плюси в діяльності владних структур у цій сфері. По-перше, те, що Україні, одній з небагатьох посткомуністичних країн, у перші роки свого незалежного існування вдалося запобігти серйозним міжетнічним конфліктам; по-друге, законодавство України в питаннях збереження ідентичності та культурної самобутності національних меншин загалом відповідає кращим світовим і європейським стандартам.

8. Світовий досвід державного регулювання етнополітичних процесів свідчить про те, що одним із головних завдань органів державної влади є вирішення питань, пов'язаних із етнічними меншинами, які поділяються на дві категорії: ті, що традиційно проживають на цій території, та ті, що іммігрували через різні обставини. Прив'язка регулювання етно-

політичного процесу до вирішення територіального спору малоефективна, оскільки межі етнічних груп практично ніколи не співпадають із адміністративними кордонами. Вирішення етнополітичних проблем силовими методами також представляється малоефективним, оскільки, крім людських жертв, загрожує закріпленням негативних стереотипів, зростанням етнічної самосвідомості й можливістю виникнення конфлікту.

Досвід політико-правового регулювання етнополітичних процесів в європейських країнах свідчить, що найбільш ефективним способом регулювання етнополітичних процесів є зміщення акцентів з політичної складової етнічності на культурну та поєднання трьох принципів:

- відмова від силових методів;
- застосування демократичних механізмів;
- добра воля учасників.

Сучасна державна етнополітика України повинна бути спрямована на вироблення нових підходів до створення сприятливих умов для розвитку етнічних спільнот, співіснування і взаємодії етнічних спільнот між собою та до відносин етнічних спільнот та етнічних груп із державою, та передбачати нормативно-правові, організаційні, фінансові, мовно-культурно-освітні заходи.

9. Сучасний етап політичних реформ, які проводить українська держава, не може бути оцінений однозначно, тому що, з одного боку, реформи в значній мірі сприяють деполітизації етнічності, тим самим знижуючи її конфліктний потенціал, а, з іншого боку, можуть істотно дестабілізувати етнополітичну ситуацію, знищуючи такий важливий ресурс легітимності влади, який склався за пострадянський період, як система етнічного представництва. У разі якщо українська держава не запропонує інший, настільки ж значущий ресурс легітимності, велика ймовірність нелояльності відстороненої від влади етнократичної еліти.

Для подальшого вдосконалення регулювання етнонаціональною сферою в умовах глобалізації органам державної влади необхідно:

по-перше, запропонувати привабливе національно-державне обґрунтування перетворень;

по-друге, знайти способи участі та контролю над процесами формування та соціалізації регіональних етнічних спільнот та еліт;

по-третє, компенсувати можливі політичні витрати, які несуть етнічні спільноти з високим рівнем напруженості та очевидною соціально-економічною вигодою проведених перетворень;

по-четверте, розробити механізми зниження етнічної напруженості за рахунок переведення її в інші сфери (наприклад, соціально-економічну).

Реалізація заходів, спрямованих на удосконалення державного управління етнонаціональними відносинами передбачає залучення загальнодержавних та регіональних програм до розв'язання конкретних проблем в етнонаціональній сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абдулатипов Р. Г. Национальная отношения и политика общественного согласия / Р. Г. Абдулатипов // Этнополис. – 1995. – № 2. – С. 17–22.
2. Абдулатипов Р. Г. Этнополитология / Р. Г. Абдулатипов. – СПб. : Питер, 2004. – 313 с.
3. Абетка етнополітолога : в 2 т. / Ю. Римаренко (кер.), І. Варзар, І. Іванченко та ін. ; відп. ред. Ю. Римаренко. – К. : 1996. – Т. 1. – 1996. – 224 с.
4. Азаров виділив нацменщинам 8000000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uga-inform.com/uk/lenta/>. – Заголовок з екрана.
5. Азроянц Э. А. Глобализация: катастрофа или путь к развитию? Современные тенденции мирового развития и политические амбиции / Э. А. Азроянц. – М. : Изд. дом «Новый век», 2002. – 416 с.
6. Аклаев А. А. Этнополитическая конфликтология: анализ и менеджмент / А. А. Аклаев. – М. : Дело, 2005. – 472 с.
7. Алаев Э. Б. Quo vadis? / Э. Б. Алаев // Глобальное сообщество : новая система координат (подходы к проблеме) / [Э. Б. Алаев, В. Я. Белокреницкий, А. Д. Вокресенский и др.] ; рук. проекта и отв. ред. А. Неклесса. – СПб. : Алетейя, 2000. – С. 81–86.
8. Алексеенко І. В. Національні держави в умовах глобалізації світу (політичні і правові аспекти) / В. І. Алексеенко. – К. : Аспект-поліграф, 2006. – 360 с.
9. Ананьїн В. О. Безпека сучасного поліетнічного суспільства / В. О. Ананьїв. – К. : КВІУЗ, 2000. – 160 с.
10. Андреев А. Этническая революция и реконструкция постсоветского пространства / А. Андреев // Общественные науки и современность. – 1996. – № 1. – С. 105–114.
11. Андрияш В. И. Особенности правового регулирования этнонациональных отношений в Украине / В. И. Андрияш // Государственное и муниципальное управление в XXI веке: теория, методология, практика : сборник материалов VI Международной научно-практической конференции / под общ. ред. С. С. Чернова. – Новосибирск : ООО агентство «СИБПРИНТ», 2013. – С. 19–22.
12. Андрияш В. И. Особенности принятия Концепции государственной этнонациональной политики Украины / В. И. Андрияш // Государственное и муниципальное управление в XXI веке: теория, методология, практика : сборник материалов VI Международной научно-практической конференции / под общ. ред. С. С. Чернова. – Новосибирск : ООО агентство «СИБПРИНТ», 2013. – С. 22–27.
13. Андрияш В. І. Техніки е-участі громадськості / В. І. Андрияш // Наукові праці : науково-методичний журнал. – Миколаїв : МДГУ ім. Петра Могили, 2006. – Вип. 41. Т. 54 – С. 111–116. – (Серія : Політичні науки).
14. Андрияш В. І. Місцеве самоврядування в політичній системі суспільства / В. І. Андрияш, О. Н. Євтушенко // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – Київ ; Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2007. – Вип. 11. – С. 148–157.

15. Андріяш В. І. Глобалізація політики та перспективи її розвитку в сучасних умовах / В. І. Андріяш, О. Н. Євтушенко // Наукові праці. Державне управління – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2012. – Вип. 135. Т. 147. – С. 17–21.
16. Державне управління і місцеве самоврядування в Україні : хрестоматія / [за загальною редакцією В. І. Андріяш, М. С. Іванова, В. С. Фуртатова]. – Миколаїв, 2007. – Вип. 2. Т. 1. – 2007. – (Серія «Україна : історія і сучасність»).
17. Державне управління і місцеве самоврядування в Україні : хрестоматія / [за загальною редакцією В. І. Андріяш, М. С. Іванова, В. С. Фуртатова]. – Миколаїв, 2007. – Вип. 3. Т. 1. – 388 с. – (Серія «Україна : історія і сучасність»).
18. Андріяш В. І. Етнополітичні процеси: аналіз наукової дефініції / В. І. Андріяш // Наукові праці. Державне управління. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2011. – Вип. 164. Т. 176. – С. 83–89.
19. Андріяш В. І. Проведення і розвиток інформаційних технологій у Миколаївській області / В. С. Фуртатов, В. І. Андріяш // Регіональна політика на сучасному етапі державотворення: проблеми децентралізації, ризику та перспективи впровадження: Пленарне засідання, рекомендації та матеріали щорічної загально-інститутської науково-практичної конференції. 31 жовтня 2006 року. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2006. – С. 266–268.
20. Андріяш В. І. Соціальна стратифікація сучасного суспільства: етнічний аспект / В. І. Андріяш, Н. А. Громадська // Наукові праці. Державне управління. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2012. – Вип. 135. Т. 147. – С. 17–21.
21. Антонюк О. Концептуальні підходи до формування етнополітики в Україні [Електронний ресурс] / О. Антонюк // Диалог украинской и русской культуры в Украине : материалы III конф. – К., 1999. – С. 102–109. – Режим доступу : <http://www.niurr.gov.ua/ukr/dialog/reports/Antonuk.html>.
22. Антонюк О. В. Основи етнополітики / О. В. Антонюк. – К. : МАУП, 2005. – 432 с.
23. Арндт Х. Истоки тоталитаризма / Арндт Ханна ; [пер. с англ. И. В. Борисовой, Ю. А. Кимелева, А. Д. Ковалева, Ю. Б. Мишкенене, Л. А. Седова. Послесл. Ю. Н. Давыдова ; под ред. М. С. Ковалевой, Д. М. Носова]. – М. : ЦентрКом, 1996. – 672 с.
24. Арсеенко А. Глобалізація чи поляризація: що чекає світ? / А. Арсеенко // Урядовий кур'єр. – 2000. – № 75. – С. 4–5.
25. Атаев М. М. Этнополитические процессы в постсоветском Дагестане : исслед. / М. М. Атаев, Н. М. Гаджиев. – Махачкала : Изд-во «Бари», 1997. – 140 с.
26. Аттали Жак. На пороге нового тысячелетия [Электронный ресурс] / Аттали Жак. – М. : Международные отношения, 1993. – Режим доступа : http://www.patriotica.ru/enemy/attali_porog_.html.
27. Афанасьев М. Время глобализации / М. Афанасьев, Л. Мясникова // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – № 10. – С. 11–19.
28. Бабич О. Реформування системи місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування: сьогодення та перспективи / О. Бабич // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 2. – С. 110–116.
29. Багмет М. О. Базові принципи діяльності територіальних інститутів управління в контексті Європейської хартії місцевого самоврядування / М. О. Багмет, О. Н. Євтушенко // Наукові праці. Політичні науки. Правознавство. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2007. – Вип. 56. Т. 69. – С. 56–60.
30. Бакуменко В. Д. Теоретичні та організаційні засади державного управління : [навч. посіб.] / В. Д. Бакуменко, П. І. Надолішній. – К. : Міленіум, 2003. – 256 с.
31. Балабаева З. В. Идеология социального глобализма: критический анализ доктрины Римского клуба / З. В. Балабаева. – К., 1989. – 163 с.

32. Балинський І. О. Глобальні проблеми розвитку держави в умовах інформаційного суспільства [Електронний ресурс] / І. Балинський // Науковий вісник. – Львів, 2009. – Вип. 1. – С. 62–69. – Режим доступу : <http://radnuk.info/statti/551-informatsi/14959-2011-01-21-03-15-38.html>.
33. Балушок В. Г. Сутність етнічного й етнічні ніші (в контексті сучасних міжетнічних стосунків) / В. Г. Балушок // Практична філософія. – 2007. – № 3. – С. 153–162.
34. Баранова Н. П. Соціальні стандарти та соціальні гарантії в системі соціальної політики України / Н. П. Баранова, Т. В. Новікова ; Центр перспективних соціальних досліджень // Національна академія наук України. – Режим доступу : http://www.cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=42:2010-06-13-21-23-56&catid=20:2010-06-13-21-06-26&Itemid=27.
35. Баровська А. Г. Впровадження політики: механізми, інструменти, технології / А. Г. Баровська // Стратегічні пріоритети. – К. : Вид-во НІСД, 2007. – Вип. 3 (4). – С. 17–24.
36. Басараб М. М. Етнічний сепаратизм як наслідок проблем у сфері міжнародного права [Електронний ресурс] / М. М. Басараб // Вісник Київського нац. університету ім. Т. Шевченка : Сер.: Філософія. Політологія. – Вип. 97. – С. 38–41. – Режим доступу до журн. : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Evp/2010_1/Basarab.pdf.
37. Басараб О. Два паспорти [Електронний ресурс] / Олеся Басараб // Незалежний культурологічний часопис «Ї». – 2010. – Число 64. – Режим доступу до журн. : http://www.ji.lviv.ua/n64texts/dva_passport.htm.
38. Батчаєв В. Особливості національної ксенофобії / В. Батчаєв [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://khp.org/index.php?id=1316280849>. – Заголовок з екрана.
39. Баштанник В. Регіональна політика Європейського Союзу / В. Баштанник // Вісник УАДУ. – 2000. – № 3. – С. 122–130.
40. Безпека очима громадян: від національної до особистої // Національна безпека і оборона / Український центр економічних і політичних досліджень ім. Олександра Разумкова. – Київ, 2009. – № 2 (106). – С. 47–56.
41. Безсмертний Р. Основні засади адміністративно-територіальної реформи в Україні / О. Безсмертний // Проблеми трансформації територіальної організації влади : [зб. матер. та докум] / Наук. редактор: М. Пухтинський. – К. : Атіка, 2005. – С. 222–237.
42. Бек У. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономия / У. Бек ; [пер. с нем. А. Б. Григорьева, В. Д. Седелника; послесловие В. Г. Федотовой, Н. Н. Федотовой]. – М. : Прогресс-Традиция ; Издательский дом «Территория будущего», 2007. – 464 с. (Серия «Университетская библиотека Александра Погорельского»)
43. Бек У. Национальное государство утрачивает суверенитет / Ульрих Бек // Сумерки глобализации : настол. кн. антиглобалиста / авт.-сост. А. Ю. Ашкерова ; пер. А. Григорьева [и др.]. – Москва : АСТ : Ермак, 2004. – 348 с. – С. 46–53.
44. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию / Ульрих Бек ; [пер. с нем. А. Григорьева и В. Седелникова] – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
45. Беліцер Н. Аналітичний звіт «Дискримінація в Україні – проблеми й перспективи їх подолання» (вересень 2012 р.) [Електронний ресурс] / Наталя Беліцер. – Режим доступу : <http://www.ucipr.kiev.ua/publications/analitichnii-zvit-diskriminaciiia-v-ukraini-problemi-i-perspektivi-iikh-podolannia>.

46. Бельков О. А. Этнические факторы геополитики / О. А. Бельков // *Этнополис*. – 1995. – № 4. – С. 85–86.
47. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : «Медиум», 1995. – 323 с.
48. Бжезінський З. Україна має стати українською державою. Виступ при отриманні нагороди Антоновичів у Києві 2 липня 1992 р. [Електронний ресурс] / З. Бжезінський // *Сучасність*. – 1992. – Ч. 9. – С. 125–127. – Режим доступу до журн. : <http://ukrbiblioteka.org/uploads/magazines/suchasnist/Sucasnist-1992-09.pdf>.
49. Биков О. Конституційно-правовий статус національних меншин України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Биков Олександр Миколайович. – К., 2001., – 211 с.
50. Білорус О. Г. Економічна система глобалізму / О. Г. Білорус. – К. : КНЕУ, 2003. – 357 с.
51. Білорус О. Глобалізм: інтеграція чи імперіалізм? [Електронний ресурс] / О. Білорус // *Економічний часопис XXI*. – 2005. – № 6. – С. 3–9. – Режим доступу до журн. : <http://soskin.info/ea/2002/6/zmist.html>.
52. Білорус О. Г. Глобалізація й безпека розвитку : [монографія] / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін. – К. : КНЕУ, 2001. – 733 с.
53. Білорус О. Г. Глобальные трансформации и стратегии развития : [монография] / О. Г. Билорус, Д. Г. Лукьяненко и др. – К. : Ориане, 2000. – 424 с.
54. Більше половини українців не вірять у покращення в 2013 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2013/02/11/6983257>. – Заголовок з екрана.
55. Білявська О. С. Етнонаціональне відродження у незалежній Україні: перспективи розвитку / О. С. Білявська // *Творчість та освіта в інтелектуальних пошуках та практиках сучасності : матеріали ІХ міжнародної науково-практичної конференції (17-18 травня 2007р., м. Київ) / [уклад. : Б. В. Новіков, І. І. Федорова]*. – К. : ІВЦ «Політехніка», 2007. – С. 192–193.
56. Білявська О. С. Проблема національного самовизначення українців в умовах європейської та світової інтеграції [Електронний ресурс] / О. С. Білявська // *Сторінки історії. Збірник наукових праць*. – К. : ІВЦ Видавництво «Політехніка», 2010. – Вип. 30. – С. 192–202. – Режим доступу до журн. : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Si/2010_30/Biljavska.pdf.
57. Біляцький С. Скриньку Пандори – відмичкою Бен-Ладена / С. Біляцький, Н. Ярова // *Віче*. – 2002. – № 5. – С. 43–45.
58. Бірюкова О. О. Геополітичний вимір етнонаціональних процесів в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. степеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» [Електронний ресурс] / О. О. Бірюкова. – Х., 2007. – 18 с. – Режим доступу : <http://dissert.com.ua/list/code-07.html>.
59. Бовкун А. Партія мусульман України відкриває свої двері для всіх / А. Бовкун // *Високий замок*. – 1997. – 17 грудня. – С. 3.
60. Богомолова И. Г. Политико-правовое регулирование региональными этнополитическими процессами: (на примере Карачаево-Черкесской республики и Ставропольского края): автореф. дис. на соиск. учен. степ. : специальность 23.00.02 «Полит. ин-ты, этнополит. конфликтология, нац. и полит. процессы и технологии» / Богомолова Ирина Георгиевна. – Ставрополь: 2006. – 22 с.
61. Бойко О. Відплив мізків. Для країни – проблема, для вченого – можливість самореалізації / О. Бойко // *Голос України*. – 2004. – 30 квітня. – С. 8.
62. Больман І. Мовні війни в Європі. Європейська хартія регіональних або меншинних мов / І. Больман ; [пер. С. Гринцевич]. – К. : К. І. С, 2007. – 280 с.

63. Большаков А. Г. Местное самоуправление в контексте федерализации российского государства: перспективы институционализации / А. Большаков // Перспективы самоуправления и самоорганизации в России ; [отв. ред. И. А. Бутенко]. – М. : Моск. обществ. науч. фонд, 2000. – С. 102–118.
64. Бондарук С. О. Досвід західних демократій та мультикультурний розвиток в Україні : матер. II міжн. наук. конф / О. О. Бондарук // Розвиток демократії та демократична освіта в Україні. – К. : Ай-Бі, 2003. – С. 115–125.
65. Боришполец К. П. Этничность и политика / К. П. Боришполец // Вестник Московского университета. – 1999. – № 4. – С. 5.
66. Браун Н. Інтегрування по-німецьки / Н. Браун // День. – 2007. – 21 червня. – С. 3.
67. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм / Ф. Бродель. – М. : Прогресс, 1992. – Т. 3 : XV-XVIII вв. Время мира. – 1992. – 573 с.
68. Бромлей Ю. В. Конституция многонациональной державы и некоторые вопросы управления национальными отношениями / Ю. В. Бромлей // Актуальные проблемы национальных отношений в свете Конституции СССР. : [коллектив. моногр. по материалам Всесоюз. конф. 25-26 апр. 1979 г. в г. Москве] / отв. ред. М. И. Куличенко. – М. : Наука, 1981. – 299 с. – С. 11–25.
69. Брубейкер Р. Громадянська та етнічна нації у Франції та Німеччині / Р. Брубейкер // Антологія націоналізму. – К. : Смолоскип, 2000. – С. 797–803.
70. Бурдые П. Социология политики / П. Бурдые. – М. : Socio-Logos, 1993. – 281 с.
71. Бурьянов С. А. Проблемы совершенствования нормативно-правовой базы реализации права на свободу совести в контексте глобализации / С. А. Бурьянов // Государство и право. – 2002. – № 10. – С. 26–31.
72. Б'юкенен А. Сецесія. Право на відділення, права людини і територіальна цілісність держави [Електронний ресурс] / А. Б'юкенен. – М. : Рудоміно, 2001. – 220 с. – Режим доступу : <http://znaimo.com.ua>.
73. В посланні Президента изложена современная демократическая модель государственной этнополитики Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://partyofregions.ua/ua/news/blog/4fe3039c63eac5934800010e>. – Заголовок з екрана.
74. В Україні росте кількість скоєних на ґрунті ненависті злочинів – правозахисники [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/archive/news/latest/630/630.html>. – Заголовок з екрана.
75. Вавринчук М. П. Етнополітична безпека в системі національної безпеки країни на етапі сучасного державотворення : [монографія] / М. П. Вавринчук. – К. : Правова єдність, 2009. – 288 с.
76. Валевський О. Л. Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження / О. Л. Валевський. – К. : НІСД, 2001. – 242 с.
77. Валлерстайн Й. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / Й. Валлерстайн. – СПб. : Университетская книга, 2001. – 711 с.
78. Ватерс М. Глобалізація / М. Ватерс. – М., 2000. – 415 с.
79. Веремчук В. Суть, структура та ознаки національного інтересу [Електронний ресурс] / В. Веремчук // Вісник Львівського університету. – 2006. – Вип. 18. – С. 37–44. – Режим доступу до журн. : http://www.lnu.edu.ua/faculty/Phil/Visnyk/Filos_V_6/22.doc.
80. Верховна Рада України. Сьома сесія 2-го скликання. Бюлетень № 27. – К. : Вид-во Верховної Ради України, 1997. – С. 19–21, 64–65.
81. Вибори до Верховної Ради України 28 жовтня 2012 року. Остаточний звіт Місії зі спостереження за виборами ОБСЄ / БДПІЛ [Електронний ресурс] / Бюро

демократичних інституцій та прав людини ОБСЄ. – Режим доступу : <http://www.osce.org/uk/odihr/elections/98746>.

82. Винниченко І. Невідрубні гілки України [Електронний ресурс] / І. Винниченко // Над Бугом і Нарвою. Український часопис Підляшшя. – Режим доступу : <http://nadbuhom.free.ngo.pl/index.php>.

83. Виступ народного депутата України фракції Народної Партії О. Зарубінського на парламентських слуханнях «Етнонаціональна політика України: здобутки та перспективи» 11 січня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.narodna.lg.ua/news/id_20246/. – Заголовок з екрана.

84. Виступ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини на парламентських слуханнях «Етнонаціональна політика України: здобутки та перспективи», 11 січня 2012 року [Електронний ресурс] / Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини 2011. – Режим доступу :

http://www.ombudsman.gov.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=221&Itemid=222. – Заголовок з екрана.

85. Відділ у справах національностей облдержадміністрації відкрив двері для всіх бажаючих [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mykolayiv-oda.gov.ua/ru/publication/print/11635/news.html>. – Заголовок з екрана.

86. Вільчинська Ю. Етнічні і національні цінності в контексті сучасного соціокультурного розвитку [Електронний ресурс] / Ю. Вільчинська // Український центр культурних досліджень. – Режим доступу : http://culturalstudies.in.ua/sekcija_s_s4_2.php.

87. Вісник Конституційного суду України. – 1997. – № 2. – С. 32–34.

88. Вітман К. М. Зростання популярності ультраправих партій як загроза чинній моделі етнонаціональної політики України [Електронний ресурс] / К. М. Вітман // Актуальні проблеми політики : збірник наукових праць / [Керівник авт. кол. С. В. Ківалов; відп. за вип. Л. І. Кормич]. – Одеса : Фенікс, 2011. – Вип. 41. – С. 10–19. – Режим доступу до журн. :

http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/App/2011_41/Vitman.pdf.

89. Вітман К. М. Державна етнонаціональна політика України: чергова спроба концептуалізації [Електронний ресурс] / К. М. Вітман // Актуальні проблеми політики : збірник наукових праць. – 2009. – Вип. 36. – С. 15–27. – Режим доступу до журн. : [http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/App/2009_36/app36_Vitman_K_M_\(15-26\).pdf](http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/App/2009_36/app36_Vitman_K_M_(15-26).pdf).

90. Водянніков О. Наднаціональність в праві Європейського Союзу: Goetterdammung Європи чи переосмислення права? [Електронний ресурс] / Олександр Водянніков. – Режим доступу :

<http://iir-mp.narod.ru/subjects/eu/superstate.htm>.

91. Войтович Р. В. Глобальне масове суспільство як нова форма соціальної організації в сучасних умовах [Електронний ресурс] / Р. В. Войтович // Державне управління: теорія та практика. – 2006. – № 1. – Режим доступу до журн. : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DUTP/2006-1>. – Заголовок з екрана.

92. Войтович Р. Місце, роль та функції національної держави в контексті сучасних глобалізаційних процесів / Р. Войтович // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2004. – № 2. – С. 70–81.

93. Войтович Р. Особливості формування «сильної держави» в умовах глобалізації / Р. Войтович // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України : збірник наукових праць. – К., 2007. – Вип. 33. – 474 с.

94. Володько В. Моделі соціокультурної адаптації мігрантів [Електронний ресурс] / В. Володько, О. Ровенчак // Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – Вип. 2. – С. 182–210. – Режим доступу до журн. :

http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VInu_sociology/2008_02/Volodko,%20Rovenchak.pdf.

95. Воропаева Т. С. Самоидентификация украинцев и русских на юге России и Украины: комплексный анализ / Т. С. Воропаева // Юг России и Украины в прошлом и настоящем: история, экономика, культура. – Белгород : БелГУ, 2009. – С. 193–196.
96. Воропаева Т. С. Специфика самоидентификации этнических украинцев и русских в Украине : социально-психологические аспекты / Т. С. Воропаева // Личность в межкультурном пространстве. – Ч. 1. – М. : РУДН, 2008. – С. 23–28.
97. Воропаева Т. Специфіка самоідентифікації етнічних українців на Півдні України / Т. Воропаева // Проблеми національно-культурної самоідентифікації українців на Півдні і Сході України в контексті етнополітики Європейського Союзу : матеріали наукової конференції. 6 червня 2007 р. – Одеса : Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень в м. Одесі, 2007. – С. 61–65.
98. Воропаева Т. Українські націєтворчі процеси крізь призму сучасних націєтворчих концепцій: комплексний підхід / Т. Воропаева // Українознавство-2005. Календар-щорічник ; [упорядн. В. Піскун, А. Ціпко, О. Щербатюк]. – К. : Ук-ка Видавнича спілка, 2004. – С. 94–103.
99. Воропаева Т. С. Дослідження національної та європейської ідентичності громадян України : інтегративний підхід [Електронний ресурс] / Т. С. Воропаева // Сборник научных трудов SWorld по материалам международной научно-практической конференции «Научные исследования и их практическое применение. Современное состояние и пути развития. 2011». – Режим доступа : http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/philosophy-and-philology_311/philosophical-anthropology-311/7597-doslidzhennya-natsionalno-ta-vropeysko-denticnost-gromadyan-ukraine-ntegrativny-pdhd.
100. Всеукраїнський перепис населення 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://2001.ukrcensus.gov.ua/>. – Заголовок з екрана.
101. Гаджимирзаев М. М. Этноконфессиональная толерантность как фактор обеспечения мира и безопасности на Северном Кавказе : дисс. ... канд. полит. наук : спец. 23.00.02 / Гаджимирзаев Муси Мусаевич. – Ставрополь, 2003. – 202 с.
102. Галкин А. А. Новые аспекты национального вопроса / А. А. Галкин // Вестник Российской академии наук. – 2006. – Том. 76. – № 12. – С. 1067–1072.
103. Гальчинський А. С. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти : [наук. вид.] / А. С. Гальчинський. – К. : Либідь, 2006. – 312 с.
104. Гелд Д. Глобальні трансформації : Політика, економіка і культура / Д. Гелд, Е. МакГрю, Д. Голдблатт і Дж. Перратон ; [пер. з англ. В. Курганський і В. Сікора]. – К. : Фенікс, 2003. – 584 с.
105. Гелей С. Політологія / С. Гелей, С. Рутар. – Львів : Світ, 2003. – 384 с.
106. Гелнер Е. Нації та націоналізм // Національна ідентичність : [хрестоматія] / [упоряд. Т. Воропай]. – Х. : Крок, 2002. – 316 с.
107. Гладунок Іван. Конституція як основа формування та реалізації державної політики [Електронний ресурс] / І. Гладунок // Віче. – 2007. – № 21/22. – С. 11–12. – Режим доступу до журн. : http://www.viche.info/journal/NAUKOVA_BIBLIOTEKA/.
108. Глобализация экономики – закономерный продукт индустриализации и информатизации социума // Материалы постоянно действующего междисциплинарного семинара Клуба ученых «Глобальный мир». – М. : Издательский Дом «НОВЫЙ ВЕК», 2001. – 68 с.
109. Глобализация. Модернизация. Россия : Круглый стол // Полис. – 2003. – № 2. – С. 34–52.
110. Глобальный этнический кризис [Электронный ресурс] / Глобальные проблемы человечества. – Режим доступа : <http://www.globaltrouble.ru/about.html>. – Заголовок з екрана.

111. Глод О. Антиімміграційний рух як радикальна відповідь на сучасні виклики країнам Західної Європи [Електронний ресурс] / Оксана Глод // Україна-НАТО: регіональний вимір. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. – Львів, 6 грудня 2008 р. – Режим доступу до журн. : <http://natoua.org/index.php>.
112. Глотов Б. Б. Етнополітичні процеси в сучасній Україні : [навч. посіб.] / Б. Б. Глотов, Л. О. Калитюк. – Донецьк : ДРІДУ НАДУ, 2009. – 218 с.
113. Головатий М. Етнополітологічні процеси: суть і проблеми в сучасному світі [Електронний ресурс] / М. Головатий // Персонал. – 2006. – № 4. – С. 24–26. – Режим доступу до журн. : <http://www.personal.in.ua/>.
114. Головка В. Етнізація політики в контексті глобалізаційних процесів [Електронний ресурс] / Володимир Головка // (Пост)сучасність і наука: соціологія у пошуках себе та суспільства : збірник тез доповідей учасників V Міжнародної наукової конференції студентів та аспірантів [Харків, 19-21 квітня 2007 р.]. – Харків : Видавничий центр Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 2007. – С. 53–54. – Режим доступу до журн. : <http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/698>.
115. Голос І. І. Державний механізм етнонаціональної інтеграції суспільства : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. наук. з держ. упр. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / Ігор Ілліч Голос. – Д., 2006. – 20 с.
116. Голос України. – 1994. – 24 грудня. – С. 3.
117. Голос України. – 1998. – 19 березня. – С. 4.
118. Гордеев К. Системные «уязвимости» глобализации и возможный сценарий начала апокалипсиса [Электронный ресурс] / К. Гордеев – Режим доступа : <http://kongord.ru/Index/Articles/sysvulnerglob.html>. – Заголовок с экрана.
119. Грабовський С. Поліетнічність у перехідних суспільствах: переваги і небезпеки / С. Грабовський // Сучасність. – 1997. – № 10. – С. 81–84.
120. Гриценко О. А. Державна політика щодо культурного різноманіття та етнічних меншин: порівняльний аналіз вітчизняних та зарубіжних підходів [Електронний ресурс] / Гриценко О. А., Гончаренко Н. К., Мягка Є. А. – Режим доступу : culturalstudies.in.ua/zv_2005.php.
121. Грицяк І. А. Форми державного устрою : зарубіжний досвід та перспективи України [Електронний ресурс] / І. А. Грицяк. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_upravl/2010_3/5.pdf.
122. Гріфін Р. Основи менеджменту / Р. Гріфін, В. Яцура. – Львів : Бак, 2001. – 605 с.
123. Грозіцька Т. Консенсусна теорія демократії: Оптимальна модель для України / Т. Грозіцька // Нова політика. – 1998. – № 5. – С. 33–36.
124. Громадська рада при Міністерстві культури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/273505>. – Заголовок з екрана.
125. Губогло М. Н. Идентификация идентичности : этносоциологические очерки / М. Н. Губогло. – М. : Наука, 2003. – 764 с.
126. Дайнен Д. Дедалі міцніший Союз. Курс європейської інтеграції / Д. Дайнен ; [пер. з англ. М. Марченко]. – К. : К. І. С., 2006. – 699 с.
127. Даль Р. Демократия и ее критики / Р. Даль ; [пер. с англ. под ред. М. В. Ильина]. – М. : РОССПЭН, 2003. – 576 с.
128. Даниленко В. И. Современный политологический словарь / В. И. Даниленко. – Москва : NOTA BENE, 2000. – 1016 с.
129. Данилюк А. Нація і держава: єдність чи антагонізм? [Електронний ресурс] / А. Данилюк // Мультиверсум. Філософський альманах. – К. : Центр духовної культури. – 2007. – № 60. – Режим доступу до журн. :

- http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_60/Multiversum_60.htm.
130. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт / Р. Дарендорф // Иностранная литература. – 1993. – № 4. – С. 236–242.
131. Дахин В. Культурно-идеологический кризис современного мира / В. Дахин // Свободная мысль. – 2005. – № 3. – С. 27–40.
132. Двісті п'ятдесят тисяч українців вже мають «запасні» паспорти сусідніх держав [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2013/03/29/6986713>. – Заголовок з екрана.
133. Декларація прав національностей України від 1 листопада 1991 р. № 1771-ХІІ [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 53. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/1771-12>.
134. Декларація про державний суверенітет України: Прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р. // Нове законодавство України. – К., 1992. – Вип. 1. – 154 с.
135. Декларація про права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин [Електронний ресурс] // Права людини і професійні стандарти для юристів. – 1996 р. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/go/995_318.
136. Делягин М. Мир 2010-2020 годов : некоторые базовые тенденции и требования к России / М. Делягин. – М. : Мысль, 2002. – 424 с.
137. Демещенко В. В. Український погляд на глобалізацію. Український центр культурних досліджень, 1994-2009 рр. [Електронний ресурс] / В. В. Демещенко. Українські культурні дослідження. Експериментальна веб-сторінка науковців українського центру культурних досліджень. – Режим доступу : http://www.culturalstudies.in.ua/sekcija_s_s4_3.php.
138. Денисова Г. С. Социальная субъектность этноса (концептуальный подход) [Электронный ресурс] / Г. С. Денисова. – Ростов н/Д, 1996. – 168 с. – Режим доступа : <http://www.i-u.ru/biblio/archive/denisova%5Fsoc/>.
139. Денисова Г. С. Этносоциология : [учеб. пособие для студентов ун-тов и пед. вузов] [Электронный ресурс] / Г. С. Денисова, М. Р. Радовель. – Ростов-н/Д: Изд-во ООО «ЦВВР», 2000. – 280 с. – Режим доступа : http://polbu.ru/denisova_ethnosociology.
140. Депутати прагнуть посилити консолідуєчу роль української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.medialaw.kiev.ua/news/media/tags/57/>. – Заголовок з екрана.
141. Дилигенский Г. Глобализация в человеческом измерении / Г. Дилигенский // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 7. – С. 4–15.
142. Дністрянський М. С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики / М. С. Дністрянський. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 490 с.
143. Довіра українців до соціальних інституцій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kiiis.com.ua/?lang=ukr&cat=responsibility>. – Заголовок з екрана.
144. Доган М. Эрозия доверия в развитых демократиях / М. Доган // Мировая экономика и международные отношения. – 1999. – № 5. – С. 85–93.
145. Доповідь Комісії з питань здійснення народовладдя Конституційної Асамблеї щодо розуміння і реалізації конституційних положень «влада народу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/25762.html>.
146. Драгоманов М. П. Вибране («...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / М. П. Драгоманов ; [упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р. С. Міщук ; приміт. Р. С. Міщука, В. С. Шандри]. – К. : Либідь, 1991. – 688 с.

147. Драгунский, Д. В. Этнополитические процессы на постсоветском пространстве и реконструкция Северной Евразии [Электронный ресурс] / Д. В. Драгунский // Полис. – 1995. – № 3. – С. 40–47. – Режим доступа до журн. : www.politstudies.ru/arch/authors/187.htm.
148. Древаль Ю. «Нація-держава» і парламентаризм в умовах сучасних глобалізаційних процесів [Електронний ресурс] / Ю. Древаль // Державне будівництво. – 2008. – № 2. – Режим доступу до журн. : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2008-2/index.html#ru>.
149. Дробижова Л. М. Социальная и культурная дистанции : опыт многонациональной России / Институт этнологии и антропологии РАН; Авт. проекта и отв. ред. Л. М. Дробижова. – М. : Институт социологии, 1998. – 385 с.
150. Дрожжина С. В. Культурна політика сучасної полікультурної України: соціально-філософський та правовий аспекти: [монографія] / С. В. Дрожжина. – Донецьк : ДонДУЕТ, 2005. – 196 с.
151. Дрожжина С. Мультикультуралізм: теоретичні і практичні аспекти / С. Дрожжина // Політичний менеджмент : український науковий журнал. – 2008. – № 3. – С. 96–107.
152. Думки населення України щодо зовнішньої політики та мовного питання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kiis.com.ua/materials/pr/20130321_ForAff/foreign_affairs.pdf. – Заголовок з екрана.
153. Егоров В. Интеллектуальный потенциал / В. Егоров, А. Еременко, С. Тескина, Н. Дзугоева // Государственная служба. – 2001. – № 1 (11). – С. 31–42.
154. Економічний розвиток і державна політика : [навч. посіб.] / [Ю. Бажал, О. Кілієвич, О. Мертенс та ін.] ; за заг. ред Ю. Єханурова, І. Розпутенка. – К. : Вид-во УАДУ, 2001. – 480 с.
155. Емельянов Г. В. Проблемы обеспечения безопасности информационного общества [Электронный ресурс] / Г. В. Емельянов, А. А. Стрельцов // Информационное общество. – 1999. – Вып. 2. – С. 15–17. – Режим доступа : <http://www.iis.ru/infosoc/emag.nsf/BPA/36cd0b938767a524c32568bd003ffe23>.
156. Енвер Абібулла. Татари, караїми та кримчаки вимагають визнання «корінними народами» [Електронний ресурс] / Енвер Абібулла. – Режим доступу : <http://www.bbc.co.uk/go/ukrainian/nav/int/-/ukrainian/politics/>. – Заголовок з екрана.
157. Ергемлідзе М. Чинники самоідентифікації національних меншин в Україні [Електронний ресурс] / М. Ергемлідзе // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – К., 2010. – Вип. 14. – С. 51–53. – Режим доступу до журн. : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vknu/ukr/2010_14/Erhemlidze.pdf.
158. Ершова Т. Информационное общество в России как проблема социально-политического выбора и общественной инициативы / Т. Ершова // Мир России. – 2003. – Т. XII. – № 1. – С. 101–108.
159. Етнічний довідник : [у 3 т.] [Електронний ресурс] – Ч. 1 : Поняття та терміни / Центр етносоціолог. та етнополіт. дослідж. Ін-ту соціології НАН України ; Держ. ком. України у справах нац. та міграції ; Ін-т етн., регіон. та діаспорознав. студій. – К., 1997. – 140 с. – Режим доступу : <http://etno.us.org.ua/glossary/index.html>.
160. Етнічність : [госарій] / Володимир Євтух ; [Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова ; Ін-т етнічних, регіональн. та діаспорознавчих студій]. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 170 с. – (Сер. «До 175 річчя Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова»).
161. Етнологія. Словник. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://ethnology.ucoz.ua/>.

162. Етнонаціональна структура українського суспільства : [довідник] / Євтух В. Б., Трощинський В. П., Галушко К. Ю., Чернова К. О. – К. : Наукова думка, 2004. – 344 с.
163. Етнографія України / За ред С. А. Макарчука. – Львів, 1994.
164. Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність / О. Б. Беренштейн, Н. А. Зіневич, В. Г. Зінич та ін. ; [за ред. В. І. Наулка]. – К. : Гол. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2001. – 424 с.
165. Етнополітичний розвиток України: досвід, проблеми, перспективи / Ю. Шаповал, І. Курас, Л. Нагорна та ін.; НАН України, Інститут національних відносин і політології. – К., 1997. – 211 с.
166. Етносоціальні трансформації в Україні / Б. В. Попов (відп.ред.). – К. : Український Центр духовної культури, 2003. – 308 с.
167. Етносоціологія: терміни та поняття : [навч. посіб.] / В. Євтух, В. Трощинський, К. Галушко та ін. – К. : Вид-во УАННА «Фенікс», 2003. – 280 с.
168. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин : (м. Страсбург, 5 листопада 1992 р.) / Бюро інформації Ради Європи в Україні. – К. : Фенікс, 2004. – 24 с.
169. Європейський Союз : Консолідовані договори [Електронний ресурс] / [пер. Ю. Петруся ; за наук. ред. В. Муравйова]. – К. : Вид-во «Port-Royal», 1999. – 206 с. – Режим доступу :
- http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/documents/virtual_library/06_consult_uk.pdf.
170. Євтух В. Б. Етносоціальні процеси в Україні: можливості наукових інтерпретацій / В. Б. Євтух. – К. : ВД «Стилос», 2004. – 243 с.
171. Євтух В. Б. Тенденції етнонаціонального розвитку українського суспільства / В. Б. Євтух // Етнічні спільноти України : довідник. – Київ : Фенікс, 2001. – С. 4–13.
172. Євтух В. Якою має бути етнополітика Української держави? / В. Євтух // Віче. – 1992. – № 8. – С. 116–117.
173. Євтух В. Б. Етнополітика в Україні: правничий та культурологічний аспекти / В. Б. Євтух. – К. : Фенікс, 1997. – 216 с.
174. Євтушенко О. Н. Регіоналізація та глобалізація в процесі формування геополітичного і гео економічного простору / О. Н. Євтушенко, В. І. Андріяш // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 4. – С. 109–113.
175. Євтушенко О. Н. Державна влада і місцеве самоврядування в політичній системі суспільства : [монографія] / О. Н. Євтушенко ; Чорномор. держ. ун-т ім. Петра Могили. – Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – 513 с.
176. Єрмаков П. Можливі чинники дестабілізації етнополітичної сфери / П. Єрмаков // Політичний менеджмент : Український науковий журнал. – 11/2007. – № 6. – С. 89–95.
177. Жижек С. Война в Іраке: в чем заключается подлинная опасность? / С. Жижек // Логос. – 2003. – № 1. – С. 75–88.
178. Житарюк І. Глобалізація і проблеми інтелектуальних ресурсів України / І. Житарюк // Персонал. – 2007. – № 11-12. – С. 116–120.
179. Жулинський М. Національна культура і проблеми глобалізації / М. Жулинський // Розбудова держави. – 2002. – № 7-12. – С. 2–10.
180. Забезпечення представництва жінок та національних меншин у виборних органах країн ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
- http://www.parlament.org.ua/docs/files/8/1150892480_ans.pdf. – Заголовок з екрана.
181. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс]. – К. : Укр. Правнича Фундація. Вид-во Право, 1995. – 12 с. – Режим доступу :
- http://zakon.rada.gov.ua/go/995_015.
182. Загальний огляд історії, розвитку та сучасного стану сфери управління відділу [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.mykolayiv-oda.gov.ua/ua/publication/content/2169.html>. – Заголовок з екрана.

183. Загорій В. Десятий стартуватиме у Николаєві : [інтерв'ю з презид. Ліги укр. меценатів] [Електронний ресурс] / В. Загорій ; записала С. Короненко // *Голос України*. – 2009. – 12 груд. – С. 22–23. – Режим доступу :

<http://www.golos.com.ua/Article.aspx?id=157755>.

184. Заграва Е. Глобалізація і нації / Е. Заграва. – К. : Фенікс, 2002. – 64 с.

185. Закарпатська облрада проігнорувала вимоги II Європейського Конгресу русинів [Електронний ресурс] / Інтернет-видання UA-Reporter.com. – Режим доступу : <http://www.ua-reporter.com>. – Заголовок з екрана.

186. Закордонні українці [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://denmark.mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/ukrainians-abroad>. – Заголовок з екрана.

187. Зандшнайдер Эберхард. Новый мир, старое мышление [Электронный ресурс] / Зандшнайдер Эберхард // *Internationale Politik* (Германия). – 2005. – 31 мая. – Сайт ИноСМИ.Ru. – Режим доступа :

<http://www.inosmi.ru/translation/220005.html>.

188. Запобігання проявам расизму, ксенофобії та нетерпимості в українському суспільстві. Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/catalogue/8/>. – Заголовок з екрана.

189. Запорожець Т. В. Національні інтереси та безпека України в контексті геополітики / Т. В. Запорожець // *Науковий вісник Академії муніципального управління*. Серія: Управління. – 2011. – № 3. – С. 343–350.

190. Засідання Ради представників кримськотатарського народу при Президентові України (м. Сімферополь, 1 листопада 2002 року) // *Вісник Держкомнаціміграції України*. – 2002. – № 4. – С. 70–71.

191. Заходи щодо виконання у 2007 році Плану дій «Україна-ЄС» [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу :

<http://zakon.rada.gov.ua/go/238-2007-%D1%80>. – Заголовок з екрана.

192. Зварич І. Вплив регіоналізму на політизацію етнічності [Електронний ресурс] / І. Зварич // *Сучасна українська політика: Політики і політологи про неї* / гол. ред.: М. І. Михальченко ; Укр. акад. політ. наук, НАН України, Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – К. : Укр. центр політ. менеджменту. – Спецвипуск : Політичні технології. – 2008. – С. 119–135. – Режим доступу до журн. : <http://www.politik.org.ua/vid/bookscontent.php3?b=25&c=675>.

193. Зварич І. Етнополітичні процеси як об'єкт системного і функціонального аналізу [Електронний ресурс] / І. Зварич // *Науковий вісник / Ужгородський ун-т*. – Ужгород, 2009. – Вип. 11. – С. 170–176. – Режим доступу до журн. : <http://stt.nplu.org/index.htm>.

194. Зварич І. Регіональні особливості етнополітичних процесів в Україні [Електронний ресурс] / І. Зварич // *Віче*. – 2010. – № 12. – С. 9–10. – Режим доступу до журн. : www.viche.info.

195. Здіорук С. І. Національно-політичні рухи та їхній вплив на державне управління [Електронний ресурс] / С. І. Здіорук, В. Г. Кремень, М. Д. Міщенко. – К. : НІСД, 1998. – 81 с. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/book/Zdioruk/index.htm>.

196. Здравомыслов А. Г. Межнациональные конфликты в постсоветском пространстве / А. Г. Здравомыслов. – М. : Аспект-Пресс, 1997. – 286 с.

197. Зелена книга української конституційної реформи : матеріали для громадського обговорення [Електронний ресурс] / [ШПА при НАУКМА, ЦППр, УНЦПД, КВУ : За заг. ред. І. Коліушка, Ю. Кириченко]. – К. : «Лікей», 2007. – 32 с. – Режим доступу : http://www.pravo.org.ua/images/documents/Green_book_constitution.pdf.

198. Зеленько Г. І. Інституціоналізація громадянського суспільства у постсоціалістичних країнах (на прикладі країн Вишеградської групи та України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. політ наук : спец. «Політичні інститути та процеси» [Електронний ресурс] / Г. І. Зеленько. – К. : 2010. – 38 с. – Режим доступу : <http://avtoreferat.net/content/vrew/7515/58>.
199. Зілгалов В. Політичне русинство на Закарпатті – це вже ми проходили... [Електронний ресурс] / Василь Зілгалов. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/author/17547.html>. – Заголовок з екрана.
200. Зінько С. Ю. Проблеми інтеграції мусульманських спільнот у Європі : досвід для України [Електронний ресурс] / С. Ю. Зінько // Стратегічні пріоритети. – № 4(9). – 2008. – С. 229–240. – Режим доступу до журн. : <http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/9/31.pdf>.
201. Злочини на ґрунті ненависті в Україні : 2011-2012 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://maidanua.org/2012/06/anons-zlochynu-na-grunti-nenavysti-v-ukrajini-2011-2012-gr-simferopol-6-chervnuu>. – Заголовок з екрана.
202. Зовнішня політика України як інструмент забезпечення національних інтересів держави: здобутки, реалії та перспективи (Постанова ВР України 19 лютого 2004 р.) [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради. – 2004. – № 20-21. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/1531-15>.
203. Зозуля А. До питання кризи інституту міжнародно-правового визнання держав (на прикладі Південної Осетії, Абхазії та Косово) [Електронний ресурс] / Анастасія Зозуля // Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації. – 2011. – № 2. – С. 91. – Режим доступу до журн. : <http://www.social-science.com.ua>.
204. Ильин М. В. Стабилизация развития / М. В. Ильин // Мегатренды мирового развития / [отв. ред. М. В. Ильин, В. Л. Иноземцев, Центр исследований постиндустриального общества]. – М. : ЗАО «Изд-во «Экономика». – 2001. – С. 183–191.
205. Индекс глобализации стран мира по версии КОФ – информация об исследовании [Электронный ресурс] / Индекс глобализации КОФ. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/ratings/kof-globalization-index>. – Заголовок с экрана.
206. Иноземцев В. Иммиграция : новая проблема нового столетия. Методологические аспекты / В. Иноземцев // Социологические исследования. – 2003. – № 6. – С. 29–38.
207. Иноземцев В. Л. На рубеже эпох. Экономические тенденции и их неэкономические следствия : [сборник статей] / В. Л. Иноземцев. – М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2003. – 776 с.
208. Ионин Л. Г. Социология культуры: путь в новое тысячелетие : [учебн. пособ.] / Л. Г. Ионин. – [3-е изд. перераб. и доп.]. – М. : Издательская корпорация «Логос», 2000. – 432 с.
209. Ионов И. Н. Теория цивилизации на рубеже XXI века / И. Н. Ионов // Общественные науки и современность. – 1999. – № 2. – С. 127–139.
210. Иорданский В. Б. Две грани общественного сознания : этническая и национальная / В. Б. Иорданский // Мировая экономика и национальные отношения. – 1993. – № 6. – С. 87.
211. Ігнатенко В. В. Проблема етнічної ідентичності : аналіз дискусійних аспектів [Електронний ресурс] / В. В. Ігнатенко, О. О. Селіванова // Вісник Черкаського університету. – Черкаси : Видавництво ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. – Вип. 133-134. Серія Історичні науки. – С. 12–17. – Режим доступу до журн. : www.nbu.gov.ua/portal/soc.../N133-134.html.
212. Ідентичність громадян України: стан і зміни : аналітична доповідь // Національна безпека і оборона. – 2007. – № 9 (93). – С. 3–9.

213. Ільченко Н. М. Методологія дослідження проблем державного управління: інституціональний підхід [Електронний ресурс] / Н. М. Ільченко // Актуальні проблеми державного управління. – Харків : ХарРІНАДУ, 2011. – № 1 (39). – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2011-1/index.html>.
214. Їжак О. Принцип субсидіарності ЄС і межі його застосування в Україні [Електронний ресурс] / О. І. Їжак // Актуальні проблеми державного управління процесами європейської та євроатлантичної інтеграції. – К. : Євроатлантикінформ, 2005. – Вип. 15. – С. 81–85. – Режим доступу : <http://www.db.niss.gov.ua/docs/polmil/185.htm>.
215. Кавалеров А. Поліетнічний соціум як феномен / А. Кавалеров, О. Надибська // Перспективи. – 2001. – № 2 (14). – С. 33–39.
216. Каганець І. Всезагальна дезінтеграція / І. Каганець // Розбудова держави. – 1998. – № 1-2. – С. 114–124.
217. Калиновський Ю. Ю. Вибір та реалізація етнонаціональної моделі в процесі державотворення : автореф. дис. на здобуття наук. степеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Ю. Ю. Калиновський. – Харків, 1999. – 17 с.
218. Кальниш Ю. Г. Інституціональні особливості аналітичного супроводу процесів вироблення та реалізації державної політики в сучасній Україні / Ю. Г. Кальниш // Вісн. НАДУ. – 2006. – № 2. – С. 36–43.
219. Кальниш Ю. Г. Концептуальні засади формування політичної культури громадянського суспільства в Україні / Ю. Г. Кальниш // Державне управління в Україні: реалії та перспективи. – К. : Вид-во НАДУ, 2005, – С. 334–340.
220. Кальниш Ю. Г. Соціальні й гуманітарні проблеми сучасного українського націотворення та шляхи їх розв'язання / Ю. Г. Кальниш, Ю. П. Сурмін // Актуальні проблеми державного управління : [зб. наук. пр. / ред. кол. : С. М. Серьогін та ін.]. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2004. – Вип. 4 (18). – С. 9–19.
221. Кальченко Т. В. Глобальна економіка [Електронний ресурс] / Т. В. Кальченко. – К. : КНЕУ, 2006. – Режим доступу : <http://www.vuzl.org/books/international-economics/78-kalchenko-global-economy>.
222. Каменев А. Суверенность в завтрашнем дне [Электронный ресурс] / А. Каменев // Коммерсант – 1996. – № 22 (181). – Режим доступа к журн. : <http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=12628>.
223. Капустин Б. Г. Понятие «национальный интерес» в общественнополитической жизни / Б. Г. Капустин, Д. Є. Фурман // Мировая экономика и международные отношения. – 1996. – № 7. – С. 65–69.
224. Карась А. Чи бути в Україні подвійному громадянству у разі вступу до ЄС [Електронний ресурс] / Аліна Карась // Юридична газета. – 2004. – № 23 (25). – Режим доступу : <http://www.yur-gazeta.com/ru/writer/540/>.
225. Картунов О. В. Вступ до етнополітології: науково-навчальний посібник [Електронний ресурс] / О. В. Картунов. – К. : ІЕУГП, 1999. – 300 с. – Режим доступу : <http://politics.ellib.org.ua/pages-572.html>.
226. Картунов О. Політизація етнічності: характер, умови, результати / О. Картунов // Наукові записки. – К. : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень, 1999. – Вип. 6 – С. 12–20.
227. Катаев Д. Всплеск этнического национализма в Европе / Д. Катаев // Власть – 2010. – № 6. – С. 88–91.
228. Кафарський В. І. Етнологія / В. І. Кафарський, Б. П. Савчук. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 432 с.

229. Керецман В. Регіоналізація : досвід Словацької Республіки та перспективи України / Василь Керецман, Петро Петрише // Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. – 2004. – № 4. – С. 332–337.
230. Кимлічка Вілл. Лібералізм і права меншин / Кимлічка Вілл ; [перекл. з англ. Р. Ткачук ; гол. ред. і автор передм. Дж. Перлін]. – Харків : Центр Освітніх Ініціатив, 2001. – 176 с.
231. Кирабаев Н. С. Культурная идентичность, плюрализм и глобализация в современном философском дискурсе [Электронный ресурс] / Н. С. Кирабаев // Культурная идентичность и глобализация : доклады и выступления. 5-ый международный философский симпозиум «Диалог цивилизаций: Восток-Запад». – М. : Изд-во РУДН, 2002. – с. 20. – Режим доступа : <http://www.sociognosis.narod.ru/myweb8/docs/Kirabaev.htm>.
232. Кириченко В. Національні інтереси (формування) / В. Кириченко // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; редкол. : Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К. : Довіра : Генеза, 1996. – С. 118–119.
233. Кисриев Э. Ф. Национальность и политический процесс в Дагестане / Э. Ф. Кисриев. – Махачкала : Изд-во ДНЦ РАН, 1998. – 53 с.
234. Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика / Генри Альфред Киссинджер. – М. : Ладомир, 2002. – 352 с.
235. Ключник Р. Сепаратизм як світова мегатенденція сучасності [Електронний ресурс] / Руслан Ключник // Політичний менеджмент. – 2011. – № 6. – С. 120–128. – Режим доступу до журн. : http://www.politik.org.ua/Docs/Zmist_PM_6_51.pdf.
236. Коадик ле Р. Мультикультурализм [Электронный ресурс] / Ронан Ле Коадик. – Режим доступа : http://www.eawarn.ru/pub/Pubs/DialogueMulticulturalism/02_Multiculturalizm. – Заголовок с экрана.
237. Козловець М. Глобальна міграція і політика ідентичності та громадянства [Електронний ресурс] / М. Козловець // Українська полоністика. – Вид-во Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2008. – Вип. 5. — С. 3–22. – Режим доступу : http://eprints.zu.edu.ua/2672/1/Kozlovets_Mikola_5.pdf.
238. Козловець М. Національна еліта як фактор державотворення: уроки минулого й реалії сьогодення [Електронний ресурс] / М. Козловець // Персонал. – 2007. – № 10. – С. 21–29. – Режим доступу : <http://www.personal.in.ua/article.php?ida=592>.
239. Коїчіро Мацуур. Чи ще може бути людство врятовано? / Коїчіро Мацуур // День. – 2008. – 26 лютого. – С. 3.
240. Колісник В. П. Національно-етнічні відносини в Україні: теоретичні засади та конституційно-правові аспекти / В. П. Колісник. – Харків : Фоліо, 2003. – 240 с.
241. Колодій А. Американська доктрина мультикультуралізму і етнонаціональний розвиток України / А. Колодій // Агора. – К., 2008. – Вип. 6. – С. 5–14.
242. Колодій А. Неоінституціоналізм та його пізнавальні можливості в політичних дослідженнях / А. Колодій // Вісник Львівського університету. Серія: філософсько-політологічні студії. – 2010. – Вип. 1. – С. 66–75.
243. Колух В. В. Соціокультурні чинники політичної стабільності в умовах демократії [Електронний ресурс] / В. В. Колух // Дослідження світової політики. – К., 2001. – Вип. 18. – С. 51–56. – Режим доступу : <http://sensus.ws/politic/sociokult.htm>.
244. Комітети Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site2/p_komitis. – Заголовок з екрана.
245. Кон И. Философские проблемы теории и практики национальных отношений / И. Кон // Вопросы философии. – 1988. – № 9. – С. 13–17.

246. Кононенко С. Політичний детермінізм (нарис теорії влади) / С. Кононенко // Антологія творчих досягнень. – К. : ІСЕМВ НАН України, 2004. – Вип. 1. – С. 210–215.
247. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96%2D%E2%F0>.
248. Конференція ООН по торгівлі и розвитку [Электронный ресурс] / ЮНКТАД. – Режим доступа : www.un.org/ru/ga/unctad. – Заголовок с екрана.
249. Концепція (основні положення) проекту Закону України «Про захист від дискримінації». Документ для обговорення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.icps.com.ua/files/articles/41/22/RT_antidiscrimination_LawConcept.doc.
250. Концепція державної етнонаціональної політики України [Електронний ресурс] // Верховна Рада України – офіційний веб-сайт. – Режим доступу : http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=34110. – Заголовок з екрана.
251. Корсак К. Чергова небезпека – «ринковізована» освіта / К. Корсак // Науковий світ. – 2005. – № 12. – С. 17–19.
252. Корупція в Україні – не політика : [монографія] [Електронний ресурс] / В. С. Журавський, М. І. Михальченко, О. М. Михальченко. – К. : Фенікс, 2007. – 408 с. – Режим доступу : http://www.ipiend.gov.ua/?mid=11&action=monograph_detail&monograph_id=113.
253. Коршук Р. М. Етнополітологія : [навчальний посібник] / Р. М. Коршук – К. : Алерта, 2011. – 200 с.
254. Косолапов Н. Глобализация : сущностные и международно-политические аспекты / Н. Косолапов // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. – № 3. – С. 69–73.
255. Космій Ю. В. Інституційний аспект етнополітичних відносин [Електронний ресурс] / Ю. В. Космій // Гілея : науковий вісник. – К., 2012. – Вип. 56 (1). – Режим доступу до журн. : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2012_56/Gileya56/P13_doc.pdf.
256. Котигоренко В. До питання про концептуальні засади етнонаціональної політики України. Проект Закону України «Про Основи державної етнонаціональної політики». Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про Основи державної етнонаціональної політики» [Електронний ресурс] / В. Котигоренко // Політичний менеджмент. – К., 2006. – № 4. – С. 20–43. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=59&c=1309>.
257. Котигоренко В. Етнічний склад населення України [Електронний ресурс] / В. Котигоренко // Українознавство. Електронне наукове фахове видання / Науково-дослідний інститут українознавства. – Режим доступу : <http://rius.kiev.ua/tokar/etnos/>.
258. Котигоренко В. О. Концептуальні засади правового забезпечення етнонаціональної політики Української держави / В. О. Котигоренко // Державна етнонаціональна політика : правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України. Збірник наукових праць V Всеукраїнської науково-практичної конференції 2-3 жовтня 2003 р. / Ред. кол. : Котигоренко В. О., Дедков М. В., Деркач Н. В. та ін. – Запоріжжя : Облдержадміністрація, ЗНТУ; Сімферополь : Доля, 2003. – С. 10–16.
259. Котигоренко В. О. Мовний аспект державної етнополітики в Україні / В. О. Котигоренко // Стратегічні пріоритети : [науковий аналітичний щоквартальний збірник НІСД України]. – К. : НІСД, 2007. – № 2 (3). – С. 137–146.
260. Котигоренко В. Ризики для держави в контексті етнополітичних загроз соціальної стабільності [Електронний ресурс] / В. Котигоренко // Віче. – 2008. – № 19. – С. 38–40. – Режим доступу до журн. : www.viche.info.

261. Котигоренко В. О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт : [монографія] / В. О. Котигоренко. – К. : Світогляд, 2004. – 722 с.
262. Котигоренко В. О. Етнополітика в Україні: загальне та регіональне як об'єкт і предмет наукового пізнання [Електронний ресурс] / В. О. Котигоренко // Гілея : науковий вісник. – К., 2010. – Вип. 40 (№ 10). – С. 429–441. – Режим доступу до журн. : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_40/Gileya40/P11_doc.pdf.
263. Кравченко Л. Розбудова українського громадянського суспільства: крізь призму бачення окремих проблем / Л. Кравченко, М. Цимбалюк // Право України. – 2003. – № 10. – С. 17–20.
264. Крамар О. Для кого Україна: вирішення демографічної проблеми за рахунок іммігрантів може мати катастрофічні наслідки [Електронний ресурс] / О. Крамар. – Режим доступу : <http://dialogs.org.ua/ru/periodic/page25078.html>.
265. Краткий этнологический словарь / [сост. В. М. Викторин и др.] – М. : Фонд «Социал. мониторинг», 1994. – 103 с.
266. Кремень В. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти: Стратегія. Реалізація. Результати / В. Кремень. – К. : Грамота, 2005. – 447 с.
267. Кресін А. Моделі етнічного співжиття у Конституціях Республіки Словенії, Республіки Македонії та Республіки Хорватії / А. Кресін // Відродження. – 1999. – № 4. – С. 23–25.
268. Кресіна І. О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: етнополітологічний аналіз : [монографія] / І. О. Кресіна. – К. : Вища школа, 1998. – 392 с.
269. Кривицька О. Конфліктний вимір етнонаціонального розвитку України / О. Кривицька // Політичний менеджмент. – 2005. – № 2 (11). – С. 24–37.
270. Кривицька О. Міжрегіональний «розкол» України: чинники поглиблення [Електронний ресурс] / О. Кривицька // Політичний менеджмент. – 2008. – № 2. – С. 51–65. – Режим доступу до журн. : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_gum/pome/2008_2/PDF/Kryvytska.pdf.
271. Кривцова В. Реализация принципа пропорционального представительства этнических групп в европейских странах / В. Кривцова // Стратегія регіонального розвитку: формування та механізми реалізації : матеріали щоріч. міжнар. наук.-практ. конф., 31 жовтня 2007 р. / [ред. кол. М. Іжа та ін.]. – О., 2007. – Т. 2. – С. 249–251.
272. Кримінальний кодекс України : за станом на 05.04.2001 № 2341-III : із доповненнями, внесеними згідно із законами України від 15.04.2008 р. N 270-VI, від 14.04.2009 р. N 1254-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
273. Крисаченко В. С. Етнополітика у незалежній Україні : стан та стратегічні орієнтири [Електронний ресурс] / В. С. Крисаченко // Стратегічні пріоритети. – № 1 (2). – 2007. – С. 89–94. – Режим доступу до журн. : <http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/2/2-4-Krysachenko.pdf>.
274. Круглый стол. Актуальные проблемы глобализации // МЭиМО. – 1999. – № 5. – С. 53–69.
275. Кувалдин В. Национальное государство в эпоху глобализации / В. Кувалдин, А. Рябов // Свободная Мысль-XXI. – 2000. – № 1. – С. 37–47.
276. Кувалдин В. Б. Глобализация – светлое будущее человечества? / В. Б. Кувалдин // НГ-сценарии. – 2000. – № 9. – С. 5–14.
277. Кузнецов А. М. Этническое и национальное в политологическом дискурсе / А. М. Кузнецов // Полис. – 2007. – № 6. – С. 9–23.

278. Кузьменко А. Глобалізація, національні духовні цінності, таємні операції спецслужб [Електронний ресурс] / А. Кузьменко // Юридичний журнал. – 2006. – № 5. – С. 77–94. – Режим доступу до журн. : <http://www.justinian.com.ua/index.php>.
279. Куліш І. М. Мовні проблеми великого міста / Інна Михайлівна Куліш // Управління великим містом: адміністрування та безпосередня демократія (проблеми теорії і практики) : матер. II укр.-польськ. наук.-практ. конф. (4-5 грудня 2003 р., м. Львів). – Львів : Добродійний громадський Фонд ім. Князя Осмомисла, 2004. – С. 75–81.
280. Курас І. Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення / І. Курас. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
281. Куропятник А. И. Мультикультурализм: проблемы социальной стабильности полиэтнических обществ / А. И. Куропятник. – СПб. : Издательство СПбГУ, 2000. – 205 с.
282. Куц Ю. О. Етнонаціональні державотворчі процеси в Україні (управлінський аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. степеня д. наук з держ. упр. : спец 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / Куц Юрій Олександрович. – К., 2005. – 32 с.
283. Куц Ю. О. Етнополітичні державотворчі процеси в Україні : управлінський аспект / Ю. О. Куц. – Х. : Вид-во ХарРІУАДУ «Магістр», 2002. – 204 с.
284. Куць О. До питання про перспективи національної держави в умовах глобалізації (етнонаціональний вимір) / О. Куць, Н. Ромашова // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Питання політології. – 2003. – № 592. – С. 272–281.
285. Куць О. М. Етнополітичні аспекти розбудови Української держави / Куць О. М., Куц Ю. О. – Х. : Видання журналу «Березіль», 1999. – 274 с.
286. Куць О. М. Етнополітологія : [навч. посіб] / О. М. Куць. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2005. – 264 с.
287. Кырдина С. Социокультурный и институциональный подходы как основа позитивной социологии в России [Электронный ресурс] / Светлана Кырдина // Социальные исследования. – 2002. – № 12. – С. 23–33. – Режим доступа к журн. : www.ecsocman.edu.ru.
288. Лазебник С. Закордонне українство: витоки та сьогодення / С. Лазебник. – К. : Істина, 2007. – 223 с.
289. Лазор О. Д. Інституціоналізація публічної самоврядної влади в Україні : [монографія] / О. Д. Лазор. – Львів : ЛІДУ НАДУ, 2009. – 440 с.
290. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование / А. Лейпхарт. – М. : Аспект Пресс, 1997. – 287 с.
291. Леонова А. Діяльність координаційних і консультативно-дорадчих органів з питань етнонаціональної політики [Електронний ресурс] / А. Леонова // Політичний менеджмент. – 2005. – № 3 (12). – С. 63–70. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=40&c=783>.
292. Лепешков Ю. Гражданство Европейского союза : nonsens или объективная закономерность в международном праве [Электронный ресурс] / Ю. Лепешков // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 1998 – № 5. – Режим доступа : http://evolutio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=254&Itemid=49.
293. Линклейтер Э. К постсуверенному политическому пространству? [Электронный ресурс] / Э. Линклейтер // Этнические и региональные конфликты в Евразии : [в 3 кн.] / [Под ред. Б. Коппитерса, Э. Ремакля, А. Зверева]. – М. : Весь Мир, 1997. – Книга 3 : Международный опыт разрешения конфликтов. – С. 54–74. – Режим доступа : <http://poli.vub.ac.be/publi/etni-3/>.
294. Литвин В. Проблема «центр-регіон» в Україні / В. Литвин // Урядовий кур'єр. – 2002. – 12 березня. – С. 4.

295. Логвинчук В. В. Толерантність як ціннісна детермінанта політичної культури : дис... канд. політ. наук : 23.00.03 / Логвинчук Валентина Василівна. – К., 2007. – 211 с.
296. Лозко Г. С. Етнологія України. Філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект / Г. С. Лозко. – К. : АртЕк, 2001. – 304 с.
297. Лойко Л. Типологічне позиціонування національних організацій в інституціональній структурі громадянського суспільства [Електронний ресурс] / Л. Лойко // Політичний менеджмент. – 2005. – № 5 (14). – С. 51–60. – Режим доступу до журн. : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=44&c=898>.
298. Луканська Г. Щоб жити в мирі, слід навчитися разом розв'язувати проблеми / Г. Луканська // Голос України. – № 201 від 27 жовтня 2006 р. – С. 4.
299. Лукьянчикова В. Н. Литературный e-mail-проект / В. Н. Лукьянчикова // ИЯШ. – 2003. – № 1. – С. 18–22.
300. Лундские Рекомендации об эффективном участии национальных меньшинств в общественно-политической жизни с пояснительными примечаниями. – Гаага : Фонд по межэтническим отношениям, 1999. – 36 с.
301. Луцишин Г. Національні меншини та політичний процес в Україні [Електронний ресурс] / Г. Луцишин // Етнокультурні проблеми політичного процесу в Україні : [колективна монографія]. – Львів, 2001. – Режим доступу : <http://www.westukr.itgo.com/Lucyshyn.html>.
302. Луцишин Г. Національні меншини та політичний процес в Україні [Електронний ресурс] / Г. Луцишин // Вісник Львівського університету. Серія: філософські науки. – Л., 2002. – Вип. 4. – 352 с. – Режим доступу : <http://www.westukr.itgo.com/Lucyshyn.html>.
303. Луцишин Г. Національні меншини у політичному житті України : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Г. І. Луцишин. – Л., 2002. – 20 с.
304. Луцишин Г. Особливості розвитку політичної нації в умовах поліетнічності / Г. Луцишин // Українська національна ідея : реалії та перспективи розвитку. – 2009. – Вип. 21. – С. 189–192.
305. Луцишин Г. Проблеми міжнаціональних відносин в контексті виборів [Електронний ресурс] / Г. Луцишин // Українська національна ідея : реалії та перспективи розвитку. – Львів, 2007. – Вип. 19. – С. 205–208. – Режим доступу до журн. : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Unir/2007_19/34.pdf.
306. Луцишин Г. І. Особливості розвитку етнічних партій в Україні / Г. І. Луцишин // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: Питання політології. – 2010. – Вип. 17. – С. 113–118.
307. Луцишин Г. І. Політизація етнічності: консолідація чи деконсолідація нації? [Електронний ресурс] / Г. І. Луцишин // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв : щоквартальний науковий журнал. – 2011. – № 2. – С. 184–187 – Режим доступу до журн. : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vdakk/2011_2/42.pdf.
308. Лютак О. М. Регіоналізація в умовах формування євро регіональної політики України / О. М. Лютак // Збірник наукових праць ЛНТУ. Економічні науки. Серія «Економічна теорія та економічна історія». – Луцьк, 2010. – Вип. 7 (28). – Ч. 2. – С. 66–75.
309. М'язова І. Ю. Про місце та роль мультикультуралізму в комунікативному просторі / І. Ю. М'язова // Філософські проблеми гуманітарних наук. – 2008. – № 12-13. – С. 156–160.
310. Мазука Л. Досвід Швейцарії у забезпеченні толерантного співіснування етнічних груп / Л. Мазука // Стратегічні пріоритети. – № 1(6). – 2008. – С. 53–58.

311. Майборода О. Дебютує етнополітика / О. Майборода // Віче. – 1992. – № 5. – С. 122–134.
312. Майборода О. Етнічна карта на парламентських виборах не стане козирною: не той розклад [Електронний ресурс] / О. Майборода // Контекст. – 2001. – № 11. – С. 18–25. – Режим доступу до журн. : <http://www.ucipr.kiev.ua/index.php>.
313. Майборода О. Етнонаціональна політика і перспективи етносоціального розвитку в Україні / О. Майборода // Сучасність. – 1995. – № 12. – С. 73–79.
314. Майборода О. Ідентифікація «корінного народу» як суб'єкта етнополітичної сфери у світлі норм міжнародного права та етнополітичної практики зарубіжних країн / О. Майборода // Вісник Держкомнацміграції України. – 2002. – № 4. – С. 91–97.
315. Макаренко Н. До питання про пріоритетні напрямки сучасної етнополітики [Електронний ресурс] / Н. Макаренко // Наукові записки / Курасівські читання – 2005. – К. : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2006. – 391 с. – Сер. «Політологія і етнологія». – Вип. 30. – Кн. 1. – С. 278–287. – Режим доступу до журн. : http://www.ipiend.gov.ua/img/scholarly/file/NZ30_1_33.pdf.
316. Макарихіна О. А. История терминов в истории гуманитарной науки (на примере термина «этнос») / О. А. Макарихіна // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – 2009. – № 1. – С. 146–152.
317. Максименюк М. Ю. Соціально-філософський дискурс етнонаціональних конфліктів та умови їх подолання [Електронний ресурс] / М. Ю. Максименюк // Соціальні технології : актуальні проблеми теорії та практики [Текст] / Класич. приват. ун-т ; [редкол. : О. Л. Скідін (голов. ред.) та ін.]. – Запоріжжя : КПУ, 1998. – Вип. 49. – 2011. – 338 с. – С. 283–293. – Режим доступу до журн. : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Staptp/2011_49/files/ST49_37.pdf.
318. Мала енциклопедія етнодержавознавства / [Ю. Римаренко (ред.) та ін.] ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К. : Генеза, Довіра, 1996. – 942 с.
319. Малий етнополітичний словник / [О. В. Антонюк, В. І. Волобуєв, М. Ф. Головатий та ін.]. – К. : МАУП, 2005. – 288 с.
320. Манжола П. Г. Форми участі громадськості у діяльності органів влади та прийнятті політичних рішень / П. Г. Манжола // Стратегічні пріоритети : зб. наук. пр. – К. : Вид-во НІСД, 2007. – Вип. 4 (5). – С. 13–18.
321. Марасюк С. С. Моделювання розвитку сучасної української державності з огляду на етнонаціональну складність суспільства [Електронний ресурс] / С. С. Марасюк. – Режим доступу : <https://sites.google.com/site/sociuminfanalitingdnepr/home>.
322. Марасюк С. С. Перспективні моделі розбудови української державності [Електронний ресурс] / С. С. Марасюк. – Режим доступу : <https://sites.google.com/site/sociuminfanalitingdnepr/home>.
323. Мартинелли А. От мировой системы к мировому обществу? [Электронный ресурс] / А. Мартинелли // Социологические исследования. – 2009. – № 1. – Режим доступа к журн. : <http://www.teogia-practica.ru/.../366-2009-12-26-08-02-45>.
324. Маруховська О. Етнополітична безпека як різновид національної безпеки / О. Маруховська // Демократія і державність в Україні : проблеми гармонізації. – К. : Логос, 1997. – С. 61–62.
325. Маруховська-Картунова О. Етнополітичні конфлікти: де, коли і як бунтують етнічні групи / О. Маруховська-Картунова // Наукові записки. – К. : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2006. – Вип. 29. – С. 237–253. (Серія «Політологія і етнологія»).

326. Марущенко В. Україні потрібна Рада з питань етнополітики при Президентіві України [Електронний ресурс] / В. Марущенко. – Режим доступу : <http://www.sd.net.ua>. – Заголовок з екрана.
327. Марченко Г. И. Этнос как объект и субъект политики: социальные основы национальной политики / Г. И. Марченко // Вестник МГУ. – 1997. – № 5. – С. 12–17.
328. Марчук Н. В. Політизація діяльності громадських організацій етнічних меншин як чинник етноконфліктних ситуацій [Електронний ресурс] / Н. В. Марчук // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К., 2008. – Вип. 41. (підсерія «Курасівські читання»). – С. 132–141. – Режим доступу до журн. : http://www.ipiend.gov.ua/img/scholarly/file/nz_41_45.pdf.
329. Матвеева С. А. Этнические конфликты и этнополитические отношения / С. А. Матвеева // Ежегодник. – 2007. – С. 148–160.
330. Матвеева С. Я. Этнические конфликты и этнополитические отношения. (Обзор этнополитической панели Интерцентра) / С. Я. Матвеева // Анализ и прогноз межнациональных конфликтов в России и СНГ. Ежегодник 1994. – М. : РНИСиНП, ЦСАМК, 1994. – С. 120–127.
331. Матеріали «круглого столу» Кримські татари: «національна меншина» або «корінний народ». Політичний та юридичний аспекти питання. – Київ, Український незалежний центр політичних досліджень за підтримки фонду «Ню-Хау» уряду Великобританії, 1999. – 118 с.
332. Махній М. Європейська ідентичність [Електронний ресурс] / Микола Махній // Етнопсихологія в запитаннях і відповідях. – Режим доступу : <http://makhniy.blogspot.com/>. – Заголовок з екрана.
333. Мацейків Т. І. Етнокультурна ідентифікація особистості / Т. І. Мацейків // Педагогіка і психологія. – 2001. – № 1. – С. 18–23.
334. Мацієвський Ю. Етнічність і конфлікт [Електронний ресурс] / Ю. Мацієвський // Иредентичность и толерантность в многоэтническом гражданском обществе. – Алушта, 2004. – Режим доступу : <http://www.oa.edu.ua/doc/polit/matsievsky/ethnicityandconflict.doc>.
335. Международная безопасность и обороноспособность государств (понятия, определения, термины) / [под общ. ред. О. К. Рогозина]. – М. : Право, 1998. – 248 с.
336. Международный пакт о гражданских и политических правах [Электронный ресурс] / Организация Объединенных Наций. – Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml.
337. Мельниченко О. А. Підвищення рівня та якості життя населення: механізм державного регулювання : [монографія] / О. А. Мельниченко. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2008. – 232 с.
338. Методика підготовки доповідної записки Кабінетові Міністрів України (з питань формування та реалізації державної політики у відповідній сфері) [Електронний ресурс] / Секретаріат Кабінету Міністрів України. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>. – Заголовок з екрана.
339. Микієвич М. М. Інституційне право Європейського Союзу у сфері зовнішньої політики та безпеки : [монографія] / М. М. Микієвич. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – 416 с.
340. Мир в начале тысячелетия. Глобализация и Россия (круглый стол) // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 9. – С. 6.
341. Митрохин С. С. Политика государства и ценности общества / С. С. Митрохин // Полис. – 1997. – № 1. – С. 36–39.
342. Михайленко В. И. Глобализация и глобальное управление / В. И. Михайленко. – Екатеринбург, 2008. – 296 с.

343. Михайлович В. Філософсько-культурологічний аналіз духовних параметрів глобалізації / В. Михайлович // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 414-415. Філософія. – С. 99–102.
344. Михеев В. В. Глобализация и азиатский регионализм : вызовы для России / В. В. Михеев. – М. : РАН. Ин-т Дальн. Востока, 2001. – 224 с.
345. Міграція в Україні факти і цифри [Електронний ресурс] / Міжнародна організація з міграції (МОМ) Представництво в Україні. – Київ, 2011. – 17 с. – Режим доступу : http://iom.org.ua/pdf/Facts&Figures_b5_ua_f.pdf. – Заголовок з екрана.
346. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/go/995_105. – Заголовок з екрана.
347. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/go/995_043. – Заголовок з екрана.
348. Міл Дж. С. Про свободу. Роздуми про представницьке врядування / Д. С. Міл ; [пер. з англ. Є. Мірошніченко та ін.]. – К. : Вид-во С. Павличко, 2001. – 463 с.
349. Мовний закон регіоналів набрав чинності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/57568>. – Заголовок з екрана.
350. Мовчан П. Камо грядеши, Україно? : [виступ П. Мовчана на парламентських слуханнях на тему: «Національна ідентичність в Україні в добу глобалізаційних викликів: проблеми та шлях збереження» 9 грудня 2009 р.] [Електронний ресурс] / П. Мовчан // Голос України. – 2009. – 24 грудня. – С. 6–7. – Режим доступу : <http://www.golos.com.ua/Article.aspx?id=159148>.
351. Модернізація України – наш стратегічний вибір : щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К., 2011. – 416 с.
352. Модернізація України: визначення пріоритетів реформ: проект до обговорення [Електронний ресурс] / [відп. ред.: Ігор Коліушко, Ігор Бураковський, Олександр Сушко та ін. ; Міжнародний фонд «Відродження» та ін.]. – Київ, 2009. – 120 с. – Режим доступу : <http://www.pravo.org.ua/images/documents/Modernization.pdf>.
353. Моніторинг перших місяців діяльності Валерії Лутковської на посаді Омбудсмана [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ombudsman.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1788:2012-06-20-10-06-26&catid=14:2010-12-07-14-44-26&Itemid=7.
354. Мороз Л. М. Психолінгвістичні засади навчання німецької мови як другої іноземної з позиції концепції багатомовності [Електронний ресурс] / Л. М. Мороз // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. – Випуск 92. Серія: Педагогічні науки. – Режим доступу до журн. : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchdpu/ped/2011_92/Moroz.pdf.
355. Морозов В. Понятие государственной идентичности в современном теоретическом дискурсе [Электронный ресурс] / В. Морозов // Журнал теории международных отношений и мировой политики. – 2006. – Т. 4. – № 1(10). – Режим доступа к журн. : <http://www.intertrends.ru/tenth/007.htm>.
356. Мукомель В. Грани интолерантности (мигрантофобии, этнофобии) / В. Мукомель // Социологические исследования. – 2005. – № 2. – С. 56–66.
357. Мунтян М. А. Глобализация и устойчивое развитие / М. А. Мунтян, А. Д. Урсул. – М. : Ступени, 2003. – 302 с.
358. Мухарямов Н. М. Вопросы теории этнополитического анализа / Н. М. Мухарямов. – Казань : Изд-во. каз. гос. ун-та, 1996. – 189 с.
359. На парламентських слуханнях «Рівні права та рівні можливості в Україні : реалії та перспективи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kpi.ua/>.

360. На програму «Київ етнічний» на 2012-2015 роки виділять 4,5 мільйонів гривень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kreschatic.kiev.ua/ua/4067/news/1333617888.html>. – Заголовок з екрана.
361. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні / Л. Нагорна. – К. : ІПіЕНД, 2002. – 272 с.
362. Нагорна Л. Політична мова і мовна політика / Л. Нагорна. – К. : Світогляд, 2005. – 315 с.
363. Нагорна Л. Поняття «національна ідентичність» і «національна ідея» в українському термінологічному просторі [Електронний ресурс] / Л. Нагорна // Політичний менеджмент. – 2003. – № 2. – С. 14–30. Режим доступу до журн. : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m>.
364. Нагорна Л. Соціокультурні та політичні параметри регіональних ідентифікацій в Україні [Електронний ресурс] / Л. Нагорна // Наукові записки. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАНУ, 2006. – Вип. 29. Сер. «Політологія і етнологія. – С. 198–207. – Режим доступу до журн. : http://www.ipiend.gov.ua/img/scholarly/file/29_32.pdf.
365. Надолішній П. І. Розбудова нової системи врядування в Україні : етнонаціональний аспект. (Теоретико-методологічний аналіз) / П. І. Надолішній. – К. : Вид-во УАДУ; Одеса : Астропринт, 1999. – 304 с.
366. Наулко В. Хто і відколи живе в Україні / В. Наулко. – К. : Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 1998. – 80 с.
367. Нахманович В. Моделі етнонаціональної політики: перспективи застосування в Україні [Електронний ресурс] / В. Нахманович // Форум націй. – 2012. – № 01/116. – Режим доступу : <http://www.forumn.kiev.ua>. – Заголовок з екрана.
368. Национальные меньшинства: десять лет после принятия закона : Интервью с В. Евтухом // Наша газета+. – 2002. – № 23 (21 июня). – С. 4.
369. Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України ; О. Г. Осауленко (ред.). – К. : CD-Видавництво ІНФОДИСК, 2003. – 1 електрон. опт. диск CD-ROM – (Всеукраїнський перепис населення 2001). – Системні вимоги: Windows 98/NT/2000/XP, Pentium-266, 32Mb RAM, CD-ROM. – Назва з титул. екрана.
370. Національні меншини в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>. – Заголовок з екрана.
371. Національно-етнічні процеси та відносини [Електронний ресурс] / Alive-Inter. – Режим доступу : <http://Alive-Inter.net/ukr/textBookPage-60419utslul>. – Заголовок з екрана.
372. Невизнані і частково визнані держави [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://znaimo.com.ua>. – Заголовок з екрана.
373. Неклеса А. Реквием XX века / А. Неклеса // Мировая экономика и международные отношения. – 2000. – № 1-2. – С. 9–18.
374. Неменский О. Русинская брешь в проекте украинской нации [Электронный ресурс] / О. Неменский // Перспективы. – 13.09.2008. – Режим доступа : <http://www.perspektivy.info>.
375. Нестеренко Г. О. Національна ідея як атрактор розвитку нації / Г. О. Нестеренко // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй / [редкол. : О. О. Рафальський (голов. ред.) та ін.]. – К. : ЕксОб, 2006. – Т. 2. – С. 347–359.
376. Нікітюк В. О. Статус етнонаціональних меншин (порівняльно-правний аспект) / В. О. Нікітюк. – К. : Естет, 1996. – 188 с.
377. Новицький В. С. Міжнародна економічна діяльність України / В. С. Новицький. – К. : КНЕУ, 2003. – 948 с.

378. О внесении изменений в Закон Украины «О гражданстве Украины» относительно двойного гражданства в Украине Проект закона Украины от 15.02.2013 № 2308 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://search.ligazakon.ua/search/law/project>. – Заголовок з екрана.
379. О Концепции государственной этнонациональной политики Украины Проект закона Украины от 07.03.2012 № 10152 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://search.ligazakon.ua/search/law/project>. – Заголовок з екрана.
380. Обушний М. І. Етнос і нація : проблеми ідентичності / М. І. Обушний. – К. : Укр. центр духовної культури, 1998. – 204 с.
381. Огренич Н. Державна мова як чинник національної безпеки / Н. Огренич // Вересень. – 2003. – № 1 (23). – С. 50–56.
382. Олбрайт М. Религия и мировая политика / М. Олбрайт. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2007. – 332 с.
383. Омуралиев Н. А. Аналитический отчет по результатам социологического исследования по выявлению актуальных проблем в сфере межэтнических отношений [Электронный ресурс] / Н. А. Омуралиев, Е. С. Кокарева // Второй Курултай народа Кыргызстана. – Бишкек, 1998. – С. 110–113. – Режим доступа : <http://ethnic.analytics.kg>.
384. Омуралиев Н. А. Основные механизмы управления межэтническими отношениями в Кыргызстане [Электронный ресурс] / Н. А. Омуралиев, Е. С. Кокарева. – Режим доступа : <http://ethnic.analytics.kg/2011-05-20-07-29-26.html>.
385. Онищенко І. Г. Етнополітична парадигма українського націоналізму: автореф. дис. на здобуття наук. степеня д. політ. н. : спец. 23.00.05 «Етнополітологія та етнодержавознавство» / Онищенко Ірина Григорівна. – К., 1998. – 36 с.
386. Оніщенко К. О. Територіальна автономія як інститут забезпечення вимог національних меншин [Електронний ресурс] / К. О. Оніщенко // Держава і право. – 2010. – Вип. 49. – С. 764–769. – Режим доступу до журн. : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/DiP/2010_49/10_18.pdf.
387. Опозиція пропонує встановити порядок використання української та іноземних мов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua>. – Заголовок з екрана.
388. Основи законодавства України про культуру [Електронний ресурс] / Закон України від 14 лютого 1992 року № 2117-ХІІ: станом на 1 січня 2010 р. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2117-12>.
389. Офіційний вісник України. – 2000. – № 15. – Ст. 603.
390. Офіційний вісник України. – 2000. – № 16. – Ст. 666.
391. Офіційний вісник України. – 2000. – № 30. – Ст. 1252.
392. Оцінка стану українського парламентаризму на основі керівних принципів демократичних парламентів. – Доповідь Лабораторії законодавчих ініціатив у рамках проекту USAID «Програма сприяння парламенту II», 2011р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://parlament.org.ua/upload/docs/Benchmarks_democracy__1.pdf. – Заголовок з екрана.
393. Павлова Е. Б. Идеи мультикультурализма в формировании идеологии глобализирующегося общества. Теоретические аспекты [Электронный ресурс] / Е. Б. Павлова // Исследования международных отношений. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 2004. – С. 74–84. – Режим доступа к журн. : www.sir.edu.
394. Павлюк С. Драматичність процесу самоідентифікації українців у сучасних умовах : влада і суспільство [Електронний ресурс] / С. Павлюк // Україна – проблема ідентичності : людина, економіка, суспільство. – Режим доступу : http://www.kennan.kiev.ua/kkp/content/publications/conf_books/Lviv_text.pdf.
395. Панарин А. С. Искушение глобализмом / А. С. Панарин. – М. : Рус. нац. фонд, 2000. – 381 с.

396. Панарин А. С. Россия в циклах мировой истории / А. С. Панарин. – М. : Изд-во МГУ, 1999. – 288 с.
397. Панарин А. С. Глобальное политическое прогнозирование / А. С. Панарин. – М. : «Алгоритм», 2000. – 352 с.
398. Панарин А. С. Опасности и риски глобализации / А. С. Панарин // Наш современник. – 2001. – № 1. – С. 34–35.
399. Панарин А. С. Политология / А. С. Панарин. – М. : «Проспект», 1997. – 408 с.
400. Папієв М. М. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про затвердження «Стратегії державної етнонаціональної політики» [Електронний ресурс] / М. М. Папієв // Верховна Рада України. – Режим доступу : w1.c1.rada.gov.ua/pls/.../webproc34?id... – Заголовок з екрана.
401. Парламентські слухання на тему: «Етнонаціональна політика України : здобутки та перспективи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uvkr.com.ua/news/1044>.
402. Пасісниченко І. М. Мультикультуралізм у сучасному європейському дискурсі: від надії до розчарування і далі [Електронний ресурс] / І. М. Пасісниченко, Ю. В. Пасісниченко // Практична філософія перед викликами сучасності. – Харків : ХНУВС, 2011. – С. 87–88. – Режим доступу до журн. : <http://zavantag.com/docs/index-20912522-1.html>.
403. Патрик Дж. Бьюкенен. Смерть Запада / Патрик Дж. Бьюкенен ; [пер. з англ. А. Башкирова]. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 446 с.
404. Пахомов Ю. Н. Взгляд на трансформации в Украине с позиций глобализации [Электронный ресурс] / Ю. Н. Пахомов // Стратегія економічного розвитку України : науковий збірник. – К. : КНЕУ, 2002. – Вип. 1(8). – С. 8–19. – Режим доступу до журн. : http://studentam.kiev.ua/download/strateg_ekonom_rozvy_ukr.rar.
405. Пашенко В. Этническая самоидентификация в эпоху глобализации: настоящее и будущее [Электронный ресурс] / В. Пашенко // DIALOG.UA. 26.12.2006. – Режим доступа : http://dialogs.org.ua/print.php?part=project_ua&m_id=8902. – Заголовок з екрана.
406. Пелагеша Н. Є. Європейська ідентичність: зміст, функції, механізми формування [Електронний ресурс] / Н. Є. Пелагеша // Мультиверсум. Філософський альманах : зб. наук. праць / [гол. ред. В. В. Лях]. – К. : Український центр духовної культури, 2007. – Вип. 60. – С. 12–34. – Режим доступу до журн. : http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_60/Pelagesha.pdf.
407. Пелагеша Н. Є. Українська національна ідентичність: шляхи європеїзації / Н. Є. Пелагеша // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 3 (8). – С. 61–66.
408. Пелагеша Н. Освіта для деконструкції ідентичності (про політичний зміст Болонського процесу) / Н. Пелагеша // Віче. – 2007. – № 13. – С. 43–45.
409. Передвиборча програма Партії мусульман України «Духовність, справедливість та порядок» // Урядовий кур'єр. – 1998. – 5 лютого. – С. 7.
410. Переслегин С. Б. Самоучитель игры на мировой шахматной доске / С. Б. Переслегин. – М. : АСТ ; СПб. : Terra Fantastica, 2006. – 619 с.
411. Перспективи зміни процедури прийняття законів у Верховній Раді України. Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/catalogue/8/>. – Заголовок з екрана.
412. Печчеи А. Человеческие качества / А. Печчеи. – М. : Прогресс, 1985. – 312 с.
413. Пилипчук В. Г. Вплив глобалізаційних процесів на конституційний лад, територіальну цілісність і недоторканність України [Електронний ресурс] / В. Г. Пилипчук, О. П. Дзьобань // Гуманітарний часопис : збірник наукових праць. – Харків : ХАІ, 2010. – № 1 (22). – С. 5–10. – Режим доступу до журн. :

- http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/GumCh/2010_1/PDF/01.pdf.
414. Пименов А. Инстинкт превыше всего [Электронный ресурс] / А. Пименов // Россия в глобальной политике. – 2003. – Т. 1. – № 1. – С. 195–201. – Режим доступа : <http://www.globalaffairs.ru/books/2656.html>.
415. Пироженко В. Національна консолідація в умовах обмеження державного суверенітету [Електронний ресурс] / В. Пироженко // Політичний менеджмент. – 2006. – № 6. – С. 128–143. – Режим доступу до журн. : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=65&c=1476>.
416. Пискун В. Сучасна українська національна ідея : теоретико-емпіричне дослідження / В. Пискун, Т. Воропаєва // Українознавство. Календар-щорічник-2004. – К. : Українська видавнича спілка, 2003. – С. 127–134.
417. План заходів МВС щодо протидії расизму та ксенофобії на період до 2012 року, затвердженого розпорядженням МВС України від 18.02.2010 № 94 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://umdpl.info/files/docs/1267441916.doc>.
418. Плохих В. І. Адміністративний ресурс під час виборчої кампанії: сутність, механізми, індикатори застосування / В. І. Плохих, А. М. Гриськова // Наукові праці. Політичні науки. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – Вип. 66. Т. 79. – С. 94–98.
419. Плохих В. І. Етнічна глобалізація: поняття та зміст / В. І. Плохих // Стратегічні пріоритети. – 2010. – № 3(16). – С. 114–120.
420. Плохих В. І. Соціально-комунікативна проблематика у дослідженнях державно-управлінських відносин / В. І. Плохих, К. О. Тригуб // Наукові праці. Державне управління. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2009. – Вип. 112. Т. 125. – С. 38–41.
421. Плохих В. І. Теоретико-методологічні основи дослідження процесів глобалізації / В. І. Плохих, В. С. Фуртатов // Наукові праці. Державне управління. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2010. – Вип. 135. Т. 147. – С. 17–21.
422. Анисимова Н. В. Принцип субсидиарности в европейском праве : автореф. диссертации на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Международное право ; Европейское право» / Н. В. Анисимова. – М., 2005. – 26 с.
423. Покровский Н. В зеркале глобализации / Никита Покровский, Карен Момджян, Ульрих Бек и Ко. ; автор-составитель А. Ю. Ашкерев // Сумерки глобализации : настольная книга антиглобалиста. – Сб. : ООО «Издательство АСТ; М. : ЗАО НПП «Ермак», 2004. – С. 54–74.
424. Покровский Никита. В зеркале глобализации [Электронный ресурс] / Н. Покровский // Отечественные записки. – 2003. – № 1. – Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/authors/p/npokrovskij/>.
425. Политология : энциклопедический словарь / [общ. ред. и сост. : Ю. И. Аверьянов]. – М. : Изд-во моск. коммерч. ун-та, 1993. – 431 с.
426. Політична наука. Словник : [категорії, поняття і терміни] / Борис Кухта, Анатолій Романюк, Любов Старецька [та ін.]. – Л. : Кальварія, 2003. – 500 с.
427. Політичний енциклопедичний словник / [ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка]. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
428. Політологія : [в 2 кн.] / [А. Колодій, Л. Климанська, Я. Космина, В. Харченко]. – [2-вид., перероб. та доп.]. – К. : Ельга, Ніка-Центр, 2003. – Кн. 2. : Держава і політика. – 664 с.
429. Політологія : [підручник] [Електронний ресурс] / За ред. М. Вегеша. – [3-ге вид., перероб. і доп.]. – К. : Знання, 2008. – 384 с. – Режим доступу : <http://pidruchniki.ws>.

430. Положення про Раду представників громадських організацій національних меншин України : Указ Президента України від 22 липня 2000 року № 908 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.minelres.lv/NationalLegislation/Ukraine/Ukraine_MinorityCouncil_Ukraine.n.htm.
431. Положення про Раду представників громадських організацій національних меншин України : Від 22.07.2000 р. № 908/2000, із змінами від 9.02.2004 р. № 172/2004 [Електронний ресурс] / Україна. Президент // Урядовий кур'єр. – 18/02/2004. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/600/2000>.
432. Понад чверть українців підтримують автономію свого регіону або федеративний устрій держави [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=869. – Заголовок з екрана.
433. Пономарьов А. Українська етнографія / А. Пономарьов. – К. : Либідь, 1994. – 318 с.
434. Попова І. М. Механізми реалізації державної етнонаціональної політики щодо національних меншин України : регіональний аспект : дис. ... канд. наук з держ. Управління : 25.00.02 [Електронний ресурс] / Попова Ірина Миколаївна. – К., 2007. – 237 с. – Режим доступу : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/252783.html>.
435. Попок А. А. Етнополітична складова програм парламентських партій України [Електронний ресурс] / А. А. Попок // Державне будівництво. – Режим доступу до журн. : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Debu/2007-1/index.html>.
436. Постовий В. Г. Про концепцію національної ідеї та механізми її впровадження. / В. Г. Постовой // Педагогіка і психологія. – 2005. – № 1. – С. 20–23.
437. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за прояви ксенофобії, антисемітизму, расової, релігійної та інших форм нетерпимості» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zakonproekt.org.ua/viewhtm.aspx?hn=Pojasnjuvaljna_zapyska_18_03_20133. – Заголовок з екрана.
438. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про Концепцію державної етнонаціональної політики України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakonproekt.org.ua/>. – Заголовок з екрана.
439. Принципи Європейської Хартії місцевого самоврядування : [навчальний посібник] / [Пітнік М., Кравченко В., Мольєр Е., Фонтан Б., Черников В. та ін.]. – К. : КНЕУ, 2000. – 206 с.
440. Про біженців : Закон України від 21.06.2001 № 2557-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 47. – Ст. 250.
441. Про вибори Верховної Ради Криму : Закон Республіки Крим від 17 вересня 1993 р. (з доп. від 14 жовтня 1993 р. і змін. від 9 грудня 1993 р., від 5 червня 1996 р., від 13 червня 1996 р., від 26 березня 1997 р.) // Відомості Верховної Ради Криму. – № 5. – 1993. – Ст. 218.
442. Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим : Закон Автономної Республіки Крим від 18 червня 1997 р. // Відомості Верховної Ради Криму. – 1997. – № 7. – Ст. 102.
443. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 25 березня 2004 року № 1665-IV [Електронний ресурс] // Вісник Верховної Ради України. – 1997. – № 43. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/4061-17>.
444. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 17 листопада 2011 року № 4061-VI [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 10-11. – Ст. 73. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/4061-17>.

445. Про внесення змін до розпорядження голови облдержадміністрації від 12 вересня 2007 року № 295-р «Про раду представників громадських організацій національних менших області при голові облдержадміністрації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MI100364.html. – Заголовок з екрана.
446. Про громадянство України : Закон України від 18.01.2001 № 2235-III // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 50. – С. 701–725.
447. Про громадянство України : Закон України від 18.01.2001 № 2235-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 13. – Ст. 65.
448. Про Засади державної політики України в галузі прав людини : Постанова Верховної Ради України від 17.06.1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 35. – Ст. 303.
449. Про затвердження міської цільової програми «Київ етнічний» на 2012-2015 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-miskoyi-cilovoyi-programi-kiyiv-etnichnii-doc99984.html>.
450. Про затвердження Положення про порядок легалізації об'єднань громадян : Положення від 26.02.1993 № 140 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/140-93-%D0%BF>.
451. Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 р. № 950 [Електронний ресурс] // Офіційний вісник України. – 2007. – № 54. – Ст. 2180. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
452. Про заходи щодо підтримки діяльності національно-культурних товариств [Електронний ресурс] : Розпорядження від 21.09.2001 № 252/2001-рп. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/252/2001-%D1%80%D0%BF>.
453. Про зміни і доповнення до Закону України «Про об'єднання громадян» : Закон України від 11.07.2001 № 2651-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 44. – Ст. 232.
454. Про імміграцію : Закон України від 07.06.2001 № 2491-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 41. – Ст. 197.
455. Про Концепцію державної етнонаціональної політики України : Проект Закону України 10152-1 від 12.03.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakonoproekt.org.ua/>.
456. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 трав. 1997 р. № 280/97ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.
457. Про Національний план з виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України [Електронний ресурс] : Указ від 22.04.2011 № 494/2011. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/494/2011>.
458. Про національні меншини : Закон України від 25 черв. 1992 р. № 2494-XII [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 36. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/2494-12>.
459. Про об'єднання громадян : Закон України від 16 черв. 1992 р. № 2460-XII [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/2460-12>.
460. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади [Електронний ресурс] : Указ від 09.12.2010 № 1085/2010. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010>.
461. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 № 964-IV [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=964-15>.

462. Про парламентські слухання на тему : «Етнонаціональна політика України: здобутки та перспективи» 11 січня 2012 року : Постанова від 08.09.2011 № 3711-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=244856286.
463. Про політичні партії в Україні : Закон України від 05.04.2001 № 2365-III [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 23. – Ст. 118. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/2365-14>.
464. Про порядок реєстрації філіалів, відділень, представництв та інших структурних осередків громадських (неурядових) організацій зарубіжних держав в Україні [Електронний ресурс] : Постанова від 26.02.1993 № 145. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/145-93-%D0%BF>.
465. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22.09.2011 № 3773-VI // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 23. – Ст. 161.
466. Про систему центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України від 7 липня 2000 р. № 572/2000 // Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>. – Заголовок з екрана.
467. Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації : Указ від 24.03.2012 № 212/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/212/2012>.
468. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 20. – Ст. 99.
469. Про функціонування української мови в Україні : матеріали парламентських слухань 12 березня 2003 р. – К. : Поточний архів Верховної Ради України, 2003. – 66 с.
470. Проблема обмеження державного суверенітету в умовах інтеграції України до ЄС. Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/376/>. – Заголовок з екрана.
471. Проблема реформування центральних органів виконавчої влади з питань етнонаціональної політики в Україні. Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/catalogue/8/>. – Заголовок з екрана.
472. Проблеми правового та інституціонального забезпечення збереження і підтримки культур національних меншин в Україні. Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/894/>. – Заголовок з екрана.
473. Проект Закону «Про концепцію державної етнонаціональної політики України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc34?id=&pf3511=42769&pf35401=216410. – Заголовок з екрана.
474. Проект Закону України «Про концепцію державної етнонаціональної політики України» // Кримські студії. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про Концепцію державної етнонаціональної політики України / [Беліцер Н., Свтух В., Майборода О. та ін.]. – 2005. – № 1-2. – С. 6–17.
475. Проект указу Президента України про «Стратегію боротьби з дискримінацією в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244963098&cat_id=244274160. – Заголовок з екрана.
476. Пропонується проводити всеукраїнські олімпіади з мов нацменшин [Електронний ресурс] / Прес-служба Міністерства освіти і науки, молоді і спорту. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245234371&cat_id=244277212. – Заголовок з екрана.

477. Прушківська Е. В. Суперечності розвитку глобалізації: національний аспект [Електронний ресурс] / Е. В. Прушківська, Ю. О. Шевченко // Вісник Запорізького національного університету. – 2009. – № 1(4). – С. 161–166. – Режим доступу до журн. : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vznu/eco/2009_1/161-166.pdf.
478. Пучков О. О. Етнонаціональний чинник у безпеці суспільства: соціально-філософський контекст [Електронний ресурс] / О. О. Пучков // Мультиверсум. Філософський альманах : [зб. наук. праць / Гол. ред. В. В. Лях.]. – К. : Український центр духовної культури, 2005. – Вип. 46. – С. 185–190. – Режим доступу : http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_46/Puchkov.htm.
479. Рамкова конвенція про захист національних меншин [Електронний ресурс] / Рада Європи. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU95K02U.html. – Заголовок з екрана.
480. Ратленд П. Глобализация и посткоммунизм / П. Ратленд // Мировая экономика и междунар. отношения. – 2002. – № 4. – С. 15–18.
481. Редлих Р. Миродержавие или мироустройство? / Р. Редлих // Европа и Россия: диалог культур. – М. : ИНИОН, 1994. – Вып 1. – С. 90–114.
482. Резнік О. Особистість і громадянське суспільство : досвід теоретичного осмислення / О. Резнік // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – № 3. – 2002. – С. 68–79.
483. Решетников Ю. К чему привела ликвидация государственного по этнополитике в Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://evreiskiy.kiev.ua/v-ukraine-sozdan-vakuum-v-borbe-s-10870.html%5D>. – Заголовок с екрана.
484. Рибак не виключає проведення референдуму з мовного питання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/69030>. – Заголовок з екрана.
485. Римаренко С. Ю. Права нації та права людини : між Сцїллою та Харїбдою / С. Ю. Римаренко. – К. : Світогляд, 2005. – 78 с.
486. Римаренко Ю. І. Національний розвій України: проблеми і перспективи / Ю. І. Римаренко. – К. : Фенікс, 1995. – 436 с.
487. Римаренко Ю. І. Етнодержавознавство. Теоретико-методологічні засади : [підручник] / Ю. І. Римаренко, Л. Є. Шкляр, С. Ю. Римаренко. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 264 с.
488. Рішення палати у справі «Подкользіна проти Латвії». Комюніке Секретаря Суду. (Chamber Judgment in the Case of Podkolzina v. Latvia) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=478>.
489. Робертсон Р. Цивілізований плюралізм проти миросистемного монїзма / Р. Робертсон – М., 1999. – 459 с.
490. Робоча група Богатирьової затвердила нову редакцію мовного закону [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/62289>. – Заголовок з екрана.
491. Розвиток етнонаціональних відносин в Україні : стан, тенденції, перспективи / [Д. В. Табачник, Г. Д. Попов, В. М. Воронін, Т. І. Пилипенко]. – Львів : Світ, 2007. – 528 с.
492. Розмова з Богданом Ажнюком [Електронний ресурс] // Українознавство. – Режим доступу : <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=630>. – Заголовок з екрана.
493. Романюк А. Основні етапи розвитку політичної думки у ХХ ст. / Анатолій Романюк // Вісник Львівського університету. – 2010. – Вип. 1. – С. 19–30. – (Серія: філософсько-політологічні студії).
494. Ромашкіна О. Українці не відчувають своєї національної ідентичності / О. Ромашкіна, Ю. Шевчук // Голос України. – 2009. – 11 грудня. – С. 3.

495. Росенко М. Н. Экономические основы руководства национальными отношениями в условиях зрелого социализма / М. Н. Росенко // Научное руководство национальными отношениями в развитом социалистическом обществе. – Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1981. – С. 49.
496. Россия и Евразия: Проблемы государственности : материалы круглого стола // МЫ. – 1999. – № 3 (37). – 26 янв. – С. 34–67.
497. Рябічко О. В. Державна політика регулювання підприємницької діяльності: механізми формування [Електронний ресурс] / О. В. Рябічко // Актуальні проблеми державного управління. – 2011. – № 1 (39). – С. 72–76. – Режим доступу до журн. : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2012/gdn/Zarp_ek_p/zpp2012_u.htm.
498. Рябошапко Л. Правове становище національних меншин в Україні (1917-2000) : [монографія] / Л. Рябошапко. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 484 с.
499. Семенов І. Інтеграція інокультурних сообществ в развитых странах / І. Семенов // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. – № 10. – С. 58–68.
500. Семенов Ю. И. Общество, этнос, нация / Ю. И. Семенов // Этнополис. – 1995. – № 4. – С. 156.
501. Серажиева Сания. К вопросу о понятиях «этнополитика» и «национальная политика» [Электронный ресурс] / С. Серажиева. – Режим доступа : <http://www.analitika.org/article.php?story=20051103220420903>. – Заголовок з екрана.
502. Сергійчук В. Трансформація національної ідентичності: історіософські, культурологічні та соціально-психологічні аспекти / В. Сергійчук, В. Піскун, Т. Воробасва // Фундаментальні орієнтири науки. – К. : Фонд фундаментальних досліджень, 2005. – С. 24–53.
503. Сірий Є. В. Соціологія : загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії : [навчальний посібник] / Є. В. Сірий. – К. : Атіка, 2004. – 480 с.
504. Сірокуров Є. Феномен глобалізації в контексті сучасної православної богословсько-культурологічної думки [Електронний ресурс] / Є. Сірокуров // Вісник Національного авіаційного університету : збірник наукових праць. – К. : Вид-во Національного авіаційного університету «НАУ-друк», 2009. – № 1 (9). – С. 181–185. – (Серія: Філософія. Культурологія). – Режим доступу до журн. : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vnau_f/2009_1/sirok.pdf.
505. Скворцов М. Г. Этничность в процессе социальных изменений / М. Г. Скворцов // Социально-политический журнал. – 1996. – № 1. – С. 29–43.
506. Скринька Д. Право як фактор економічного розвитку (інституційний підхід) : автореф. дис. на здобуття наук. степеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» [Електронний ресурс] / Д. В. Скринька. – К., 2004. – 20 с. – Режим доступу : law1.boom.ru.
507. Скуратівський В. А. Соціальна політика : [навчальний посібник] / В. А. Скуратівський, О. М. Палій, Е. М. Лібанова. – К. : Вид-во УАДУ, 2003. – 365 с.
508. Смілевський А. Міграційне «цунамі» з Африки накриє Європу / А. Смілевський // Високий замок. – 2007. – 20 вересня. – С. 5.
509. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Е. Сміт ; [пер. з англ. М. Климчука і Т. Цимбала]. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 320 с.
510. Сміт Е. Національна ідентичність : [пер. з англ.] / Е. Сміт. – К. : Основи, 1994. – 224 с.
511. Соколова В. А. Основы социологии : [учебное пособие для вузов] / В. А. Соколова. – Ростов н/Д. : Феникс, 2004. – 245 с.
512. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / П. Сорокин. – М. : Политиздат, 1992. – 116 с

513. Сорос Дж. Джордж Сорос про глобалізацію / Дж. Сорос ; [пер. з англ. А. Фролкін]. – К. : Основи, 2002. – 173 с.
514. Сорос Дж. Мыльный пузырь американского превосходства. На что следует направить американскую мощь / Джордж Сорос ; [пер. с англ. и науч. ред. В. Ионов.]. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2004. – 192 с.
515. Сорос Дж. О глобализации / Дж. Сорос. – М. : «Эксмо», 2004. – 224 с.
516. Соціальні та екологічні аспекти глобалізаційних процесів [Електронний ресурс] / Л. В. Чупрій. – Режим доступу : <http://visnyk.com.ua/stattya/973-sotsialni-ta-ekologichni-aspekti-globalizatsijnih-protsesiv.html>. – Заголовок з екрана.
517. Соціологічна енциклопедія / [уклад. В. Г. Городяненко]. – К. : Академвидав, 2008. – 456 с.
518. Соціологія : [підручник] [Електронний ресурс] / Під ред. В. Г. Городяненка. – Київ : Видавничий центр «Академія», 2006. – 544 с. – Режим доступу : <http://ukrlibrary.com.ua/books/32/1/3/3802.html>.
519. Соціологія: [підручник] [Електронний ресурс] / [Н. П. Осипова, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін.] ; за ред. Н. П. Осипової. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 336 с. – Режим доступу : <http://radnuk.info/pidrychnuku/sotsiologiya/507-osupova.html>.
520. Ставлення громадян до основних напрямів зовнішньої політики України. Аналітична записка. – травень 2008. – К. : НІСД [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Monitor/May08/05.htm>. – Заголовок з екрана.
521. Степико М. Т. Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз) / М. Т. Степико. – К. : Товариство «Знання», КОО, 1998. – 251 с.
522. Степико М. Українська політична нація : проблеми становлення / М. Степико // Політичний менеджмент. – 2004. – № 1. – С. 19–29.
523. Стогова О. В. Федералізм в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / О. В. Стогова // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2012. – № 1 (6). – С. 8–12. – Режим доступу до журн. : <http://dSPACE.uabs.edu.ua/bitstream/123456789/8398/1/federalism.doc>.
524. Стражний О. С. Український менталітет : ілюзії, міфи, реальність / О. С. Стражний. – К. : Книга, 2008. – 368 с.
525. Стражний А. С. Украинский менталитет / А. С. Стражний. – К. : Издательство Подолина, 2008. – 384 с.
526. Стратегії розвитку України : теорія і практика [Електронний ресурс] / [за ред. О. С. Власюка]. – К. : НІСД, 2002. – 864 с. – Режим доступу : http://old.niss.gov.ua/book/strateg2/Titul,%20oborot_cnv.htm#a1.
527. Стратегія національної безпеки України. Указ Президента України від 12 лютого 2007 року № 105/2007 // Стратегічна панорама. – 2007. – № 1. – С. 3–13.
528. Сушинський О. І. Контроль у сфері публічної влади : теоретико-методологічні та організаційно-правові аспекти / Сушинський О. І.– Львів : ЛІДУ УАДУ, 2002. – 468 с.
529. Таран Ю. Глобалізація в сприйнятті українців [Електронний ресурс] / Ю. Таран // Діалог. – 2005. – 16 листопада. – Режим доступу : <http://dialogs.org.ua/ru/main/index.html>. – Заголовок з екрана.
530. Термін придатності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://glavcom.ua/articles/2832.html>. – Заголовок з екрана.
531. Тиводар М. П. Етнологія / Михайло Петрович Тиводар. – Ужгород, 1998. – 364 с.
532. Тимофеев И. Проблемы страновой идентичности в зарубежной политологии. Международные процессы [Электронный ресурс] / И. Тимофеев // Журнал теории международных отношений и мировой политики. – 2007. – Т. 5., № 1(13). – Режим доступа :

- <http://www.intertrends.ru/thirteen/007.htm>.
533. Тишков В. А. Этнология и политика / В. А. Тишков. – М. : Наука, 2001. – 240 с.
534. Тишков В. А. Этничность, национализм и государство в посткоммунистическом обществе / В. А. Тишков // Вопросы социологии. – 1993. – № 1/2. – С. 29–30.
535. Тищенко Ю. Безпорадна Рада. Парадокси нинішнього діалогу влади та кримських татар [Електронний ресурс] / Ю. Тищенко. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/articles/2010/09/2/5349052>. – 2010. – 2 вересня.
536. Тищенко Ю. Політичні партії та національні меншини в оцінках експертів [Електронний ресурс] / Ю. Тищенко. – Режим доступу : http://www.ucipr.kiev.ua/userfiles/party-national_minority2013.pdf.
537. Тищенко Ю. Про політику ідентичності : виборча кампанія до Верховної Ради України 2012 року. Аналітичний звіт [Електронний ресурс] / Ю. Тищенко. – Режим доступу : http://www.ucipr.kiev.ua/userfiles/policy_identity_election2012.pdf.
538. Тищенко Ю. Сучасні рекомендації та стандарти ОБСЄ щодо формування державної етнополітики [Електронний ресурс] / Юлія Тищенко // Управління міжетнічними взаєминами : співпраця влади і громади : [посібник / уклад. : Ю. Тищенко, С. Горобчишина ; Укр. незалеж. центр політ. дослідж.]. – К. : Агентство «Україна», 2010. – 120 с. – Режим доступу : http://www.ucipr.kiev.ua/files/books/gide_OSCE2010.pdf.
539. Ткач А. А. Інституціональні основи ринкової інфраструктури : [монографія] / А. А. Ткач – К. : НАН України, Об'єдн. ін-т економіки, 2005. – 295 с.
540. Товт М. М. Міжнародно-правовий захист національних меншин (тенденції сучасного розвитку) / М. М. Товт. – Ужгород : ІВА, 2002. – 160 с.
541. Токар В. Глобалізм як сучасний етап розвитку світової економічної системи / В. Токар // Збірник наукових праць. – К. : Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАНУ. – 2004. – Вип. 41. – С. 83–93.
542. Толерантность [Електронний ресурс] / общ. ред. М. П. Мchedlova. – М. : Республика, 2004. – 416 с. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/toler/index.php.
543. Толстых В. И. Цивилизационный кризис и диалог идеологий / В. И. Толстых // Труды Фонда Горбачева. – М., 2000. – Т. 1. – С. 168–240.
544. Тоув Маллой. Роль національних меншин у процесі розширення та консолідації Євросоюзу [Електронний ресурс] / Тоув Маллой ; [переклад Оксана Гриценко]. – Режим доступу : <http://www.ecmi.de/>. – Заголовок з екрана.
545. Тоффлер Э. Война и антивоенная. Что такое война и как с ней бороться. Как выжить на рассвете XXI века / Э. Тоффлер, Х. Тоффлер ; [авт. предисл. П. С. Гуревич ; пер. с англ. М. Б. Левина ; оформ. книги А. А. Кудрявцева]. – М. : АСТ : Транзиткнига, 2005. – 412 с. – (Philosophy).
546. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер ; [пер. с англ. / науч. ред., авт. предисл. П. С. Гуревич]. – М. : ООО «Фирма «Издательство АСТ», 1999. – 784 с. – (Классическая философская мысль).
547. Третьак С. М. Концептуальні засади реформування українського громадянського суспільства / С. М. Третьак // Вісник Акад. адвокатури України. – К. : Вид. центр Академії адвокатури України, 2009. – № 2(15). – С. 20–25.
548. Трощинський В. Пошуки злагоди й миру в сімействі / В. Трощинський, А. Шевченко // Віче. – 1997. – № 10. – С. 31–44.
549. Труба – очень важный фактор [Электронный ресурс] // Страна.Ru, 15.12.2005 г. – Режим доступа : <http://www.strana.ru/print/268077.html>. – Заголовок з екрана.

550. Тумовс Р. А. Детермінанти сучасного політичного процесу : національний і глобальний вимір [Електронний ресурс] / Р. А. Тумовс // Наукові праці МАУП. – 2011. – Вип. 2(29). – С. 100–104. – Режим доступу до журн. : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npmaup/2011_2/pdf_files/100-104.pdf.
551. Тураев В. А. Этнополитология : [учеб. пособие] / В. А. Тураев. – М. : Логос, 2004. – 388 с.
552. Туроу Л. К. Будущее капитализма: как сегодняшние экономические силы формируют завтрашний мир / Туроу Лестер К. ; [пер. с англ. А. И. Федорова]. – Новосибирск : Сибирский хронограф, 1999. – 432 с.
553. Тягнибок О. Держбюджет-2013 в умовах дефолту бюджетної системи [Електронний ресурс] / О. Тягнибок. – Режим доступу : <http://blogs.pravda.com.ua/authors/tiahnybok/50c18d883b728/>.
554. У Центральній виборчій комісії // Урядовий кур'єр. – 1998. – 9 квітня. – С. 3.
555. Угрин Л. Я. Міжнародні системи: проблеми стабільності : мат. Всеукраїнської наук. конф. [«Політична наука в Україні : стан і перспективи»], (Львів, 10–11 травня 2007 року) / [Л. Я. Угрин ; укл. М. Поліщук, Л. Скочиляс, Л. Угрин]. – Львів, ЦПД, 2008. – С. 251–257.
556. Удовик С. Л. Глобализация : семиотические подходы / С. Л. Удовик. – К. : Ваклер, 2002. – 461 с.
557. Указ Президента України «Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу» від 11 червня 1998 р. № 615 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 24. – С. 3.
558. Указ Президента України №615/2010 від 14 травня 2010 р. «Про додаткові заходи з облаштування кримських татар, інших осіб, депортованих за національною ознакою, та їх нащадків, які повернулися чи повертаються на постійне місце проживання в Україну» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/615/2010>.
559. Україна пасе задніх за рівнем довіри до органів влади [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2013/02/11/6983262/>. – Заголовок з екрана.
560. Українське суспільство 1992-2008 : соціологічний моніторинг / [за ред. В. Ворони, М. Шульги]. – К. : Інститут соціології НАН України, 2008. – 656 с.
561. Українські нацменшини поскаржились у світові інстанції на утиск прав [Електронний ресурс] / Главред. 21.02.11. – Режим доступу : <http://ua.glavred.info/politics/>. – Заголовок з екрана.
562. Українці та національні меншини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/379.htm>. – Заголовок з екрана.
563. Устименко В. Етнополітичні процеси : стан та особливості їх прояву в регіональному розрізі / Володимир Устименко // Наукові записки. – К. : ІПіЕНД, 2002. – Вип. 19. – С. 73–117. – (Серія «Політологія і етнологія»).
564. Уткин А. И. Мировой порядок XXI века / А. И. Уткин. – М. : Эксмо, 2002. – 512 с. – (Серия «История XXI века»).
565. Уткин А. Н. Мировой порядок XXI века / А. Н. Уткин. – М. : Издатель Соловьев; Алгоритм, 2001, – 480 с.
566. Уэбстер Фрэнк. Теории информационного общества / Уэбстер Фрэнк ; [пер. с англ. М. В. Арапова, Н. В. Малыхиной ; под. ред. Е. Л. Вартановой]. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 400 с.
567. Фадеичева М. А. Нация и этнос в современном политическом процессе [Электронный ресурс] / М. А. Фадеичева // Взаимодействие политической науки с органами государственной власти в формировании политических процессов в Российской Федерации и Новых Независимых Государствах : сб. науч. ст. по итогам

- международ. конф. Екатеринбург, 1-3 нояб. 2002 г. : В 2 ч. – Екатеринбург, 2002. – Ч. 1. – С. 139–143. – Режим доступа : <http://www.espi.ru/Content/Conferences/Papers2002/faddeicheva.htm>.
568. Фесенко В. Від політичного роз'єднання до стратегії інтеграції українського суспільства [Електронний ресурс] / В. Фесенко. – Режим доступу : http://www.experts.in.ua/ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=11353. – Заголовок з екрана.
569. Фесенко В. Голосування за відміну «кнопкодавства» саботувала опозиція [Електронний ресурс] / В. Фесенко. – Режим доступу : http://gazeta.ua/articles/fesenko-volodymyr/_golosuvannya-za-vidminu-knopkodavstva-sabotuvala-opoziciya/375674. – Заголовок з екрана.
570. Фигурный Ю. Проблемы исследования украинской этнической истории в контексте украиноведения / Ю. Фигурный // *Українознавство*. – № 4. – 2008. – С. 70–75.
571. Філософський енциклопедичний словник / [ред. кол. В. І. Шинкарук (голова редкол.)]. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
572. Фукуяма Ф. Сильное государство. Управление и мировой порядок в XXI веке / Френсис Фукуяма ; [пер. с англ.]. – М. : АСТ, 2006. – 220 с.
573. Хантінгтон С. Зіткнення цивілізацій / С. Хантінгтон // *Філософська і соціологічна думка*. – 1996. – № 1-2. – С. 9–29.
574. Хевеши М. Массовое общество в XX в. / М. Хевеши // *Социс*. – 2001. – № 7. – С. 3–12.
575. Хесле В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности / В. Хесле // *Вопросы философии*. – 1994. – № 10. – С. 112–123.
576. Хижняк Л. Роль міжнародних організацій у національній консолідації України [Електронний ресурс] / Л. Хижняк // *Наукові праці*. – 2007. – Т. 69. Вип. 56. – С. 68–72. – (Серія «Політичні науки»). – Режим доступу до журн. : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc.../56-12.pdf.
577. Хлесткова Л. Етнокультурний розвиток України: історіографічний аспект / Л. Хлесткова // *Міжнародна науково-практична конференція «Традиційна народна культура : збереження самобутності в умовах глобалізації»*. – Х. : Регіон-інформ. – 2004. – С. 169–173.
578. Хомич Л. В. О содержании понятия «этнические процессы» / Л. В. Хомич // *Советская этнография*. – 1969. – № 5. – С. 79–87.
579. Хохлов И. И. Наднациональность в политике Европейского Союза / И. И. Хохлов. – М. : Международные отношения, 2007. – 160 с.
580. Хто впливає на формування державної політики в Україні (опитування) [Електронний ресурс] / Інформаційне агентство УНІАН. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/>. – Заголовок з екрана.
581. Цапок С. О. Етнодемографічна картина сучасного світу (енциклопедичне дослідження) / С. О. Цапок. – Львів : ІРД НАН України, 2007. – 418 с.
582. Церкви Европы возвышают голос против глобализации [Электронный ресурс] / НГ Религии. – Режим доступа : http://religion.ng.ru/facts/2001-07-11/3_vote.html. – Заголовок з екрана.
583. Церкви Европы против глобализации [Электронный ресурс] / НГ Религии. – Режим доступа : http://religion.ng.ru/facts/2001-07-11/3_vote.html. – Заголовок з екрана.
584. Ціцуашвілі Н. І. Етнополітичний вимір національної безпеки [Електронний ресурс] / Н. І. Ціцуашвілі // *Актуальні проблеми політики : збірник наукових праць*. – Одеса : Фенікс, 2011. – Вип. 42. – С. 97–105. – Режим доступу до журн. : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/App/2011_42/Cicuashvi.pdf.

585. Цыганков А. П. Ганс Моргентау : погляд на зовнішню політику / А. П. Цыганков // Влада й демократія : закордонні вчені про політичну науку. – М., 1992. – 240 с.
586. Чи існує реальна загроза сепаратизму в Україні? [Електронний ресурс] / Український консенсус. – Режим доступу : <http://newzz.in.ua/engine/go.php>. – Заголовок з екрана.
587. Чирков О. Слабкі місця сучасної українознавчої термінології (за текстами навчальних програм з українознавства) [Електронний ресурс] / О. Чирков // Українознавство. – 2002. – № 3. – С. 79–81. – Режим доступу до журн. : <http://www.rius.kiev.ua/ogol.html>.
588. Чмирьова Л. Ю. Районування території України як один із факторів просторового соціально-економічного розвитку регіонів [Електронний ресурс] / Л. Ю. Чмирьова, Н. О. Федяй // Ефективна економіка. – 2013. – № 4. – Режим доступу до журн. : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1878>.
589. Чубко Т. П. Глобалізація : поняття, вплив на сучасні державу і право [Електронний ресурс] / Т. П. Чубко // Форум права. – 2010. – № 1. – С. 396–405. – Режим доступу до журн. : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-1/10htpdip.pdf>.
590. Шарій В. І. Глобалізація та регіоналізація місцевого розвитку як основні суперечливі фактори впливу на місцеве самоврядування [Електронний ресурс] / В. І. Шарій. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/dutp/2011_1/txts/Shariy.pdf.
591. Шевчук Ю. Без ефективної міграційної політики наша держава стане транзитним болотом / Ю. Шевчук // Голос України. – 2008. – 13 березня. – С. 2.
592. Шейко О. С. Традиція як фактор саморозвитку суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / О. С. Шейко. – Запоріжжя, 2001. – 19 с.
593. Шелест Г. Аналіз реакції світової спільноти щодо проголошення незалежності Косово, Абхазії та Південної Осетії : висновки для України [Електронний ресурс] / Г. Шелест // Чорноморська безпека. – № 3 (17). – 2010. – С. 11–19. – Режим доступу до журн. : <http://www.niss.od.ua>.
594. Шилз Е. А. Нація, національність, націоналізм і громадянське суспільство [Електронний ресурс] / Едвард А. Шилз // «І». – 2001. – № 21. – С. 101. – Режим доступу до журн. : <http://www.ji.lviv.ua/n21texts/shilz.html>.
595. Шимченко Л. А. Глобалізаційні процеси та їх вплив на український поступ [Електронний ресурс] / Л. А. Шимченко // Економічний вісник університету : збірник наукових праць учених та аспірантів. – 2012. – Випуск 18/1. – Режим доступу до журн. : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/evu/2012_18_1/Shymchenko.pdf.
596. Шишков Ю. О гетерогенности глобалистики и стадиях ее развития / Ю. Шишков // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. – № 2. – С. 57–63.
597. Шкляр Л. Є. Етнонаціональні чинники державотворення : політологічний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Л. Є. Шкляр. – Київ, 1996. – 40 с.
598. Шкляр Л. Моделі соборності (сучаний досвід і історичні аспекти) / Л. Шкляр // Українська соборність : ідея, досвід, проблеми (До 80-річчя Акту Злуки 22 січня 1919 р.) / Ред. І. Ф. Курас, В. А. Смолій, В. І. Кучер. – Київ : ІПіЕНД, 1999. – С. 388–395.
599. Шкляр Л. Є. Етнополітичні моделі державотворення в Україні / Л. Є. Шкляр // Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К. : Довіра, Генеза, 1996. – С. 692–693.

600. Шкурат В. І. Методологічні підходи до аналізу особливостей державного управління в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / В. І. Шкурат // Державне управління. – 2006. – № 1. – С. 14–22. – Режим доступу до журн. : <http://archive.nbuv.gov.ua/ej-ournals/dutp/20061/txts/FILOSOFIYA/06sivuug.pdf>.
601. Шматко Н. А. Территориальная идентичность как предмет социологического исследования / Н. А. Шматко, Ю. Л. Качанов // Социс. – 1998. – № 4. – С. 94–98.
602. Шмулевич А. Реванш белой расы начнется в Швейцарии? [Електронний ресурс] / А. Шмулевич // Агентство политических новостей. – Режим доступу : <http://www.apn.ru/opinions/article18159.htm>. – Заголовок з екрана.
603. Шредер Г. Техническая оптика / Г. Шредер, Х. Трайбер. – М. : Техносфера, 2006. – 424 с.
604. Штепа В. RUтопия / Штепа В. – Екатеринбург : Ультра. Культура, 2004. – 384 с.
605. Шульга М. Етнічні росіяни – нова суперменшість України / М. Шульга // Український часопис прав людини, 1996. – К. : Українська правнича фундація, 1997. – С. 47–52.
606. Шульга М. Симптомы фрагментации общества (заменяемость) / М. Шульга // Украинское общество 1992-2007. Динамика социальных изменений / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Институт социологии НАН Украины, 2007. – 544 с.
607. Щедрина О. Возможна ли мультикультурная модель интеграции мигрантов в России? / О. Щедрина // Социологические исследования. – 2004. – № 11. – С. 67–75.
608. Эпштейн М. Новый вид свободы – транскультура [Электронный ресурс] / Михаил Эпштейн. – Режим доступа : [/www.veer.info/59/epst_tra.html](http://www.veer.info/59/epst_tra.html). – Заголовок с экрана.
609. Этнические войны : досье [Электронный ресурс] / Сотрудничество с Washington ProFile. – Режим доступа : <http://www.washprofile.org>.
610. Этнические и региональные конфликты в Евразии : [в 3 кн.] / Общ. ред. Б. Коппитерс, Э. Ремакль, А. Зверев. – М. : Издательство «Весь Мир», 1997. – Кн. 3 : Международный опыт разрешения этнических конфликтов. – 304 с.
611. Этциони А. От империи к сообществу: новый подход к международным отношениям / А. Этциони ; [пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева]. – М. : Ладомир, 2004. – 348 с.
612. Юдина Т. О социологическом анализе миграционных процессов / Т. Юдина // Социологические исследования. – 2002. – № 10. – С. 102–108.
613. Явір В. А. Суспільно-політичний вимір та правові механізми протидії ксенофобії в Україні : дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.05 «Етнополітологія та етнодержавознавство» / В. А. Явір. – Київ, 2008. – 20 с.
614. Язькова А. «Болевые точки» постсоветского пространства. Самопровозглашенные территории между Россией и Европой [Электронный ресурс] / А. Язькова // Политический журнал. – 2004. – № 4. – Режим доступа до журн. : www.politjournal.ru/index.php.
615. Яковенко И. Г. От империи к национальному государству (Попытка концептуализации процесса) / И. Г. Яковенко // Полис. – 1996. – № 6. – С. 117–128.
616. Яковец Ю. В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций / Ю. В. Яковец. – М. : Экономика, 2001. – 346 с.
617. Яковюк І. Державний суверенітет національних держав у складі Європейського Союзу : проблеми визначення / І. Яковюк // Вісник академії правових наук України. – 2004. – № 3. – С. 114–126.
618. Якубова Л. Теоретичні аспекти дослідження історії етнічних меншин УСРР [Електронний ресурс] / Л. Якубова // Проблеми історії України : факти, судження,

- пошуки: міжвідомчий : [зб. наук. праць]. – К. : Інститут історії України НАН України, 2006. – Вип. 15. – С. 132–154. – Режим доступу до журн. : <http://www.history.org.ua/JournALL/pro/15/7.pdf>.
619. Ялі М. Поняття та види ідентичності [Електронний ресурс] / Максим Ялі // Навчання і виховання обдарованої дитини : теорія та практика : [збірник наукових праць]. – 2011. – Вип. 5. – С. 144–150. – Режим доступу до журн. : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nivoo/2011_5/20.pdf.
620. Японія для японців. Повчальний приклад [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.aratta-ukraine.com/text_ua.php. – Заголовок з екрана.
621. Яровий В. Ф. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн ХХ століття : [підруч. для вищих навч. закладів] / В. Ф. Яровий. – К. : Генеза, 2005. – 816 с.
622. Anderson W. All connectedo nove. Vite in Globale Civilizzazione / W. Anderson. – Westview Press-Roma. – 2001. – 310 p.
623. Andriyash Viktoriya. Globalization and Ukraine: problems of interaction / Yevtushenko Alexander, Andriyash Viktoriya // European Applied Sciences. – January. – 2013. – № 3. – P. 150–153.
624. Andriyash Viktoriya. Institute of Local Self-Government in Ukraine: towards a decentralized system of local public administration / Yevtushenko Alexander, Andriyash Viktoriya // Science progress in European countries: new concepts and modern solutions, proceedings of the 1st International scientific conference. ORT Publishing. Stuttgart. – 2013. – P. 45–50.
625. Andriyash Viktoriya. State and civil society: the problem of the relationship / Yevtushenko Alexander, Andriyash Viktoriya // European Applied Sciences. – January. – 2013. – № 1. – P. 150–153.
626. Andriyash Viktoriya. The politicization of ethnicity in Ukraine: the concept and content / Yevtushenko Alexander, Andriyash Viktoriya // European Applied Sciences. – January. – 2013. – № 4. – P. 150–153.
627. Barry B. Culture and Equality. An Egalitarian Critique of Multiculturalism / B. Barry. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2001. – 398 p.
628. Bauman Z. Modernity and Ambivalence / Z. Bauman. – Ithaca : Cornell University Press, 1991. – 320 p.
629. Birdsall N. Rising Inequality in the New Global Economy : 2005 WINDER Annual Lecture / UNU-WINDER. WINDER Angle. – 2005. – № 2. – 110 p.
630. Boulding K. E. Conflict and defense: a general theory/ K. E. Boulding. – New York : Harper & Brothers, 1962. – 349 p.
631. Castles S. Ethnicity and Globalization. From Migrant Worker to Transnational Citizen / S. Castles. – London, Thousand Oaks, New Delhi : SAGE Publications, 2000. – 230 p.
632. Castles S. The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World / S. Castles, M. Miller. – London : Macmillan. 1993. – P. 195.
633. Cederman L. Endogenizing Corporate Identities : The Next Step in Constructivist IR Theory / L. Cederman, S. Daase // European Journal of International Relations. – 2003. – Vol. 9. – № 1. – P. 5–35.
634. Chaim G. On Kymlicka's Multicultural Odysseys / Book Symposium on Will Kymlicka's «Multicultural Odysseys» / Chaim Gans // Jerusalem Review of Legal Studies. – 2010. – Vol. 2. – P. 65–66. – URL : http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1723770].
635. Cronin B. Community Under Anarchy: Transnational Identity and the Evolution of Cooperation / B. Cronin. – Columbia University Press, 1998.

636. Current Immigration Debates in Europe. Netherlands Country Report 2005. – URL : <http://www.migpolgroup.com>].
637. Denmarko in internationale IT Perspectivo. Countri diMano Possibilitico // A. Danis Strategydel informazzione societico. – Roma. – 2003. – P. 314–389.
638. Discourse et interventions. Joint French-Finnish statement on the information society. Finland, 09.10.1998. – URL : <http://www.premierministre.gouv.fr/PM/D100998A.htm>.
639. European charter for regional or minority languages. Switzerland. Third Periodical Report presented to the Secretary General of the Council of Europe in accordance with article 15 of the Charter. Strasbourg, 2006.
640. Ferguson Y. H. Policies : Authorities, Identities, and Change / Y. H Ferguson, R. W. Mansbach. – Columbia, S. C. : University of South Carolina Press, 1996. – 468 p.
641. Fossum J. E. «Identity – politics in the European Union» / J. E. Fossum // Journal of European Integration. – 2001. – Vol. 23. – P. 373–406. – URL : http://www.sv.uio.no/arena/publications/wp01_17.htm.
642. Freedom House вилучив Україну зі списку вільних країн [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2011/01/13/AR2011011300028.html>. – Заголовок з екрана.
643. Fukuyama F. The End of History and the Last Man / F. Fukuyama. – N.Y.P. : Free Press, 1992. – 400 p.
644. Gans H. J. Toward a Reconciliation of «Assimilation» and «Pluralism»: The Interplay of Acculturation and Ethnic Relation / H. J. Gans // International Migration Review. – 1997. – № 31(4). – P. 875–892.
645. Geist B. Sociologickэ slovnнк / B. Geist. – Praha : Victoria Publishing, 1992. – 580 p.
646. German EmbassyWashington D. C. Citizenship Reform and Germany’s Foreign Residents. – URL : <http://www.germany.info/relaunch/info/archives/background/citizenship.html>.
647. Glazer N. Introduction / Glazer N. and Moynihan D. (eds.) Ethnicity. Theory and experience. – Cambridge, Mass. : Harvard university Press, 1975. – 320 p.
648. Global Civil Society: 2001 / [H. Anheier, M. Glasius, M. Kaldor (eds) ; A.Giddens (Foreword)]. – Oxford : OxfordUniv. Press-Roma. – 2001. – 348 p.
649. Global Modernities / Ed. by M. Featherstone, S. Lash, R. L. Robertson. Thousand Oaks ; New Delhi. – 2005. – 675 p.
650. Globalization and the Challenge of a NewCentury :AReader / [P. O’Meara, H. D. Mellinger, M. Krain, D. Marytani (eds)]. – Bloomingthon; Indianapolis: Indiana Univ, 2000. – 320 p.
651. Globalization Index. – URL : http://wapedia.mobi/en/Globalization_Index.
652. Haas C. What Is Citizenship? / C. Haas. – The Danish University of Education. – URL : [www.ffid.dk/media/12748/haas % 20rep3.doc](http://www.ffid.dk/media/12748/haas%20rep3.doc).
653. Hall P. Nationalism and Historicity / P. Hall // Nations and Nationalism. 1997. – Vol. 3. – № 1. – P. 3–23.
654. Ham P. Van. Identity Beyond the State : The Case of the European Union / Ham P. Van // Copenhagen Peace Research Institute. – 2000. – June. – P. 5.
655. Handbook of Swiss Politics. – Zurich, 2004. – URL : www.parlament.ch/homepage/ra-raete/ra-nr-nationalrat/ra-nr-nationalrat-mitglieder-prokanton.htm.
656. Hausken K. Leaders and Followers : A Game-Theoretic Approach to the Postwar Dynamics of International Political Economy / Hausken K., Plumper T. Hegemons // Journal ofWorld-Systems Research, 1997. – V. 3. – № 1. – P. 40–42.
657. Hehter M. Inernal colonialism / M. Hehter. – London; Berkli, 1975. – 246 c.

658. Homo institutus – Человек институциональный : [монографія] / под ред. О. В. Иншакова. – Волгоград : ВолГУ, 2005. – 854 с.
659. Huntington S. P. Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ladu swiatowego / S. P. Huntington. – Warszawa : Warszawskie Wydaw. Literackie, 2000. – 380 p.
660. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. / S. Huntington. – N. Y., 1996, – P. 67
661. Iskandar A. From Paris to Cairo. Resistance of the Unacculturated / A. Iskandar, H. Reeston. – URL : <http://www.ambassadors.net/opinions 2.htm>.
662. Johan P. Olsen. The Many Faces of Europeanization / Johan P. Olsen // ARENA Working Papers. WP 01/2. – URL : http://www.arena.uio.no/publications/wp02_2.htm].
663. Joseph Russell Rudolph. Politics and ethnicity: a comparative study / Joseph Russell Rudolph. – New York ; Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2006. – 272 p.
664. Kagan R. The Sovereignty Dodge / Kagan Robert // The Washington Post. – 2008. – 2 December. – P. 6.
665. Kaserer Waltraud. Kissinger : «Frieden ist ein relativer Begriff» / Kaserer Waltraud // Die Welt. – 2003. – 4 Mai.
666. Kazım T. Federal Avrupa veya bölgelerin Avrupası / T. Kazım // Yerel Yönetim ve Denetim. – 2005. – Ağustos. Cilt 10, Sayı 8. – S. 23–25.
667. Kivisto P. Multiculturalism in a Global Society / P. Kivisto. – Oxford, Malden : Blackwell Publishing, 2002. – 232 p.
668. Kivisto P. Multiculturalism in a global society / Peter Kivisto. – John Wiley & Sons, 2008. – 240 p.
669. Kolodii A. The Idea and Diverse Reality of Multiculturalism: Are They Applicable to Newly Independent States? / Kolodii Antonina // A paper for the Warsaw Special Convention of the ASN. – 2004. – July 18-21. – URL : <http://www.political-studies.com/english/political/multiculturalism.html>.
670. Kouveliotis K. The Impact of EU's Cultural Activities on Establishing a European Identity. / K. Kouveliotis. – URL : <http://users.hol.gr/~kkouvel>.
671. Kymlicka W. Multicultural Odysseys. Navigating the New International Politics of Diversity / Kymlicka Will. – Oxford : Oxford University Press, 2007. – 320 p.
672. Laurence J. Integrating Islam: Political and Religious Challenges in Contemporary France / J. Laurence, J. Vaisse. – Washington DC : Brookings Institution, 2006. – P. 121–124. – URL : <http://www.jonathanlaurence.net/?p=119>.
673. Liberalism, Multiculturalism and Oppression // Political Theory: Tradition and Diversity ; [ed. by A. Vincent]. – Cambridge : Cambridge University Press, 1997. – P. 13–153.
674. Luna-Arocas R. The Euro and European identity : The Spanish and Portuguese case / R. Luna-Arocas, G. Guzmanb, I. Quintanilla, M. Farhangmehrc // Journal of Economic Psychology. – August 2001. – Volume 22. – Issue 4. – 459 p.
675. Maurits van der Veen A. Determinants of European Identity : A Preliminary Investigation Using Eurobarometer Data / Maurits van der Veen A. // University of Pennsylvania. – 2002. – March 19. – URL : <http://isanet.ccit.arizona.edu/noarchive/vanderveen.html>.
676. Meier-Pesti K. Attitudes towards the Euro by national identity and relative national status / K. Meier-Pesti, E. Kirchler // Journal of Economic Psychology. – June 2003 – Volume 24. – Issue 3. – 298 p.
677. Migration Country Report. Denmark. 2005. – URL : <http://www.migpolgroup.com>.
678. Migration und Integration. Aufenthaltsrecht, Migrations-und Integrationspolitik in Deutschland // Bundesministerium des Innern. – April 2008. – 200 p.

679. Moran A. *Australia : Nation, Belonging, and Globalization* / A. Moran. – New York : Routledge, 2005. – 245 p.
680. *Muslims in Europe : Integration Policies in Selected Countries* // CRS Report for Congress : [Paul Gallis, Coordinator Kristin Archick, Francis Miko, and Steven Woehrel Foreign Affairs, Defense, and Trade Division]. – 18 November. – 2005. – 47 p. – URL : <http://www.investigativeproject.org/documents/testimony/27.pdf>.
681. O'Brien R. *Integration. The End of Geography* / R. O'Brien. – L. 1992. – P 4.
682. *Observations re hate crimes and racism manifestations in Ukraine – «No Borders» Project, Social Action Centre (Ukraine)* // Warsaw. – OSCE Human Dimension Implementation Meeting – September 26 – October 7. – 06.10.2011 – URL : <http://noborders.org.ua/en/about-us/news/osce-2011-hate-crimes/>.
683. Park R. E. *Competition, Conflict, Accommodation, Assimilation* / R. E. Park, E. W. Burgess. – URL : <http://www2.pfeiffer.edu/~lridener/courses/comconf.html>.
684. *Paths to Inclusion. The Integration of Migrants in United States and Germany* / Edited by Schuck P. H., Münz. – New York, Oxford : Berghahn Books, 1998. – 318 p.
685. Peter F. Drucker. *The Next Information Revolution* / Peter F. Drucker // *Forbes ASAP-Roma*. – 24.08.1998. – URL : <http://www.forbes.com/asap/98/0824/046.htm>.
686. Pieters J. N. *Globalization et integrazione* / J. N. Pieters // *Intern. sociologhico*. – 1999. – Vol. 9. – № 2. – P. 145–184.
687. Pope Pius XI, *Quadragesimo Anno*, 1931, para. 79 (available at <<http://www.vatican.va>>)
688. Richmond A. H. *Immigration and Ethnic Conflict* / A. H. Richmond. – London : Macmillan, 1988. – 218 p.
689. Rothschild J. *Ethnopolitics : A Conceptual Framework* / J. Rothschild. – Columbia University Press, New York, 1982. – 220 p.
690. Sahlin M. *A Europe of Diversity / Muslims in Europe post 9/11*. / M. Sahlin. – Paper presented in St. Anthony's College, Princeton, USA, oct. 2004. – URL : <http://www.sant.ox.ac.uk/princeton/report.pdf>.
691. Salmond A. *The new king of Scotland*. London : *The Independent* / A. Salmond. 10 August, 2008. Retrieved 7, April 2010. – URL : <http://www.independent.co.uk/news/people/profiles/alex-salmond-the-new-king-of-scotland-889764.html>].
692. Walzep's *What It Means to Be an American*, Marsilio. – New York, 1992. – P. 9.
693. Smith A. D. *Nationalism and modernism: acritical survey of recent theories of national and nationalism* / A. D. Smith. – L ; N.Y : Runtledge, 1998. – XIV. – 270 p.
694. Sobish A. *The European Union and European Citizenship* // I. Davies, A. Sobish // *Developing European Citizens*. – Sheffield. – 1997. – P. 79.
695. Tailor Ch. *Democratic Exclusion (and its Remedies?)* / Ch. Tailor // Alan C. Cairns at al. *Citizenship, Democracy and Pluralism*. – Montreal and Kingston : McGill-Queen's University Press, 1999. – 320 p.
696. *The future of Multiethnic Britain. Report of the Runnymede Thrust Commission on the Future of Multiethnic Britain*. – L., 2000. – P. 1.
697. *The Swiss Confederation a brief guide 2007* / Swiss Federal Chancellery. – URL : <http://www.bk.admin.ch/dokumentation/02070/index.html?lang=en>.
698. Touraine A. *Can We Live Together? Equality and Difference* / A. Touraine ; [trranslated by D. Macey]. – Stanford, California : Stanford University Press, 2000. – 320 p.
699. *URBAN II. Commission of the European Communities*. – URL : http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/guide-lines/pdf/urban_en.pdf.

700. Walzer M. «Comment», in A. Gutman (a cura di) Multiculturalism and «The Politics of Recognition» / M. Walzer // op. cit., P. 99–103.

701. Wolf Linder and Isabelle Steffen. Ethnic Structure, Inequality and Governance in the Public Sector in Switzerland // DGHRP Paper. – № 22. – UNRISD. – 2006. – URL : www.admin.ch/ch/d/cf/br/index2.html.

702. Young people most likely to consider themselves ‘Europeans’, new study suggests. The Associated Press. – Published: October 19, 2006. – URL :

http://www.iht.com/articles/ap/2006/10/19/europe/EU_GEN_European_Identity.php

703. Zakaria Fareed. The Post_American World / Zakaria Fareed // The New York Times. – 2008. – 6 May. – P. 3.

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

Вікторія Іванівна
Андріяш

**ДЕРЖАВНА ЕТНОПОЛІТИКА
УКРАЇНИ В УМОВАХ
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Монографія

Редактор *Ю. Рябова.*

Технічний редактор, комп'ютерна верстка *М. Шевчук.*
Друк *О. Полівцова.* Фальцювальні-палітурні роботи *Ю. Шаповалова.*

Підп. до друку 08.05.2013 р.

Формат 70x100¹/₁₆. Папір офсет.

Гарнітура «Times New Roman». Друк ризограф.

Ум. друк. арк. 26,65. Обл.-вид. арк. 26,80.

Тираж 300 пр. Зам. № 4210

Видавець і виготовлювач: ЧДУ ім. Петра Могили.

54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10.

Тел.: 8 (0512) 50-03-32, 8 (0512) 76-55-81, e-mail: rector@chdu.edu.ua.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3460 від 10.04.2009 р.